ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том X (122)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 11

Том X (122)

Киев
2009

УДК 80 + 008] (082)
М 74

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. X (122). – 368 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПР від 4.12.2006 р.

Засновники:
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:
канд. філол. наук, доц. ***П. П. Алексєєв***; д-р філол. наук, проф. ***А. Й. Багмут***; д-р філол. наук, проф. ***В. М. Бріцин***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України ***Ю. Л. Булаховська***; д-р філол. наук, проф. ***О. П. Воробйова***; д-р філол. наук, проф., академік НАН України ***Д. В. Затонський***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***Л. П. Іванова***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***М. О. Карпенко***; д-р філол. наук, проф. ***Т. В. Клеофастова***; д-р філол. наук, проф. ***Ю. І. Корзов***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Костенко***; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України ***С. Б. Кримський***; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України ***Н. Є. Крутікова***; д-р філол. наук, проф. ***Г. Ю. Мережинська***; д-р філол. наук, проф. ***А. К. Мойсієнко***; д-р філол. наук, проф. ***Ф. О. Нікітіна***; д-р філол. наук, проф. ***Н. Г. Озерова***; д-р філос. наук, проф., академік НАН України ***О. С. Онищенко***; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. ***Г. В. Онкович***; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. ***Ю. В. Павленко***; д-р філол. наук, проф. ***Г. Ф. Семенюк***; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України ***В. Г. Скляренко***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Слухай***; д-р філол. наук, проф. ***О. С. Снитко***; д-р філол. наук, проф. ***Е. С. Соловей***; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України ***Н. В. Чепелєва***.

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2009
© Видавничий Дім Дмитра Бураго (майнові), 2009

УДК 811.111’23’38:316.27: 82-7

Болдырева А. Е.
(Одесса, Украина)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЮМОРИСТИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА

Работа посвящена рассмотрению явления прецедентности (в частности функционированию прецедентных высказываний) в лингвокогнитивном аспекте. Особое внимание уделяется исследованию действия фреймовых механизмов порождения юмора при появлении в дискурсе трансформированных прецедентных высказываний.

Ключевые слова: *прецедентное высказывание, фрейм, юмористический эффект.*

Робота присвячена вивченню явища прецедентності (зокрема функціонуванню прецедентних висловів) у лінгвокогнітивному аспекті. Особлива увага приділяється дослідженню дії фреймових механізмів породження гумору при появі в дискурсі трансформованих прецедентних висловів.

Ключові слова: *прецедентний вислів, фрейм, гумористичний ефект.*

The article deals with the study of the precedent phenomena (namely precedent utterances) in the linguistic and cognitive aspect. The frame mechanisms of creating humorous effect with the help of transformed precedent utterances are researched.

Key words: *precedent utterance, frame, humorous effect.*

Прецедентным феноменам посвящено большое количество научных исследований (см., например: [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13 и др.]).

Прецедентный феномен (ПФ) – «компонент знаний, обозначение и содержание которого хорошо известны представителям определенного этнокультурного сообщества, актуальный и используемый в когнитивном и коммуникативном плане» [14: 492]. ПФ могут быть вербальными (или вербализуемыми) (тексты в самом широком смысле этого слова) и невербальными (произведения живописи, скульптуры, архитектуры, музыкальные творения и т.п.).

Типами ПФ являются прецедентный текст (ПТ), прецедентное высказывание, прецедентное имя и прецедентная ситуация. Понимание текстов, содержащих ПФ, основывается на фоновых и энциклопедических знаниях адресата. ПФ могут иметь универсальный и национально-специфический статус [Там же: 493].

Настоящая статья посвящена рассмотрению такого прецедентного феномена как прецедентное высказывание (ПВ), исследованию его лингвокогнитивной природы и изучению особенностей функционирования ПВ, создающих юмористический эффект в дискурсе. В работе будет также сделана попытка раскрыть фреймовый механизм создания юмористического эффекта при восприятии адресатом трансформированного ПВ.

© Болдырева А. Е., 2009

Термин «прецедентное высказывание» был введен в науку В. П. Костомаровым и Н. Ю. Бурвиковой. ПВ – это массово-воспроизводимые автоматические короткие фразы, означающие типичные, повторяющиеся жизненные ситуации, отражающие общеизвестные истины [9: 74-76].

И. В. Захаренко предложил классифицировать ПВ по принципу связанности/несвязанности с породившим их текстом. К первой группе он предложил отнести ПВ, тесно связанные с ПТ; ко второй – ПВ: 1) потерявшие связь с текстом-источником и перешедшие (переходящие) в разряд автономных; 2) никогда не имевшие и не имеющие сейчас связи с породившим их текстом [5].

Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров называют ПВ также языковыми афоризмами, под которыми они понимают «фразу, которая всем известна и поэтому в речи не творится заново, а извлекается из памяти» [1: 88]. Ученые выделяют следующие группы подобных единиц:

1) пословицы и поговорки – устные краткие изречения, восходящие к фольклору;

2) крылатые слова, т.е. вошедшие в нашу речь из литературных источников краткие цитаты, образные выражения, изречения исторических лиц;

3) призывы, девизы, лозунги и другие крылатые фразы, которые выражают определенные философские, социальные, политические воззрения;

4) общественно-научные формулы и естественнонаучные формулировки [Там же: 88-89].

Авторы разграничивают ПВ и фразеологизмы. Первые имеют синтаксическую форму фразы, в то время как вторые – синтаксическую форму словосочетания. «Фразеологизмы выступают как знаки понятий, и поэтому они содержательно эквивалентны словам; афоризмы – это знаки ситуаций или отношений между вещами, и семантически они эквивалентны предложениям» [Там же: 92].

Д. Б. Гудков настаивает на термине ПВ и считает классификацию афоризмов, предложенную Е. М. Верещагиным и В. Г. Костомаровым не совсем подходящей к ПВ. Однако он поддерживает их точку зрения на разделение ПВ и фразеологизмов. По его мнению, в основе такого разделения лежит критерий наличие/отсутствие прецедентности: фразеологическая единица не связана в сознании носителя языка с каким-либо ПФ. Кроме того, ПВ являются не единицами языка (как фразеологизмы), а единицами дискурса [3: 201-203].

Высказывание становится прецедентным, если оно короткое, парадоксальное, в нем есть остроумие, меткость, социальная значимость, запоминающаяся форма. Культурная память народов содержит различный набор таких высказываний. Благодаря ПВ реализуется процесс оживления накопленного опыта по одной детали [9: 76].

Далеко не все люди, уместно употребляющие ПВ в речи, способны с уверенностью указать их автора (да это знание и не требуется для их нормального использования в коммуникации). Исходный ПТ, актуализируемый подобным ПВ (если, однако, связь между ПТ и ПВ имеется), не всегда известен тому, кто к нему апеллирует. ПВ мы понимаем даже по их частям.

Юмористический эффект при употреблении ПВ часто строится на контрасте сополагаемых ситуаций: реальной и прецедентной. Вводимая с помощью прецедентного высказывания прецедентная ситуация (ПС) (или активированный с ПВ фрейм ПС), свя-

занная в сознании с определенным фиксированным набором ассоциаций и коннотаций (т.е. характеристиками фрейма), заставляет предполагать актуализацию последних при актуализации ПВ, но актуализированным является нечто совсем другое. При этом реальная ситуация, сополагаемая с ПС, оказывается в резком «стилистическом» противопоставлении с ПВ. Таким образом, при подобном «контрасте представлений» (З. Фрейд) в сознании адресата, осуществляется неожиданная смена фреймов, что, по нашему мнению, является основным фреймовым механизмом юмора.

По определению основоположника фреймовой теории М. Минского фреймы – это «иерархически организованные структуры данных для представления стереотипных ситуаций или класса ситуаций» [15: 62]. Зрительный образ, стоящий за фреймом, представляет собой не живое зрительное впечатление, а некоторое типизированное мыслительное представление «стереотип» объекта или ситуации (следует, однако, уточнить, что стереотипна не столько сама ситуация, сколько наши знания и представления о ней, что доказывает, что мыслим мы соответствующими общепринятым нормам, логике стереотипами, шаблонами). По мнению М. Минского, фрейм выступает в качестве средства хранения знаний в памяти человека и средства познания нового: «разум обычно интерпретирует данные в терминах ранее приобретенных и предназначенных для описания структур», к числу которых принадлежат фреймы [16: 289].

Одно слово или идея из какого-либо фрейма активирует в сознании коммуникантов весь фрейм. При восприятии ПВ в сознании адресата активируется соответствующий фрейм, что позволяет ему правильно интерпретировать ситуацию.

По нашему мнению пусковым механизмом формирования юмористического эффекта является фреймовый механизм, в частности неожиданная смена фреймов. Однако ключевым моментом здесь есть вызванное подобной неожиданной сменой фреймов возникновение в сознании адресата ментальной оппозиции определенного рода. Рассмотрев ряд трансформированных ПВ, служащих средством создания юмористического эффекта, мы пришли к выводу, что при их восприятии в сознании адресата наиболее очевидно появление ментальной оппозиции «высокое – низкое».

Оппозиция «высокое – низкое» основывается на противопоставлении знания о предмете, ситуации как духовных, возвышенных и такой их интерпретации, которая оценивает этот предмет, ситуацию как материальные, низменные.

Фрейм высокого активируется различными ПФ, отсылающими нас к религиозным источникам, в частности к Священному Писанию (Библии). Фрейм низкого в свою очередь активируется трансформированными ПВ. В этом случае отсылка адресата к ПФ совершенно неуместна в конкретной ситуации, противоречит ей. Подобное резкое и неожиданное противопоставление таких фреймов приводит к появлению некоего диссонанса, осознанию алогичности сообщения и возникновению юмористического эффекта.

ПВ, выступающие как строгие цитаты, не подвергающиеся изменениям, называются, по определению Д. Б. Гудкова, «каноническими». Те же ПВ, которые подвергаются определенным изменениям (которые, однако, таковы, что ПВ легко опознаются и восстанавливаются), он рассматривает как «трансформированные» [3: 209].

Трансформации ПВ направлены на удовлетворение нужд коммуникации. Часто это происходит для создания юмористического эффекта.

Трансформация ПВ может осуществляться на уровне компонентного состава единицы и в рамках последней:

– изменение морфологической формы одного из компонентов;

– словообразовательное изменение;

– модификация звуковой формы компонента исходного текста при замене его на близкое по звучанию, но далекое по семантике, что обычно бывает при игре слов;

– модальная трансформация, которая может осуществляться, например, с помощью интонационных изменений, выражаемых на письме знаками препинания [4: 30 – 31].

Все эти виды трансформаций Д. Б. Гудков назвал «замещением». Вместо «канонического» слова вставляется иное, как правило, совпадающее с первым по своим морфологическим характеристикам, ритмической структуре и синтаксической позиции. При «замещении» прямое значение ПВ обычно играет достаточно важную роль, причем смысловая нагрузка падает именно на замещающее (новое) слово [3: 209].

*«**She travels the fastest who travels alone**», misquoted Joan* (17: 241).

Выделенное высказывание таково, что оно по своей структуре немедленно актуализирует ПВ *«He laughs best who laughs last»* («Хорошо смеется тот, кто смеется последним»). Но ожидания адресата услышать «каноническое» ПВ обманываются. Здесь происходит замещение не отдельных компонентов ПВ, а его полное изменение семантически с сохранением грамматической формы. При восприятии адресатом ПВ в его сознании активируется фрейм «житейская мудрость». Новые слова *«travels» «fastest» «alone»* неожиданно активируют фрейм новой ситуации – «совет путешественникам». Здесь нужно отметить ретроспективность появления юмористического эффекта при восприятии трансформированного ПВ: адресат осознает трансформацию, восприняв фразу целиком.

*...She told me I had been quite right in displaying **the velvet hand in the iron glove** ...* (18: 320).

В данном примере трансформация ПВ изменяет его семантику. В ПВ произошла перестановка слов *«velvet»* и *«iron»*. При восприятии выражения *«the velvet hand in the iron glove»* актуализируется ПВ *«the iron hand in a velvet glove»* («железная рука в бархатной перчатке»), и активируется фрейм «волевой человек». После восприятия трансформированного ПВ адресат осознает факт трансформации и как следствие активирует фрейм «мягкий человек». Здесь, как и в предыдущем примере, юмористический эффект возникает ретроспективно.

На уровне компонентного состава Д. Б. Гудков выделяет следующие типы трансформации ПВ:

– «усечение». Здесь возможны два варианта: или все ПВ оказывается незаконченным, или «усеченным» является какой-либо из его компонентов [3: 209].

– «добавление». К исходному ПВ добавляется несколько новых компонентов, на которые и падает смысловая нагрузка.

– «контаминация». Соединение двух или нескольких ПВ в одно [3: 210].

Последние два типа трансформаций ПВ являются довольно экспрессивными. Их использование всегда приводит к обману ожиданий адресата и часто – к созданию юмористического эффекта.

Очень часто юмористический эффект возникает при противопоставлении и перевертывании «верха» и «низа» [3: 216]. Чем большую роль играет тот или иной ПТ, вербализуемый ПВ, в повседневном дискурсе, чем более он важен (а иногда сакрален), тем сильнее будет компенсаторное стремление сделать его объектом осмеяния, причем именно в наиболее актуальных для современной жизненной идеологии моментах [12: 70].

Эффект «перевертывания», резкого стилистического диссонанса может возникнуть в следующих случаях:

– «Высокому» субъекту приписывается «низкий» предикат.

– Высказывание обладает статусом «высокого», но в него вносятся «низкие элементы».

В этом случае ПВ, обладающее статусом «высокого», активирует «высокий» фрейм. Это ПВ подвергается трансформации: в него могут вноситься «низкие» элементы («добавление»), «каноническое» слово может замещаться новым словом, вносящим «низкий» смысл («замещение») и т.д. Новые элементы активируют «низкий» фрейм. При смене фреймов в сознании адресата возникает оппозиция «высокое – низкое», что и может создавать юмористический эффект.

«I think you are wise. You don't want to mess about with art these days. ***Hitch your wagon to some sound commercial proposition…»*** [19: 132].

Начало поговорки *«Hitch your wagon to…»* заставляет адресата ожидать ее «каноническое» окончание *«… a star»* («Ставь себе высокую цель»). Адресат активирует фрейм «высокая цель». Однако вместо ожидаемого конца ПВ он слышит нечто другое. Новый измененный конец поговорки *«… some sound commercial proposition»* (выгодное коммерческое предложение) активирует фрейм «материальная выгода». Измененное ПВ теперь выглядит следующим образом: *«Hitch your wagon to some sound commercial proposition…»* («Ставь себе цель получать выгодные коммерческие предложения»). Неожиданная смена фреймов – фрейма «высокая цель» на фрейм «материальная выгода» способствует снижению высокой цели и создает юмористический эффект.

– «Низкое» содержание выражается трансформированным ПВ, связанным с «высоким» ПТ.

Her hair was full of twigs, and there was a beetle hanging to the side of his head… To this, however, I paid scant attention. ***There is a time for studying beetles and a time for not studying beetles*** (20: 140).

Выделенное выражение является трансформацией ПВ, взятых из Библии: «*A time to be born, and a time to die. A time to weep, and a time to laugh. A time to cast away stones, and a time to gather stones together. A time to get, and a time to lose. A time to love, and a time to hate…*» («Время рождаться и время умирать. Время плакать и время смеяться. Время разбрасывать камни и время их собирать. Время получать и время терять. Время любить и время ненавидеть…»). Это выражение своей структурой «*a time … and a time…*» активирует в сознании адресата фрейм «философия жизни». Конец ПВ, замененный на фразу «*… for studying beetles… for not studying beetles*», звучит как своеобразная пародия на ПВ из Священного Писания: «Время изучать жуков и время не изучать жуков». Подобное изменение ПВ активирует «низкий» фрейм «обыденная ситуация» (на такие рассуждения героя натолкнул жук, запутавшийся в волосах девушки – ситуация вполне ординарная, даже банальная, явно не соответствующая глубокому философскому смыслу цитаты). Противопоставление

«высокого», несомого первым активированным фреймом, «низкому, обыденному», содержащемуся во втором активированном фрейме, вызывает появление ментальной оппозиции «высокое – низкое» и способствует возникновению юмористического эффекта.

«… Harold was cooing to Roderick like a turtle dove, and Roderick suddenly hauled off and plugged him squarely on the beezer. If you don't believe me, take a look at it. The poor angel spouted blood like a Versailles fountain. Well, what would you have expected Harold to do? ***Turn the other nose?»*** [18: 425].

Фраза *«Turn the other nose»* («Подставить другой нос») – это трансформация ПВ, взятого из Нового Завета *«Turn the other cheek»* («Подставить другую щеку», т.е. простить, не держать зла). Начало фразы *«Turn the other…»* активирует фрейм «христианское смирение». Ожидание адресата услышать высказывание в «каноническом» виде не оправдывается. Последнее слово фразы «*nose*» заставляет адресата активировать фрейм «драка» и воспринимать фразу буквально: позволить избивать себя. Использование ПВ продиктовано ситуацией общения: несмотря на увещевания Гарольда, Родерик ударил его в нос; так что же позволить Родерику ударить себя еще раз? (глупо демонстрировать христианское смирение в этом случае). Таким образом, трансформация ПВ изменяет его семантику (способствует буквальному пониманию) и снижает его «высокое» начало.

Подводя итоги нашему исследованию, можно сказать, что использование трансформированных ПВ (особенно посредством «замещения») в дискурсе является средством создания юмористического эффекта. При их восприятии в сознании адресата происходит неожиданная смена фреймов, и возникает ментальная оппозиция «высокое – низкое». В перспективы нашей дальнейшей работы входит изучение возможностей использования иных ПФ для порождения юмора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Метод. руководство. – М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
2. Гудков Д. Б. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации: Дисс. … доктор. филол. наук: 10.02.19. – М., 1999. – 400 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003. – 288 с.
4. Гунько Ю. А. Особенности функционирования прецедентных высказываний в разговорной речи носителей русского языка: Дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01. – СПб., 2002. – 166 с.
5. Захаренко И. В. Прецедентные высказывания и их функционирование в тексте // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – М., 1997. – С. 92 – 99.
6. Захаренко И. В., Красных В. В., Гудков Д. Б., Багаева Б. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 1. – М., 1997. – С. 82 – 103.
7. Исаева А. В. Функционирование прецедентных текстовых реминисценций в устной речи носителей русского языка: Дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01. – М., 2000. – 168 с.

8. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности //Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. – М., 1986. – С. 105 – 126.
9. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Как тексты становятся прецедентными // Русский язык за рубежом. – М., 1994. – №1. – С. 73 – 76.
10. Красных В. В., Гудков Д. Б., Захаренко И. В., Багаева Д. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации // Вестник МГУ. – Сер. 9. Филология. – 1997. – №3. – С. 62 – 75.
11. Лисоченко О. В. Явление прецедентности в современной русской литературной речи: Дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01. – Таганрог, 2002. – 262 с.
12. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов: Дисс. … канд. филол. наук: 10.02.19. – Волгоград, 1999. – 174 с.
13. Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковые явления // Вопросы языкознания. – 1995. – №6. – С. 17 – 29.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
15. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1979. – 305 с.
16. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 281 – 309.
17. P. G.Wodehouse. Life at Blandings: Something Fresh. Summer Lightning. Heavy Weather. – London: Penguin Books, 1981. – 828 p.
18. P. G.Wodehouse. Jeeves omnibus: Jeeves and the Feudal Spirit, Stiff Upper Lip, Jeeves. Jeeves in the Offing. – London: Hutchinson, 2000. – 464 p.
19. P.G.Wodehouse. Full Moon. – London: Penguin Books, 1961. – 258 p.
20. P.G.Wodehouse. Right Ho, Jeeves. – New York: Penguin Books, 1962. – 248 p.

УДК 811.134.2’373

Нічаєнко І. І.
(Україна, Київ)

АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ *КРАСИ* В ПЛАНІ ДІАХРОНІ: ЕСТЕТИЧНІ ТА ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ

У статті мова йде про еволюцію концепту краси протягом XVI-XIX століть в іспанській лінгвосвідомості та лексикографічних джерелах. Проводиться вибірка лексем, що формували лексико-семантичне поле краси в різні періоди, виявляється залежність від суспільних чинників (уподобання, релігія), які сприяли зміні та розвитку даного концепту в плані діахронії.

Ключові слова: *концепт, краса, лексема, категорія.*

© Нічаєнко І. І., 2009

This article is about evolution of concept of beauty during XVI-XIX centuries in Spanish conscience and lexicographic sources. It was realized a selection of lexemes formed lexico-semantic field of beauty in different periods of time. Became apparent dependency from social factors (taste, religion), which contributed to change of given concept in diachronic.

Key words: *concept, beauty, lexeme, category.*

Уявлення про красу змінюється не лише в залежності від історичної епохи, але навіть всередині однієї епохи і всередині однієї країни можуть існувати різні естетичні ідеали [1: 361].

Розвиток у діахронії семантики лексем, пов'язаних з вербалізацією концепту краси, по-перше спонукає до залучення досліджень з філософії та естетики, оскільки концептуалізація краси відбувається під впливом таких чинників, як домінуючі погляди в естетиці, етиці та в сфері духовного життя.

В центрі нашої розвідки знаходиться концепт краси/belleza в іспанській культурі та мові як естетичної категорії та його відображення на лексичному рівні. В сучасній іспанській мові на відміну від інших романських мов, існує велика кількість лексем, що співвідносяться з поняттям краси: *beldad* (краса, велич), *hermosura* (краса, чарівність), *belleza* (краса, велич), *dulzura* (привітність, ніжність), *gentileza* (привабливість, грація, ввічливість), *gracia* (грація, вишуканість) проте вживання цих лексем з часом не є змінним [2]. Тема краси була однією з провідних в творах іспанських письменників різних епох. Аналіз лексикографічних джерел також засвідчує, що значення цієї лексеми змінювалось. Слова, які вважалися синонімами, з часом набували відмінного значення та стали позначати різні види краси.

Як відомо, на формування естетики та водночас концетосфери суспільних поглядів впливають різні чинники. У XVI-XVII сторіччі в Іспанії спостерігався помітний інтерес до роздумів про красу. В ту епоху серед інших лексем, що виражають концепт краси, превалювали *belleza, gentileza* та *hermosura*, де лексема *hermosura* використовувалась переважно для опису краси жіночого обличчя, а *belleza* виражала надзвичайно привабливі властивості особи. Протягом XVII сторіччя лексема hermosura використовувалась для опису зовнішності жінки в цілому, а з початку XVIII сторіччя для зовнішності чоловіка та будь-якого об'єкту. Для вираження краси тіла та фігури людини вживалась лексема *gentileza,* але наприкінці XVII сторіччя її поступово витісняє лексема *belleza*.

В словнику іспанської мови 1734 року лексема *hermosura* має три значеня:

La perfección de un objeto percibido por la vista y que resulta de la proporción y simetría de sus partes/довершеність об'єкту споглядання, внаслідок пропорції та симетрії

La belleza del rostro femenino, que depende también de la proporción/краса жіночого обличчя, яка також залежить від правильності пропорцій

El agradable efecto que parte de un objeto parteneciente a la belleza de la naturaleza y que no está constituida por proporciones/позитивний вплив, який має об'єкт внаслідок краси природи, яка не є такою через вдалі пропорції [3: 145].

В цьому ж словнику іспанської мови зазначається, що на відміну від лексеми *hermosura, belleza* охоплює всі частини людського тіла та характеризує зовнішність, хоча і може відноситись лише до обличчя. Таким чином, *belleza* має більш широке коло вжитку і може стосуватись не лише живих істот, але також і витворів людської діяльності [3: 145].

Поняття *beldad* вживається по відношенню до жіночої краси для опису рис обличчя і тіла і вважається синонімом лексем *belleza* та *hermosura*. Також лексема *beldad* може використовуватись для опису предметів. Серед лексем, що вербалізують концепт краси, зафіксованих у іспанських лексикографічних джерелах, з'являється іменник *lindeza*. Лексема *lindeza* у XVIII сторіччі не входила до списку найуживаніших слів на вербалізацію концепту краси. Зазначена лексема співвідноситься з матеріальною чи інтелектуальною красою, що ґрунтується на правильності пропорцій.

Іспанський мистецтвознавець середини XVIII сторіччя, Ігнасіо де Лусан /Ignacio de Luzán у своїй праці «La poética o reglas de la poesía en general, y de sus principales especies»/«Поетичність або правила поезії в цілому та її основних видів», схиляється до думки, що лексеми *belleza* та *dulzura* близькі за значенням проте не повністю взаємозамінні, вони відрізняються за своїм семантичним наповненням та сферою вживання. Водночас Лусан ототожнює красу/*belleza* і правду/*verdad* та намагається знайти ці ознаки у власне притаманних характеристиках об'єкта. Він стверджує, що сама по собі краса має вплив на розум /*razón*, а не на серце чи душу, в той час, як *dulzura* пов'язано з емоціями. *Dulzura* – ознака об´єкта, який завдяки якій він подобається всім без вийнятку, ця категорія є постійною та незмінною, незалежною від суб'єкта та умов і базується на реакції рецепторів на природню симпатію. Лексемі *belleza* притаманні інші характерні риси, це змінна категорія. Вона не завжди має викликати насолоду, тому що має вплив безпосередньо на свідомість [4].

Теорію Лусана поділяє ще одним іспанський вчений, ієзуїт за релігійними переконаннями, який займався питаннями естетики – Антоніо Бурієлем / Antonio Burriel. Він розрізняв «загальну красу» та «красу поетичну». Останню, він, в свою чергу, поділяв на «всесвітню або тотальну красу», співвідносячи її з усією літературною творчістю та на «часткову красу», що стосується думок або роздумів стосовно певного контексту чи окремо від нього [5: 91].

Інше бачення краси знаходить обґрунтування в праці Андреса Пікера і Аруфата / Andrés Piquer y Arrufat «Сучасна логіка або мистецтво знаходити правду та вдосконалювати мислення»/«Lógica moderna, o Arte de hallar la verdad, y perfeicionar la razón», де він ставить питання щодо причини відмінностей смаків людей та їхнього бачення красивого чи потворного і бачить ці причини у свідомості людей, сформованій на певних моральних засадах. В основі його теорії християнська мораль, він визнає лише ті естетичні аспекти краси, що базуються на релігійному підґрунті. Безумовно, сам вплив релігії в XVIII ст. та її провідна позиція в житті суспільства, зумовили таку еволюцію канонів краси, що визначались згідно з біблійними настановами.

В кінці XVIII сторіччя у словнику іспанської мови Стефана Терперос і Пандо /Esteban de Terreros y Pando лексеми *beldad, belleza, hermosura* розглядалися як синоніми, а власне лексема *hermosura* в словнику вже має 5 значень:

1) Una belleza constituida por la proporción de sus partes, que actúa agradablemente sobre los sentidos (especialmente la vista) /краса внаслідок правильності пропорцій, що має вплив на органи сприйняття (особливо візуально), тобто все те, що ми бачимо красивим;

2) Que provoca placer por su proporción, ya sea en una persona como en una cosa/ ознаки, які викликають насолоду, через правильність пропорцій у зовнішності людини, чи речей.

Ця ознака, як і попередня лишилась незмінною з XVII століття;

3) La persona bella en sí / красива людина;

4) La designación de un fenómeno espiritual, especialmente la belleza de Dios/ назва духовного явища, особливо краси Бога. Знову одне з провідних місць серед естетичних поглядів займає християнська мораль;

5) Los adornos o aderezos/ Прикраси або вбрання. Окремим пунктом виділено красу одягу та прикрас, що свідчить про досить важливу роль цих речей у житті суспільства [6].

Краса людей, картин, скульптур теж залежить від правильних пропорцій. Терренос і Пандо вважав, що поняття краси має об'єктивне і кількісне вираження. Згідно з його тлумаченням краси, краса сприймається лише на зір, іншим сенсорним відчуттям не приділяється уваги.

У 60-70 рр. XVIII ст. тема краси залишається в центрі уваги відомих іспанських діячів культури та мистецтва. У трактатах тих років автори зосереджуються на так званій, об'єктивній красі, головним чинником якої все ще були правильні пропорції.

З того ж часу спостерігається відмінне семантичне наповнення лексем *hermosura* та *belleza*: перша стосувалась краси людського тіла, а друга вживалась для опису краси в мистецтві.

Наприкінці XVIII ст. краса вже не сприймається як стала категорія, свідченням чого можуть слугувати слова іспанського просвітителя – маркіза де Уренья/marqués de Ureña, який вважає, що краса – це якість об'єкту, яка не залежить від її сприйняття реципієнтом. З іншого боку, серед різних народностей та традицій існують відмінні моделі ідеальної краси, причому, чим більше розвинена культура певного народу, тим більше поняття краси включає ідеального [5: 108-110]. Тож цілком очевидно, що бачення краси змінюване в часовому вимірі зумовлено історично [5; 7: 43-72; 8: 29-36]. Певний образ може відображати ідеал – одвічні цінності, але це ідеал, описаний історично тобто реалістично, а не абстрактно.

Іспанський лінгвіст та філософ Антоніо Хав'єр Перез і Лопес / Antonio Xavier Pérez y López (1736-1793) відносить до прекрасного те, що досконале за своїми контурами та гармонією своїх частин, що сприяє довершеності речі, образу чи зовнішності. На його думку, навіть звичайний годинник може бути віднесеним до категорії красивого, якщо його механізм вдало розміщений, він показує правильний час і є зручним у використанні. Таким чином, з'являється розуміння краси, яка пов'язана не тільки з довершеністю, що сприймається візуально, але і залежить від досконалості об'єкта, його функціональної довершеності, межуючи з утилітарністю. Якщо для суб'єкту сприйняття краса є результатом досконалості об'єкту, тоді його власна досконаліть приносить йому радість, і крім того, досконаліть, радість та краса – явища не відносні, а абсолютні [5: 118].

На початку XIX ст. вийшла в світ праця іспанського мистецтво та літературознавця, Педро Хосе Маркеса /Pedro José Márquez, в якій автор викладає своє розуміння краси. Він стверджує, що всі ми сповнені краси і ця краса переходить на інші об'єкти. Автор виокремлює два етапи пізнання краси: на першому в нас формується думка про те, що є красивим і після цього з'являються принципи, на яких базується категорія краси. Для Маркеса красиве – те, що викликає духовну насолоду.

Таким чином, спочатку краса пропорцій, на даному історичному зрізі підпорядковується християнській моралі, яка впливає на формування морально-естетичних

принципів суспільства. Автор запропонував поділ об'єктів, які справляють приємне враження на суб'єкт за рахунок того, що вони мають вплив на органи сприйняття реципієнта на три класи. До першого класу належать об'єкти, які сприймаються реципієнтом завдяки трьом основним сенсорним відчуттям: запах, смак, дотик. До другого класу віднесені об'єкти, що сприймаються за допомогою органів зору та слуху. І, нарешті, до третього класу входять об'єкти, що сприймаються «через душу» та належать до сфери духовного. Згідно з таким визначенням поняття краси, воно може відноситись лише до об'єктів другого і третього класу, через те, що лише об'єкти цього класу мають здатність впливати на розум людини. Маркес вважав, що об'єкт, який сприймається за допомогою найнижчих сенсорних відчуттів, не містить краси як якості, але набуває її в процесі людського сприйняття.

Серед тих якостей об'єкту, що викликають почуття захоплення і задоволення, можна назвати моральні цінності: правду та доброту. Об'єкту мають бути притаманними обидві якості для того, щоб вважатись красивим на вищому рівні, тобто духовно. Маркес ототожнює красиве/*bello* з добрим/*bueno* та правдивим/*verdadero*. З'являються нові визначення краси, де вже відсутні згадки про пропорції, натомість красивим стає те, що є справжнім та правдивим. Він поділяє добро на два різновиди: моральну доброту та фізичну доброту, тобто, красу.

На початку XIX ст. в Іспанії знову спалахнули дискусії стосовно того, що є справжня краса людини: чи це є чоловіча чи жіноча краса. Думки з цього приводу розділилися, так Естебан де Артеага/Esteban de Arteaga у своєму трактаті стверджує, що жінка за своєю зовнішністю більше відповідає канонам краси, але лише своїм тілом, особливо, якщо йдеться про оголену жінку [5: 126]. Водночас вживання лексеми *belleza*/краса набуває більш широкого застосування. Якщо раніше лексема *belleza*/краса вживалась лише по відношенню до людини, то тепер словосполучення *belleza ideal*/ідеальна краса стосується різних об'єктів, автор наводить як приклад садівництво (la belleza ideal en los bosques).

Концепт краси поступово наповнюється новими рисами, такими, як доброта, моральні чесноти, що стали одними з засадних у формуванні концепту краси людини.

Еволюція суспільних поглядів на те, що є краса продовжується і цей процес знаходить своє вираження в мові; що можна прослідкувати на прикладі зміни та розширення/звуження значень однієї й тієї ж іспанської лексеми в плані діахронії, починаючи з 1726 року, коли вийшов перший словник Іспанської Королівської Академії (DRAE).

Так в першому словнику RAE 1726 року лексема *belleza*/краса мала наступне значення: buena proporción de las partes del cuerpo y especialmente rostro/ гарна пропорційність частин тіла та особливо рис обличчя.

Уже в 1770 році дане тлумачення зазнало змін, а саме уточнень в тому, що лексема belleza/краса стала застосуватись не лише для опису краси людей, а й для опису речей. Також з'явилось додаткове тлумачення: no se ha de adornar el alma con la belleza del cuerpo, sino al contrario el cuerpo con la del alma/ Не варто прикрашати душу зовнішньою красою, краще навпаки, прикрашати зовнішність душевною красою.

В період з 1770 до 1884 року, в словниках іспанської королівської академії не зафіксовано зміни в статі, щодо лексеми *belleza*/краса. У 1884 році з'являється нове визначення

даної лексеми: propiedad de las cosas que nos hace amarlas, infundiendo en nosotros deleite espiritual. Esta propiedad existe en la naturaleza y en las obras literarias y artísticas/ властивість об'єктів, через яку вони подобаються нам, викликаючи душевну насолоду. Ця властивість притаманна природі та творам літератури і мистецтва.

Також у визначенні з'являється новий термін belleza absoluta/абсолютна краса, що використовується для опису лише краси Бога.

До першої чветрі XX століття визначення краси в словнику залишалося незмінним, однак зафіксоване новее словосполучення *belleza ideal*/ідеальна краса: es prototipo, modelo o ejemplar de belleza que sirve de norma al artista en sus creaciones/ прототип, модель краси, яка слугує взірцем для митців у їхніх мистецьких витворах.

З 1984 року до всіх вище згаданих значень додалось ще одне: mujer notable por su hermosura/ жінка, що виділяється своєю красою.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки: концепт краси, один із засадних в концептосфері іспанської лінгвоспільноти не є статичним і змінюється, збагачуючись під впливом домінуючих в ту чи іншу епоху естетичних, моральних та релігійних, філософських уподобань, смаків. Відповідно і лексикографічні джерела фіксують такі зміни, проте більш повне уявлення про те, що розуміли під концептом краси і як він формувався можна простежити на матеріалі художньої прози, яка є свідченням культури та розвитку народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эко У. История красоты. – М.: Слово, 2005. – С. 361.
2. ABBY Lingvo 12 (словник)
3. Diccionario de la lengua castellana t.4, contiene las letras G–N. – Imprenta de la Real Academia Española. – Madrid. Los herederos de Francisco del Hierro, 1734. – 145 p.
4. Ignacio de Luzáan. La poética o reglas de la poesía en general, y de sus principales especies. Ed. Russel P.Sebold (Primera edición completa 1737–1789). – Barcelona: Labor, 1977.
5. Helmut C. Jacobs. Belleza y buen gusto. Las teorías de las artes en la lliteratura española del siglo XVIII. – Iberoamericana. – Madrid, 2001. – C. 91.
6. Terreros y Pando, Esteban de, Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes y sus correspondientes en las tres lenguas francesa, latina e italiana [...]. Tomo primero (1767). – Madrid, Viuda de Ibarra, 1786.
7. J-B- Tissander. Espíritu de la poesía y de las bellas artes o teoría de belleza. – Madrid. Carlos Bailly – Bailliere, 1860. – C. 43-72.
8. B. A. Pathan. Gandian concept of beauty. Ajanta publications. – Delhi, 1989. – C. 29-36.

УДК 82-1.0

Вільчинська Т. П.
(Тернопіль, Україна)

КОНЦЕПТ-ОБРАЗ «БОГОРОДИЦЯ» У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена аналізу одного з найважливіших сакральних концептів у поетичній творчості Т. Шевченка – концепту-образу «Богородиця». Виявлено основні смисли, що реалізуються у позиціях суб'єкта осмислення, суб'єкта зіставлення та об'єкта зіставлення, простежено аксіологічну маркованість досліджуваної структури.

Ключові слова: *концепт, концептуальний смисл, конотація, поетична картина світу.*

The following article is dedicated to the analysis of one of the most important sacral concepts in poetic works of Taras Shevchenko – the concept image «the Virgin». The basic senses are found out, which are realized in positions of subject of comparison, subject of comprehension and object of comparison; the axiological marking of the explored structure it traced.

Key words*: concept, conceptual sense, connotation, poetic picture of the world.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки, коли у мовознавстві стали активно досліджувати концепти, посилився інтерес до семантики лексичних одиниць. Науковці почали виходити з того, що традиційний семантичний аналіз і новий концептуальний ставлять перед собою різні завдання. Якщо перший пов'язаний із роз'ясненням значення слова, то другий скерований на знання про світ. Тому застосування концептуального аналізу, за словами О. Селіванової, дає «змогу встановити спектр предикатів і термінів, що складають концептуальну інформацію й описують інтеріоризовані суб'єктом якісні, кількісні, класифікаційні, конверсивні, процесуальні й інші характеристики концепту; визначити його аналогійні зв'язки з іншими концептами, а також оцінку концепту в індивідуальній чи колективній свідомості та спроектувати вербальну інформацію на взаємодію різних психічних функцій і позасвідомих процесів» [1: 197].

Нова когнітивна дефініція при такому підході, включаючи в себе зміст наївного поняття як суму інтегральних і диференційних ознак предмета, не вичерпується ним, і є відкритою. Вона також охоплює всю множину конотацій слова. Вважається, що концептуальний аналіз, на відміну від компонентного, формалізує те, що знає інтуїція, що існує в колективному «несвідомому» і виражається мовою у дії, тобто в мовленні [2: 27]. Більшою мірою це стосується сфери художнього мовлення. Із врахуванням сказаного будуємо наше дослідження.

Об'єктом концептуального аналізу у пропонованій статті став концепт-образ «Богородиця» у поетичній творчості Т. Шевченка. Упродовж всієї історії українського народу Пресвята Богородиця завжди виявляла свою материнську опіку до нього, за що заслужила глибоке пошанування. Сформований на основі біблійних уявлень та місцевих фольклорних традицій, образ Богородиці часто набував рис, що не узгоджувалися із вченням церкви, а нерідко і суперечили йому. Здебільшого такими рисами Богоматір

© Вільчинська Т. П., 2009

наділялася в письменницькій уяві. Мета і завдання статті полягають у тому, щоб простежити семантико-конотативну природу вказаної концептуальної величини у поетичній спадщині Т. Шевченка. Метод концептуального аналізу у дослідженні суттєво доповнює методика Н. Слухай, суть якої полягає в ідентифікації суб'єктно-об'єктної позиції будь-якого актанта мегаситуації в художньому творі згідно з формулами: «А є Х...» (суб'єкт осмислення – СО), «А як Х...» (суб'єкт зіставлення – СЗ) і «Х... як А» (об'єкт зіставлення – ОЗ) [3: 22]. Її використання дає змогу глибше проникнути в семантику концепту-образу, що актуалізується в поетичних текстах як частина художнього світу письменника.

Майже століття у нашому шевченкознавстві спостерігалась тенденція табуювання теми авторської інтерпретації біблійних образів або наголошувалось на суспільній умотивованості та революційному спрямуванні шевченківських наслідувань Біблії. І це в той час як, на думку І. Огієнка, «ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка, кожне слово не суперечить честности думання» [4: 165]. Тому дослідження релігійного у творчості поета і понині належить до актуальних проблем. Тим більше до них належить і Богородична тема, що порушує багато дискусійних питань у шевченкознавстві, які впливають на висвітлення проблеми релігійності письменника.

Постійно звертаючись до образу Бога, намагаючись наблизити його до людей, автор сміливо трансформує біблійну історію про непорочне зачаття і народження Ісуса Христа, яке не могло б відбутися без участі Богородиці. Письменницькі задуми зобразити «найсвятішу з усіх святих» здебільшого виливалися в опис української жінки-мучениці, на долю якої часто випадали не менші страждання, ніж ті, що їх довелось зазнати Божій Матері. Тому образ Богородиці у мовно-концептуальній картині світу Т. Шевченка об'єктивується в сакральному, профанному, етнонаціональному, архетипному вимірах. Зазначені аспекти по-різному виявляються в авторських поетичних текстах, більшою чи меншою мірою формуючи відповідний концепт.

Для називання концепту-образу «Богородиця» Т. Шевченко послуговується розгалуженою системою номінацій. Домінантними ознаками, які проглядають у Богородичних теонімах, є «святість», «непорочність», «милосердя», що реалізуються в таких номінантах, як: «*Пресвятая», «Всесвятая», «Пречистая», «Пренепорочная», «Неповинная», «Праведная», «Благая», «Всеблагая»*. Більшість із них експлікуються в поемах «Неофіти» та «Марія», які порушують Христологічну і Богородичну тематику, наприклад: «*Святая сило всіх святих, Пренепорочная, Благая!*» [5 (2: 250)]. Помітну частину номінацій «Богородиці» поет, очевидно, почерпнув із «Акафіста Пресвятій Богородиці», зокрема, такі, як: «*Пресвітлий рай», «Світ незаходимий», «Благоуханний зельний крин», «Цариця неба і землі»* та ін. Наприклад: «*О Світе наш незаходимий! О ти, Пречистая в женах! Благоуханний зельний крине»* [5 (2: 251)].

Зв'язок Богородиці з Богом-Сином засвідчують теоніми «*Божа Мати», «Матер Божая», «Матер Бога*»: «*О Матер Божая! розкуй Мою ти душу!»* [5 (2: 202)]. Крім того, ідея Бога корелює з кодами Марійних імен, що входять до номінацій Ісуса Христа, увиразнюючи в такий спосіб її божественність: «*Що він зробив їм, той Син єдиний, Богом ізбранної Марії»* [5 (2: 219)]. Зауважимо, що назва «*Марія*» певною мірою відображає профанну сферу, світське, суто народне трактування цього образу, який у Шевченкових творах часто

співзвучний з образом бідної української селянки-матері. Сакралізується у Шевченкових творах і лексема «*Мати*» («*Все упованіє моє На тебе, Мати, возлагаю*» [5 (2: 250)]).

Більшість номінацій наповнені сакральним змістом, який засвідчує рівність Богородиці з Ісусом Христом. Зокрема, в семантичній структурі досліджуваного концепту наявний фрагмент зі спільним компонентом «Та, що є втіленням вищих духовних якостей», як-от: «святості» («*Бо за сином Святая Мати всюди йшла*» [5 (2: 262)]); «праведності» («*Святая Праведная Мати Святого Сина на землі*» [5 (2: 219)]); «благості» («*О Всеблагая*» [5 (2: 250)]); «величі і сили» («*Царице неба і землі*» [5 (2: 250)]) тощо. Подібну семантику реалізують вербалізатори концепту-образу «Богородиця» в позиції СО.

Водночас у деяких із номінантів досліджуваного концепту типові Божі ознаки доповнюються сакралізованими чеснотами Марії. Відтак, експлікація концептуальних ознак розширюється. «Богородиця» – це насамперед «Та, що є уособленням чистоти і непорочності» («*Вона благала,.. Щоб одуріть їй не дала Пренепорочная!*» [5 (2: 202)]). Об'єктивацію синкретичного етнонаціонального образу Богородиці підтверджують і такі концептуальні смисли, реалізовані у позиції СО, як: «Та, що є заступницею, спасителькою людей» («*Вона благала Пресвятую, Щоб та її ... щоб та спасла*» [5 (2: 202)]); «Та, що володіє надзвичайними здібностями» («*Пошли тобі Матер Божа тії благодати, Всього того, чого мати Не зуміє дати*» [5 (1: 173)]); «Та, що словом святим здатна розвіяти страх» («*І ти, великая в женах! І їх унинє і страх Розвіяла, мов ту полову, Своїм святим огненним словом!*» [5 (2: 264)]). Біблійне тлумачення образу Богородиці виявляють смисли: «Та, що стала наступницею Сина» («*І ти слова його живії В живую душу прийняла. Живого істинного Бога Ти слово правди понесла*» [5 (2: 229)]); «Та, що є заступницею перед Богом» («*І Бог зглянувсь на ті сльози, Пречистії сльози*» [5 (2: 34)]).

Крім того, в концепті-образі «Богородиця» експлікуються і деякі концептуальні смисли, що засвідчують профанне трактування Божої Матері. Воно об'єктивується передусім через асоціативний зв'язок Богородиці зі звичайною жінкою, з притаманними їй материнськими функціями: народжувати, годувати, виховувати, доглядати дітей («*Пренепорочная Марія шиє Малесеньке сороченя*» [5 (2: 255)]). Простежуються також й інші асоціативні паралелі: Пречиста Божа Матір і дівчина, що веде праведний спосіб життя («*І матір'ю Своєю святою Її [княжну] звали. І все село За неї молилось...*» [5 (2: 21)]); Богоматір-страдниця і дівчина-покритка («*А ти, Великомученице! Села Минаєш, плачучи, вночі... Безталанная!*» [5 (2: 181)]). Загалом, зіставлення звичайної матері з дитям та Богородиці можна вважати одним із кульмінаційних моментів у тлумаченні Божої Матері Т. Шевченком. Поет виражає благоговійне, глибоко шанобливе ставлення до матері, зумовлене значною мірою його раннім сирітством, пізніше самотнім життям. Звідси і такі глибоко символічні рядки: «*У нашім раї на землі Нічого кращого немає, як тая мати молодая З своїм дитяточком малим... І перед нею помолюся, Мов перед образом святим Тієї Матері Святої, Що в мир наш Бога принесла...*» [5 (2: 180)]. В подібних випадках концептуальна семантика виявляє себе у позиції ОЗ.

Позитивні конотації у семантичній структурі досліджуваного концепту традиційно виявляють такі індивідуальні смисли, як: «Та, якій моляться, поклоняються»(«*Та Пречистій поставила Свічечку за сина*» [5 (2: 122)], «*У наметі поставили Образ Пресвятої І крадькома молилися*» [5 (2: 33)]); «Та, що уособлює найдорожче, найцінніше, зокрема,

для українців» («*Як покидали запорожці великий Луг і матір Січ Взяли з собою Матер Божу, А більш нічого не взяли»* [5 (2: 33)]), що виражаються здебільшого у випадку вторинної номінації, а також «Та, яку прославляють» *(«Хвала! І похвала тобі, Маріє!»* [5 (2: 264)]); «Та, що є взірцем досконалості» («*Святою, чистою красою цвіла»* [5 (2: 220)]).

Особливо трепетне ставлення до Богородиці простежується тоді, коли в її образі реалізуються етнонаціональні особливості. При цьому він, асоціюючись у Шевченкових творах з постаттю матері, корелює з образом України: «*Світе тихий, краю милий, Моя Україно, За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш?»* [5 (1: 169)]. Україна, як і Свята Мати, «*і порадить, і розважить, І правдоньку скаже»* [5 (2: 149)], тому для поета так важливо, щоб вона ожила: «*Воскресни, мамо!»* [5 (2: 268)]. У світобаченні Шевченка Україна – це насамперед «*скорбная мати*», що «*аж надто вже втомилась, гріхи синовні несучи*» [5 (2: 268)].

Національні мотиви простежуються і в тлумаченні образу Богородиці як заступниці. Сфера покровительства Богоматері практично необмежена: вона виступає заступницею людей, захищає їх від природних катаклізмів, відповідає за відновлення зруйнованих святинь. В поетичному осмисленні Шевченка концепт-образ «Богородиця» розгортає уже згаданий концептуальний смисл у такий: «Та, що є покровителькою заступницею України, Запорозької Січі, козаків» («*Не плакала б Матер Божа В Криму за Украйну Сльозами святими... І Бог зглянувсь на ті сльози, Пречистії сльози! Побив Петра, Побив ката На наглій дорозі. Вернулися запорожці, Принесли з собою В Гетьманщину той чудовний Образ Пресвятої... Отам вона й досі плаче Та за козаками»* [5 (2: 33-35)]).

Концепт-образ «Богородиця» в поетичній картині світу Т. Шевченка виразно корелює з архетипом Великої Матері з характерною для нього варіантністю реалізації. І хоча основним його втіленням справедливо вважають Божу Матір, до якої в українців особливо шанобливе ставлення, не можна применшувати і таких його експлікацій, як: матір-природа, матір-земля, які актуалізуються передусім у міфопоетичній творчості українського народу. Незважаючи на те, що у світобаченні давніх українців не знаходимо божества, яке б уособлювало власне землю, вона, як і природа загалом, завжди вважалася святою, праведною, а її дари – Божими. Саме такими персоніфікованими постають земля, природа у поетичній творчості письменника, імплікуючи в такий спосіб їх зв'язок з архетипом Великої Матері, а отже, – і з Богородицею («*Радуйся, ниво неполитая! Радуйся, земле не повитая Квітчастим злаком, Розпустись, Рожевим крином процвіти! І процвітеш, позеленієш, Мов Іорданові святиє Луги зелені, береги*!» [5 (2: 239)]). Ці рядки перегукуються з референтом, який стосується Богородиці: «*Благоуханний зельний крине!»* [5 (2: 251)].

На маніфестації образу Богоматері у творчості Шевченка певною мірою позначилися і дохристиянські міфопоетичні уявлення, і вірування, засвідчені у римській і грецькій міфологіях. Так, Марія з «Неофітів», яка ще молилася Пенатам (у римській міфології – боги-охоронці родини), ублагала, «*щоб первенця її вітали Святії ідоли*», а гетери йому «*перед образом Венери Лампаду світили*» [5 (2: 220)]. А в іншому контексті йдеться про «*стару мати недобиту*», «*живущую силу*», якої лише «*сила ночі оживила*». Тут експлікується сакральне етноміфопоетичне уявлення про ніч як сприятливу для людей силу. Недаремно ніч у Шевченка теж асоціюється з матір'ю: «*А ніч – мати дасть пораду – Козак ляха знайде»* [5 (1: 22)].

Окремі з асоціативних рядів, що характеризують концепт-образ «Богородиця», властиві передусім поетичному світобаченню самого письменника. Зокрема, йдеться про асоціативну пару Богородиця – муза. Поняття музи у поетичній картині світу Шевченка помітно сакралізується. До неї він звертається: «*А ти пречистая, святая…Чистою, святою Пташечкою вилетіла І понадо мною Полинула, заспівала. Ти золотокрила... З своєю Божою красою гориш ти, зоренько моя. Моя порадонько святая!»* [5 (2: 233)]. У наведених рядках експлікуються сакральні атрибути Богоматері – «*пречистая*», «*святая*». Тут муза зображається в золотих тонах, що характерне для змалювання Богородиці у міфопоетичній традиції. Поет також апелює до музи як до матері: «*Моя святая! Моя ти мамо*!» Усі ці атрибутивні характеристики, метафоричні, зокрема персоніфіковані, образи музи виявляють ті глибокі позитивні почуття, які супроводжують поетове сприйняття власної творчості.

Більшість із розглянутих концептуальних смислів реалізовані за допомогою відповідних вербалізаторів у позиції СО. Досить часто семантика концепту-образу «Богородиця» у Шевченкових творах виражається імпліцитно через підтекст. Менш чисельними є контексти, де номінанти аналізованого концепту виявляють своє значення у позиції СЗ. Здебільшого концептуальні смисли, реалізовані у цій позиції, корелюють із репрезентованими у позиції СО. Так, Богородиця тлумачиться як «*сила*» («*Святая сило всіх святих*» [5 (2: 250)]); «*радість*» («*Скорбящих радосте! Пошли, Пошли мені святеє слово*» [5 (2: 219)]); «*Світ*» («*О Світе наш незаходимий*!» [5 (2: 251)]); «*зельний крин*» («*Благоуханний зельний крине!»* [5 (2: 251)]). У двох останніх випадках експлікується семантика постійно відроджуваного життя.

Здебільшого другий за значущістю після «Бога» сакральний концепт-образ «Богородиця» у контексті творів Шевченка виявляє виразну позитивну маркованість, яка простежується на всіх рівнях його лінгвальної концептуалізації. Передусім позитивна конотація є похідною від семантики досліджуваного концепту-образу. Водночас у мові вона підтримується за допомогою різних мовностилістичних засобів. Насамперед привертають увагу позитивно забарвлені епітети, що конотують значення захоплення, піднесення, радості або співчуття, жалю тощо. Окремі з таких означень-прикметників функціонують і як самостійні номінації: «*святая», «праведная», «великая», «благая»* і *«прескорбная», «сердешная», «бідолашная»* та ін. За допомогою епітета «*святий*» поет акцентує увагу на одній з основних сакральних чеснот Богородиці. Так, у неї «*святая сила», «святая доленька», «святії думоньки», «святий розум», «святеє слово», «святая головонька», «святиє стопи», «святиє очиці»*. Позитивну оцінку при цьому посилюють демінутивні форми іменників, що виражають певний настрій: піднесений («*А я, незлобний, воспою Святую доленьку твою*» [5 (2: 250)]); блаженно-радісний («*Підняла На той Фавор свої святиє Очиці кроткіє Марія Та й усміхнулась*» [5 (2: 252)]); печально-сумний («*Лопух зорвала і накрила, Неначе бриликом, свою, Головоньку тую смутную, Свою головоньку святую!»* [5 (2: 251)]) тощо.

Значною мірою позитивна конотованість досліджуваного концепту досягається за допомогою синонімів («*Матір Божа», «Всесвятая», «Всеблагая»*). Цей ряд розширюють індивідуально-авторські синоніми та парафрастичні звороти, як-от: *«Світе наш незаходимий», «Скорбящих радосте», «Матер Бога на землі», «Царице неба і землі»* та ін. Позитивна оцінка посилюється, завдяки використанню і таких художньо-стилістичних засобів, як: тавтологія («*Вонми їх стону і пошли Благий конець, о Всеблагая*» [5 (2: 250)]);

гіпербола *(«І розкажу я людям горе, Як тая мати ріки, море Сльози кровавої лила»* [5 (2: 219)]).

Чимало контекстів, в яких реалізується аналізований концепт, містять символи, що поглиблюють його смислове наповнення. Так, первісну гармонію природи і небес символізує ослиця. Символічний образ цієї тварини наявний у Шевченка в описі Марії з сином, які їдуть на ослиці: «*Якби де на світі хоть раз Цариця сіла на ослицю, То слава б стала б про царицю І про великую ослицю по всьому світу. Ся ж несла Живого істинного Бога»* [5 (2: 258)].

Характерним для концептосфери сакрального є її реалізація в бінарній опозиції добро – зло, причому часто ідея зла виноситься за межі трансцендентного і розглядається стосовно людини. Люди, розіп'явши свого Спасителя, спричинили горе його матері, і тепер вона «*марою чорною пішла»* [5 (2: 229)]. Ці рядки пройняті глибоким трагізмом авторського сприйняття образу Божої Матері.

Необхідно вказати на те, що репрезентований у шевченківських поетичних текстах концепт-образ «Богородиця», на відміну від «Бога», не є амбівалентним. Контекстів, що засвідчували б негативну маркованість досліджуваного концепту-образу, не виявлено. Дещо знижена емотивна семантика помітна в епітетів «*недобита», «бита*», хоча, характеризуючи Божу Матір, вони конотують співчуття, співпереживання («*Трохи одпочила Стара мати недобита*» [5 (2: 228)]).

Розглянуті смисли аналізованого концепту-образу, виявлені особливості його лінгвальної об'єктивації засвідчують, що, завдяки своїй семантико-когнітивній багатогранності, він виступає одним із провідних репрезентантів концептосфери сакрального в поетичних текстах Т. Шевченка. Будучи синкретичним, цей образ постає, з одного боку, як традиційно канонічний, а з іншого – як символічно-метафоричний, насичений профанними рисами. Насамперед у концепті «Богородиця» актуалізується сакральна семантика, усталені материнські атрибути, а також реалізуються етнонаціональні компоненти («заступництво України, козаків») та певною мірою простежується смислова співвідносність з архетипом Великої Матері. Загалом, у поетичній картині світу Шевченка ця багатовимірна структура являє собою єдиний лінгвокультурний позитивно маркований етноконцепт, маніфестований розвинутою мікросистемою номінацій, що виявляє свій семантико-конотативний потенціал у різних позиціях – суб'єкта осмислення, суб'єкта зіставлення і об'єкта зіставлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
2. Чернейко Л. О., Долинский В. А. Имя *судьба* как объект концептуального и ассоциативного анализа // Вестник Московского университета. – Сер. 9. Филология. – 1996. – №6. – С. 20-41.
3. Слухай Н. В. (Молотаева). Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. – К., 1995. – 486 с.
4. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432 с.

5. Шевченко Т. Повне зібр. тв.: У 12 томах. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. Поезія. – 527 с.; 1990. – Т.2. Поезія. – 590 с.

УДК 811.161.2’42

Казимирова І. А.
(Київ, Україна)

АСОЦІАТИВНА АУРА КОНЦЕПТУ «ГЛАМУР»

У статті зроблено спробу побудови моделі концепту «гламур» із акцентом на його периферійній зоні, визначеній за даними асоціативного та рецептивного експериментів із застосуванням методики суб'єктивних дефініцій і методики оцінного коментування ключової лексеми.

Ключові слова: *концепт, модель концепту, смислові зони, периферійна зона концепту.*

The attempt to analyze the model of the concept «glamour» organization is undertaken in the article. A considerable attention in the article is paid to the peripheral area of concept which is determined by means of data received in the associative and receptive experiments in which the method of subjective definition and the procedure of evaluative commentation of the key lexeme were used.

Key words: *concept, model of concept, semantic areas of concept, peripheral area of concept.*

Концепт «гламур» обрано для аналізу не випадково. Лексема, що його іменує, не має лексикографічної фіксації, у різних текстах тлумачиться по-різному – від такої, що має виразну позитивну конотацію в свідомості українців, до негативно маркованої лексичної одиниці. Визначаючи описуваний концепт як семантичний гештальт, передусім виходимо з розуміння концепту як складної й багатовимірної структури, в основі якої лежить зорове уявлення об’єкта, «мисленнєва картинка» [1: 19]. Як зазначає В. М. Телія, «фотографічний портрет узагальненого представника певного класу об’єктів, складений із типових ознак, являє собою прототип (стереотип, гештальт-структуру, типовий образ), а сама структура одержує назву «концепту» [2: 94-97]. Поняття гештальту, яке виникло в німецькій психології у першій чверті ХХ ст. (від нім. Gestalt – ‘образ, структура, цілісна форма’) базується на ідеї про те, що системно-структурна організація цілого визначає і впорядковує під час сприйняття властивості й функції складових/елементів [3: 24]. Концепт як ментальне утворення маркований лінгвокультурною специфікою, що підкреслює більшість мовознавців [4: 18; 5: 41; 6: 80; 7: 129].

Досить розпрацьований методологічний арсенал сучасної когнітивної лінгвістики дозволяє з високим ступенем достовірності відтворити модель аналізованого концепту, описати його в термінах поля, визначивши ядерні й периферійні зони, а також установити національно-культурні конотації, вербалізовані представниками української лінгвокультури.

© Казимирова І. А., 2009

Етимологічно слово «гламур», яке іменує концепт, пов'язане з лат. grammatica – 'учення, світло', котре у французькій мові розділилося на grammaire – 'навчання' і grimoire – 'чаклунська книга, зібрання заклинань'. Останнє так і залишилось у мові без змін, а grammaire було запозичене англійською мовою, у процесі освоєння перетворившись на grammarye, а потім на grammar, зберігши значення 'навчання, вивчення, знання'. Перейшовши з англійської мови у шотландську, це слово знову зазнало семантичних змін і розділилось на два: 1) grammar (зі збереженням семантики, закріпленої за ним в англійській мові) та 2) glamur – 'чаклунство, наведення чар'. Нове життя цього слова почалось у 30-ті роки минулого сторіччя в Америці, а в 90-ті воно розпочало переможну ходу пострадянськими просторами [8].

Відсутність слова у тлумачних словниках як української, так і російської мови є свідченням живого процесу концептуалізації відповідного поняття.

Деривaційне поле розглядуваного концепту дозволяє засвідчити зростання актуальності концепту у свідомості носіїв мови, а також його розширення. Аналіз слововживань із коренем «гламур» дав можливість виокремити такі деривати: *гламурний, антигламурний, контргламурний; антигламур; гламурність, негламурність; гламурно, гламурненько, гламурно-глянцевий; гламуризація, арт-гламур, гламурище, гламурянин, гламурянка.* Розвиток семантем споріднених слів ключової лексеми найчастіше відбувається в розмовному мовленні.

Дослідження дистрибутивних характеристик концепту «гламур» дозволило відзначити розширення валентних можливостей слів із коренем «гламур»: від частотних сполучень *гламурний журнал, гламурне фото, гламурна модель* до *виїзний гламур, гламурний фашизм(марксизм), гламурна партія, служителі гламуру, ідеологія гламуру, система гламуризації, тотальність гламуру, хижа порожнеча гламуру, великий гламурний обман* тощо. Дистрибутивне оточення лексеми свідчить про «уречевлення» названої нею реалії та про її дискретний характер: *більше гламуру, багато гламуру, море гламуру.* Лексема «гламур» та її похідні можуть виступати маркерами політичних симпатій та антипатій мовця: «*Гламурна коса Юлии Тимошенко, гламурны ее бантики, рюшечки, модные аксессуарчики …, гламурна слившаяся в экстазе с шоу-бизнесом политика; совершенно негламурна жена Януковича с ее простотой, «наколотыми апельсинами» и американскими валенками*», *… негламурен Янукович с его застывшей на лице кислой гримасой пораженца…, наконец, совершенно не претендуют на гламурность миллионы простых трудяг страны»* [9][1].

Аналіз асоціативного поля лексеми «гламур» як засобу об'єктивації концепту дозволив уточнити його ядерну зону й визначити інтерпретаційне поле. У проведеному нами вільному асоціативному експерименті взяли участь 73 інформанти (22 чоловіки й 51 жінка) різного освітнього цензу й широкого вікового діапазону (від 10 до старших, ніж 50 років). Досліджуваним було запропоновано записати 5 асоціацій зі словом «гламур», які першими спадають на думку. Одержано 378 асоціатів, із них 73 – перші асоціації. Найбільш частотними є реакції, пов'язані із загальновизнаними абстрактними складовими гламуру – *блиск, розкіш, глянець, мода, краса, стиль, дорого, сучасно, вишукано, шикарно, яскраво, претензійно, ілюзія* тощо.

[1] Приклад наводимо мовою оригіналу. – І.К.

Індивідуальні асоціати цього ряду – *смішний, рожевий, солодкий, сексуальний, легковажно, абстрактно, несправжній, неграмотність, охайність, тупість, егоїзм, жах, креативність, уседозволеність*.

Предметні складові гламуру розподілено за такими смисловими зонами:

– «предмети одягу» – *сорочка, бандана, шкарпетки, стильний, блискучий одяг;*

– «аксесуари» – *стрази, біжутерія (масивна), окуляри (темні), золото, сережки (великі у вухах), сигарета (тонка), хутро, капелюшок, підробні сумки під Дольче;* очевидно, до аксесуарів у цьому випадку можна віднести й песиків деяких маленьких порід – *маленький собачка, чиахуахуа, йоркширський тер'єр;*

– «косметика» – *блиск для губ, накладні нігті, макіяж, гіперувага до манікюру;*

– «засоби пересування» – *літак, кабріолет, гарна (яскрава) машина, «лексус», «мерседес», метро;*

– «медіа-продукція» – *журнали, фото;*

– «соціально-майновий та професійний статус» – *олігарх, богема, бомонд, еліта, мажори, «золота молодь», дизайнер, модель (із довгими ногами, з обкладинки журналу);*

– «прецедентні імена» – *Сергій Звєрєв, Настя Каменських, Скрябін, Дорожкіна, Луї Віттон, Ів Сен Лоран, Сваровськи, Періс Хілтон, няня Віка, Дмитро Коляденко, Віталій Козловський, Бритні Спірс, Катерина Осадча, Валуєв* та ін..;

– «предмети побуту» – *меблі (рожеві), ламінат, книжки з малюнками, пластик.*

Поодинокими є географічні (*Україна, Париж*) та регіональні (*КНЕУ – Київський національний економічний університет*) асоціати.

Свідченням на користь несформованості концепту в мовній свідомості респондентів є асоціати *незрозуміло що; незрозуміло навіщо; щось недосяжне, суперкрасиве, незвичайне* та под.

Такий розподіл асоціатів за смисловими зонами показує, як реально представлена лексема «гламур» у свідомості носіїв української мови.

З метою уточнення змісту лексеми «гламур» було проведено рецептивний експеримент. Респондентам було запропоновано дати визначення слова «гламур». Думки опитаних поляризувалися. Слово, що іменує відповідний концепт, тлумачилось із позитивною конотацією 15% респондентів. Найбільш типові визначення: *«тонке естетичне відчуття», «спосіб через одяг, особисті речі та спосіб життя виділитися із загальної маси своєю неординарністю, нестандартними поглядами, вишуканістю», «це свято й веселе життя, а також щастя, відчуття стрімкої енергії», «прагнення досягти досконалості, виразити свою індивідуальність, несхожість на інших, неповторність»*. Визначення, не марковані суб'єктивним ставленням респондентів, нечисленні (близько 5% вибірки). Наведемо одне з таких визначень, підкресливши його нетиповість з огляду на характер фаху респондента (*професійний* фотограф): *«Частина популярної культури, котра пропагується за допомогою спеціальних ЗМІ. Подається як сучасний спосіб життя, хоча насправді є частиною маркетингової стратегії»*. Переважна більшість респондентів (близько 63%) оцінюють гламур негативно: *«культурна чума нашого покоління», «напрямок моди, підтримуваний людьми з обмеженим світовідчуттям», «це маскування себе справжніх»; «обмежений світ», «те, чого не можна прагнути»; «гарна обкладинка», «таке блискуче, просто жах»* і т. ін. 17%

респондентів відчували труднощі у визначенні слова-стимула, на що вказують неозначені займенники у їхніх відповідях: *«**щось** магічне і яскраве», «**щось** штучне», «це поняття, пов'язане з **чимось** приємним», «гарна обкладинка, а взагалі я точно не знаю. Одне можу сказати: дуже гарне слово»*.

Експеримент засвідчив: найбільш актуальним значенням слова «гламур» є 'спосіб життя та його ознаки'. Інтерпретаційне поле концепту марковане як позитивними, так і негативними ментальними й оцінними судженнями.

Продуктивним у дослідженні є аналіз концептуальних метафор. Наприклад, уявлення в мовній свідомості про глазур як про рослину знаходить вираження в метафорах *корені гламуру, культивація гламуру, гламур укоренився на наших просторах* і т. ін.

Когнітивна інтерпретація результатів опису мовленнєвих засобів об'єктивації концепту «гламур» (усі концептуальні шари вербалізовано) дозволяє змоделювати структуру концепту, репрезентованого в мові лексемою «гламур». У структурі концепту «гламур» було виявлено такі когнітивні шари:

1) когнітивний шар **«Спосіб життя»**. Це ядерний шар концепту, який містить кілька когнітивних секторів: **предмети одягу; аксесуари; предмети побуту; символічні складові гламуру**;

2) когнітивний шар **«Світогляд»**, що містить когнітивні шари **вчення; ідеологія, релігія, секта;**

3) когнітивний шар **«Живий організм»**, у котрому виділяємо такі когнітивні сектори: **людина; монстр; продукти людської життєдіяльності; рослина;**

4) когнітивний шар **«Предмети, призначені для вираження стосунків між людьми»** із когнітивними секторами **товар** і **зброя**.

Шари 2 – 4 відбивають інтерпретаційне поле концепту і складаються з ментальних стереотипів та оцінних суджень. Вони є досить суперечливими, оскільки віддзеркалюють етапи становлення концепту. Ця суперечливість суджень інтерпретаційного поля пов'язана з «фокусом актуалізації концепту» [10: 27]. Концепт у різні періоди свого існування повертається до носіїв мови різними своїми сторонами, аспектами.

Отже, проведене дослідження свідчить, що концепт «гламур» об'єктивується в мові досить добре структурованим лексичним полем, що свідчить про його комунікативну релевантність для української мовної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж, 1996.
2. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996.
3. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М., 2004.
4. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. – Вып. 1. – Архангельск, 1997. – С. 11 – 35.
5. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997.

6. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии //Теоретическая и прикладная лингвистика. – Вып. 3.: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 79 – 85.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград, 2002.
8. Частицына А. Дискурс гламура // Большой город. – 2006. – № 22 (171).
9. Гридин С. Идеология гламура // 2000. – 2008. – № 13 (408).
10. Рудакова А. В. Быт // Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М., 2007.

УДК 811.112.2: 81'42: 81'38

Павлик В. І.
(Київ, Україна)

ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЖАНРОВОЇ ФОРМИ «ГЛОСА»

Экстралингвистическая обусловленность жанровой формы «глосса» составляет неотъемлемую часть коммуникативно-прагматического аспекта этого речевого жанра. Она играет важную роль в лингвокультороло гической интерпретации текстов глосс. Экстралингвистические факторы – это важный элемент порождения речевого жанра.

Ключевые слова: *экстралингвистические факторы, жанровая форма «глосса», коммуникативная ситуация, цель коммуникации, адресант, адресат.*

Extralinguistic conditionality of the ***genre-form «glosa» is an integral part of the communicative-pragmatic*** *aspect of this speech genre. It plays an important role in the linguo-cultorological interpretation of the «glosa» texts. Extralinguistic factors are an important element of this speech genre origin.*

Key words: *Extralinguistic factors,* ***genre-form «glosa», communicative situation,*** *communicative goal, addresser, addressee.*

Визнання тексту в якості головної одиниці мовленнєвої комунікації означає необхідність аналізу не тільки самої внутрішньої структури тексту, але й факторів, які визначають породження конкретного тексту в умовах реальної ситуації. Введення цих факторів в орбіту лінгвістичного дослідження означає одночасно виявлення такого співвідношення семантики та структури тексту, яке обумовлює не просто формування змісту тексту, але перш за все виконання кінцевої мети самої комунікації – впливу (духовного або фізичного) на партнерів в процесі їхньої мовленнєвої діяльності (обмін думками, інформацією). Такий поворот для лінгвістики сьогодні можна розглядати як цілком закономірний, який погоджується з основними принципами вербальної комунікації (комунікативної лінгвістики) [1: 126 – 127].

© Павлик В. І., 2009

Досліджуючи мовленнєвий жанр в загальному й окремі його аспекти зокрема, необхідно, насамперед, наголосити на нерозривному зв'язку мовленнєвого жанру та функціонального стилю. М. П. Брандес підкреслює синкретичність цих обох понять [2: 56], ще раніше таке твердження знаходимо у М. М. Бахтіна [3: 165 – 166]. Жанр – це стильова реальність. Стиль реалізується через жанр, жанр – ніби категорія форма існування, прояву стилю [4: 90 – 91].

Екстралінгвістична зумовленість жанрової форми «глоса» є безпосереднім проявом комунікативно-прагматичного аспекту цього газетно-публіцистичного жанру. Вона напряму пов'язана з поняттям стильової риси, яке ґрунтовно описала у своїх працях Е. Різель. Під цим терміном ми розуміємо істотні внутрішні якісні ознаки функціонального стилю або будь-якого жанру, які неминуче виникають із суспільної специфіки конкретного писемного чи усного акту і таким же чином неминуче викликають для своєї актуалізації певну мікросистему мовних засобів усіх рівнів [5: 24]. Власне стильові риси – це внутрішні особливості стилю, які є характерними для певної системи використання мови [6: 57]. Стильова риса обумовлюється екстралінгвістичними факторами, які знаходять свій лінгвістичний відбиток у конкретному тексті певного мовленнєвого жанру.

Ми визначаємо такі найголовніші екстралінгвістичні фактори, які впливають на специфіку жанру взагалі: сфера діяльності, предмет комунікації та комунікативна ситуація.

Під сферою діяльності ми розуміємо услід за М. П. Брандес [7: 54] макросферу, яка представляє собою «історичний контекст, який утворює зовнішні умови існування твору». Сфера діяльності включає в себе фактори соціального та психологічного порядку, під дією яких, в загальному плані формується комунікативна ситуація. В.В. Виноградов запропонував у свій час виділяти сфери діяльності на основі їхньої співвіднесеності з формами суспільної свідомості. Під сферою діяльності він розумів «область діяльності носія мови, яку можна співвіднести з окремою формою суспільної свідомості» [8: 73]. Соціолінгвісти вважають, що сфери суспільної діяльності або комунікативні сфери володіють інформативною специфікою. Кожна комунікативна сфера представляє собою сукупність тем, які складають зміст комунікації у відповідних сферах соціального спілкування [9: 23]. У залежності від семантичної інформації (функціонального типу змісту), традиційно розрізняють п'ять основних сфер людської діяльності: побут, ділова, наукова, політична та естетична, яким відповідають функціональні стилі мови: побутовий, офіційно-діловий, науково-технічний, газетно-публіцистичний та словесно-художній [2: 143].

Функціональний газетно-публіцистичний стиль обумовлює способи комунікації і забезпечує їх мовне оформлення у сфері політичного життя. Газетно-публіцистичний стиль охоплює масові популярні тексти, які впливають на актуальні суспільно-політичні процеси за допомогою оперативного документального відображення, котре базується на їхньому ідейно-політичному осмисленні та емоційно вираженій оцінці. Політична інформація охоплює явища, факти і події політичної сфери життя суспільства – відношення між класами, націями, державами. Сюди ж відносяться повідомлення про події і явища, які відбуваються в інших галузях суспільного життя, перш за все в економіці та культурі, які мають політичне значення. Політична свідомість, будучи формою суспільної свідомості, складається з політичної ідеології та політичної психології, внаслідок чого у функціональному стилі публіцистики синтезуються дві сфери: інтелектуальна та емоційна.

Основні функції публіцистичного стилю – інформаційна та агітаційно-пропагандистська, які реалізують політичну інформацію для ідеологічного впливу на маси з метою формування суспільної свідомості і спонукання їх до активних дій [2: 194 – 195].

Предметом комунікації певного мовленнєвого жанру є предметно-логічний зміст цього жанру, який виводиться переліку порушених питань. В основі предмету комунікації (Gegenstand der Kommunikation) [10:19] знаходиться певна галузь об'єктивної реальності – одне або декілька явищ або речей, які є об'єктом відображення. Тобто частинка реальності, яка потрапляє до процесу комунікації, перетворюється на предмет комунікації. Встановлення предмету комунікації – це процес суб'єктивізації об'єкту. Це означає, що відображення фрагменту реальності у комунікації визначається не тільки його об'єктивними ознаками. Цей фрагмент дійсності має в собі відношення суб'єкта, який відображає, до об'єкта, що відображається, його (суб'єкта) інтереси та потреби, можливості та обмеження пізнання реальності. Таким чином, предмет комунікації відрізняється від елемента реальності, який лежить у його основі тим, що він є суб'єктивно засвоєною реальністю [10: 19].

Часто на фоні предмету комунікації мовленнєвого жанру виділяють тему. Таке відмежування обґрунтовується тим, що кожен предмет комунікації може бути розглянутий з різних боків, під різним кутом зору. У такому випадку йде мова про обговорення предмету комунікації стосовно певної теми.

Незважаючи на очевидність обумовленості мовленнєвого твору (тексту) певного мовленнєвого жанру зовнішніми (екстралінгвістичними) умовами його створення, стає головною складністю саме встановлення механізму цієї обумовленості. Виявлення взаємозв'язку між екстралінгвістичними факторами та певними властивостями жанрів передбачає попередній аналіз як комунікативних умов, типових для даного жанру, так і характеристик самого жанру. Метою такого аналізу є встановлення деяких інваріантних ознак відповідного типу комунікативних (мовленнєвих) ситуацій [11: 27]. Таким чином знання компонентів типової комунікативної ситуації є важливим аспектом жанрової компетенції, у якій відбито його екстралінгвістичну складову. Наша модель комунікативної ситуації базується на системі параметрів комунікативної ситуації Н.В. Бессмертної та Е. Віттмерс [12: 11], в основу якої покладено комунікативну модель Шенона та Вівера: ***Комунікативна ситуація*****:** 1) Адресант, 2) Комунікативний намір, 3) Комунікативна мета, 4) Адресат, 5) Додаткові умови комунікації: а) канал комунікації (усний, письмовий), б) вид комунікації (монолог, діалог, полілог), в) можливість зворотного зв'язку, г) кількість адресатів, д) фактори контакту.

Матеріалом дослідження цієї статті слугували 218 текстів жанрової форми глоса з німецьких друкованих видань «Die Welt» та «Die Zeit», які були відібрані методом суцільної вибірки.

Під терміном «факторний аналіз» [13: 22] ми розуміємо дослідження екстралінгвістичних факторів, які впливають на специфіку жанру, причому екстралінгвістичні фактори є першочерговими над внутрішньомовними. Розглянемо ближче результати факторного аналізу газетно-публіцистичного жанру «глоса», які визначають його особливі риси.

Політична галузь діяльності має своєю метою регулювання взаємин між людьми для забезпечення певного стану деякої суспільної одиниці (суспільного утворення). Переважно

терміном «політика» позначають діяльність, спрямовану на великі суспільні утворення, межі яких збігаються з державними кордонами [14: 494]. Аналіз політичної сфери діяльності адресанта жанру «глоса» вимагає розмежування підгалузей цієї діяльності. Серед них виділяємо такі:

а) внутрішня політика – як сукупність напрямків економічної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної діяльності держави, її структур та інститутів,

б) зовнішня та міжнародна політика – як система економічних, правових, дипломатичних, мовних, культурних та інших зв'язків та відносин між народами, державами і групами держав, провідними соціальними, економічними та політичними силами та організаціями, що діють на світовій арені,

в) глобальна політика – як система заходів, необхідних для вирішення існуючих проблем у масштабах усього людства, усієї планети,

г) суспільна політика – як система заходів, необхідних для вирішення проблем особистості у суспільстві.

Культурна галузь діяльності адресантів жанру «глоса» також поділяється на три підгалузі:

а) мистецтво – як форма людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів,

б) спорт – як форма людської діяльності з використанням фізичної та інтелектуальної активності з метою змагання, покращення здоров'я, отримання морального та матеріального задоволення,

г) засоби масової інформації – як форма людської діяльності по наданню та отриманню інформації та впливу на адресата.

Дуже незначна кількість текстів жанру «глоса» належить до наукової галузі діяльності, що спрямована на продукування та систематизацію знань засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування.

Як периферійні явища, внаслідок аналізу практичного матеріалу, можна визначити побутову, та ділову галузі діяльності адресанта.

Предмет комунікації жанрової форми «глоса» – це її предметно-логічний зміст, це ті явища реальності, які відображені в ній, це, власне те, про що йдеться, це тема комунікації. Предмет комунікації визначає видове розмежування по узагальненому типу предметно-логічного змісту. Предмет комунікації безпосередньо пов'язаний із галузями діяльності адресанта, він ніби розбиває їх на конкретні сегменти. Можна сказати, що предмет комунікації співвідноситься з галуззю діяльності адресанта, як конкретне до загального.

Нами визначені такі предмети комунікації жанрової форми глоса:

1) Політична галузь діяльності адресанта:

а) у підгалузі внутрішньої політики: економіка, діяльність політичних партій і політиків, діяльність органів влади, проблеми ринку праці та безробіття, проблеми реформування охорони здоров'я, питання історії та проблема патріотизму (безпосередньо у Німеччині), інтеграційна політика. Периферійними є питання внутрішньої безпеки, екології, фінансової політики, внутрішньополітичні проблеми культури та освіти,

б) у підгалузі зовнішньої та міжнародної політики: питання іміджу країни (Німеччини) за кордоном, відносини з іншими країнами, президентська передвиборна кам-

панія у США. На периферії порушуються проблеми дотримання прав людини та розширення ЄС,

в) у підгалузі глобальної політики: глобалізаційні процеси у світі, проблеми глобальної екології та економіки,

г) у підгалузі суспільної політики: суспільство і особистість, міжособистісні стосунки (робота, приватна сфера), гендерні проблеми, проблеми сім'ї, проблеми моралі та релігії. Периферійним є питання соціологічних досліджень.

2) Культурна галузь діяльності адресанта:

а) у підгалузі мистецтва: література, театр, музика, образотворче мистецтво, діяльність музеїв, загальномистецькі проблеми,

б) у підгалузі спорту: футбол, велоспорт, легка атлетика, зимові види спорту, життя відомих спортсменів, загальноспортивні проблеми. Периферійними є питання тенісу та формули 1,

в) у підгалузі засобів масової інформації: актуальні проблеми телебачення, питання діяльності преси.

3) Наукова галузь діяльності адресата: дослідження космосу, технічний прогрес і людина, наука і політика, питання лінгвістики. На периферії порушуються проблеми наукових винаходів та наукових видань.

Периферійне місце займає галузь діяльності адресанта побут, представлена проблемою виховання дітей, а ділова – проблемою бюрократичних перешкод.

Складові комунікативної ситуації жанрової форми «глоса»:

Адресант – це конкретний журналіст редакцій газет «Die Welt» або «Die Zeit». Він виконує активну роль, тому що за допомогою тексту впливає на читача. Адресант глоси, яка вважається однією із найскладніших жанрових форм, так би мовити вершиною майстерності журналіста – це людина високого рівня освіченості, яка має високий соціальний статус, належить до верхнього-середнього класу, справжній професіонал своєї справи (за класифікацією Л. Уорнера). Адресант виявляє високу компетентність у питаннях, які порушує у своїх текстах. З іншого боку аналіз практичного матеріалу засвідчив, що тільки сім із шістдесяти авторів газети «Die Welt» і один із двадцяти восьми авторів газети «Die Zeit» є постійними адресантами жанрової форми «глоса» (кількість текстів: 4 – 13 «Die Welt», 51 «Die Zeit»). Усі інші є авторами від одного до трьох текстів, що справді вказує на складність жанру і може бути розцінено як пробу пера у написанні текстів цієї жанрової форми.

Важливим аспектом характеристики адресанта є його ставлення до предмету комунікації, висвітленого у глосі, яке відображається у почуттях автора. Почуття – це вибіркове і стійке емоційне ставлення індивіда до певних предметів і явищ навколишнього світу. За походженням і функціонуванням вони пов'язані з емоціями, які є відображеннями смислу предметів [15: 357]. Емоції виявляють оцінювальне ставлення індивіда до актуальних чи можливих ситуацій, а почуття виникають шляхом узагальнення емоцій [15: 368 – 369]. Ставлення адресанта до предмету комунікації жанру глоса проявляється у таких емоціях та почуттях: інтерес, розчарування, прикрість, обурення, здивування, радість, тривога.

Під комунікативним наміром ми розуміємо елемент необмеженої кількості можливих інтенцій (намірів), спрямованих на вплив на партнера по комунікації,

індивідуального чи представленого у вигляді суспільної групи. [10:19]. Комунікативний намір є превербальним, осмисленим, його можна розглядати як проміжну мету, підпорядковану загальній меті комунікативного акту [16:184]. Головні комунікативні наміри – це інформування, спонукання та пояснення. Найчастішим комунікативним наміром жанрової форми «глоса» є пояснення. У багатьох проаналізованих текстах він переплітається з комунікативним наміром спонукання, а саме з такими його проявами як мобілізація до дії та емоційне зворушення.

Комунікативний намір реалізується у досягненні комунікативної мети. Комунікативна мета жанру «глоса» складається з таких компонентів: а) посміятися з проблеми, б) висміяти проблему, в) розкритикувати проблему. Вони відрізняються ступенем присутності в текстах сарказму, тобто уїдливого глузування, різкості викриття. Периферійно представлена констатація факту/проблеми. Така маргінальна комунікативна мета базується на визначенні глоси у «Duden Deutsches Universalwörterbuch» [17: 619], як стислого, інколи полемічного коментарю на актуальні події та проблеми, що в даному випадку не передбачає іронії та сарказму.

Надзвичайно важливим для реалізації комунікативної мети є адресат, тому що кожен процес комунікації – це процес передачі та сприйняття [10: 20]. При творенні тексту необхідно налаштуватися на адресата як на активного учасника комунікації. Адресат, тобто аудиторія – це стійка сукупність людей, яка виникає на підставі спільності їхніх інформаційних потреб [18: 139]. Адресат жанрової форми «глоса» визначається за допомогою інформації, яка надається редакціями досліджуваних друкованих видань про своїх читачів. Будь яка інша характеристика адресата, яка може бути зроблена на основі аналізу прочитаних текстів глос, була б, на наш погляд, суб'єктивною. На офіційних сайтах газет «Die Welt» та «Die Zeit» цільовою групою цих друкованих видань, в першу чергу, розглядаються люди з вищою освітою (Akademiker, Bildungsbürger) та читачі, які займаються удосконаленням своєї освіти і мають ліберальні політичні погляди.

Каналом комунікації жанру «глоса» є писемне мовлення, передане через газету.

Вид комунікації жанру «глоса», який переважає – це монолог із вкрапленнями чужого мовлення (цитат). Дуже незначними у глосах є фрагменти діалогів і тільки окремі тексти цього жанру побудовані власне як діалог.

Зворотній зв'язок, як реакція читачів на тексти жанру «глоса», можливий у двох виглядах. Перший – це звичні відгуки читачів, які періодично друкуються у газетах на певні матеріали у так званих читацьких колонках. Іншу, і на сьогодні актуальнішу можливість зворотного зв'язку з аудиторією видання, надають їхні Інтернет сайти. Газети «Die Welt» та «Die Zeit» пропонують на своїх сайтах розділ Impressum / Kontakt (вихідні дані газети / контакт), в яких читачі можуть висловитися з приводу надрукованої глоси і відправити відгук електронною поштою. Існує також можливість висловитися на блогах – мережевих журналах, для яких характерна можливість публікації відгуків відвідувачами і які стають середовищем спілкування, яке має ряд переваг перед електронною поштою, веб-форумами та чатами. «Die Welt» та «Die Zeit» надають можливість висловитися на блогах, присвячених різним темам, серед яких можуть бути і теми порушені у глосах.

Кількість адресатів жанру «глоса», як додаткова умова комунікативної ситуації, розглядається нами з двох боків. Реально кожне друковане видання системи ЗМІ має власну

аудиторію, межі якої рухомі. За інформацією редакцій «Die Welt» та «Die Zeit» потенційна аудиторія цих газет, як видань надрегіональних, складає 688 тисяч та 2, 12 мільйона читачів відповідно. Кількість адресатів суттєво зменшується коли ми беремо офіційну кількість проданих накладів газет: «Die Welt» – 275 399 та «Die Zeit» – 480 232 екземплярів. З іншого боку кількість адресатів глос обмежується власне цільовою групою цих газет, тобто високоосвіченими читачами, так би мовити елітністю цих видань.

Фактори контакту жанрової форми «глоса» – це відстань у часі та просторі моменту мовлення (творення тексту) з моментом його сприйняття (читанням адресатом). Ця відстань, як правило, є невеликою, хоча потрібно зазначити, що проблема глоси не обов'язково претендує на часову актуальність.

На завершення статті розглянемо приклад конкретного аналізу екстралінгвістичних факторів однієї з типових глос:

Glosse: Scherz beiseite!

Heute ist der 1. April, traditionell die Gelegenheit, Mitmenschen mit originellen Scherzchen zu beglücken. Zeitungen machen so was gern mittels einer besonders spektakulären Falsch-Meldung. Nun sind Sie als mündiger Leser ja leider vom Berliner Alltag so abgehärtet, dass wir zweifeln, ob man Ihnen überhaupt noch einen Aprilscherz zumuten kann/soll/darf. Sie merken's ja doch, oder? Machen wir den Scherz-Test, eine der folgenden Aussagen ist frei erfunden: 1) Doktor Senat will die lebenserhaltenden Maßnahmen für Patient Vivantes trotz bedenklich schwacher Herztöne verlängern. 2) Damit wir den Wert eines Zoo- oder Museumsbesuchs noch mehr zu schätzen wissen, werden nicht nur die Eintritte, sondern auch die Busfahrten dorthin saftig teurer. 3) Strieder tritt als Senator zurück, kauft das Tempodrom und eröffnet einen Privatzirkus. Sie hätten auf 1 oder 2 getippt? Tja, nur Nummer 3 ist falsch. Leider kein Scherz! ***Michael Bregel***

1. Галузь діяльності адресанта: політична / внутрішня політика.

2. Предмет комунікації: діяльність політичних партій і політиків. Тема: Сенатор Штрідер хоче відкрити приватний цирк.

3. Адресант: Міхаель Брегель. Дата публікації: 01.04.04. Ставлення адресанта до предмету комунікації: прикрість.

4. Комунікативний намір: пояснення

5. Комунікативна мета: висміяти факт/проблему.

6. Адресат: високоосвічені читачі газети «Die Welt», знайомі з внутрішньополітичною ситуацією.

7. Канал комунікації – письмове мовлення.

8. Вид комунікації: монолог.

9. Можливість здійснення зворотного зв'язку з адресатом існує.

10. Кількість адресатів: обмежена

11. Фактори контакту: момент творення не збігається в часі з моментом сприйняття тексту.

Все сказане дає змогу зробити висновок про те, що екстралінгвістична зумовленість жанрової форми «глоса» відіграє важливу роль у лінгвокультурогічній інтерпретації текстів цього жанру, а екстралінгвістичні фактори є важливим елементом породження будь-якого мовленнєвого жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1987.
2. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс: Учебник. – 3-е изд., пере раб. и доп. – М.: Прогресс-Традиция, ИНФРА-М, 2004.
3. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Собрание сочинений: в 7 т. / РАН, Ин-т мир. лит. им. А.М. Горького. – М.: Русские словари. Т. 5: Работы 1940-х – нач. 1960-х гг. – 1996.
4. Васильєв Н. Л. Проблема высказывания (речевых жанров) в лингвистической концепции М. М. Бахтина и ее значение для развития филологических наук // Проблемы научного наследия М. М. Бахтина: Меж вуз. сб. науч. тр. / Мордов. Гос. Ун-т им. Н. П. Огарева, – Саранськ, 1985.
5. Ризель Э. Г., Шендельс Е. И. Стилистика немецкого языка. – М., 1975.
6. Riesel E. Der Stil der deutschen Alltagsrede. – Moskau, 1964.
7. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. – М. 1983.
8. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики // Вопросы языкознания. – 1955. – №1. – С. 60 – 87.
9. Никольський Л. Б. Синхронная социолингвистика (теория и проблемы). – М.: Наука, 1976.
10. Funktional-kommunikative Sprachbeschreibung. Theoretisch-methodische Grundlegung. – Leipzig: VEB Bibliografisches Institut, 1981.
11. Скрипка Г. Н. Структурные свойства речевого жанра «Информативная заметка» (на материале немецкоязычной прессы): Дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04. – К., 1990.
12. Бессмертная Н. В., Виттмерс Э. Практикум по немецкому язику по речевой деятельности: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1979.
13. Иваненко С. М. Межстилевой жанр «коммюнике» и его лингво-текстовые характеристики (на материале текстов на немецком языке): Дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04. – К., 1987.
14. Філософський енциклопедичний словник. – Київ, Абрис 2000.
15. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. – К., 2000.
16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006.
17. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverl., 1996.
18. Москаленко А. З., Губерський Л. В., Іванов В. Ф. Основи масово-інформаційної діяльності. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999.

УДК 882.6.09+871.09+875.09

Матус Г. А.
(Мінск, Беларусь)

ГЛОСЫ, ІХ ТЫПЫ І АСАБЛІВАСЦІ Ў ЛАЦІНАМОЎНАЙ ПАЭМЕ ЯНА РАДВАНА «РАДЗІВІЛІЯДА»

В латиномовній літературі Великого Князівства Литовського XVI століття в значній мірі представлені глоси – різноманітні помітки на полях стародруків. Як правило, в білоруському літературознавстві найбільш ранніми вважаються глоси в друкованих виданнях Франциска Скорини. Разом з тим, до теперішнього часу практично не досліджені глоси і в латиномовних пам'ятках епохи Ренесансу та Бароко. Предметом дослідження в даній роботі є глоси, представлені на полях першодруку героїко-епічної поеми Яна Радвана «Радзивіліада» (Вільня, 1592).

Ключові слова: *глоси, їх типи та особливості, латиномовна поема.*

Glosses (various marginal notes in anciently printed writings) were widely presented in Latin-language literature of the Great Duchy of Lithuania in the 16-th century. As regards the study of Byelorussian literature, the earliest ones are considered to be the glosses found in Francysk Skoryna's publications. At the same time, glosses in Latin-language monuments of the Renaissance and Baroque periods haven't been investigated to full extent yet. The subject of this scientific research is as follows – the glosses presented in the first edition of the heroic epic «Radziviliada» by Jan Radvan (1592).

Key words: *glosses, their types and peculiarities, Latin-language poem.*

Свайму з'яўленню ў беларускай пісьменнасці глосы абавязаны знакамітаму асветніку Францыску Скарыну. Сваё распаўсюджанне глосы атрымалі толькі ў другой палове XVI – пачатку XVII ст. і выконвалі функцыю «тлумачэння або пераклада незразумелага слова на палях ці паміж радкамі» [1(2: 101)]. Як правіла, у беларускай літаратуразнаўчай навуцы найбольш раннімі лічацца глосы ў выданнях Францыска Скарыны. Глосы часцей за ўсё разглядаліся як матэрыял для зараджэння тлумачальнай лексікаграфіі. У расійскім літаратуразнаўстве глоса разглядалася з тых жа пазіцый (можам адзначыць вялікае даследванне Л. С. Коўтун «Русская лексикография эпохи средневековья»). Разам з тым, да гэтага часу практычна не даследаваны глосы ў лацінамоўных помніках эпохі Рэнесансу і Барока.

Прадметам даследвання дадзенай работы з'яўляюцца глосы ў героіка-эпічнай паэме Яна Радвана «*Radivilias sive De vita et rebus praeclarissime gestis, immortalis memoriae, illustrissimi principis Nicolai Radivili*» («Радзівіліяда, або Пра жыццё і подзвігі бессмяротнай памяці, учыненыя з найвялікшай славай, найсвятлейшага князя Мікалая Радзівіла»), якая пабачыла свет у Вільні, у друкарні Яна Карцана ў 1592 г. Паэма прысвечана прадстаўнікам слаўнага магнацкага роду Радзівілаў. У аснову сюжэта пакладзены падзеі Лівонскай (Інфлянцкай) вайны 1568-1582 гадоў. Твор складаецца з чатырох частак (3302 радкі дактылічнага гекзаметру). Друкаваныя каментарыі, што вынесены

© *Матус Г. А., 2009*

на палі кнігі паэмы, мы будзем разумець як глосы. Па колькасці іх налічваецца каля 285, што дазваляе рабіць пэўныя абагульненні. Хутчэй за ўсё глосы паэмы з'яўляюцца аўтарскімі глосамі і былі змешчаны ў рукапісе, а потым паслужылі крыніцай для друкаванага тэкста.

У большасці сваёй глосы «Радзівіліады» прадстаўлены цэлымі сказамі альбо невялікімі аформленымі артыкуламі. Можна таксама адзначыць, што ў некаторых глос маецца свой унутраны змест. Няма адзінага меркавання ў пытанні размеркавання глос па тыпах. Даследчык А. І. Жураўскі ў артыкуле «Тыпы і асаблівасці глос у «Евангеллі» В.Цяпінскага» выдзяляе наступныя чатыры віды глос: тлумачальныя (суправаджаюцца словы, якія абазначаюць прадметы і паняцці, невядомыя ў старажытнасці беларусам), тэксталагічныя, этымалагічныя і спасылачныя. Ён адзначае, што «некаторыя з глос гэтага помніка заключаюць у сабе адначасова прыкметы некалькіх з адзначаных відаў» [2: 216]. Гэтую ж заўвагу можна аднесці і да глос «Радзівіліяды». Аднак нельга не заўважыць, што глосы ў выданні Яна Радвана значна адрозніваюцца ад глос у выданнях перакладной літаратуры і маюць свае асаблівасці. Неабходна адзначыць, што кнігі лацінамоўнай паэзіі вылучаюцца наследваннем пэўнаму кнігавыдавецкаму канону, які быў выпрацаваны ў практыцы лацінамоўнай кніжнай паэзіі.

Група глос на пачатку паэмы адлюстроўвае спробы тэматычнага дзялення тэкста, часам нават з вылучэннем мікратэм. Так у першай частцы (*liber primus*) паэмы першая глоса звяртае ўвагу чытача на тэму твора (*propositio operis*):

…te Radivile, tua & memoranda canemus
Facta Senex, tibi Pierios sacramus honores (Radivilias. I. 16-17).

[«… цябе, Радзівіл, твае вартыя памяці справы мы апяваем, табе прысвячаем піэрыйскія ўшанаванні» (тут і далей падрадкоўны пераклад аўтара артыкула)].

Пасля прэзентацыі тэмы аўтар пазначае на палях, што далей у творы будзе апісанне і праслаўленні Літвы (*descriptio et laudes Lituaniae*). Наступныя дванаццаць глос, якія падзяляюцца на тэматычныя блокі і нават пранумараваныя, падобныя да сціслага пераказу таго, пра што ідзе гаворка ў паэме. Па-сутнасці, гэта скарочаны тып «аргументаў», якія прысутнічаюць у «Прускай вайне» Яна Вісліцкага. Першая глоса адзначае моц і веліч Княства Літоўскага (*1.A fortitudine: et amplitudine imperii Lituanici*). Прыродныя багацці, якімі надзелена краіна, пералічаюцца з другой па дзевятую глосы: пра багацце садоў (*2.A frugum copia*), пра бестурботнасць харчавання (*3.A victus facilitate*), пра карыснасць лясоў (*4.A Syluarum commoditate*), пра ловы і мноства разнастайных жывёл (*5.A venationibus et variarum ferarum copia*), пра выгоднасць азёраў і рэк (*6.Ab opportunitate lacuum*), пра мноства рыбы (*7.A piscium abundantia*), пра вялікія запасы льну (*8.A lini copia*), пра вялікія запасы меду і воску (*9.A mellis et cerae opibus*).

Дзесятая глоса распавядае пра надзвычайную выгоднасць і слаўныя рэкі (*10.Ab opportunissimis et egregiis fluuiis*). Акрамя зместу паэмы, яна мае ўдакладненні пра старадаўнія назвы рэк, якія ўзгадваюцца ў паэме. Такія глосы могуць разглядацца як двайныя: некалі Рубон (*Olim Rubon),* цяперашняя Дзвіна; у літоўцаў Нерыс *(Lituanis Nerys)*, балтыйскі гідронім старажытнай Віліі; у літоўцаў Нёман (*Lit[uanis] Niemen)*, а таксама Аксіак Буг *(Item Axiaces. Bug*). Пра разнастайныя і старажытныя народы (*A nationibus variis et antiquis*) і пра незлічоны род наймагутнейшых Каралёў,

Герояў ды Князёў (*Ab innumera fortissimorum Regum, Heroum, ac Ducum propagine*), што сталі сімваламі свайго часу. На нашу думку, нумарацыя глосаў на пачатку твора выкарыстана аўтарам невыпадкова, бо яна на працагу ўсёй астатняй паэмы больш нідзе не выкарыстоўваецца.

Аднак не адно толькі апісанне краявідаў знаходзім на палях сярэднявечнай паэмы. Ян Радван, акрамя любові і захаплення радзімай, паказвае нам глыбокія веды па гісторыі Вялікага Княства Літоўскага і свой высокі ўзровень адукаванасці. Ён выкарыстоўвае разгорнутыя апісальные каментарыі пазнавальнага характару, нагадвае пра значныя гістарычныя падзеі: паражэнні літоўцаў на рацэ Вядрошы (*Lituanorum ad Vedrossam fluuii clades*), паражэнне дваццаці чатырох тысяч скіфаў і туркаў на рацэ Альшаніцы (*Scytharum et Turcarum 24 000 ad Holsanicam fluuii coesa a Lituanis*), Овцына захоплены і шэсцьдзезят тысяч Маскоўцаў захоплена, альбо забіта (*Owcina captus et 60 000 Moschorum capta, aut coesa*).

Апарат глосаў магчыма разглядаць як спробу стварэння аналага пошуку па ключавых словах. Пазнаёміцца са зместам паэмы маглі адукаваныя людзі, якія ведалі лацінскую мову, а гэта – князі, магнаты і тыя, хто меў шляхецкае паходжанне. Аўтар клапоціцца пра чытача і стварае тэкст глосаў максімальна зручным для ўспрымання і выкарыстання. Так у паэме маюцца глосы з уласнымі імёнамі і прозвішчамі: Ян Хадкевіч (*Ioannus Chodkiewici*), Георгій Зеновіч (*Georgius Zenouicius*), Ян Волмінскі (*Ioannus Volminski*), Георгій Осцік (*Georgius Hoscik*), князь Багдан Саламерыцкі (*Bogdanus Dux Solomericki*), Мікалай Сапега (*Nicolaus Sapiega*), Філон Кміта (*Philon Kmita*). Найбольшая колькасць іх прыпадае на прадстаўнікоў роду Радзівілаў: Георгій (Юрый) Радзівіл кашталян віленскі, бацька Мікалая Радзівіла (*Georgius Radiuilus Castellanus Vilnen.pater Nicolai Radiuili*); Георгій Радзівіл супраць Альбрэхта Прусскага Валадара (*Georgius Radiuilus contra Albertum Prussiae Ducem*); Радзівіл абаронца хрысціянскай веры (*Radiuilus religionis Christianae defensor*). Частка глосаў складаецца з імя і прозвішча, а некаторые яшчэ маюць дадатковыя звесткі.

Глосы-тапонімы нярэдка маюць дадатковую інфармацыю гістарычнага зместу: Вільня была аснавана вялікім князям літоўскім Гедымінам у 1321 годзе (*Vilna a Gedimine M. Duce L Fundata anno Dni 1321*); альбо простыя глосы: Старадуб зямлі Северскай (*Staradubia metropolis Seuieriae*), Літва (*Lituania*).

Назвы народаў (глосы–этнонімы), з якімі давялося сустрэцца Вялікаму Княству Літоўскаму на сваім гістарычным шляху: самі літоўцы (*Lituani)*, жыхары Палоніі, Багеміі, Унгарыі, Сілезіі (*Lituani imperauerunt Polonis, Bohemis, Hungaris, Silesiis etc.*); мардва (*morduae*), скіфы (*scythae)*, туркі (*turcae*), татары (*tartari*) і іншыя.

Сярод глос, якія вылучае даследчык А. І. Жураўскі, у паэме Яна Радвана сустракаюцца спасылачныя глосы. Адзін мір лепей незлічоных трыумфаў (*Pax una triumphis innumeris potior*) – гэта спасылка на Сілія Італіка (*Silius Italicus*), рымскага паэта другой паловы першага стагоддзя нашага часу.

Значная колькасць абагульняючых глос, калі на поле выносіцца слова, якое з'яўляецца тэмай, але ў адрозненні ад ключавога, адсутнічае ў тэксце. Абагульненні могуць быць эмацыянальна-ацэначнымі (адзнака) і выражаць аўтарскую пазіцыю [3 (2: 93)]. Абагульняючыя глосы часам выходзяць на ўзровень сентэнцый і валодаюць асаблівай

выразнасцю: бессмяротнасць душы да мужнасці вялікая спакуса (*Immortalitas animae magnus ad virtutem illex*), не дазволена на вайне памяць двойчы (*non licet in bello bis peccare*), калі воін не чыніць бяды, ён не воін (*Miles nisi impius fit, parum miles*).

Адзначым яшчэ глосы з культуралагічным зместам альбо каментарыем, у якіх назіраецца адзінства ці параллель з ужо вядомым фактам.

Добра прадуманая сістэма глосаў дазваляла чытачу хутка знаходзіць патрэбны эпізод тэкста. Акрамя зручнасці выкарыстання глосаў, можна падкрэсліць выхаваўчую і адукацыйную функцыі глосаў. В. В. Фёдараў адзначае, што даследчыкамі прызнаецца «каштоўнасць вывучэння глос увогуле» [3 (2: 92)].

Поўны паняційны і тэрміналагічны апарат ў дачыненні да глосаў па прычыне іх недастатковага вывучэння распрацаваны недастаткова. Адсюль вынікае, што патрэбна грунтоўная распрацоўка паняційнага апарата, які звязаны з вывучэннем глос. Даследванне глос, якія могуць служыць паказчыкам развіцця даведачнага апарата кнігі і складаюць першапачатковую сістэму спасылак, дазваляе прасачыць фарміраванне даведачнага апарата старадрукаванай кнігі. Увогуле, глосы дапамагаюць вызначыць унутраную структуру і агульную накіраванасць паэмы, а таксама спрыяюць лягчэйшаму ўспрыманню тэкста. Можна з упэўненасцю сказаць, што глосы не толькі выконваюць інфармацыйна-даведачную функцыю, але і з'яўляюцца важнай крыніцай гісторыка-этнакультурных поглядаў паэта.

ЛІТАРАТУРА

1. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5-і т. / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал.рэд.) і інш. – Мн.: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1985. – Т. 2: Глосса / М. Суднік. – 702 с.
2. Жураўскі А. І. Тыпы і асаблівасці глос у «Евангеллі» В. Цяпінскага // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Вып. VII – Мн.: Выдавецтва Акадэміі навук, 1960 – С.213-226.
3. Федоров В. В. Глоссы и интерполяции в «Потребнике иноческом» 1639 г. // Книга и мировая цивилизация: В 4 т. / Сост. В. И. Васильев и др. – М.: Наука, 2004. Т.2 – 2004. – 444 с.
4. [R a d v a n u s, Ioannes] Radivilias sive De vita et rebus praeclarissime gestis, immortalis memoriae, illustrissimi principis Nicolai Radivili <…> libri quattuor Joannis Radvani Lit[uani] <…> Vilnae metropoli Lituanorum: Ex officina Ioannis Kartzani, [1592].

УДК 811.[111+161.2+161.1]'373.612.2:373.221

Пушко Л. В.
(Суми, Україна)

АКСІОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ І МЕТАФОРИЧНИХ БОТАНІЧНИХ НОМІНАЦІЙ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ «ДУБ» І «ДЕРЕВО» (на матеріалі англійської, української та російської мов)

У статті досліджується аксіологічний аспект фразеологізмів і метафоричних ботанічних номінацій із компонентами «дуб» і «дерево» як фрагментів національно-культурної картини світу. Структурно-семантичний аналіз здійснюється на лексикографічному матеріалі трьох мов, що відтворює специфіку аксіологічної картини світу кожної із зазначених мов.

Ключові слова: *мовна картина світу, метафора, оцінка*

В статье исследуется аксиологический аспект фразеологизмов и метафорических ботанических номинаций с компонентами «дуб» и «дерево» как фрагментов национально-культурной картины мира. Структурно семантический анализ осуществляется на лексикографическом материале трех языков, который воспроизводит специфику аксиологической картины мира каждого из упомянутых языков.

Ключевые слова: *языковая картина мира, метафора, оценка.*

This article deals with the axiological aspect of phraseological units and metaphorical botanic names with the «oak» and «tree» components as fragments of the national-cultural picture of the world. The applied structural-semantic analysis is based on authentic lexicographic sources of three languages reflecting the peculiarities of the axiological pictures of the world.

Key words: *language picture of the world, metaphor, evaluation.*

Серед сучасних лінгвістичних студій активізуються дослідження проблем переробки інформації про зовнішній світ, що орієнтує людину на побудову особливої мовної картини світу й створює систему уявлень про світ.

Розвиток антропоцентризму в лінгвістиці сприяв становленню нового наукового напрямку – лінгвістичної аксіології, що вивчає систему цінностей етносу і способи її репрезентації у мові і культурному континуумі.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі аксіологічної функції фразеологізмів і метафоричних ботанічних номінацій із компонентами «дуб» і «дерево» як фрагментів національно-культурної картини світу.

В процесі пізнання навколишньої дійсності людина визначає своє ставлення до світу, оцінюючи явища, факти, події. Питання категорії оцінки аналізуються у фундаментальних працях Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, В. Н. Телії та ін. Тут все частіше звертається увага до проблеми типології актуалізації «ціннісної картини світу» у фразеологічному фрагменті різноструктурних індоєвропейських мов.

У контексті визначення алгоритму категоріального становлення оцінки як частини мовної картини світу функціонують передовсім різні екстралінгвальні чинники:

© Пушко Л. В., 2009

фізіологічна природа людини, її історико-культурна й соціальна парадигма. Оцінні значення можуть виникати в результаті перенесення найменування на основі диференціюючої ознаки, на основі асоціативної ознаки, а також на основі стереотипів.

Семантичний вектор фразеологізмів з рослинними номінаціями зорієнтований на порівняння людини з різними компонентами рослинного світу, що мають негативні або позитивні характеристики. Сам факт позначення людини через його порівняння з рослиною створює образну номінацію, що супроводжується позитивною або негативною конотацією. Переносно-образне значення парадигми людина – рослина виявляється невід'ємним елементом національної картини світу.

Метафоричні утворення з рослинними компонентами апелюють до образно-асоціативного комплексу реалій, які закладають засади парадигм людина – рослина і рослина – людина. Взаємообумовленість такої семантичної транспозиції полягає у довічному взаємозв'язку і взаємовпливі рослинного світу на людину, а останнім часом все більше людини на рослину.

Номінація «дуб» посідає особливе місце у національній мовній картині світу кожної індоєвропейської мови. Її багатозначність і символічність зумовлена як широким використанням деревини дуба для хазяйських потреб, так і цілим комплексом міфологічних і ритуальних уявлень, пов'язаних з дубом як деревом. У зв'язку із цим, етимологічні студії, встановлюючи первинне значення номінації «дуб», наголошують на семантичній дихотомії, якої зазнало значення у індоєвропейських мовах.

Передовсім «дуб» давав особливо міцний і тривкий матеріал для будівництва і виготовлення різноманітного знаряддя та предметів. Це пояснює припущення мовознавців про первинне значення номінації «дуб» як деревини і приналежність її до форми середнього роду (давнього інактивного класу) *t'oru- [1: 617]. В межах цього семантичного поля виокремлюються такі семи як «міцний», «тривкий», «твердий», які і набувають антропометричного відтінку у процесі вторинної номінації. Це стає підґрунтям метафоризації дериватів слова «дуб» за семантичною моделлю: біологічна якість рослини → дія (як наслідок цієї якості) → характеристика людини. При цьому наявність другого компоненту у цій моделі є факультативним, бо рослинний світ завжди характеризувався відносною статичністю.

Прикладами можуть слугувати наступні номінації: *укр. дубіти* – втрачати здатність рухатися, застигати в якому-небудь положенні від страху, захоплення, здивування, напруги [2 (2: 429)], *укр. язик дубіє* – хто-небудь втрачає здатність говорити під впливом якихось почуттів [3: 976]; де семантичну модель можна представити у такому вигляді:

дуб (твердий) → дубіти (твердіти = втрачати здатність рухатися);

укр. дубовий – сильний, міцний, дужий; грубий, нескладний, незграбний [2 (2: 430)], *укр. кордубатий* – який має кривий стовбур, сукуватий (про дерево); незграбний (про людину) [4 (3: 15)]; *рос. дуб* – о нечутком, тупом человеке [5 (1: 450)], *рос. дубовый* – невосприимчивый, нечуткий [5 (1: 451)]; де спостерігається певна модифікація зазначеної моделі, *укр.* дуб (твердий) → дубовий$_1$ (міцний, сильний) → дубовий$_2$ (грубий, нескладний, незграбний). Хоч з давніх-давен велика, міцна статура вважалася ознакою сили і непереборності, незграбність, кострубатість і невправність у рухах та діях додавали «перчинки» до позитивного образу таких богатирів.

У російській етнокультурі семантичний генезис метафори *«дубовый»* цим не обмежується. Незграбність і невправність імплікує грубість та черствість, які обумовлені відсутністю співчуття й жалю у людських відносинах. Це і фіксується у номінації *дубовый,* надаючи їй антропометричного характеру.

Англійська номінація *oak «дуб»* маніфестує особливості англійської національної етнокультури у процесі творення вторинної номінації. Внутрішню загартованість, відважність і сміливість англійців підкреслює фразеологізм *a heart of oak* – хоробра, мужня людина [6: 484], семантичний вектор метафоризації якого отримав інший напрямок. Якщо у російській і українській етнокультурах твердість і міць деревини дуба асоціюється з незграбністю і жорсткосердечністю, то англійська етносвідомість пов'язує цю біологічну властивість дуба з непохитністю, здатністю протистояти силі, хоробрістю. Синтез двох тропів (метонімії і метафори) сприяє такому аксіологічному забарвленню.

Повертаючись до російської лексеми «дуб», неможна обминути увагою другу сему зазначеної номінації «тупий, нерозумний». Зневажлива конотація імплікується тим, що велике зовні дерево гіпотетично може дати чималу кількість деревини як матеріалу. Проте через характерну для дубів ознаку – дуплистість, нівелюється позитивне очікування, і це обумовлює появу негативної конотації. Підтвердженням може слугувати українське прислів'я *Великий дуб, та дупластий* [7: 22].

Один з напрямків етимологічної розвідки семантики слова «дуб» ототожнює поняття «дупло» і «дуплисте дерево» та пояснює перенесення цієї назви на дуб за характерною перш за все для нього ознакою дуплистості [4 (2: 138)]. Велика кількість дупел призводить до утворення пустот усередині дерева і, таким чином, до зниження кількості якісної деревини. Саме це мотивує метафоричні процеси таких фразеологізмів, як *укр. дубова голова – лайл.* розумово обмежена, тупа людина; хто-небудь розумово обмежений, тупий, некмітливий [3: 183]; *рос. дубовая голова – прост. бран.* о недалеком, тупом [5 (1: 451)]; *укр. дубоголовий (дубуватий) – розм.* розумово обмежений, тупий [2 (2: 430)]; *рос. дубьё – прост. бран.* о бестолковых, тупых, упрямых [5 (1: 451)]; *дубина – прост. бран.* о бестолковом, тупом человеке [5 (1: 450)].

Семантична модель цих метафоричних утворень може бути представлена як інтеграція наступних моделей: 1) дуб → дупла → порожнини → відсутність внутрішнього вмісту → несприятлива характеристика; 2) голова як вмістище мозків → наявність порожнин → відсутність внутрішнього вмісту → несприятлива характеристика.

Людина, яка виявляла низький інтелектуальний рівень у вчинках і думках, порівнювалася з дубом задля приниження і образи. Хоча не можна обмежуватися припущенням про те, що лексема «дуб» набувала лише негативної конотації. У багатьох культурах дуб вважався священним деревом (напр. на Кавказі), ототожнювався , або персоніфікував різних богів, зокрема старослов'янського «бога грому». Пояснення знаходимо у спостереженнях людей про те, що блискавка вражала найміцніше з дерев – «дуб», і це природно викликало в уяві образ всемогутнього божества грому, ім'я якому давали за назвою «гірського дуба» [1: 615-616].

Особливе ставлення до дуба у багатьох культурах наражало цю назву на часте табуювання в окремих індоєвропейських діалектах шляхом заміни її іншими словами.

Саме англійська номінація «дуб» – одна з не багатьох, що зазнала такої табуїстичної заміни, бо давньоанглійська форма слова *oak* застосовувалася для позначення «судна з дуба», або набувала гіперонімічного характеру і позначала будь-яке дерево [1: 612], [4 (2: 138)], [8 (1: 502)].

Своєрідні гіперо-гіпонімічні відношення в опозиції *дерево – дуб* дозволяють залучити номінацію «дерево» до нашого аналізу. На думку Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Іванова, загальноіндоєвропейське слово із значенням «дерево» (у деяких діалектах «дуб») представлено в усіх основних індоєвропейських діалектах. Значення цієї номінації також зазнало бісемії: дерево як рослина і дерево як деревина, матеріал [1: 613].

Процеси метафоризації фразеологізмів з компонентом «дерево» також можна представити певними семантичними моделями, які так само характеризуються антропометричністю. Асоціативні трансформації відбуваються в межах розумово-емотивного поля із залученням дескрипторів соціальної поведінки людини. Серед найвагоміших сем у цьому сенсі варто виділити «твердий», «нерухомий». Прикладами можуть слугувати наступні вторинні номінації: *укр. дерево – перен.* про бездушну, тупу людину [2 (2: 246)]; *укр. деревина неотесана* – уживається на означення чиєї-небудь невихованості, невміння триматися серед людей [3: 227]; де спостерігається реалізація наступної семантичної моделі: зовнішня твердість → внутрішня твердість → бездушність → грубість → невихованість.

Наступні приклади утворюють іншу семантичну модель: зовнішня твердість → внутрішня твердість → бездушність → нечутливість: *укр. дерев'яний – перен.* позбавлений ознак життя; нерухомий, неживий; позбавлений емоцій, невиразний [2 (2: 247)]; *рос. деревянный – перен.* бесчувственный, тупой [5 (1: 389)]; *укр. дерев'янити* – робити твердим, нечутливим, як дерево [2 (2: 247)]; *укр. дерев'яніти* – втрачати чутливість, терпнути, німіти [2 (2: 247)]; *рос. одеревенеть – перен.* стать бесстрашным, безучастным ко всему, утратить способность к проявлению каких-либо чувств [5 (2: 591)].

Англійська номінація *wooden-headed – informal* stupid and slow to understand things [9: 1661], [10 (2: 1212)] – імплікує низький інтелектуальний розвиток людини шляхом проведення паралелей між дерев'яними предметами і головою. Це порівняння виходить не на користь людини, бо перенесення значення «відсутність мозків» створює особливо несприятливу оцінку людським якостям. Семантичний генезис цього метафоричного утворення можна представити такою семантичною моделлю: дерево → деревина → відсутність мозків → нерозумність, безглуздість.

Цікавим для нашого аналізу може стати англійська номінація *stupid*, яка етимологічно пов'язана з латинською дієслівною формою *stupēre (дерев'яніти, застигати)* [4 (2: 138)]. Асоціативне перенесення зберігає семантичний вектор попередньої семантичної моделі, але набуває додаткових проміжних елементів: «дерево» (нерухоме) → «дерев'яніти$_1$» (застигати) → «дерев'яніти$_2$» (перетворюватися на дерев'яний предмет) → «втрачати розум» (тупіти).

Прикро, що наведені приклади демонструють лише негативну аксіологію утворень. Тут спостерігаємо протиріччя у парадигмі – екстралінгвальна поведінка людини і її відтворення у мовній картині світу. Оскільки здавна люди вика-

зували пошану і обожнювання до дерев, розмовляючи з ними, персоніфікуючи і уславлюючи їх.

Отже, порівняння людини із дубом чи деревом відбувається в наслідок метафоричного перенесення значення властивостей дуба чи дерева на поведінку чи характер людини. Загальноіндоєвропейська природа номінації «дуб» пояснює семантичний вектор метафоричного розвитку фразеологізмів з компонентом «дуб»: дуб як деревина імплікує поведінку і зовнішність людини, а дуб як дерево – розум і характер людини (її внутрішній світ). Ототожнення усіх дерев з дубом уможливило залучення до аналізу метафоричних утворень із компонентом «дерево». Переважна більшість проаналізованих лексем у своєму семантичному розвитку наближалась до моделі: біологічна якість рослини → дія (як наслідок цієї якості) → характеристика людини, що зумовлено актуалізацією в їхній семантичній структурі антропометрчності і аксіологічного забарвлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – 1329 с.
2. Словник української мови: В 11-ти т. – К: Наукова думка, 1971. – Т. 1-11.
3. Фразеологічний словник української мови / Укладачі: Л. Паламарчук, В. Винник, В. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – Кн. 1-2. – 984с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982-2004. – Т. 1-4.
5. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1-4.
6. Англо-український фразеологічний словник. Укладач: К. Т. Баранцев. – К.: Радянська школа, 1969. – 1052 с.
7. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. – К.: Рад. школа, 1971. – 352 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1986-1987. – Т 1-4.
9. Longman Advanced American Dictionary. – Harlow: Person Education Limited, 2001. – 1746 p.
10. Словарь современного английского языка: В 2-х т. – М.: Русский язык, 1992. – Т. 1-2.

УДК 811.161.2’42

Литвин О. Б.
(Івано-Франківськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОСПЕКТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У «КАЗЦІ ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ» О. ЗАБУЖКО: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті на матеріалі сучасної української прози проаналізовано особливості реалізації проспективного потенціалу фразеологічних одиниць у художньому тексті через взаємодію інтертекстуальних компонентів зі смисловими полями мікрофрагментів, маркованих стійкими сполученнями слів. Виявлено, що завдяки здатності акумулювати зміст окремих сегментів тексту, «спаювати» образні наративні лінії і прирощувати культурні та інтертекстуальні смисли фразеологізми стають ключовими засобами вираження «руху» текстової інформації у вертикальному та горизонтальному напрямках.

Ключові слова: *проспективно-ретроспективні відношення, фразеологічна одиниця, інтертекстуальність.*

В статье на материале современной украинской прозы проанализированы особенности реализации проспективного потенциала фразеологических единиц в художественном тексте через взаимодействие интертекстуальных компонентов и смысловых полей микрофрагментов со стойкими соединениями слов. Обнаружено, что благодаря способности аккумулировать содержание отдельных сегментов текста, «спаивать» образные наративные линии и приращивать культурные и интертекстуальные смыслы, фразеологизмы становятся ключевыми средствами выражения «движения» текстовой информации в вертикальном и горизонтальном направлении.

Ключевые слова: *проспективно-ретроспективные отношения, фразеологическая единица, интертекстуальность.*

In the article on material of modern Ukrainian prose the features of realization of prospektive potential of phraseology units in artistic text through co-operating of intertextual components with the semantic fields of mikrofragments, marking proof connections of words are analysed. It is discovered that due to ability to accumulate maintenance of separate fragments of text phraseological units become key facilities in the process of expression of the prospektive-retrospektive relations.

Key words: *prospektive-retrospektive relations, phraseology unit, intertextuality.*

Художнє мислення, виражене у словесних формах, створює своєрідну проекцію світу, яка вимагає зворотної когніції відповідно до авторської стратегії та напрямків інтерпретації, вибраних адресатом. У художньому тексті організаторами цього процесу виступають облігаторні категорії проспекції та ретроспекції, описані І. Гальперіним: «ці категорії по суті є «сходинками пізнання» природи тексту, його організаційних побудов і його функціонування» [1: 24].

© *Литвин О. Б., 2009*

Враховуючи результати досліджень, здійснених у російському мовознавстві, зокрема Л. Азнабаєвою [2], *проспективно-ретроспективні відношення розуміємо як такі принципи організації текстового матеріалу, що на композиційно-змістовому і глибинно-смисловому рівнях зумовлюють формування горизонтальної (лінійної) і вертикальної перспектив тексту й виявляються в ньому за допомогою всіх мовних одиниць, що виражають семантику векторної спрямованості.*

Сучасна лінгвістика, вивчаючи тексти як знаки глибинних процесів мовного існування, виявляє в них вербалізацію етнокультурних концептів, коли «етносимволіка слова, тісно переплітається з етносимволікою позначуваної ним реалії» [3: 3]. Вчені підкреслюють, що у фразеології сконденсовано релікти ритуальних стародавніх сценаріїв. Передумовою створення і шедеврів фольклору, і їх авторських модифікацій є поетична природа слова, що «криється в етномовній пам'яті, а коріння його метафоризації – в глибинах національної свідомості» [4: 87].

Недослідженість впливу окремих мовних одиниць, зокрема фразеологізмів, на побудову текстової проспекції та ретроспекції зумовлює вибір теми нашого дослідження, основне завдання якого – визначити особливості реалізації проспективно-ретроспективних відношень у художньому тексті за допомогою фразеологічних одиниць (у широкому розумінні), а також проаналізувати їх взаємодію з елементами інтертексту.

Беручи до уваги те, що часопростір художнього тексту, стратегічно створений автором і співорганізований читачем, проектує світ у словесних формах залежно від задуму адресанта та напрямків його інтерпретації адресатом, вчені [Р. Барт [5], І. Ільїн [6], Ю. Крістева [7], Н. Фатєєва [8] виокремлюють дві сторони інтертекстуальності – читацьку (інтерпретативну) та авторську. На інтенційний, прагматично організований характер вербалізації вказував ще О. Потебня, підкреслюючи, що процес сприйняття та розуміння тексту читачем – це творчий акт, адже при розшифруванні текстового повідомлення «думка мовця не передається, але слухач, розуміючи, створює свою думку» [9: 226]. Двосторонній характер рецепції, за О. Потебнею, можна порівняти із взаємодією двох конусів, що сходяться вершинами (в тексті як постійному компоненті), а в решті своїх частин (змінні величини – авторська ідея тексту, читацька перцепція) не перетинаються. Текст збуджує когнітивну сферу читача, «провокує» творення ним внутрішніх смислів: «у поетичному образі, як і в слові, слухач створює собі значення» [9: 232].

З точки зору читача, інтертекстуальність – це «установка на глибинне розуміння тексту або розшифрування текстових аномалій шляхом встановлення багатовимірних зв'язків із іншими текстами» [8: 12]. З погляду автора, введення інтертекстових вкраплень чи мотивів творить і постулює власний художній світ через ускладнену систему відношень опозицій, ідентифікації та маскування з «чужими» мікро- чи макросвітами. У літературі останніх років кожен новий текст народжується із фрагментів або з орієнтацією на «атоми» старих, водночас співвіднесеність між текстами стає не тільки точковою, що піддається «прочитанню» через різного роду гіперпокликання, але перетворюється на загальнокомпозиційний, архітектонічний принцип [пор. 8: 18].

При встановленні інтертекстуальних відношень у художньому тексті шляхом «вилучення» значення фразеологічних одиниць важливо враховувати «принцип третього тексту» (за М. Ріффатером), який реалізується подібно до тріади Г. Фреге:

I

T – – – – – – – T`

I – інтепретанта

T – текст

T` – інтертекст

Як показує схема, текст та інтертекст не пов'язані між собою як «донор» і «реципієнт», відношення між ними не можна звести тільки до «впливів» чи «запозичень»: «інтертекстуальність не функціонує, якщо інтерпретація тексту через інтертекст не є функцією інтерпретанти» [цит. за 8: 15]. Тому можна припустити, що в тексті відбувається схрещування і взаємна трансформація смислів обох текстів, з'являються своєрідні «смислові гібриди», тобто завдяки прототексту (сформованого на базі літературного, фольклорного чи іншого інтертексту) створюється неоднорідна змістово-смислова модель.

На основі сказаного висловлюємо припущення, що процес реконструкції прототипної ситуації, яка лягла в основу «Казки про калинову сопілку» О. Забужко, організовують «надслівні, семантично цілісні, відносно стійкі (з допущенням варіантності), відтворювані й переважно експресивні одиниці» [10: 26]», відповідно, прочитання глибинного тексту стає можливим завдяки особливому зв'язку між зовнішньою та внутрішньою формами тексту – ***асоціативній ретроспекції***: значення первинних фразеологізмів за посередництвом окремих лексем-компонентів (експлікованих у контактному або дистантному контексті) чи алюзивних одиниць екстраполюється на текст, що увиразнює або зміщує його модальність. Врахування фразеологічного значення розширює функціональне навантаження епізоду – від фантастичного сюжету до ролі актуалізатора прихованих смислів, що ***спрямовує*** інтерпретацію тексту.

Абстрагуючись від уже стереотипних тверджень про домінанти «фемінного» у творах О. Забужко, варто зауважити, що їх також називають «художнім мікроскопом національної долі», «малою моделлю українського фатуму», «письмовим психологічним палімпсестом» [11: 11; 16]. «Етнографія, яка крізь усю «Казку…» бісером нанизана, – це той варіант, коли я «не знала, що я це знаю». Якісь речі випливають з якихось шарів ніби не твоєї свідомості» [12], – стверджує автор. На думку О. Кубрякової, кожен текст відкритий на «пробудження у свідомості численних асоціацій та когнітивних структур (від простих фреймів до складних ментальних просторів і можливих світів)» [13: 81], тому при інтерпретації векторних складників важливо орієнтуватися на ракурси, які великою мірою формуються в його сильних, вузлових позиціях.

Фантастична казка «Про калинову сопілку» побутує у фольклорі в кількох варіантах. Розглянемо два найпоширеніші мотиви. Бабина улюблена дочка (негативний персонаж), збираючи в лісі ягоди разом із сестрою (дідовою дочкою, яка виступає як позитивний герой), таємно і з невідомих причин вбиває її. Про цей факт батьки дізнаються за посередництвом калинової сопілки, яку виготовляють чумаки і яка, співаючи людським голосом, відкриває злочин. Народна творчість пропонує два фінали історії:

1) покарання за вбивство не описане;

2) бабину доньку прив'язують до кінського хвоста, і вона гине в чистому полі.

Можна передбачати, що текст О. Забужко, екстраполюючи ключовий етнокультурний концепт фольклорного твору в сучасний художній сюжет, за аналогією розгортатиме

його в напрямку, заданому заголовком і претекстом народної казки. Водночас глибший аналіз «Казки про калинову сопілку» в інтертекстуальному ключі показує, що реалізація проспективно-ретроспективних відношень має певні особливості.

У проспективній фазі накладені на текст модальні рамки народних казок про Телесика і Золотий черевичок, актуалізовані ключовими антропонімами, проектують «пекельну» смерть Оленки і щасливий шлюб Ганни:

«Зміючка Оленка й стала показувати, та тільки сіла, а Телесик за лопату та й укинув її в піч, і заслінкою піч затулив, а сам замкнув хату, зліз на превисоченного явора та й сидить» [14].

«– Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде!

Як відчинилася верба, а ті панни так і вилинули... Убралася вона, як увійшла в хату – і хату осяяла... Так усі й поторопіли. Посідали, поїхали, швидко й весілля відбули» [14].

Текст «Казки…» не підтверджує претекстового фольклорного очікування, адже саме Ганна-панна стає вбивцею зміючки Оленки, внаслідок чого й сама гине, адже, за християнським віруванням, гріх братовбивства кличе про помсту з неба (пор. в паремійному окресленні: «Кров людська – не водиця, проливати не годиться» [15: 97]).

У тексті «Казки…» аксіологія образів бабиної дочки, яка здійснює вбивство сестри, та дідової дочки-жертви є трансформованою – неоднорідною на поверхневому та глибинно-смисловому рівнях, що можна простежити шляхом прочитання імпліцитних компонентів, великою мірою сформованих тими культурними смислами, які лежать в основі фразеологічних одиниць (у тексті – близько 90 фразем). Зупинимось лише на деяких із них. Порівняймо:

Ганна	***Оленка***
«бабина дочка» [11: 83; 92] – фольклорний негативний герой [пор. 14]. • «Нестеменно Ганна-панна!» [11: 73; 112]. «Вербо яра, відчинися, Ганна-панна йде» [11: 95]. – пор. із українською народною казкою «Золотий черевичок» [14]. • «Вона вродилася з місяцем на лобі» [11: 71] – з одного боку, позначена особливим вибранням (пор. місячна царівна), з іншого – сновида, та, що вчинила гріх, має тавро Каїна. • «Парубки поцокували язиками услід» [11: 80]. Поточити язики – недоброзичливо висловлюватися про когось; зневажл. Говорити про що-небудь [16: 718].	«дідова дочка» [11: 83; 92] – фольклорний позитивний герой [пор. 14]. • «Зміючка-Оленка» [11: 78]; «мала зміючка-баби-яги-внучка» [11: 78]. Пор. із казкою про Телесика: «Зміючко Оленко, відчини…» [14]. • «Комусь-то кислиці сняться» 11: 93] – «про майбутню дружину зі сварливим або норовливим характером» [3: 285]. • «Не заціпить тобі вже раз, чумо бенерська!» [11: 76]. Чума бендерська – хвороба (пор. із характеристикою Мотрі в повісті «Кайдашева сім'я»). У «Казці…» О. Забужко Ганна передбачає епідемію чуми, а Оленку називають чумою.

• «Вода йде до рук [Ганні]» [11: 86]. Пор. Іти до рук – легко діставатися, здійснюватися [16: 279]. Датися в руки – потрапляти в залежність від когось, перебувати під впливом; підкорятися; ставати чиєюсь власністю [16: 185]. • «Зависокі пороги» [11: 90] – неприступний хто-небудь для когось [16: 545].	• «Хоч гопки скачи, не доскочиш» [11: 88] уживається для вираження марності чиїхось зусиль, неможливості, безсилля зробити що-небудь; що не роби [16: 655].

Як показує аналіз фразеологічної та символічної «сітки», в які «схоплено» образи Ганни та Оленки, в тексті О.Забужко не діють лише персонажі фантастичної казки, які обмежені своїми функціями та підпорядковані логіці народнопоетичного світу. Структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць створюють динамічну модель змісту, яка в контексті набуває виразової сили, відбиваючи особистісне бачення й оцінку автором дійсності. Через частково трансформовані фразеологізми текст роману експлікує окремі «вузлові» місця, інтерпретація яких, з одного боку, сповільнює його лінійний рух, викликаючи у свідомості нові поняття й асоціативні зв'язки, з іншого – відкриває, ***проектує*** глибинний пласт його буття.

Таким чином, у змістовій проспективний фазі, заданій заголовком, казка про калинову сопілку – історія про родинне вбивство. Проспекція на глибинно-смисловому рівні, частково змодельована трансформованими фразеологічними одиницями та фрагментами інтертекстового поля, – історія про трагічну долю жінок-українок (можливо, архетипна інтерпретація образу самої України): про *дідову дочку і бабину дочку*, про *Ганну-панну*, для якої кожен жених *не на мірку шитий,* і *зміючку-Оленку*, щодо якої комусь уже *кислиці сняться* і до якої, *хоч гопки скачи – не доскочиш*, тобто про покликання Богом (долею) до особливої місії та свободу вибору.

Простежимо в тексті:

«Ганнуся (…) іще трохи – й зачне ***дряпатися од безвиході в стіни***, ***рвучи на собі волосся***, як мичку, тільки ж ***із власної шкури не виплигнеш***, – на саму гадку, що в людських очах вона тепер не більше як шмата, ужита на постілку Оленці з Дмитром, її ***пекло всередині вогнем***, аж ніби чула з того вогню власний вереск протесту, бо то ж була неправда, неправда! – але до правди ніякого діла нікому не було, і з тою своєю правдою вона ***опинялася сама-саміська на печі***, приречена на те саме, що й до досі (…) – і так ***до сивої коси*** (…) – з них двох тепер Оленка виявлялася одмічена Божою ласкою, ніби так і було їм ***на роду написано***» [11: 109].

Проаналізуємо детальніше ключові фразеологічні одиниці:

• *Битися головою об стіни* – перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чомусь небажаному [16: 30].

• *Дряпатись в стіни* – алюзія до ритуалу *колупання печі* – соромитися при сватанні [пор. 3: 456].

• *Із шкури лізти* – докладати великих, надмірних зусиль для досягнення чого-небудь; дуже важко працювати, дуже старатися [16: 344]. *Із власної шкури не виплигнеш* – алюзія до казки про царівну жабу [14].

• *Сидіти на печі* – не втручатися ні в які справи, перебувати осторонь чого-небудь [16: 644].

• *Рвати на собі волосся* – впадати у великий відчай, розпач; дуже переживати, побиватися [16: 594].

• *До сивої коси* – до старості [16: 308].

• *Палити вогнем* – завдавати моральних страждань, дуже мучити [16: 481].

• *На роду написано (на лобі написано)* – кому-небудь судилося щось від народження; відразу видно, помітно що-небудь із зовнішнього вигляду когось [16: 424].

Ганна перебуває в помежовому стані: обманута ідеєю «вибраності», сприймає ініціацію молодшої сестри як вирок для власного життя. Це становище вводить її у відчай, і вона так проектує своє майбутнє: оскільки, як не старайся, із власної шкури не виплигнеш, то залишається до сивої коси рвати на собі волосся (каятися), замість колупати піч – дертися в стіни і сидіти на печі (як хвора на голову). Так написано Ганні на роду – палитися вогнем, бути затаврованою, як Каїн, що блукає світом, не маючи прощення.

На тлі сюжетного лейтмотиву легенди про двох братів на місяці [11: 79] можна виділити ще один напрям інтертекстуального впливу – біблійний образ тавра Каїна. Порівняймо:

«Казка про калинову сопілку»

«Вона вродилася з місяцем на лобі. (…) нишком хрестилася й відпльовувалася бабапупорізка, добачивши в ньому бусурменське тавро» [11: 71].

Біблійний інтертекст

«А Господь промовив [до Каїна]: «Ось голос крови брата твого кличе до мене з землі. Тепер же проклятий ти від землі, що відкрила свої уста, щоб прийняти кров брата твого з твоєї руки». Та й поклав Господь на Каїна знак» (Буття 4, 10-11.15).

Семантичний «ореол» фразеологізмів, що прирощує інтертекстуальні смисли, увиразнює фінал твору: покарання за злочин – зникнення: «в хаті було порожньо, тільки на полу зостався довгий капарний слід – мов смоляним віхтем черкнуло. Щезла бабина дочка…» [11: 122].

Як бачимо, у процесі розкодування глибинного смислу «Казки…» вертикальний (інтертекстуальний) зріз, ***великою мірою сформований за допомогою компонентів фразеологічного значення***, дає можливість простежити процеси нанизування, накладання дейктичних проекцій дискурсу і наративу, що відображає постійний рух окремих сем, асоціацій, міфологем, інтертекстів від сильних місць у тексті до тієї глибини, яку дозволяє відкрити їх внутрішня імпульсна база і оточення, яке її підтримує.

Матеріал нашого дослідження показує, що проспективно-ретроспективні відношення виявляються в художньому тексті за допомогою всіх одиниць мови, що мають векторну спрямованість. Особливого значення в цьому процесі набувають фразеологізми, які (завдяки здатності акумулювати зміст окремих фрагментів тексту, «спаювати» образні наративні лінії і постійно прирощувати культурні та інтертекстуальні смисли) стають ключовими засобами вираження «руху» текстової інформації у вертикальному та горизонтальному напрямках. Реалізуючи текстотвірний потенціал, фразеологізми можуть розширювати свій

компонентний склад, контамінуватися і тим самим динамізувати контекст, формувати перспективу інтерпретації. Реконструкція «первинного» значення фразеологізованих елементів та виявлення актуалізованих ними інтертекстів сприяють проникненню в глибинні смислові пласти, що досягається завдяки вираженню цими одиницями проспективно-ретроспективних відношень у художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
2. Азнабаева Л. А. Языковая проспекция. – Уфа: Изд. Башкирск. ун-та, 2000. – 124 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Жайворонок Н. В. Українська етнолінгвістика: Нариси / Навч. посіб. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
5. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е. По // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст./ За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. – Львів: Літопис, 2001. – С. 497 – 524.
6. Ильин И. И. Интертекстуальность // Современное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник. – М.: Прогресс, 1999. – С.204-205.
7. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – М.: Прогресс, 2000. – С. 427 – 457.
8. Фатеева Н. А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе // Известия АН. – Сер. лит-ры и язика. – Т. 56. – 1997. – № 5. – С. 12 – 21.
9. Потебня А. А. Психология поэтического и прозаического мышления // Потебня А. А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 201 – 235.
10. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
11. Забужко О. Сестро, сестро: повісті та оповідання. – К.: Факт, 2004. – 240 с.
12. Стус Д. О. Забужко: «В українській культурі не було місця для осмислення екзистенційного досвіду жінки…» // Дзеркало тижня. – № 4 (429). – 1-7 лютого 2003. – С. 5.
13. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения //Текст. Структура и семантика. – Т. 1. – М.: Наука, 2001. – С. 72 – 81.
14. Українська казка: Збірник українських народних казок // Ел.ресурс: <http://www.kazka.in.ua/index.html>
15. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упор. та вст. ст. М. М. Пазяка. – К.: Либідь, 2004. – 352 с.
16. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

УДК 811.161.2

Назаренко І. О.
(Київ, Україна)

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНА ОДНИНА ЯК ВИЯВ ВНУТРІШНЬОКАТЕГОРІЙНОЇ ТРАНСПОЗИЦІЇ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються питання внутрішньокатегорійних транспозиційних змін іменників на прикладі категорії числа. Ідеться про форми узагальнювальної однини: основні лексико-семантичні групи репрезентованих словоформ, взаємозалежність граматичного й семантичного значень розглядних транспозитів, зв'язок із контекстом, особливості мовностильового вживання.

Ключові слова: *транспозиція, внутрішньокатегорійна транспозиція, граматичне значення, категорія числа, узагальнювальна однина, родова однина, еталонна однина, контекст.*

В статье рас сматриваются вопросы внутрикатегориальных транспозиционных изменений существительных на примере категории числа. Исследуются формы обобщенного единственного числа: основные лексико-семантические группы представленных словоформ, взаимозависимость грамматического и семантического значений указанных транспозитов, их связь с контекстом, особенности речевого и стилистического употребления.

Ключевые слова: *транспозиция, внутрикатегориальная транспозиция, грамматическое значение, категория числа, обобщенное единственное число, родовое единственное число, эталонное единственное число, контекст.*

The author researches into the issues of intercatigorical transpositional changes of nouns with grammar category of number. The article is about the forms of summarizing singular: basic lexical and semantic groups of the represented word-parts, interdependence of grammatical and semantic meanings of transpositions, corelation with a context, features of the linguistic and stylistic use.

Key words: *transposition, intercatigorical transposition, grammatical meaning, category of number, summarizing singular, gender singular, standard singular, context.*

Граматична категорія числа іменних частин мови тісно пов'язана з явищами позамовної дійсності й, відповідно, із семантикою слів, саме тому «граматична значущість категорії числа не може бути універсальною для всіх лексико-граматичних розрядів іменників» [2: 34]. На транспозиційні процеси, які торкаються квантитативних відношень, упливає те, що категорія числа іменників «являє собою морфологічну категорію з семантико-граматичною домінантою» [8: 93] та «становить складний предметно-змістовий вузол, у якому сплітаються різноманітні граматичні й лексико-семантичні особливості іменників» [7: 125]. Тому в таких транспозиційних змінах більшою мірою виражений семантико-стилістичний, аніж морфолого-синтаксичний аспект.

Наявність корелятивних форм числа визначається семами предметності, обчислюваності або необчислюваності, характерної для збірних, речовинних, абстрактних іменників.

© Назаренко І. О., 2009

Проте контекстуально-ситуативні потреби мовлення можуть породжувати розбіжності між граматичною формою числа іменника та реальним кількісним виявом позначуваного об'єкта, що призводить до утворення нових значень – як семантико-стилістичних, так і граматичних. Саме з транспозиційними змінами пов'язана наявність двох різновидів категорії числа – з семантико-граматичним і формально-граматичним значеннями.

Основними показниками внутрішньокатегорійної транспозиції є як формальне граматичне значення, так і логіко-граматичні характеристики словоформи, що охоплюють також семантичну, стилістичну й контекстуальну площини. Транспозиційні зміни в межах категорії числа конкретних назв, які належать до іменників з повною числовою парадигмою, полягають у виникненні суперечності між змістом висловлювання та формальними показниками кількісних значень. Ідеться насамперед про випадки вживання узагальненої однини, яка виступає формально-граматичним показником числа і є «ідеальним типом, інваріантним образом» [14: 48] певного класу істот, предметів, наукових понять тощо, об'єднаних спільними ознаками. Свого часу ще О. О. Потебня звернув увагу на те, що досить поширеними є «у слов'янській мові… випадки, коли однина конкретного іменника … є образом суцільної множинності» [13: 25].

Кванторні детермінативи типу *будь-який*, *всякий, кожний,* вживаючись із назвами конкретних предметів, осіб тощо, надають висловлюванню категоричності, – це робить його хибним, оскільки таким чином заперечуються винятки із загальних правил, відхилення від норми, а це не відповідає законам реальної дійсності: *...**будь-який школяр** знає, що в нашому світі діють виключно природні сили: механічні, електричні, магнітні, ядерні…* (О. Адаменко); *...врахована **кожна рана**, і **кожна сльоза** пролита, і квітка в зеленім лузі, і сталі важкі ковші…* (А. Малишко). Завдяки кванторним детермінативам клас названих денотатів сприймається як «сукупність із чітко відокремленими один від одного елементами, причому ознака приписується кожному з них окремо» [14: 48].

Іменники, вжиті у формі узагальненої однини, позначають відповідний клас об'єктів у цілому, проте без суворих обмежень і не претендують на істинність (а такого відтінку надаватимуть висловлюванню не тільки кванторні детермінативи, але й форма множини). Так, наприклад, у рядках ***Поету** важко. **Він** шукає істин* (Л. Костенко) ідеться не про будь-яку людину, що пише вірші (а саме таке значення виявлялося б у реченнях типу *Кожному поету важко* або *Поетам важко*), а про митця, творчість якого гартується життям, власним сумлінням. Тобто в авторському варіанті актуалізуються більшою мірою морально-етичні категорії, ніж власне мистецькі чи соціальні. В аналогічному прикладі – *І думка така: **поет** повинен бути **людиною**… **Поет** – це **людина**. Насамперед. А **людина** – це, насамперед, **добродій*** (В. Стус) – виділені слова, вжиті у формі множини, позбавили б висловів належного пафосу, глибини, філософської узагальненості.

Форма однини вирізняється функціонально-семантичною особливістю: позначаючи узагальнений образ, словоформи розгляданого типу не призводять до нівеляції, знеособлення об'єкта попри завдання показати його типовим: *Роман «Місто» переконав критику в тому, що письменник* [Валеріан Підмогильний] *«цікавиться не людством, а **людиною»*** (В. Мельник); *... **жінка** перестає бути лише об'єктом, побаченим ззовні, з іншої системи ціннісних координат, перестає бути чимось маргінальним щодо незмінного центру – світу чоловіків* (В. Агеєва).

У сучасній українській мові вживання узагальнювальної однини характерне для наукового й художньо-публіцистичного мовлення, епістолярного та розмовного стилів.

Як згадувалося вище, грамема однини надає словоформі значення узагальненості, таким чином конкретне значення іменника нейтралізується й лексема виступає певним образом, символом, репрезентантом класу денотатів. Відповідні граматично-контекстуальні заміщення становлять собою функціональну норму наукового стилю: (***ТАРПАН*** *(тюрк.) – дикий кінь. До 16-19 ст. тарпан був досить поширений в Степу і Лісостепу Європи. Предок свійського коня* (СІС); *...значна частина слідчих дій, які передбачені кримінально-процесуальним законодавством України, за наявності окремих причин проводиться у* ***житлі*** *чи іншому* ***володінні особи*** (Б.Борець).

Для художнього мовлення властиве узагальнювальне зображення дійсності, пошук типових характерів, явищ: – *Не Архімед, не Галілей –* ***чиновник*** *іде по світу, він тон задає.., кладе резолюцію на твоїй долі, стипендію тобі дає. Для* ***нього*** *ми піддослідні* (О. Гончар); *І на оновленій землі* ***врага*** *не буде й* ***супостата****, а буде* ***син*** *і буде* ***мати****, і будуть люде на землі* (Т. Шевченко).

У назвах окремих газетних та журнальних рубрик вживаються іменники у формі узагальненої однини, які підкреслюють характерні для публіцистичного мовлення лаконічність, чіткість, «економність» мовних ресурсів: *Гігієна* ***села*** («Довкілля та здоров'я»); *На допомогу* ***вчителеві*** («Культура слова»); ***Лікар*** *радить, обнадіює, застерігає*, *Наш* ***сучасник*** («Будьмо здорові»). Перевага висловлювань цього типу не тільки стильова та стилістична, але й змістова – у такий спосіб вдається уникати двозначності, якої неодмінно надавала б реченню форма множини, пор.: *Гігієна* ***сіл*** (йдеться про села окремого регіону, області, країни?); ***Лікарі*** *радять, обнадіюють, застерігають* (йдеться про фахівців однієї медичної галузі чи кількох?); *Наші* ***сучасники*** (стаття рубрики присвячена кільком особам?).

Завдяки змістовій ємності та стилістичній виразності форми з узагальнювальною одниною часто використовуються в заголовках (особливо це характерно для періодичних видань, газетної публіцистики), які коротко передають загальний зміст статті, нарису тощо, наприклад: *Ціни формує не* ***чиновник****, а ринок* (О. Іванников); *Політологія для* ***політика*** *і* ***громадянина*** (В. Бобик); *Взаємодія* ***вчителя*** *з* ***родиною учня*** (Л. Лісіна).

У назвах професійних свят переважно вживається форма однини (про продуктивність цієї моделі свідчать аналогічні оказіональні утворення), порівн.: *День* ***театру;*** *День* ***архітектора****; Двічі на рік, 8 березня і 1 вересня, у нас відзначають професійне свято – День квіткового* ***спекулянта*** (Україна молода).

Подібна тенденція простежується і в назвах неофіційних свят, громадських та культурних заходів: *День* ***Матері****; Свято* ***книги****; Свято* ***пісні***.

Узагальнювальна однина має два функціонально-значеннєві вияви: «родова однина» й «еталонна однина» [14: 49].

Родова однина має безпосередній зв'язок із загальними іменниками, лексичне значення яких вказує на денотат, що поєднує в собі основні родові, класові ознаки певної групи об'єктів: *Терешко знав* ***дерево****. Знав кожну його жилу й прожилок, на вагу і пахощ, від кореня до вершечка, мовби сам пішов з пагона, а пішовши й нього, породичався з усіма… деревами* (Гр. Тютюнник); *Я готовий кричати щосили, надриваючи голос свій: не потрібні* ***людині*** *крила, серце й розум потрібні їй!* (В. Симоненко).

Словоформи з вираженою грамемою узагальнювальної родової однини можуть виступати синонімами до множинних форм і легко взаємозамінюватися (насамперед це стосується агентивів, пор., наприклад: ***Селянин*** *знесилював землю, занечищав її, вирубав до останнього деревця ліс, не турбуючись про те, щоб розвивати їх і з того розвитку користуватись і далі, й більше, й краще* (В.Винниченко) та ***Селяни*** *знесилювали землю, занечищали її, вирубали до останнього деревця ліс… А*бо: *Все ж* ***людина*** *залишається людиною* (П.Загребельний) та *Все ж* ***люди*** *залишаються людьми*). Зміна граматичних показників не вплинула на основний зміст висловлювань, проте однина традиційно надає значення «репрезентативної збірної єдності» [3: 110], а у варіанті з множиною актуалізується сема невизначеної множинності.

Проте іменники у формі однини в більшості випадків втрачають значення дискретності і не є тотожними множинним формам тих самих номенів. Наприклад, у реченні ***Селянин****, обставини його життя, його нескладна здебільшого психологія – ото майже все, над чим працювала фантазія, з чим оперував досі талант українського* ***письменника*** (М. Коцюбинський) форма множини слова *селянин* є небажаною, пор. при цьому зміну основного денотативного значення висловлювання: ***Селяни****, обставини їх життя, їхня нескладна здебільшого психологія…* В авторському варіанті йдеться про типаж, художнє узагальнення, великою мірою стереотипізований образ літературних творів, а не про цілий соціальний клас, якому відмовляється в багатстві почуттів, глибині духовних і душевних переживань. Крім того, множина, яка іманентно актуалізує в слові сему конкретності, у контекстах із високим ступенем афектації обтяжувала б вислів громіздкістю своїх додаткових смислів: *З усіх трибун аж дим над* ***демагогом*** (Л. Костенко); *…регоче* ***хам*** *над неміччю краси…* (Є. Маланюк).

На можливість транспонування тієї чи іншої словоформи в розряд узагальнювальних іменників у формі однини впливає загальне ситуативно-прагматичне завдання контексту, яке, у свою чергу, залежить від «категорій змістової інформації» [11: 84-85], що виявляються на змістовому рівні тексту (на противагу семантичному – власне мовному, знаковому). Виокремлюються такі інформаційні категорії: категорійно-пізнавальні, ситуативно-пізнавальні, спонукально-вольові та емоційно-оцінні [там само]. Вони, як зазначалося вище, моделюють змістовий план контексту, а сема узагальненості основного лексико-граматичного компонента висловлювання дає підстави вирізнити такі типи контекстів: інформативно-узагальнювальний, констативно-узагальнювальний, спонукально-узагальнювальний та узагальнювально-метафоричний.

Завдання інформативно-узагальнювального контексту – подати відомості про суб'єкт/об'єкт дії максимально безсторонньо, оцінні характеристики висловам такого типу можуть надавати здебільшого тільки сигніфікативні значення лексичних одиниць, тематичне коло вживання яких є широким, проте обмежується змістовою доцільністю. Для повідомлень характерологічного спрямування головною умовою є те, що мовець і реципієнт сприймають вказану ознаку або функцію як важливу, значущу для репрезентованого класу денотатів, що дає підстави говорити про значну кількість цих об'єктів в узагальнювальній формі однини: ***Боксер-важковаговик*** *б'є з силою до п'ятисот кілограмів,* ***нога футболіста****, що надсилає м'яч гарматним ударом, врізається в нього з силою до 1200 кілограмів…*(О. Авербух); *Був* ***курінь*** *на землі.* ***Орел*** *був у небі.* ***Кінь***

вважався ледве не найпрудкішим створінням. А зараз ракетні швидкості і ракетний темп (О. Гончар).

Констативно-узагальнювальний контекст оперує ситуативно-пізнавальними категоріями, відповідно в ньому реалізується переважно особисте судження мовця про той чи інший об'єкт, явище. Оцінні характеристики в такому повідомленні стосуються внутрішніх якостей денотата, наприклад, гуманітарного, духовного значення окремих царин суспільного життя: *...я знаю, що* ***театр*** *– це велике знаряддя...* (Остап Вишня); *Я твердо переконаний, що цей корінь* [відкривати в людині нове] *закладається в людині в дитинстві й отроцтві, закладається і в* ***сім'ї****, і в* ***школі*** (В. Сухомлинський); психологічних, ментальних особливостей, якщо йдеться про певну категорію осіб: *Понад програму гостя наша* [Індіра Ганді] *попросила показати їй Києво-Печерську лавру... Ось що відрізняє* ***інтелігента*** *від невігласа й держиморди* (О. Гончар); *...небезпека маргіналізації суспільства полягає в тому, що* ***маргінал*** *як індивід живе у суспільстві, транслює в нього маргінальні риси і, як грипозний хворий, заражає своє оточення* (Г. Долженко).

Можливість вживання родової однини в інформативно-узагальнювальному та констативно-узагальнювальному значенні залежить і від пресупозитивних ознак денотата, усвідомлюваних більшістю мовців як значущих (як-от: *людина, жінка, вчитель, книга*) [14: 51], наприклад: *Інтерес до* ***книжки****, атмосфера любові й поваги до* ***книжки*** *не народжуються стихійно або ж внаслідок керівних вказівок* (В. Сухомлинський) (пор. некоректне в узагальнювальному родовому значенні речення *Інтерес до часопису* (*альманаху, нарису, роману, байки* тощо) *не народжуються стихійно...*).

Спонукально-узагальнювальний контекст – це, власне, заклики, гасла, узагальнювальні прохання, лексико-тематичне коло узагальнювальних компонентів становлять назви осіб: *О* ***курде****, бережи свої набої, але життя убивці не щади* (В. Симоненко); *Старі діди ідуть сюди* [до танцю]*, і* ***підліток*** *– виходь!* (М. Бажан); *Світ по-новому відкривати,* ***поете****, обов'язок твій!* (М. Рильський). До цього типу відносимо й контексти, які умовно можна назвати спонукальними – супроводжувальне дієслово при іменнику у формі узагальнювальної однини вживається у формі дійсного способу, проте зміст вислову за допомогою таких дієслів, як *повинен, мусить*, або завдяки модальним словам типу *треба, необхідно, слід* тощо містить значення бажаності, необхідності виконання тієї чи іншої дії: ***Художник*** *щоразу в с е мусить відкривати заново, все з самого початку* (О. Гончар); *...****директор школи*** *повинен готувати ґрунт для запозичення передового досвіду...* (В. Сухомлинський).

Емоційно-оцінні категорії можуть реалізуватися в узагальнювально-метафоричному контексті, для якого характерний високий ступінь маркованості та суб'єктивності, а родова однина, у свою чергу, є «широковживаним, стандартним засобом вираження оцінних значень» [14: 51]. Об'єкт узагальнення в зазначеному контексті постає абстрагованим образом-символом, тому лексико-тематичне коло словоформ у такому використанні не обмежене: *І як сміли, оті наші докірники докоряти нам?! звідки вони почерпали таку неймовірну силу цинізму, щоб вимагати од нас, од тих, кого вони розпинали, били по ланітах, кому плювали в закрівавлені, розбиті чорносотенним* ***чоботом*** *очі, хвали і славословія собі, своїм чоботям і кулакам?* (В. Винниченко); *Ми не питаєм з усміхом кривим, якою б ти* [Європа] *була у цьому світі, аби ми* ***плуг****, і* ***колесо****, і жито не дарували працюрам твоїм* (Б. Олійник).

Теза про те, що лексика не існує поза граматикою і семантика може випливати з грамемного складу словоформи, не потребує доказу. Крім того, рівень формальних засобів, який охоплює фонетичну, морфологічну та синтаксичну площини, «забезпечує… з не меншою силою, ніж у лексиці і фразеології, відображення мовної картини світу і концептосфери носіїв певної мови» [9: 34].

Отже, є очевидним, що контекст при граматичних заміщеннях зазнає змін не тільки на емотивному, але й на інформаційно-ситуативному рівнях, крім того, сам здатен впливати на граматично-змістову площину мовлення. Тому важко погодитися з думкою окремих мовознавців, що при позначенні родових понять відмінність між формами однини і множини повністю нейтралізується [15: 69; 10: 31]. Адже основний принцип транспозиційних змін – це не абсолютне заміщення одних форм іншими, а надання їм нового змісту внаслідок накладання семних і грамемних полів, що, своєю чергою, призводить до утворення якісно нової мовно-комунікативної одиниці. Такі мовленнєві процеси не є випадковими чи довільними. У кожному слові – «суворо фіксоване поєднання певних елементів граматичного значення з певними типами лексичного значення» [12: 38], тому окремі граматичні форми реалізуються в чітко визначених лексико-семантичних групах з меншим або більшим рівнем афектації.

Іменники розгляданого типу – це, зазвичай, загальні назви окремих класів, груп осіб або об'єктів, які охоплюють майже всі лексико-семантичні пласти мовлення.

Одна з найпоширеніших тематичних груп, для яких характерне вживання у формі узагальнювальної родової однини, – назви осіб. Такі словоформи мають подвійне функціонально-семантичне навантаження: вказують на суб'єкт/об'єкт дії та реалізують цільову авторську настанову – подати зображуване явище як загальнопоширене (або яке може або має бути поширеним – залежно від модальності висловлювання) чи навіть всеохоплююче; показати окремі суспільні групи, прошарки як однорідні, об'єднані за віком, статтю, національністю, спільною діяльністю, ідеєю, світоглядом тощо: *Вже краще з* ***турком***, ***ляхом***, *із Литвою, бо ті сплюндрують, а вона* [Москва] *ковтне* (Л. Костенко). *Адже Петроград, стоячи на кістках українців, збудований їхніми руками, цілі століття годувався українським хлібом, грівся українським вугіллям, ласував українським цукром і піддержував монархію українським здеморалізованим, спокушеним* ***жандармом*** (В. Винниченко).

Назви осіб у формі узагальненої однини репрезентовані переважно грамемою чоловічого роду (крім випадків, коли фемінальність становить семне ядро агентива: *На відміну від класичної літератури…* [у модерній прозі] ***жінка*** *починає діяти поза родинними рамками…* (В. Агеєва)). Проте родова віднесеність більшості іменників у наведених контекстах є формальною – виявляється традиційне вживання т.зв. двовидових лексем – «назв соціально-активних осіб чоловічої статі» [1: 57] щодо представників обох статей. Грамеми роду й числа в таких випадках взаємопідсилюють значення узагальненості, акцентують увагу на семі *особа, діяч,* відсікаючи інші додаткові характеристики з метою звільнити контекст від зайвих змістових нашарувань.

Назва особи може вживатися з означенням, яке дозволяє певною мірою конкретизувати образ діяча та окреслити межі хронотопу його буття: *Офіційний «енкратичний» термін «проста* ***радянська людина****» можна розцінювати як «фройдівську обмовку»,*

*– як звичайно в тоталітарних дискурсах, тавтологічну, бо «**радянська людина**» вже імпліцитно означає «проста»: чим вона складніша, тим менше «радянська»* (О. Забужко); ***Японський селянин**… Кожна рослиночка, кожен овоч виплеканий його руками…* (О. Гончар).

Агентиви-оказіоналізми зазвичай містять морально-оцінну характеристику, а форма узагальненої однини та наявність у виділених іменників семи *особа* «зумовлює можливість вживання… словоформи однини не тільки для вираження одиничності, але й всеохопності» [12: 40]: *На мене справляє враження жалюгідності **людина-одноденка**, **людина-апетит**, голий, у шортах – раб шашлику* (О. Гончар); *Страшно, коли за діло береться **озлобленець-графоман**, **літературний рекетир**, отой **невдаха-неудачник**, який навіть не розуміє, чому він банкрот…* (О. Гончар); *Є вакантні посади: **поет-автомат*** (Л. Костенко).

Як зазначає О. В. Бондарко, «граматичні категорії навіть у тих випадках, коли у їх значенні переважають не семантичні, а структурні функції, завжди так чи інакше слугують виявленню сенсу висловлювання» [4: 37]. Отже, заміщення грамем множини однину вмотивовується не тільки семантично, транспозит часто є носієм ідейно-змістового навантаження, стає наскрізною стилістично фігурою: *Самі плекаємо **руйнача**! А **руйнач** внутрішньо завжди ж пігмей, він хоче зробити довкола все меншим за себе…* (О. Гончар); *Тоді скажи мені, звідки береться **браконьєр**? **Браконьєр** різних рангів, у різних сферах, чи не стає він надто помітною постаттю часу?* (О. Гончар); *Бачив **будівника** і **псевдобудівника**…*(О. Гончар). Автора цікавлять окремі типи й типажі, нові фігури часу. Крім того, форма однини в таких випадках надає висловлюванням відтінку пафосності, урочистості, виводить роздуми персонажів за межі побутових, буденних (що, зокрема, і властиво для художньої манери Олеся Гончара).

Відбуваються транспозиційні зміни і в грамемному складі іменника *брат* за умови вживання вказаної словоформи зі значенням узагальненості (наявність означення в цій конструкції є обов'язковою). Таким чином, відбувається лексикалізація форми однини: *Хіба ж це не стимул* [кар'єра]*, особливо для **нашого брата низовика**?* (О. Гончар); *Звісно, який **наш брат мужик**: одного б'ють, а десять радіє, що не їх!..* (Гр. Тютюнник).

Узагальнювальна однина в назвах тварин може виконувати різні функціонально-семантичні завдання (залежно від лексичного значення самого слова та цільових, ідейно-змістових настанов контексту), основне з яких – репрезентувати певний вид, клас або групу через одного типового представника: *Де плуг пройшов – там тирса не росте, де зорано – там не гніздиться **стрепет*** (М. Рильський); *Найбільша сухопутна тварина **слон** важить близько чотирьох з половиною тонн і народжує малят лише у 35-40-річному віці* (О. Авербух). У назвах комах, невеликих тварин та родових назвах узагальнювальна однина актуалізує сему збірності: *Кусає **комар** до пори* (В. Скуратівський); *Находить вечір, **птиця** замовкає* (Л. Костенко); *Ваші все це, ваші вдосконалення, так само як і води з кислотами, що від них **риба** в Дніпрі одразу пузом догори…* (О. Гончар).

В окремих випадках розгляданий тип словоформ позначає рід діяльності, пов'язаний із тим чи іншим видом тварин: *Той* [колишній металург] *заохотився до **птиці**, той до **бджоли*** (О. Гончар) (пор. *Той заохотився до птахівництва, той до бджільництва*).

Типовою для назв тварин та субпродуктів, готових страв із них є форма узагальнювальної однини в цінниках, рекламних проспектах, наприклад: *«**Курка** охолоджена»;*

*«**Яйце** куряче»; «**Печінка тріски**»; «**Сардина** бланшована в олії»; «Щупальці **кальмара**»* тощо.

Під впливом граматичної форми змінюється внутрішній семний малюнок номена. Як і для попередньої тематичної групи, назвам рослин, їх частин, плодів у формі узагальненої однини властиве розширення й виявлення додаткових смислів: вказівка на те, що цей денотат репрезентує собою весь вид: *За селом, управоруч од нього, – ярок, який шалівці засадили **кленом, осикою та дубком,** щоб глини на грядки не зносило з водою…* (Гр. Тютюнник); *Кому до смаку **помідор** – вирощуй м'ясисті, болгарських сортів помідори* (О. Гончар); актуалізація семи збірності (*один із багатьох): Сієм **зерно** із патронташа, б'ємо в крокву навіки цвях, закіптюжену юність нашу поховаємо в пшеницях!* (М. Вінграновський); *Туга якась обгорнула мене за лісом, за **листом**, за прілістю яру …* (І. Драч).

Певна непослідовність у використанні форми узагальнювальної однини для позначення нероздільної сукупності спостерігається в назвах фруктів, овочів, ягід, горіхово-насіннєвих плодів. Так, наприклад, традиційною і практично єдино вживаною є зазначена граматична форма в реченнях типу *Зробили запаси **моркви, цибулі, картоплі, капусти*** (але: *Купили **банани, лимони, яблука, груші, фініки, горіхи**); Посадили на дачі **перець, буряк, редьку*** (але: *Вирощували **помідори, огірки, баклажани, кавуни***). Очевидно, це пояснюється позамовними чинниками: назви одних плодів в уявленні мовців набувають семантики збірності (оскільки такі овочі переважно вирощуються у великій кількості, з них роблять значні запаси) та речовинності (у випадках типу *варення з **полуниці**, пиріжки з **капустою**, салат із **цибулею,** сік із **гарбуза***). Назви фруктів, зокрема екзотичних, із узагальнювальним змістом для номінування великої кількості плодів здебільшого не вживаються. Лексеми, які позначають ягоди, завдяки зовнішнім характеристикам денотатів у формі однини можуть розвивати семи збірності: *…буває, так наспіє **полуниці**, що жінкам невправка з нею…* (О. Гончар). Крім того, форма множини до таких слів застосовується спорадично і виконує певні стилістичні завдання: *…міщани, із вареннями з **малин**, **суниць**, **ожин**, з лимонів, **клюкв**, **смородин**, абрикосів, і райських яблук, аличі, **брусниць**, айви, кизилу, сливи, **полуниць**, з **вишень** японських, **горобин** московських, із київського місяця і зір, варення із повітря, з неба, з моря – не хочете?* (М. Вінграновський).

Назви рослин можуть вживатися з ад'єктивованим числівником *один*, аби підкреслити, що йдеться про один вид рослин, при цьому може виникати гра слів: [Гуцул] – *Говорили, що в степу **одна верба**. Я й поїхав. Думав, що це ліси там всуціль вербові, а приїхав, а воно й справді одна-одненька верба (в степовім радгоспі) стоїть* (О. Гончар).

У назвах машин, механізмів, їх частин та будь-яких інших предметів узагальнювальна однина реалізує свої іманентні значення – виокремлення типового денотата з групи подібних і (переважно для дрібних рахованих предметів) позначення збірності: *Гомоніли солдати: «Ми їли доволі шрапнелі, хай ще німець куштує на зритих **снарядом** полях»* (А. Малишко); *Ну, безперечно, знає цілий світ про роль почесну **трактора** й **комбайна**…* (М. Рильський).

У випадках, коли денотат у сприйнятті мовців може бути носієм негативу, сигніфікативне значення слова стає домінуючим (це стосується назв зброї та знарядь насильства, грошових одиниць, знакових предметів влади тощо). Форма однини в окремих контекстах загострює негативне стилістичне забарвлення лексеми: *Колишня земля*

Муссавату, оцінена й куплена ***чеком****, обмасленим нафтою* ***чеком*** *дедединґівських волоцюг, розсічена, збещена, схльостана сухим інтервентським* ***стеком****…* (М. Бажан). Або: *Розумні, кмітливі* [американці]*, а стають рабами* ***цента*** (О. Гончар), прийом синекдохи у цьому реченні призводить до семантичної транспозиції (*цент – гроші*), проте вона виконує вторинну ідейно-змістову функцію, а граматична форма – однина – виявляє додаткові емоційно-оцінні смисли: вказує на загострену дріб'язковість, захланність, примітивність бажань.

Яскравим прикладом підпорядкування лексичного значення слова граматичному є вживання загальних назв населених пунктів у формі узагальнювальної однини: *Будов нечувано нових встають каркаси променисті, встає в* ***селі****, встає у* ***місті*** *нова людина* (М. Рильський); такі транспозити частіше виступають у ролі синекдохи, позначаючи мешканців – селян, городян або устрій їхнього життя (у множині такі значення в слові не розвиваються): ***Село****, як і* ***місто****, не живе, а конає* (О. Гончар); *Тих літераторів.., хто не приховував реальних суперечностей між* ***містом*** *та* ***селом****, з'ясовував причини недовіри селянина до* ***міста*** *в нових соціальних умовах, засуджували як таких, що виявляється, писали «без врахування нових обставин або перебували під тиском буржуазної ідеології»* (В. Мельник); *Хай стирається різниця поміж* ***містом*** *і* ***селом*** (П. Тичина).

Поширеним у публіцистиці є вживання форми однини в загальних назвах установ, соціальних та побутових об'єктів: *Звідси лозунг українізації всього життя на Україні, – в* ***школі****, в* ***суді****, на залізниці, в* ***крамниці****, в* ***хаті****, в родині, в уряді…* (В. Винниченко). Так через форму однини підкреслюється загальна поширеність, всеохопність певних соціальних явищ, суспільно-політичних процесів.

Н. Г. Озерова зазначає, що в «лексико-семантичних групах назв неістот (номени плодів рослин, населених пунктів, транспортних засобів) в українській мові фіксуються лише поодинокі [випадки] вживання в публіцистичному та науковому стилях» [12: 43]. Однак мовний аналіз художніх, наукових, епістолярних текстів, газетних та журнальних публікацій (джерельну базу становили твори різні за жанровим і тематичним спрямуванням, ступенем емфатичності) XX – поч. XXI ст.ст. дозволяє зробити висновок про те, що назви неістот зазначеного типу широко вживаються без контекстуальних та стильових обмежень в українському епістолярії, науковій та художній літературі зазначеного періоду.

Різногалузева термінолексика репрезентована в науковому стилі переважно у формі узагальненої родової однини (за винятком іменників, які вживаються тільки в множині), що позбавляє зміст висловлюваного неточностей, полісемії в тлумаченні, полегшує уніфікацію при визначенні тих або інших денотатів, наприклад: *Граматичні властивості* ***наголосу*** *використовує також* ***дієслово*** (І. Вихованець); *… є підстави для чіткого розмежування* ***драми-феєрії*** *і* ***драми-казки****…* (Ю. Десятова).

Вживання родової однини в художньо-публіцистичному й розмовному стилях містить оцінну характеристику, яка може бути як раціональною, так і емоційною. Перша передбачає підкреслено об'єктивне ставлення до висловлюваного, оскільки базується на логічних висновках і позбавлена оцінок «добре/погано» – констатований факт не вимагає схвалення чи заперечення, він існує як даність, підтверджує правило певної системи або стереотипні, загальноприйняті уявлення про окремі площини життя: ***Бджола*** *витрачає в польоті лише дев'ять відсотків нектару, який вона несе з собою* (О. Авербух); *Отож сумніватись не*

доводиться – за минуле століття ми дійсно стали «плебейською нацією», в усіх смислах цього слова, — українська ***«масова людина»*** *перемогла* (О. Забужко).

Граматична форма однини зі значенням узагальненості дозволяє слову метафоризуватися більш органічно, вступати в нові семантично-асоціативні зв'язки, бути більш рухомим у міжконтекстному просторі, наприклад: ***Слово*** *– наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу* (І. Вихованець); *...деякі* [староєгипетські] *тексти звучать і зовсім по-сучасному, як ось це виправдальне* ***слово*** *котрогось померлого: 14. Я не вбивав.21. Я не лихословив…* (О. Гончар); *Є майстри* ***слова****, що опанували найскладніше і найдивовижніше знаряддя – мову* (І. Вихованець); *Від СП мав* ***слово*** *Марков, сіренький виступ дрібного слідчого* (О. Гончар); *Господиня, подаючи нам шклянки з чаєм, вставила і своє* ***слово****, скаржачись, що нашим дітям часто бракує належної пошани до батьків, що вони не слухаються і* ***слово*** *матері вже мають за ніщо* (Б. Антоненко-Давидович); *–Ганю, запиши до протоколу вдячне* ***слово*** *підсудної* (Є. Гуцало).

В окремих випадках узагальненість має метафоричний або порівняльно-протиставний характер – іменники родової однини можуть вживатися не тільки у прямому значенні, але і з додатковими смисловими відтінками. Таким чином, під впливом граматичної транспозиції відбуваються й семантичні зміщення: лексичне значення слова змінюється у напрямку від конкретності до більшої узагальненості завдяки виникненню нових асоціативних ланок. Наприклад, у реченні *Вони дійшли від* ***плуга*** *до ракет* (Л. Костенко) слово *плуг* виступає символом праці на землі, з одного боку – певної приземленості, віддаленості від високого, небесного, з іншого – образом першопочатку, відправної точки на шляху до високостей людської думки, її можливостей, досягнень. Отже, основне значення лексеми *плуг – сільськогосподарське знаряддя з широким металевим лемешем або диском для оранки; рало* (НТСУМ II, с. 699) певною мірою нейтралізується, денотат виступає загальним символом епохи.

Широковживаним стилістичним прийомом на основі кількісної невідповідності реального та мовного просторів є синекдоха. Узагальнена однина, як згадувалося вище, може не тільки надавати слову нових асоціативних значень, але й додаткових стилістичних відтінків, перетинатися з системою тропів, наприклад, виступати в ролі гіперболи або літоти: ***Людина*** *живе перед лицем океану. Вирощує овочі, прокладає дороги, водить поїзди…* (О. Гончар); *Прядка часом усіх воскрешає в пам'яті,* ***сльоза*** *з очей б'є…* (Є. Гуцало).

Форма узагальненої однини допомагає створити відчуття сталості, і, залежно від авторського задуму, підкреслити буденність, сірість, незмінність і однотипність життя: *Варняга знала тільки мийку, а вже весною і влітку – поралась на городі, доглядала* ***кабанчика****, тримала курей* (Є. Гуцало); панорамно передати нескінченність буття, неперервність його законів: *Ідуть віки.* ***Бджола*** *збирає мед* (Л. Костенко); підкреслити зв'язок часів, поколінь, непорушність традицій: *Віки мужності і звитяги, віки з* ***шаблею*** *в боях і за* ***плугом*** *на кровію политому* ***полі****.., віки надії в очах і* ***сльози*** *на віях, віки журби в* ***серці*** *і нескореної думи на* ***чолі****, грозові ночі повстань і тугою пересновані дні жіночого чекання, дівочої вірності – така наша народна* ***пісня*** (М. Стельмах).

Іменники у формі однини зі значенням узагальненості широко використовується в риторичних фігурах, звеличувальних висловлюваннях, закликах, гаслах – у цих контекстах виявляється така риса форм однини, як «плакатність» [5: 6]: *Чую ваш голос про-*

стий і ласкавий, предки безсмертні мої: праця ***людини*** *– окраса і слава, праця* ***людини*** *– безсмерті* ***її*** *!* (В. Симоненко); *Хай живе, хай уславляється радянська* ***жінка, жінка*** *вільна,* ***жінка-творець, жінка-мати*** (Остап Вишня). У гаслах, суспільно значущих звертаннях форма однини виступає важливим психологічним важелем. Наприклад, у реченнях типу *О* ***курде****! Бережи свої набої – без них тобі свій рід не вберегти* (В. Симоненко); *Завжди пам'ятай:* ***Ти – Українець****!* (В. Лизанчук) форма однини змушує кожного реципієнта сприйняти на свою адресу, у той час, як множина в подібному випадку може розумітися як «*інші без мене*».

Іменники так званої «еталонної однини» тісно пов'язані з контекстом. Денотат може являти собою певний взірець, бажане ідеальне втілення інтенцій суб'єкта дії, виявляти схожість між окремими об'єктами за своєю внутрішньою або зовнішньою природою: *Лиш фанатичний пошук дороста до простоти* ***митця*** *і* ***віртуоза*** (Л. Костенко).

Еталонна однина завдяки своєму спрямуванню на маркованість, стилістичну виразність, більшій чи меншій афективності є ознакою художньо-публіцистичного та розмовного стилів: *Не смійтесь, я теж на* ***бусела*** *схожий такою ж любов'ю до отчого дому* (А. Малишко); *Він схожий на* ***ведмедя****; Хатинка схожа на* ***гриб*** тощо.

В іменниках узагалювальної однини граматичне значення числа іноді займає більш сильну позицію, ніж семантичне, оскільки в окремих випадках у вислів важливо вкласти значення, що суб'єкт – один із багатьох існуючих, причому не важливо, хто він за родом діяльності, статтю, віком, оскільки сказане може стосуватися будь-кого. Такі висловлювання мають афористичний характер: *Що* ***попові*** *можна, то* ***дякові*** *зась* (Нема приповідки без правди); ***Орел мухи*** *не ловить, а* ***слон*** *за* ***мишею*** *не ганяється* (Нема приповідки без правди).

Отже, позначення нерозчленованої множинності через граматичну форму однини віддзеркалює особливості внутрішньокатегорійних транспозиційних процесів. Функціонально-семантичні поля грамем числа перебувають в одній площині і, не маючи чіткого розмежування, накладаються одне на одне в зонах, які виявляють проміжні синкретичні значення. Ці форми вживаються переважно в аналогічних комунікативно-змістових умовах, тому внутрішньограматичні транспозиційні зміни відбуваються без кардинальних змін смислового плану контексту. Суперечність між змістом і формою висловлювання в таких випадках мінімальна. Саме тому зазначені граматичні заміщення відносно швидко закріплюються й кодифікуються в мовній практиці.

У вживанні узагальненої однини простежуються певні тенденції. Так, російські дослідники зазначають, що звернення до форми однини, коли йдеться про значну кількість денотатів, стає типовим художнім засобом ще в літературі класицизму XVIII століття [5: 3]. В українському мовознавстві розвідок з цього питання не виявлено, проте побіжний огляд текстів зазначеного періоду дозволяє зробити такі висновки: форма узагальнювальної однини як виразник множинності досить поширена в художній літературі, мемуарно-історичній прозі та філософських трактатах доби українського бароко та класицизму: *Він* [Бог] *у* ***дереві*** *істинним деревом, у траві – травою*, у *музиці – музикою*, ***в домі*** *– домом, у тілі нашому порошному новим є тілом…*(Г. Сковорода). Найбільш уживаними є назви осіб за соціальною або національною належністю, що виконують також і роль синекдохи: *Імет ли кто звіра – кожу дай пану; імет ли рибу – дай урочну дань*

оттуду на ***пана****; от воєнних користай татарських конь іли оружіє в козака буде – дай,* ***хлопе****, на* ***пана****… а ще же когда случится на* ***козака*** *вина і малая, то таковими муками їх казняху…* (Г. Грабянка); *В день недільний ополудні стался нам час вельми трудний, пошол* ***турчин*** *многолюдний* (Ф. Прокопович). Багатий матеріал у цьому плані дає література XIX століття – за свідченням В. С. Ващенка, «у мові майстрів художнього слова XIX – початку XX ст. є численні факти стилістичного функціонування категорії числа, винесені з загальнонародної мови і створені тут в процесі її тривалого розвитку» [6: 71]. У сучасній українській мові розгляданий тип транспозиції є надзвичайно поширеним практично в усіх стилях, про що свідчить ілюстративний матеріал статті.

Збільшення частотності вживання та розширення лексично-змістових меж реалізації іменників у формі узагальнювальної однини може віддзеркалювати аналітичні тенденції в українській мові. Так, конструкції типу *сьогодні покупець вимогливий щодо якості товару, глядач із захватом сприйняв виставу, Тепер читач має можливість ознайомитися із раніше забороненими творами письменника* можуть вказувати як на одну особу, так і на загал, що вимагає від реципієнта об'ємного розуміння контексту, враховуючи не тільки можливу лексичну, але і граматичну багатозначність.

Граматичні одиниці є складовими системи мови й нерозривно пов'язані з функціональними категоріями, одиницями інших лінгвальних площин, залежать від контексту, мовленнєвої ситуації, і в той же час впливають на них і навіть моделюють. У свою чергу, контекст і наявність сигніфікативних значень денотата може призводити до транспозиції семантичної – метафоричних перетворень різного роду (від іманентного категорії числа перенесення за кількісною ознакою – синекдохи, до появи нових асоціативно-символічних значень).

Оскільки в категорії числа на перший план виступає семантична домінанта, транспозиційні зміни відбуваються значною мірою на семантично-змістовому рівні. Повнота й контекстуальна завершеність таких перетворень залежить від багатьох чинників: лексичного й сигніфікативного значення номена, авторських ідейно-художніх настанов, цільових інтенцій мовця, прагматичних завдань і змістових можливостей контексту, наявності традиції транспонування тієї чи іншої словоформи та ступеня оказіональності транспозита.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Безрук Л. П. Категорія числа речовинних іменників в аспекті семантики // Мовознавство. – 1982.– №4. – С.33 – 36.
3. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – 175 с.
4. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий. – Л: Наука, 1976. – 255 с.
5. Брусенская Л. А. Обобщенно-собирательное значение форм единственного числа конкретных существительных // Рус. яз. в национальной школе. – 1986. – №10. – С.3 – 7.
6. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові. – Харків: Вид-во ХДУ, 1958. – 228 с.

7. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Просвещение 1972. – 784 с.
8. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
9. Всеволодова М. Функционально-семантические поля и функционально-семантические категории (К вопросу о структуре содержательного пространства языка) // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 15. – Донецьк: ДонДУ, 2007. – С. 34 – 43.
10. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
11. Клычникова З. И. Смысловые категории и понимание текста. – Тезисы докладов научно-методической конференции Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза. – М., 1971, С.188 – 192.
12. Озерова Н. Г. Семантика форм единственного числа существительных в русском и украинском языках // Филол. науки. – 1987. – №5. – С.38 – 43.
13. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1968. – Т. III. – 551 с.
14. Руденко Д. И. О семантике «обобщенного единственного числа» // Филол. науки. – 1988. – №2. – С. 47 – 54.
15. Сучасна українська літературна мова: Стилістика. – К.: Наук. думка, 1974. – 498 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

1. НТСУМ ІІ: Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т.: Т.2. / Укл. Яременко В., Сліпушко О.– К.: Аконіт, 2006. – 926 с.
2. СІС: Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Гол. ред. Укр. рад. енциклопедії, 1977. – 775 с.

УДК 81-11:82.02:75.036.2

Прадивлянная Л. Н.
(Винница, Украина)

ИМПРЕССИОНИЗМ: ЖИВОПИСЬ, ЛИТЕРАТУРА, ЯЗЫК

Стаття присвячена аналізу елементів імпресіоністичного світосприйняття. Розглядаються особливості імпресіонізму у живопису, літературі, а також його мовні показники.

***Ключові слова**: імпресіоністичне світосприйняття, імпресіоністичний живопис, література кінця 19 – початку 20 ст.*

The article focuses on the analysis of elements of the impressionistic outlook. The author studies the peculiarities of impressionism in paintings, literature and its linguistic features.

© Прадивлянная Л. Н., 2009

***Key words**: impressionistic outlook, impressionistic paintings, literature of the end of the 19th – beginning of the 20th century*

История отношения к импрессионизму искусствоведов, критиков и публики, возможно, заслуживает отдельного исследования, которое осветило бы не только художественные и литературные процессы, с ним связанные, но и историю развития самого общества второй половины XIX – начала XX веков. Импрессионизм прошел путь от полного непонимания, до восторженного следования, вновь неприятия как «упаднического» искусства – через отрицание, обвинения, защиту равно как самого импрессионизма, так и от импрессионизма.

Впрочем, живописному импрессионизму повезло несколько больше. Сложившись к середине XIX века, получив свое название на первой же выставке в 1874 году, он обрел признание к концу века и остался в истории искусством, оказавшим значительное влияние на все последующие творческие пути художников Франции, Европы, и не только Европы.

С литературным импрессионизмом все намного сложнее. Традиционно считалось, что импрессионизм в литературе возник вслед за импрессионизмом в живописи. Однако еще в 1865 году братья Эдмон и Жюль де Гонкур, которых многие исследователи называют «зачинателями» литературного импрессионизма [1; 2], вывели девиз «Видеть, чувствовать, выражать – в этом все искусство» (определяющий, собственно, суть импрессионистического творчества). Они же с недоверием и неприязненностью относились к первым опытам художников-импрессионистов, называя их «изготовителями пятен» [цит. по 3: 36].

Черты импрессионистической поэтики post factum находят в творчестве И. С. Тургенева, А. Фета, Ф. И. Тютчева [4], импрессионистический синтаксис – в поэзии А. С. Пушкина [5]. Предтечей импрессионизма в Англии называют писателя 18-го века Лоренса Стерна [6]. В то же время существует точка зрения Г. К. Косикова, утверждающего, что в «широком смысле оправданно даже говорить об импрессионистичности всей ненормативной культуры XIX века, которая вынесла в центр творчества субъективность, личную точку зрения» [цит. по 6:10], и Гурвич И. А., который считает неправомочным выведение термина «импрессионизм» за пределы живописи и предлагает отыскивать параллели между литературными процессами и творчеством художников [7: 170].

Такие разногласия в понимании наследия импрессионизма – Принадлежит ли он только живописи? Развивался ли литературный импрессионизм собственным путем или возник вслед за французским живописным течением? Существовал ли импрессионизм в литературе вообще? И если существовал, то какие у него пространственно-временные рамки? – все эти вопросы потребовали его переосмысления на современном этапе.

На рубеже XX-XXI веков импрессионизм называют фактором переходности, новым типом художественного мышления [8; 3; 9], а определяя его место в литературе XX века, считают «отправной точкой в процессе поиска новых форм, новых средств выражения и познания внутреннего мира человека», направлением, отголоски которого «до сих пор отчетливо слышны в творчестве многих современных писателей» [6: 3].

Элементы импрессионистического видения действительно можно отыскать в искусстве многих эпох, и не только Франции. Возможно, был прав А. Костеневич, утверждавший, что «импрессионизм был подготовлен всем ходом развития живописи, но он оказался яр-

ким, неповторимым направлением не поэтому, а в результате счастливого одновременного появления плеяды больших талантов» [10: 48]. К сожалению, в литературе такой плеяды не было. Однако факты культурной жизни Франции, России, Великобритании свидетельствуют о сходных процессах, происходящих в литературе независимо от живописи.

Мы ни в коей мере не отрицаем влияния живописного импрессионизма на всю культуру этой эпохи. Смелое новаторство живописцев Франции стало своеобразным «взрывом», «ярчайшей вспышкой чисто поэтического, художественного творчества» [11: 102] и огромным стимулом для людей искусства всего мира. Согласимся с точкой зрения В. Т. Захаровой: «Всякое расширение границ художественной формы того или иного искусства дает хорошие плоды тогда, когда является внутренним, органическим процессом роста самого этого искусства, его потенциальных возможностей» [3: 12]. О собственном пути развития литературного импрессионизма пишут также Н. Дмитриева, В. А. Чебинева. В подтверждение этой точки зрения добавим лишь следующее. Как известно, художники-импрессионисты не составляли звучных манифестов, они не заявляли о себе программно, а, очевидно, просто хотели рисовать. Однако основные принципы того, что сейчас называют «импрессионистической поэтикой», можно найти в дневниках, письмах, художественных произведениях писателей этого периода. Не является ли это дополнительным доказательством единства мировидения, общности мировоззрения, отражающего тенденции эпохи?

Импрессионизм по-разному проявился в литературах разных стран – как стилевое направление во Франции (по определению Л. Андреева), «мировосприятие, философия, жизненная позиция в широком смысле слова» в Германии и Австрии [13: 158], «не столько как стиль искусства, сколько как стиль жизни» в Англии [13: 185], как импрессионистическая тенденция в реализме и модернизме России [4]. В. Т. Захарова связывает это с различным импрессионистическим «миропониманием» в каждой литературе [3: 53]. Импрессионизм не поддается однозначной характеристике. Все же мы постараемся выделить общее и определить, что же такое «импрессионистическое мировидение».

Большинство современных исследователей, изучающих пути искусства конца XIX – начала XX века, оценивают это время как период переходности, изменений общественного строя, этап энергичных поисков и экспериментов, бурного развития естественных наук и усиления интереса к психологии человека. То, что раньше казалось истинным, подвергалось сомнению, реальным признавался только опыт. Изменившееся в середине XIX в. миропонимание эпохи, исчерпанность традиционных форм искусства, которые были более не способны отразить «психологическую реальность» своего времени, а также готовность творчески переосмыслить опыт своих предшественников и воплотить его в новых формах способствовало появлению нового искусства. Импрессионизм, по словам В. И. Силантьевой, «фиксирует момент сдвига сознания, мировосприятия, момент переоценки сущего и должного» [8: 96].

Импрессионисты резко и бескомпромиссно противопоставляли себя академическому искусству. За редкими исключениями все их искусство обращено к современности. Их любимые темы – природа, речные и морские просторы, специфические уголки парижской жизни, кафе на бульварах, театральные репетиции. Требование современной тематики и максимальной правдивости ее выражения объединяет импрессионистов.

Первой заповедью импрессионизма стала работа en pleine air. Пленэр означал новую художественную установку, больше того, новое миропонимание. Он обнаружил первенствующую роль света в формировании реальной зрительной картины мира и вызвал совершенно новую цветовую гамму, необычный колорит, высветленную палитру, цветные тени. Свет приобрел новое значение, он стал равноправен сюжету, главным героем их живописи, присутствующим даже на тех полотнах, где, казалось бы, нет его источника. Работа на открытом воздухе полностью изменила художественные концепции живописцев. Импрессионизм стал живописью оттенков и нюансов, деталей, раздельных пастозных мазков, которые, сливаясь в одно целое на расстоянии, создают ощущение движения, изменчивости, делают очертания воздушными и динамичными.

Комментируя известное высказывание Э.Золя (сделанное, кстати, в 1866 г.): «Произведение искусства есть уголок природы, воспринятый сквозь темперамент», Леонид Андреев писал: «Импрессионизм цепко держался за природу как за обязательный источник впечатлений» [13: 35].

Впечатление наряду с пленэрностью стало принципиальной категорией импрессионизма. По мнению В. И. Силантьевой, настроением (или впечатлением) определяется сущность импрессионистического мировидения [8: 142]. Мир представляется нам в ощущениях, а поэтому передача конкретных впечатлений от того или иного конкретного явления, образа, воспринятого зрением художника, позволяет достичь ничем не искаженной правды действительности. И. В. Корецкая называет впечатление первоосновой импрессионистического письма [4: 211].

Здесь важно, однако, подчеркнуть, что субъективное впечатление в импрессионизме всегда было отражением каких-то объективных закономерностей, реального мира. Поэтому согласимся с Л. Андреевым: «Импрессионизм есть двуединство, единство внешнего и внутреннего, объективного и субъективного. В этом двуединстве субъективное занимает позиции предпочтительные – отсюда и сам принцип «впечатления». …Их специфическое равновесие – условие импрессионизма» [13: 65-66]. Некоторой уязвимостью этого равновесия объясняет исследователь трудности определения места импрессионизма в литературе. Сдвиг равновесия в сторону объективного сближает импрессионистического произведение с реализмом, а в сторону субъективного – с модернистскими течениями.

Еще одной неотъемлемой составляющей импрессионистического мировидения назовем поэтизацию мгновенного, случайного, изменчивого, динамичного. В. Я. Брюсов отмечал: «Задача искусства – сохранить для времени, воплотить это мгновенное, это мимоидущее. Художник пересказывает свои настроения; его постоянная цель – раскрыть другим свою душу» [16: 39]. Эта черта вновь была вызвана пленэром. Природа, наблюдаемая «в упор», постоянно менялась. Живописцы, стремясь «воссоздать» [15: 12] мгновение ввели в зарисовку природы принцип постоянного движения и мгновенных изменений через подвижный импрессионистический мазок, делающий все живым и «шевелящимся». Новый взгляд на мир, воспринимаемый в потоке вечного изменения и развития, стремление уловить мимолетное определили и новое понимание пространства. Традиционное представление о композиции как замкнутой целостной структуре образов, подчиненных заданной идее, импрессионизм заменил новым для искусства по-

ниманием картины как фрагмента натуры, уголка мироздания, словно увиденного в окно или, по определению Дега, «подсмотренного через замочную скважину» [14].

Как указывает И. В. Корецкая, поэтизация неисчерпаемой изменчивости всего сущего, возникшая поначалу наперекор застылости буржуазного бытия, в противовес позитивистскому мышлению, присуща самой природе импрессионистического искусства. Однако она оговаривается, что поэтизация изменчивости привела в дальнейшем к развитию субъективистских тенденций [4: 213].

Итак, выделим главное. Импрессионизм – это искусство, в основе которого лежало новое художественное видение мира, новая поэтика. Основой импрессионистического мировидения стала его двойственность: импрессионизм (impression – означает «впечатление») стремится к воссозданию субъективных ощущений художника/лирического героя, («реально лишь впечатление» [13: 48]), которые затем должны быть угаданы – сощущены реципиентом, с другой стороны, импрессионизм стремится правдиво отражать объективный мир. Пленэр – необходимое условие этого стиля, его главным персонажем стал свет, в корне изменивший видение художников. Импрессионистическое мировидение – это также осознание мимолетности и изменчивости вечно-динамичного мира. Именно мгновение художник пытается уловить и удержать на своем холсте.

Импрессионизм возродил интерес к миру, природе, маленькому человеку, сделав его неотъемлемой составляющей всего сущего. И в этом он идет в ногу со своим временем. «Пароль эпохи – идея единства мира» – так объясняет мировоззрение этого периода Б. Зернов. [15: 28]. Он соединил в себе будничное и вечное, великое и обыденное, земное. А под яркими лучами солнца не только исчезают черные краски, но весь мир становился прекрасным. Поэтому согласимся с Л. Андреевым: «Импрессионистическая живопись … возбуждает ощущение оптимистического мировосприятия, на основе которого создается образ светлого, прекрасного мира» [13: 60] и объяснением М. Алпатова: «Это искусство, которое опирается на поэтику остраненного и метафорического видения. В нем бурно проявилась почти младенческая способность человека видеть мир непосредственно, инстинктивно, интуитивно, способность образного, не понятийного мышления [11: 92, 102].

В литературных произведениях можно найти много элементов поэтики, сближающей их с импрессионистической живописью – ее двойственность, доминирование субъективного восприятия, важность чувственных ощущений, впечатлений и настроений, недоговоренность, изменчивость и движение, поэзию случайного, интерес к человеку как части природы, обращение к внутреннему миру лирического героя.

С точки зрения жанра, импрессионизм проявился главным образом в миниатюре, лирико-философском этюде, лирической зарисовке, психологической новелле. Предметом художественного интереса становится не исторический отрезок или период жизни героя, а отрывочные фрагменты жизни, отраженные в его сознании. Поэтому нет здесь и логической интерпретации событий, объяснений или доказательств, а только намеки на состояние, оттенки и нюансы психологии персонажа. Объединяющим началом таких произведений становится общее настроение, эмоция.

Субъективное впечатление и поэтика случайного, фрагментарность, изменчивость и динамика, яркий живописный мазок и пленэрность нашли свое выражение в языковых

структурах разного уровня, в ритмической организации текста, в особом композиционном построении и лексическом ритме. Исходя из выделенных нами составляющих мировидения этой эпохи попытаемся проанализировать языковые показатели импрессионизма.

Проведем некоторые параллели. Как известно, импрессионизм в живописи основывается на зрительных ощущениях. Именно точное воспроизведение на полотне своих чувств и настроений привело к утверждению новой техники письма. Слово и язык в целом обладают значительным потенциалом для передачи не только зрительных, но и всех прочих ощущений – слуховых образов, осязания, обоняния. Выражаемый в слове образ богаче, полнее, многограннее зрительного образа.

Таким образом, особенностью импрессионистического письма стала исключительная образность в передаче зрительных, слуховых, осязательных, вкусовых впечатлений – рассказы писателей-импрессионистов наполнились лексикой ощущений и эмоционального восприятия.

Визуальное пространство в этюдах импрессионистов создается главным образом при помощи свето- и цветообозначений. В языке писателей этого направления исключительная роль отводится семантике цвета и света – здесь лексика всех тонов и оттенков цвета, красочные нюансы, сложные цветные эпитеты, цветные глаголы и окказионализмы, декоративные сравнения. Цветовые контрасты раскрывают внутренние конфликты героев. Колористические детали выступают цветовым эквивалентом чувств, переживаний, воспоминаний. Они не только характеризуют мир персонажа, но и создают настроение всего произведения.

Однако живопись словом позволяет показать не только богатство красок, но и целую гамму звуков и ощущений в их динамике. Здесь лексика запахов, звуков, вкусовых и тактильных ощущений. Особо отметим словосочетания, передающие синкретизм восприятия. Отдельные детали повторяются, проходят через все произведение, иногда меняются – то под воздействием внешних факторов, то вместе с настроением героя. Прием нагнетания – повторения одного и того же экспрессивно-окрашенного слова, броской, чувственно воспринимаемой детали – усиливает производимое впечатление.

Пленэрность – первая заповедь импрессионизма – вызвала «оживление» природы в рассказах писателей рубежа веков. Природа становится скорее главным действующим лицом, смыслом, поэтому пейзажные описания больше не статичны, они наполняются динамикой, движением. В них сосредоточено большое количество метафор, неожиданных сравнений, широко используется прием олицетворения. Своей изысканностью они, во-первых, приближают прозу к поэзии, а во-вторых, одушевляют природу и окружающий мир.

Характеризуя в целом лексику импрессионизма, хотим отметить, что важнейшим ее показателем стала высокая точность в подборе лексических средств. «Стилистический почерк импрессиониста-литератора всегда отличает изысканная четкость фразы» [8: 104]. Это выразилось в преимуществе коннотативного компонента над денотативным в семантике слова, лексемы используются в новых окказиональных значениях, учащаются проявления семантического синкретизма. Для этих текстов характерна многозначность, повышенная ассоциативность образов. Такой поиск выразительности слова способствовал исключительной смысловой и эмоциональной емкости речи, сгущенности переживаний.

Стремление отразить субъективные впечатления, сложные внутренние переживания, неясные или неосознанные эмоции привело к наполнению предметных реалий, пейзажных описаний эмоционально-оценочными характеристиками. По мнению Е. Евниной, слово в таком произведении объединяет в себе не только само значение объекта или явления, но и вызываемые им чувства. Эмоционально-экспрессивная окраска также расширила семантический объем слова, придала ему дополнительную изобразительность, способствовала выявлению авторской оценки.

На уровне грамматики поэзия случайного и мгновенного зафиксировала себя словами «казалось», «как будто», «почему-то» и напоминает неожиданность поз на полотнах импрессионистов. Эти слова также усиливают впечатление субъективности, так как скорее говорят об ощущениях и переживаниях героя, чем о событиях его жизни. Аналогичную функцию выполняют неопределенные местоимения и наречия, в изобилии встречающиеся в таких произведениях. Они затушевывают границы между реально случившимся и тем, что казалось рассказчику. Динамика и движение передаются через нагнетание динамичных элементов – глаголов, причастий и деепричастий.

По мнению В. И. Силантьевой, импрессионистическое произведение легче угадать по языку, чем по темам. Наиболее показательно он проявился в сумме формальных признаков произведения [8: 112]. Импрессионистическое же мировоззрение – это открытая система, опирающаяся на субъективное восприятие творца и на готовность читателя/зрителя вступить с ним в диалог. «Здесь нужна музыкальная потенция слова … для возбуждения в читателе творческого настроения, которое должно помочь ему опытом личных воспоминаний, интенсивностью проснувшейся тоски … восполнить недосказанность пьесы и дать ей хотя и более узко-интимное и субъективное, но и более действенное значение» (И. Анненский, 497).

ЛИТЕРАТУРА

1. Евнина Е. Проблема литературного импрессионизма и различные тенденции его развития во француз ской прозе к. 19 – н. 20 в. //Импрессионисты. Их соратники. Их современники. Живопись. Графика. Литература. Музыка. – М.: Искусство, 1976. – С. 257-258.
2. Агєєва В. П. Стильові моделі імпресіонізму в українській прозі І половини ХХ ст.: Дис... докт. филол. наук. – К., 1995.
3. Захарова В. Т. Импрессионистические тенденции в русской прозе начала ХХ века: Дис... докт. филол. наук. – М., 1995. – 363 с.
4. Корецкая И. В. Импрессионизм в поэзии и эстетике символизма // Литературно-эстетические концепции в России конца 19–начала 20 вв. – Л.: 1975.– С. 207-251.
5. Иванова Л. П. Когда же возник русский импрессионизм? // Европейские языки: историография, теория, история: межвузовский сборник научных работ. Выпуск 4. – Елец: ЕГУ им. И. А. Бунина, 2003.– С. 92-97.
6. Чебинева В. А. Разбитие традиций Л. Стерна в творчестве В. Вульф и А. Мердок: Дис... канд. филол. наук. – М., 2003. – 193 с.
7. Гурвич И. Проза Чехова. М.: Из-во «Художественная литература», 1970. –184 с.

8. Силантьева В. И. Художественное мышление Переходного времени (литература и живопись) А. П. Чехов И. Левитин, в. Серов, К. А. Коровин. – Одесса: Астро Принт, 2000. – 352 с.
9. Усенко Л. В. Импрессионизм в русской прозе начала XX века. – Ростов-на-Дону, Из-во Ростовского Университета, 1988. – 240 с.
10. Костеневич А. Французская живопись XIX-начала XX века в Эрмитаже. – Л.: Издательство «Аврора», 1979. – 166с.
11. Алпатов М. Поэтика импрессионизма // Французская живопись второй половины XIX века и современная ей художественная культура. Материалы научной конференции ГМИИ 1971. – М.: Сов.Художник, 1972. – С. 88 – 104.
12. Дмитриева Н. Изображение и слово. – М.: Искусство, 1962. – 314 с.
13. Андреев Л. Г. Импрессионизм – М.: Из-во Моск-го ун-та, 1980. – 250 с.
14. Кузнецова Е. А. Естетика импрессионизма. Вестник Московского университета. Серия 7. //Философия. – №2. – 2000. – С. 83-90.
15. Зернов Б. Вступительная статья //Оскар Рейтерсверд. Импрессионисты перед публикой и критикой. – М.: Искусство, 1974. – С. 5-34.
16. Брюсов В. Я. О искусстве // Сочинения в двух томах. – М.: Художественная литература, 1987. – Т. 2. – С. 37-48.
17. Анненский И. Ф. Первая книга отражений. // Избранные сочинения. – Л.: Художественная литература, 1988. – С. 374-523.

УДК 811.161

Сидорец В. С.
(Мозырь, Беларусь)

ВЕРБОИДЫ – КОМПОНЕНТЫ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЁЗД

Досліджуються семантика, структура, деривaційно-парадигматичні властивості східнослов'янських вербоїдів (неодносло́вних найменувань предикатної ознаки з десемантизованим компонентом) у взаємозв'язку з словотвірними гніздами. Доводиться, що вербоїди – реальні компоненти словотвірних гнізд.

Ключові слова: *вербоїд, словотвірне гніздо, номінативний ряд.*

Semantics, structure, derivational-paradigmatic properties of east-slavonic verboids (multiword names of predicate attribute with desemantised component) are investigated in correlation with word-building families. The verboids are proved to be real components of word-building families.

Key words: *verboid, word-building familia, nominative row.*

Неоднословные наименования акционально-статального признака с десемантизированным компонентом – вербоиды – типа *вести агитацию, испытывать радость (вести агітацію, відчувати радість**;** весці агітацыю, адчуваць радасць)* имеют свой статус в каждом восточнославянском языке [1]. Вербоиды – коммуникативные эквиваленты глаголов, которые являются компонентами словообразовательных гнёзд.

Словообразовательное гнездо представляет собой своеобразную сетку, покрывающую соответствующий денотативный участок. Естественно, каждое слово в словообразовательном гнезде – это определенным образом заполненная клетка в сетке. Степень заполненности клеток и их количество в подобного рода сетке характеризует объем и компактность словообразовательного гнезда.

Каково отношение вербоидов к словообразовательному гнезду? В принципе такое же, как и цельнооформленных слов – глаголов, если учесть, что каждый вербоид подчиняется ономасиологической формуле – формуле номемы СС+КС [2: 28]: в качестве КС выступает десемантизированный глагол, а в качестве СС – предикатно-признаковое существительное.

Если вербоид – единственный представитель номемы *(вести диалог, вести мониторинг, давать образование, получать квалификацию; весці дыялог, весці маніторынг, даваць спецыяльнасць, рабіць справаздачу; брати участь, вести діалог, вести моніторинг, справляти новосілля)*, то он занимает соответственно одну пустую клетку в гнезде. Если же номема выражается синонимами – глаголом и вербоидом *(экспериментировать – вести эксперимент, влиять – иметь влияние, радоваться – испытывать радость; эксперыментаваць – весці эксперымент, уплываць – мець уплыў, радавацца – адчуваць радасць; експериментувати – вести експеримент, впливати – мати вплив, радіти –*

© Сидорец В. С., 2009

відчувати радість), тогда возникает следующая ситуация: либо они занимают одну клетку, либо разные. Объединенные одним категориальным значением синонимичные производные входят в одну клетку, если мотивация у них от одного и того же производящего, так как она предполагает одну парадигму в гнезде, одну ступень в словообразовательной цепочке. В другом случае производные занимают разные клетки. Для лучшей наглядности рассмотрим это через призму гнезд «Словообразовательного словаря русского языка» А. Н. Тихонова [3].

Русское гнездо **диалог→диалог-ическ-ий→кино/диалог** совпадает с соответствующими гнездами в белорусском и украинском языках. Поскольку производный глагол от существительного *диалог* отсутствует, законную клетку займет допустимая языковой нормой производная единица – вербоид *вести диалог (весці дыялог, вести діалог):*

диалог	***дыялог***	***діалог***
*диалог-**ическ**-ий*	*дыялаг-**ічн**-ы*	*діалог-**ічн**-ий*
кино/диалог	*кіна/дыялог*	*кіно/діалог*
вести диалог	***весці дыялог***	***вести діалог***

Приведем гнездо, возглавляемое исходным словом *участвовать*:

участвовать
- *участ (**-ij**-е)*
  - ***без**-участ-**н**(ый)*
    - *безучастн-**о***
    - *безучастн-**ость***
    - *безучаст-**ij**-е*
  - ***не**-участие*
  - ***небез**-участ-**н**(ый)*
    - *небезучастн-**о***
  - ***со**-участие*
- *участ(**-ник**)*
  - *участ-**ниц**-а*
  - ***со**-участ(ник)*
    - *соучаст-**ниц**-а*
- *участ-**лив**(ый)*
  - *участлив-**о***
  - *участлив-**ость***
- ***пере**-участвовать*
- ***по**-участвовать*
- ***со**-участвовать*
  - *соучаст(**-ij-е**)*
    - *соучаст-**н**-ый*
  - *соучаст-**ник***
    - *соучаст-**ниц**-а*

Глагол *участвовать* синонимичен с вербоидом *принимать участие*. Однако вербоид занимает другую клетку, ибо воспринимается производным от существительного: *участие→принимать участие (аналогично: аэрофотосъемка→вести аэрофотосъемку, вираж→делать вираж, новоселье→справлять новоселье):*

участвовать
*участ (-**ий**-е)*
***принимать** участие*
***без**-участ-**н**(ый)*
*безучастн-**о*** и т.д.

Что касается глаголов *переучаствовать, поучаствовать, соучаствовать*, то они представляют предикатные номинализации семантических фрагментов «принять участие в чем л. (обо всех или многих)» [4: 967], «принять некоторое участие в чем-л.» [5: 1671], «участвовать в чем-л. совместно с кем-л., быть соучастником чего-л.» [6: 212], в которых, организующими центрами являются вербоид *принимать участие*, а также лексически конкретизированное словосочетание в деривационной функции *участвовать совместно* и деривационное сочетание *быть соучастником* [7].

Несмотря на то, что глаголы *переучаствовать и поучаствовать* отличаются разговорным оттенком, они, как и глагол *соучаствовать*, единственные представители отмеченных фрагментов в гнезде. Сами фрагменты-дефиниции коммуникативно пригодны и более предпочтительны в официально-деловом стиле: *Мы **переучаствовали** в разработке этой программы – **Все** мы **приняли участие** в разработке этой программы; Мы **поучаствовали** в разработке этой программы – Мы **приняли некоторое** (определенное, частичное) **участие** в разработке этой программы; Мы **соучаствовали** в разработке этой программы – Мы **совместно участвовали (были соучастниками)** в разработке этой программы.*

С позиции номинативной деривации в гнезде отражены глаголы как компоненты полных номинативных рядов. Однако только вербоид *принимать участие* занимает свою законную клетку в гнезде как специализированный представитель соответствующей номемы. Остальные компоненты номинативных рядов – неспециализированные презентанты номем, поэтому не входят в словообразовательное гнездо, хотя имеют сходную с отмеченными глаголами деривационную семантику, которая, возможно, явилась стимулом создания этих глаголов.

В украинском языке, в отличие от русского полного номинативного ряда *участвовать – принимать участие*, представлен вербоидом *брати участь* неполный номинативный ряд [7]. Естественно, мотивирующая часть вербоида *участь* возглавляет словообразовательное гнездо:

участь
***брати** участь*
***не**-участь*
***спів**-участь*
*співучас-**н**-ий*
*учас-**ник***
*учас-**ниц**-я*
***спів**-учасник*
*співучас-**ниц**-я*
и т.д.

С учетом множественности мотиваций украинское словообразовательное гнездо может иметь следующий вид:

участь
- ***брати*** *участь*
- ***не****-участь*
- ***спів****-участь*
  - *співучас-**ник***
    - *співучас-**ниц**-я*
  - *співучас-**н**-ий*

*учас-**ник***
- *учас-**ниц**-я*

и т.д.

Отсутствие в украинском гнезде словообразовательных соответствий русским производным и производящим имеет различный характер. Во-первых, родственные слова *байдужий* (безучастный) *байдуже* (безучастно), *байдужість* (безучастность) и т.д., а также *співчутливий* (участливый), *співчутливо* (участливо), *співчутливість* (участливость), *поперебувати* (переучаствовать) составляет в украинском языке другие словообразовательные гнезда. Во-вторых, к русским глаголам *поучаствовать, соучаствовать* даются только дефиниции «взяти деяку(якусь) участь» [8: 647], «брати участь (разом з ким); бути співучасником (співучасницею)…» [9: 356], т.е. в украинском языке представлены для реализации соответствующих фрагментов действительности только дискретные компоненты неполных номинативных рядов.

Ближе к русскому словообразовательному гнезду белорусское гнездо:

удзельнічаць
- удзел
  - ***са****-ўдзел*
  - *удзель-**(н)**ы*
    - ***без****-удзельн(ы)*
      - *безудзельн-**а***
      - *безудзельн-**асць***
    - *удзельн-**ік***
      - *удзельн-**іц**-а*
      - ***са****-ўдзельнік*
        - *саудзель-**ніц**-а*
    - ***са****-ўдзельн(ы)*
      - *саўдзельн-**ік***
      - *саўдзельн-**іц**-а*
      - *саўдзельн-**іцтв**-а*

па*-ўдзельнічаць*

са-ўдзельнічаць
- саўдзел
  - *саўдзель-**нік***
    - *саўдзель-**ніц**-а*
  - *саўдзель-**ніцтв**-а*

В белорусском языке, как и в русском, представлен полный номинативный ряд *удзельнічаць – прымаць удзел*, дискретный компонент которого, вербоид, является производным от существительного *удзел*:

удзельнічаць
удзел
прымаць *удзел*
са-*ўдзел*
*удзель-**н**(ы)*
и т.д.

Отражена множественность словообразовательной мотивации: *удзельн-**ік** →**са-**ўдзельнік, **са-**ўдзельн(ы) →саўдзельн-**ік**, **са-**ўдзел →саўдзель-**нік*** и др. Имеются в гнезде словообразовательные соответствия русским глаголам: ***па-****ўдзельнічаць,* ***са-****ўдзельнічаць*. Не зафиксирован в словарях, но иногда используется в устной речи глагол ***пера-****ўдзельнічаць*.

К числу отличий можно отнести наличие в белорусском языке прилогательного *удзель-н(ы)*, которое предлагает свою словообразовательную направленность в гнезде, отсутствие словообразовательных соответствий к дериватам *небезучастный (неабыякавы), небезучастно (неабыякава), участливый (спагадлівы), участливо (спагадліва), участливость (спагадлівасць)* и нек.др.

Ряд вербоидов включаются в гнездо, возглавляемое глаголом *отчитаться*:

отчитаться
*отчит-**ыва-**ться*
отчёт
давать *отчёт*
делать *отчёт*
отдавать *отчёт*
прдедставлять *отчёт*
сдавать *отчёт*
составлять *отчёт*
*отчёт-**ность***
*отчёт-**н**(ый)*
*отчётн**о**-выборный*
*отчётн**о**-перевыборный*
без*-отчёт-**н**(ый)*
*безотчётн-**о***
*безотчётн-**ость***
под*-отчёт*
*подотчёт-**н**(ый)*
*подотчётн-**ость***
*подотчётн-**ик***
полит/отчёт
*сам-**о**-отчёт*

Языковая реализация процессуальных фактов в сфере отчетности разнообразна и не покрывается глаголом *отчитываться*. Понятно, не покрывается она и приведенными вербоидами, конкретизирующими данное функционально-семантическое поле процессуальности. Теоретически и практически возможны другие вербоиды, деривационные сочетания и лексически конкретизированные словосочетания в деривационной функции типа *осуществлять политотчёт, идёт (прошла) отчётность, делать подотчёт, завершать подотчёт, являться подотчётным, быть подотчётным, готовить отчёт* и др.

В белорусском языке, в отличие от русского, гнездо возглавляет существительное *справаздача,* поскольку цельнооформленная номинация – глагол – отсутствует:

справаздача
- ***даваць*** *справаздачу*
- ***рабіць*** *справаздачу*
- ***аддаваць*** *справаздачу*
- ***падаваць*** *справаздачу*
- ***здаваць*** *справаздачу*
- ***складаць*** *справаздачу*

- *справаздач-**насць***
- *справаздач-**н**(ы)*
- *справаздачн**а**-выбарны*
- *справаздачн**а**-перавыбарны*

***бес**-справаздач-**н**(ы)*
- *бесправаздачн-**а***
- *бесправаздачн-**асць***

***пад**-справаздач-**н**(ы)*
- *падправаздачн(ая)* ***сума***
- *падправаздачн-**асць***
- *падправаздачн-**ік***

паліт/справаздача
*сам-**а**-справаздача*

Как видим, белорусское функционально-семантическое поле отчётности характеризуется тем, что процессуальность в нём реализуется не- полными номинативными глагольными рядами, отраженными в словообразовательном гнезде, так как их дискретные компоненты – вербоиды – единственные специализированные выразители предикатной семантики. Количество средств выражения процессуальности в сфере отчётности не ограничено приведенными вербоидами, поскольку прилагательные и существительные, входящие в гнездо, потенциально могут быть базой для создания дискретных наименований процессуальных фактов: *адбылася справаздачнасць, з'яўляцца падсправаздачным, здзяйсняць самасправаздачу, рыхтаваць падсправаздачную суму* и др.

Несколько искусственными воспринимаются образования *бессправаздачны, бессправаздачнасць*, представленные в «Белорусско-русском словаре» [10]. Видимо, поэтому

они не зафиксированы в 5-томном «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» [11] и в 2-томном «Русско-белорусском словаре» [12]. Последний использует в качестве соответствий русским *безотчётный, безотчётность* неродственные слова *бескантрольны, бескантрольнасць*.

Основу украинского функционально-семантического поля отчётности представляет следующее словообразовательное гнездо:

звітувати
- звітуватися
  - ***від****-звітувати*
  - ***від****-звітуватися*
- звіт
  - ***давати*** *звіт*
  - ***робити*** *звіт*
  - ***подавати*** *звіт*
  - ***здавати*** *звіт*
  - ***складати*** *звіт*
  - *звіт-****ність***
  - *звіт-****н****(ий)*
    - *звітн****о****-виборний*
    - *звітн****о****-перевиборний*
- ***без****-звіт-****н****(ий)*
  - *безззвітн-****о***
  - *безззвітн-****ість***
- ***під****-звіт*
- *підзвіт-****н****(ий)*
  - *підзвітн-****ість***
  - *підзвітн-****ик***
- *політ/звіт*
- *сам-****о****-звіт*

По структурно-семантическим свойствам украинское словообразовательное гнездо ближе к русскому, чем к белорусскому. Этому не препятствует то, что украинская языковая система для сферы отчётности выработала две пары синонимичных глаголов: *звітувати, звітуватися, відзвітувати, відзвітуватися.*

Понятно, что в украинском языке, как в русском и белорусском, процессуальные факты функционально-семантического поля отчётности фиксируются не только отмеченными в гнезде глаголами и их коммуникативными специализированными эквивалентами – вербоидами, но и потенциально возможными дискретными языковыми единицами типа *відбувається (іде) звітність, бути підзвітним, готувати політзвіт, робити підзвіт* и т.д.

Значительно эффективнее глаголов экспериментировать, экспериментироваться вербоиды в гнезде, возглавляемом существительным эксперимент, как средство реализации различных аспектов процессуальности в функционально-семантическом поле экспериментальности:

эксперимент
*эксперимент-**ик***
*эксперимент-**щик***
*эксперимент-**альн**(ый)*
*экспериментальн-**о***
*экспериментал-**ист***
*эксперименталь-**щик***
*экспериментал-**к**-а*
*экспериментальн-**о**-восстановительный*
*экспериментальн-**о**-исследовательский*
*экспериментальн-**о**-механический*
*экспериментальн-**о**-психологический*
*экспериментальн-**о**-физиологический*
*научно-**о**-экспериментальный*
*опытн-**о**-экспериментальный*
*ксперимент-**ирова**-ть*
*экспериментировать-**ся***
*экспериментирова-**нij**-е*
*эксперимент-**атор***
*экспериментатор-**ств**-о*
*экспериментатор-**ск**-(ий)*
***вести** эксперимент*
***выполнять** эксперимент*
***делать** эксперимент*
***осуществлять** эксперимент*
***подвергать** эксперименту*
*подвергать-**ся** эксперименту*
***проводить** эксперимент*
***производить** эксперимент*
***ставить** эксперимент*
*научн-**о**-экспериментальный*

В гнезде, как видим, отражены слова разностилевые – разговорные и книжные.

В белорусском и украинском гнездах опускаем соответствия к русским словам с разговорным оттенком *экспериментик, экспериментщик, экпериментализт, эксперименталь-щик, эксперименталка* (экспериментальная лаборатория), которые возможны в белорусской и украинской устной речи, и акцентируем внимание на словах книжных:

эксперымент

*эксперымент-**альн**(ы)*
*эксперыментальн-**а***
*эксперыментальн-**а**-аднаўленча*
*эксперыментальн-**а**-доследны*
*эксперыментальн-**а**-механічны*
*эксперыментальн-**а**-псіхалагічны*

*эксперыментальн-**а**-фізіялагічны*
*навуков-**а**-эксперыментальны*
*даследн-**а**-эксперыментальны*
*эксперымент-**ава**-ць*
*эксперыментаваць-**ца***
*эксперыментава-**нн**-е*
*эксперымент-**атар***
*эксперыментатар-**ств**-а*
*эксперыментатар-**ск**(і)*
***весці** эксперымент*
***выконваць** эксперымент*
***рабіць** эксперымент*
***здзяйсняць** эксперымент*
***падвяргаць** эксперыменту*
*падвяргаць-**ца** эксперыменту*
***праводзіць** эксперымент*
***ставіць** эксперымент*
*навуков-**а**-эксперыментальны*

Как можно заметить, восточнославянские глаголы, образованные от существительных *эксперимент, эксперымент, експеримент,* передают действия достаточно обобщенно. Иное дело вербоиды: благодаря деривантам (десемантизированным глаголам), сохраняющим в определенной степени редуцированные индивидуальные лексические семы, реализуется возможность дать через эти семы разноаспектную характеристику действия по существительному *эксперимент*, т.е. не вообще *экспериментировать*, а *вести, выполнять, делать* и т.д. *(эксперимент)*. Кроме того, как и в уже рассмотренных функционально-семантических полях, процессуальная часть поля экспериментальности, отраженная в гнездах, имеет продолжение: *быть экспериментатором, быць эксперыментатарам, бути експериментатором; готовить эксперимент, рыхтаваць эксперымент, готувати експеримент; идет экспериментально-восстановительная работа, ідзе эксперыментальна аднаўленчая работа, іде експериментально-відновна робота* и т.д.

Вербоиды, таким образом, органически включаются в парадигматическую систему того или иного словообразовательного гнезда и не являются реальными конкурентами глаголов, поскольку существование вербоидов обусловлено либо отсутствием готового слова (глагола), либо тем, что «оно не вполне удовлетворяет цели высказывания» [13: 14]**.**

ЛИТЕРАТУРА

1. Сидорець В. С. Проблема статусу вербоїдів у східнослов'янських мовах: стан і перспективи дослідження // Мовознавство. – К.: Академперіодика. – 2003. –№ 6. – С. 33-41.
2. Никитевич В. М. Морфема и номема. // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С. 25-28.
3. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. – М.: Русский язык, 1985.

4. Словарь современнго русского литературного языка: В 17-ти т. – М. – Л.: Изд-во АН ССР, 1959. – Т. 9.
5. Словарь современнго русского литературного языка: В 17-ти т. – М. – Л.: Изд-во АН ССР, 1960. – Т. 10.
6. Словарь русского языка: В 4- х т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1984. – Т. 4.
7. Сидорец В. С. Функционально-семантическая категория процессуальности в аспекте номинативной деривации // Язык и культура. Вып. 9. – Т.V (93). – Киев: Издат. Дом Д. Бураго, 2007. – С. 101-105.
8. Русско-украинский словарь: В 3-х т. / Под ред. И. К. Белодеда. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 2.
9. Русско-украинский словарь: В 3-х т. / Под ред. И. К. Белодеда. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 3.
10. Белорусско-русский словарь / Под. ред. К. К. Крапивы. – М.: Госиздательсство иностр. и национ. словарей, 1962.
11. Тлумачальны слоўнік беларукай мовы: У 5-ці т. – Мн.: Выд-ва БСЭ, 1978. – Т. 1.
12. Русско-белорусский словарь: В 2-х т. – Мн.: Изд-во БСЭ, 1982.
13. Никитевич В. М. Словообразование и деривационная грамматика. Ч. 1. –Алма-Ата, 1978. – С. 64.

УДК 811.161.2: 81.0

Драпак О. З.
(Чернівці, Україна)

ЗМІНИ У СКЛАДІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У 1991 році Україна здобула незалежність, а українська мова отримала статус державної. За 10 років існування незалежності української держави в лексиці української мови відбулися значні зміни, вона збагатилась новими словами у сферах суспільно-політичної, економічної, наукової та технічної термінології. З'явилась велика кількість нових запозичених слів, які давно функціонують у германських та романських мовах, але не набули поширення у нашій мові. Більшість нових слів побутують на сторінках газет, журналів, наукових записок та інших періодичних видань, але не потрапили до словників, оскільки для цього потрібний певний час. Постало питання проведення реформ в українському правописі. Вимагає уточнення і вживання.

Все сказане робить дуже актуальною потребу вивчення тих змін, що сталися в українській мові протягом 90-х років ХХ століття і зокрема в економічній термінології. Реалізація цього завдання здійснена шляхом подачі характеристики мовної ситуації досліджуваного періоду та огляду процесу оновлення лексичного складу цієї частини

© *Драпак О. З., 2009*

терміносистеми української мови. У статті зроблено спробу всебічного аналізу процесу оновлення економічної термінології у певний відрізок часу на основі досліджуваного статистичного матеріалу з огляду на етимологічні, структурні та мотиваційні показники. Такий аналіз включає виявлення новотворів, джерел їхнього походження, а також характеристику впливу мотивації на механізм розширення меж функціонуючого лексичного словника і пояснення відходу слів у пасивний запас.

У роботі подано опис лексики з погляду змін у її складі. Матеріал поділений за механізмом і формою виникнення, а також за інтенсивністю його використання у складі конкретної частини (групи) термінології української мови. У розвідці виділяються неологізми, лексеми, які переходять до розряду історизмів, а також ті, що із пасивного словникового складу переміщуються у підгрупу активно функціонуючих. У сучасній вітчизняній науці розвиток лексичного складу української мови 90-х років XX століття ви вчений не достатньо.

У роботі подаються слова, що переосмислюються внаслідок політичних змін у нашому суспільстві. У сьогоднішньому українському мовознавстві така підгрупа не згадується.

У дослідженні звертається увага на мовну тенденцію до номінації явищ сучасної української дійсності за допомогою слів, які раніше вживалися під грифом «у капіталістичних країнах» або характеризували дореволюційні реалії. Про слова, повернуті із пасивного словника (мова йде про ті з них, які раніше означали реалії дореволюційної дійсності), також не згадується у сучасному вітчизняному мовознавстві (слова, які раніше вживалися з іншим смисловим наповненням – під грифом «у капіталістичних країнах» – розглядає Стишов О. А. у статті «Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX століття», опублікованій у 1999 році [27]).

У досліджуваній роботі окремо виділені лексичні одиниці, популяризовані внаслідок процесу розрізення української мови з російською. Така робота (у вітчизняному мовознавстві) досі виконана не була.

З точки зору побудови описаного матеріалу характеризуються як слова, так і словосполучення, абревіатури та абревіатурно-морфемні поєднання, які виділені у окремі підгрупи.

Праця написана на основі систематизованого матеріалу, зібраного у періодичних виданнях, які були опубліковані в Україні починаючи з 1990-го року.

Матеріал для теоретичного дослідження отриманий із фундаментальних праць українського мовознавства та із сучасних наукових досліджень, опублікованих у журналах: «Мовознавство», «Українська мова і література в школі», «Дивослово», «Дзвін», «Дніпро», «Київ», «Сучасність» і у газетах: «Літературна Україна» та «Українська мова і література» у 1990-х роках.

Зміни у складі економічної термінології української мови відбулись перш за все внаслідок переходу цієї термінології до складу загальновживаної лексики і, відповідно, активізації її у мовній практиці. Подальше реформування економічної термінології стало можливим завдяки оновленню матеріалу, зафіксованого відповідними українськими словниками до досліджуваного історичного періоду, а також внаслідок поповнення неологізмами, зміни позицій стосовно активності-пасивності (частоти) використання у мовній практиці, набуття нових значень і переосмислення їх.

Економічні терміни-неологізми у складі досліджуваного матеріалу – це запозичення (123 одиниці), трансформовані запозичені терміни(10 одиниць), терміни,що увійшли до складу української мови за посередництвом морфем [28: 121-122] (2 одиниці), терміни, сформовані на основі запозичених понять (59 одиниць) і терміни,утворені у складі української мови (44 одиниці) – матеріал, сформований за допомогою узвичаєних в українській мові механізмів словотвору. Див схему.

Нова економічна термінологія у складі української мови періоду 90-х років XX століття				
↓	↓	↓	↓	↓
Запозичені терміни	Трансформовані запозичені терміни	Терміни, які увійшли до складу української мови за посередництвом морфем	Терміни, сформовані на основі запозичених понять	Терміни, сформовані на основі понять, узвичаєних у складі української мови і зафіксованих українськими словниками до досліджуваного історичного періоду

Запозичені економічні терміни-неологізми – це:

– словосполучення (41 одиниця): 1)*акціонерний банк, 2)антимонопольний* комітет*, 3) багаторівневий маркетинг, 4)банк «Аваль», 5)біржова угода, 6)біржовий аукціон, 7) бросова ціна, 8)валютний коридор, 9)відкрите акціонерне товариство, 10) давальницька сировина, 11)депозитарна розписка,12)державне мито, 13)закрите акціонерне товариство, 14)командитне товариство, 15)конверсійна облігація, 16)мережний маркетинг, 17)Національний банк, 18)неціновa конкуренція, 19)облікова ставка, 20)пільгове оподаткування, 21)пластикова картка, 22)платіжна система, 23)податкова декларація, 24)податковий прес, 25)представництво фірми, 26)просування товару, 27)процесинговий центр, 28)рада директорів, 29)рекламна кампанія, 30)ринок нерухомості, 31) ринок цінних паперів, 32)спільне підприємство, 33)тіньова економіка, 34)торговельно-посередницька операція, 35)фізична особа, 36)фінансовий ринок, 37)Фонд державного майна, 38)ф'ючерсний ринок, 39)ING Barings, 40)New Wind, 41)Rabobank Ukraine;*

– окремі слова (76 одиниць): *1)банкомат, 2)бартер, 3)бартерний) 4)бізнесовий, 5) бомж, 6)бренд, 7)бутик, 8)бутиковий, 9)бутлегер, 10)гуртовня, 11)девальваційний, 12) девальвувати, 13)дилер, 14)дилерський, 15)дистрибутор, 16)дистрибуторство, 17) дистриб'ютор, 18)дистриб'юторський, 19)ділер, 20)ділерський,21)зберігач, 22)інжиніринг, 23)конвертаційний, 24)конвертація, 25) консалтінг, 26)координатор, 27)легітимний, 28)легітимність, 29)лізинг, 30)лізинговий, 31)ліцензування, 32)ліцензувати, 33)мар-*

кетинговий, 34)менеджментський,35)мережний, 36) мерчандайзер, 37)мерчандайзинг, 38)моніторинг, 39)моніторинговий, 40)нерезидент, 41)оптимізувати, 42)орендодавець, 43)податківець,44) прайс, 45)прайс-аркуш, 46)прайс-лист, 47)приватизаційний, 48)приватизація, 49)приватизований, 50)приватизувати, 51)реінвестування, 52)реінвестувати, 53)рекетир, 54)рефінансувати, 55)рубліс, 56)санатор, 57)семплінг, 58)сертифікатний, 59)сертифікація, 60)сертифікований, 61)сертифікувати, 62)слоган, 63) спонсор, 64)спонсорський, 65)спонсорувати, 66)тіньовик, 67)торги, 68)трастовик, 69)трейдер, 70)шоп-тур, 71)шоу-бізнес, 72)Amway, 73)Avon, 74)Oriflame, 75)Rabobank, 76)Zepter;

– абревіатури (6 одиниць): *1)ЄБРР, 2)ПДВ, 3)ТзОВ, 4)ТОВ, 5)ТРІПС, 6)MLM.*

Запозичені терміни-словосполучення відтворені в українській мові у формі номенів, побудованих методами: узгодження, керування та поєднання керування й узгодження:

І)узгодження (34 одиниці): 1)*акціонерний банк, 2)антимонопольний комітет, 3) багаторівневий маркетинг, 4)біржова угода, 5)біржовий аукціон, 6)бросова ціна, 7)валютний коридор, 8)відкрите акціонерне товариство, 9)давальницька сировина, 10)депозитарна розписка, 11)державне мито, 12)закрите акціонерне товариство, 13)командитне товариство, 14)конверсійна облігація, 15)мережний маркетинг, 16)Національний банк, 17)нецінова конкуренція, 18)облікова ставка, 19)пільгове оподаткування, 20)пластикова картка, 21)платіжна система, 22)податкова декларація, 23)податковий прес, 24)процесинговий центр, 25)рекламна кампанія, 26)спільне підприємство, 27)тіньова економіка, 28)торговельно-посередницька операція, 29)фізична особа, 30)фінансовий ринок, 31)ф'ючерсний ринок, 32)ING Barings, 33)New Wind, 34)Rabobank Ukraine;*

ІІ) керування (5 одиниць): *банк «Аваль», 2)представництво фірми , 3)просування товару, 4)рада директорів, 5)ринок нерухомості;*

ІІІ) поєднання керування і узгодження (2 одиниці*): 1)ринок цінних паперів, 2)Фонд державного майна.*

Ці терміни увійшли до складу української мови внаслідок структурного калькування [28: 121] (30 одиниць: 23 одиниці побудовано методом узгодження (1)*багаторівневий маркетинг, 2)біржова угода, 3)біржовий аукціон, 4)бросова ціна, 5)відкрите акціонерне товариство, 6)давальницька сировина, 7)депозитарна розписка, 8)державне мито, 9) закрите акціонерне товариство, 10)командитне товариство, 11)конверсійна облігація, 12) мережний маркетинг, 13)нецінова конкуренція, 14)облікова ставка, 15)пільгове оподаткування, 16)пластикова картка, 17)платіжна система, 18)податкова декларація, 19)податковий прес, 20)рекламна кампанія, 21)спільне підприємство, 22)тіньова економіка, 23)торговельно-посередницька операція),* 5 одиниць побудовано методом керування (*1)банк «Аваль», 2)представництво фірми, 3)просування товару, 4)рада директорів, 5)ринок нерухомості),* 2одиниці побудовано поєднанням методів керування й узгодження (1)*ринок цінних паперів, 2)Фонд державного майна))*

та прямого запозичення [28: 121] (11 одиниць, побудованих методом узгодження:1) *акціонерний банк, 2)антимонопольний комітет, 3)валютний коридор, 4)Національний банк, 5)процесинговий центр, 6)фізична особа, 7)фінансовий ринок, 8)ф'ючерсний ринок, 9)ING Barings, 10)New Wind, 11)Rabobank Ukraine).*

Окремі слова (76 одиниць: 49 іменників: *1)банкомат, 2)бартер, 3)бомж, 4)бренд, 5)бутик, 6)бутлегер, 7)гуртовня, 8)дилер, 9)дистрибутор, 10)дистрибуторство, 11)дистриб'ютор,*

12)ділер, 13)зберігач, 14)інжиніринг, 15)конвертація, 16)консалтінг, 17)координатор, 18)легітимність, 19)лізинг, 20)ліцензування, 21)мерчандайзер, 22)мерчандайзинг, 23)моніторинг, 24)нерезидент, 25)орендодавець, 26)податківець, 27)прайс, 28)прайс-аркуш, 29)прайс-лист, 30) приватизація, 31)реінвестування, 32)рекетир, 33)рубліс, 34)санатор, 35)семплінг, 36)сертифікація, 37)слоган, 38)спонсор, 39)тіньовик, 40)торги, 41) трастовик, 42)трейдер, 43)шоп-тур, 44)шоу-бізнес, 45)Amway, 46)Avon, 47)Oriflame, 48) Rabobank, 49)Zepter), 17 прикметників (*1)бартерний 2)бізнесови й. 3)бутиковий, 4)девальваційний, 5)дилерський, 6)дистриб'юторський, 7)ділерський, 8)конвертаційний, 9) легітимний, 10)лізинговий, 11)маркетинговий, 12)менеджментський, 13)мережний, 14) моніторинговий, 15)приватизаційний, 16)сертифікатний, 17)спонсорський),* 8 дієслів *(1)девальвувати, 2)ліцензувати, 3)оптимізувати, 4)приватизувати, 5)реінвестувати, 7) сертифікувати, 8)спонсорувати),* 2 дієпри кметники (*1)приватизований, 2)сертифікований)*увійшли до складу української мови внаслідок:

– прямого запозичення (39 одиниць: 35 іменників (*1)банкомат,2)бартер, 3)бомж, 4)бренд) 5)бутик, 6)бутлегер, 7)гуртовня, 8) дилер, 9)дистрибутор, 10)дистриб'ютор, 11)ділер, 12)інжиніринг, 13)консалтінг, 14)координатор, 15)лізинг, 16)мерчандайзинг, 17)моніторинг, 18)прайс, 19)прайс-лист, 20)приватизація, 21)рекетир, 22)рубліс, 23) санатор, 24)семплінг, 25)сертифікація, 26)слоган, 27)спонсор, 28)трейдер, 29)шоп-тур, 30)шоу-бізнес, 31)Amway, 32)Avon, 33)Oriflame, 34)Rabobank, 35)Zepter),* 4 прикметники (*1)бартерний, 2)дилерський, 3)ділерський, 4)маркетинговий*)),

– поєднання прямого запозичення і асиміляції (29 одиниць: 7 іменників (*1)дистрибуторство, 2)конвертація, 3)легітимність, 4)ліцензування, 5)мерчандайзер, 6)реінвестування, 7)трастовик),* 12 прикметників (*1)бізнесовий, 2)бутиковий, 3)девальваційний, 4)дистриб'юторський, 5)конвертаційний, 6)легітимний, 7)лізинговий, 8)менеджментський, 9)моніторинговий, 10)приватизаційний, 11)сертифікатний, 12)спонсорський),* 8 дієслів (*1)девальвувати, 2)ліцензувати, 3)оптимізувати, 4)приватизувати, 5)реінвестувати, 7)сертифікувати, 8)спонсорувати*). 2 дієприкметники (*1)приватизований, 2) сертифікований)),*

– структурного калькування (6 одиниць: 5 іменників (*1)зберігач, 2)орендодавець, 3) податківець, 4)тіньовик, 5)торги*; 1 прикметник (*мережний*)),

– поєднання прямого запозичення і структурного калькування (2 іменники: *1)нерезидент, 2)прайс-аркуш).*

Формування частини (4 одиниць) статистичних абревіатур (*1)ЄБРР, 2)ПДВ, 3)ТзОВ, 4)ТОВ)* можна пояснити двома способами (Ш варіант – запозичення абревіатур; ІІ спосіб – запозичення необхідних словосполучень і абревіція на їх основі). Входження до складу української мови терміна ЄБРР пояснюється прямим запозиченням (І варіант) і поєднанням структурного калькування (І словотвірний такт) і абревіації (ІІ словотвірний такт) – ІІ варіант. Формування 3 термінів *(1)ПДВ, 2)Тзов, 3)ТОВ)* можна пояснити структурним калькуванням (І варіант) і структурним калькуванням (І словотвірний такт) у поєднанні з абревіацією (ІІ словотвірний такт) – ІІ варіант. Якщо взяти за основу (визнати єдино правильним) другий варіант формування цих чотирьох абревіатур (*1)ЄБРР, 2)ПДВ, 3)ТзОВ, 4)ТОВ),* тобто поєднання структурного калькування з абревіацією, то цей статистичний матеріал слід було б вважати не запозиченою, а трансформованою запозиченою термі-

нологією. Формування у складі української мови двох термінів-абревіатур (*1)ТРІПС, 2) MLM*) пояснюється лише прямим запозиченням.

Запозичені терміни (словосполучення, окремі слова і абревіатури) – 48 одиниць (*1)антимонопольний комітет, 2)банк «Аваль», 3)банкомат, 4)бартер, 5)бартерний, 6)бомж, 7)бренд, 8)бутлегер, 9)валютний коридор, 10)гуртовня, 11)дилер, 12)дилерський, 13)дистрибутор, 14)дистриб'ютор, 15)ділер, 16)ділерський, 17)ЄБРР, 18)інжиніринг, 19)консалтінг, 20)координатор, 21)лізинг, 22)маркетинговий, 23)мерчандайзинг, 24)моніторинг, 25)прайс, 26)прайс-лист, 27)приватизація, 28)процесинговий центр, 29)рекетир, 30)рубліс, 31)санатор, 32)семплінг, 33)сертифікація, 34)слоган, 35)спонсор, 36)трейдер,37)ТРІПС, 38)шоп-тур, 39)шоу-бізнес, 40)Amway, 41)Avon, 42) ING Barings, 43)MLM, 44)New Wind, 45)Oriflame, 46)Rabobank, 47)Rabobank Ukraine, 48)Zepter*) – позначені засобами графічної системи української (з використанням лексичного матеріалу, зафіксованого українськими словниками до досліджуваного історичного періоду і такого, який увійшов до складу української мови у досліджуваний історичний період) і англійської мов [28: 144].

Трансформовані запозичені терміни – 10 одиниць – це абревіатури (5 одиниць: *1)АБ, 2)ВАТ, 4)МП, 5)ФДМ*) і окремі слова (5 одиниць: 3 іменники (*1)держмито, 2)Нацбанк, 3) фізособа),* 2дієслова (*1)дистанціюватися, 2)приватизуватися*). Розглянуті трансформовані запозичені терміни-абревіатури й іменники – це спрощені (перетворені на більш компактні) терміни (абревіатура *«АБ»* сформована на основі словосполучення «*акціонерний банк»,* абревіатура *«ВАТ»* сформована на основі словосполучення *«відкрите акціонерне товариство»,* абревіатура *«ЗАТ»* сформована на основі словосполучення *«закрите акціонерне товариство»,* абревіатура *«МП»* сформована на основі словосполучення *«мале підприємство», абревіатура «ФДМ»* сформована на основі словосполучення *«Фонд державного майна»,* іменник *«держмито»* сформований на основі словосполучення «*державне мито»,* іменник *«нацбанк»*сформований на основі словосполучення *«національний банк»,* іменник *«фізособа»* сформований на основі словосполучення *«фізична особа».* Дієслова-апробовані запозичені лексичні одиниці, пристосовані до закономірностей української мови (лексична одиниця *«дистанціюватися»* сформована на основі лексичної одиниці *«дистанція»*). Трансформовані запозичення сформовані у два словотвірних такти. Перший словотвірний такт (для абревіатур та іменників) – запозичення необхідних термінів з лексичних систем інших мов і відтворення їх у складі української мови у вигляді словосполучень. Другий словотвірний такт для абревіатур – абревіація. Другий словотвірний такт для іменників – складання усіченої основи і цілого слова без інтерфікса. Перший словотвірний такт входження до складу сформованих запозичених термінів-дієслів – запозичення необхідних дієслів з лексичних систем інших мов методом прямого запозичення у поєднанні з асиміляцією (підпорядкуванням до фонетичних і морфологічних закономірностей української мови). Другий словотвірний такт – приєднання до запозичених дієслів зворотної частки «-ся». Трансформовані запозичені терміни позначені засобами графічної системи української мови з використанням лексичного матеріалу, зафіксованого українськими словниками до досліджуваного історичного періоду і такого, який увійшов до складу української мови у досліджуваний період – сформованого на основі зафіксованого українськими словниками до досліджуваного історичного періоду.

Терміни, які увійшли до складу української мови за посередництвом морфем (2 одиниці: 1 дієслово (*акціонуватися*), 1 іменник (*приватизатор*)) сформовані (можна стверджувати, що у один словотвірний такт) як на основі матеріалу, запозиченого лексичною системою української мови у досліджуваний період (методом прямого запозичення і позначеного засобами графічної системи української мови) (іменник «*приватизатор*»), так і на основі матеріалу, зафіксованого у складі української мови до досліджуваного терміну (дієслово *«акціонуватися»*).

Термінологія, сформована на основі запозичених понять (59 одиниць), в українській мові позначена у вигляді словосполучень (42 одиниці, побудовані методами: узгодження (21 одиниця: 1)*багаторівнева мережа, 2)багаторівневий (мережний) маркетинг, 3) біржовий продаж, 4)державне казначейське зобов'язання, 5)дочірнє представництво, 6)картковий продукт, 7)картковий розрахунок, 8)кондиціонерний ринок, 9)курсовий коридор, 10) мале кооперативне товариство, 11)муніципальна позика, 12)Національний депозитарій, 13)потенційний покупець, 14)приватний підприємець, 15)регіональний менеджер, 16)рекламний ролик, 17)російський ринок, 18) тверда національна валюта, 19) торгівельно – сервісна точка, 20)Українська міжбанківська валютна біржа, 21)український ринок*), поєднання керування і узгодження (16 одиниць: *1)багаторівнева мережа дистрибуторів, 2)багаторівнева система (прямих продажів), 3)великий оператор ринку кондиціонерів, 4)державна облігація внутрішньої позики, 5)Державна податкова адміністрація України, 6)курс компенсаційного сертифіката, 7)метод прямих продажів, 8)Національна депозитарна система України, 9)Національний банк України, 10) однорівнева система прямих продажів, 11)принцип прямих продажів, 12)ринок карткових продуктів, 13)система мережного маркетингу, 14)система прямих продажів, 15) Фонд державного майна України, 16)Фондовий ринок України*) і керування (5 одиниць: *1) курс гривні, 2)курс долара, 3)мережа дистрибуторів, 4)ринок кондиціонерів, 5)ринок телевізорів*), абревіатур (7 одиниць: *1)ДКЗ, 2)ДПА, 3)ДПАУ, 4)КФ, 5)НБУ, 6)ОВДП, 7) ФДМУ), окремих слів* (іменників –7 одиниць: *1)алкотрейдер, 2)біобізнес, 3)біопродукція, 4)нацдепозитарій, 5)промоушн – акція, 6)фотомаркет, 7)шоу – шоп*) і абревіатурно – морфемних поєднань (3 одиниці: *1)POS –матеріал, 2)PR – агенція, 3) PR – профі).*

Терміни – словосполучення, побудовані на основі запозичених понять, сформовані у один словотвірний такт.

Одна частина термінів – абревіатур, побудованих на основі запозичених понять, сформованих у два словотвірних такти (І словотвірний такт – формування необхідних словосполучень, ІІ словотвірний такт – абревіація) – 5 одиниць (*1)ДКЗ, 2)ДПА, 3)ДПАУ, 4)КФ, 5)ОВДП*). Інша частина термінів – абревіатур, побудованих на основі запозичених понять, сформована у три словотвірніих такти (І словотвірний такт – запозичення необхідних понять із лексичних систем інших мов і позначення їх у складі української мови у формі словосполучень; ІІ словотвірний такт – адаптація запозичених термінів – словосполучень (розширення їхньої структури приєднанням слова «Україна» у відповідній формі); ІІІ словотвірний такт – абревіація) – 2 одиниці (*1)НБУ, 2)ФДМУ*).

Терміни – іменники, сформовані на основі запозичених понять, побудовані у один словотвірний такт (6 одиниць: *1)алкотрейдер, 2)біобізнес. 3)біопродукція, 4)промоушн – акція, 5)фотомаркет, 6)шоу – шоп* (4одиниці (*1)алкотрейдер, 2)біобізнес, 3)біопродук-*

ція, 4)промоушн – акція, 5)фотомаркет), утворені складанням усіченої основи і цілого слова без інтерфікса, 2 одиниці (*1)промоушн – акція, 2)шоу – шоп*) утворені складанням цілих слів без інтерфікса)) і у два словотвірних такти (1 термін (*нацдепозитарій*): І словотвірний такт – формування на основі запозичених понять необхідного словосполучення; ІІ словотвірний такт – складання усіченої основи і цілого слова без інтерфікса).

Терміни – абревіатурно – морфемні поєднання сформовані на основі запозичених понять у один словотвірний такт поєднанням абревіатур і цілих слів. Складовий лексичний матеріал цієї групи термінів – як зафіксований українськими словниками до досліджуваного історичного періоду, так і похідний від зафіксованого таким чином (українськими словниками до досліджуваного історичного періоду), а також такий, що увійшов до складу української мови шляхом прямого запозичення і позначений засобами графічних систем української і англійської мов.

Термінологія. Яку можна класифікувати як сформовану у складі української мови, – це окремі слова (24 одиниці: 21 іменник (*1)агрофірма, 2)бізнес – провідник, 3)бізнес – серія, 4)бізнес – час, 5) Інтертехніка, 6)компанія – виробник,7)комхарактер, 8) коррахунок, 9)країна – експортер, 10)кримінал – комерц – банк, 11)нафтобізнес, 12) нафтобізнесмен, 13)партнер – збутовик, 14)Приватбанк, 15)Промінвестбанк, 16)розмитнення, 17)спецпатент, 18)співзасновник, 19)шоу – біржа, 20)юрособа, 21)юрфірма*), 1 прикметник (*підакцизний*), 1 дієприкметник (*задекларований*) 1 прислівник (*напівприватно*), словосполучення (18 одиниць: 13 одиниць побудовано методом узгодження (*1)великий продавець, 2)Київський міжнародний банк, 3)компенсаційний сертифікат, 4)контактний телефон, 5)незалежний консультант, 6)Перший міжнародний банк, 7) податкова міліція, 8)податкова накладна, 9)рекомендована ціна, 10)сімейний бізнес, 11)стартовий капітал, 12)торговельний компонент, 13)умовна одиниця*), 1 одиницю побудовано поєднанням складання цілої основи і цілого слова за допомогою інтерфікса і формування словосполучення методом узгодження (*товарно – касова книга*), 4 одиниці побудовано методом керування (*1)банк «Україна», 2)обвал цін, 3)розпорядник майна, 4)сезон продажів*)), абревіатури (2 одиниці: *1)АТ, 2)КМБ*).

Опрацьовані сформовані у складі української мови іменники побудовані методами:

1. Складання усіченої основи і цілого слова без інтерфікса (8 одиниць: *1)Інтертехніка, 2)комхарактер, 3)коррахунок, 4)Приватбанк, 5)спецпатент, 6)співзасновник, 7)юрособа, 8)юрфірма*).

2. Складання двох усічених основ і цілого слова без інтерфікса (2 одиниці: *1)кримінал – комерц – банк, 2)Промінвестбанк*).

3. Складання усіченої основи і цілого слова за допомогою інтерфікса (1 термін (*агрофірма*)).

4. Складання цілої основи і цілого слова за допомогою інтерфікса (2 одиниці: *1)нафтобізнес, 2)нафтобізнесмен*).

5. Префіксально – суфіксальним на матеріалі цілої основи (1 термін (*розмитнення*).

6. Складання двох слів без інтерфікса (6 одиниць: *1)бізнес – провідник, 2)бізнес – серія, 3)бізнес – час, 4)компанія – виробник, 5)країна – експортер, 6)шоу – біржа*).

7. Поєднання суфіксації і складання двох слів без інтерфікса (1 термін (*партнер – збутовик*).

Один опрацьований сформований у складі української мови прикметник (*підакцизний*) побудований префіксальним способом творення.

Один розглянутий сформований у складі української мови дієприкметник (*задекларований*) утворений поєднанням усічення основи і префіксально – суфіксального способу творення.

Один розглянутий сформований у складі української мови прислівник (*напівприватно*) побудований складанням двох слів без інтерфікса.

Один розглянутий сформований у складі української мови термін – абревіатура (*КМБ*) побудований у два словотвірних такти (I словотвірний такт – формування необхідого словосполучення (*Київський міжнародний банк*); II словотвірний такт – абревіація).

Другий сформований у складі української мови термін – абревіатура (*АТ*) побудований у один словотвірний такт на основі матеріалу, зафіксованого українськими словниками до досліджуваного історичного періоду (*акціонерне товариство*).

Складовий матеріал цієї групи термінів – як зафіксований українськими словниками до досліджуваного історичного періоду, так і похідний від зафіксованого таким чином (українськими словниками до досліджуваного історичного періоду). Частина цього складового матеріалу у 1990-х роках зазнала семантичного оновлення.

Семантичні зміни складників усієї системи досліджуваних неологізмів відбулись внаслідок:

1) переосмислення окремих понять, які до 90-х років XX століття трактувались як реалії капіталістичного суспільства, із вказівкою на ідентифікаційні особливості, притаманні реаліям, маркованим досліджуваною термінологією, у соціалістичному суспільстві або із елементами ідеологічної структуризації (з поділом певних реалій на ті, що існують у капіталістичному суспільстві і на атрибути соціалістичного устрою);

2) зміни структури реалій, позначених досліджуваними номенами;

3) набуття досліджуваною термінологією нових (додаткових до зафіксованих раніше) значень;

4) популяризації досліджуваних реалій.

Таким чином оновились складові досліджуваних термінів – неодогізмів:

– акциз (терміна «*підакцизний*»);

– акціонерний (термінів: *АБ, акціонерний банк, акціонуватися, АТ, ВАТ,відкрите акціонерне товариство, закрите акціонерне товариство, ЗАТ*);

– бізнес (термінів: *бізнесовий, бізнес – провідник, бізнес – серія, бізнес – час, біобізнес, нафтобізнес, сімейний бізнес, шоу – бізнес*);

– бізнесмен (терміна *«нафтобізнесмен»*);

– біржа (термінів: *біржова угода,біржовий аукціон, біржовий продаж, Українська міжбанківська валютна біржа, шоу – біржа*);

– девальвація (термінів:*девальваційний, девальвувати*);

– депозитарій (термінів:*націдепозитарій, національний депозитарій*);

– депозитарна, як прикм. до депозитарій (терміна *«Національна депозитарна система України»*);

– додана вартість (терміна «*ПДВ*»);

– капітал (терміна *«стартовий капітал»*);

– комерційний *(термінів: комхарактер, кримінал – комерц – банк, КФ*);

– компанія (терміна *«компанія – виробник»*);

– конкуренція (терміна *«нецінова конкуренція»*);

– менеджер (терміна *«регіональний менеджер»*);

– менеджмент (терміна «*менеджментський»*);

– монопольний (терміна *«антимонопольний комітет»*);

– муніципальний (терміна *«муніципальна позика»*);

– сертифікат (термінів: *компенсаційний сертифікат, курс компенсаційного сертифіката, сертифікатний, сертифікація, сертифікований, сертифікувати*), які починаючи з досліджуваного періоду в усіх випадках почали трактуватись без позначки про їхню належність капіталістичному устрою.

Формотворчий матеріал лексичної одиниці *«юрособа» (юридична особа)* почав трактуватись без вказівки на ідентифікаційні (притаманні саме соціалістичному устрою) особливості маркованої (позначеної) нею реалії.

Структурні компоненти:

– банк (термінів:*»акціонерний банк», банк «Аваль», банкомат, банк «Україна», ЄБРР, Київський міжнародний банк, КМБ, кримінал – комерц – банк, Нацбанк, Національний банк, Національний банк України, НБУ, Перший український міжнародний банк, Приватбанк, Промінвестбанк, Українська міжбанківська валютна біржа, Rabobank, Rabobank Ukraine);*

– казначейське (термінів:*державне казначейське зобов'язання, ДКЗ);*

– курс (термінів: *курс гривні, курс долара, курс компенсаційного сертифіката, курсовий коридор);*

– фірма (термінів: *агрофірма, КФ, представництво фірми, юрфірма)*

– почали трактуватися без ідеологічної структуризації (без поділу на атрибути капіталістичного і соціалістичного устрою).

Лексична одиниця *«київський»* (складова термінів: *Київський міжнародний банк, КМБ*), як прикм. до «Київ», у досліджуваний історичний період, на відміну від столиці союзної республіки до 1990-х років, почала характеризувати столицю автономної країни.

Лексична одиниця *«російський»* (компонент терміна *«російський ринок»),* як прикм. до *«Росія»*, у досліджуваний період, на відміну від союзної республіки, почала характеризувати автономну країну.

Лексична одиниця *«Україна»* (складова термінів: *банк «Україна», Державна податкова адміністрація України, ДПАУ, Національна депозитарна система України, Національний банк України, НБУ, ФДМУ, Фонд державного майна України, Фондовий ринок України)* у досліджуваний період змінила семантику – почала номінувати автономну країну (на відміну від попереднього стосовно досліджуваного історичного періоду, коли вона номінувала союзну республіку).

Лексична одиниця *«український»* (компонент термінів: *Перший український міжнародний банк, Українська міжбанківська валютна біржа)* оновилася як прикм. до *«Україна».*

Номени: *гривня, картка, картковий, коридор, маркетинг, маркетинговий, обвал, просування, прямих, ролик, спільне, тверда, тіньова* у досліджуваний період набули додаткових значень.

Додаткове значення лексичної одиниці *«гривня»* (складової терміна *«курс гривні»)* – національна валюта України.

Додаткове значення лексичної одиниці *«картка»* (складової терміна «пластикова картка») – невелика чотирикутна пластинка, виготовлена із пластику – засіб здійснення безготівкових платежів. Відповідного значення зазнав і структурний компонент термінів: *картковий продукт, картковий розрахунок, ринок карткових продуктів* – слово *«картковий»* як прикм. до *«картка»*.

Додаткове, метафоричне, значення лексичної одиниці *«коридор»* (складової термінів: *валютний коридор, курсовий коридор)* – фіксовані державою межі зміни валютного курсу національної грошової одиниці до валют (валюти) провідних країн.

Додаткове значення лексичної одиниці *«маркетинг»* (складової термінів: *багаторівневий маркетинг, багаторівневий (мережний) маркетинг, система мережного маркетингу)* – система управління виробничою та збутовою діяльністю підприємства. Відповідного значення набув і неологізм – прикметник *«маркетинговий»* як похідний від іменника *«маркетинг»*.

Додаткове значення лексичної одиниці *«обвал»* (складової терміна *«обвал цін»)* – зниження (вартості, ціни).

Додаткове, метафоричне, значення лексичної одиниці *«просування»* (складової терміна *«просування товару»)* – популяризація.

Додаткове значення лексичної одиниці *«прямих»* (складової термінів – неологізмів: *багаторівнева система прямих продажів, метод прямих продажів, однорівнева система прямих продажів, принцип прямих продажів, система прямих продажів) – без посередників.*

Додаткове значення лексичної одиниці *«ролик»* (складової терміна *«рекламний ролик»)* – відео- чи аудіо – міні – твір.

Додаткове значення лексичної одиниці *«спільне»* (складової терміна – словосполучення *«спільне підприємство»)* – з долевою участю іноземних інвесторів.

Додаткове значення лексичної одиниці *«тверда»* (складової терміна *«тверда національна валюта»)* – конвертована (щодо валюти), яка вільно обмінюється на будь – яку іншу (валюту), оборотна.

Додаткове значення лексичної одиниці *«тіньова»* (складової терміна *«тіньова економіка»)* – прихована, не контрольована державою і суспільством. Не фіксована офіційною державною статистикою.

Значна популяризація терміна *«бізнесмен»* спричинила оновлення (спрощення) його семантики. У трактуванні цієї лексичної одиниці у досліджуваний історичний період зникла масштабність. До 1990-х років цією складовою терміна – неологізма *«нафтобізнесмен»* номінувались: 1.Великий ділок, комерсант, підприємець. 2.Ділок, комерсант. Починаючи з 1990-х років, лексична одиниця *«бізнесмен»* почала трактуватись як підприємець.

Зафіксована українськими словниками до 1990-х років статистична термінологія змінилася за двома показниками:

1) за переміщенням до активного чи до пасивного словникового складу (у залежності від частоти її використання у мовній практиці);

2) за оновленням семантики (а) за набуттям додаткових значень і б)за переосмисленням).

Залежно від різновиду переосмислення досліджувана термінологія почала трактуватись:

а) без позначки про належність реалій, номінованих досліджуваною лексикою, капіталістичному устрою;

б) без вказівки на ідентифікаційні особливості, притаманні реаліям, маркованим досліджуваною термінологією, у соціалістичному суспільстві;

в) без ідеологічного поділу (структуризації) явищ, позначених досліджуваною термінологією, на ті, які функціонують у капіталістичному і у соціалістичному суспільствах;

г) із зміною полярності трактування.

За показником переміщення до активно- чи пасивновживаної у мовній практиці термінології у складі досліджуваного матеріалу можна виділити лише одну лексичну одиницю – *карбованець -,* яка відійшла до рідковживаної лексики як грошова одиниця зруйнованої (неіснуючої) країни. Увесь інший розглянутий матеріал (77 одиниць: *1)акциз, 2)акцизний, 3)акція, 4)безмитний, 5)безмитно, 6)бізнесмен, 7)біржа, 8)біржовий, 9)брокер, 10)валютний курс, 11)велет, 12)відсоток, 13)гривня, 14)девальвація, 15)декларування, 16)депозитарій, 17)дивіденд, 18)дивідендний, 19)дисконтний, 20)емісія, 21)емітент, 22)емітувати, 23)здешевлення, 24)імпортер, 25)імпортований, 26)інвестиційний, 27)інвестиція, 28)інвестор, 29)інвестування, 30)інвестувати, 31)кліринг, 32)клірингoвий, 33)комерційний банк, 34)конверсія, 35)конвертований, 36)кондомініум, 37)конкурувати, 38)консигнація, 39) кореспондент, 40)кореспондентський рахунок, 41)курс акції, 42)лат, 43)ліквідатор, 44)ліквідний, 45)ліцензія, 46)МВФ, 47)менеджер, 48)менеджмент, 49)митний, 50)мито, 51)Міжнародний валютний фонд, 52) неліквід, 53)ноу – хау, 54)оподаткування, 55)підприємець, 56) підприємництво, 57)підпрємницький, 58) податковий, 59)податок. 60)презентувати. 61) приватник, 62)пробник, 63)продаж, 64)просувати, 65)рекламіст, 66)ринок збуту, 67)розповсюджувач, 68)санація, 69)світовий ринок, 70)сегмент, 71)статутний фонд, 72) супермаркет, 73)талон, 74)тендер, 75)фіскальний, 76)холдинг, 77)юридична особа)* – навпаки – перемістився до активновживаної словникової системи.

З позицій комплексної характеристики оновлення семантики термінології,яка перейшла до активновживаного у мовній практиці словникового складу, – одночасно за двома показниками: 1)за набуттям додаткових значень і 2)за переосмисленням можна поділити на 11 груп:

І. Терміни, активізовані у вжитку без жодних семантичних змін. Ця група термінів складає половину усього опрацьованого зафіксованого українськими словниками до досліджуваного історичного періоду матеріалу – 36 із 77 статистичних одиниць: *1)безмитний, 2)безмитно, 3)емісія, 4)емітент, 5)емітувати, 6)здешевлення, 7)імпортер, 8)імпортований, 9)інвестиційний, 10)інвестиція, 11)інвестор, 12)інвестування, 13)інвестувати, 14)кліринг, 15)клірингoвий, 16)конверсія, 17)кондомініум, 18)консигнація, 19)кореспондентський рахунок, 20)ліквідний, 21)митний, 22)мито, 23)неліквід, 24)ноу – хау, 25)оподаткування, 26)підприємець, 27)підприємництво, 28)підприємницький, 29)податковий, 30)податок, 31)приватник, 32)продаж, 33)рекламіст, 34)ринок збуту, 35)розповсюджувач, 36)світовий ринок.*

Друга половина опрацьованого зафіксованого українськими словниками до досліджуваного історичного періоду матеріалу (41 одиниця) розподілена на решту 10 груп:

II. Переосмислені поняття, які повністю або лише окремі їхні значення до досліджуваного історичного періоду трактувалися як атрибути капіталістичного устрою (15 одиниць): 1)акція, 2)брокер, 3)відсоток, 4)девальвація, 5)депозитарій, 6)дивіденд, 7)дивідендний, 8)дисконтний, 9)конвертований, 10)конкурувати, 11)менеджер, 12)менеджмент, 13)санація. 14)супермаркет, 15)фіскальний.

III. Лексика, яка номінує переосмислені поняття (які повністю або лише окремі їхні значення до досліджуваного історичного періоду трактувались як атрибути капіталістичного устрою) з оновленою (спрощеною) семантикою(1 термін – бізнесмен).

IV. Термінологія, яка почала трактуватись без вказівки на ідентифікаційні (притаманні саме соціалістичному устрою) особливості маркованих (позначених) нею явищ, як це було до 1990-х років стосовно СРСР (2 терміни: 1)статутний фонд, 2)юридична особа).

V. Терміни, у трактуванні яких у досліджуваний період зникла ідеологічна структуризація (протиставна характеристика явищ, позначених досліджуваними номенами, у капіталістичному і соціалістичному суспільстві (2 одиниці: 1)валютний курс, 2)комерційний банк).

VI. Термінологія, у трактуванні якої у досліджуваний історичний період відбулось переосмислення і зникла ідеологічна структоризація (протиставна характеристика явищ, позначених досліджуваною термінологією, у капіталістичному і соціалістичному суспільствах (1 одиниця – курс акції).

VII. Терміни із зміненою полярністю трактування (2 одиниці (2 варіанти одного терміна: 1)МВФ, 2)Міжнародний валютний фонд)).

VIII. Лексика із переосмисленою семантикою на позначення відроджених в Україні реалій (2 одиниці: 1)акциз, 2)акцизний).

IX. Лексика із переосмисленою й оновленою семантикою на позначення відроджених в Україні реалій (2 одиниці: 1)біржа, 2)біржовий).

X. Лексика на позначення відроджених як в Україні, так і за її межами понять, яка (лексика) набула додаткової семантики (лексика, що номінує актуалізовані відроджені поняття (із новими значеннями)) (2 одиниці: 1)гривня, 2)лат).

XI. Лексика (у тому числі й неекономічна), яка набула додаткової, економічної, семантики (12 одиниць: 1)велет, 2)декларування, 3)кореспондент, 4)ліквідатор. 5)ліцензія, 6)презентувати, 7)пробник, 8)просувати, 9)сегмент, 10)талон, 11)тендер, 12)холдинг).

Фактори оновлення економічної термінології української мови у 90-х роках XX століття поділяються на спільні для усього розглянутого матеріалу і додаткові (які є наслідковими спільної мотиваційної основи оновлення усієї статистичної економічної термінології).

Спільні мотиваційні чинники оновлення економічної термінології – це:

1) розпад Радянського Союзу;

2) розвиток в Україні ринкових стосунків;

3) інтеграція України у «світове співтовариство»;

4) зміна економічного устрою у країні – головному (основному) користувачі української мови;

5) спрощення спілкування;

6) входження економічної термінології до складу загальновживаної лексики української мови;

7) уніфікація «мови економіки»;

8) економія мовних засобів та інформаційного простору.

Додатковий чинник, спільний для усіх розглянутих термінів – неологізмів, – це запровадження і апробація в Україні позначених цією лексикою реалій.

Додаткові мотиваційні чинники формування окремих груп неологізмів:

1) зміна авторитету мови – донора;

2) повна або часткова ідентифікація організацій;

3) поповнення словникової системи української мови назвами реалій інших країн – учасниць світової економічної системи;

4) формування синонімії (що у свою чергу є наслідком варіативності словотвору і різної кількості словотвірних тактів у побудові того чи іншого терміна).

Додаткові мотиваційні чинники оновлення семантики (і активізації у мовній практиці) матеріалу, зафіксованого українськими словниками до досліджуваного історичного періоду:

1) зміна авторитету мови – донора;

2) повна або часткова ідентифікація організацій;

3) різні варіанти апробації в умовах української дійсності:

а) запровадження в Україні позначених досліджуваними термінами раніше лише закордонних реалій;

б) відродження в Україні позначених досліджуваною лексикою понять;

в) зміна полярності трактування внаслідок входження України до складу реалії, позначеної досліджуваною термінологією;

г) значна популяризація реалії, позначеної досліджуваною термінологією;

д) поповнення словникової системи української мови назвами реалій інших країн – учасниць світової економічної системи (внаслідок започаткування понять – правонаступників інших реалій, які стали історизмами внаслідок відродження національних традицій у інших країнах – учасницях світової економічної системи).

Додаткові мотиваційні чинники активізації у мовній практиці без семантичних змін термінології, зафіксованої українськими словниками до досліджуваного історичного періоду:

1) зміна авторитету мови – донора;

2) інтенсивне обговорення (негативних) наслідків позначених досліджуваною лексикою реалій.

Додатковий мотиваційний чинник виходу досліджуваної термінології із вжитку – наслідкова причина першої із перерахованих спільних рушійних обставин перебудови усієї системи економічної термінології української мови (розпаду Радянського Союзу) – повне припинення функціонування реалій, позначених досліджуваною термінологією.

У 1990-х роках Україна пройшла початковий етап ринкової економіки. Переважна форма словотвору цього періоду має спрощений механізм – оперативне запозичення необхідних термінів з лексичних систем країн з розвинутою ринковою економікою шляхом прямого запозичення або калькування (перекладу). Тому розглянуті номени поділяються на:

I. Запозичені терміни.

II. Трансформовані запозичені номени.

III. Термінологію, яка увійшла до складу української мови за посередництвом морфем.

IV. Номени, утворені у складі української мови, або запозичення, яких на основі опрацьованого матеріалу не доведено.

Тематичний склад опрацьованої термінології – це, переважно, назви діячів і елементів:

1)банківської (кредитної) системи;

2)реорганізації економіки;

3)торгівлі (у тому числі й експортної);

4)платіжної системи;

5)податкової служби;

6)перейменованого соціалістичного господарства на зразок популярного у досліджуваний період капіталістичного.

Загальне оновлення структури економічної термінології української мови характеризується перебудовою усталеної системи з елементами часткової незавершеності і значного пріоритету кількісних зрушень над якісними внаслідок:

1) входження до складу загальновживаного словникового складу без набуття ознак літературної лексики;

2) незначному розвитку диференціації значень номенів, зафіксованих українськими словниками до досліджуваного історичного періоду, і їх відтінків;

3) відсутності розвитку узагальнень і абстракції словесних значень;

4) введення до її складу значної кількості номенів методом прямого запозичення (у тому числі й позначених засобами графічної системи англійської мови);

5) переваги лексичних проникнень над лексичними запозиченнями [28: 256];

6) переваги у популяризації стихійних над усвідомленими кальками [29: 181]:

а) невідрегульваного початку функціонування термінів – відповідників до зафіксованих українськими словниками до досліджуваного історичного періоду (таких, як: алкотрейдер, бартер, бартерний, бутик, бутиковий, бутлегер, гуртовня, зберігач, конвертація, прайс, прайс – аркуш, прайс – лист, промоушн – акція, фотомаркет, шоу – шоп та ін.), сформованих на основі словникового матеріалу української мови і запозиченого з лексичних систем інших мов;

б) початку функціонування запозичених термінів (таких, як: інжиніринг, консалтінг, трастовик), у окремих випадках під впливом запозичень і рідковживаних (таких, як «агенція» у складі терміна «PR – агенція»)), які створюють вигляд зняття адаптації до закономірностей української мови;

в) популяризації термінів, сформованих на зразок розмовно – просторічних (таких, як: акціонуватися, девальвувати, дистанціюватися, пробник, просувати, профі, слоган, спонсорувати та ін.), як наслідок запозичення економічної термінології зі словникових систем країн з розвинутою ринковою економікою, у яких економічна термінологія стала адаптованою для практичного застосування складовою субмови загальновживаної системи. Разом із термінологією у досліджуваний період українська мова перейняла певні механізми словотвору мови – донора [26: 37].

Результат такої перебудови – система перехідного періоду, якій ще слід набути вигляду літературної.

Структура нової системи економічної термінології української мови у досліджуваний період характеризується наявністю у її складі різних синонімічних рядів з елементами у формі іменників, прикметників, дієслів, дієприкметників, прислівників, словосполучень, абревіатур і абревіатурно – морфемних поєднань, що сприяє гнучкості її застосування і є наслідком входження до загальнолітературної системи української мови.

Подальший розвиток економічної термінології української мови передбачає пріоритет якісних змін над кількісними. Тому наступні розвідки у даному напрямку також повинні бути присвячені аналізу якісного оновлення цієї частини словникового складу української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / Под ред. проф. Федорова А. В. – Харьков: Изд – во Харьковского ун – та, 1972. – 216 с.
2. Бортняк А. А. Ну що б, здавалося, слова...: Бесіди про культуру української мови. – К.: Укр. письменник, 1994. – С.19.
3. Веклинець Л. Становлення української психологічної термінології //Дивослово. – №11. – 1996. – С.26.
4. Гаркавец А. Н., Дерканбаева И. Т. Воспроизведение иноязычных единиц как один из факторов развития языка //Языковые ситуации и взаимодействие языков / Быховец Н. Н., Гаркавец А. Н., Дерканбаева И. Т. и др.; Отв. ред. Жлуктенко Ю. А. – К.: Наук. думка, 1989. – 203с. – С. 146, 147.
5. Горніцька – Пархонюк Л. Авторські епітети збірки «Сонячні кларнети» П. Тичини у світлі естетичної концепції І. Франка // Дивослово. –№2. – 1997. – С.27.
6. Диб'як Н. Дещо про формування сучасної української літературної лексики // Дивослово. – №1. – 1996. – С. 14, 15.
7. Диб'як Н. До таємниці слова // Дивослово. – №5 – 6. – 1995. – С. 12.
8. Драпак О. З. Зміни в лексиці української мови в 90-х роках XX століття //Вісник Технологічного університету Поділля. – №3. – 1999. –С.148, 149, 151.
9. Драпак О. З. Українська релігійна термінологія 90-х років XX століття //Вісник Технологічного університету Поділля. – №1. – 1999. – С.120.
10. Дьячков М. В. Миноритарные языки в полиэтнических (многонациональных) государствах. – М., 1996. – 116с.
11. Жайворонок В. В. Мова і духовний розвиток народу // Мовознавство. – №3. – 1991. – С. 29 – 30.
12. Жайворонок В. В. Національна мова та ідіолект //Мовознавство. – №6. – 1998. – С.27 – 34.
13. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX століття). – К.: Наук. думка, 1970. – С.146, 148.
14. Загнітко А., Овчаренко Н. Мова і духовність нації (Монографія) // Дивослово. – №10 – 11. – 1994. – С.57.

15. Історія української мови: Лексика і фразеологія / Винник В. О., Горобець В. Й., Карпова В. Л. та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 545,576, 587, 663, 664, 667, 686, 707, 715.
16. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» / Развитие лексики современного русского языка. – М., 1965. – С.75.
17. Коць Т. А. Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації // Мовознавство. – №6. – 1997. – С.56.
18. Мацюк Г. П., Панько Т. І. Питання української наукової мови в системі поглядів М. Грушевського // Мовознавство. – №6. – 1991. – С. 4, 5.
19. Михайлишин Б. П. Комунікативний аспект української ринкової терміносистеми // Мовознавство. – № 4 – 5. – 1998. – С. 64, 65 – 66.
20. Мурашко Л. В. З історії формування української військової термінології // Мовознавство. – №4–5. – 1997. – С.51.
21. Муромцев І. В. Про системну організацію лексики сучасної української мови // Українська мова і література в школі. – №12. – 1987. – С 46.
22. Невойт В. Слова розповідають // Дивослово. – №12. – 1996. – С.22.
23. Оцалюк С. І. Оцінне переосмислення як один з механізмів семантичної деривації // Мовознавство. – №6. – 1992. – С. 23.
24. Півторак Г. Українці: Звідки ми і наша мова. – К.: Наук. думка, 1993. – С.11.
25. Саплін Ю. Ю. Соціолінгвістичні аспекти лексичної синонімії // Мовознавство. – №5. – 1992. – С.41, 42, 43.
26. Слупський Є. Г. Лексичне калькування в умовах постійної двомовності // Мовознавство. – №4. – 1991. – С. 37.
27. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX століття // Мовознавство. – №1. – 1999. – С.7 – 21.
28. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. акад. Білодіда І. К. – К. – Наук. думка, 1973. – 439 с. – С.121 – 150, 171, 220, 254. 256, 266, 277.
29. Ткаченко В. А. Теоретические и практические аспекты калькирования // Языковые ситуации и взаимодействие языков / Быховец Н. Н., Гаркавец А. Н., Дерканбаева И. Т. и др.; Отв. ред. Жлуктенко Ю. А. – К.: Наук. думка, 1989. – 203 с. – С. 178 – 191.
30. Широков В. А., Русанівський В. М., Чумак В. В. Українська лінгвістична мережа //Мовознавство. – №6. – 1998. – С. 23, 24.
31. Щерба Л. В. Литературный язык и пути его развития // Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. – М., 1957. – С.131.

УДК 811.161.2’373.2

Галай О. Б.
(Ужгород, Україна)

ФУНКЦІЇ УРБАНОНІМІВ
(на матеріалі закарпатоукраїнського урбанонімікону)

У статті вперше подано детальний аналіз функцій урбанонімів; розглянуто наявні загальноприйняті концепції; виділено основні (номінативну і характеристичну) та факультативні (ідеологічну й асоціативну) функції.

***Ключові слова**: урбаноніми, функції урбанонімів, номінативна функція, характеристична функція, ідеологічна функція, асоціативна функція.*

В исследовании впервые сделан глубокий анализ функций урбанонимов; рассмотрено существующие общепринятые концепции; выделено основные (номинативную и характеристическую) и факультативные (идеологическую и ассоциативную) функции.

***Ключевые слова**: урбанонимы, функции урбанонимов, номинативная функция, характеристическая функция, идеологическая функция, ассоциативная функция.*

The detailed analysis of functions of urbanonyms is first given in the article; the present generally accepted conceptions are considered; basic (nominativic and characteristic) and optional (ideological and associative) functions are selected.

***Key words**: urbanonyms, functions of urbanonyms, nominativic function, characteristic function, ideological function, associative function.*

Урбаноніми поки що належать до слабо вивченого прошарку топонімів. Незважаючи на те, що за останні десятиліття з’явилося багато праць, у яких ці назви є предметом дослідження (пор. [1; 2; 3; 4; 5]), досі залишаються нез’ясованими чимало теоретичних питань функціонування їх у мові. До таких, зокрема, належить проблема визначення функцій урбанонімних назв, що по-різному і суперечливо трактується дослідниками.

Розглядаючи питання функціонування урбанонімів, ми ставимо собі за мету з’ясувати, для чого вони виникають, існують, трансформуються, тобто визначити роль цих найменувань у житті мови та суспільства. При цьому потрібно відштовхуватись від того, що урбаноніми – це передусім власні назви. Отже, основною їх функцією є номінативно-диференціююча (пор. [6]). Її можна було б назвати первинною, іманентною, такою, яка надається словам вже лише тому, що вони появилися у мові як оніми. Ю. Карпенко зазначає: «перш за все, називна сила – це та глибинна ознака семантичної структури, яка приховано присутня у кожній назві і лежить в основі всіх відмінностей семантико-денотативно-граматичного характеру, що експліцитно виявляються в мовленні» [7: 53].

Однак система власних назв поділяється на підсистеми, кожна з яких має свою специфіку, яка полягає у природі, функціонуванні, структурі онімів.

Простежуючи еволюцію урбанонімів від неофіційних до офіційних, можна відмітити специфіку їх функціонування. Крім основної, так званої номінативно-ідентифікаційно-диференціюючої функції, власні назви виконують допоміжні – інформаційну та емоційну

© Галай О. Б., 2009

(пор. [6: 12]). Відповідно до цього можна було б виділити такі факультативні функції урбанонімів, як ідеологічна, асоціативна (естетична та емотивна) та характеристична. Під факультативними ми розуміємо такі функції, які «синхронічно … актуалізуються лише в частині власних назв, а в інших існують в прихованому вигляді, як потенційна можливість» [6: 12]. Ідеологічна та характеристична функції, очевидно, є різновидами інформаційної. У випадку офіційних урбанонімів йдеться про конкретний вид інформації – характеристика об'єкта та відображення певної ідеології. Тому аналізуючи урбаноніми, що є більш звуженим поняттям, ніж просто власна назва, ми все-таки надаємо перевагу термінам *ідеологічна* і *характеристична функції*, оскільки, на нашу думку, вони точніше відображають специфіку офіційного називання.

Ідентифікація певної частини міського чи сільського простору зумовлюється бажанням зорієнтувати людину у населеному пункті та його околицях. У зв'язку з цим існують намагання виділити адресну функцію [8: 6]. Спочатку «адресація» вулиці відбувалась несвідомо, в міру виникнення потреби. Але урбанізація суспільства призводить до того, що лінійний об'єкт отримує назву не після певного часу свого існування, а одночасно зі своєю появою або навіть трохи раніше (пор. вул. *Проектна*, *Проектна 1*, *Проектна 2* тощо). «Ономастична номінація вибіркова по відношенню до всіх іменованих об'єктів, крім людей та місць, де вони живуть. І ті, й інші обов'язково мають свої назви. Інші об'єкти отримують назви в міру суспільної необхідності» [9: 25]. Дослідниця М. Імричова зауважує: «Основною їх (тобто урбанонімів) функцією є полегшити орієнтацію у сплетінні великої кількості міських вулиць» [10: 108]. Аналізуючи первинні назви, утворені переважно як характеристики зовнішнього вигляду вулиці або вказівки на певний відомий і важливий об'єкт, що знаходиться на ній чи біля неї, можна спостерегти, як суспільство намагалось виділити ті ознаки вулиці, які би могли легко зорієнтувати людину у міському просторі. Проте при цьому не можна приписувати урбанонімам орієнтаційну чи адресну функції, які передусім є виявом ідентифікуючої функції.

На відміну від офіційних, неофіційні урбаноніми появляються спонтанно, їх виникнення носить необов'язковий характер, проте при цьому вони виконують ту ж номінативну функцію.

При визначенні диференціюючої функції як основної для урбанонімів кваліфікація характеристичної як факультативної нам видається не зовсім правильною. З початку своєї появи назви вулиць, кутків села, мікрорайонів, полів, урочищ були покликані охарактеризувати об'єкт для його легшої ідентифікації у просторі. Появляються найменування, що характеризують вулицю за професійним заняттям її мешканців (вул. *Гончарська*, *Чоботарська*, *Вовняна*), розміром (вул. *Широка*, *Вузька*, *Велика*), за відношенням до штучного об'єкта, розташованого на ній чи неподалік (вул. *Базарна*, *Замкова*, *Млинна*), до природного об'єкта (вул. *Лісова*, *Польова*, *Озерна*, *Полонинська*) тощо. При цьому навіть відантропонімні утворення слугували засобом характеристики (пор. вул. *Попри Стрішку* – тобто та, на якій була розташована садиба Стрішки). Подібні найменування виникають як результат бажання мешканців диференціювати об'єкти за рахунок їх характеристики. Тобто характеристична функція виступала не такою, яка актуалізується в частині назв, а такою ж іманентною прикметою урбанонімів, як і номінативна. Відштовхуючись для визначення факультативності функції від опозиції «функ-

ція, яка стосується деяких назв (факультативна) / що стосується усіх назв (основна)», ми кваліфікуємо характеристичну функцію як основну (поруч з номінативною) для неофіційної урбанонімії. Причому цю функцію виконують як характеристичні назви (пор. *вул. Мала*), так і асоціативні (пор. *вул. Гуркаловиця* – від діал. *гурка* ‘вид ковбаси’, характеристика форми об’єкта). Останні, крім основних номінативної та характеристичної, виконують факультативну асоціативну функцію. Згодом за рахунок появи ідеологічних назв характеристична функція відходить на периферію офіційних урбанонімів, продовжуючи бути домінуючою у сфері неофіційної урбанонімії. Будь-яка онімна підсистема прагне до формування «чистих» власних назв – позбавлених будь-якої семантики, асоціативних нашарувань, які виконуюють виключно номінативну функцію. Здатність до утворення таких одиниць свідчить про віддаленість цієї підсистеми від системи апелятивів. Адже, як відомо, чіткої межі між загальними і власними назвами немає. Важливість характеристики при утворенні неофіційних урбанонімів та збереження ними цієї функції впродовж усього існування свідчить про близькість їх до апелятивів.

Факультативна ідеологічна функція пов’язана з існуванням у топонімії так званих меморіальних, комеморіальних назв, або назв-присвят [7: 86; 11: 124; 12: 78] та назв-вшанувань. Ми цілком усвідомлено виділяємо меморіальні назви та назви-вшанування як різні групи (хоча більшість дослідників вважають ці терміни синонімами), оскільки перші об’єднують урбаноніми, утворені від прізвищ осіб, яким не просто віддається знак пошани (як у другій групі), а метою яких є залишити у пам’яті нащадків ту чи іншу особистість, подію чи дату, що вже відійшли у минуле, але на думку номінаторів, гідні увіковічення (*вул. М. Коцюбинського, вул. Т. Шевченка*). У той час як назви-вшанування покликані віддати шану професіям, які відбивають суспільну орієнтацію в момент номінації, різним географічним об’єктам, націям і загалом створюють дуже чітку картину пріоритетів та уподобань суспільства (*просп. Геологів, пров. Молдаванський*). Проте і перші, і другі виконують одну функцію – відображають ідеологію певного суспільства на певному етапі його розвитку. Основу так званих пам’ятних найменувань (меморіальних) складають відантропонімні утворення, тоді як більшість назв-вшанувань за своїм походженням є апелятивами. У цьому виражається еволюція ідеологічної функції власних назв міських географічних об’єктів: спочатку вони увіковічують відомих місцевих земельних власників, потім – видатних осіб пануючої держави, згодом – з появою політично забарвлених апелятивів – мотиваційна база ідеологічних назв значно розширюється і перестає бути прерогативою антропонімів.

Ю. Карпенко пропонує виділяти факультативну емоційну функцію власних назв, пов’язану з відображенням у них людських емоцій [6: 13]. Сам термін передбачає появу у мовця певних емоцій – позитивних чи негативних. Проте назви вул. *Магнолій* чи *Малинової* викличуть передусім певне естетичне задоволення, ніж просто емоції. Спільне для так званих емоційних та естетичних назв – намагання викликати в уяві мовця певні асоціації. Тому стосовно урбанонімів ми надаємо перевагу терміну асоціативна функція. Вона пов’язана з прагненням суспільства відобразити у назвах певні естетичні уявлення та поняття, які зумовлюють появу позитивних емоцій. Існують намагання окремих дослідників виділити рекламну функцію урбанонімів, причому їй надається основна роль (пор. [13]). Проте, на нашу думку, рекламна функція, яка спрямована на «створення позитивного

образу об'єкта в очах потенційного власника» [13: 161], є лише виявом асоціативної (пор. *житловий масив Затишний*). Ідентичну функцію виконували назви поселень у Росії XIX ст. з позитивним забарвленням, однак Ю. Карпенко кваліфікує її як емоційну. Адже при визначенні специфіки функціонування власних назв потрібно брати до уваги релевантну ознаку, а не один із її виявів. Тому стосовно урбанонімів ми надаємо перевагу терміну асоціативна функція. Вона виступає факультативною, маргінальною по відношенні до основної номінативної.

Асоціативна функція була і є факультативною як для давно сформованої системи неофіційних урбанонімів, так і для відносно молодих офіційних назв (пор. [14: 108]). Очевидно, це було зумовлено початковим розвитком назв територіального членування міського простору як мікротопонімних найменувань, для яких образність як відтінок характеристики була завжди характерною прикметою. За той час урбанонімія пережила певну еволюцію. Проте після виходу офіційної урбанонімії з розряду мікротопонімії вона не позбулася здатності викликати у мовця певні позитивні асоціації.

На думку російської дослідниці В. Бєлєнької, естетика подібних найменувань досить відносна, позаяк «експресивність назв перестає відчуватись, внутрішня форма з роками стирається і назва функціонує уже як етикетка» [15: 22]. Хоча, з іншого боку, так само можна сказати, що у назвах стирається й ідеологічне забарвлення, адже багатьма мешканцями Тячева назва вулиці *50 Років Жовтня* сприймається просто як маркер певного міського лінійного об'єкта, а не як уславлення певної події. Усі топоніми тяжіють до позбавлення зайвої понятійності, проте різниця між ідеологічними та асоціативними назвами полягає в тому, що перші в силу своєї пов'язаності з тим чи іншим політичним режимом постійно переосмислюються, у зв'язку з чим їхнє етимологічне значення не стирається. Тоді як естетичні і так звані позитивні назви відображають поняття вічні і переосмислення, а відтак і актуалізації семантики не потребують. Тому експресивність останніх і недовговічна.

Основною функцією усіх урбанонімів є номінативно-ідентифікуюча. Для неофіційної урбанонімії як основну ми також виділяємо характеристичну функцію. Відповідно для іншої групи факультативними виступають ідеологічна, асоціативна (естетична та емотивна) та характеристична.

ЛІТЕРАТУРА

1. Urbanonyma v kontexte historie a sučasnosti. Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava; Banska Bystrica, 1996. – 285 s.
2. Ляшенко Р. Динаміка урбанонімів пізньозаселеного регіону України (на матеріалі Кіровоградщини) // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2003. – С. 129–132.
3. Разумов Р. Система урбанонимов русского провинциального города конца XVIII-XX веков (на примере Костромы, Рыбинска и Ярославля). – Автореф. дис…. канд. филол. наук. – Ярославль, 2003. – 19 с.
4. Мезенко А. Урбанонимия Белоруссии: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Минск, 1991. – 35 с.

5. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. – Ужгород: Гражда, 2007. – 124 с.
6. Карпенко Ю. О функциях собственных имен // Spoločenske fungovanie vlastnych mien: VII slovenska onomasticka konferencia (Zemplinska širava 20-24 septembra 1976): Zbornik materialov. – Bratislava: Veda, 1980. – S. 9–16.
7. Карпенко Ю. А. О синхронической топонимике // Принципы топонимики / Под ред. В. А. Никонова и О. Н. Трубачева. – М.: Наука, 1964. – С. 45–86.
8. Никонов В. А. Научное значение микротопонимии // Микротопонимия / Под ред. О. С. Ахманова. – М.: Узд-во МГУ, 1967. – С. 5–14.
9. Теория и методика ономастических исследований / Под ред. А. П. Непокупного. – М.: Наука, 1986.
10. Imrichova M. Structurne typy nazvov ulic a ich vhodnost' na komunikaciu (na materiali z Presova) // Urbanonyma v kontexte historie a sučasnosti. Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava; Banska Bystrica, 1996. – S. 106–109.
11. Першина Н. В. О путях формирования ойконимии Донбасса советского периода // Питання ономастики південної України. – К.: Наукова думка, 1974. – С.122 – 124.
12. Морозова М. Н. Словообразовательные типы названий географических объектов Москвы (по данным справочника 1964 г. «Улицы Москвы») // Микротопонимия / Под ред. О. С. Ахмановой. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 71–80.
13. Разумов Р. Названия жилых комплексов – новая разновидность урбанонимов // Ономастика Поволжья: Матер. X междунар. конф. – Уфа, 12-14 сент. 2006 г. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2006. – С. 160–163.
14. Лобода В.В. Вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я // Питання ономастики Південної України. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 107–112.
15. Беленькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка. – М.: Изд-во МГУ, 1969.

УДК 811.1/.8'362(045)

Семенькевич О. В.
(Минск, Беларусь)

СЕМАНТИЧЕСКОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ПЛЮРАТИВОВ КАК УНИВЕРСАЛЬНЫЙ СПОСОБ ЯЗЫКОВОЙ НОМИНАЦИИ

The article draws attention to some aspects of the semantic derivation phenomenon in the system of pluralia tantum nouns. Some regular models of semantic pluralization are studied on the material of various languages in the contrastive-comparative aspect. The existence of such models indicates a systematic semantic derivation of Plurals as a means of nomination, which

© Семенькевич О. В., 2009

allows considering this language process in the word-formation paradigm. The motivational sources study of semantic derivatives with an incomplete paradigm gives a possibility to reveal the interconnections between the word-formation system and cognitive processes of the world conceptualization and categorization.

Ключевые слова: *субстантивы pluralia tantum (плюративы), семантическое словообразование, семантическая плюрализация, неполная числовая парадигма, метонимические и метафорические словообразовательные модели, модификационные и мутационные словообразовательные типы.*

Образование субстантивов pluralia tantum (далее plt) – это живой, постоянно совершающийся процесс языковой номинации, опирающийся на грамматические формы множественного числа. Наряду с морфологическими аффиксальными способами продуктивным и исторически устойчивым способом образования плюративов традиционно признается лексико-семантический, основанный на метафорическом и метонимическом переносе значения. Однако системного описания семантического образования субстантивов plt в словообразовательной парадигме в лингвистике до недавнего времени не было. В качестве основной причины нужно назвать теоретические расхождения ученых в вопросе квалификации субстантивной категории числа как грамматической или словообразовательной. Решение вопроса о связи числовой парадигмы с процессами деривации неизбежно требует непротиворечивого определения статуса субстантивов с показателями множественного числа. Не обходя этот вопрос, а поставив его во главу своей теории, попытку описать словообразовательные механизмы на материале плюративов предприняла С. В. Конявская [1]. Гипотеза автора о том, что «признак, лежащий в основе объединения слов plt (неполная числовая парадигма), связан с их производностью, то есть со словообразованием этих слов, а не явился результатом каких-либо других изменений» и убедительные доказательства в ее защиту представляются очень ценными для определения места субстантивов plt в лексической и грамматической системах языка, а также причин их возникновения и стабильного функцианирования [1: 40]. Кроме того, в последнее десятилетие появились лингвистические работы, демонстрирующие приоритет семантической морфологии в сравнении с парадигмоцентрической, анализирующие производное слово на пересечении когниции и коммуникации, напрямую ставящие вопрос о когнитивной аргументации формы числа как средства номинации [2]. Эти работы позволяют во многом по-новому осмыслить феномен семантической плюрализации.

Для исследования этого явления в словообразовательной парадигме небезынтересным представляется сопоставление фактов разных языков. Наблюдения за семантическими отношениями субстантивов в числовой оппозиции в некоторых языках позволяют говорить об универсальном характере семантического образования плюративов как способа номинации. Прежде всего, общие черты прослеживаются при анализе соотношений значений производных слов plt со значениями их производящих. Эти соотношения четко группируются: 1) градация; 2) метонимия; 3) метафора.

Родо-видовые отношения реализуются в следующих словообразовательных парах: рус. *потомок – потомки* ‘человек в отношении к своим предкам’ → *потомки* plt ‘люди будущих поколений’; бел. *дзед – дзяды* ‘отец матери или отца’ → *дзяды* ‘предки’, *лупіна*

‘оболочка’ → *лупіны* plt ‘отходы после очистки’, *шаля – шалі* ‘тарелки весов’ → *шалі* ‘весы’, *трыбух – трыбухі* ‘желудок’ → *трыбухі* plt ‘внутренности’; анг. *gut – guts* ‘кишки’ → *guts* plt ‘внутренности’.

Самую высокую степень продуктивности семантического образования плюративов проявляет метонимия, основанная на смежности реалий (или признака): рус. *кольцо – кольца* и *брус – брусья* ‘предметы определенной формы’ → *кольца, брусья* plt ‘гимнастические снаряды’, *маринад* ‘жидкость для консервирования’ → *маринады* plt ‘маринованные продукты’, *слово – слова* ‘единицы языка’ → *слова* plt ‘текст песни’, *час – часы* ‘единицы времени’ → *часы* plt ‘нагрузка преподавателя’, *совет – советы* ‘органы государственной власти’ → *Советы* plt ‘название СССР’, *орган – органы* ‘государственные учреждения’ – *органы* plt ‘карательные службы советской власти’; бел. *бурак – буракі* ‘свекла’ → *буракі* plt ‘суп из свеклы’, *рэмень -- рамяні* ‘пояса’ → *рамяні* plt ‘приспособление для переноса багажа’; анг. *dish -- dishes* ‘тарелка’ → *the dishes* plt ‘грязная посуда’, *dog – dogs* ‘собаки’ → *dogs* plt ‘соревнование гончих собак’, *drink – drinks* ‘алкогольные напитки’ → *drinks* plt ‘вечеринка с алкогольными напитками’, *copper* sgt ‘медь’ → *coppers* plt ‘медяки’, *colour – colours* ‘цвет’ → *colours* plt ‘флаг’; нем. *die Blatter – die Blattern* ‘волдырь, нарыв’ → *die Blattern* plt ‘оспа’; *das Brett – die Bretter* ‘доски’ – *die Bretter* plt ‘театральные подмостки’. В восточнославянских языках метонимия является неиссякаемым источником образования ойконимов: рус. *Горки, Сосны, Городки*; бел. *Зубры, Гладышы, Гумны, Квачы, Куты, Масты, Ляды, Печы, Барсукі, Вераскі, Вілы, Вуглы, Гарбузы, Паплавы, Грамніцы, Дзевяткі, Ганчары, Дойлідзы, Бондары, Камунары, Баяры, Уладыкі*; укр. *Бровари, Бортничі, Сумы, Лубни, Ромни, Кобеляки*.

Устойчивым семантическим механизмом образования субстантивов plt является и номинативно-когнитивная метафора. Как способ вторичной номинации метафора оперирует образно-ассоциативным подобием реалий. Производное слово фиксирует реалии, осмысленные по их связям, взаимозависимостям, соотношениям. В основе метафоры лежит образ, который является носителем признака (или комплекса признаков), важных для создания нового значения. Поэтому метафора демонстрирует очень сложный апперцептивно-ассоциативный комплекс когнитивных способностей человека в процессе номинации. В результате метафорического словообразования возникли плюративы: рус. *тарелка – тарелки* ‘посуда’ → *тарелки* plt ‘музыкальный инструмент’, *поле – поля* ‘просторы’ → *поля* plt ‘края шляпы’; бел. *ваўчок – ваўчкі* ‘животное’ → *ваўчкі* plt ‘колючее растение’; анг. *bag – bags* ‘сумки, пакеты’ → *bags* pl.t. ‘темные мешки под глазами’, ‘штаны’, *facing -- facings* ‘манжеты из другого материала’ → *facings* pl.t. ‘архитектурное украшение здания в виде облицовки другим материалом’, *bunch – bunches* ‘букет, гроздь’ → *bunches* plt ‘прическа из двух хвостиков’; нем. *die Schwimmflosse – die Schwimmflossen* ‘плавник животного, рыбы’ → *die Schwimmflossen* plt ‘ласты для плавания’, *der Rotel – die Rotel* ‘ископаемый красный мел’ → *die Roteln* pl.t. ‘краснуха’. Можно найти в разных языках и прямые параллели. Например, общий визуальный или функциональный признак стал основой образования плюративов рус. *барашки*, бел. *баранчыкі*, нем. *die Schafchen* ‘облака’; рус. *капли*, бел. *кроплі*, нем. *die Tropfen* ‘лекарство’. Универсальный характер метафорического словообразования субстантивов plt проявляется и в семантической адаптации заимствований. Плюратив *трюфеля* ‘конфеты’ заимствован из нем. языка, в котором вторичное значение, также

оформленное плюрально, возникло в результате метафорического переноса по признаку внешнего подобия с грибом. Субстантив plt *иероглифы* ‘каракули, неразборчивый почерк’, представляющий собой классический случай лексикализации формы мн. ч. греческого слова *иероглиф* ‘знак’ с полной числовой парадигмой, имеет аналогичное значение в бел., нем., анг. и, возможно, других языках.

Проследить стратегию числового оформления производных семантической деривации можно и на примере одной тематической лексической группы. Некоторые типы денотатов в каждом языке имеют стандартную числовую интерпретацию. Например, во многих языках названия одежды, одеваемой на ноги, оформляются плюрально: рус. – бел. *штаны, подштаники – падштанікі, трусы, плавки – плаўкі, дудачки – дудачкі, ватники – ватнікі, ватовікі, портки – порткі, лосины – ласіны, семейники – сямейнікі,* бел. *майткі, нагавіцы, зрэбнікі, пададнікі, споднікі, суконнікі*; анг. *flannels, trousers, pants, slacks, breeches, leggings, jeans, bell-bottoms, flares, shorts, Capris, cords.* Аналогия близкородственного концепта действует как определяющий фактор числового оформления заимствований: *штруксы, бананы, бермуды, бриджи, джинсы, кальсоны, шаровары, рейтузы, клеши, панталоны*, *шорты*, в том числе неизменяемые субстантивы, выражающие значение числа синтаксически *капри, галифе.* Среди слов этой тематической группы есть производные как аффиксального, так и семантического словообразования. Результатом действия регулярной метонимической модели «материал – предмет, сделанный из этого материала» стали плюративы рус. – бел. *штруксы* ‘брюки, сшитые из ткани штрукс’; рус. – бел. *лосины – ласіны* ‘плотно прилегающие женские штаны’ (первоначально слово имело значение ‘штаны охотника, сшитые из шкуры лося’); анг. *flannels* ‘штаны, сшитые из фланели’. Важным для осмысления семантической деривации именно в словообразовательной парадигме наряду с аффиксальными способами является его историческая устойчивость на всех хронологических лексических срезах. По названной выше метонимической модели образовано непроизводное с точки зрения современного языка слово *портки* (бел. *порткі*, польск. *portki*) от *порт* ‘льняная, конопляная или хлопчатобумажная ткань’. Метонимическая модель «часть – целое» реализовалась в образовании бел. слова *нагавіцы*, которое имело форму ед. и мн. ч. и первоначально обозначало «то, что одевается на ногу» (ср. славен. *nogavica* ‘носок, чулок’, серб.-хорв. и макед. *ногавица* ‘штанина’).

Метонимия и метафора как способы номинации активно используются и в современной неологии. Например, в рассматриваемой тематической группе плюративов результатом современной модели метонимического переноса «название фирмы-производителя – предмет» является плюратив *ливайсы* ‘джинсы фирмы Levi strauss’. Аналогично образованы и употребляющиеся в молодежном сленге названия спортивной обуви *адидасы, найки*. Классический случай метафорического словообразования представляет собой плюратив *бананы* ‘брюки, каждая штанина которых похожа на банан’. Визуальный фактор внешнего подобия лежит также в основе образования слова *дудочки* ‘очень узкие брюки’, *бабы* (бел. диал.) ‘детские широкие штанишки с начесом, похожие на стручки боба’, *bags* (анг. разг.) ‘мешковатые брюки’ от *bags* ‘сумки, пакеты’.

Содержательной предпосылкой семантического переноса могут быть не только внешние и внутренние качества предметов и явлений, но и определенные черты культурного фона, окружающего существование данного понятия в экстралингвистическом

мире. Например, плюральный субстантив *панталоны* заимствован из итальянского языка, в котором это слово является собственным именем персонажа народных комедий. Собственным именем мотивированы и значения заимствованных плюративов *галифе* ‘штаны с узкой нижней и широкой верхней частями’ от имени французского генерала G. Galiffe и *бермуды* ‘удобные свободные штаны до колена’ от английского названия Бермудских островов.

В одном деривационном акте последовательно может использоваться и метонимия и метафора. Например, субстантив *клеши* ‘брюки с широкими штанинами внизу’ образовалось в результате метонимического переноса значения слова *клеш* ‘покрой одежды с расширяющимся низом’. Но во французском языке слово *клеш* с этим значением является метафорическим «реципиентом» значения слова *cloche* ‘колокол’.

Приведенные примеры свидетельствуют о том, что семантическое словообразование плюративов выполняет те же функции номинации, присущие аффиксальному словообразованию, и в определенных тематических лексических группах характеризуется высокой продуктивностью. Говоря об универсальном характере этого явления, мы не имеем в виду существование каких-то общих для всех языков правил числового оформления денотативно тождественных субстантивов. Ярким примером в рассмотренной выше лексической группе может служить нем. слово *Hose – Hosen* ‘брюки’, имеющее полную числовую парадигму. Однако заимствованный из нем. языка композит *Reithosen* ‘рейтузы’ в восточнославянских языках, адаптируясь, подчиняется закономерностям языка-реципиента. Современная лингвистика еще не готова дать убедительный ответ на вопрос, почему часть производных имеет неполную числовую парадигму. В научной литературе до сих пор дискуссионным остается вопрос о логико-семантической мотивированности числового оформления субстантивов. Некоторые лингвисты утверждают, что невозможно научно аргументировать, почему, например, названия одежды, одеваемой на ноги, оформляются только плюрально (причем, далеко не во всех языках), а названия одежды, тоже одеваемой на *две* руки, имеют коррелятивные формы числа. Однако работы последнего десятилетия напрямую ставят вопрос о когнитивной аргументации выбора языком числовой парадигмы производного слова. Поэтому говоря об универсальном характере феномена семантического образования плюративов, мы прежде всего имеем в виду существование общих семантических закономерностей, мотивирующих действие механизмов этого способа номинации. Наличие этих закономерностей – необходимое условие включения семантического образования плюральных субстантивов в словообразовательную парадигму их исследования. Это дает возможность любой субстантив plt рассматривать как производное слово, даже если не всегда удается найти его производящее. Такое осмысление причин возникновения слов с неполной парадигмой числа (plt) позволяет видеть в них не аномальное языковое явление, не результат неких сбоев в системе числа, приведших к разрушению числовой оппозиции, а класс производных слов, для которых неполнота парадигмы является показателем словообразовательных отношений [1: 111].

Включая семантическое образование плюративов в систему других словообразовательных способов (аффиксация, транспозиция), необходимо описать его с точки зрения словообразовательных понятий и типизировать производные. Словообразовательным формантом в парах, где субстантив plt является производным словом, при отсутствии

других формальных показателей деривационного акта выступает система флексий. Приписывание парадигме слова признаков дериватора в современной лингвистике считается общим местом, поэтому формантный статус флексий мн. ч. не вызывает сомнений. Представляется возможным и классифицировать семантические производные плюративы по словообразовательным типам на основании соотношения их значений со значениями производящих слов. Модификационные словообразовательные типы характеризуются отношениями градации и отношениями смежности «часть – целое»: рус. *день – дни* ‘часть суток’ → *дни* plt ‘определенный период жизни’ (дни юношества), *танец – танцы* ‘движения под музыку’ → *танцы* plt ‘вечеринка с танцами’, *куплет – куплеты* ‘строфы песни’ → *куплеты* plt ‘сатирическая песенка’; бел. *плячо – плечы* ‘часть тела от шеи до руки’ → *плечы* plt ‘спина’, *рэч – рэчы* ‘любые предметы’ → *рэчы* plt ‘пожитки, предметы личного пользования’, *год – гады* ‘отрезок времени’ → *гады* plt ‘возраст’; анг. *age* ‘возраст’ → *ages* plt ‘вечность’, *cost* ‘цена’ → *costs* plt ‘судебные издержки’, *book – books* ‘книги’ → *books* plt ‘сборник финансовых, статистических и др. отчетов’; нем. *das Gesprach – die Gesprach* ‘беседа, разговор’ → *die Gesprach* plt ‘дискуссия; диалог; совещание’. Мутационные словообразовательные типы характеризуются отношениями подобия и функциональной смежности: рус. *кошка – кошки* ‘животное’ → *кошки* plt ‘приспособление с крючками для подъема на столбы, мачты’; бел. *задворак – задворкі* ‘задняя часть двора’ → *задворкі* plt ‘глухая, заброшенная местность, окраина’, *бяльмо – бельмы* ‘пятно на роговице глаза’ → *бельмы* ‘глаза’ (разг., груб.); анг. *double* ‘двойное количество’ → *doubles* plt ‘парная игра’, *height – heights* ‘рост, высота’ → *heights* plt ‘самый высокий уровень’, *cuff – caffs* ‘манжеты’ → *caffs* plt ‘наручники’; нем. *der Uberrest – die Uberreste* ‘остатки, осколки, обломки’ → *die Uberreste* plt ‘пережитки’, *der Niederschlag – die Niederschlage* ‘осадок, конденсат’ → *die Niederschlage* plt ‘атмосферные осадки’.

Выделенные словообразовательные типы можно описать с помощью словообразовательных правил, включающих следующие признаки: диапазон действия производных в языке, регулярность – нерегулярность процесса словообразования, его продуктивность – непродуктивность, формальный прием, категориальные и семантические признаки баз деривации и дериватов, ограничения действия правила [3: 467 – 468]. Однако такое описание требует изучения репрезентативного языкового материала. В русистике такое исследование на хронологическом лексическом срезе предприняла С.В. Конявская [1]. Наши наблюдения за белорусскими плюративами позволяют сделать следующие выводы. Диапазон действия механизмов семантического словообразования субстантивов plt в современном белорусском языке стилистически не ограничен. Однако продуктивность и регулярность словообразовательных типов стилистически и регионально маркированы. Если в литературном языке более продуктивны модификационные типы, то на лексической периферии белорусского языка возрастает продуктивность мутационных типов. Производящими для слов plt могут быть субстантивы всех лексико-грамматических разрядов, любого рода, как с полной парадигмой числа, так и sgt. Семантических и грамматических ограничений действия словообразовательного правила на настоящем этапе исследования не выявлено.

Можно предположить, что в разных языках по некоторым признакам этого словообразовательного правила будут наблюдаться несовпадения. Однако определяющие показатели семантической деривации плюративов как способа номинации должны быть общими.

К ним нужно отнести словообразовательное значение плюративов, если рассматривать их все как производные слова, и их словообразовательные типы. Общность последних мы показали выше. Самым сложным теоретическим вопросом осмысления слов plt как результата деривационного процесса является определение их словообразовательного значения. С. В. Конявская предлагает считать словообразовательным значением плюративов «значение ‘дискретность, членимость’ в двух своих вариантах – ‘дискретность или множественность реалии, названной производящей основой’, и ‘дискретность образа, мотивированного тем, что названо производящей основой’ в той или иной более краткой формулировке («внутренняя множественность», «структурная сложность», etc.)» [1: 118]. При всей обобщенности формулировки это определение представляется достаточно оптимальным для описания субстантивов plt в словообразовательной парадигме.

Таким образом, семантическая плюрализация демонстрирует образование новых слов путем изменения числовой парадигмы. Существование в разных языках, имеющих субстантивную числовую оппозицию, общих словообразовательных типов и регулярных моделей семантической плюрализации свидетельствует о системном характере этого способа номинации. Изучение мотивационных источников семантических производных плюративов дает возможность выявить взаимосвязи словообразовательной системы и когнитивных процессов концептуализации и категоризации мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конявская С. В. Семантическое словообразование в системе числа существительного: синхрония и диахрония. – М.: РФК – Имидж Лаб, 2004. – 192 с.
2. Ляшевская О. Н. Семантика русского числа. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 400 с.
3. Кубрякова Е. С. Словообразование //Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

УДК 808.26-02-311

Мицкевич О. В.
(Минск, Беларусь)

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ПРОСТЫХ ТОПОНИМОВ В СТАРОБЕЛОРУССКОЙ ТОПОНИМИИ

В статті розглядається морфологічний спосіб творення давньобілоруських топонімів у формі однини, подається характеристика топонімоутворуючих формантів, визначаються їх функції та продуктивність в білоруській топонімії XVI століття.

Ключові слова*: антропонім, апелятів, димінутивність, посесівність, субстантивація, топонім, топонімоутворуючій формант.*

© Мицкевич О. В, 2009

The article discusses the morphological method of formation of old Belarusian toponyms in the singular form, describes toponym-forming formants, and defines their functions and productivity in Belarusian toponymy of the 16th century.

Keywords: *anthroponym, appellative, diminutiveness, possessiveness, substantivisation, toponym, toponym-forming formant.*

Важную роль в изучении истории становления белорусской топонимии играют различные памятники письменности: писцовые книги, хроники, ревизии, при этом последние наиболее ценны для историко-топонимического исследования, поскольку с особенной точностью фиксируют названия географических объектов. К источникам такого типа относится «Рѣвизія пущъ и переходовъ звѣриныхъ въ бывшемъ Великомъ княжествѣ Литовскомъ…», где даётся описание границ частных владений великих князей и шляхты на территории Великого княжества Литовского в XVI столетии. Текст этого документа, а также приложение к нему (грамоты, подтверждающие право владения земельными участками) содержит большое количество топонимов (микротопонимов, гидронимов, ойконимов). В упомянутом памятнике письменности зафиксировано более 2500 собственных географических наименований, образованных различными способами и имеющих различную структуру. Достаточно большую группу среди них составляют простые топонимы. К ним относятся собственные географические наименования в форме имени существительного или прилагательного, которые по своей структуре являются одноосновными. Простые топонимы имеют форму единственного или множественного числа, при этом флексия теряет свою грамматическую функцию и не является показателем единственности или множественности. В составе определённых топонимических формантов она приобретает собственно топонимическую функцию.

Простые топонимы образуются лексико-семантическим (безаффиксным), морфолого-синтаксическим или морфологическим (аффиксальным) способом.

На примере собственных наименований географических объектов, зафиксированных в исследуемом памятнике письменности, рассмотрим топонимы в форме единственного числа, образованные морфологическим (аффиксальным) способом. Таких названий в тексте изучаемого документа выявлена 341 единица (13,3 % от общего числа зафиксированных наименований). Это наименования с производными основами, образованные при помощи формантов *-ка, -анка, -енка, -инка, -ынка, -овка, -евка; -окъ; -икъ/-ыкъ, -никъ; -скъ; -ище; -щина; -цо, -це; -ецъ; -ица; -jь, -jе; -иха; -ня (-овня); -но (-на); -че, -ча* и др.

Топонимы с формантом *-ка, -анка, -енка, -инка, -ынка*, ***-овка, -евка*** (далее – *-ка*). Названий географических объектов с формантом *-ка* в тексте «Рѣвизіи…» зафиксировано 58 единиц (2,3 % от общего количества топонимов в документе).

По своему происхождению формант *-ка* диминутивный, он широко используется в апеллятивной лексике, при этом выполняет как словообразовательную (образуются имена существительные от основ имён прилагательных, числительных, причастий, так и формообразовательную (образуются формы имён существительных с уменьшительно-ласкательным значением) функции. Распространён этот формант и в топонимии. Топонимы с основами на *-ка* могут соотноситься: а) с уменьшительной формой апеллятива (*Сосонка,* уроч. [РППЗ: 89] – *сосонка*, *Березка*, остр. [РППЗ: 238] – *березка*, др.); б) с

основами других топонимов (*Соколдка*, р. [РППЗ: 32] – *Соколда*, р. [РППЗ: 31]; *Моневка,* р. [РППЗ: 55] – *Моневъ,* ост. [РППЗ: 55], др.). В первом случае формант *-ка* является элементом структуры апеллятива, а в другом – выступает в качестве чисто топонимического словообразовательного форманта [1: 82].

Формант *-ка* распространён в гидронимии, при этом есть указание на определённую физико-географическую характеристику водного объекта: качество вады, особенности берега или дна и т. д.: *Водиловка*, р. [РППЗ: 33]; *Омеловка*, р. [РППЗ: 50]; *Каменка*, р. [РППЗ: 115]; *Еловка*, р. [РППЗ: 31] и др.

Названия населённых пунктов или земельных угодий часто дублируют структуру названий близлежащих гидрообъектов: *Каменка*, с. [РППЗ: 32] < *Каменка*, р. [РППЗ: 31, 115]; *Еловка*, ост. [РППЗ: 30] < *Еловка*, р [РППЗ: 31]; *Соколдка*, им. [РППЗ: 32] < *Соколдка*, р. [РППЗ: 29, 33, 189], др.

Корневая часть основы ойконима или микротопонима на *-ка* может содержать указание на качество, плодородность почвы, особенности и время разработки земельного участка, другие признаки: *Пещанка,* с. [РППЗ: 146]; *Выдерка*, уроч. [РППЗ: 138]; *Старынка*, ост. [РППЗ: 16, 17].

Разновидностью форманта *-ка* являются форманты *-овка, -евка***.** В тексте «Рѣвизіи...» зафиксировано 15 названий географических объектов, образованных при их помощи. При этом наиболее часто встречаются наименования гидрообъектов – 8 единиц, микротопонимов и ойконимов выявлено соответственно – 4 и 3. Как отмечают исследователи, наименования с формантом *-овка* имеют более позднее происхождение [2: 88].

Формант *-овка* пришёл в топонимию из апеллятивной лексики и возник в результате присоединения к диминутивному аффиксу *-ка* суффиксов со значением принадлежности *-ов-/-ев-*. Соответственно, топонимы, образованные при помощи этого форманта, имеют значение прынадлежности и соотносятся с основами, обозначающими лицо – от собственных личных имён и прозвищ. Такие наименования являются атантропонимическими по происхождению: *Куликовка*, с. [РППЗ: 34]; *Малешовка,* уроч. [РППЗ: 51]; *Павловка*, р. [РППЗ: 55]; *Пугачевка*, ост. [РППЗ: 27].

Некоторые названия подобного типа являются отгидронимическими. Так, наименование *Наровка* (*Наревка*), р. [РППЗ: 28, 162] происходит от названия *Нарва*, р. [РППЗ: 28, 161].

Отдельные топонимы имеют отапеллятивное происхождение. В данном случае на становление словообразовательного типа на *-овка* в топонимии оказывает влияние апеллятивная модель с суффиксом *-овк-* [2: 89]. Образующей основой при этом служит лексема, указывающая на какой-нибудь явный признак, характеристику географического объекта: *Величковка,* р. [РППЗ: 28]; *Дубровка*, з. [РППЗ: 184, 189]; *Еловка*, р. [РППЗ: 31]; *Черневка*, р. [РППЗ: 4]. Хотя нельзя исключать возможность происхождения некоторых подобных наименований и от антропонимов.

Топонимы с формантом *-окъ*. Таких названий в тексте изучаемого документа выявлено 8 единиц.

В апеллятивной лексике суффикс *-окъ* используется для образования имён существительных с уменьшительным и уменьшительно-ласкательным значением. В структуре собственных географических наименований этот аффикс наиболее часто имеет формальную

диминутивность и не выявляет связи с признаками обозначаемого объекта [1: 89]. При этом нельзя говорить про его полную топонимизацию по причине прозрачности его уменьшительной функции в одноимённых апеллятивах [1: 90-91]: *Борокъ*, уроч. [РППЗ: 232]; *Городокъ*, им. [РППЗ: 29]; *Ставокъ*, с. [РППЗ: 221, 222] и др.

Топонимы с формантами *-икъ/-ыкъ, -никъ*, как и наименования на *-окъ,* составляют небольшую в количественном отношении группу – всего 9 единиц.

Основы собственных названий географических объектов, образованных при помощи рассматриваемых аффиксов, соотносятся с основами имён существительных или прилагательных: *Сосновикъ*, ост. [РППЗ: 27]; *Мелникъ,* им. [РППЗ: 173]; *Ямникъ*, ост. [РППЗ: 17] и др. При этом форманты *-икъ/-ыкъ, -никъ* могут выполнять две функции: диминутивную (*Бобрыкъ,* р. [РППЗ: 8, 9]) и субстантивирующую (*Рыбникъ,* р. [РППЗ: 33]; *Ямникъ*, ост. [РППЗ: 17]). В некоторых названиях на *-никъ* проявляется характерное и для апеллятивов значение собирательности для обозначения групп деревьев либо других растений: *Дубникъ,* уроч. [РППЗ: 89]; *Елникъ*, оз. [РППЗ: 47].

В тексте памятника письменности зафиксирована вариантность использования диминутивных аффиксов *-ыкъ / -окъ: Бобрыкъ,* р. [РППЗ: 8, 9] / *Боброкъ,* р. [РППЗ: 8], что указывает на смысловую близость этих формантов.

Топонимы с формантом *-скъ* в тексте «Рѣвизіи…» составляют группу из 18 наименований: *Клецкъ*, г. [РППЗ: 84, 332, 358]; *Ласицкъ*, с. [РППЗ: 123, 265]; *Липскъ,* л. [РППЗ: 49]; *Луцкъ,* г. [РППЗ: 6] и др. Рассматриваемый аффикс считается одним из древнейших. Согласно утверждению исследователей *-скъ* появляется в белорусской топонимии в IX–X вв. и остаётся продуктивным и в последующее время [1: 92; 3: 39].

В древности формант *-скъ* имел значение неличностной прынадлежности, при помощи его возникали названия географических объектов от основ гидронимов, т. е. топонимы на *-скъ* являются отгидронимическими дериватами: *Бруйскъ,* с. [РППЗ: 163]; *Менскъ,* г. [РППЗ: 208]; *Пинскъ*, г. [РППЗ: 6, 7, 64, 67, 96, 103, 117, 239, 275, 282, 324, 361]; *Полоцкъ (Полотскъ),* г. [РППЗ: 168, 169].

Из приведённых примеров видно, что формант *-скъ* закреплён за названиями населённых пунктоў. Гидронимы и микротопономы подобного образования нехарактерны и встречаются спорадически. Поэтому важно отметить, что уже в XVI в. аффикс *-скъ* выполняет именно ойконимообразующую функцию.

Топонимы с формантом *-ище (-исче).* В исследуемом документе зафиксировано 15 наименований, образованных при помощи указанного форманта: *Глинище*, уроч. [РППЗ: 9]; *Городисче*, с. [РППЗ: 239]; *Млынище*, ост. [РППЗ: 23]; *Овсище*, уроч. [РППЗ: 18]; *Селище*, с. [РППЗ: 8] и др. В основном это названия микрообъектов – 10 единиц, названий населённых пунктов насчитывается 5 единиц, гидронимы с формантом *-ище* не выявлены. При этом формант *-ище* выполняет функцию обозначения места, где находилось то, на что указывается в образующей основе. Так, на апеллятивном уровне: *городище* – 'место, где был город'; *млынище* –'место, где стояла мельница (млын)'; *селище* – 'место, где находилось поселение; заброшенное место с остатками поселения'.

Топонимы с формантом *-щина (-счина) / -щына.* Среди топонимов, образованных аффиксальным способом достаточно большую группу составляют названия, словообразовательным элементом которых является формант *-щина* (*Петрашовщина,* з.

[РППЗ: 153]; *Бутыревщына,* дврщ. [РППЗ: 263], др. В тексте «Рѣвизіи…» насчитывается 125 топонимов с такой структурой (соответственно 4,9 % от общего количества анализируемых собственных географических наименований), из них большая часть (121 единица) называет земельные участки, в том числе дворища (33 единицы), которые обозначали понятие землевладения [4: 89] и находились в частной и общинной собственности, и только 4 топонима называют поселения.

По характеру лексических основ географические названия на *-щина, -овщина / -евщина* в большинстве своём имеют отантропонимическое происхождение. Наиболее часто они мотивированы христианскими личными именами: *Андроновщина,* з. < Андрон < [Андроник] [5: 30]; *Богданелевщина,* з. < Богдан [5: 35]; *Грышковщына,* з. < Грышко < Григорий [5: 53–56]; *Матевщина,* з. < Матъ < Матфей [5: 116–118]; *Мелеховщина,* з. < Мелех < Емельян [5: 72–73]; *Семашковщина,* з. < Семашко < Симеон [5: 149–151] и др. Из приведённых примеров видно, что личные имена, которые служат основой для образования топонимов на *-щина*, чаще всего выступают не в кодифицированной форме (кяк, например, Богдан), а в усечённой (Андрон, Матъ) и эмоционально-оценочной (Гришко, Семашко). Это говорит о том, что большая часть упомянутых в тексте «Рѣвизіи…» топообъектов принадлежала мелким собственникам из числа крестьян.

Некоторые собственные географические названия соотносятся с именами-прозвищами: *Горбачовщына*, п. [РППЗ: 289]; *Лычковщына*, дврщ. [РППЗ: 259]; *Сомовщина,* с. [РППЗ: 183] и т. д.

Появление топонимов на *-щина, -овщина/-евщина* могло быть обусловлено и аналогией с апеллятивными названиями. Основой для возникновения отапеллятивных наименований служили древние названия владений, переданных по наследству, названия оставленных земельных участков, в структуре которых формант *-щина* является близким по значению форманту *-ище*, а также названия различных социальных и бытовых явлений [1: 104–105], в том числе названия людей по их занятиям или профессии. Примерами топонимов данного типа являются: *Бондоровщина*, з. [РППЗ: 182]; *Дойлидовщина*, з. [РППЗ: 185] и др. Однако, исследование показало, что наименования отапеллятивного происхождения на *-щина* не были распространённым явлением номинации топообъектов, к тому же подобные наименования этимологически могут соотноситься и с антропонимами.

Возникновение названий на *-щина* связано с передачей собственности по наследству, разделом либо куплей-продажей земли. В большинстве случаев названия давались по имени прежнего, а не нового владельца и возникали по аналогии с апеллятивными названиями наследуемых владений (*батьковщина, дядьковщина* и др.): *..Билъ намъ чоломъ .. Пашко Ляховичъ.., што быхмо дали* ***землю дядьковщыну*** *его .. на имя* ***Грышковщину****…* [РППЗ: 328]. Тут формант *-щина* и в апеллятиве, и в собственном наименовании выполняет одну и ту же функцию – указывает на наследуемую принадлежность, и, поскольку название-апеллятив не несёт особенной смысловой нагрузки, необходимость в нём отпадает [1: 105]. Поэтому в тексте изучаемого документа подобные апеллятивы в большинстве случаев отсутствуют: *.. имѣнейцо* ***Милошевщину*** *со всимъ съ тымъ, якъ* ***Милошъ*** *держалъ.* [РППЗ: 147].

Названия, образованные при помощи форманта *-щина* в топонимии XVI века закреплены за различными классами географических объектов, однако преобладают

названия земельных угодий (жеребей, земля, поле, сеножать и др.). Характерно, что наиболее часто подобные топонимы встречаются среди названий наделов, которые передаются по наследству, и земель-пустошей, которые временно не используются. Для ойконимии наименования на *-щина* малохарактерны.

Топонимы с формантами *-цо, -це* (далее *-цо*). Формант *-цо* характерен для апеллятивной лексики. При помощи его образуются имена существительные среднего рода с уменьшительным значением. В топонимии XVI в. диминутивные названия на *-цо* представлены единичными примерами: в тексте «Рѣвизіи…» зафиксировано всего 5 таких наименований: *Волуйцо,* уроч. [РПП3: 204]; *Лядце*, с. [РПП3: 352]; *Сельцо*, с. [РПП3: 156]; *Теремцо*, бол. [РПП3: 7]; *Яменцо*, уроч. [РПП3: 13]. При этом не исключено, что названия *Лядце*, *Сельцо* могли произойти от апеллятивов *лядце*, *сельцо* путём переноса, т. е. семантическим способом.

Топонимы с формантом *-ецъ*. Наименований географических объектов, образованных при помощи форманта *-ецъ*, в тексте изучаемого документа насчитывается 35 единиц. Этот формант присутствует во всех типах топонимов – ойконимах, гидронимах, микротопонимах: *Гвоздецъ,* ост. [РПП3: 23]; *Городецъ,* с. [РПП3: 134]; *Кривецъ*, р. [РПП3: 28]; *Рудецъ*, ост. [РПП3: 27]; *Ясенецъ,* ост. [РПП3: 22, 25], др. При этом среди топонимов на *-ецъ* преобладают названия микрообъектов – 22 единицы.

Исследователи отмечают, что суффикс *-ецъ* является одним из древнейших диминутивов в славянских языках [1: 94; 2: 89; 6: 97], однако, с течением времени он вытесняется суффиксами *-окъ, -екъ, -икъ*.

Топонимы на *-ецъ* образуются от основ имён существительных (частных или собственных), при этом рассматриваемый формант выполняет диминутивную функцию, которая иногда может явно не проявляться в результате её потери либо слабости в соответствующих апеллятивах [1: 95]: *Гвоздецъ*, ост. [РПП3: 3]; *Городецъ,* г. [РПП3: 358], др. Подтверждение диминутивности форманта *-ецъ* обнаруживается и в самом тексте «Рѣвизіи…»: *..привилей короля .. на землю* ***Рогожинъ*** *и на* ***Рогожинецъ Малый*** .. [РПП3: 175]. Однако, в этом случае суффикс *-ецъ* выполняет не только уменьшительную, но и ойконимическую функцию – образует вторичное название.

При образовании собственных географических наименований от основ имён прилагательных формант *-ецъ* выполняет субстантивирующую функцию, например: *Глушецъ,* уроч. [РПП3: 165]; *Грабовецъ,* ост. [РПП3: 52]; *Кривецъ*, р. [РПП3: 28], др.

Формант *-ецъ* может присоединяться как к непроизводной образующей основе – непосредственно к корню (*Голецъ*, с. [РПП3: 356]; *Городецъ,* с. [РПП3: 134]; *Ледецъ*, с. [РПП3: 341], др.), так и к производным основам с элементами *-ов-, -ев-, -ин-* (*Березовецъ*, ост. [РПП3: 17]; *Липовецъ*, остр. [РПП3: 96], др.).

Топонимы с формантом *-ица* в количественном отношении составляют такую же группу, как и топонимы с формантом *-ецъ* – 37 единиц. Зафиксированные в «Рѣвизіи…» названия, структурно оформленные при помощи форманта *-ица*, представляют различные типы географических объектов: *Болотница,* бол. [РПП3: 10]; *Комарница*, р. [РПП3: 125]; *Плотница*, с. [РПП3: 83]; *Рогозница*, ост. [РПП3: 22], др.

Формант *-ица* – один из древнейших, он относится ещё к праславянской эпохе и является общеславянским [6: 99]. Постепенно он теряет свою продуктивность и вытесняется суффиксом *-к-* [1: 97].

Названия с формантом *-ица,* как и рассмотреные выше наименования на *-ецъ*, могли образовываться как от основ имён существительных (при этом *-ица* – диминутивный формант), так и от основ имён прилагательных (в данном случае формант *-ица* – субстантивирующий). Уменьшительная функция форманта *-ица* наиболее проявляется в названиях типа *Дубровица,* с. [РПП3: 315]; *Рѣчица*, р. [РПП3: 16]. Однако, в исследуемом тексте подобные названия являются единичными. В большинстве топонимов проявляется субстантивирующая функция аффикса *-ица*: *Боровица,* уроч. [РПП3: 89]; *Дубовица,* ост. [РПП3: 26]; *Рудица,* р. [РПП3: 10], др.

Различные исследователи отмечают, что среди топонимов на *-ица* преобладают названия отгидронимического происхождения [1: 99; 6: 99;]. В тексте изучаемого документа есть пример, когда наименование микрообъекта дублирует название реки, на берегу которой он расположен: *Рѣчица*, уроч. [РПП3: 20] – *Рѣчица*, р. [РПП3: 16]. Часто отгидронимичность происхождения топонима на *-ица* проявляется семантически – в основе наименования лежит какая-нибудь примета водного объекта: качество воды, глубина, особенности дна или берегов и т. д.: *Бродница,* с. [РПП3: 110]; *Осовница*, с. [РПП3: 133]; *Студеница*, с. [РПП3: 19].

Топонимы с формантами *-jь, -je* (далее – *-jь*) составляют небольшую в количественном отношении группу – 23 единицы. Топонимы этой группы объединены формально – по наличию в их составе суффиксального элемента *-j*. Структурная вариантность при этом объясняется разнообразием образующих основ, с которыми рассматриваемый формант сочетается: *Бучемль*, с. [РПП3: 164]; *Доброгощъ*, ост. [РПП3: 24]; *Жеребье*, уроч. [РПП3: 169]; *Лазень,* уроч. [РПП3: 190]; *Перемышль,* г. [РПП3: 328]; *Покось*, р. [РПП3: 5]; *Радогосче,* им. [РПП3: 89], др.

Формант *-jь* относится к древним формам образования имён прилагательных от основ имён существительных и глаголов, однако, ещё в начале XIII в. он начинает терять свою продуктивность [7: 19] и на сегодняшний день сохранился только в топонимии. Таким образом, наименования с указанным формантом, зафиксированные в памятнике письменности XVI в., – явление реликтовое. По мнению исследователей аффикс *-jь* прекращает своё функционирование в результате затвердения концевых согласных основы, в связи с чем образованные с его помощью названия перестают восприниматься как атрибутивные [1: 117-118; 2: 93].

Образующие основы наименований с формантом *-jь* соотносятся с апеллятивами: *Теребень*, с. [РПП3: 105]; *Жеребье*, уроч. [РПП3: 169], др. При этом в топонимии, как и в апеллятивной лексике, рассматриваемый формант может иметь значение собирательности: *Дубье*, п. [РПП3: 281]; *Берестье*, г. [РПП3: 173, 176, 335].

Образующую основу топонимов на *-jь* составляют также собственные личные имена, в том числе имена с элементом *-гост-* + *-jь* [1: 119; 6: 127], формант *-jь* в данном случае имеет значение принадлежности: *Любомль*, м. [РПП3: 7]; *Доброгощъ*, ост. [РПП3: 24]; *Радогосче,* им. [РПП3: 89], др. Позднее эту функцию выполняют суффиксы *-ов-, -ин-,* они же, соответственно, и вытесняют из употребления формант *-jь*.

Топонимы с формантом *-иха.* Таких наименований в тексте «Рѣвизіи…» зафиксировано всего два, причём оба являются названиями гидрообъектов: *Корениха*, р. [РПП3: 30]; *Мориха*, р. [РПП3: 50, 54].

Согласно исследованиям, основанным на изучении письменных источников, топонимы на *-иха* возникают именно в XVI столетии [8: 53], поэтому можно говорить, что упомянутые названия являются одними из древнейших образованных при помощи указанного форманта топонимов.

Топонимы на *-иха* в период формирования этой структурной модели мотивируются апеллятивами, которые обозначают различные свойства объекта: характеристики воды, рельеф берегов, особенности флоры и фауны и т. д. [8: 53]. Примером является наименование *Кореniха*, р. [РППЗ: 30]. Название же реки *Мориха* [РППЗ: 54] соотносится с названием озера, расположенного поблизости. Подтверждение тому есть в тексте «Рѣвизіи...»: ..***Морихою рѣкою*** *уверхъ двѣ мили до врочища Поставяли.. отъ врочища .. миля до* ***озера Моря*** [РППЗ: 54].

Топонимы с формантом *-ня (-овня).* Эта группа наименований представлена единичными примерами: *Орѣхня*, уроч. [РППЗ: 90]; *Стыровня*, р. [РППЗ: 41]; *Сошня*, с. [РППЗ: 8, 112].

В топонимах на *-ня* нашли отражение такие апеллятивные функции этого форманта, как обозначение производства чего-нибудь и обозначение группы однородных предметов либо растений [1: 109-110.]. Названия первого типа обычно давались географическим объектам в местах нахождения бывших промыслов – *Сошня, с.* [РППЗ: 8, 112]. Функция обозначения формантом *-ня* собирательности проявилась в названии *Орѣхня,* уроч. [РППЗ: 90].

В структуре наименования *Стыровня*, р. [РППЗ: 41] формант *-ня* сочетается с суффиксом *-ов-* и придаёт названию значение относительности и одновременно диминутивности, что подтверждается наличием гидронима *Стыръ*, р. [РППЗ: 80].

Топонимы с формантами *-но (-на).* К этой группе топонимов относятся названия географических объектов, которые по существу являются стянутыми формами имён прилагательных. В тексте «Рѣвизіи…» их зафиксировано немного – всего 17 единиц. Тем не менее, среди них представлены все три разновидности топонимов: 1) ойконимы (*Глинно,* с. [РППЗ: 12]; *Ратно*, м. [РППЗ: 7], др.); 2) гидронимы (*Ильсна,* р. [РППЗ: 168]; *Морочно,* бол. [РППЗ: 9], др.); 3) микротопонимы (*Дошно*, л. [РППЗ: 18]; *Копейна* ост. [РППЗ: 24], др.).

Некоторые из топообъектов имеют несколько вариантов наименований: *Глинно,* с. – *Глинное,* с.; *Морочно* бол. – *Мрочное* бол. и т. д. Небольшое количество названий данного типа, их вариантность указывает на то, что наименования подобной структуры не были характерны для белорусской топонимии XVI в.

Таким образом, исследование показало, что в старобелорусской топонимии при морфологическом способе образования простых топонимов в форме единственного числа наиболее продуктивными являются форманты *-ка* (и его разновидности *-анка, -енка, -инка, -ынка, -овка, -евка*) и *-щина*. С их помощью образуются названия различных типов географических объектов, при этом форманты выполняют диминутивную, субстантивирующую финкции либо функцию принадлежности. Другие же топонимообразующие форманты в структуре топонимов либо указывают на один определёный тип географических объектов (*-ск*), либо так и не находят своего распространения, поскольку некоторые из них уже потеряли свою продуктивность и

фиксируются лишь как реликтовое явление (*-jь, -je*), а некоторые существуют параллельно с синонимическими по значению формантами, а впоследствии вытесняются ими (*-ец↔ -ок; -ица ↔-к-*).

ЛИТЕРАТУРА

1. Лемцюгова В. П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. – Мн., 1970.
2. Капылоў І. Л. Тапанімія беларускіх дзелавых помнікаў XV–XVIII стст.: Дыс. … канд. філал. навук. – Мн, 2001.
3. Грыгор'ева Л. М. Айконімы гідранімічнага паходжання басейна Заходняй Дзвіны (у межах Беларусі) // Беларуская анамастыка. Мн., 1977. – С. 29-42.
4. Шадурскі І. В. Назвы землеўладанняў у старажытнай беларускай мове. // Беларуская мова (даследаванні па лексікалогіі). – Мн., 1965. – С. 84–94.
5. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па-бацьку, прозвішчы. – Мн., 1966.
6. Топоров В. Н., Трубачёв О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962.
7. Сядоў В. В. Старажытнаруская тапанімія на беларускай тэрыторыі // Пытанні беларуская тапанімікі. Матэрыялы Першай беларускай тапанімічнай канферэнцыі (1-3 снежня 1967г.). – Мн., 1970. – С. 17–25.
8. Бірыла М. В., Лемцюгова В. П. Анамастычныя словаўтваральныя элементы ва ўсходне- і заходнеславянскіх мовах (Адантрапанімічныя айконімы). – Мн., 1973.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

бол. – болото; *г.* – город; *дврщ.* – дворище; *з.* – земля; *им.* – имение; *л.* – лес; *м.* – место; *оз.* – озеро; *ост.* – оступ; *остр.* – остров; *п.* – поле; *р.* – река; *с.* – село; *уроч.* – урочище.

ИСТОЧНИКИ

РППЗ – «Рѣвизія пущъ и переходовъ звѣриныхъ въ бывшемъ Великомъ княжествѣ Литовскомъ…» – Вильна, 1867.

УДК 811.111’373

Рудая С. Н.
(Минск, Беларусь)

ПРЕДСКАЗУЕМОСТЬ ЗНАЧЕНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ ПО КОНВЕРСИИ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ

У статті мова йде про лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, які дозволяють передбачити значення віддієслівних іменників і відсубстантивних дієслів, утворених за допомогою конверсії, а також аналізуються семантичні, формальні та екстралінгвістичні обмеження на похідні по конверсії в англійській, німецькій та білоруській мовах.

***Ключові слова**: конверсія, словотвір, концептуалізація, категоризація.*

В статье рассматриваются лингвистические и экстралингвистические факторы, которые позволяют предсказать значение отглагольных существительных и отсубстантивных глаголов, образованных при помощи конверсии, а также анализируются семантические, формальные и экстралингвистические ограничения на производные по конверсии в английском, немецком и белорусском языках.

***Ключевые слова:** конверсия, словообразование, концептуализация, категоризация.*

The article deals with linguistic and extralinguistic factors that allow to predict the meaning of nouns derived from verbs and verbs derived from nouns by means of conversion. Semantic, formal and extralinguistic restrictions on converted naming units in English, German and Berlarusian are analyzed as well.

***Key words**: conversion, word-formation, conceptualization, categorization.*

Конверсия в словообразовании – это способ образования новых слов без использования специальных словообразовательных аффиксов. Для обозначения данного словообразовательного явления часто используют и другие термины, такие как нулевая аффиксация, безаффиксная деривация, имплицитная деривация, переход. Как справедливо замечает Д. Шёнефельд, «рассматриваемый феномен гораздо легче проиллюстрировать, нежели его именовать» [1: 131]. Так, словообразовательными отношениями по конверсии в английском языке оказываются связанными такие пары, как *blacklist* ‘черный список’ – *to blacklist* ‘вносить в черный список’, *pulp* ‘мякоть, мягкая масса’ – *to pulp* ‘превращать(ся) в мягкую массу’, *to purchase* ‘покупать, закупать’–*purchase* ‘покупка; закупка, купля’, *to embrace* ‘обнимать(ся)’ – *embrace* ‘объятие; объятия’; в немецком языке – *das Pendel* ‘маятник, отвес’ – *pendeln* ‘качаться, колебаться’, *die Perle* ‘жемчужина’ – *perlen* ‘искриться, играть, блестеть’, *essen* ‘есть’ – *das Essen* ‘еда’, *schwatzen* ‘болтать, трещать; пустословить’ – *der Schwatz* ‘болтовня, бессодержательный разговор’; в белорусском – *адыходзіць, адысці – ад(ы)ход, вылятаць, выляцець – вылет* и т.д.

Можно выделить три основных подхода к интерпретации данного явления: как морфолого-синтаксического способа словообразования, как нулевой аффиксации (или просто разновидности аффиксации в теории Я. Дона) и, наконец, концептуальной перекатегоризации в рамках ономасиологической модели П. Штекауэра. Первые две ин-

© Рудая С. Н., 2009

терпретации основаны на семасиологическом подходе, тогда как третья – на ономасиологическом (подробнее см. [2]).

Широкие возможности словообразования по конверсии могут создать иллюзию ее безграничности, особенно когда речь идет об этом явлении в английском языке, поскольку значение производных не ограничено значением какого-либо словообразовательного форманта. Поэтому закономерен вопрос: а можно ли предсказать значение производного-конверсива? Анализ конверсии «существительное ↔ глагол» в английском, немецком и белорусском языках, в основе которого лежала когнитивно-ономасиологическая модель словообразования П. Штекауэра [2] (сама модель представлена в [3; 4]), показал одно очень важное свойство производных по конверсии – их значения не могут выходить за пределы когнитивной модели действия. Поясним данное положение.

При анализе словообразовательных отношений по конверсии мы использовали понятие ономасиологической структуры (ОС), которая состоит из ономасиологического базиса (ОБ), ономасиологического признака (ОП) и ономасиологической связки (ОСв). Одной из отличительных черт конверсии как способа словообразования является отсутствие четкого ОБ и ОП. ОСв, как выражение логико-семантических связей, связывает не базис и признак, а скорее мотивирующую и мотивированную концептуальные категории [4: 17]. Так, например, в паре англ. *mop* ‘швабра’ – *to mop* ‘мыть, протирать шваброй’ ОСв связывает категорию предметности и категорию действия, позволяя интерпретировать производное как ‘действие, [при совершении которого используется] предмет’, где [при совершении которого используется] и выступает в роли ОСв. Иными словами, ОС английского глагола *to mop* можно представить следующим образом: Subst-Instr-Act, где Subst – это мотивирующая концептуальная категория предметности, Act – это мотивированная категория действия, а Instr – ОСв, которая указывает на использование предмета в качестве инструмента действия.

Поскольку структура производного по конверсии холистична, т.е. мы не можем выделить каких бы то ни было словообразовательных формантов, следовательно, ни ОБ, ни ОП не получают своего формального выражения в производном по конверсии. При создании нового наименования, говорящий зачастую находится под влиянием принципа аналогии – образования новых слов по конверсии на основе уже существующих образцов, что, накладываясь на принцип языковой экономии, ведет к использованию уже существующего в языке слова в новой синтаксической, а зачастую и лексической функции (подробнее см. [5: 427 и далее]).

Анализ также показал, что пары «существительное → глагол», и пары «глагол → существительное» имеют сходные ОС с одной лишь разницей в направлении деривационного процесса, что обусловлено общностью когнитивной модели действия. Ср., например, ОС производных глаголов Subst-Loc-Act, где производящее существительное обозначает место действия, называемого производным глаголом: англ. *corral* ‘загон, ферма’ – *to corral* ‘загонять в загон, заводить в стойло’, *cage* ‘клетка’ – *to cage* ‘сажать в клетку, держать в клетке’, *bin* ‘закром, ларь’ – *to bin* ‘хранить в закромах’; нем. *der Sack* ‘мешок’ – *sacken* ‘насыпать, накладывать в мешки’, *das Lager* ‘база, склад’ – *lagern* ‘лежать, храниться на складе’, *die Tafel* ‘стол’ – *tafeln* ‘сидеть за праздничным столом, обедать’, – и ОС производных существительных Act-Loc-Subst, где производное обозначает место действия,

обозначенного производящим глаголом: англ. *to cover* ‘покрывать, укрывать, защищать‘ – *cover* ‘укрытие, покрытие, покров’, *to display* ‘показывать, демонстрировать’ – *display* ‘устройство отображения (информации)’, *to hide* ‘прятать(ся), скрываться’ – *hide* ‘засада (охотничья); укрытие; тайник’; нем. *laufen* ‘бежать’ – *der Lauf* ‘орбита; траектория; русло’, *verstecken* ‘прятать’ – *der Versteck* ‘убежище, укрытие, тайник’, *verbleiben* ‘находиться’ – *der Verbleib* ‘местонахождение’; бел. *выхдзіць – выхад, засяваць – засеў, пад’язджаць – пад’езд, пераганяць – перагон, праваліцца – правал*. Здесь следует отметить, что в белорусском языке конверсия «существительное → глагол» отсутствует.

ОС коррелируют с соответствующими словообразовательными значениями (СЗ), традиционно выделяемыми русскоязычными исследователями. Например, П. А. Соболева предлагает следующие СЗ для отглагольных существительных: 1) имя (акт) действия, 2) действующее лицо или предмет (орудие действия), 3) место действия, 4) объект действия, 5) результат действия, – которые, по ее мнению, являются универсальными, поскольку набор частных реализаций СЗ «для каждого деривационного шага фиксирован и не зависит ни от способа словообразования, ни от арсенала словообразовательных средств, которыми располагает данный язык» [6: 12]. З. А. Харитончик замечает, что универсальность этих СЗ объясняется общностью когнитивной модели действия. Более того, на ее основе можно наметить пути их уточнения. Так, «справедливо ожидать, – пишет она, – что наряду с отглагольными производными – обозначениями места, или, шире, пространственных характеристик действия должны существовать и отглагольные дериваты, называющие темпоральные и какие-то иные свойства процесса, ибо они также входят в качестве слотов в глагольный фрейм и играют в нем определенную роль» [7: 199-200]. Таким образом, она дополнительно выделяет СЗ ‘времени’ и ‘количественных и качественных характеристик’, которые также находят свое соответствие среди выделенных нами ОС. Выделенные П. А. Соболевой и З. А. Харитончик СЗ отглагольных существительных в зеркальном отражении могут быть применены к отсубстантивным глаголам.

Между ОС и СЗ нельзя, однако, поставить знак равенства. Одному и тому же СЗ может соответствовать несколько ОС, и наоборот. Например, разделение, в принципе, одного и того же СЗ ‘акт действия’ на три ОС связано с тем, что результатом транспозиции может быть и процесс, и состояние, и субстанция [2: 54].

Таким образом, значение производного глагола или существительного, образованного при помощи конверсии, оказывается ограниченным рамками глагольного фрейма. Существуют также иные семантические и формальные границы. Основываясь на собственно лингвистических факторах, П. Штекауэр выводит два правила, которые ограничивают круг производных-конверсивов [8: 20-21].

Правило 1. Количество возможных словообразовательных процессов по конверсии, в результате каждого из которых образуется уникальная номинативная единица со своим специфичным значением (с топикализацией одной из сем), ограничено количеством логических предикатов (сем), составляющих концепт (семантическую структуру) мотивирующей номинативной единицы.

Правило 2. Количество возможных значений новой номинативной единицы, образованной путем конверсии, ограничено количеством существующих значений потенциально многозначной номинативной единицы и количеством потенциальных ОСв (логичес-

ких и семантических связей) между мотивирующей и мотивированной номинативными единицами.

Существуют и экстралингвистические факторы, которые влияют на значение производных по конверсии, ограничивая его. Эти факторы исследовали Е. Кларк и Г.Кларк на материале окказиональных деноминативных глаголов. Они вывели следующее правило использования окказиональных глаголов: «При использовании окказионального деноминативного глагола без цели обмануть, говорящий намерен назвать: а) тип ситуации, б) который он имеет веские основания считать, в) доступной для того, чтобы слушающий мог легко просчитать г) исключительно д) на основе их общих знаний, е) и сделать это таким образом, что мотивирующее существительное означивает одну роль в ситуации, а оставшиеся поверхностные аргументы деноминативного глагола означивают другие роли» [9: 787].

Иными словами, условия а) – д) необходимы для образования и успешной реализации в речи практически всех окказионализмов, условие е) соответствует исключительно образованию деноминативных глаголов, т.е. мы имеем какую-либо событийную когнитивную модель, где мотивирующему существительному отводится роль одного из поверхностных актантов. Та же самая модель действует и при образовании отглагольных существительных, с разницей лишь в направлении деривации. Эта же модель работает и при конверсии «прилагательное → глагол». При реализации других моделей конверсии, которые, например, связывают отношениями производности прилагательное и существительное, происходит практически тот же процесс, только с использованием метафорического переноса значения: признак обозначает сам предмет и наоборот.

В отличие от английского языка, для которого вышеприведенные правила и были разработаны, при конверсии в белорусском языке и в некоторой степени в немецком дополнительно следует учитывать и действие аналогии, которое проявляется, в первую очередь, при образовании существительных, например при выборе категории рода. На количество и характер производных по конверсии в этих языках накладывает отпечаток и развитая морфологическая система: производящей основой для большинства конверсивов в немецком и белорусском языках служит не слово целиком, а лишь его основа.

К интересным выводам при изучении конверсии и ограничений на производные деноминативные глаголы в немецком языке пришел М. Ниф: «…конверсия не образует морфологическую категорию. Не существует продуктивного ядра конверсии, которое позволяет предсказать значение конвертированного глагола исходя из значения (производящей – С.Р.) основы», и далее, «поскольку конверсия не образует морфологической категории, то не существует и ограничений, которые были бы присущи только ей. Тем не менее, ограничения могут влиять на конверсию опосредованно» [10: 128].

Что касается первой части утверждения, то, на наш взгляд, значение производного по конверсии может быть до определенной степени предсказано, пусть такие дериваты и более зависимы от контекста, чем, например, суффиксальные производные. Со второй частью мы полностью согласны, поскольку при конверсии работают те же ограничения, что и при других способах словообразования: формальные ограничения, блокировка (blocking), стремление избежать омонимии новой номинативной единицы с уже существующими в языке лексемами и т.п.

И все же самым интересным в высказывании М. Нифа является его утверждение, что «конверсия не образует морфологической категории» [10: 128]. Это в некоторой степени перекликается с высказыванием Л. Бауэра и С. Валеры: «Конверсию обычно определяют как деривационный процесс, который связывает отношениями лексемы с одинаковой формой, но принадлежащие к разным частям речи. Практически все из этого было подвергнуто сомнениям в том или ином виде, тем не менее понятие конверсии продолжают использовать, точно так же, как конвенциональную систему частей речи используют в языках, для которых она теоретически неадекватна» [11: 6]. Иными словами, не существует такого критерия, за исключением, пожалуй, набора ОС (а следовательно, и логико-семантических связей между мотивирующим и мотивированным словами, которые могут быть реализованы производными-конверсивами), который удовлетворял бы всем случаям конверсии в разных языках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Schönefeld D. Zero-Derivation – Functional Change – Metonymy // Approaches to Conversion/ Zero-derivation; eds. L. Bauer, S. Valera. – Münster: Waxmann Verlag GmbH, 2005. – P. 131-159.
2. Рудая С. Н. Конверсия в языках разных типов: ономасиологический аспект: дисс. … канд. филол. наук: 10.02.19. – Минск, 2006. – 181 л.
3. Štekauer P. A Theory of Conversion in English. – Frankfurt am Mein: Peter Lang, 1996. – 155 p.
4. Štekauer P. Fundamental Principles of an Onomasiological Theory of English Word-Formation // Onomasiology Online. – 2001. – № 2. – P. 1-42. – El. resource: <www. onomasiology.de.>.
5. Jovanović V.Ž. On Productivity, Creativity and Restrictions on Word Conversion in English // Facta Universitatis. Series: Linguistics and Literature. – 2003. – Vol. 2. – № 10. – P. 425-436.
6. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия. – М., 1980. – 294 с.
7. Харитончик З. А. Транспозиция, конверсия, суффиксация // С любовью к языку: сб. науч. трудов, посвящ. Е.С. Кубряковой. – М.-Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – с. 197-206.
8. Štekauer, P. Getting Beyond the Rules of Language / P. Štekauer a kolektív. – Prešov: Prešovská Univerzita, 1997. – 128 p.
9. Clark E. V., Clark H. H. When Nouns Surface as Verbs // Language, – 1979. – Vol. 55. – № 4 – P. 767-811.
10. Neef M. On Some Alleged Constraints on Conversion // Approaches to Conversion/ Zero-derivation; eds. L. Bauer, S.Valera. – Münster: Waxmann Verlag GmbH, 2005. – P. 103-130.
11. Bauer L., Valera S. Conversion or Zero-derivation: An Introduction // Approaches to Conversion / Zero-derivation; eds.: L. Bauer, S.Valera. – Münster: Waxmann Verlag GmbH, 2005. – P. 7-17.

УДК 811.111’37’373.46

Руда О. В.
(Львів, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ КОНВЕРСІЇ З ПРЕФІКСАЦІЄЮ ЯК ВИЯВ ЧИННИКІВ ТВОРЕННЯ СЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

В статье проведен комплексный анализ префиксации, транспонирующих префиксов и префиксальных конверсивов на материале английского языка. Проблема взаимодействия конверсии и префиксации освещается в исторической перспективе.

Ключевые слова: *префиксация, конверсия, транспонирующий префикс, префиксальный конверсив.*

The article is concerned with a comprehensive study of prefixation, transpositional prefixes and converted units combined with prefixation in English. It gives an overview of the problem in the historical perspective.

Key words: *prefixation, conversion, transpositional prefix, converted unit combined with prefixation.*

Тривалий час у лінгвістичних працях домінувала думка про те, що префікси в англійській мові, на відміну від суфіксів, виконують «лише функції засобу перебудови лексичного значення слова» [1: 32], а також, що префікси не можуть змінювати лексико-граматичну категорію слів, з якими вони поєднуються. Наскільки нам відомо, проблему транспонувальної ролі префіксів в англійській мові ґрунтовно досліджував лише В. Шкарупін [2]. У працях П. Каращука, О. Єсперсена, Т. Єгорової, Б. Ільїша і Н. Амосової вона знайшла лише часткове та суперечливе трактування. О. Бортничук, М. Полюжин, В.Пушкар визначають префікс як препозитивну спільну службову частину слів, що виконує словотвірну функцію в одному з актів деривації, змінює свою смислову структуру в процесі мовного розвитку та бере участь у формуванні ономасіологічних категорій [3: 31].

Вивченню ролі англійської префіксації як словотвірного способу в історичному аспекті присвячена праця Т. Єгорової, побудована на виявленні деяких значень, виражених префіксами з IX до XVII ст., а також І. Сізової, яка досліджувала становлення дієслівного словотворення і вивчала функціональні характеристики системи превербів (префіксів). Мовознавці Б. Бартков, В. Шкарупін [2] досліджували головні ознаки префіксів як засобів словотворення та основні префіксальні словотвірні моделі, В. Пушкар – використання префіксів у термінотворенні [3], М. Полюжин [4], С. Голик – специфіку префіксальної номінації, структурні й семантичні особливості префіксальних дериватів [5], Т. Сакал провела історико-ономасіологічне та когнітивне дослідження префіксальних неологізмів в англійській мові [6]. Праці Т. Бєляєвої, О. Мєшкова, К. Піоттух, М. Полюжина присвячені комплексному дослідженню префіксальної системи англійської мови. Незважаючи на таку кількість досліджень, присвячених префіксації, існує низка питань, що потребують детальнішого висвітлення, а саме дотепер нема вичерпної класифікації транспонувальних префіксів та деяких аспектів їх семантики. Декотрі мовознавці

© Руда О. В., 2009

виділяють поодинокі префікси, які, на їхню думку, мають транспонувальні можливості. Так, О. Єсперсен визнає транспонувальні властивості префіксів be-, de-, dis-, en-/em-, un-; Н. Амосова транспонувальними вважає лише два (be-, dis-); Р.Якендоф – один be- (befriend), Б. Ільїш – чотири (anti-, be-, post-, pre-); Р. Зятковська – п'ять (be-, de-, dis-, en-, out-); Т. Єгорова – шість (be-, de-, dis-, en-/em-, out-, un-); Е. Стасюлєвічюте – лише префікс un-; Є. Короткова – запозичений префікс en- та його фонетичний варіант em-; Т. Сакал виділяє сім префіксів (ex-, in-, off-, on-, out-, through-, trans-) [6: 79]; Б. Бартков – вісім (non-, out-, over-, un-, under-, en-, short- та префіксоїд off-); Я. Циган відзначає транспонувальні властивості префіксів be-, em-/en-, a-; Ю. Шепель – префікса en-/em-; С. Голик – три (a-, un-, en-) [5].

На утворення прислівників від іменників за допомогою префікса a- звернув увагу Е.Ебботт, де a- репрезентує редуковані прийменники in, on, of: у прикладі «I would they were a-bed» a- означає in, «Sets him new a-work» – at [7: 32]. Він також відзначає здатність префікса be- приєднуватись до основ іменників і конвертувати їх у дієслова: «All good be-fortune you» [7: 322]. В.Бладін виокремив низку префіксів, які здатні утворювати дієслова від іменникових основ: be- (beschoolmaster, bewizard, befriend) [8: 99]; dis- (dis-heire, dispauper, disbrother) [8: 132]; em- (empatron) [8: 100]; in- (inbrother, inlord, insister) [8: 131]; out- (out-general, out-zany, out-Epicure) [8: 101]; un- (unbishop, unking, unfellow) [8: 134].

В. Сабельникова виділяє сім префіксів, які, приєднуючись до основ іменників, утворюють префіксально-конверсивні дієслова: co-, de-, dys-, mal-, mis-, retro-, sub-, – однак нами не виявлено похідних із префіксами dys-, mal-, mis-, retro-, які би брали участь у транспонувальних моделях. В. Костенко називає 12 транспонувальних префіксів: under-, mid-, over-, a- (автохтонні), anti-, multi-, non-, post-, intra-, pre-, sub-, semi- (походять з латини); О. Бортничук подає такі префікси: a_2-, $anti_1$-, be-, de-, dis-, en-, ex-, inter-, out-, post-, up-, un_2-, over- [9], Н. Лук'янова виокремила 18 префіксів, які транспонують у прикметники: a-, after-, anti-, de-, dis-, fore-, intra-, inter-, in-, non-, over-, post-, pre-, pro-, super-, trans-, under-, un-. Найбільше транспонувальних префіксів – 25 зафіксував В. Шкарупін: ante-, anti-, be-, de-, dis-, em-/en-, im-/in-, inter-, intra-, multi-, non-, out-, over-, poly-, post-, pre-, pro-, re-, sub-, super-/supra-, un-, under- [2]. Л. Сміт відзначає, що префікс re- є найуживанішим; multi-, який не був поширеним до середини XVII ст., став продуктивнішим; counter- є також живим префіксом; intra- став поширенішим; pre- і non- почали вживатися частіше; pro- як префікс також набув поширення (pro-Boer). У латинській мові, зазначає дослідник, немає аналогів вживання префікса pro- із значенням «на чиюсь користь, за», очевидно, воно виникло з фрази «pro and con», вперше префікс зафіксований у складі слова pro-slavery приблизно 1825 року, але його вживання було обмеженим приблизно до 1896 року, відколи він став часто вживатися у публіцистиці як антонім поширеного префікса anti- [10: 94].

Транспонувальні префікси, не змінюючи основного значення слова, впливають на його граматичну роль, що призводить до віднесення цього слова до іншої частини мови, зазначає Т. Гжебеньовський, і наводить такий приклад: dim, adj – to bedim, v [11: 119]. Він також вважає, що за допомогою префікса de- можна утворювати відіменникові дієслова: de- + train → to detrain, de- + bunk → to debunk. Т. Гжебеньовський не бере до уваги дієслів, запозичених із латинської, французької чи інших мов, як-от: to declare, to deprive, –

оскільки очевидним є факт, що, відокремивши від дієслів префікс de-, отримуємо слова, позбавлені лексичного значення (-clare, -prive), а тому вони не можуть виступати словотвірними основами [11: 126].

Лінгвісти розрізняють значення префіксів у транспонувальній та нетранспонувальній моделях, а також відзначають, що активність префікса в тій чи іншій моделі залежить від значення словотвірної основи, тобто граматичний і семантичний аспекти взаємопов'язані [9: 68]. В. Сасіна та Л. Лашкул зазначають, що відприкметникова префіксація має лише дві транспонувальні схеми (pref + Adj → V; pref + Adj → Statives) та п'ять моделей, які містять префікси be- (belittle), de- (denude), dis- (disable), en-/em- (endear, embitter), а також модель a- + Adj → Statives (aflat, astray). Дж. Лербергер, Л. Бурбо підкреслюють здатність префіксів en-, be- утворювати похідні дієслова від основ прикметників (ennoble, v; becalm, v) та разом з префіксом de- брати участь в утворенні префіксальних похідних від основ іменників (debug, v; enslave, v; becloud, v). На думку Т. Бєляєвої і Н. Лук'янової, висновок В. Шкарупіна щодо префіксального статусу деяких описаних «конвертуючих» префіксів є сумнівним, оскільки «конвертуючі» можливості ці префікси виявляють не завжди. Як аргумент вони наводять похідні на зразок outsize, discourtesy, у яких жодної перебудови не відбулося, оскільки основи іменників size, courtesy не змінили свого категоріального значення. Отже, один і той самий префікс в одних умовах змінює категоріальне значення основи, а в інших цю властивість не реалізує. Тому Т. Бєляєва вважає, що префіксальні дієслова to belittle, to out-Herod утворені за допомогою префіксально-конверсивного способу, коли префікс змінює семантику твірної основи, а одночасна конверсія переводить її в інший лексико-граматичний клас. Аналізуючи префіксальні утворення en-noble, de-louse, un-saddle, dis-bar, Д. Кастовський дотримується такої самої думки, як і Т. Бєляєва, стверджуючи, що в цих утвореннях взаємодіють префіксація і нульова деривація. В. Малєц на прикладі слова $_{V}$[en$_{A}$[dear зазначає, що категорія всього слова детермінована за допомогою спеціального механізму перколяції (percolation), який забезпечує успадкування твірною основою (the mother node) ознак афікса. Л. Сміт підкреслює, що префікси є не словами, а носіями загальних ідей, якими ми наповнюємо слова, щоб видозмінити їхнє значення. Так, на основі давньоанглійського слова cloud, n утворене дієслово becloud, v [10: 85]. На думку Н. Лук'янової, префіксальне похідне формує своє значення шляхом простого складання значень твірної основи й префікса. Це пояснюється тим, що префікси мають конкретні значення, а також вони семантично й формально стійкіші від суфіксів.

Досить часто до складу префіксальних морфем зараховують різні за характером одиниці. Це пояснюється тим, що «префікси розвиваються переважно із часток прислівникового й прийменникового характеру» [4]. Це породжує проблему визначення статусу деяких префіксальних морфем в англійській мові, зокрема, таких елементів, як out-, over- (overdo), under- (underestimate). Г. Марчанд вважає їх складними словами, що, на думку О. Бортничук, не правомірно [9: 68]. Префікси out-, over-, in-, under-, after-, on- збігаються з відповідними прийменниками: префікси і прийменники мають спільні етимологічні корені й значення. Але префікси відрізняються від співзвучних їм прийменників тим, що, по-перше, володіють абстрактним значенням (порівняно з конкретним, вираженим у прийменниках); по-друге, семантичний склад префіксів і прийменників не

завжди збігається – у префіксів можуть з'являтися нові семи або варіанти значень; потретє, префікси, сполучаючись з основами певного семантичного розряду за певними моделями, утворюють нові слова, тобто вони безперервно відтворюються в мові [9: 68]. Більшість мовознавців, серед яких І. Арнольд, Б. Бартков, Т. Бєляєва, Ю. Жлуктенко, П. Каращук, О. Мєшков, М. Полюжин [4], вважають препозитивні словотвірні форманти out-, over-, under-, up- префіксами, що походять від співвідносних із ними прийменників і прислівників. В. Пушкар розглядає перші максимальні словотвірні компоненти дієслів out-, over-, under-, up-, що мають відповідні самостійні кореляти в мові, у функції префіксів і також прирівнює їх до чистих префіксів [3: 37]. За продуктивністю префікси out-, over-, under- не поступаються «чистим» префіксам, а інколи значно перевищують їх. Цієї ж думки дотримується А. Винокуров, визначаючи форманти a-, be-, dis-, en-, fore-, in- (ir-), out-, over-, un-, under- як префікси. О. Кубрякова й О. Жарких розглядають семантику похідних слів, а також препозитивні словотвірні елементи out-, over-, under-, up- як окремий тип відносно вільних морфем, які в різному мовному оточенні регулярно виступають або кореневими вільними (to look up, to throw out, under the bench, to be over), або ж афіксальними зв'язаними (to underdo, to overbuy, to outprice, to forspend) морфемами, що на рівні словотворення прирівнюються до «чистих» префіксів, таких як de-, fore-, un-. Препозитивні елементи квантитативної семантики multi-, poly-, uni- М. Полюжин пропонує віднести до «підгрупи морфем проміжного статусу у результаті поєднання ними характеристик службових одиниць мови, типових для афіксів, з ознаками неслужбових морфем, властивих кореням», які у лінгвістичній літературі називають радиксоїдами. В. Карабан називає препозитивні словотвірні елементи all-, multi- напівпрефіксами, а after- визначає як префікс. А. Враціу вважає multi-, non-, semi- псевдопрефіксами, оскільки вони беруть початок від лексично повнозначних виразів.

У лінгвістиці залишається невизначеним статус препозитивних дієслівних елементів германського походження, здатних транспонувати одну частину мови в іншу (a-, be-) і не здатних до цього (with-, for-). О. Бортничук і М. Мостовий розглядають елементи a-, with-, for- як префіксальні морфеми [9], а Т. Бєляєва, О. Мєшков, і М. Полюжин [4] таких префіксів не виокремлюють. Н. Амосова вважає ці префікси «відмерлими», оскільки, на її думку, вони втратили продуктивність ще в давньоанглійський та давньосередньоанглійський періоди. В. Пушкар також зазначає, що германські дієслівні префікси a-, with-, for- «не виконують деривaційної функції афіксів у сучасній англійській мові, оскільки вони не здатні повторюватись з одним і тим самим значенням у складі інших похідних основ» [3: 5]. Аналогічно виникають розбіжності щодо статусу двоскладових романських словотвірних елементів, серед яких транспонувальні contra-, counter-, inter-, super-, trans-, що виникли з повнозначних слів. О. Бортничук [9], В. Заботкіна, О. Мєшков, М. Полюжин [4] розглядають їх у функції префіксів. Проте Г. Марчанд називає ці багатоскладові елементи напівпрефіксами, О. Миголинець − препозитивними одиницями, Н. Раєвська – комбінувальними словами, або інтернаціональними префіксами, М. Мостовий до комбінованих форм зараховує лише препозитивний формант trans- (to trans-migrate). Б. Бартков, С. Богдан, О. Колтунова, А. Мірочник, В. Шевчук, Р. Зятковська, К. Піоттух [13], В. Заботкіна, О. Бортничук

[9], М. Мостовий, Г. Марчанд визначають статус препозитивних багатоскладових формантів на основі їх аналізу, виділяючи префікси, напівпрефікси, префіксоїди. На підставі критерію діахронної продуктивності inter-, super- розглядаються як префікси, а counter- – як напівпрефікс. Проте, згідно з критерієм частотної продуктивності, до префіксів належить inter-, до напівпрефіксів – super-, а до префіксоїдів – counter-.

У дослідженні В. Пушкар препозитивні двоскладові форманти романського походження contra-, counter-, inter-, super-, trans- розглядаються як префікси, оскільки це «семантично релевантні морфеми, які мають одне або кілька значень, виконують словотвірну функцію, утворюють дієслівні префіксальні деривати від різних за походженням основ (і англійських також), а також характеризуються певною продуктивністю» [3: 38]. In-\im- до префіксів зараховують О. Бортничук [9], М. Мостовий, О. Смирницький, а О. Мєшков, М. Полюжин, В. Пушкар, Н. Амосова дотримуються протилежної думки, аргументуючи її тим, що ці афікси представлені лише в словах іншомовного походження, запозичених англійською мовою [1: 58].

На рівні діахронного аналізу виділяють власне англійські і запозичені префікси, здебільшого германські й романські; на рівні синхронії – транспонувальні і нетранспонувальні; віддієслівні, відіменникові та відприкметникові; однозначні й полісемантичні; високопродуктивні, продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні [9]. Значна кількість префіксів, запозичених із латинської та грецької мов, повністю асимілювалися в англійській й утворюють слова, приєднуючись до автохтонних основ. У сучасній англійській мові серед префіксів романського походження: ad- (та його аломорфи ac-, af-, al-, an-, ap-, ar-, as-, at-), co-, contra-, counter, de-, dis-, em-/en-, ex-, im-/in-, inter-, pre-, re-, sub-, super-, trans-, − є такі, що виступають також у транспонувальних моделях. Вони входили до складу англійської мови протягом історичного розвитку різними шляхами − як безпосередньо з класичних мов, так і через французьку мову. Адже, хоча англійська мова є германською, однак більша частина її словникового складу має латинське походження. Близько 85% словникового складу давньоанглійської мови не вживаються і замінені впродовж століть запозиченнями з латинської і французької мов. Після 1250 р. кількість запозичень помітно зросла, а в XIV ст. досягла піку.

Транспонувальні префікси англійської мови відповідно до їхніх функцій можуть поділятися на два види: 1) префікси, які утворюють дієслова від субстантивних і ад'єктивних основ (be-, de-, dis-, en-/em-, in-/im-, out-, un-); 2) префікси, які утворюють прикметники від субстантивних основ (anti-, inter-, post-, pre-, pro-, non-, multi-) або від дієприкметників, а також від дієслівних і субстантивних основ разом із суфіксами be-, un- [2]. До того ж, вони можуть утворювати нові слова і за нетранспонувальними моделями. К. Піоттух класифікує префікси залежно від того, які частини мови вони можуть утворювати. Так, префікси be-, de-, en-, out-, un_2- беруть участь лише в утворенні дієслів; ex- − іменників; a_1-, anti-, hemi-, in_1-, in_2-, non-, pro-, supra-, un_1- здатні утворювати іменники і прикметники; for-, re- – дієслова й іменники; co-, contra-, counter-, dis-, intra-, post-, pre-, sub-, trans-, over-, under- можуть утворювати дієслова, іменники і прикметники [13]. Далі розрізняємо однозначні та полісемантичні префікси. Отож, однозначними є префікси a_1-, after-, anti-, co-, contra-, extra-, hemi-, in_1-, inter-, poly-, semi-, supra-. Декілька значень мають префікси a_2-, be-, de-, dis-, en-, fore-, in_2-, non-,

out-, over-, post-, pre-, pro-, re-, sub-, super-, trans-, un-, under-. Крім того, залежно від семантики, префікси поділяються на такі, що взаємодіють з обмеженим колом мотивуючих слів (arch-, ex-), і такі, що характеризуються необмеженою сполучуваністю: un-, re-, over- [4: 86].

Префікси також утворюють синонімічні ряди, виділені на підставі їхньої смислової спорідненості. Тут дослідники виокремлюють такі групи: 1. Префікси зі значенням заперечення: un_1-, non-, in_2-, dis-, a_1-. 2. Префікси зі значенням реверсивності: de-, dis-, un_2-. 3. Префікси зі значенням протидії або протилежної дії: counter-, contra-, $anti_1$-. 4. Префікси зі значенням часової послідовності й передування: fore-, pre-, post-, ex_1-. 5. Префікси з локальним значенням розташування в просторі: a_2-, en-, sub-, supra-, sur-, super-, trans-. 6. Префікси зі значенням повторюваності: re-, ana- [9: 70-71]. Дещо відмінну семантичну класифікацію префіксів пропонує К.Піоттух та показує відношення синонімії та антонімії між деякими групами префіксів, виділяючи такі смислові групи: передування виражається префіксами fore-, pre-, ex-; послідовність – post-; надмірність – over-, hyper-, supra-; перевага, вищість – out-; недостатність – under-, sub-; неповнота – demi-, hemi-; заперечення – in-, un_2-, dis-, a_1-, non-; повторюваність – ana-, re-; вилучення – de-, dis-, an-; оточення, охоплення – be-, en-; реверсивність – be-, dis-, un_2-, de-, en-; повнота й інтенсивність – be-, en-; сумісність – co-; протидія і протилежність – counter-, contra-, anti-; спрямованість – a_2-; загальність – pan-; стан – a_2- [13].

Традиційно проблеми вибірковості словотвірних одиниць розглядаються під формально-семантичним кутом зору. При цьому аналізуємо фонетичні, морфологічні, етимологічні, лексико-граматичні параметри, а також семантичні особливості словотвірних одиниць. Фонетична сполучуваність, чи фонетичне тяжіння афіксів до твірних основ впливає на продуктивність словотвірної моделі. Саме фонетично твірна основа обумовлює існування варіантів префіксів in-/il-, im-, ir-, intra-/intr-, intro-, а також префікса en-/em-. На процеси деривації також впливають продуктивність і довжина префікса.

Складність морфемної й деривaційної структури твірної основи обмежує продуктивність словотвірного процесу. Наявність у структурі префікса також може запобігати наступному префіксальному словотворенню. Лексико-граматичні параметри також впливають на функціонування словотвірних засобів. Функціонування словотвірної моделі може обмежуватися лише певною частиною мови твірної основи. Так, префікс through- приєднується лише до дієслівних основ, а препозитивні форманти all-, back-, pro-, semi- сполучаються лише з іменниками. Семантичний фактор, впливаючи на використання словотвірного засобу, містить такі показники, як полісемантичність/моносемантичність твірних основ і префіксів, приналежність основ до певних лексико-семантичних груп, а також сумісність деривaційних засобів [14: 59]. Усі перелічені мовні чинники сприяють і обмежують словотвірні процеси, які відбуваються у слові за взаємодії словотвірних процесів конверсії й префіксації. Щодо впливу етимологічних особливостей твірних основ, власне англійських і запозичених, ступеня їх асиміляції, то він виявляється у розширенні або звуженні діапазону словотвірного засобу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1956. – 218 с.
2. Шкарупин В. И. «Конвертирующие» префиксы в английском языке: Дис. ... канд. филол.наук. – Пятигорск, 1962. – 260 с.
3. Пушкар В. І. Структура, семантика та словотворчі функції основ префіксальних дієслів (на матеріалі англійської економічної термінолексики): Дис. ... канд.філол. наук: 10.02.04. – Полтава, 2002. – 262 с.
4. Полюжин М. М. Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке: Дис. ... д-ра.филол.наук: 10.02.04. – Москва; Ужгород, 1993. – 416 с.
5. Голик С. В. Особливості функціонування префіксальної номінації у сучасній англійській мові: Автореф. дис. ... канд.філол.наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т. – Львів, 2001. – 20 с.
6. Сакал Т. М. Розвиток префіксальної ономасіологічної категорії локативності (на матеріалі англійських неологізмів XX ст.) // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: Патент, 2002. – С. 77-82.
7. Abbott E. A. A Shakesperian Grammar. An Attempt to Illustrate Some of the Differences Between Elizabethan and Modern English. – New York: Dover Publications, Inc., 1966. – 511 p.
8. Bladin V. Studies on denominative Verbs in English: Inaugural Dissertation. – Uppsala: AWB-A.-B., 1911. – 184 p.
9. Бортничук Е. Н., Василенко И. В., Пастушенко Л. П. Словообразование в современном английском языке / Под ред. Ю. А. Жлуктенко. – К.: Вища школа, 1988. – 264 с.
10. Smith L. P. The English language. – London: Williams and Norgate, 1928. –256 p.
11. Grzebieniowski T. Słownictwo i słowotwórstwo angielskie. – Warszawa: PWN, 1962. – 282 s.
12. Kastovsky D. Sign-oriented vs. form-oriented linguistic and word-formation // Studia Anglica Posnaniensia. – Poznań: Uniw. im. A.Mickiewicza, 1997. – Vol. 31. – P. 79-90.
13. Пиоттух К. В. Система префиксации в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд.филол.наук: 10.663 / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1971. – 30 с.
14. Лукьянова Н. А. Активные семантические модели английских производных прилагательных суффиксального и префиксального типов: Дис. ... канд.филол. наук: 10.02.04. – М., 1996. – 158 с.

УДК 81’373.(477.43/.44)

Білоус Л. В.
(Бар, Україна)

ГЕОГРАФІЧНІ АПЕЛЯТИВИ, ПОХІДНІ ВІД *верх- / верш-, діл- / дол-* (на матеріалі говірок Вінниччини)

Народна географічна номенклатура Вінниччини ще не була предметом спеціального вивчення. В цьому плані проблема розгляду географічної лексики досліджуваного регіону набуває особливої актуальності. У статті проаналізовано апелятиви з прозорими твірними основами верх- / верш-, діл- / дол-, які семантично пересікаються.

Ключові слова: *апелятив, географічна термінологія, лексема, номенклатурне слово, лексико-семантична група.*

The folk geographical nomenclature of Vinnytsia region hasn’t been a subject of special study yet. According to this plan the problem for consideration of geographical vocabulary of the research region takes on special significance. In the article appellations with transparent creative bases verh- / versh- -dil- /dol- which are semantically crossed are analysed.

Key words: *appellation, geographical vocabulary, expression nomenclature word, lexical-semantic group.*

У слов’янському й українському мовознавстві посилився інтерес до структури й семантики слів у межах окремих тематичних груп. Однією з найбагатших і найцікавіших у науковому плані лексичних сфер є географічна термінологія. Ця група лексики, за висловом академіка А. Ю. Кримського, «дуже стійка, довго зберігається у мові, відбиває найдавніші впливи як наслідок мовних контактів різних народів».

До цих слів зверталося немало дослідників у слов’янському й українському мовознавстві. Географічна термінологія зображена на рівні національних словників і монографічно досліджена в польській (П. Нітче, Я. Сташевський), чеській і словацькій (Р. М. Малько), болгарській (Е. А. Григорян), сербсько-хорватській (Я. Шутц), білоруській (І. Я. Яшкін), російській (В. М. Мокієнко, Е. М. Мурзаєв) мовах. Узагальнюючою працею такого типу в слов’янському мовознавстві стала монографія М. І. Толстого «Славянская географическая терминология: семасиологические этюды» (1969). З-поміж українських дослідників варто відзначити регіональні словники: Є. О. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья» (1984), Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999), О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (1997).

Народна географічна термінологія Вінниччини ще не була предметом спеціального вивчення. В цьому плані проблема розгляду географічної лексики досліджуваного регіону набуває особливої актуальності.

Відомо, що основна мовна, особливо, позамовна інформація, яку містять у собі слова тієї чи іншої лексико-семантичної групи, відбивається в їхній семантичній структурі.

© Білоус Л. В., 2009

Саме тому предметом дослідження обрані семантичні особливості (семний склад) географічних термінів, які відбивають специфіку номінації в місцевому мовленні, природні умови регіону. З цією ж метою залучаються до розгляду відповідні лексеми загальномовного вжитку та паралелі з інших українських говірок і слов'янських мов.

Загальна характеристика географічних умов регіону показує типові властивості рівнинного рельєфу, що, у свою чергу, знаходить відображення в семантичній мотивації назв географічних об'єктів. Найтиповішими для багатьох лексико-семантичних груп є численні похідні з прозорими твірними основами *-діл-, -рівн-, -низ-, -яр-, верх-, -вис-, -гор-, -горб-,* які семантично пересікаються. Предметом вивчення цієї розвідки є група семантично прозорих утворень з коренем *верх- / верш-, діл- / дол-* у говірках Вінниччини.

Серед географічних термінів, які є найпоширенішими для позначення поняття 'вершина гори, пагорба', відзначені суфіксальні деривати від псл. *vъrх –/ vъrš – [1(1: 360)]: *верх* (с. Андріївка Шарг., с. Івонівка Мог.-Под., с. Саїнка Черн., с. Кальник Іллін., смт. Вовковинці Дережн., с. Гулі Бар., с. Сьомаки Жмер.), *верховина* (с. Корделівка Калин., с. Думенки Хмільн., с. Верхівка Бар.), *верхів'я* (м. Бар Бар.), *верхівка* (с. Андріївка Шарг.), *вершок* (с. Яблуновиця Орат., с. Юріївка Козят., сс. Гулі, Лука-Барська Бар., с.Сосни літ., сс. Вендичани, Івонівка Мог.-Под.), *вершина* (с. Іванівці Бар., с. Сокілець Немир., с. Голодьки Хмільн., с. Кудіївці Жмер., с. Іракліївка Мог.-Под., с. Михайлівка Ямп., с. Семки Хмільн., с. Щаслива Липов.).

Паралелі виявлено в більшості українських говорів і в літературній мові, пор.: укр. *верх* 'верхня найвища частина чого-небудь' [2: 83], *вершина* 'верхня найвища частина чого-небудь' [2: 84], *верховина* 'верхня найвища частина чого-небудь' [2: 84], *вершок* 'зменш. до верх' [2: 84]; укр. діал. *верх* 'вершина гори' [3: 219], 'місце, де починається річка' [4: 34], 'гора' [3: 219], 'гори, гірська країна' [3: 220].

Лексема *верх* та споріднені з нею функціонують практично на всій території України, але відзначаються дещо різним семантичним наповненням, пор.: укр. *верх* на теренах Кіровоградщини у значеннях 'вершина горба, підвищення', *верховина* 'верхів'я річки', *верхів'я* 'витік річки', 'вершина гори', *верхівка* 'вершина горба, підвищення', *вершина* 'горішня частина горба, підвищеня', 'витік річки', *вершок* 'вершина горба, підвищення', 'верхня течія річки' [5: 37-38]; на території Волині *верх* 'вершина гори, пагорба', *верхівка* 'вершина гори', *верховина* 'вершина гори, пагорба', *вершок* 'невисоке підвищення', 'вершина гори, пагорба' [6: 16].

Полісемантична назва *вершина* у значенні 'витік, початок річки' (пор.: «вершина 3. Початок, верхів'я яру і т.ін.» [2: 24]), засвідчена також і матеріалами, зібраними Й. Дзендзелівським у різних областях України.

Наступне утворення з коренем *верх- / верш- верховина* в описуваному значенні також фіксується в багатьох українських говорах. Пор. рос. діал. *верховина* [1(7: 452)]. *Верхів'я* 'витік, початок, вершина річки', що засвідчене також на території Дніпропетровщини, Кіровоградщини, має паралель у рос.діал. *верховье* [1(7: 452)].

Ізголосу продовжує рос. *верх* 'вершина гори, горба; початок, витік річки', *верховина* 'т.с., що верх', *вершина* 'найвища частина гори, хребта, горба; підвищення', *вершок* 'вершина гори (зменш. форма від верх)' [8: 119-120]; рос.діал. *верхів'я* 'верхня течія річки', *вершина* 'найвища частина гори' [9: 61]; пол. *wierzch* 'вершина гори' [10: 27].

Значну групу назв рівнин становлять утворення з коренем *діл- / дол-* (псл. **dolъ* «низ, долина» [2(1: 89)]): *діл* (с. Саїнка Черн.), *долина* (значна частина території), *видолинок* (с. Вендичани Мог.-Под., с. Сокілець Немир., с. Івонівка Мог.-Под.), *роздолля* (с. Жеребилівка Мог.-Под., м. Бар Бар.).

У говірках Вінницької області номенклатурне слово *долина* утворює суцільний ареал і відоме зі значеннями: ʻнизовина взагалі, низовина, поросла травою’ (більша частина досліджуваного регіону), ʻнизовина біля річки’ (с. Сокілець Немир., с. Бахтин Муровано-кур., с. Дашів Іллін., с. Ялтушків Бар.), ʻрівнина’ (с.Вендичани Мог.-Под.), ʻмокра заболочена низовина’ (смт.Вовковинці Деражн., с. Іракліївка Мог.-Под., с. Юріївка Козят., сс. Гулі, Ялтушків Бар., с. Юхимівка Шарг.).

Аналізоване слово широко відоме в укр. літературній мові, ~ укр. *долина* ʻрівна плоска місцевість між горбами чи горами’ [2: 236]. З різною семантикою цей номен вживається і в інших слов’янських говорах, ~ укр. діал. *долина* на теренах Кіровоградщини у значеннях ʻрівна місцевість між підвищеннями’, ʻрівнина у неглибокій западині’, ʻрівнина на березі річки’, ʻрівнина, вкрита травою’, ʻлуг’, ʻпротяжна низина’, ʻнизовина, поросла травою’, ʻнизина біля річки’, ʻдолина річки’ [5: 71-72]; на території Волині у значеннях ʻдолина’, ʻнизина, поросла травою’, ʻнизина біля річки’, ʻрівнинна місцевість’, ʻмокра заболочена низовина’, ʻділянка, що заповнюється водою під час повені’, ʻлуг, де косять сіно’ [6: 33], рос. *долина* ʻлінійно витягнута ерозійна форма рельєфу’ [8: 185], блр. *даліна* ʻподовжена підрічкова впадина, низина, низ; низькі місця на полі, де стоїть вода; довгий суходільний яр, який виходить до річки’, [12: 57], словен. *dolina* ʻдолина’ [13: 52].

У частині обстежених говірок Вінниччини на позначення рівнини в загальному значенні виявлено лексему *діл* (с. Саїнка Черн.). Аналізована форма зі значенням ʻрівна плоска місцевість, розташована між горбами чи горами’ [2: 236], широко відома в укр. мові. Досліджуваний номен виявлено в говірках Кіровоградщини з цим же та спорідненими значеннями: *діл* ʻдовге підвищення’, ʻрівнина (в загальному значенні)’, ʻрівнина у неглибокій западині’, ʻпрогалина у лісі, просіка’, ʻяма, рів’ [5: 270]; на території Волині вживається в одиничному значенні – ʻнизина’ [6: 33]. Функціонує і в інших слов’янських мовах, ~ рос. *діл* ʻнизовина, видолинок, широка похила долина’ [8: 184].

Префіксально-суфісальне утворення *роздолля,* споріднене з рос. роздолье, склалося на базі основи дол ʻділ’ за доп. префікса роз- та давнього збірного суфікса – ъје. Загальновживане значення цього слова – ʻвільний, широкий простір; широчінь’ [2: 1049].

З огляду на семантику префікса слово *роздолля* початково, напевно, означало буквально ʻмісце, де діл розходиться у всі боки’ [13: 39]. У частині говірок обстеженої території наведений апелятив виражає семантику, близьку до загальноукраїнської: ʻнизовина взагалі, низовина, поросла травою’ (с.Жеребилівка Мог.-Под.), ʻнизовина біля річки’ (м. Бар Бар.). Семантичні властивості цього номенклатурного слова в інших слов’янських говорах істотно не відрізняються від вище наведених вінницьких, ~ укр. діал. *роздолля* ʻширока низовина, долина’, ʻрівна широка низовина’, ʻвідкритий великий простір’[6: 84]; ʻширока рівнина’, ʻширока низина’ [5: 176].

Загальна характеристика географічних умов регіону показує типові властивості рівнинного рельєфу, що, у свою чергу, знаходить відображення в семантичній мотивації назв географічних об’єктів. Найтиповішим для багатьох лексико-семантичних груп,

є численні групи похідних з прозорими твірними основами, які семантично пересікаються.

Отже, окрему групу назв рівнин на території Вінниччини та суміжних районах становлять утворення з коренем *-діл- / -дол-: діл, долина, доли, роздолля,видолинок, суходіл.* Найчисельнішою і найуживанішою для позначення ʻвершини гори, горба, підвищення' є група семантично прозорих утворень з коренем *верх- / верш-: верх, верховина, верхів'я, верхівка, вершок, вершина.*

Таким чином, слова з коренем *верх- / верш-* та *діл- /діл-* давнього праслов'янського походження, а географічні терміни, похідні від них, добре відомі у ряді українських говорів та більшості інших слов'янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник укр. мови: В 7 – ми т./Гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982-1989. – Т. 1-3.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол.ред. В. Т. Бусел. К., 2001.
3. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (название рельефов) // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М.: Наука, 1968. – С. 206-255.
4. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К.: Наукова думка, 1979. – 313 с.
5. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – К.; Кіровоград, 1999. –224 с.
6. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині: Словник. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 108 с.
7. Даль В. И. Толковый словарь великорусского языка: В 4-х т. – М.: Русс. Язык, 1990. – Т. 1-4.
8. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984. – 653с.
9. Полякова Н. Е. От «араины» до «яра»: Народная географическая терминология Пермской области. – Пермь: кн. изд-во, 1988. – 181 с.
10. Nitsche P. Die Geographische Terminologie des Polnischen. – Kőln –Graz, 1964. – 339 s.
11. Яшкін І.Я. Беларускія геаграфичныя назвы: Тапаграфія. Гідралогия. – Мінск:Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.
12. Kotnik I. Slovensko-ruski slovar. – Ljublana, 1972. – 735 s.
13. Марусенко Т. О. Назви рельєфу в українській мові //Дослідження з мовознавства. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. – С. 77-88.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ РАЙОНІВ

Бар – Барський
Жмер. – Жмеринський
Калин. – Калинівський
Деражн. – Деражнянський
Іллін. – Іллінецький
Козят. – Козятинський

Липов. – Липовецький
Мог.-Под. – Могилів – Подільський
Немир. – Немирівський
Хмільн. – Хмільницький
Шарг. – Шаргородський
Літ. – Літинський
Мурованокур. – Мурованокуриловецький
Орат. – Оратівський
Черн. – Чернівецький
Ямп. – Ямпільський

УДК 811.161.3’373.211.1

Кавалёва А. В.
(Мазыр, Беларусь)

СТРАЧАНЫЯ АЙКОНІМЫ, СУАДНОСНЫЯ З ЗЕМЛЯРОБЧЫМІ НАЗВАМІ

У артыкуле разглядаюцца страчаныя ў выніку працэсаў перайменаванняў XX стагоддзя айконімы, якія суадносяцца з назвамі зямельных надзелаў. Гэтыя адзінкі матываваны земляробчымі тэрмінамі, што сведчылі пра спосаб атрымання зямельнага ўчастка (Купча), указвалі на форму (Клін), велічыню (Маргі) і месцазнаходжанне зямельнага надзела (Астраўкі), час ужывання надзела (Навіна), спосаб карыстання (Ганчароў Падзел), якасць глебы (Пагной). Перайменаванне гэтых айконімаў прывяло да парушэння іх арэала, да страты каштоўнай лінгвакультуралагічнай інфармацыі, таму мэтазгодна вяртанне большасці такіх адзінак у айканімікон краіны.

***Ключавыя словы**: працэс перайменавання, айконім, земляробчыя тэрміны, тапааснова.*

У статті розглянуто втрачені в результаті процесу перейменувань XX століття ойконіми, співвідносні з назвами земельних наділів. Ці одиниці мотивовані землеробними термінами, що свідчили про спосіб отримання земельної ділянки (Купча), указували на форму (Клін), розміри (Маргі) та місцезнаходження земельного наділу (Астраўкі), час вживання наділу (Навіна), спосіб користування (Ганчароў Падзел), якість ґрунту (Пагной). Перейменування цих ойконімів призвело до порушення їхнього ареалу, до втрати цінної культурологічної інформації, тому доцільним є повернення більшості таких одиниць в ойконімікон країни.

***Ключові слова**: процес перейменування, ойконім, землеробні терміни, топооснова.*

The article deals with oikonyms, which were lost because of the alteration of the place names in the XXth century. Some of such oikonyms are based on the agricultural terms. They denote the means of getting of the allotment (Купча), its form (Клін), size (Маргі), and location (Астраўкі), the period of using of the allotment (Навіна), the way of using of the plot (Ганчароў Падзел), the quality of soil (Пагной). The alteration of these place-names broke their distribution in the region and led to loss of the cultural information, so they can be returned into the oikonymic system of the country.

***Key words**: alteration of place names, oikonym, agricultural terms, toponymic basis.*

© Кавалёва А. В., 2009

Адметнасцю беларускай айканіміі XX стагоддзя вызначаецца працяглы працэс перайменаванняў. Змена дзяржаўнага ладу ў 1917 годзе прывяла да з'яўлення новай ідэалогіі, новага узусу, што адбілася ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. У айканіміі гэта адлюстравалася ў дэнамінацыі шматлікіх спрадвечных назваў населеных пунктаў. Працэсы перайменаванняў у беларускай айканіміі разглядаліся ў працах Я. Адамовіча [1], В. Лемцюговай [2], Л. Лыча [3], Г. Мезенка [4], Я. Рапановіча [5], В. Шура [6] і іншых. У тапанімічную сістэму краіны былі ўведзены айконімы-наватворы, якія апелятывамі ўзыходзілі да тагачасных ідэалагем: сімвалаў і ідэалаў новага грамадства (*Новая Зара*, *Новы Лад*, *Знамя*), рэалій сацыялістычнай вытворчасці (*Ударная*), святаў (*Чырвоны Кастрычнік*), а таксама айконімаў-мемарыялаў (*Кірава*, *Калінінск*) і іншыя. Перайменоўваліся адзінкі, якія нагадвалі тагачаснаму кіраўніцтву пра былыя рэаліі: тыпы паселішчаў (*Фальварак*), рэлігію (*Папоўка*), прамысловыя найменні (*Гута*), замяняліся айконімы, якія здаваліся «немілагучнымі» (*Брухачы*) і іншыя. Мэта артыкула – разгледзець семантыку страчаных у выніку працэсаў перайменаванняў XX стагоддзя айконімаў, якія суадносяцца з земляробчымі назвамі.

Са старажытных часоў земляробства з'яўлялася адным з асноўных заняткаў насельніцтва Беларусі, што знайшло адбітак у айканіміі. Сярод страчаных адзінак засведчана каля 40 айконімаў (амаль 5 % ад усіх зафіксаваных), матываваных земляробчымі назвамі. Страчаны айконім *Ганчароў Падзел* (з 1973 г. *Ганчароўка*, Рэч.) вядомы з XIX стагоддзя як населены пункт у Холмецкай воласці Рэчыцкага павета Мінскай губерні [7 (2: 325)]. Тапаасновай гэтай састаўной адзінкі з'яўляецца апелятыў *падзел*, які сведчыць пра спосаб карыстання надзелам: *падзел, падзела* 'сенажаць, якая раздзялялася на невялікія ўчасткі кожны год паміж членамі пэўнага калектыву' [8: 468]. Атрыбутыўны кампанент *Ганчароў* указвае на прыналежнасць пэўнай асобе. Страчаны айконім *Купча* (Б.-К.) паходзіць, магчыма, ад апелятыва *купча* 'куплёны ўчастак зямлі' [8: 382], 'куплёная зямля ў адносінах да спадчыннай' [9 (2: 575)], які сведчыў пра спосаб атрымання надзела. Адзінкі, што існуюць на тэрыторыі сучаснай Беларусі з гэтай тапаасновай, зарэгістраваны толькі ў цэнтральнай частцы краіны: *Купля* (Віл., Смарг.), *Купленка* (Бял., Кр.). Страчаныя айконімы *Перадзел* (з 1928 г. *Людкоў*, Слаўг.), *Перадзелка* (з 1964 г. *Бараўшчына*, Гар.) матываваныя, магчыма, апелятывам *перадзел* 'прастора зямлі ў выніку новага перадзелу, быццам мяжа паміж участкамі дарогі' [8: 509]. На тэрыторыі Беларусі адзінкі з гэтым апелятывам у аснове з'яўляюцца даволі частымі, параўн.: *Перадзел* (Лун.), *Пярэдзелка* (Лоеў.), *Перадзелы* (Ганц.), але страчаныя адзінкі знаходзіліся ва ўсходніх рэгіёнах, іх страта прывяла да збяднення арэала. Пасля зямельнай рэформы «Устава на валокі» быў уведзены трохпольны севазварот, таму ўчасткі зямлі дзяліліся на тры часткі з пазначанымі межамі («сценкамі») [10: 207]. У аснове страчанага айконіма *Юркава Сцяна* (з 1939 г. *Чапаева*, Леп.) у якасці субстантыўнага кампанента ўжываўся апелятыў *сцяна* 'дадатковая паласа ў полі, аддзеленая дарогай' [11: 17]; 'поле, якое знаходзіцца за дарогай' [12: 45].

У страчаных айконімах матыватарамі з'яўляліся апелятывы, якія сведчылі пра форму і месцазнаходжанне зямельнага надзела. Асновай адзінкі *Пусты Вугал* (з 1964 г. *Каласоўка*, Пух., з 1964 г. *Маліннікі*, Глыб.) з'яўляецца лексема *вугал* ст.-бел. *уголъ* 'зямельны ўчастак' [11: 11], 'частка сушы, якая вуглом уразаецца ў балоцістае месца; клінаваты ўчастак, трохкутнік' [8: 160]. Атрыбутыўны кампанент *пусты* змяшчае, відавочна, указанне на

неўрадлівасць глебы. Страчаныя айконімы *Данілаў Рог* (з 1940 г. *Чырвоны Рог*, Хойн.), *Лук'янаў Рог* (з 1934 г. *Лук'янаўка*, Раг.), *Рог* (з 1964 г. *Чырвоны Рог*, Добр.) паходзяць, відавочна, ад апелятыва *рог*: ст.-бел. *рогъ* 'вугал' [11: 29], 'вузкі канец поля, сенажаці' [13 (4: 290)], 'выступ, клін поля, лесу, лугу' [8: 579], атрыбутыўныя кампаненты *Данілаў, Лук'янаў* указваюць на прыналежнасць пэўнай асобе. Страта гэтых адзінак прывяла да парушэння арэала, таму што каля трэцяй часткі такіх айконімаў знаходзяцца ў паўднёва-ўсходняй Беларусі: *Добры Рог* (Лоеў.), *Кавалёў Рог* (Чач.), *Рагі* (Гом.) і іншыя. Страчаная адзінка *Клін* (з 1938 г. *Пуцяводная Звязда*, Гом., з 1961 г. *Калінавы Бор*, Красн.) суадносіцца з апелятывам *клін* 'участак зямлі, які мае форму трохвугольніка; участак лесу, які вострым вуглом уваходзіць у поле' [8: 356]. Гэты земляробчы тэрмін узнік, магчыма, шляхам метафарычнага пераносу лексемы *клін* са значэннем 'завостраны ўнізе і расшыраны ўверсе кусок дрэва або металу, якім расколваюць або заціскаюць што-небудзь') [14 (2: 699)]. Страчаныя айконімы *Канец* (з 1938 г. *Акцябр*, Сен., з 1964 г. *Альхавец*, Гар.), *Востры Канец* (з 1964 г. *Рачная*, Верхн.) суадносяцца з апелятывам *канец* 'участак ніў, які ўпіраецца ў іншае поле' [9: 19], 'ускраінная частка вёскі' [9 (2: 396)], 'край вёскі, вуліцы, поля, лугу' [8: 340]. Атрыбутыўны кампанент *востры* ўдакладняе, верагодна, форму зямельнага надзела.

На поўдні Беларусі на значнай частцы былі балоты і няўдобіцы. Насельніцтва займала пад сельскагаспадарчыя надзелы невялікія «дзюны-астраўкі», якія знаходзіліся на вялікай тэрыторыі сярод лясоў і балот [10: 214]. Думаецца, што страчаная адзінка *Астраўкі* (Гом.) у аснове змяшчае полісемантычны апелятыў *востраў,* які, акрамя асноўнага значэння 'частка сушы, акружаная вадой' [14 (1: 507)], ужываецца са значэннем 'сухое месца: лес, поле ў балоцістай, мокрай мясцовасці' [12: 61]. На Палессі тэрмін *востраў* фіксуецца са значэннем 'сухі ўчастак пасярод балота (звычайна парослы лесам)'. М. Талстой адзначае, што прыкметамі апелятыва *востраў* з'яўляюцца 'замкнутасць прасторы' і 'неапрацаванасць' [15: 117], гэта тлумачыцца, відавочна, асаблівасцямі мясцовасці, якая насычана гелонімнымі аб'ектамі.

Спецыфіка земляробчай дзейнасці абумовіла выкарыстанне падсечна-агнявой сістэмы земляробства, асабліва ў паўднёвых і паўночных рэгіёнах. Страчаныя айконімы ў тапаасновах змяшчаюць тэрміны гэтай сістэмы апрацоўкі глебы. Асновай страчанай адзінкі *Чарцеж* (з 1960 г. *Аляксандраўка*, Красн.) з'яўляецца тэрмін падсечна-агнявога земляробства *чарцеж*, які сведчыць пра від і спосаб атрымання зямельнага ўчастка: *чарцеж* 'поле або сенажаць на месцы лясных распрацовак; цаліна' [8: 695], 'участак лесу з дрэвамі, у якіх абадрана кара для карчоўкі, участак з выкарчаваным такім шляхам лесам, участак зямлі, узараны пасля карчоўкі' [16: 613]. Семантыка гэтага тэрміна празрыстая, а тапааснова *чарцеж* вельмі распаўсюджана ў славянскай тапаніміі, яна адзначана ва ўсходняй частцы Расіі, Карпатах, Славакіі і іншых рэгіёнах [17: 94]. У сучасным айканіміконе Беларусі вядомы адзінкі *Чарцеж* (Стол.), *Чарцяж* (Мін.), *Чарцёж* (Жл.). Страчаны айконім *Раздзёрка* (з 1964 г. *Альхоўка*, Мёр.) утвораны ад апелятыва *раздзёра* 'узараная аблога, узараная цаліна', *раздор* 'поле або сенажаць на месцы выкарчаванага лесу' [8: 569], *раздор* рус. дыял. 'заезд пры аранні' [18 (11: 53)]. Існуючыя назвы паселішчаў з гэтым апелятывам у аснове зарэгістраваны ў Мінскай вобласці: *Паздзеркі* (Мін.), *Раздоры* (Віл.), на поўначы зніклая назва паселішча была адзінкавай. У аснове

адзінкі *Навіна* (Ветк.), магчыма, апелятыў *навіна*, які ўказвае на час ужывання надзела: *навіна* ‘новаўзаранае поле’ [13 (3: 210)], ‘новае поле, цаліна на месцы расцяробу або ўзаранай сенажаці; даўно неаранае поле, аблога’ [8: 440], ‘зямля, якая ўпершыню апрацавана’ [9 (3: 124)], а таксама ў некаторых славянскіх мовах ‘неараная зямля, цаліна, выкарчаваны лес для пасеву, зноў асвоеная пад аранне зямля, якая дае першы ўраджай’ [16: 395], ‘поле, падрыхтаванае для апрацоўкі’ [19: 131], ‘зямля на месцы выкарчаванага лесу, поле, якое ўзарана ўпершыню’ [12: 58; 20: 316]. Страчаная адзінка *Старына* (з 1938 г. *Чырвоны Маяк*, Рас.) паходзіць, магчыма, ад апелятыва *старына*, які таксама сведчыць пра час выкарыстання надзела: *старына* ст.-бел. ‘пакінутая навіна’ [11: 31], ‘шмат разоў узараная зямля, свабодныя ад лесу ўчасткі’ [16: 521]. У сучасным айканіміконе адзінкі з тапаасновамі *старына*, *навіна* з’яўляюцца даволі частотнымі асабліва на поўначы краіны: *Старына* (Арш., Беш., Лёзн., Ушац.), таму перайменаванне айконіма ў Расонскім раёне прывяло да парушэння арэала.

Асаблівасці папарнай сістэмы земляробства таксама адбіліся ў тапаасновах страчаных адзінак. Айконім *Пагулянка* (з 1938 г. *Першае Мая*, Рэч.) у аснове, верагодна, змяшчае тэрмін *пагулянка* ‘неапрацоўваемы, пакінуты на адпачынак участак зямлі’ [11: 26], укр. *гулянка* ‘неапрацаваная зямельная дзялянка’ [19: 66]. На паўднёвым усходзе Беларусі не зафіксаваны назвы паселішчаў з гэтым апелятывам у аснове, іх найбольшая канцэнтрацыя ў Мінскай вобласці: *Пагулянка* (Бяр., Нясв., Чэрв.).

Страчаныя айконімы *Белы Морг* (з 1975 г. *Светлы*, Б.-К.), *Маргі* (з 1925 г. *Ельнічкі*, Светл., з 1964 г. *Асінавец*, Чашн.) матываваны, магчыма, запазычаным са ст.-польскай мовы апелятывам *морг* [18 (7: 68)], які ўказваў на велічыню земляробчых участкаў: *морг* ‘старая зямельная мера (0, 71 га)’ [9 (3: 77)], ст.-бел. *моргъ*, *моркгъ* ‘адзінка вымярэння зямлі’ [11: 24], ‘мера плошчы зямлі’ [21: 265], ‘старая зямельная мера ў Вялікім княстве Літоўскім’ [12: 57]. Атрыбутыўны кампанент *белы* полісемантычны, бо ў XVI стагоддзі да *белых* адносіліся землі, што былі вызвалены ад павіннасцей і падаткаў [22: 23], а таксама тыя гаспадаркі ці двары, якія належалі ўласніку паселішча [22: 80]. Страчаны айконім *Кусочак* (з 1964 г. *Рошчына*, Раг.) вядомы з XIX стагоддзя ў Доўскай воласці Рагачоўскага павета Магілёўскай губерні [7 (2: 275)]. У яго аснове, верагодна, апелятыў *кусок* (*кавалак*), які не зафіксаваны ў якасці геаграфічнага тэрміна ў паўднёвых і ўсходніх гаворках Беларусі, але сустракаецца ў паўночна-заходніх гаворках са значэннем ‘участак зямлі’ [9 (2: 588)], ст.-бел. ‘кавалак, частка’ [8: 384], укр. *кусок* ‘частка пэўнай тэрыторыі, паляна, клін поля’ [19: 107]. Гэтая тапааснова не зафіксавана ў сучасным айканіміконе краіны.

Страчаныя адзінкі *Гуляй Поле* (з 1938 г. *Аляксандраўка*, Жл.), *Дальняе Поле* (з 1929 г. *Харкаў*, Хоц.), *Рэут Поле* (з 1939 г. *Калінаўка*, Леп.) матываваны, відавочна, апелятывам *поле*. Гэтая лексема можа ўжывацца са значэннем ‘ворная зямля, бязлесая мясцовасць’ [9 (4: 41)], ‘ворная зямля’ [13 (4: 139], ‘зямля, якая апрацавана для пасеву; бязлесая прастора; паша; ст.-бел. ворнае поле, ралля’ [8: 528; 12: 66], у рускіх дыялектах асноўнае значэнне ‘адкрытая сцяпная прастора, якая выкарыстоўваецца для выпасу жывёлы, апрацаваная зямля’ [16: 447], ва ўкраінскіх гаворках засведчаны геаграфічны тэрмін *Гуляй-Поле* ‘пясчаны горб, на якім нічога не расце, неапрацаванае поле’ [19: 65], ‘пясчаная гара, на якой няма расліннасці’ [23: 176].

Страчаная адзінка *Пагной* (з 1946 г. *Гуляева*, Люб.) фіксуецца як урочышча *Пагной* на пачатку XX стагоддзя ў складзе Камаровіцкай воласці Бабруйскага павета [24: 418]. Яна матывавана, магчыма, лексемай *пагной*, якая сведчыць пра характар глебы: *пагной* мн. лік *погноі* ‘угноеная зямля для арання’ [25: 436], ‘угноеная мясціна’ [13 (4: 80)], ‘урадлівая, угноеная зямля’ [8: 460]. Сярод існуючых назваў паселішчаў засведчана толькі адзінка *Пагнойкі* (Мёр.). Думаецца, што страчаны айконім *Вараўка* (з 1964 г. *Чапаеўка*, Нар.) паходзіць ад апелятыва *вараўка* ‘аранае месца’ [8: 139]. Гэтая адзінка вядома з XIX стагоддзя як хутар у Дзёрнавіцкай воласці Рэчыцкага павета Мінскай губерні [7 (2: 156)], апелятыў *вараўка* не зафіксаваны ў якасці тапаасновы ў сучасным айканіміконе Беларусі.

Такім чынам, працэс дэнамінацыі ў XX стагоддзя прывёў да вынішчэння традыцыйных айконімаў, якія семантычна ўзыходзяць да земляробчых назваў. Страчаныя адзінкі тапаасновамі адлюстроўвалі асаблівасці аднаго з асноўных заняткаў беларусаў – земляробства, сведчылі пра спосаб атрымання зямельнага ўчастка (*Купча*), указвалі на форму (*Клін*), велічыню (*Маргі*) і месцазнаходжанне зямельнага надзела (*Астраўкі*), час ужывання надзела (*Навіна*), спосаб карыстання (*Ганчароў Падзел*), якасць глебы (*Пагной*). Некаторыя тапаасновы былі адзінкавымі на тэрыторыі сучаснай Беларусі (*Кусочак*, *Вараўка*). Замены прывялі да парушэння арэала такіх айконімаў, да страты каштоўнай лінгвакультуралагічнай інфармацыі, а таму мэтазгодна вяртанне большасці такіх адзінак у айканімікон Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Адамовіч Я. М. Берагчы тапанімію роднага краю // Пытанні беларускай тапанімікі: матэрыялы Першай бел. тапанім. канф., Мінск, 1–3 снеж. 1967 г. / Ін-т мовазнаўства Акад. навук БССР, Бел. дзярж. ун-т; рэдкал.: М.В. Бірыла [і інш.]. – Мінск, 1970. – С. 189-197.
2. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Мін. вобл.: Нармат. давед. / І. А. Гапоненка [і інш.]; пад агул. рэд. В. П. Лемцюговай – Мінск: Тэхналогія, 2003. – 605 с.
3. Лыч Л. М. Назвы зямлі беларускай. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 128 с.
4. Мезенко А. М. Экология топонимии и уроки переименований // Z badac nad wspyiczesnymi jkzykami wschodniosiowiacskimi i polskim / Red. nauk.: B. Tichoniuk. – Zielona Gyra, 2001. – C. 33–42.
5. Рапановіч Я. Новыя назвы населеных пунктаў Беларусі // Весці Акад. навук Беларускай ССР. Сер. грамадскіх навук. – 1982. – №1. – С. 92–100.
6. Шур В. Беларускія ўласныя імёны: бел. антрапаніміка і тапаніміка: дапам. для настаўнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 239 с.
7. Гарады і вёскі Беларусі: энцыкл. – Гомел. вобл.: у 2 т. / рэдкал.: Г. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2005. – Т. 2. – 517 с.
8. Яшкін, І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск: Бел. навука, 2005. – 808 с.
9. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі: у 5 т. – рэдкал.: Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979– 1986. – 5 т.

10. Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. (Беларус. Сав. Энцыкл.) / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 575 с.
11. Лемцюгова В. П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 156 с.
12. Tichoniuk Bazyli. Odapelatywne nazwy terenowe. – Opole. – 1986. – 92 s.
13. Тураўскі слоўнік: у 5-ці т. / рэдкал.: Крывіцкі А. А. [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 1982-1987. – 5 т.
14. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-ці т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.
15. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология / Н. И. Толстой. – М.: Наука. – 1969. – 115 с.
16. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
17. Вылежнев Ю. Г., Двинянова Л. Г., Митягина М. В., Рябова Т. А., Цыплухина Л. И. Роль географических терминов в формировании топонимии юга Пермской области и сопредельных территорий // Вопросы географии. – М., 1970. – Сб. 80: Местные географические термины. – С.86-95.
18. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 11 т. / рэдкал.: В.А. Мартынаў [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 1978–2006. – 11 т.
19. Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград: РВГІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
20. Rzetelska-Feleszko E. Jezyk na pograniczach: Jezykowa przeszlosc Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych. – PAN: Inst. Slawistyki. T-wo Nauk. Warszawskie, – 1996. – 345 с.
21. Бялькевіч І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 511 с.
22. Лемтюгова В. П. Восточнославянская ойконимия апелятивного происхождения: названия типов поселений. – Минск: Наука и техника, 1983. – 198 с.
23. Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантический классификации) // Полесский этнолингвистический сборник. – М: Наука. – 1983. – С. 173–189.
24. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Любанскага раёна / рэдкал.: В. А. Сойка [і інш.]. – Мінск: Ураджай, 1996. – 438 с.
25. Насовіч І. І. Слоўнік беларускай мовы. – Мн.: БСЭ, 1983. – 752 с.

СПІС ПРЫНЯТЫХ СКАРАЧЭННЯЎ

Арш. – Аршанскі, Б.-К. – Буда-Кашалёўскі, Беш.– Бешанковіцкі, Бял. – Бялыніцкі, Бяр.– Бярэзінскі, Верхн. – Верхнядзвінскі, Ветк. – Веткаўскі, Віл. – Вілейскі, Ганц. – Ганцавіцкі, Гар. – Гарадоцкі, Глыб. – Глыбоцкі, Гом. – Гомельскі, Добр. – Добрушскі, Жл. – Жлобінскі, Кр. – Крупскі, Красн. – Краснапольскі, Лёзн. – Лёзненскі, Леп. – Лепельскі, Лоеў. – Лоеўскі, Лун. – Лунінецкі, Люб. – Любанскі, Мёр. – Мёрскі, Мін. – Мінскі, Нар. – Нараўлянскі, Нясв. – Нясвіжскі, Пух. – Пухавіцкі, Раг. – Рагачоўскі, Рас. – Расонскі, Рэч. – Рэчыцкі, Светл. – Светлагорскі, Сен. – Сенненскі, Слаўг. –

Слаўгарадскі, Смарг. – Смаргонскі, Стол.– Столінскі, Ушац. – Ушацкі, Хойн. – Хойніцкі, Хоц. – Хоцімскі, Чач. – Чачэрскі, Чашн. – Чашніцкі, Чэрв. – Чэрвеньскі.

УДК 811.112.2`367

Долгополова Л. А.
(Киев, Украина)

ПРОБЛЕМА АНАЛИЗА СТРУКТУРЫ СЛОВА И ЕЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ИЗМЕНЧИВОСТИ

У статті звернена увага на проблему аналізу структури слова й історичних змін, аналізуються погляди відомих мовознавців на це питання, формулюється власне розуміння даного проблематичного аспекту.

Ключові слова: *структура слова, морфема, морфологічний аналіз, історичні зміни структури слова.*

The special attention on the problem of structure of word and its historical changes has been considered in this article as well as statements of the famous linguists concerning given questions, the personal understanding concerning the given problem aspect has been touched.

Key words: *structure of word, morpheme, morphological analysis, historical changes of structure of word.*

Одной из активно разрабатываемых, но все еще недостаточно осмысленных областей лингвистики остается членение слова и исторические изменения его структуры. Особый интерес лингвистов к вопросам словообразования и словоизменения, вызванный интенсивной разработкой грамматических исследований, способствовал расширению и углублению проблематики, совершенствованию методов и принципов анализа. Однако остается много противоречий в понимании структуры слова и ее составляющих; не раскрыты все исторические изменения, которые могут проходить в ней.

Целью предлагаемой статьи является анализ взглядов отечественных и зарубежных лингвистов на структуру слова и проблему выявления в ней исторических изменений, а также методов морфологического анализа.

Разработка теоретических и методологических вопросов морфологии остается объектом постоянного внимания ученых на протяжении всего развития отечественного и зарубежного языкознания. Впервые в отечественной лингвистической науке о структуре слова заговорили представители Казанской лингвистической школы. Организатор и руководитель школы И. А. Бодуэн де Куртене ввел понятие «морфема», ставшее ключевым при описании структуры слова. Его ученики и последователи Н. В. Крушевский, В. А. Богородицкий и другие активно разрабатывали теорию морфемы, ее видов и морфологических процессов. Значительный вклад в учение о форме слова и морфеме в узком значении (как мельчайшей частицы слова) внесли ученые Московской лингвис-

© Долгополова Л. А., 2009

тической школы под руководством Ф. Ф. Фортунатова (Е. Ф. Буде, М. М. Покровский, Д. Н. Шахматов, А. М. Пешковский).

Разработка понятия «морфема», а также введение термина «морф» американским лингвистом Ч. Хоккетом на основе параллели оппозиции «фонема – фон» стали важной вехой в становлении морфологического анализа слова как особой разновидности лингвистического исследования в середине XX столетия. Это позволило в дальнейшем разработать понятия «алломорф» и «варианты морфем». Первые противопоставлены позиционно и зависят от фонологического состава соседних морфем в словах, т.е. имеют различную дистрибуцию морфем. Другие находятся в одинаковых позициях и рассматриваются как эквиваленты, либо различаются стилистической функцией [1: 323].

Параллельно с разработкой основных понятий морфологии в лингвистике разрабатывались методы анализа морфем как словообразовательных и словоизменительных элементов слова. Традиционный метод анализа структуры слова, берущий начало с морфологических исследований Г. П. Павского, Ф. И. Буслаева, А. А. Потебни, М. М. Покровского и др., базируется на двойном сопоставлении производных. Первым, кто четко сформулировал двойственность метода, был представитель Казанской лингвистической школы Н. Крушевский. К середине XX столетия в отечественной лингвистике (Ф. Ф. Фортунатов, А. М. Пешковский, Г. О. Винокур, А. И. Смирницкий) был разработан метод морфологического анализа, заключающийся в сопоставлении производного слова с другими по вертикальному и горизонтальному ряду. Его суть сводится к следующему: «В одном из этих рядов должна являться та же основа с другими формальными частями (вертикальный ряд нашей схемы), в другом – та же формальная часть с другими основами (горизонтальный ряд схемы)» [2: 45]. Этот метод способствовал широкому продвижению морфологического анализа в практику, но не смог выйти за рамки простого описания состава слова. Недостатком концепции, по мнению В. И. Максимова, является отсутствие теоретического разъяснения метода и связанных с ним понятий, неопределенность принципов и границ их применения, неразграничение морфемного и словообразовательного анализа [3: 53].

Признание морфемы двусторонней знаковой единицей определило новый подход в лингвистике к пониманию ее сущности. Одним из приоритетных направлений было описание теоретических установок, базовых понятий и установление процедур анализа. Отправной точкой послужила работа Л. Блумфилда «Язык», в которой автор выразил мысль о целесообразности ступенчатого анализа морфемы (Блумфилд). Идея Л. Блумфилда была развита и детально разработана в рамках дескриптивной лингвистики. Было установлено, что анализ структуры слова должен включать три стадии: *сегментация – идентификация – объединение морфем в определенные классы.* Сегментация производилась либо методом «непосредственно-составляющих» (Л. Блумфилд, Ю. Найда), либо методом сопоставления (З. Харрис). Поэтапное описание морфологического анализа способствовало развитию методологических аспектов исследования и разработке процедур анализа.

Применение дескриптивистами в морфологии методов и приемов, сходных с фонологическим анализом, по мнению Н. Д. Арутюновой, Е. С. Кубряковой, Н. А. Слюсаревой, не оказалось достаточно плодотворным. Причиной тому – недостаточная

выраженность конечной цели анализа. Среди других недостатков называют также недифференцированный подход к морфемным последовательностям и их компонентам, который не дает полной картины структуры слова; переоценку возможностей дистрибутивного анализа; недостаточный учет парадигматических связей на уровне морфологии; неразграничение функциональных разрядов морфем и др. [4: 6]. Дальнейшая разработка метода дескриптивного анализа также выявила его несовершенство и вызвала развернутую критику, особенно в части анализа на непосредственно-составляющие [5].

Поиск оптимального решения задач морфологического анализа привел к разграничению между морфемным и морфологическим анализом (Е. С. Кубрякова), морфемным и словообразовательным анализом (В. И. Максимов). В первом случае, морфемный анализ рассматривается как часть морфологического анализа. В его задачи входит вычленение морфем и их структурная и функциональная классификация, а морфологического анализа – вся область изучения структуры слова в ее грамматическом аспекте [4: 8]. Конечной задачей морфологического анализа является определение конкретных связей между морфологической функцией слова и его внутренней организацией [4: 301]. При этом словообразовательному анализу отводится формальное и семантическое описание структуры слова. При таком подходе в процессе морфологического и словообразовательного анализа возможно несоответствие конечных составляющих формы и ее непосредственно составляющих [4: 307].

В свою очередь В. И. Максимов, рассматривая словообразовательный анализ как один из аспектов морфологического анализа, выступает против узкого понимания задач первого как выделения производящей основы и форманта. По его мнению, при словообразовательном анализе должен отражаться процесс создания структуры слова, последовательное соотношение в нем компонентов (производящих основ и аффиксов) [3: 41]. Концепция В. И. Максимов базируется на синхронно-диахронном подходе, что значительно расширяет рамки и методы структурного анализа. Предложенный им метод трехаспектного сопоставления (ТС) анализируемого образования включает в себя сопоставление а) грамматических форм, б) с производящими основами, с) с одномодельными словами [3: 63-78]. В отличие от двухаспектного сопоставления, метод В. И. Максимова позволяет выявить противопоставления для компонентов трехчленного производного слова. Такая модель является ведущей для суффиксального производного, для которого двухаспектное сопоставление оказывается недостаточным. В качестве примера В. И. Максимов проводит анализ слова *скорость* [3: 78]:

Ряды сопоставлений Анализируемое слово – *скорость*
1-ряд Скорость, скорост-и, скорость-ю, скорост-ей
2-ряд Скор-ый, скор-о, скор-ее
3-ряд Трудн-ость, тонк-ость, нелеп-ость, пошл-ость

Положительным в методе трехаспектного сопоставления В. И. Максимова представляется четкое вычленение элементов и определение их статуса: 1-й ряд – флексии, 2-й ряд – словоформообразующие суффиксы/флексии, 3-ряд – суффиксы. Известно, что некоторые полифункциональные морфемы представляют сложность в их идентификации напр., конечная морфема у инфинитива в ряде языков.

Разработка теории порождающей грамматики выявила возможность описания структуры слова с помощью процессуального подхода. Одной из задач морфологического анализа становится восстановление глубинных морфологических структур и механизма перехода от этих структур к непосредственно наблюдаемым структурам. Немецкими лингвистами Й. Бехер, В. Клемент, В. Тюммель, К.-Х.Вагнер [6:151-171] была предпринята попытка создания морфологической матрицы для личных форм немецких глаголов, где с помощью процедур были выделены морфологические признаки и фонетические правила для отбора глагольных флексий. Такое представление структуры слова имеет большую значимость, прежде всего, для компьютерной лингвистики, напр., машинного перевода и т.п. Для отслеживания и анализа исторических изменений данные методы оказываются практически бессильными: словообразовательная структура не только не отражает действительный путь образования слова, но и может включать компоненты, не существовавшие в системе деривации данного языка.

В основе различий рассмотренных нами методов анализа лежит также и различное понимание структуры слова. В современной лингвистике доминируют формальный и системный подходы. При формальном подходе структура слова отождествляется со словообразовательным типом и сводится к морфемному составу. Такой подход был характерен как для традиционного толкования методов морфологического анализа (Казанская лингвистическая школы, а также Г. О. Винокур, Н. Д. Арутюнова и др.), так и для генеративной грамматики. Примером последнего может служить дефиниция П. А. Соболевой, где структура слова сводится к словообразовательной и понимается как «деривационные шаги, необходимые для его получения, т.е. все такты производности, релевантные для синхронии» [3: 20].

Структура слова как система словообразовательных элементов представлена в работах Н. М. Шанского, В. И. Максимова и др. При системном подходе к структуре слова обнаруживаются различия в понимании ее элементов. Так, Н. М. Шанский полагает, что систему образуют взаимосвязанные и соотносительные друг с другом морфемы, образующие слова как лексико-грамматическое целое [8: 7]. В свою очередь, В. И. Максимов считает, что отправным пунктом в словообразовательной структуре должна быть производящая основа [3: 8]. При этом, по его мнению, следует различать между составом и структурой слова. В. И. Максимов противопоставляет структуру слова его составу по признаку, «рассматриваем ли морфемы в их простой совокупности или в системе, под которой подразумевается хронологическая последовательность морфем» (там же).

Внесение принципа историзма в понимание структуры слова позволило В. И. Максимову рассмотреть слово со стороны последовательного соотношения в нем производящих основ и аффиксов. При этом мы получаем не морфемный состав производного, а его словообразовательную структуру, что В. И. Максимов показал на примере слова «*наперестраиваться*». Состав слова, под которым понимается система морфем в их отношении друг к другу в хронологическом и смысловом плане, включает морфемы *стра (о)j, -(ть), пере-, -ива-, -ся, на-*. Структура слова отражает конкретное соотношение производящей основы и аффиксов: *на* + {[(*пере* + *стро/аить*) + *ива-ть*] + *ся*} (Максимов: 11). При изображении многоступенчатой структуры в круглых скобках указывается

первая ступень образования данного слова, в квадратных – другая, в фигурных – третья, в ломаных (<,>) – четвертая [3: 6].

На наш взгляд, представление структуры слова в виде системы производящих основ и словообразовательных, а также формообразующих аффиксов в их хронологической и смысловой последовательности, является оправданным и необходимым для исследования эволюции структуры слова. Системный подход является необходимым условием диахронической морфологии, а формализация описания структуры В. И. Максимова позволяет разобраться в закономерностях и в глубинных процессах, относящихся к словообразованию и словоизменению, отношениях между элементами с диахронной и синхронной точки зрения, а также установить их смысловую и хронологическую иерархию.

Таким образом, для анализа исторических процессов структуры первостепенными представляются синхронно-диахронные методы морфологии, а также признание структуры слова как системы словообразовательных элементов. При этом синхронный анализ является прочной базой процедуры внутренней реконструкции; с его помощью возможно обнаружить в данном состоянии элементы старого и зародыши нового, вскрыть внутренние противоречия системы, прогнозировать ее развитие. Диахронический анализ нацелен на выявление связи, взаимообусловленности элементов эволюционирующей системы и базируется на принципах историзма, системности и причинности.

Принцип историзма включает в себя понятие времени и, как следствие этого, сосредотачивает внимание исследователя на том, что происходит между синхронными срезами, на взаимосвязи и взаимодетерминации элементов системы в синхронии и диахронии.

Принцип системности позволяет рассматривать объект не как хаос случайных явлений, а как единый закономерный процесс движения и развития, и требует соблюдения иерархичности связей внутренних и внешних, внутрисистемных и внесистемных, лингвистических и экстралингвистических. Принцип причинности обуславливает поиск причинно-следственных отношений в истории языка [9].

Системный подход к анализу структуры слова делает возможным обнаружить и те изменения, которые произошли в процессе его эволюции. Проблема исторических изменений в морфологии в последние десятилетия вызывает особый интерес, что вызвано интенсивной разработкой общих принципов диахронного языкознания. Среди работ, посвященных теоретическим основам исторического словообразования и словоизменения, отметим труды отечественных лингвистов В. В. Виноградова, Н. М. Шанского, А. Н. Тихонова, Е. С. Кубряковой, В. И. Максимова; на материале немецкого языка – В. Г. Адмони, В. М. Жирмунского, О. И. Москальской, Е. И. Шендельс, Л. Р. Зиндер, Т. В.Строевой и др.

Впервые к исторической морфологии немецкого языка обратился Я. Гримм в своей работе «Немецкая грамматика». Весь имеющийся языковой материал, включая также и конструкции древнего этапа развития немецкого языка, он анализирует и классифицирует с историко-генетических позиций на синхронных срезах языка без вскрытия причин и описания механизмов изменений. Основные положения его концепции была развиты и дополнены в дальнейшем младограмматиками О. Бехагелем, Ф. Клуге, Г. Паулем и другими.

Основной заслугой младограмматиков является полное описание действия фонетических законов как законов развития языка, а также введение понятия «аналогия». Г. Пауль посвятил проблеме аналогии целую главу в своей работе «Принципы истории языка»

[10], пояснив ее таким образом: «В истории языка мы наблюдаем постоянную борьбу двух противоположных тенденций. За каждым разъединением следует воссоединение. Чем сильнее было разрушительное воздействие звуковых изменений на группы, тем активнее деятельность новообразований… Фактором, противодействующим разрушительному воздействию звуковых изменений, является образование по аналогии» [10: 240]. Г. Пауль ввел понятие «аналогических пропорций», объединенных сходством формального и «вещественного» выражения или значения в слове, которые включают, по крайней мере, три члена: *Tag:Tages=Arm:Armes=Fisch:Fisches.* Действие механизма аналогии он объясняет психологическим фактором.

Аналогия рассматривалась младограмматиками, скорее, как исключение, которое помогает пояснить те исторические изменения в структуре слова, которые необъяснимы с помощью фонетических законов. Со временем было установлено, что аналогия – это не исключение, а «причина и фактор» морфологических изменений.

В дальнейшем проблема аналогии разрабатывалась на материале славянских языков И. А. Бодуэном де Куртене, Л. А. Булаховским, Е. Курилович, результаты исследования которых способствовали становлению диахронической морфологии (В. И. Георгиев, В. К. Журавлев и др.). Если младограмматики стремились пояснить истории каждой морфемы и описать «праморфему» индоевропейского языка на основе фонетических законов, то в настоящее время отдельные морфемы рассматриваются как звенья определенной целостной системы, в рамках которой они взаимообусловлены [9: 44]. Было установлено, что фонетические законы действуют на аллофонном уровне: изменение, фонетическое варьирование и его ограничение происходят в рамках единой фонемы. Морфологические законы аналогии действуют на алломорфном уровне, в рамках единой морфемы [9: 45].

Алломорфами одной морфемы могут стать результаты соответствующих фонетических законов. На основании этого, В. К. Журавлев уточняет понятие аналогии следующим образом: ««Снятие» вариативности алломорфов путем замещения одним из алломорфов всех других, функционирующих в данном языке на данном этапе его развития, и составляет суть грамматической аналогии» [там же]. Различия между фонетическим законом и законом морфологической аналогии В. К. Журавлев видит в том, что действие первого в данном языке на данном этапе его развития непреложно, не ограничено лексическим или грамматическим материалом. Действию морфологической аналогии в данный момент подвержена лишь данная словоформа; изменение при этом совершается постепенно, от одной словоформы к другой [9: 48].

При анализе исторических изменений следует также учитывать явление морфологической нейтрализации (термин введен Н. Трубецким), которое необходимо отличать от морфологической аналогии. Речь идет о нейтрализации морфологической оппозиции, позиционном снятии «полезного противопоставления». Примером может служить нейтрализация противопоставления «именительный/винительный падеж» для существительных мужского рода в русском языке: *<u>стол</u> стоит* (им.п) – *вижу <u>стол</u>* (вин.п.)*;* оппозиции «1 лицо/3 лицо множественного числа» для немецких глаголов, напр., *wir <u>lesen</u>* (1 л.) – *sie <u>lesen</u>* (3 л.).

Таким образом, любое морфологическое изменение отдельной словоформы, если оно не относится к результатам действия фонетического закона, является изменением

собственно морфологическим, обусловлено морфологической аналогией, либо нейтрализацией морфологической оппозиций.

В результате фонетических и грамматических законов в структуре слова происходят различные изменения не только в словообразовательных и словоизменительных аффиксах, но и в самой основе. По наблюдениям В. И. Максимова, речь может идти о внутренних (трансформация, деформация, трансакцентация, трансаффиксация, десуффиксация, декомпонизация и замещение) и внешних изменениях (трансстиляция, трансмоделяция, демоделяция, транссемантизация и десемантизация) [3: 14-27]. Исходя из этого, можно утверждать, что изменения затрагивают форму, значение и функции словообразовательных элементов. Они могут привести к их частичной/полной модификации или к исчезновению в результате переразложения. Наиболее подверженными, согласно данным В. И. Максимова, можно считать именно словообразовательные и словоизменительные элементы.

Важным при анализе исторических изменений является также явление *декорреляции* – изменение характера или значения морфем и соотношений их в слове при сохранении последним того же числа и порядка морфем (у В. И. Максимова – словообразовательных морфем), которое в нем наблюдалось первоначально [3: 37].

Таким образом, понимание структуры слова как системы производящих основ и словообразовательных, а также формообразующих элементов в их хронологической и смысловой последовательности позволяет не только выявить основные элементы структуры слова, но и установить их смысловую и хронологическую иерархию.

В отличие от традиционного и дескриптивного подхода при описании структуры слова, метод трехаспектного сопоставления обеспечит большую точность членения производного на непосредственно-составляющие. Вычленение морфем и их сопоставительный анализ позволит выявить и определить исторические изменения, а также вскрыть механизмы и факторы развития структуры слова.

При анализе структурных изменений структуры слова важным является разграничение фонетических законов, закона грамматической аналогии и нейтрализации морфологической оппозиции, а также их взаимодействия. Представляется необходимым не только описания действия этих законов, но установление их последствий для модификации структуры слова, возможного изменения грамматического значения составных элементов и последствий этого для грамматического статуса слова. Перспективы дальнейшего исследования лежат в анализе исторических изменений отдельных языковых единиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
2. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: УРСС, 2001. – 432 с.
3. Максимов В. И. Структура и членение слова /Предисл. Ю.А.Бельчикова. Изд. 2-е. стереотиное. – М.: КомКнига, 2006. – 152 с.
4. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа (на материале германских языков). – М.: Наука, 1974. – 319 с.

5. Арутюнова Н. Д., Кубрякова Е. С. Морфология в трудах американских дескриптивистов// Вопросы теории язика в современной зарубежной лингвистике. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – СС. 191-238.
6. Bechert J., Clément D., Thümmel W., Wagner K-H. Einführung in die generative Grammatik. Bd.2., 2.Aufl. – München: Max Hueber Verlag, 1980. – 256 S.
7. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование. – М.: Наука, 1965. – 78 с.
8. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. Изд. 2-е – М.: КомКнига/ УРСС, 2005. – 336 с.
9. Журавлев В. К. Диахроническая морфология / Отв. ред. В. П. Мажюлис. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 208 с.
10. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.

УДК 811.111’367.335

Плоткіна М. Г.
(Київ, Україна)

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ ЯК КОМПОНЕНТ У ПАРАДИГМІ СИНТАКСИЧНИХ УТВОРЕНЬ У РОМАНІ ДЖ. ОСТІН «ЕММА»

Стаття присвячена вивченню складного синтаксичного цілого в романі Дж. Остін «Емма». Особлива увага приділена графічно маркованим складним синтаксичним цілим. У статті представлені класифікації цих синтаксичних конструкцій, здійснені з урахуванням моделей тема-рематичних ланцюжків та кількісного складу складних синтаксичних цілих.

Ключові слова: *складне синтаксичне ціле, засоби поєднання, тема, рема, компонент, структура складного синтаксичного цілого, абзац*

Статья посвящена изучению сложного синтаксического целого в романе Дж. Остен «Эмма». В центре внимания автора графически маркированные сложные синтаксические целые. В статье представлены классификации вышеупомянутых синтаксических конструкций, осуществленные с учетом моделей тема-рематических цепочек и количественного состава сложных синтаксических целых.

Ключевые слова: *сложное синтаксическое целое, средства соединения, тема, рема, компонент, структура сложного синтаксического целого, абзац*

The given article deals with the problem of the complex syntactic whole in the novel «Emma» written by Jane Austen. The author of the article draws the attention to the peculiarities of the complex syntactic wholes, which are marked by the writer by graphical means. The syntactic structures analyzed are classified on the basis of the actual division of the sentence, the number of components in the complex syntactic whole.

Keywords*: complex syntactic whole, means of connection, theme, rheme, component, complex syntactic whole structure, paragraph.*

© Плоткіна М. Г., 2009

Питання про існування одиниць вищого рівня як складне синтаксичне ціле розглядали науковці різних часів. Синонімами складного синтаксичного цілого можуть слугувати надфразна єдність (Л. А. Булаховський), прозаїчна строфа (Г. Я. Солганік), мікротекст (Т. ван Дейк, У.Тіле), текстема (В. Кох), гіперсинтаксема та ін. [1: 557]. На погляд В. Н. Дігмай, термін «надфразна єдність» є дискредитованим, тому що вживався на позначення абзацу, то мовленнєво-розумової єдності, що містить декілька абзаців, складнішу сукупність речень та абзаців (які реалізують компоненти тексту), або, так зване, складне синтаксичне ціле. Лінгвіст пропонує вважати ССЦ «не звичайними абзацами і компонентами тексту, а конкретними типами мовлення – описами, оповідями та міркуваннями… ССЦ-описи, ССЦ-оповіді та ССЦ-міркування необхідно розглядати в іншій системі координат як одиниці контекстно-варіативного членування» [2: 63].

Для роману Дж. Остін «Емма» виокремлено таку парадигму речення: слово-речення, просте речення, просте ускладнене речення, складне речення, різновидами якого є складносурядне, складнопідрядне та безсполучникове речення, період та ССЦ, останнє й становить **об'єкт** цієї синтаксичної розвідки. **Предмет**, в свою чергу, може бути окреслений як засоби вираження ССЦ у романі Дж. Остін «Емма».

Отже, **метою** цього дослідження є вивчення ССЦ у романі Дж. Остін «Емма», встановлення особливостей їхньої структури та використання. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **конкретних завдань**: визначити типові риси ССЦ вищезазначеного літературного твору, класифікувати ССЦ роману Дж. Остін «Емма» за кількісним показником та моделями тема-рематичних відношень між реченнями ССЦ.

Актуальність представленого дослідження полягає у необхідності ретельного вивчення ССЦ у романах письменників XVIII ст., інтерпретації цього синтаксичного явища з урахуванням досягнень сучасних синтаксичних студій.

Складне синтаксичне ціле (далі ССЦ) було у фокусі уваги таких учених як М. В. Ломоносов, О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, О. М. Пєшковський, В. В. Виноградов, Л. А. Булаховський, Г. В. Колшанський, О. І. Москальська, В. Дреслер, Т. ван Дейк та ін. Н. С. Поспєлов, зокрема, постулював існування особливої синтаксичної одиниці, призначеної для актуалізації складної, відносно незалежної від тексту, завершеної думки. Саме йому належить термін «складне синтаксичне ціле».

Попри деякі розбіжності у трактуванні поняття «складного синтаксичного цілого», факт існування «сукупності семантично та граматично поєднаних висловлень, яка характеризується єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком складників» визнано більшістю дослідників [1: 557]. Саме такий підхід до природи ССЦ прийнято за робочий у нашій розвідці.

У романі Дж. Остін «Емма» ССЦ є поширеним явищем. Кількість ССЦ майже дорівнює кількості складносурядних речень. Щодо частотності вживання синтаксичних одиниць цього рівня у творі, то їх кількість значно збільшується наприкінці роману; характерним також є збільшення кількості речень, які входять до складу ССЦ, вживання цілої низки ССЦ з метою подання опису подій або міркування героїв твору саме у другій половині твору.

Слід наголосити на деяких авторських особливостях графічного оформлення ССЦ роману. Типовим для Дж. Остін є маркування ССЦ у такий спосіб:

(1) «Emma grieved that she could not be more openly just to one important service which his better sense would have rendered her, to the advice which would have saved her from the worst of all her womanly follies – her wilful intimacy with Harriet Smith; but it was too tender a subject. – She could not enter on it. – Harriet very seldom mentioned between them» (p.350).

У переважній більшості випадків зв'язок речень у ССЦ позначається, крім лексичних та синтаксичних засобів, за допомогою графічних. Поряд із такою формою оформлення ССЦ в романі також трапляються випадки «традиційної» графіки:

(2) «It is not a connexion to gratify; but if Mr.Churchill does not feel that why should we? and it may be a very fortunate circumstance for him, for Frank, I mean, that he should have attachéd himself to a girl of such steadiness of character and good judgement as I have always given her credit for – and still am disposed to give her credit for, in spite of this one great deviation from the strict rule of right. And how much may be said in her situation for even that error!» (p.303).

Проте, наша увага зосереджена на ССЦ, графічно виділених авторкою.

Таким чином, вищезгадані ССЦ роману Дж. Остін «Емма» слід класифікувати по-перше, за кількістю складників, по-друге, з врахуванням тема-рематичних відношень між складниками ССЦ. Критерієм першої класифікації є кількісний склад ССЦ. Доцільним вважаємо поділ ССЦ на елементарні, до складу яких входять лише двокомпонентні структури, і багаточленні, які являють собою поєднання трьох і більше складників. Найчисельнішою з усіх є перша група ССЦ, яка включає синтаксичні конструкції на зразок:

(3) «She wished he could love a ball – room better, and could like Frank Churchill better. – He seemed often observing her» (p.245).

Багаточленні ССЦ у романі є обмеженими, менш чисельними порівняно з двочленними. Зафіксована кількість речень, що входять до їх складу, варіюється від трьох до семи одиниць:

(4) Mr Knightley to be no longer coming therefore his evening comfort!- No longer walking in at all hours, as if ever willing to change his own home for their's! – How was it to be endured? (p.319)

Цілком логічним видається застосування функціонального підходу до вивчення ССЦ у нашому випадку, оскільки він відображає найсуттєвіші характерні ознаки об'єкта дослідження. При такому підході дослідники враховують структурну та смислову цілісність синтаксичної одиниці, а також беруть до уваги ті семантико-синтаксичні відношення, які існують в її межах. Він дозволяє розглядати ССЦ з погляду їх актуалізації у мовленні. Як пише М. Я. Блох, «актуальне членування є категорією, яка включена до системи надфразних єдностей» [3: 4]. Ми вважаємо, що класифікація ССЦ з урахуванням моделі тема-рематичного ланцюжка, запропонована М. В. Алєксєєвою, є найбільш придатною у межах цієї розвідки [3: 5-6]. ССЦ роману Дж. Остін «Емма» відповідають таким запропонованим моделям:

1. Найпростіша лінійна тематична прогресія, яка полягає в тематизації реми попереднього речення у наступному реченні, напр.:

(5) «Perhaps he wanted to speak to her of his attachment to Harriet; he might be watching for encouragement to begin. – She did not, could not feel equal to lead the way to any such subject» (p.321).

2. Тема-рематичний ланцюжок зі сквозною темою, коли відбувається відтворення смислів теми першого речення в темі наступного речення повністю чи частково, напр.:

(6) «The invitation was every where so well-received, that seemed as if like Mrs Elton, they were all taking the scheme as a particular compliment to themselves. – Emma and Harriet professed every high expectations of pleasure from it; and Mr Weston, unasked, promised to get Frank over to join them if possible; a proof of approbation and gratitude which could have been dispensed with. – Mr Knightley was then obliged to say that he should be glad to see him; and Mr Weston engaged to lose no time in writing, and spare no arguments to induce him to come»(p. 269).

3. Тема-рематичний ланцюжок може бути утворений на базі тем, які витікають із загальної теми (гіпертеми), напр.:

(7) «*In the meanwhile, she resolved against seeing Harriet. – It would do neither of them good, it would do the subject no good, to be talking of it farther. – She was resolved not to be convinced, as long as she could doubt, and yet had no authority for apposing Harriet's confidence*»(p.315).

4. «Кільцеві строфи» (А.Фігуровський) або «рамкова» структура (Л.В. Шкодич) – тема-рематичний ланцюжок, заключний елемент якого підбиває підсумок, напр.:

(8) «Every thing turns out for his good. – He meets with a young woman at a watering-place, gains her affection, cannot even weary her by negligent treatment – and had he and all his family sought round the world for a perfect wife for him, they could not have found her superior. – His friends are eager to promote his happiness. – He has used every body ill – and they are all delighted to forgive him. – He is a fortunate man indeed!» (p. 324).

Звернімо також увагу на те, що достатньо поширеними є ССЦ, структура яких, окрім речень, поєднаних за допомогою тире, включає речення, графічний зв'язок між якими відсутній, напр.:

(9) «Harriet did not consider herself as having any thing to complain of. The affection of such a man as Mr Elton would have been to great a distinction. – She never could have deserved him – and nobody but so partial and kind a friend as Miss Woodhouse would have thought it possible» (p.109).

Як правило, до двочленних або багаточленних конструкцій приєднуються прості речення.

Дискусійним також є питання про співвідношення абзацу та ССЦ. Абзац є одиницею композиційно-стилістичною, в той час як ССЦ – одиниця структурно-семантичного плану. Свого часу Л. В. Щерба писав: «Абзац … який теж треба вважати розділовим знаком, поглиблює попередню крапку та відкриває зовсім інший хід думок» [4: 96]. О. С. Ахманова розглядала поняття «надфразної єдності» та «абзацу» співвідносними один до одного [5: 395]. В англістиці вживають термін «параграф» (Paragraph), який за Д. Кристалом є «одиницею письмового мовлення, що займає проміжне положення між реченням та цілим текстом, відокремлюється відступом першого рядку чи пропуском перед ним та після нього» [6: 456]. Терміни «абзац» і «параграф» є тотожними. Так під «абзацом» розуміють «відносно закінчену і пов'язану єдністю змісту частину тексту від одного відступу до іншого» [7: 9], чи «відрізок писемного чи усного мовлення від одного відступу до іншого, який звичайно містить надфразну єдність або його частину, рідше – просте

чи складне речення» [8: 10]. Щодо відношення «ССЦ – абзац» в аналізованому творі, то емпірично виявлено, що майже кожне п'яте ССЦ складає абзац, і більшість зафіксованих випадків є бінарними структурами:

(10) «Jane Fairfax had already quitted Highbury, and was restored to the comforts of her beloved home with the Campbells. – The Mr Churchills were also in town; and they were only waiting for November» (p. 366).

Нерідко також до складу абзацу входять декілька ССЦ:

(11) «I have never had a high opinion of Frank Churchill. – I can suppose, however, that I may have under-rated him. My acquaintance with him has been but trifling. – And even if I have not under-rated him hitherto, he may yet turn out well. – With such a womn he has a dance. – I have no motive for wishing him ill – and for her sake, whose happiness will be involved in his good character and conduct, I shall certainly wish him well»(p. 323).

Отримані результати дають підстави стверджувати, що у творах англійських письменників XIX ст. ССЦ є поширеним явищем, що свідчить про завершення формування парадигми речення в англійській мові початку XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія.- Полтава: Довкілля, 2006.– 716с. – Бібліогр.: С. 677-688.
2. Дигмай В. Н. Абзац, сложное синтаксическое целое, компоненты текста. Общее и различное//Филологические науки. – 2002. – №2. – С.56 – 66.
3. Алексеева М. Н. Реляции и актуальное членение на уровне сверхфразовых единств/ Проблемы сверхфразовых единств. Семантико-синтаксическая структура: Межвузовский тематич. сб. – Уфа: Изд. Башкирского ун-та, 1985. – С. 3-9.
4. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика. Сложное синтаксическое целое. – М.: Высшая школа, 1973. – 214с. – Библиогр.: С.209 – 212.
5. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.
6. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge University Press, 1995. – 489p. – References: pp. 462-466.
7. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К.: Либідь, 2001. – 222 с.
8. Розенталь Д. Э. Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Астрель. АСТ, 2001. – 624 с.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

Austen Jane. Emma. – London: Penguin Books Ltd., 1994. – 368p.

УДК 811.111+81’42

Ильичева И. Л.
(Брест, Беларусь)

КАТЕГОРИЯ ОЦЕНКИ КАК ВАЖНАЯ ТЕКСТООБРАЗУЮЩАЯ КАТЕГОРИЯ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА

В статье рассматриваются способы выражения категории оценки в семиотически осложненном рекламном тексте. Анализируя атрибутивные сочетания, автор приходит к выводу, что избыточное количество сенсорно-вкусовой лексики в семиотически осложненном рекламном тексте создает уникальные условия для проявления в тексте особого вида переноса на основе ассоциаций между значениями, соотносимыми с различными модусами сенсориума.

***Ключевые слова**: рекламный текст, сенсорно-вкусовые оценки, перцептивная лекика, синестезия.*

The article considers the usage of attributive adjectives in multisemiotic texts of advertising. On attempt is made to illustrate that abuse of sensory lexical items creates a special source of metaphorical associations.

***Key words:** sensory lexical items, metaphorical associations, multisemioticc text of advertising.*

Рекламный текст всегда соотнесен с коммуникативной ситуацией и ее антропоцентрами: адресантом и адресатом, субъектом речи и его партнером по коммуникации. Все языковые единицы, все слова, включенные в рекламный текст, являются включенными в коммуникативную ситуацию. Они являются результатом осмысленного, целенаправленного выбора автора текста, создающего текстовое целое.

Как и любой другой текст, рекламный текст рассчитан на то, чтобы произвести впечатление на адресата, вызвать у него определенную реакцию [3]. Поэтому каждая глобальная категория текста получает оценку говорящего, выраженную тем или иным способом, и формирует коннекторные ряды скреп текста, соединяющие его в единое целое.

При рассмотрении семиотически осложненных рекламных текстов обращает на себя внимание тот факт, что оценка рекламируемого продукта формируется на фоне нейтральной лексики и базируется на использовании большого количества атрибутивных сочетаний. В состав таких сочетаний входят и несущие функциональную нагрузку оценочные имена прилагательные.

Оценочные прилагательные выражают непосредственную или опосредованную реакцию говорящего на наблюдаемые, воображаемые, воспринимаемые органами чувств действия, признаки реальных объектов. Категория оценки в рекламе соотносится с понятием нормы, основанном на представлении о признаке, который может рассматриваться по шкале «хороший/плохой». Дифференциация оценок осуществляется и по линии характера и обоснования оценки, в связи с чем в лингвистике выделяются общеоценочные

© Ильичева И. Л., 2009

и частнооценочные значения [1: 197]. Частнооценочные значения представляют оценку объектов с определенной точки зрения. Среди частнооценочных значений исследователи выделяют три группы: сенсорную, сублимированную и рационалистическую. Каждая из этих групп имеет внутреннее членение.

В состав сенсорной группы входят сенсорно-вкусовые, психологические оценки, направленные на осмысление мотивов оценки [1: 198]. Сенсорные оценки фиксируют реакции пяти органов чувств: слуховых (звуковых), зрительных, органов осязания (тактильных), обоняния и вкуса на различные объекты действительности. Сублимированная группа представлена прилагательными эстетической и этической оценки. В рационалистическую группу входят нормативные, телеологические оценки, связанные с практической деятельностью человека [1: 198].

Анализ показывает, что в семиотически осложненном рекламном тексте присутствуют как общеоценочные, так и ряд частнооценочных лексем. В состав общеоценочных прилагательных входят лексемы good, brilliant, perfect, splendid, superb и другие: Nature's remedy. Try Nature's own revitalization treatment. A water so pure, ***it's perfect antidote for you***, your life in the fast lane. Ballygowan Still. Made entirely from natural extracts. Take daily as required. В ряде случаев лексема good представлена сравнительной или превосходной степенью сравнения, что указывает на более высокую оценку товара или услуги.

Зрительная оценка объектов в семиотически неоднородном рекламном тексте обусловлена в основном показателем цвета. Следует отметить, что под воздействием экстралингвистических факторов в системе цветообозначения в рекламных текстах, как и во многих типах текстов СМИ, наблюдается «бум» искусственно создаваемых составных наименований, задача которых привлечь внимание к какому-либо цвету или оттенку цвета, а не называть его. Как справедливо отмечает в этой связи Т. П. Чепкова, в составных наименованиях крайне важен ассоциативный план, подключающий вкусовые, звуковые, обонятельные и тактильные ощущения и вызывающие комплексное восприятие рекламируемого продукта [4: 131].

По нашим наблюдениям, составные наименования цветообозначения в англоязычном рекламном тексте строятся по модели «предмет и его признак», при этом для описания трудно передаваемого оттенка цвета используется нестандартная номинация. С этой целью используются лексические единицы, обладающие определенной цветовой семантикой, и прилагательные с «размытым» цветовым значением: tender rose, mystical violet, joyful amber, velvet plum, impeccable rose, misty lilac. Эффект необычности может достигаться и путем соединения лексических единиц, называющих цвет, в сочетании с существительным, которое обладает экспрессивным компонентом лексического значения, явно контрастирующего с цветовой семантикой определения: pink dune, raspberry paradise, bronze haze, pink wild west, gold rush blush, silver sand ***lipcolours***. Исследование также показывает, что с целью подчеркивания смысловых акцентов нестандартной номинации сопутствует цветовое и шрифтовое варьирование. Использование особой плотности насыщенности цвета начертания гарнитуры призвано усилить предполагаемый эффект воздействия на адресата.

В ходе исследования отмечено, что избыточное количество перцептивной (сенсорно-вкусовой) лексики создает уникальные условия для проявления в рекламном тексте такого

феномена, как синестезия (со-ощущение) – «особый вид переноса на основе ассоциаций между значениями, соотносимыми с различными модусами сенсориума» [2]. Иными словами, сигналы, исходящие от различных органов чувств, смешиваются, синтезируются [2: 23]. За счет лексических единиц происходит симбиоз сразу нескольких модусов (зрительного, обонятельного и вкусового): Now ***a luscious, moisturizing look*** and feel in a lipcolour that lasts 8 hours! ***Satiny color coat***, ***moisture-rich top coat*** with 90% conditioners. 21 ***delicious shades***. Easy breezy beautiful covergirl. Нетрадиционное соединение в рекламном тексте ощущений нескольких модальностей придает тексту экспрессивный характер и служит основой для образования многочисленных сенсорных метафор.

Таким образом, средства аксиологической и рациональной оценки осуществляют текстообразующую функцию, формируя коннекторные ряды, соединяющие текст в единое синтаксическое целое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки рус. культуры, 1999. – 896 с.
2. Ежова Е. Н. Активизация сенсорных модусов языковыми слоями рекламного текста / Е. Н. Ежова // Средства массовой информации в современном мире: тез. науч.-практ. конф. / ф-т журнал., СПбГУ– СПб., 2000. – С. 134–136.
3. Папина А. Ф. Текст и его глобальные категории: учеб. пособие / А. Ф. Папина. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
4. Чепкова, Т. П. Составные наименования цветообозначения / Т. П. Чепкова // Язык и социум: материалы VII Междунар. науч. конф., Минск, 1–2 дек. 2006 г.: в 2 ч. / Белорус. гос. ун-т ; под общ. ред. Л.Н. Чумак. – Минск: РИВШ, 2007. – Ч. 1. – С. 131–133.

УДК 81’271

Пожидаєва І. В.
(Киев, Украина)

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

В данной статье речь идет об одном из аспектов рекламного дискурса – прагматике, рассматриваются различные аспекты воздействия прагматических компонентов, акцентируется внимание на важности слогана в рекламе.

Ключевые слова *прагматика, реклама, дискурс.*

The article deals with the analysis of pragmatic aspects of discourse structures in advertising, discusses several aspects of impact of pragmatic components on advertising and considers the slogan is a pragmatic focus of advertisements.

© Пожидаєва І. В., 2009

***Key words**: pragmatics, advertisement, discourse*

Американський семіотик Ч.Моррис сказав, що взагалі рекламний текст, як комунікативна одиниця має три складові – синтактика, семантика і прагматика. Прагматика – це дисципліна, яка вивчає відношення знаків до своїх інтерпретаторів. Історично реклама була по-перше засобом інформування. Але, розвиваючись, вона значно поширила сферу своєї присутності і впливу. Основне завдання реклами в умовах розвинутого ринку – це не просто казати споживачу про товар чи послугу, а інформувати про наявний вибір і бути для компанії-споживача ефективним засобом боротьби за гроші споживача, тому рекламу можна розглядати, як форму комунікації, яка намагається перевести якість товарів та послуг, а також ідеї на мову попиту споживачів.

Сучасний споживач дуже розумний, він розбирається в моді (fashion-conscious), усвідомлено витрачає гроші (money-conscious) і в сучасному споживчому товаристві має як ніколи широкий вибір товарів. Рекламне звернення має відображати його уподобання і цінності. Узагальнення – непереконливі, тому, що споживачу потрібна конкретна інформація, щоб сформувати свою думку і вирішити питання про покупку.

Рекламний текст базується на переконанні. Його вплив має бути безпосереднім, тому рекламний текст має бути орієнтованим на миттєве прочитання. Просто кажучи, потрібно, щоб рекламний текст легко читався чи слухався. Широко використається в рекламі спосіб створення позитивного прагматичного фона, коли основна частина товарів, які рекламуються, демонструється на фоні красивих людей, щасливих сімей і пестливих домашніх тварин. Головне значення позитивного прагматичного фона в рекламі – це формування установки, стійкого образу майбутнього стану.

На формування таких асоціацій мають вплив два типи мотивів – біогенні (уроджені) і соціогенні (набуті в процесі життя). Проаналізуємо, які мотиви використовуються в українській медійній рекламі і наведемо деякі приклади

Біогенні мотиви

– *апетитна їжа* – «Справжній – лише Чумак», «З апетитом я смакую Бондюель, я люблю тебе, мій Бондюель», «Schweps – зрілий смак», »Почни день з Rich і ти зрозумієш, що життя – гарна річ»;

– *затишне оточення* – «Чай Маврок – душа співає», «Морозиво «Буржуй» – все, як у дитинстві»;

– *порятунок від болю* – «Проліт – слідкуйте за станом нирок», «Енерлів – рослинний препарат, що відновлює печінку. Шкідливий на печінку вплив нейтралізує Енерлів», «Тривалумен – спокійним бути природно»;

– *сексуальна насолода* – «Кава Nescafe – романтична насолода, захоплюючий танець. Багатий смак – відчуйте смак життя з Nescafe Gold», «Eclipse Fusion – який ти на смак – питання часу, змінює смак м'яти на кавун»;

– *добробут близьких* – «У мене близнята. Подвійне щастя – подвійні плями. Persil Aloe vera – найкраща турбота про близьких»;

– *схвалення суспільства* – «Ти – у центрі уваги (Nivea Visage)», «Для нас – мужніх і сильних – оновлений Арсенал. Це пиво справжніх чоловіків»;

– переваги над іншими – «Команда Hyundai – Drive your way», «Chery – приготуйся дізнатись, що ми маємо більше», «Приходить час і до тебе прийшла машина (Лада 2170). Тобі залишилось тільки перемогти»;

– подолання перешкод – «Піклуватися про зуби власноруч. Чистити зуби плюс жувальна гумка Orbit і карієсу на 20 % менше», «Без допомоги Pantene я б не впоралася. Яка б не була наступна роль – я скористаюся Pantene»;

Соціогенні мотиви

– краса і вкус – «Ідеал – природнє схуднення. Ідеальна фігура»,» Зарина – коштовності твого стилю», «Ви цього варті – Elseve L'Oreal»;

– охайність – «Два засоби, які зроблять дім чистим. Cillit – все, що потрібно і бруду, як не було», «Нанесемо Vanish на пляму. Рожевому довіряй і плям більше не май», «Cif крем очищує ефективно і без подряпин»;

– ощадливість – «Проста пропозиція від Дельта банку – депозит під 18% річних – зручний та без зайвих турбот, Дельта банк – нічого зайвого», «Супер МТС – якісний зв'язок за супер цінами у супер мережі»;

– допитливість – «Молоко від найкращих і здорових корів, як захочете, купуйте молоко з корівкою»;

– надійність і гідність – «Страхова група Альянс – відчуття стабільності і впевненості, коли думаєш про дітей і кар'єру. Альянс – страхові послуги світового рівня», «Професія токар. Стабільність – сьогодні, впевненість — завтра, успіх – завжди»;

– економність і користь – «Чудо» з країни чудес – Збери 5 штрих-кодів і візьми участь у розіграші автомобіля», «Живчик – треба, щоб усі разом. Смакуйте з користю», «Придбай поліс Автоцивілки. Чого стоїмо – кого чекаємо», «Вітак – остання справа для колорадського жука»;

– освіченість і інформованість – «200 г «Растишки» щоденно – це 40 % суточної потреби в кальції та вітамін D для покращення засвоєння. Гарні кісточки – здорові діточки», «У світі повільного Інтернету – все повільно. Приєднуйтесь до швидкісного Інтернету 3.6 мбіт/сек.»;

– працездатність і енергійність – «Nescafe – покращений процес відбору зерен, тому різко зросла ранкова співучість українців. Новий Nescafe – прокидайся по-новому», «Чай Маброк – душа співає»;

– здоров'я – «Орбіт – найсмачніший захист від карієсу», «Ліптон – природне джерело тіаміну, вся сила чайного листка», «Eurolab – центр діагностичної медицини. Живи здоровим».

Для посилення впливу на споживача рекламний текст має специфічну стилістичну форма і за рахунок тропі в і фігур тест набуває другий зміст. Автор рекламного тексту який каже, що «гарні кісточки – здорові діточки» – реалізує *метафоричний* принцип, коли рекламується стоматологічний салон чи реклама жувальної гумки і автор показує щасливу сім'ю з білосніжними посмішками – він спирається на *метонімію.* Широко вживається в рекламних текстах і *перифраз*, коли предмет визначається без використання його прямої назви «Відчуття стабільності і впевненості, коли думаєш про дітей і кар'єру, страхові послуги світового рівня» (про фінансову групу) тощо.

Практика свідчить, що однією з форм організації дискурсного простору , тобто свідомості суб'єкта, який сприймає інформацію, в сучасній рекламі є *прагматичні установки,*

які реалізуються через план висловлення, це – директивні, комісивні та емоційні установки. Знову ж наведемо приклади, які ми взяли з матеріалів преси і телебачення.

Директивні установки реалізуються через мовні акти приказу, вимагання, волевиявлення тощо, які несуть у собі директивну прагматику, а також мовні акти поради, рекомендації, побажання, які об'єднуються психологічним станом намірів: «збери», «приєднуйся», «прокидайся», «почни день», «слідкуй» тощо

Комісивна установка варіює інтенції в мовних актах обіцянок, запевнень, засвідчень, які об'єднуються психологічним станом намірів: «Два засоби, які зроблять дім чистим», «Сіґ крем очищує ефективно і без подряпин», «Гарантуємо якість».

Емоційна установка репрезентується в мовних актах вдячності, вибачень, співчуття: «Поздоровляємо», «Вибачте» тощо.

Як можна побачити з наведеної вище реклами прагматична установка слогана може впливати на сприйняття наступної інформації, тому що завдяки слогану формується прагматичне поле її сприйняття. Директивна прагматика майже завжди висловлюється імперативом і представляє дію, як єдину можливу. Слогани-директиви гарно сприймаються, запам'ятовуються, але психологічно це не завжди вдалий хід, тому, що директиви працюють в зоні психологічних і поведінкових стереотипів. Крім того накази завжди виконуються не за власною ініціативою індивіда, а добре відомо, що все що виконується індивідом не за власною ініціативою, він маркує, як негативну дію, як те, в чому він не зацікавлений, а більше зацікавлений той, хто віддає наказ. Що робити в такому випадку? Треба пом'якшувати прямі директивні вказівки за рахунок використання можливостей мовної гри. А також частіше використовувати діалогічність дискурсу

Таким чином в рекламному дискурсі прагматичні установки вступають у взаємодію з семантичним простором і з сприймаючою свідомістю. Вплив на свідомість реалізується через прагматичну установку в емоційному аспекті рекламних висловів і тому, поможливості, використовуються корегуючи фактори – «нежорстка» прагматика слогана, використання можливостей мовної гри та інших експресивних параметрів висловлення з актуалізацією на позитив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назайкин А. Н. Практика рекламного текста. – М.: Бератор-Пресс, 2003.
2. Голубкова Е. Н. Маркетинговые коммуникации. – М.: Финпресс, 2000.
4. Рожков И. Я. Реклама: Планка для «профи».— М.: Юрайт, 1997.
5. Кохтев Н. Н. Реклама: Искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов. – М.: Изд-во МГУ, 1997.
6. www.businesslearning.ru
7. www.ecsocman.edu.ru
8. www.edu-zone.net
9. Матеріали телеканалів УТ-1, 1+1, НТН, Перший національний, Інтер, ICTV, тощо.

УДК 821.161.2-94

Федунь М. Р.
(Івано-Франківськ, Україна)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЖАНРУ ТА ТЛУМАЧЕННЯ МЕМУАРІВ НА СТОРІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті йдеться про потрактування терміну «мемуари» та репрезентацію їхнього розвитку від античних часів до сьогодення на сторінках словникових джерел слов'янських народів (українського, російського, польського) та німецького, французького та англомовного походження, а також дослідженнях українських і російських науковців. Робиться спроба знайти спільні та відмінні риси цих характеристик.

***Ключові слова**: мемуари, спогади, автобіографія, щоденник, біографічна література, ретроспекція.*

The article reads about interpretation of the term «memoirs» and representation of their development from ancient times to the present on the pages of dictionary sources of slavonic people (Ukrainian, Russian, Polish) and of German, French and English origin, and also researches of the Ukrainian and Russian research workers. An attempt is made to find the common and distinguishing features of these descriptions.

***Keywords**: memoirs, flashbacks, autobiography, diary, biographic literature, retrospective view.*

Мисленнєві функції людини та її мова упродовж життя допомагають нагромаджувати певний досвід, передавати його наступним поколінням. Із розвитком цивілізації усні форми передачі інформації замінюються писемними, а становлення загальнолюдської культури сприяє виникненню шедеврів малярства та музики, літературних пам'ятників. Останні нині представлені творами різних видів та жанрів, серед яких неабияке місце займає мемуаристика. Загальні історичні тенденції розвитку спогадової літератури простежуємо ще з часів античності, особливого розквіту вона досягла в Середні віки у Франції. Всесвітньо відомими є імена мемуаристів Цезаря, Ксенофонта, Руссо, Св. Августина, Челліні та ін. Цікаво, що дослідниками цього жанру були свого часу як літературознавці (Г. Мережинська, О. Галич, Л. Гінзбург та ін.), так і письменники (О. Назарук) та історики (А. Тартаковський, І. Кревецький та ін.). Виходячи з того, що сьогодні не існує єдиного підходу до класифікації мемуарів, звернемось до їх тлумачення у різних народів та історії становлення.

У площині функціонування терміну «мемуари» варто зазначити, що поляки, на відміну від інших народів, послуговуються визначенням «pamiętnik» («пам'ятник»). Правда, в одному із словників зазначається, що успадковані вони із Франції, «stąd «memuary»» [1: 519] (звідти – «мемуари») та подається характеристика: «…оповідання з особистої точки зору і з певної часової дистанції про факти, які пережив автор» [1: 520]. Укладачі вважають, що до пам'ятників (мемуарів) відносяться однаково як оповіді про визначні події,

© *Федунь М. Р., 2009*

переважно історичного характеру, свідками чи учасниками яких були автори спогадів, так і праці, в котрих аналізуються переживання оповідача («Сповідь» Руссо). Основи європейської традиції автобіографічного письма заклав Св. Августин, автобіографія сповідального типу знайшла пізніше своє продовження в творах Петрарки, Данте, Й. -В. Гете, Руссо, Л. Толстого.

У пошуках традиції в мемуаристиці, як зазначають укладачі, було знайдено канон, котрий обіймав: 1) спомини Ксенофонта та Цезаря; 2) «Сповідь» Августина – не стільки повірник, як декларацію віри, 3) епізодичну оповідь Челліні – розповідь, позбавлену часової дистанції. У XIX та XX ст. на теренах Польщі функціонували також терміни «автобіографія духова», «щоденник», «спогади», «реляція свідка», «свідоцтво». Кращі зразки польських мемуарів, як зазначається, постали перед XVIII та XIX століттями, що було пов'язане із загальноєвропейською традицією та боротьбою за незалежність. Зауважимо, українець І. Кревецький (XIX ст.), як і російський дослідник А. Тартаковський (XX ст.), неодноразово наголошували, що кількість спогадів особливо зростає у часі переломних для народу подій. Елементи суб'єктивності були присутні вже у творах історичного письменництва в Польщі часів ренесансу (мемуарні праці Жолкевського, Гурніцького). Тогочасні набутки шляхти репрезентовані через спогади Паска. У цій країні довше, ніж деінде затрималася традиційна форма мемуарів, яка сприяла появі автобіографії духової (С. Бжозовського), запису розмов Мілоча з Ватем «Mój wiek. Pamiętnik mowione».

У іншому польському виданні «Słownik gatunków literackich» цей же термін «мемуари» визначається як вияв паралітературний, вибудована в прозовій (рідко коли віршованій) формі реляція минулих подій, поданих в хронологічному порядку, в яких брав участь або які спостерігав автор. Звичайно, їм притаманне не тільки об'єктивне зображення історичних подій, але й суб'єктивне відношення автора-свідка до зображуваного. Мемуари були надзвичайно популярні в письменстві старопольським (XVII сторіччя). Важливим мемуарним пам'ятником епохи бароко є праця С. Жолкевського «Початок і розгортання війни московської» (1612 р.), в якій автор, взявши за приклад спомини Цезаря про війну в Галії, описав політичні перепетії походу короля Владислава на Кремль. Серед інших відомих спогадів називаються твори Собеського (батька Яна III Собеського), Радзивілла, а також архитвір – «Pamiętniki» Паска, який був учасником походу до Данії, війни із Московією, «елегія автобіографічна» К. Яніцького під назвою «Про себе самого до потомків», твір «Три по три» А. Фредра та ін. У цьому ж джерелі робиться акцент на тому, що пам'ятник – «форма письменства автобіографічно-історичного [підкреслення наше. – М. Ф.]» [2: 267], знаний ще з часів старожитності, в давнину репрезентувався «як форма переходова від письменства фактографічного до художньої літератури в рамках фабульної нараційної прози» [2: 267], таку роль виконали, на думку укладачів, й мемуари кардинала Реца та Сен-Сімона у Франції. Близькими до споминів є такі форми: автобіографія, інтимний щоденник, діаріуш, повість-пам'ятник.

Звичайно, не обминають увагою аналізованої лексеми й українські довідникові джерела. Так, на сторінках «Літературознавчої енциклопедії» автор-укладач акцентує: «Мемуари (франц. memoires: спогади, від лат. memoria: пам'ять) – жанр, близький до історичної прози, наукової біографії, документально-історичних нарисів, нотатки про події минулого, свідком чи учасником яких був автор. Має високий ступінь достовірності.

М[емуарами] називають також сповідальну прозу» [3: 26]. Тут же простежується історичний розвиток світових споминів, вказується на внесок українців у становлення вітчизняної мемуаристики, робиться акцент на специфіці спогадової літератури: суб'єктивності, поєднанні історичної достовірності з художнім домислом, фактографічності, подвійному погляді письменника, здатності особи автора або опинятися на маргінесах, або ж бути в центрі оповіді. Не забувається й те, що особливості цього жанру можуть бути використані з метою містифікацій. Цікаво, що не лише називаються різновиди споминів – об'єктні, суб'єктні й об'єктно-суб'єктні, але й наводяться нові визначення – екстравертивні та інтровертивні, синтетичні.

Вітчизняний науковець Г. Мережинська, назвавши мемуаристику «важливим компонентом духовної культури суспільства»[4: 43], не лише зосередила увагу на характерних рисах цього оригінального жанру, але й окреслила історичні шляхи розвитку вітчизняної спогадової літератури та слушно вказала на ряд проблем стосовно мемуаристики, котрі ще тоді потребували пильного вивчення. Цікавим видається її твердження, «наскільки органічно може входити мемуарне й автобіографічне начало у твори найрізноманітніших жанрів» [4: 44], прагнення не розмежовувати автобіографію й мемуари, адже про це свідчить не лише вжитий Г. Мережинською термін «мемуарно-автобіографічна проза», але й її думка про нероздільність «мемуарного й автобіографічного начал» [4: 44]. Авторка зазначає: «У різні періоди розвитку жанру залежно від ідейних потреб суспільства на передній план виступали то автобіографічне, то мемуарне начала» [4: 45]. Слушним, на наш погляд, видається і твердження науковця про те, що спогадові твори «особливо значні, рідко можна увібгати в рамки «чистих» жанрових форм мемуаристики, вони синтезують якості власне мемуарів, автобіографії, літературного портрета, нотаток, щоденника, листів»[4: 46]. Не станемо заперечувати й думки Г. Мережинської про те, що вітчизняна мемуаристика недостатньо узагальнена через відсутність досліджень процесу її розвитку 20-30-тих років XX ст. Додамо, що наспіла потреба розглядати в цьому контексті й масив галицьких спогадів.

Хочемо звернутися до праць відомого російського історика А. Тартаковського, який спричинився до виявлення й систематизації чималої кількості мемуарів. Науковець у книзі «1812 год и русская мемуаристика», вимальовуючи загальну концепцію своєї довголітньої праці, не міг обминути літературознавчого аспекту. Ставлячи завдання подати спогадову літературу зазначеного періоду як феномен культури, як невід'ємний компонент духовного життя російського суспільства[5: 3] (порівняй з визначенням Г. Мережинської «компонент духовної культури»), він не відмовлявся від огляду літературознавчих праць з цього питання, більше того, доволі часто посилався на дискусії стосовно спогадів, праці відомих дослідників: Л. Гінзбург, Д. Лихачова, Г. Єлізаветіної, А. Курносова та ін. [5: 4-23].

А. Тартаковський подавав розуміння мемуарів, котре базувалося на двох підходах: 1) спогади як деякі «схованки», «резервуари» фактичних свідчень про минуле, носії інформації про певну епоху, джерела пізнання її історії; 2) спомини – «залишки», породжені певним соціально-психологічним середовищем, «пам'ятники ідейного руху та суспільно-історичної думки епохи, в якій були створені, поза котрими сама епоха не може бути правильно зрозуміла» [5: 4]. Науковець вважав за необхідне закцентувати на слові «жанр» сто-

совно мемуарів як такому, що «вживається в літературознавстві для позначення спогадів, щоденників, листів практично в тому ж значенні, в якому в історичному джерелознавстві відносно цих же груп джерел вживається поняття «вид»» [5: 4-5]. Не залишилося поза увагою дослідника і смислове навантаження російського слова «воспоминания» (відповідає українському – «спогади») як синоніма до слова «мемуари», котре може трактуватися з трьох позицій: 1) як мисленнєва дія з метою відтворення минулих станів свідомості; 2) як змістове наповнення того, що зберігається в пам'яті; 3) як записи про минуле [5: 4]. А. Тартаковський чітко зазначав, що «мемуаристика» й «мемуарна література» – це однорідні терміни, які вживаються на позначення всієї маси існуючих в дану епоху мемуарів, як виданих, так і рукописних, вживав він і термін «мемуаротворчість». Цікаво, що науковець вводив у канву розвідки й термін «мемуарні пам'ятники»[5: 6].

Чимало уваги надавав дослідник листуванню, виокремлюючи епістоли, які можуть вважатися спогадовими працями. Що ж до різновидів мемуарних праць, то Тартаковський зауважував, що вони можуть бути у формі документів, історико-критичних праць, записів. На сторінках цього дослідження зустрічаємо й таке визначення: «Під мемуарним твором ми розуміємо зв'язний, внутрішньо закінчений в сюжетно-тематичному відношенні мемуарний текст, об'єднаний загальним замислом та існуючий у формі традиційного мемуарного повіствування чи яких-небудь інших видів джерел» [5: 44]. А. Тартаковський не обминав на сторінках своєї розвідки терміну «мемуарно-історична [тут і далі підкреслення наші. – М. Ф.] проза». Цікаво, що наш краянин В. Полєк у своєму дослідженні «Історія української літератури XVIII століття» щодо козацьких літописів (Самовидця, Гр. Грабянки, С. Величка) вживав, цілком слушно, визначення «історико-мемуарна проза» [6: 52]. Не заперечував «літописного походження» мемуарів й історик І. Кревецький. Ці означення, як і «автобіографічно-історичний» у Г. Мережинської, засвідчують, на наш погляд, дотичність мемуарного та історичного, потребу широко вживати визначення «мемуарно-історичний».

Тартаковський прослідкував не лише ознаки мемуарних творів, але й становлення самого терміну «мемуари» в російській побутовій та науково-історичній лексиці першої половини XIX століття. У той час назви споминів існували не лише під власне видовими назвами – «мемуари», «спогади», «пам'ятні записки», але й часто або зовсім не мали яких-небудь жанрових визначень, а називалися лише тематично, або позначались термінами інших жанрів: «известиями», «повествованиями», «описаниями», «историями».

У німецькому «Der grosse Brockhaus»[7] слово «мемуари» перекладається як життєві спогади, пережите. Для їх написання, зазначають укладачі, вільно обирається певний проміжок часу, який автор вважає об'єктивним і цікавим. Цілком слушною вважаємо думку про те, що мемуари можна розмістити між літературою та історіографією. Об'єктами зображення мемуарів, зазначається в довіднику, бувають теми політичного, військового характеру. Спомини пишуться із метою викриття противника, виправдання. У історичних відомостях про жанр називаються не тільки праці Цезаря, але й Марко Поло (відомого мандрівника), адже подорожня література – різновид мемуаристики, на чому свого часу акцентував і українець І. Кревецький. Укладачі довідника беруть до уваги літературу періоду середньовіччя у Франції, стиль якої став зразком

для наступних поколінь мемуаристів. У довіднику акцентується увага на значенні в процесі розвитку спогадової літератури творчості Філіппа де Коміна (1524 р.), Блаза де Монлюка (1592 р.), кардинала Реца (1717 р.), Сен-Сімона (часи Людовика XIV). Період революції та наполеонівських війн подарував людству спогади М. де Сталь, Мірабо, пізніше з'явилися спомини Шатобріана, Санд. Німецькі мемуари цього періоду – це твори Фрідріха Великого, Гете та ін., вершиною політичних мемуарів, зазначається, є «Думки і Спогади» Бісмарка.

Із французького видання «Grand larousse encyclopedique en dix volumes»[8] довідуємося, що мемуари – письмовий опис подій, які відбувались впродовж життя людини і в яких автор відіграв певну роль або був їх свідком. Вказавши на початки виникнення мемуарів, укладачі простежують їх розвиток: у Франції цей жанр, який мало чим відрізнявся від хронік, з'явився в XVI ст. Перечислюються спомини видатних людей, зокрема, називаються мемуари Монлюк, Д'обіньї про часи громадянських війн; Реца, Лярошфуко, мадам Мотевіль про Фронду; Рішельє, Сен-Сімона, д'Аржансона про королівство; мадам Роланд, Барра, Наполеона I, мадам Ремюз про революцію та імперію. Не залишаються поза увагою й мемуарні праці XIX століття (Гізо, Паск'є та ін), спогадовий набуток двох світових війн XX ст. (спомини Пуанкаре, Кайо, Жоффе, де Ґолля та ін.). Робиться акцент на тому, що деякі мемуари, з психологічним заглибленням, драматичною й живописною цінністю, вважаються шедеврами літератури (наприклад, твори Жуанвіля, Реца, Сен-Сімона). Сповідь Руссо – етапне явище в розвитку автобіографічних мемуарів, яке стало зразком для праць «Віктор Гюго в розповідях свідка свого життя», «Моя молодість» Мішле, «Спогади дитинства і юності» Ренана. Через радіомовлення у формі бесід було представлено «мемуари, що говорять». Укладачі довідника називають видатних зарубіжних мемуаристів: Челліні, Гете, Бісмарка, Черчілля та ін.

У іншому довіднику «Wikipēdia»[9], поданому французькою мовою, наголошується на тому, що слово «мемуари» походить від латинського «пам'ять», деякі із них стали літературними шедеврами (твори Цезаря, Лярошфуко, Реца, Сен-Сімона, Шатобріана та ін.), вони ввійшли в історію, а також мали вплив на багатьох письменників-романістів: Стендаля, Бальзака, Дюма, Гюго, Пруста та ін. Загалом, у французькому літературознавстві розрізняють декілька дефініцій мемуарів: 1) розповідь, іноді літературний твір, котрий подається особою на основі історичних або приватних подій, в яких вона брала участь чи була свідком; 2) спогади, написані особою, яка була учасником або свідком життя епохи; 3) просто збірник спогадів. Цікавою є думка, що мемуари тяжіють і до історії, і до автобіографії.

Для детального аналізу споминів вибираються такі напрями: характеристика жанру, мемуари як джерело історичного характеру, особа їх автора. Щодо першого із них зазначається: «Les memoires sont un genre litlēraire au croisement l'autobiographie, de l'histoire et du journal intime»[1][9]. Вони можуть складатися із нотаток, взятих з життя, з історичних переказів (уривків з газет, свідчень, листування…), з ретроспективних оповідей у прозі, в яких автор підсумовує свою власну розповідь і прагне відновити правду пережитих подій. Різниця між автобіографією та мемуарами полягає в природі описаних подій: коли в першій акцент падає на приватне життя автора, то в мемуарах –

на епоху. Подаються імена мемуаристів упродовж усієї історії розвитку жанру, де серед інших знаходимо Валері, Максіма, Жустін'єна, Жуанвіля, Ф. де Коміна, Маргариту де Валуа (королева Марго), Бентрана, Жіскар де Стена, А. Барбюса, Ж.-П. Сартра та ін. Йдеться й про т. зв. аномімні мемуари (Д. Дефо «Мемуари трупа», Стендаля «Мемуари туриста», мемуари графині Сеґюр, Ж. Сіменона «Спогади Мегре»).

«Encyclopedia Americana» [10] подає характеристику мемуарної літератури в статті під назвою «автобіографія», зазначаючи, що значення останньої перекладається буквально як запис особистого життя людини, а кращі зразки творів цього жанру дали Стародавня Греція та Рим. Тут також йдеться про «Анабазис» Ксенофонта, який містить деякі елементи автобіографії, й «Коментарі» Цезаря, називаються «геніальні автобіографії» Гете, Руссо, Водсворда (Англія), Торо (Америка) та ін. До інших видів саморозкриття, споріднених автобіографії як літературній формі й найтісніше з нею пов'язаних, укладачі відносять щоденники, нотатки й спогади. У записній книжці особи фіксуються щоденні події, передається її життя, як, приклад, Семюел Пепісс (XVII століття) у своєму «Щоденнику» досягає цілісності розповіді шляхом уривчастості описуваного. Серед інших наводяться спомини Уліса С. Гранта «Personal Memoirs» й президента Гаррі С. Трумена «Memoirs», автори довідника стверджують, що іноді в спогадах більше уваги надається оточенню автора, ніж йому самому. А, з іншого боку, в «Автобіографії Лінкольна Стеффенса» не тільки розповідається про події в Америці к. XIX-поч. XX століть, котрі стосувались соціальних реформ, але й робиться акцент на фактах, які впливали на життя автора. Висловлюється думка, що всі щоденникові форми, мемуари, нотатки й автобіографію можна об'єднати разом задля подачі повного чи часткового огляду життя певної особи. Як один із кращих прикладів такого поєднання наводиться твір Ф. Достоєвського «Записки з мертвого будинку», котрий є звітом особистих свідчень письменника за 4 роки життя. Для автобіографій характерні такі мотиви: сповідальний, бажання примирення, дослідницький, егоцентричний опис. Звичайно, автобіографія – результат поєднання усіх цих мотивів, та можна визначити провідний серед них. Так, «Сповіді» Августина носять виправдальні мотиви. Цікавим є підсумок укладачів довідника, в якому вони зауважують, що в автобіографії можлива белетризація.

У довіднику «The Nev Encuclopaedia dia Britannika» [11] мемуари, як не дивно, розглядаються в статті «Біографічна література», про яку пишеться, що це одна із найстаріших форм художнього вираження, яка прагне словесно відтворити людське життя, котре описує сам письменник або інша особа, покладаючись на певні джерела. Стосовно терміну «біографічна література» розглядають історичний, психологічний, етичний та естетичний аспекти. Перший, зауважується, дає можливість прослідкувати становлення цієї літератури, адже вона – відгалуження історії, це чи не найбільше стосується найдавніших біографічних писань: мемуарів Ф. де Коміна (XV ст.), праці Дж. Кавендіша (XVI ст.). Автори роблять спробу зіставлення: історія має справу із узагальненнями, в той час, як біографічна література акцентує на окремій людині, її житті (відмінне), обидві зосереджуються на минулому, переоцінюють його (спільне). Укладачі зауважують, що немає усталеної класифікації, хоча поділ полягає в тому, що розрізняють: 1) біографії, написані від першої особи; 2) біографії, написані на основі досліджень.

Як бачимо, потрактування терміну «мемуари» у довідникових джерелах різних народів майже тотожні, не дивлячись на те, що поляки, на відміну від інших націй, послуговуються визначенням «пам'ятник», одноголосними є укладачі різномовних джерел і щодо дотичності історії та мемуарів, шляхів становлення мемуаристики, хоча, звичайно, кожен народ прагне якомога більше сказати про розвиток власних споминів, ставить акцент на спогадовій літературі своєї нації. З іншого боку, й у росіян та українців теж зустрічаємо на означення мемуарів слово пам'ятник. Цікавими і цілком виправданими є бажання науковців щойно згаданих націй виокремити осібно терміни «мемуарно-автобіографічний», «мемуарно-історичний», «історико-мемуарний» (Г. Мережинська, А. Тартаковський, В. Полєк) та укладачів польської енциклопедії щодо визначення «автобіографічно-історичний», а також спроба англійських джерел подати мемуаристику в контексті біографістики, що потребує окремого розгляду. На часі вироблення єдиного чіткого підходу до структури самого мемуарного жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Literatura polska: Encyklopedia PWN. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 864 s.
2. Słownik gatunków literackich. – Bielsko-Biała: PARK, 2005. – 628 s.
3. Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. – У: 2-ох т.– Т. 2. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 623 с.
4. Мережинська Г. Деякі підсумки вивчення мемуарно-автобіографічної прози // Радянське літературознавство. – 1986. – № 10. – С. 43-49.
5. Тартаковський А. 1812 год и русская мемуаристика. Опыт источниковедческого изучения. – М.: Наука, 1980. – 312 с.
6. Полєк В. Історія української літератури XVIII століття. Частина перша. – Івано-Фоанківськ: Нова Зоря, 1999. – 224 с.
7. Der grosse Brockhaus. – Sibenten Band. – München: F.A. Brockhaus Wiesbaden, 1955. – 756 c.
8. Grand la Rousse encyclopédique en dix volumes. – Tome huitiéme. – Paris: Librairie Larosse, 1963. – 1047 p.
9. Wikipēdia.– Ел. ресурс: <http: // fr.wikipedia.org/wiki/accveil>
10. Encuclopedia Americana. V. 1-30. – Danbury, Connecticut: Scholastic Library Publishing, Inc, 2005. – V. 2. – 898 p.
11. The New Encyclopaedia dia Britannica. – V. 1-33. – Chikago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1988. – V.7. – 1046 p.

УДК 821.111(73)

Лось О. В.
(Чернігів, Україна)

ТВОРЧІ ПОШУКИ С'ЮЗЕН ВОРНЕР У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРИ АМЕРИКАНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ

В статті мова йде про творчі пошуки С'юзен Ворнер, письменниці доби американського ренесансу, її естетичні й релігійні уявлення. Розглядається її найвідоміший роман «Широкий, широкий світ». Роман аналізується в загальному контексті роману виховання, оскільки його сюжет ґрунтується на емоційному, інтелектуальному та духовному перетворенні маленької дівчинки Еллен в дорослу жінку. На додаток до виховного аспекту роман несе в собі властивий авторці вагомий християнський месидж.

Ключові слова: *американське відродження, роман виховання, духовне перетворення, християнський месидж.*

The article deals with Susan Warner, the American renaissance writer, her artistic explorations, aesthetic and religious views. Her most well-known novel «Wide, wide world» is in the focus. The novel is analyzed in the general context of the novel of apprenticeship with its plot based on emotional, intellectual and spiritual transformation of the little girl Ellen into the adult woman. In addition to its educational aspect the novel contains the powerful Christian message, so characteristic for the authoress.

Key words: *American renaissance, apprenticeship novel, spiritual transformation, Christian message.*

Література американського романтизму досягла свого розквіту в 1850-1855 роках, у період, який ознаменувався формуванням та становленням американського суспільства разом з одночасним стрімким розвитком самих Сполучених Штатів як молодої незалежної держави. «З окремих, досить різних за своїм національним складом, звичаями, релігійними переконаннями, мовними особливостями, регіонів поступово складається єдина держава, а в ній єдина американська нація, пройнята духом патріотизму й переконанням у своїх перевагах над народами Старого Світу [1: 338-339]». У літературі все більш відчутними ставали власні національні мотиви, що, серед іншого, дало підстави Ф. Маттісену назвати цей період «американським ренесансом [Цит. за: 2: 4]». Саме в цей час один за одним з'являються романи Н. Готорна («Багряна літера») та Г. Мелвілла («Мобі Дік»), цикл есеїв Р.В. Емерсона («Представники людства»), «Уолден, або Життя в лісі» Г.Д. Торо та перше видання збірки В. Вітмена «Листя трави», що лягли в основу американського літературного канону. На думку Дж. Томпкінс (Sensational Designs, 1985), різнопланова «жіноча література» цього періоду, яку історики літератури традиційно бачили на маргінесах і у підручниках відводили їй окремий розділ як явищу, що, попри присутність у літературі, не мало права знаходитись в одному ряду з представниками «високої літератури», також гідна того, щоб зайняти своє місце в літературі американського ренесансу. Підставою для цього слугує як той суспільний факт,

© Лось О. В., 2009

що, у певному сенсі, американська жінка почала набувати реальних громадянських прав та свобод саме у цей час консолідації нації, що супроводжувалась формуванням (а може, й відродженням, якщо згадати Анну Бредстріт) жіночої самосвідомості. Американська «жіноча література» XIX століття, з одного боку, займає активну суспільну та політичну позицію, відстоюючи права жінок, виступаючи за скасування рабовласництва, а з іншого боку, підтримує американські традиції пуританської моралі, піклується про виховання молодого покоління, керується релігійним прагненням змінити життя на краще, приділяє більше уваги самовдосконаленню, вихованню почуттів та сімейним чеснотам тощо.

Однією з представниць американської «жіночої літератури» можна назвати С'юзен Ворнер, яка наразі мало відома в Україні. Її літературні досягнення викликали чимало суперечок серед сучасних критиків, але популярність мисткині, як і значимість доробку в середині XIX століття були безсумнівними, що й спонукає до більш детального вивчення.

С'юзен Ворнер (Susan Warner) народилася 11 липня 1819 року в Нью-Йорку в сім'ї відомого адвоката Генрі Вайтінга Ворнера. Як багато жінок того часу, вона отримала домашню освіту, добре зналася на літературі, музиці, вільно володіла французькою та італійською мовами. В 1828 році помирає її мати, й вихованням С'юзен та її молодшої сестри Анни займається тітка по батьківській лінії. Ці та інші факти біографії пізніше буде покладено в основу сюжету першого роману Ворнер «Широкий, широкий світ». Вдалі інвестування в нерухомість дозволили родині мешкати у фешенебельних районах міста та відвідувати модні салони. Стрімке погіршення економічного становища змусило С'юзен та її сестру заробляти на життя письменництвом. 1837 року Ворнери продали нерухомість на площі Святого Марка та переїхали в літній будиночок на Констит'юшен Айленд, зовсім не пристосований для життя узимку. Наступні десять років, після втрати батьком адвокатської практики та серії провальних судових справ з сусідами з приводу території помістя, повністю розорили Ворнерів. 1848 року С'юзен почала роботу над першим романом «Широкий, широкий світ», сподіваючись, що книга принесе прибуток. Перші намагання надрукувати роман виявилися не дуже вдалими. Так, відомий видавець Харпер повернув роман з одним єдиним словом, написаним зверху на першій сторінці рукопису: «Fudge»/«дурня». Путнем, можливо, зовсім не звернув би на нього уваги, якби його мати, зі словами: «Провидіння допоможе його продати», не наполягла на друці. Але Провидіння було тут ні до чого, тому що в Америці були тисячі таких місіс Путнем, які потребували саме такої літератури [3]. Роман «Широкий, широкий світ» був опублікований наприкінці 1850 року, і перший тираж, що нараховував 650 примірників, розпродали за два місяці. Попит на книгу перевершив найсміливіші сподівання видавця: протягом наступних двох років роман перевидавався чотирнадцять разів й встановив безпрецедентний рекорд з продажу. Роман з доволі банальним сюжетом про поневіряння молодої дівчини-сироти Еллен Монтгомері, самотньої в «широкому, широкому світі», перекладений сьома мовами, здобув визнання читачок багатьох країн світу. «Книгою зацікавилися усі класи. Якось до місіс Джордж Бенкрофт завітала одна знайома і відверто здивувалась, побачивши книгу. Ця вишукана, шляхетна дама з притиском відреагувала: «Люба моя, кожен повинен прочитати її [4: 345-346]!» Пізніше «Широкий, широкий світ» назвуть першим бестселером в історії американської літератури. Зважаючи на те, що на той час не існувало закону про авторські права, точну кількість проданих примірників

назвати важко. Багато видавців безсоромно користувалися цим, перевидаючи роман й не сплачуючи авторці належних гонорарів. Тому, попри успіх та визнання, які приніс роман, С'юзен Ворнер не отримала значних прибутків й була змушена разом з сестрою протягом всього життя заробляти пером.

За наступні майже тридцять з половиною років письменниця написала біля 30 романів сама і ще 6 у співавторстві з сестрою Анною. Серед її творів книжки для дітей, релігійні пісні та ін. Найвідоміші з них – романи «Кічі» (1852), «Схили Шатомук» (1856), «Мелбурн Хауз» (1864). Показовим свідченням визнання та популярності Ворнер слугує той факт, що у перший же день продажу роману «Схили Шатомук» було розкуплено 10 000 примірників.

Найвідомішим і, відповідно, найбільш вагомим у творчості С'юзен Ворнер романом вважається «Широкий, широкий світ», в основу якого покладено сповнену втрат, поневірянь і розчарувань, але водночас життєствердну, оптимістичну й, у певному сенсі, вживаючи лексику того часу, прогресивну, історію життя дівчинки-сироти Еллен Монтгомері. Роман складається з 52 глав, кожній з яких передують епіграфи – цитати з творів Лонгфелло, Бернса, Шекспіра, Мільтона, Чосера та ін. Опосередковано це свідчить про доволі широке коло читання Ворнер, яка була знайома не тільки з класикою, але й сучасною літературою, покликаючись на популярні твори доби. Потужне інтертекстуальне тло формувало необхідний вектор читацької рецепції, що, завдяки відкритому фіналу (остання, 53, глава про заміжжя головної героїні була надрукована вперше у XX ст.), стимулювало фантазію читача, надаючи йому простір для особистої творчості.

Головна героїня роману, Еллен Монтгомері, через несприятливі сімейні обставини, від'їзд батьків до Європи, змушена залишитися під опікою родички, яка всіляко знущається з неї та принижує. Ситуація погіршується тим, що невдовзі помирає мати Еллен, а батько гине під час корабельної катастрофи. Дівчинка, на перший погляд, фізично залишається зовсім одна в «широкому, широкому світі», змушена поневірятися в пошуках кращої долі. Але ця самотність – суто фізичного простору, поряд завжди знаходиться «Той, хто тримає вітри й річки в своїй долоні, й може піклуватися» про неї [5: глава 2]. Присутність Всевишнього постійно й вигадливо по-різному акцентується в тексті, формуючи один з надзвичайно вагомих для все ще пуританської Америки наративних дискурсів. Дія роману починається в напівтемній кімнаті, де при мерехтливому світлі свічки дівчинка читає мамі Біблію; надворі вечоріє, мама здається стомленою, й дівчинка, головна героїня Еллен, готує чай. Авторка не описує зовнішності діючих осіб, читач може тільки здогадуватись про їхній вік, але атмосфера напівтемряви, кволі рухи жінки дають зрозуміти, що мати хвора, й потребує догляду, а любляча й турботлива дочка робить все можливе, щоб задовольнити матір. Саме дії і ставлення Еллен до матері розвіюють відчуття суму, яке визначає тональність зачину, характеризуючи головну героїню роману як щиру, внутрішньо сильну особистість, привабливу у своїй дитячій простоті та наївності. Поява батька, містера Монтгомері, несподівано руйнує навіть цей крихкий спокій та обриває сподівання Еллен на щасливе майбутнє в родинному колі. Він говорить про необхідність розлуки, бо вони з матір'ю від'їздять на непевний час, про те, що Еллен буде жити у його сестри, тобто про жорстоке випробування життям, уникнути якого неможливо. Еллен тримається мужньо, не дозволяє собі виявляти справжні

почуття, хоч ця новина розчавлює її. На тлі душевних переживань дитини, її нестримних сліз, невтішної місіс Монтгомері, яка розуміє, що це розставання – назавжди, бо вона просто не переживе виснажливої подорожі через океан, батько видається напрочуд холодним і байдужим. Саме він вирішує долю дружини й доньки, не зважає на їхні почуття та бажання, поводячись жорстоко й бездушно. При цьому в романі відсутній опису зовнішності батька як такий: подається його брутальна манера спілкування та поводження з дружиною й донькою, що дає підстави для висновку про вдачу і можливий характер рідної сестри, до якої він відправляє Еллен. Такий прийом створює ефект присутності читача, його залученості до атмосфери дійства, а персонаж постає уособленням типових рис пересічного, зовсім не романтичного чоловіка, такого собі глави американської родини середини XIX сторіччя, який вимагає від дружини й дітей абсолютної покори, стаючи втіленням патріархальної влади. «Більш того, вона (Еллен) не плекала жодної надії на те, що зможе якимось чином вплинути на бажання батька. Вона дивилась це страшне лихо як неминучість [5: глава 2]». Взагалі, така модель сімейних стосунків, або стосунків між чоловіком та жінкою, характерна для Америки того часу (про що переконливо протестно писала й Г. Бічер Стоу), не викликає супротиву або критики Ворнер, а приймається як даність. Про це свідчать постійні зауваження типу: «…ти не маєш права вибирати за себе», «…він (дядько) змушує мене робити все, що йому заманеться», «ти належиш мені більше, ніж комусь», «я (Еллен) завжди роблю те, що ти (Джон) мені кажеш», «вона була дорогоцінною іграшкою – річчю, якою потрібно опікуватися, вчити, володарювати… [5]». Наведені репліки стосуються всіх без винятку чоловічих образів роману, незалежно від їхньої позитивної чи негативної ролі в житті Еллен. Принагідно зазначимо, що взагалі система образів роману Ворнер побудована на контрасті й протиставленнях. У такий суто романтичний, а до всього кодифікований пуританським світобаченням спосіб Ворнер намагається продемонструвати багатоплановість і неоднозначність життя.

Батько наполягає на тому, щоб Еллен відправили на ферму його сестри Форчен (Fortune) Емерсон, з якою він сам не бачився й не підтримував стосунків з моменту одруження. Так виникає побічний сюжетний конфлікт, який неодноразово впливатиме на долю головної героїні, а саме конфлікт родин Монтгомері й Ліндсей, спричинений одруженням батьків Еллен. Ворнер одразу ж вказує на першовитоки конфлікту, те, що лежить на поверхні й буде зрозуміло її читачам: мати Еллен походила з заможної шотландської родини, батько ж був «янкі». Це поверхове пояснення Ворнер мало бути сприйняте читачем, хоч за цим – конфлікт двох культур, традицій, політичних систем: Америки та Британії, які розмовляючи однією мовою, маючи спільні релігійні, літературні, філософські й світоглядні корені, були кардинально різними й незалежними одна від одної. Такий «міжнаціональний» конфлікт стає дуже показовим, тому що з моменту визнання незалежності Америки ставлення європейців до американців, було не просто зверхнім, а іноді просто зневажливим через боротьбу за право домінування в світі. Позиція авторки в цьому питанні чітко визначена усвідомленням Еллен себе як справжньої американки, сповненої гордістю за свою країну, про що свідчать численні висловлювання типу: «Мої й тато, й бабуся, й тітка не виносять, коли я розповідаю про Америку. Я думаю, що вони радше були б задоволені, якби такого місця не існувало в світі. Якби вони могли, то не дозволяли б мені навіть думати про неї (Америку) [5: глава 52]».

Найтрагічніша в житті Еллен мить прощання з матір'ю, сповнена такого розпалу почуттів, психологізму й емоційного напруження, що відчутним стає душевний і навіть фізичний біль героїв. Спасінням для Еллен, у прямому й переносному сенсі, стає знайомство з таким собі паном на кораблі, на якому вона прямує в невідоме майбутнє. Незнайомець виявляє прихильність і співчуття до неї, втішаючи, розповідає про того, «хто керує нашим життям», про справжню віру і що треба робити, щоб бути істинною християнкою, якою була її мати, яка продала свою каблучку, єдину безцінну згадку про власну матір, й купила дочці Біблію, ту книгу, в якій можна знайти всі відповіді на будь-які запитання. Після цієї розмови Еллен твердо вирішує стати справжньою християнкою. Ця зустріч була визначальною в становленні Еллен як особистості; віра стала її стрижнем, стимулом й натхненням для самовдосконалення.

Наступний важливий етап у житті героїні пов'язаний з її перебуванням на фермі тітки Емерсон. Тут життя Еллен зовсім не схоже на її попередній досвід у родинному колі. Ферма стає втіленням щоденної важкої праці, яка забирає всі фізичні сили й виснажує морально. Ворнер зображує достатньо типовий для Америки середини XIX ст. побут ферми як такої, що репрезентує трудову етику пуританських поселенців, їхню безнастанну фізичну працю як запоруку майбутнього процвітання країни. Тут не місце білим панчохам, комфорту й пестощам. Для Еллен життя на фермі ніби скасовує минуле, кожного дня ставлячи перед необхідністю відмови від старих звичок, спогадів й уподобань. Й водночас постійно вчить новому, незвичному, вимагаючи від Еллен не тільки фізичної, але й моральної самовіддачі. Щоденна тяжка робота на фермі, досить реалістично змальована письменницею, не залишає часу й сил на саморефлексію, до якої була схильна Еллен, на навчання, на духовний розвиток. Тітка Форчен Емерсон, сувора, скупа на лагідні слова, сама керує значною за розмірами фермою, самостійно виконуючи більшість роботи по господарству, постаючи цілковитою протилежністю матері Еллен. Появу Еллен вона сприйняла холодно, з самого початку не виявивши жодних ознак симпатії до дитини. В бажанні відвідувати школу й навіть мати письмовий стіл для занять, Еллен було відразу ж відмовлено. Всіляко перешкоджаючи Еллен вчитися самостійно, змушуючи її тяжко працювати, ховаючи листи від матері й постійно нагадуючи дитині, що вона живе за її рахунок, тітка Емерсон в такий спосіб прагнула морально зламати й підкорити Еллен. Але та, дотримуючись обіцянки матері, яку дала перед від'їздом, вирішує вчитися самостійно. Більш того, своє становище вона визнає як випробування віри, тамуючи гнів, злість і роздратування, що виникали як реакція на поведінку тітки. Нове «родинне» коло сприймало Еллен як чужинку, тому в цьому можна побачити алюзію на роман Даніеля Дефо «Пригоди Робінзона Крузо», англійський просвітницький роман популярний в той час. Еллен, потрапивши на ферму тітки Емерсон, подібна Робінзону Крузо, який опинився на безлюдному острові й намагається пристосуватися й асимілюватися до оточуючого середовища. Подібно Робінзону Крузо, вона попри все, знаходить час на щоденну молитву та читання Біблії, на самоосвіту. Щоденний ритуал молитви – бесіди з Богом – вводить людину в особливий емоційно-психологічний стан, ефект від якого можна порівняти з сучасною звичкою відвідувати психолога у намаганні звільнитись від негативних переживань. Саме в молитвах американські жінки XIX століття знаходили втіху та розраду. Навіть значення дієслова «to comfort», яким Ворнер описує стан і відчуття Еллен після молитви або співу

псалмів, має в собі сему «задоволення, комфорту, втіхи». Сусідська дівчина, Ненсі Воуз (Nancy Vawse), яку Еллен терпляче вчить християнським чеснотам, виступає в романі в ролі П'ятниці. Постійна конфронтація Еллен з тіткою Емерсон подібна природним силам в романі Дефо, які людина не в змозі підкорити, але яким здатна гідно протистояти. Тому роман, за задумом авторки, виконує певну просвітницьку місію.

Близькими по духу стали для Еллен численні сусіди: містер Ван Брант та його мати, місіс Воуз та Еліс й Джон Хамфризи, які пізніше називають її прийомною сестрою. Родина Хамфризів стане на довгі роки порятунком для Еллен, а Джон Хамфриз – утіленням непохитної віри, освіченості, людських чеснот й чоловічої гідності. Дитяче захоплення Еллен цим чоловіком з роками переросте в кохання, приховане за глибокою прихильністю та повагою.

Подібна нібито спрощено прямолінійна сюжетна лінія здавна експлуатувалась літературою, про що свідчить хоч би певна типологічна близькість роману С'юзен Ворнер з «Джен Ейр» Шарлотти Бронте. В обох творах задіяні містичні вищі сили, які втручаються в долю героїнь. Чого лише варта несподівана поява Джона на тому самому місці, де колись Еллен вперше познайомилася з його сестрою, а тепер розбита горем після смерті Еліс невтішно страждала? Його привела туди якась містична сила, подібна тій, що покликала Джейн Ейр до скаліченого Рочестера, тобто таємниця, втілена в їхній спільній пам'яті й любові до Еліс. Ця свята дівчина жила й померла, щоб вони могли зустрітися на цьому місці як названі брат і сестра, але в кінцевому підсумку як чоловік та дружина. Або феєрична поява Джона в будинку Ліндсеїв в Единбурзі напередодні Нового року, коли він, оминувши всі перешкоди у вигляді охорони, увірвався до бальної зали й буквально силоміць супроводив Еллен до її кімнати. Там, втішаючи заплакану дівчину, він запевняє Еллен, що вони будуть разом, як тільки вона досягне необхідного віку, тобто повноліття, й зможе повернутися до Америки. До того часу їй слід залишитися в цьому домі, шануючи останню волю померлої матері. Можливо, такі збіги були випадковими, й роман Ворнер більше подібний до християнізованої притчі, героїня якої підкоряє свої бажання Божій волі, тоді як твір Бронте тяжіє до готичного роману.

Незважаючи на те, що сучасні критики дорікали письменниці з приводу надмірної сентиментальності, релігійного догматизму, стилістичної обмеженості й незначущості її романів, вона була надзвичайно популярна свого часу [2]. Постає просте питання, чим вона так приваблювала читачів? С'юзен Ворнер у своїй творчості звертається до таких «жіночих» тем як дім, здоров'я, діти (народження, виховання і т. і.), сімейні відносини, дружні стосунки з жінками, а також релігія, право на навчання та проблема вибору, які переважно належать до жіноче-центричної традиції в літературі. Так, роман «Широкий, широкий світ» надзвичайно яскраво змальовує вікторіанську епоху Сполучених Штатів, тому читачі могли відчути безпосередній зв'язок з їхнім життям. Оскільки сюжет роману ґрунтується на емоційному, інтелектуальному та духовному перетворенні маленької дівчинки Еллен в дорослу жінку, роман можна розглядати в загальному контексті *bildungsroman* – роману виховання, з характерними для нього темами особистісного та суспільного розвитку. На додаток до теми виховання, роман несе в собі вагомий християнський месидж, утілений в образі і долі Еллен Монтгомері, яка вчиться долати вразливість і безпорадність, тамувати розпач, безнадію, запальність й зверхність, знаходячи

силу в непохитній релігійній самовідданості. В цьому сенсі «Широкий, широкий світ» є прикладом художнього утілення християнської моралі, доводячи, що будь-які страждання винагороджуються тоді, коли віра є щирою й непохитною. Відстоюючи пуританські традиції виховання та сімейні цінності, Ворнер прикладом Еллен доводить, що все добре і погане в цьому світі йде від Всевишнього. Звичайно, така прив'язаність до християнських цінностей бере початок від часів перших американських поселенців, які пережили тяжкі часи саме завдяки вірі в Бога. Хоча сучасники Ворнер критикували її за надмірний релігійний дидактизм, не можна не визнати той факт, що вона створила героїню нового типу, яка в постійній боротьбі з собою, з обставинами долі, відстоює власні переконання, духовно й морально розвивається і, в певному сенсі, перемагає, знайшовши своє щастя.

Представницям «жіночої літератури» часто докоряють, що вони поєднують творчість з вихованням дітей та господарюванням, причому друге є пріоритетним. Але хтось із них був змушений зробити вибір між сім'єю та творчістю й відмовитись від шлюбу. Ще хтось був змушений займатися письменництвом, щоб фінансово забезпечити сім'ю після смерті чоловіка, або просто через бідність [6]. У випадку С'юзен Ворнер збіглися заледве не всі з зазначених причин. Все своє життя, так і не створивши сім'ю, вона залишалася самотньою, якщо можна так сказати про людину, яка щиро вірила в Бога. Разом з сестрою вони заробляли на життя письменництвом, й зробили це своєю професією.

Можливо, «жіноча література» періоду американського відродження, з точки зору сьогодення, здається занадто дидактичною або моралізаторськи- проповідницькою. Вона часто сповнена того релігійного пафосу, який важко сприймається сучасним читачем, але у середині XIX ст. це був чи не єдиний доступній жінці спосіб висловити своє бачення і ставлення до світу, який вони хотіли покращити, заохочуючи до читання тисячі жінок, а іноді й чоловіків. Деякі з цих романів стали бестселерами і справді, в певному розумінні, змінили суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наливайко Д. С., Шахова К. О. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму: Підручник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 416 с.
2. Михед Т. В. Пуританська традиція і література американського ренесансу: 1830-1860. – К.: Знання України, 2006. – 344 с.
3. Baym N. Woman's Fiction. – Ел. ресурс: <http://www.wsu.edu/~campbelld/amlit/domestic.html>
4. Warner A. B. Susan Warner. – New York: Putnam's, 1909. – Ел. ресурс: <http://etext.virginia.edu/railton/enam854/warner.html>
5. Warner Susan. Wide, Wide World. – Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1892. – Ел. ресурс: <http://digital.library.upenn.edu/women/warner-susan/wide/wide.html>
6. Wells K. Domestic Goddesses. – Ел. ресурс: <http://www.scribblingwomen.org/intro.

УДК 821.133.1-31

Істоміна О. М.
(Київ, Україна)

КРИТИКА ЯВИЩА СПОЖИВАННЯ У ФРАНЦУЗЬКОМУ НОВОМУ РОМАНІ

Стаття присвячується аналізу критики явища споживання у романі Ж.Перека «Les choses», що дозволяє інтерпретувати твір, спираючись на концепцію симулякру, оскільки рівень насиченості предметів перетворює реальне життя на видимість.

Ключові слова: *споживання, новий роман, шозизм, потреби, буття людини, симулякр.*

The actuality of present work is stipulated by the stunning integration and development of such social phenomena as consumption. In our work we emphasize linguistic and practical aspects of society of consumption.

Key words: *consumption, chosism, novel, need, simulacra.*

Кожна історична епоха має свою художню реалізацію. Історія ХХ сторіччя – це історія боротьби течій, динамічних змін та значних поворотів у житті всього світового соціуму. Зокрема, **актуальність** лінгвістичних розвідок визначається загальною спрямованістю лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту, а також увагою до специфіки ідіостилей окремих авторів. Отже, **метою** статті є дослідження явища споживання у французькій літературі шозизму крізь принцип концепції симулякру. Поняття споживання є сьогодні універсалією світової культури. У сучасній свідомості суспільства він є основним мірилом життя.

На зламі минулого сторіччя світла повоєнна дійсність перетворилася на дійсність споживання, що утвердилася формулою «купувати-продавати», а поняття «жити» змінилося на поняття «мати». У другій половині ХХ сторіччя «безідейна ситість» споживацького суспільства перетворилась у відчутну загрозу для французької культури [1: 6]. Зокрема, зазначимо, що у французьких джерелах споживання розглядається як споживання благ та послуг з метою задоволення потреб та бажань [13] і перетворилося на континуум задоволення. Середовище, в якому задовольняються потреби, включає в себе речі, людей і духовні цінності [5: 187]. Людина у світі речей має свого роду речову валентність, тобто властиву їй здатність «приєднувати до себе», привласнювати, перетворювати у власне майно, без чого особисте споживання неможливе, певну масу речей товарного світу, […] де характеризує фактичну можливість задоволення потреб у світі речей [там само: 243]. В сучасному суспільстві місце моралі зайняло споживання. Тіло перетворилося на предмет, капітал, що підпорядковується отриманню прибутків. Суспільство споживання знищує усе природнє і водночас заново створює її у штучному вигляді, у формі знаків, симулякрів.

На думку відомого французького літературного критика середини ХХ сторіччя М. Брауншвіга, основною рисою, що найяскравіше характеризує романи даного періоду, є, поряд із відмовою більшості французьких письменників належати до якоїсь певної школи, намір здійснити синтез всіх тенденцій, які намічалися ізольовано у кожній

© Істоміна О. М., 2009

окремій течії [11: 146]. Ця тенденція визначена тим, що письменники, творчість яких розгорталася на межі до і після другої світової війни, поділяли той самий час і простір, проте відображали його кожен по-своєму, створюючи при цьому свій власний стиль [див., напр.: 14: 236; 15: 193; 16: 16]. Дана особливість дозволяє віднести творчість Ж. Перека до представників літератури шозизму, що взяли на озброєння боротьбу проти глобального запровадження речей у життєпростір людини. В середині XX сторіччя нове покоління французьких письменників сформувало образи героїв, життя яких проходить паралельно немов у двох вимірах – реальне буденне життя та ілюзорний світ мрій і фантазій. Новий культурний контекст впливає на роман як літературний жанр. Починаючи з 50-х років XX сторіччя, критика суспільства споживання отримує своє разюче відображення у французькій літературі, яка «перетворилася на літературу не-знання, не-можливості, стала літературою, що шукає власну можливість існування, шукає саму себе як єдино можливий сюжет» [8: 8].

Терміном «новий роман» («nouveau roman») почали позначати нове явище літературного модернізму і з часом утвореної школи, теоретиками і метрами якої були визнані А.Роб-Грійє, Н.Саррот і М.Бютор, які очолили відповідно три основні напрямки новоромантизму: речовизм (або шозизм), роман тропізмів і міфологізм [3: 13 , див. також 18]. Вперше вжив цей термін Еміль Анріо (Émile Henriot), критикуючи роман А.Робб-Грійє «la Jalousie» у журналі «Le monde» від 22 травня 1957 року [там само]. У статті «Pour un nouveau roman» 1963 року А.Робб-Грійє проголосив відмову від психологічного портрету і навіть від персонажу [19], водночас зазначив, що «autour de nous, défiant la meute de nos adjectifs animistes et ménagers, les choses *sont là*» [там само]. При цьому він бажає, щоб ці речі повністю належать читачеві, подані виключно автором як необроблений матеріал [17]. Таким чином було перекинуто місток між людиною і речима [12]. Для лінгвістики новий роман – це передовсім певна зміна у сприйнятті, розумінні та дослідженні мови. В цей період поширення набуває термін «шозизм» від французького une chose річ, речизм. Модерніський новий роман шозизмом називає фотографічне копіювання предметів, зв'язки між якими втрачені [4: 148].

Поява нового роману збігається з пожвавленням інтересу лінгвістів до проблем когнітивних процесів, які сьогодні досліджуються в межах різних лінгвокогнітивних теорій (теорії концептуальної інтеграції, ментальних просторів, можливих текстових світів тощо). Попри велику кількість праць, присвячених проблемі дослідженню літератури шозизму, інтерференція мовних особливостей явища споживання крізь парадигму речовизму (шозизму) є маловивченою.

Роман цього періоду увібрав у себе різні напрямки, в рамках кожного з яких використовуються різноманітні жанрові форми, адже «еволюція літератури здійснюється не лише шляхом винаходом нових форм, але і головним чином, шляхом використання старих форм в новій ситуації» [7: 293]. Споживацький бум літератури шозизму, пов'язаний із відмінністю та неординарністю форм письма кожного письменника. Водночас виникає нагальна потреба пошуку нових концептів людини у світі, де справжніми героями стали товари споживання – речі.

Усе вище сказане наводить на думку про те, що у творах літератури шозизму людина перестає бути мірою і суддею усіх речей, вона розташовується посеред фізичних об'єктів

і зливається з оточуючим світом. Людина уподібнюється речам. Виникає бар'єр не тільки між людиною і світом речей, а й між людиною і людиною. Саме руйнування цінностей в епоху модернізму спричинила виникнення певного хаотичного стану людини, таке світовідчуття і стало домінуючим у поетиці французького шозизму.

На думку В. І. Бєлєхової, для розуміння змісту поетичних текстів та механізму формування їх словесних образів необхідне усвідомлення тих процесів, що відбиваються в художній свідомості поетів під час осмислення мозаїчної панорами довколишньої реальності другої половини XX ст. [2: 86]. На наш погляд, ця думка стосується й французької літератури шозизму. Окрім того, зазначений автори був серед перших, хто почав говорити вслух про загрозу споживання в своїх творах, за що ставали неодноразово лауреатами різноманітних премій: Ж. Перек за роман «La Vie mode d'emploi» у 1978 році отримав le prix Médicis, за роман «Les choses» Prix Renaudot у 1965.

Суспільні зрушення породжують і новий ракурс прочитання творів на базі концепції симулякру, що покликана розкрити сучасні туманні асоціації буття людини. Основні положення аналізу даного явища відобразилися у концепції симулякру Ж. Бодріяра, в якій домінантною є культура в повсякденному житті, річ-знак [6]. Таким чином симулякр в його концепції є підтвердженням низького рівня культури, коли втрачається реальність речі, і натомість підміняється сном, проектом, фантазіями. Речовизм переростає в нарцисизм, і разом з тим постає симулякром – підміною реальності, видимістю. Таким чином симулякр є втратою реальності речі, і натомість підміняється сном, проектом, фантазіями. В сучасному суспільстві місце моралі зайняло споживання. Тіло перетворилося на предмет, капітал, що підпорядковується отриманню прибутків. Суспільство споживання знищує усе природнє, і водночас заново створює її у штучному вигляді, у формі знаків, симулякрів. На базі концепції симулякру яскраво зображено критику явища споживання у романі Ж. Перека «Les choses». Бажання мати власну оселю призводить до блукання в думках по власній домівці змальовуючи її інтер'єр та призначення: *«L'oeil, d'abord, glisserait sur la moquette grise d'un long corridor, haut et étroit [...] Ce serait une salle de séjour [...] La seconde porte découvrirait un bureau. Les murs, de haut en bas, seraient tapissés de livres et de revues[...]»* (Perec, Ch, 12-13). Така пуста, брехлива подоба, «сублімація змісту у форму» [10: 65] і є симулякр, доказом чого слугують фігурування в тексті умовного способу, що передає нездійсненність, неправдивість, ірреальність дії та повторюваності лексем на позначення речей.

Використання лексичних одиниць на позначення яскравих або темних кольорів, детальна фіксація найдрібніших деталей декору свідчать про духовну невизначеність, пустоту, безвихідь: *«Puis, au-delà d'une autre porte, après une bibliothèque pivotante, basse et carrée, surmontée d'un grand vase cylindrique à décor bleu, rempli de roses jaunes, et que surplomberait une glasse oblongue sertie dans un cadre d'acajou, une table étroite, garnie de deux banquettes tendues d'écossais, ramènerait à la tenture de cuire. Tout serait brun, ocre, fauve, jaune : un univers de couleurs un peu passées, aux tons soignesement, presque précieusement dosés, au milieu desquelles surprendraient quelques taches plus claires, d'orange presque criard d'un coussin, quelques volumes bariolés d'un coussin, quelques volumes bariolés perdus dans les reliures»* (Perec, Ch, 10-11). Симулякр став частиною існування героїв, що реалізується у таких фразах: *«nul projet ne leur serait impossible [...] Car leurs moyens*

et leurs désirs s'accorderaient en tous points, en tout temps»(ibid., 16). Життя серед бажаних, вигаданих речей стало реальним та звичним, так як: *«C'était leur réalité, et ils n'en avaient pas d'autre»* (ibid., 18). Вживання лексеми *réalité* у однині підтверджує думку про те, що споживання постає як реальність. Світ перетворився на спокусу, де мрії героїв перетворилися на симулякри, а споживання простежується на рівні фізичної перцепції фантазій: *«[…]Paris entier était une perpétuelle tentation. Ils brûlaient d'y succomber, avec ivresse, tout de suite et à jamais. Mais l'horizon de leures grandes rêveries impossibles n'appartenaient qu'à l'utopie» (* ibid., 18). Невидима війна речей підготувала їх до того, що від життя: *«Ils attendaient l'argent» (* ibid., 28). Гроші перетворилися в автономний симулякр, позбавлений будь-якого повідомлення та обмінного значення, вони стали самі для себе повідомленням і обмінюються теж самі в собі [9: 41].

Отже, проведений аналіз демонструє гостру критику явища споживання, де природний світ заміняється штучною подобою, підміною явищ та понять, а виробництво речей змінюється швидше, ніж покоління людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Л. Г., Козлова Н. П. Косиков Г. История французской литературы: учебное пособие для филол. спец. вузов. − М.: Высшая школа, 1987. − 543с.
2. Бєлєхова Л. І. 1.Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект. Дис. ... д-ра філол.. наук: 10.02.04. Науковий керівник Воробйова О. П., − К.: КНЛУ, 2002, − 391 с.
3. Еремеев Л. А. Французский «новый роман». − К.: Изд. Наукова думка, 1974. − 223 с.
4. Кирнозе З. И., Пронин В. П. Практикум по истории французской литературы. Учебное пособие для педагогических институтов. − М.: Просвещение, 1991. − 159с.
5. Китов А. И. Экономическая психология. − М.: Экономика, 1987. − 303с.
6. Симулякр. – Ел. Ресурс: http://www.velikanov.ru/culturology/be.asp#BM20010
7. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. – 572с.
8. Фесенко В. І. Французький роман 1945-2000. Алхімія слова живого. − К.: Промінь, 2005. − Бібліогр.: с. 356-377.
9. Baudrillard J. L'échange symbolique et la mort. − P.: Gallimard, 1976, − 343p.
10. Baudrillard J. Le systeme des objets. − P.: Gallimard, 1982.
11. Braunschvig M. La littérature française contemporaine étudiée dans les textes (de 1850 à nos jours). – 3-ième édition revue et augmentée. – P.: Armand Colin, 1950. – 437 p.
12. CANAL Bernard. Paysage et Nouveau Roman. Ел. ресурс: http://www.crdp-montpellier.fr/ressources/frdtse/frdtse33e.html
13. Consommation. – Ел. ресурс: http://fr.wikipedia.org/wiki/Consommation#D.C3.A9finitions_en_.C3. A9conomieUn article de Wikipédia, l'encyclopédie libre
14. Histoire de la littérature française du XX-ième siècle. – N.III. De l'avant-guerre à l'après-guerre. – Genève: Ed. Famot, 1971. – 468 p.
15. Jarosz K. Du réalisme au second degré // Roman, Réalités, Réalismes. – P.: PUF. – 1989. – P. 189-200.

16. Kremer Marietti A. Conventions: Réalité/Fiction // Roman, Réalités, Réalismes. – P.: PUF, 1989. – P.13-24.
17. Nouveau Roman. – Ел. Ресурс: http://www.hku.hk/french/dcmScreen/lang3035/lang3035_nouveau_roman.htm
18. Nouveau roman. Un article de Wikipédia, l'encyclopédie libre. – Ел.ресурс: http://www.fr.wikipedia.org/wiki/Nouveau_roman
19. Robbe-Grillet A. Pour un nouveau roman (1963). – Ел. ресурс: http://www.site-magister.com/nouvrom.htm

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

Ch.: Perec G. Les Choses. – Paris: JULLIARD, 1965, − 158 p.

УДК 821.111-32

Кононенко І. А.
(Бориспіль, Україна)

ПРОБЛЕМА ВІЙНИ У МАЛІЙ ПРОЗІ РОАЛДА ДАЛА

У статті розкривається оригінальне бачення проблеми війни відомого англійського письменника Роалда Дала на основі збірки його новел про ІІ світову війну «Переходжу на прийом» (Over to You, 1945). Досягненню мети сприяє характерне для Р. Дала застосування міфу, що, спираючись на традиційні сюжетні колізії скандинавської міфології, набуває у конкретному втіленні неповторного авторського звучання. Попри всі жахи, війна для Дала, один із дієвих засобів розкриття людських можливостей, людської душі, що, очищуючись, проходить крізь пекельні випробування, утверджуючи одвічні гуманістичні цінності.

Ключові слова: *війна, міф, реальність.*

В статье рассматривается оригинальное видение проблемы войны известного английского писателя Роалда Дала, на основе собрания его новел «Перехожу на прием» (Over to You, 1945). Для достижения цели Р. Дал использует миф, опираясь на традиционные сюжетные коллизии скандинавской мифологии, что придает неповторимого авторского звучания его произведениям. Не смотря ни на что, война для Р. Дала один из способов показать и раскрыть возможности человеческой души, которая, очищаясь, проходит сквозь испытания, утверждая вечные человеческие ценности.

Ключевые слова: *война, миф, реальность.*

This article reveals original vision of the war of English writer Roald Dahl. He uses traditional myth with features of Scandinavian one to create his own specific manner. War for R. Dahl is just one of the ways to show possibility of human soul, which passes through tests, confirming eternal human value.

Key words: *war, myth, reality.*

© Кононенко І. А., 2009

Проблема війни і миру займає важливе місце у мистецтві та літературі світу. Ідейна і художня боротьба навколо цієї теми розгортається вже більше двох тисяч років. Вона завжди належала до числа тих болючих питань, що хвилювали людство. Люди хотіли знати, чому відбуваються війни, конфлікти між народами та державами, у чому їх смисл і значення. Саме тому це питання розглядалося філософами та мислителями у всі епохи, не втративши своєї актуальності і сьогодні [1: 1].

Зі Стародавньої Греції беруть початки бачення війни як про закономірного, заледве не нормального явища, однієї з форм вияву природного порядку речей. Так, Геракліт вважав, що війна є творчою першоосновою всіх змін, особливо відмінностей між людьми, а наслідки війни завжди справедливі. «Війна (грецькою «війна» називається polemos – термін, який означає будь-яку опозицію і, внаслідок цього, інші форми зіткнень – І.К.), – стверджував він, – батько всіх, цар усіх: одних вона проголошує богами, інших – людьми; одних створює рабами, інших – вільними». У системі еллінського політеїзму війна трактувалась як природне явище [2: 1]. Дещо подібними були й погляди Г. В. Гегеля, який вважав, що війну не слід розглядати як абсолютне зло або як зовнішню випадковість: вона виявляє слабкі, уразливі місця у суспільстві, чим викликає необхідність його вдосконалення [3: 3].

Війна була однією з центральних тем міфів, героїчних пісень та легенд, сюжети яких «складалися протягом багатьох віків, відображаючи історичні етапи розвитку людства від винайдення людиною знаряддя праці до реальних історичних подій» [4: 5]. Одна з перших літературних згадок про війну – поема Гомера «Іліада» – розповідає про героїчні битви греків та троянців під стінами Трої. Варто зазначити, що незалежно від історичного часу, зміни суспільно-політичної ситуації у світі чи окремо взятій країні, тема війни постійно присутня в літературі: у героїчних поемах, легендах, розповідях про хрестові походи, піснях і т.д. Але по-справжньому тема війни почала звучати у XIX ст. «Пармський монастир» Ф. Стендаля (1839 р.) – твір, у якому вперше в історії світової літератури війну було показано з суто реалістичних позицій. Належну оцінку роману Стендаля саме з цієї точки зору дав Л. Толстой, автор «Севастопольських оповідань», «Війни і миру»: «Я більше за будь – кого зобов'язаний Стендалю. Він навчив мене розуміти війну. Хто до нього описав війну такою, якою вона є насправді?» [6: 2]. Е. Гемінгвей, який теж пройшов через війну і показав її у своїх романах як брудну і важку буденність, ворожу всьому живому (це, зокрема, «Прощавай, зброє!»), сказав про автора «Пармського монастиря»: «Стендаль бачив війну, і Наполеон навчив його писати. Він учив тоді всіх, але більше ніхто не навчився» [7: 2].

З 30-х років XX ст. увагу дослідників почала привертати проблема воєнного роману. Так, особливої популярності набуває військова фантастика, темою якої стало зображення «контурів майбутньої війни» [8: 116]. Військовий роман цього періоду відставав від свого часу. У першу чергу, це зумовлювалося тим, що небагато з письменників бачили війну на власні очі, а її учасникам було не до літератури [9: 116].

Друга світова війна надала можливість в черговий раз перевірити літературу на здатність адекватно відгукнутися на надзвичайну ситуацію в житті суспільства та індивіда. Притаманний їй арсенал художніх засобів уповні дозволяє не тільки представити історію через детальний опис подій конкретного періоду, але й прослідкувати зміни,

характерні для певних історичних епох, що відбувалися в суспільстві та в душі окремо взятої людини.

Такий інтерес до людини на війні та її замученості до катастрофізму історії, виявом чого слугує війна, властивий відомому письменнику XX ст., визнаному класику англійської прози Роалду Далу, творчість якого досі не була предметом окремих досліджень вітчизняних літературознавців. Та й зарубіжні дослідники лише вряди годи звертались до нього, відгукуючись на чергові спалахи його популярності як неперевершеного майстра прози для дорослих і дітей. Дебютував Дал оповіданнями про війну, причому предметом його опису стали події, учасником яких він був і лише згодом, з роками зрозумів, що його особистий воєнний досвід – тільки фрагмент великої історії людства. У представленій розвідці зроблено першу спробу проаналізувати оригінальне бачення війни у малій прозі Роалда Дала.

Дал, так само як Стендаль, Толстой і Гемінгвей, теж був на війні. Але, на відміну від них, почав писати про ці події по гарячих слідах, коли війна ще йшла і ніхто не міг з певністю спрогнозувати, чим усе закінчиться. Тому для нього важливим було не тільки передати відчуття героїзму й бажання британських вояків перемогти фашизм, але й розповісти правду про ще незнану благополучними Штатами війну, показати її такою, як вона є: військові будні, бойові дії. При цьому Дал, у традиційно англійському незворушному стилі, не акцентує на баталіях і трагедійності війни. У спокійній епічній манері, з-під якої прозирає парадоксальна іронічність і навіть насмішка над серйозністю та очікуваним героїзмом, з яким люди прагнуть смерті один одного, він говорить про війну як звичну і доволі нудну справу чоловіків, що вирізняє його з-поміж усіх, хто писав про війну.

Самоіронією, як характерним виявом саморефлексії, позначена розповідь Роалда Дала про сам факт його письменницького дебюту. Коли почалась Друга світова війна, Дал добровільно вступив до військово-повітряних сил Великої Британії і після піврічного навчання став пілотом-винищувачем. Короткий термін навчання, відсутність професійного та бойового досвіду привели до того, що »з 20 чоловік, які проходили навчання разом з Далом, 17 потім були вбиті, і Роалд міг опинитися в їх числі, але доля зберегла його – не для воєнних, а для літературних подвигів» [10: 8]. У 1940 р., під час перельоту з Єгипту до Лівії, Дал отримав серйозне поранення, яке заледве не коштувало йому життя і пізніше стало причиною його звільнення з армії. Про перипетії цієї справді серйозної події він і написав своє перше оповідання під характерною для його манери й іронічного ставлення до військової героїки назвою «Раз плюнути» (Just a Piece of Cake).

Дал після поранення півроку лікувався у шпиталі в Александрії і приєднався до своєї ескадрильї уже в Греції. Він брав безпосередню участь у бойових діях, занісши на свій рахунок 2 збитих німецьких бомбардувальники. Згодом його направили до Єгипту, де він отримав наказ про переведення до Північної Палестини. Ця подорож частково відображена у новелах «Нічна гостя» та «Дядечко Освальд». У 1942 р. Роалд Дал був визнаний непридатним для продовження служби і повернувся до Англії. Однак довго там не затримався і, отримавши призначення, вирушив до Америки, де й почалась його письменницька кар'єра.

Військова дійсність, за словами П. М. Топера, «часто стає у сучасному мистецтві тією територією, на якій письменник робить перевірку свого розуміння гуманізму» [11: 54]. Ці слова уповні відповідають зображенню війни у творчості Р. Дала.

Перша його книга «Переходжу на прийом» (Over to You, 1945) присвячена спогадам про бойові будні англійських пілотів ІІ світової війни. У коротких розповідях війна постає не як набір фактів чи опис подій окремих військових операцій, а розкривається крізь призму людського досвіду (в першу чергу власного), переживань та відчуттів. На першому плані зображення екстремального – того подразника, крізь який і пізнається істина. Його історії починаються з кульмінації: у суто модерністському дусі Дал не говорить про причини, що призвели до ситуації, навколо якої розгортаються події. Він акцентує увагу на зображенні переживань людини, що знаходиться на межі життя і смерті. Для письменника образ війни у літературі – це можливість розкрити грані людської душі через художні засоби, через гру парадоксів, відчути та донести до читача простою доступною мовою та образами, де проходить межа між добром і злом, що таке життя та смерть, де закінчується страх і починається сприйняття реальності, в якому іронія і навіть інтерес та проста цікавість беруть верх над усіма відчуттями, в тому числі страхом, і дають змогу розкритися прихованій людській суті.

Новели Дала, на перший погляд, наповнені традиційними образами та стереотипними ситуаціями – звичайні люди у негероїчних військових буднях. Але автор знаходить нетрадиційні рішення виходу з досить типових ситуацій для своїх героїв. Дал не претендує на досягнення глобальних цілей – змінити свідомість людей чи змусити їх зрозуміти весь жах і трагізм війни, він не робить не те що прямолінійних, взагалі жодних висновків, тільки констатує факти та описує відчуття звичайної людини, яка виконує свою роботу – воює проти ворога. Його персонажі не претендують на звання героя, не мріють про нагороди чи визнання, а думають лише про те, щоб вижити, повернутися до рідних і ще раз побачити друзів.

У новелах оповідь ведеться від першої чи третьої особи, що дає можливість читачеві зануритись у світ переживань головного персонажа і краще зрозуміти його відчуття – страх, відчай, розпач, все те, що знайоме кожному. Але у творі, де увага не акцентується на події чи причині, яка привела героя то такого емоційного стану, подія відходить на другий план, в епіцентрі уваги знаходиться емоційний стан головної дійової особи та її переживання в даний момент.

У дебютній новелі «Раз плюнути» («Just a Piece of Cake», 1942 р.) Дал знайомить з власним досвідом пережитої авіакатастрофи. Це опис уповільненого ходу думок, що вирують у свідомості героя, поступово відкриваючи йому, одночасно з читачем, розуміння всієї складності загрозливої для життя ситуації [12: 149]. «Для Дала відтепер і надалі домінантною стає особистість, а головне – її таємниця, що привідкривається саме за умов деформації реальності» [13: 149]. Саме такий прийом – відсутність меж між реальністю та ірреальністю – застосовує письменник, щоб розкрити психологічний стан персонажа та краще зрозуміти його відчуття. Особливістю психологічних характеристик персонажів Дала є повна відсутність страху та його витіснення цікавістю (відчуття наближення смерті не лякає, а, навпаки, викликає ряд емоцій та думок – що буде там, за лінією життя і смерті?). Іншою особливістю героїв є саркастично-іронічне ставлення до життя, що дає можливість тримати себе в тонусі, знаходити нестандартні рішення і дозволяє читачеві краще зрозуміти внутрішній світ цих неординарних персонажів.

Гра парадоксу, присутня у творчості Дала, – це інший засіб, за допомогою якого автор намагається розкрити таємницю людської душі та показати війну очима її невинних

жертв. Чиста дитяча душа у новелі «Катіна» стикається з безглуздістю та жахіттями війни, з одного боку, і добротою та співчуттям людей, з іншого. Події обертаються навколо маленької дівчинки, яка після чергового нападу і бомбардування втрачає всіх рідних. Шокуючий спокій та відчуженість в очах дитини, що стала свідком страшних подій, контрастує з метушнею та панікою оточуючих її дорослих, які намагаються знайти рідних або хоча б їх тіла. Мужність, з якою дитина спостерігає все, що відбувається навколо, вражає двох пілотів. Так Катіна потрапляє до військової частини, де знаходить друзів, хоч часто навіть не розуміє їх мови. У творі присутні драматизм характерів, гострота психологічних конфліктів, парадоксальність у вираженні трагічної теми, що створює ефект емоційного наповнення сюжету. Не може залишити байдужим найприскіпливішого читача світла дитяча душа у чорних буднях військової дійсності, метушлива паніка дорослих, біла сукня у червоних плямах крові і спокій самотньої дитини. Тут персонажі представлені швидше як жертви війни, а не її герої. Варто відзначити авторське прагнення до спрощення колізій, характеристик персонажів, за якими стоять ті чи інші соціальні групи та сили [14: 128].

Військові будні, але вже в іншому ракурсі, описані в новелі «Вони ніколи не стануть дорослими». Щодня молоді люди, вже досвідчені пілоти-винищувачі, злітають у небо для виконання завдання, розуміючи, що кожний політ може стати останнім. Одного разу вони так і не дочекалися повернення Кіля, з гіркотою констатувавши чергову втрату звичним «Не пощастило!». Через кілька днів він повертається, але нічого не може розказати про те, що з ним сталось. Навіть коли він щось і пригадує про події останніх днів, йому досить складно їх пояснити. «Я летів на висоті близько двадцяти тисяч... Раптом я опинився в тумані... Щоб вийти з нього, я почав знижуватися... потім раптово у мене виникло відчуття, що внизу, піді мною, нічого немає, ні моря, ні землі, взагалі нічого, і я повільно... увійшов у піке… Не знаю, скільки це тривало, може, кілька хвилин, а може, й годин... але мені не було страшно» [15: 124-125]. Знову ми бачимо характерний для Дала прийом витіснення-заміщення емоції страху емоцією цікавості: «чому я ще досі лечу?» Відсутність страху та відчаю в критичній ситуацій, незнання майбутнього – натомість герой з цікавістю розглядається, очікуючи на подальші події. Війна парадоксальним чином сприяє звільненню особистості від буденності, даючи можливість очистити мислення і відчуття і сприйняти життя по-новому, зрозуміти істинність власної внутрішньої прихованої сутності.

«Я вийшов із туману так несподівано і так швидко, що мене засліпило світло... Перехід з одного середовища до іншого був миттєвим... Я заплющив очі і кілька секунд їх не відкривав... І раптом я побачив їх. Наді мною й попереду мене небом однією довгою лінією летіли літаки... Так вони й летіли, не звертаючи зі свого курсу, неначе парусні кораблі, які підганяв сильний вітер, і тут я все зрозумів... зрозумів, що це пілоти та екіпажі, убиті в боях, а тепер вони на своїх літаках вирушили в останній політ, в останню подорож» [16: 125]. Змішаність емоцій героя у поєднанні з авторським детальним описом, уповільненням реальності створює ефект ірреальності події. Тут варто вказати на оригінальне бачення війни автором. Як істинний художник, Дал прагне узагальнення особистого досвіду і звертається до міфу: «Я був так близько від них, і мені здавалося, що мене тягне за ними всупереч моїй волі... Повернути чи полетіти від них я не міг, навіть якби й захотів... я не керував своїм літаком» [17: 126]. Відчуженість психіки персонажа від його волі створює ефект роздвоєності особистості: думки та емоції існують одночасно, але

функціонують окремо одне від одного. Відокремлення від теперішнього часового перебігу переконує у пасивному очікуванні героєм долі. Сконцентрованість на бажанні дізнатися якомога швидше про власне майбутнє редукує, а точніше, знищує решту відчуттів: «Пригадую, що ні разу тоді не відчув ні холоду чи спеки, ні голоду чи спраги... Страху я також не відчував, тому що я не знав, чого боятися... я нічого не пам'ятав і не думав ні про що, що могло викликати переживання. Від того, де я знаходжуся, я отримував тільки задоволення... Я випадково побачив своє відображення в дзеркалі: я посміхався, посміхався очима та губами» [18: 126 -127]. Втрата всіх почуттів, крім почуття щастя, втрата відчуття часу та простору знімає напругу між об'єктом та суб'єктом, реальністю та ірреальністю. Між останніми стирається межа, яка має їх відокремлювати, і народжується нове символічне явище – міф. Дал довів, принагідно процитуємо слова Р. Барта, що «Міфом може бути все» [19: 234].

Але базове визначення літературного міфу – це сюжет про діяння богів і героїв, про походження й загибель світу, про подвиги культурних героїв і першопращурів, себто фіксування у масовій свідомості інформації передусім інтуїтивного, а не емпіричного походження. Ця інформація має сакральный характер, є гарантом стабільності соціуму і джерелом знання про буття. Міфічне знання, всупереч розповсюдженій опінії, не опонує знанню науковому, бо виконує інші функції [20: 1].

Міф виникає як спроба побудови на інтуїтивно-образному рівні сприйняття цілісної картини світу, що здатна узагальнити емпіричний досвід і доповнити його. Як феномен свідомості, міф являє собою форму цілісного масового переживання і тлумачення дійсності за допомогою чуттєво-зорових образів, які набувають властивостей самостійних явищ реальності. Міфологічна свідомість з початку свого зародження характеризується синкретизмом, сприйняттям картин, породжених творчою уявою людини у якості неспростовних фактів буття. Для міфу не існує межі між природним та надприродним, об'єктивним та суб'єктивним; причинно-наслідкові зв'язки в ньому підміняються зв'язком за аналогією та химерними асоціаціями. Світ міфу є гармонійним, упорядкованим і не підвладним логіці практичного досвіду. Гармонійність міфу – його сутнісна характеристика – переноситься на зовнішнє поле дієвості міфу, перетворюючись на принцип регуляції зв'язків, що співвідносяться між собою, наприклад: людина – суспільство, людина – природа, свідомість – реальність тощо [21: 1].

Актуалізація змісту міфологічної свідомості робить його справжнім і позачасовим, а також дозволяє цій свідомості повернутися назад до традиції та розглядати її з точки зору її власних «позачасових» елементів [22: 1]. Як зазначає В. Кривонос, міф – це передусім форма свідомості, особлива модель світовідчуття та світосприйняття. Оскільки це первинна форма свідомості, то знання тут має аксіоматичний характер, не обмежене догмами та визначеннями, звернене до питання генези. Міф не оперує поняттями добра і зла – ці моральні полярізатори виникли під час кризи міфопоетичної свідомості і масової підміни понять [23: 1].

То які ж ознаки міфу? А. В. Гулига вважав такими злиття реального та ідеального (думки та дії); підсвідомий рівень мислення (опановуючи сенс міфу, ми розвінчуємо сам міф); синкретизм відображення (нероздільність суб'єкта і об'єкта, відсутність розмежування між природним та надприродним [24: 275].

О. М. Фрейденберг характерними ознаками міфу вважала: «Образне уявлення у формі кількох метафор, де немає нашої логічної, формально-логічної каузальності і де предмет, простір, час розуміються нероздільно і конкретно, де людина і світ суб'єктно-об'єктно єдині, – цю особливу конструктивну систему образних уявлень, коли вона виражена словами, ми називаємо міф» [25: 28].

Спираючись на окреслені науковцями характеристики, вважаємо що новелістика Дала дає підстави говорити про формування авторського міфу про війну. Дія одночасно відбувається і в реальному часі, і в якомусь «позачасі», що дозволяє реалізувати притаманний міфові принцип синхронності та лінійної послідовності. Фантастичні елементи виглядають органічно, а певні, цілком реальні речі мають ледь відчутне магічне забарвлення. Як бачимо, авторському міфу Роалда Дала притаманні загальні ознаки та характеристики міфу, доповнвтілені у неповторній авторській манері. Завдяки цьому прийому персонажі втрачають контроль над своїми свідомим відчуттями, а їх втомлені пошуками щастя душі потрапляють до Валгалли, того міфічного місця, де і знаходять довгоочікуваний спокій воїни.

«Література починається міфом і ним же завершується», – казав Хорхе Луїс Борхес. Важко сперечатися з класиком. Адже всі епоси – й архаїчні, й класичні, – є одним із втілень міфу, результатом відображеного оповідачем міфопоетичного сприйняття світу.

У Дала міф виступає елементом пізнання дійсності та способом пояснити війну крізь призму людського сприйняття дійсності в критичний момент, що межує між життям і смертю. Такий підхід до міфологізації дає підгрунття для «створення найбільш семантично багатих, енергетичних образів дійсності» [26: 155]. Р. Дал у своїй творчості вдається до використання та інтерпретації міфу, роблячи спробу пояснити сутність війни, виділяючи в ній кілька художніх складових:

– війна представлена крізь відчуття та переживання окремого індивіда;

– війна як факт особистого досвіду;

– війна як поняття абстрактне, як те, що існує поза часом та простором.

Війна у Дала є засобом, за допомогою якого він робить спробу пояснити людську душу і розкрити ті її грані, що не мають запиту у мирні часи. При цьому його цікавлять ті людські універсалії, на які не впливають ні простір, ні часу. Для письменника війна слугує засобом перевірки, випробування і, в кінцевому підсумку, очищення внутрішнього світу людини від чорноти буденності. Персонажі його новел – звичайні люди, які з волі долі стали свідками чи жертвами війни або, за покликом душі, добровільними її учасниками. Та на відміну від персонажів Дала, які живуть у буденності – зовні милих людей, внутрішній світ яких наповнений жахливою монструозною сутністю, наприклад, добра та привітна бабуся, що «нагадує маму найкращого друга», безжально вбиває своїх квартирантів («Домовласниця / Landlady»); чарівна вагітна жінка стає вбивцею власного чоловіка («Нога ягняти / Lamb's Leg»), – герої воєнних новел проходять крізь жорстокі випробування смертю і втратами, бачать життя з його найстрашнішої сторони, але зберігають світло в своїх душах, здатність переживати та співчувати, без чого людина не має права називатись людиною.

Отже, проблема війни у творчості Р. Дала знаходить своє оригінальне втілення, що пояснюється, перш за все, обраним ракурсом зображення – крізь призму переживань

людської душі, якій холодна іронія розуму допомагає зберегти спокій та незворушність. Ефективному досягненню мети сприяє характерне для Р. Дала застосування міфу, що, спираючись на традиційні сюжетні колізії скандинавської (по більшості своїй) міфології, набуває у конкретному втіленні неповторного авторського звучання. Війна для Дала, попри всі її жахи, один із дієвих засобів розкриття людських можливостей, людської душі, що, очищуючись, проходить крізь пекельні випробування, утверджуючи одвічні гуманістичні цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сушинський Війна як філософська проблема, Український Культурологічний Центр //2003. – С. 1. – Ел. ресурс: <http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&theme_id=7228&material_id=29018>.
2. Сушинський Війна як філософська проблема, Український Культурологічний Центр //2003. – С. 1. – Ел. ресурс: <http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&theme_id=7228&material_id=29018>.
3. Сушинський Війна як філософська проблема, Український Культурологічний Центр //2003. – С. 3. – Ел. ресурс: <http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&theme_id=7228&material_id=29018>.
4. Кун Н. А. Легенды и мифы Древней Греции. – М.: ЭКСМО – Пресс, 2001. – С. 5.
5. Кун Н. А. Легенды и мифы Древней Греции. – М.: ЭКСМО – Пресс, 2001. – С. 8.
6. Французький класичний реалізм в літературі. – 2005. – С. 2. – Ел. ресурс: <http://www.refine.org.ua/page-cat-24-0.html >.
7. Французький класичний реалізм в літературі. – 2005. – С. 2. – Ел. ресурс: <http://www.refine.org.ua/page-cat-24-0.html >.
8. Зверев А. М., Ващенко А. В., Ерофеев В. В. Лики массовой литературы. – М.: Наука, 1991. – С. 116.
9. Зверев А. М., Ващенко А. В., Ерофеев В. В. Лики массовой литературы. – М.: Наука, 1991. – С. 116.
10. Дал Р. Дорога в рай // Богданов И. 2003. – С. 5-14. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2004. – С. 8.
11. Топер П. М. Ради жизни на земле. Лит-ра и война. Традиции. Решения. Герои. – М.: Сов. писатель, 1985. – С. 54.
12. Михед Т. В. Поетологічні етюди з історії літератури Англії та США. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – С. 149.
13. Михед Т. В. Поетологічні етюди з історії літератури Англії та США. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – С. 149.
14. Зверев А. М., Ващенко А. В., Ерофеев В.В. Лики массовой литературы. – М.: Наука, 1991. – С. 128.
15. Дал Р. Дорога в рай. – Санкт- Петербург: Азбука-классика, 2004. – С. 124-125.
16. Дал Р. Дорога в рай. – Санкт- Петербург: Азбука-классика, 2004. – С. 125.
17. Дал Р. Дорога в рай. – Санкт- Петербург: Азбука-классика, 2004. – С. 126.
18. Дал Р. Дорога в рай. – Санкт- Петербург: Азбука-классика, 2004. – С. 126-127.

19. Барт Р. Мифологии. – М.: Издательство им. Сабашниковых, 1996. – С.234.
20. Кривоніс В. Зміна культурних парадигм: міф чи реальність? – Ч 2. – 2007. – С. 1. – Ел. ресурс: <http://gak.com.ua/authors/649>.
21. Морщакова О. С. Міф як чинник гармонізації людського життя. – Тернопіль. – 2008. – С. 1. – Ел. ресурс: <http://newacropolis.org.ua/ua/mif2003>
22. Морщакова О. С. Міф як чинник гармонізації людського життя. – Тернопіль. – 2008. – С. 2. – Ел. ресурс: <http://newacropolis.org.ua/ua/mif2003>.
23. Кривоніс В. Зміна культурних парадигм: міф чи реальність? – Ч 2. – 2007. – С. 1. – Ел. ресурс: <http://gak.com.ua/authors/649>.
24. Гулыга А. В. Миф как философская проблема//Античная культура и современная наука. – М.: Наука, 1985. – С. 275.
25. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. – М.: Наука, 1978. – С.28.
26. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М.: Изд. Группа «Прогресс» – «Культура», 1995. – С. 155.

УДК 821.161.1.09

Булгакова А. А.
(Гродно, Беларусь)

ТОПИКА МИРА В ПОЭЗИИ СИМЕОНА ПОЛОЦКОГО РАННЕГО ПЕРИОДА

*В статье рассматривается топика мира в ранней поэзии Симеона Полоцкого. Объясняется разница между понятиями «топос «мир» и «топика мира», **раскрывается** семантика отдельных топосов («мир – книга», «мир – сад» и др.) презентирующих топику мира, а также механизмы вербального воплощения топосов (как устойчивых мыслительных схем) в тексте.*

Ключевые слова: *топика, топос, барокко.*

The article deals with the topic of the world in the early poetry of Simeon Polotskij. The difference between the terms «topos world» and «topic of the world» is explained. The semantics of the toposes «world – book», «world – garden» and others, that presents the topic of the world, and the mechanisms of its verbalization are revealed.

Key words: *topic, topos, the Baroque.*

Проблема топики является одной из актуальнейших проблем современного литературоведения, рассматриваемой в самых различных аспектах. Обращение к топике мира неслучайно, так как именно она насыщена онтологической, гносеологической и аксиологической проблематикой. Само понятие мира полисемантично, что отражается в семантике образов, презентирующих топику мира в тексте. В одном из своих значений мир выступает как *целостность* – Вселенная, универсум, совокупность предметов и явле-

© Булгакова А. А., 2009

ний – материальных и идеальных (комплекс духовных феноменов), а также отношений между ними. В другом значении он определяется как *согласие* человека с самим собой и другими, покой. Третье значение мира непосредственно связано с человеком, но неотделимо от двух первых: мир как *люд, народ, общество*.

Топика мира в поэзии Симеона белорусского периода (который, как писал А. И. Белецкий, «во многом для нас еще темен» [1: 264], но, несомненно, важен для становления Симеона Полоцкого как барочного поэта) будет синтезировать в себе все значения понятия «мир» и отражаться в тексте в системе взаимосвязанных топосов.

Наша задача – проанализировать семантику и механизмы словесного воплощения топосов, презентирующих топику мира в раннем творчестве Симеона Полоцкого и определить их функцию.

Наличие бинарных оппозиций и организуемых ими устойчивых архетипических образов (мира как моря, сада, человека и др.) позволяет нам говорить именно о топике мира, а не о картине или образе мира. Однако существует еще одно понятие – «топос Мир», которое можно употребить при анализе, например, «Вертограда многоцветного» (далее – ВМ), но нельзя применительно к творчеству Симеона Полоцкого рассматриваемого нами периода, так как данное понятие, как нам кажется, применимо не ко всем литературным произведениям, а лишь к тем, которые претендуют на создание обобщающего, универсализирующего смысла. Разница между этими понятиями заключается в том, что топос «мир» предполагает *целостность сознания* (то есть наличие идеи единства мира в сознании поэта, которая выражается через установление символических связей между близкими и далекими по смыслу явлениями), отражающуюся в *целостности текста* (идейно-тематической, композиционной, стилевой), которая в «Вертограде многоцветном» обеспечена алфавитной организацией книги и замыслом поэта, но не проявляется в отдельных стихотворениях, принадлежащих его раннему творчеству.

По нашему мнению, отсутствие основной идеи единства мира в сознании и соответственно в поэзии Симеона белорусского периода обусловлено сильным влиянием на поэта «латины», то есть католицизма. Прот. Г. Флоровский указывал на то, что раннее творчество Симеона протекало в атмосфере «внутренней интоксикации религиозным латинизмом» [2: 51], что не могло не отразиться на его мировосприятии. В формировании латинской направленности мышления Симеона немаловажную роль сыграла и его учеба в Киево-Могилянской, а впоследствии, возможно, и Виленской иезуитской академиях. Влияние католичества проявилось на образном уровне его ранних религиозно-философских и морально-этических сочинений, центральное место в которых занимает образ Девы Марии (ключевой в латинской религиозной поэзии), который, согласно правилам барочной риторики, входит в различные цепочки переосмыслений, метафоризуется (Дева Мария – роза, сад, гавань, корабль, мир, книга и т.д.). Доминирующая в творчестве Симеона Полоцкого проблематика человека, его душевных качеств и морального облика также отражает западную направленность мышления поэта (направленность на человека), в то время как православному сознанию, по мнению Л. Карсавина и других исследователей, свойствен космоцентризм, то есть перенос интересов с человека на мир или же восприятие их в единстве [3]. Следует отметить, что проблематика мира (взятого в его целостности) становится доминантой московского периода творчества поэта, когда

происходит мировоззренческий перелом в его сознании, приведший к созданию «Вертограда многоцветного», фундаментальной книги о христианском мире.

В раннем творчестве поэта топика мира представлена топосами «мир – море», «мир – сад», «мир – человек» и «мир – книга», которые вербализуются в тексте с помощью различных риторических приемов и фигур, заключающих в себе глубинный смысл. Их комбинация отражает, с одной стороны, общие правила риторики барокко, а с другой стороны, процессы мышления поэта, членение и понимание им мира, все то, из чего складывается философия Симеона как поэта.

Благодаря типичному для стилистики барокко риторическому механизму *амплификации* эти устойчивые архетипические образы переосмысливаются, «наращивают» новые значения, разрастаются в широкую сеть метафор. Мышление барокко допускает наличие «зазора» между словом и его смыслом, который возникает вследствие различия между тем, о чем поэт думал, и что в итоге написал [4: 206], и этот «зазор» обусловливает возникновение разнообразных риторических фигур, помогающих читателю найти истинный, скрытый где-то в глубине, смысл слова или высказывания. Механизм амплификации, который соответствует положениям трактата М. Сарбевского об «остроумии» как основном приеме барочной риторики, оказывается возможным за счет, с одной стороны, проникновения вглубь слова для выявления потенциально содержащегося в нем, но еще не актуализируемого смысла (символическая интерпретация, уходящая в глубину), а с другой стороны, за счет «сцеплений» данного слова с другими словами, в результате которого образуется новое значение.

Мир в ранней поэзии Симеона Полоцкого выступает в своих основных значениях, связанных смысловой нитью: как состояние без войны (покой), божественное творение и общество. Поэт умышленно сталкивает эти смыслы в одном контексте («*Мир* подажд, Христе, *мирови* твоему,/А мы всим *миром* поклон даймы ему» [5: 46] и др.), не просто играя полисемантичностью слова «мир» (прием *антанаклазы*) для создания «словесного остроумия» (формула М. Сарбевского), но вкладывая в этот прием определенное значение. С одной стороны, повтор заставляет слово «светиться оттенками смысла» [6: 234], что одновременно подчеркивает его сложность и многоплановость как онтологического понятия и способствует его более глубокому пониманию (что напоминает нам древнерусскую традицию *«плетения словес»*). С другой стороны, такие *повторы* имеют архетипический смысл: повтор в религиях использовался в качестве заклинательной формулы, обладающей убеждающей силой (О. М. Фрейденберг, Е. М. Мелетинский). Не исключено, что поэт, желая подчеркнуть свою идею и обратить на нее внимание читателя (слушателя), таким образом воздействует на его сознание, делая акцент на повторяющемся слове, при этом оттеняя другие слова.

Но особенно часто поэтом сопрягаются первые два смысла слова «мир», причем на основе *контраста*: «Всуе вселенной имя *мир* дадеся,/Ничто же бо в нем *мирно* обрете-ся» [5: 302] и др. Мир как согласие и мир как универсум у Симеона Полоцкого вступают в явное противоречие и образуют оппозицию, что выражается в излюбленной барочными авторами и Симеоном в их числе фигуре *антитезы*. Она имеет большое значение для понимания мировосприятия барокко, которое стремится «разделить, чтобы соединить» (формула барочного порядка, или гармонии, выраженная Ж. Женеттом) [4: 79] и имеет

целью упорядочивание мира. Согласно мнению Р. Барта, главная функция антитезы как фигуры, воплотившей в себе извечное, никогда не нарушаемое и никем не оспоримое противостояние, заключается в «освящении и освоении принципа разделенности и неслиянности противоположностей» [7: 50]. Как считает исследователь, полюса антитезы разделены прочным «смысловым барьером» [7: 80], преодоление которого неизменно наталкивается на сопротивление. Между тем, барочное сознание допускает соединение противоположных понятий (или вымышлено противоположных) и даже намеренно разводит, казалось бы, вовсе не антонимические понятия по полюсам, чтобы потом неожиданно проявилось их общее основание, и они сблизились (это может быть даже иллюзорная близость). Преодоление «смыслового барьера» между полюсами антитезы, представленной Симеоном Полоцким, заключается в «примирении мира», то есть в снятии противоречий между миром как временем и миром как пространством с одной стороны и миром как универсумом и согласием с другой. Оно осуществляется через Слово (посредством предвечного Слова Бог творит мир как целостную вселенную, а через Иисуса – Логос, Слово создает мир на земле): «Небо ликует, земля веселится, яко мир Богу уже примирится» [5: 260-261].

Следует отметить, что оппозиция «сакральное – профанное», отраженная в распространенном в поэзии барокко мотиве разделения миров и имеющая временной, пространственный, философский и онтологический модусы [8: 112], организует смысловое поле топики мира в целом, включая топос **«мир – человек»**, представляющийся нам важным уже потому, что ранняя поэзия Симеона, в отличие от сочинений московского периода, направлена преимущественно на человека.

Симеон Полоцкий придерживался архетипического представления о человеке как «малом мире», или микрокосме, точном подобии вселенной. Соответственно со своим барочным мышлением, поэт выражал человека (в единстве и одновременно противоположности его души и тела) с помощью фигуры *оксюморон*, которую некоторые исследователи (к примеру, Р. Лахман) называют высшей формой acumen'a – concetto, вершиной соединения несоединимого [9: 117]. Согласно поэту, все в человеке, как и в мире, имеет внешнее облачение (форму) и внутреннее содержание («Зде престол телу, а душы на небе» [5: 77]), которое истолковывается символически. А так как приоритетным для поэта является «культ духовного, небесного, вечного» и соответственно «презрение к человеческому телу» [10: 14], связывающего человека с миром как быстротечным и преходящим, то мотив отречения от суетного мира, характерный для поэзии европейского католического барокко, является также распространенным и в его поэзии («Счастлив тот, кто мир от себя отринет» [5: 174]; «…морит [смерть], но – тело, а не душу,/Которую она скорее оживляет <…> К Богу душу отсылает, а убогое тело/Гноит, чтоб бессмертие оно получило» [5: 155].

Описание человека при помощи риторической фигуры *асиндетон*, которую Барт называл «средством отождествления и подмены» [7: 317], помогает еще раз подчеркнуть его амбивалентность. Симеон Полоцкий, по примеру других европейских поэтов и проповедников, накапливает различные значения по ассоциации, чтобы свести их в конце к одному: «Человек есть пузырь, стекло, лед, небылица, прах, сено,/сон, грош, глас, звук, ветр, цветок,/ничто, чтоб его и королем называли» [5: 194], – чем создает

образ человека хрупкого, недолговечного и самого по себе ничего не значащего. *Важен тот факт*, что образы, с которыми Симеон сравнивает человека, по сути являются культурными клише, широко распространенными в европейской барочной поэзии: прах, роса, дым и т.п. (ср. строчки стихотворения «Кто он?» Ж. Оврэ: «Так кто ж он, человек, чтимый иногда?/Ничто! Сравненья все, увы, не к нашей чести./А если нечто он, так суть его тогда –/Дым, сон, поток, цветок, тень – /И ничто все вместе»), что говорит о западном типе мышления поэта.

Вечным же, подобным божественному миру, по мнению Симеона, в человеке является его внутренний мир, выраженный поэтом в категориях души, сердца и совести (ср. противоположное предыдущему описание человека: «Прекрасное творение по образу и подобию Бога…» [5: 151]). Однако в ранней поэзии эта мысль не получила столь широкого распространения, как в «Вертограде многоцветном», где поэт отказался от описания ужасов человеческой жизни и смерти («Всякий человек, как бы ты не жил,/Помни, что умрешь – ешь ты или пьешь» [5: 152], «Прах ты есть, стало быть, в прах будешь обращен <…> твой конец – катафалк» [5: 134] и др.), а обратился к трактовке темы «суеты сует» в древнерусской православной традиции, которая взамен страха и трепета предлагает спокойное отношение и принятие телесной смерти и больше внимания уделяет возможности получить бессмертие через достижение и мира с Богом и совестью.

Идея примирения человека с Богом отражается в раннем творчестве в *трансформации* топоса «мир – человек» на перцептуальном уровне в топос «мир – Иисус Христос», который приобретает индивидуальные оттенки смысла, актуальные для культуры барокко.

Следующий топос – **«мир – море»**, восходящий к мифопоэтическому сознанию, содержит в себе ряд устойчивых смыслов, которые хранятся в подсознании, но также продуцирует *иные значения*. Первоначально функционирующий в рамках пространственной оппозиции «близкое – далекое», он не просто прочитывается в аспекте христианской символики, но и воплощается в метафорах, ставших культурными клише.

Топос «мир – море» воплощает основные барочные идеи – *текучести*, то есть иллюзорности, непостоянства («смены непостоянных состояний, где постоянно только непостоянство» [4: 72]), и *отражения* (земной мир – искаженное отражение мира небесного, душа человека – отражение Бога и др.). В виршах возникает также смежный с образом моря и воспринимаемый поэтом на уровне литературного стереотипа образ корабля как судьбы, жизни человека, управляемой кормчим («кормчы лоды нашей») – Богом, Иисусом Христом, апостолами или самим человеком, отчего зависит, найдет ли корабль пристань, тихую гавань на небе или же будет вечно скитаться по грешному миру, терпя лишения в бурях и крушениях: «Корабль, по морю со учениками/Без Христа плавый, биен бе волнами./Даже ы святы в отчаянье прыде,/Дондеже Христос внутр корабля вниде» [5: 74]. В связи со сменой ценностей члены диады «жизнь – смерть» меняются полюсами: смерть предстает как нечто желанное, как избавление от земных страданий, причаливание корабля в «порт, который есть небо» [5: 152], а жизнь – как бедствие.

При этом изменяется реальное пространство топоса: христианская ценностная вертикаль *«земное – небесное»* предопределяет возникновение в стихотворениях соответственно образов моря земного (грешного, враждебного человеку) и небесного (тихой

гавани, вечного пристанища человека), за счет чего происходит наращение значений топоса. С первым образом связан мотив «ловитвы» (мир пытается поймать человека в свои сети соблазнами), а также «греховного потопа». «Море небесное» воплощается Симеоном в значениях неба как порта, Церкви как корабля (параллель с Ноевым ковчегом) и Марии как гавани (христологический смысл).

Сокровенный смысл моря заключается в его неразрывной связи с топосом **«мир – книга»** (центральным в культуре барокко, но меньше выраженным в раннем творчестве Симеона Полоцкого), ведь как «море мысленное», «мысленной скалы источник» (перцептуальный уровень топоса «мир – море») представляет поэт Священное Писание, истинный смысл слов которого следует искать в глубине. В данном образе сильна гносеологическая семантика: подобно книге, мир содержит в себе тайны, его предметы и явления символичны, поэтому их следует «прочитывать», то есть толковать, как книгу [11: 333-335].

В ранней поэзии выражение «мир есть книга», которое является ключевым в «Вертограде многоцветном», не употребляется. Эта мысль у поэта, видимо, не приобрела еще четкие очертания, поэтому он *умалчивает* об этом, не говоря прямо. Симеон расширяет семантику этого топоса, привлекая смежные понятия, при помощи которых происходит его словесное воплощение. В итоге «метафорические «цепочки» усложняющихся и разветвляющихся значений «уходят» в бесконечность» [12: 174] и перед нами предстаёт сложный семантический комплекс. «Книгой одушевленной» Симеон называет Марию, восприятием же Иисуса как Слова (поэт не зря часто использует прием перифразы, заменяя имя Христа общим выражением, например, «Божие слово», «царь мира», «цвет рая», «светильник» и т.д.) подчеркивается его творящая функция: Бог сотворил мир как универсум, Христос дал людям мир как согласие и примирил его с Богом («утверди мир в мире»).

Топос **«мир – сад»** являлся частью мифопоэтической картины мира. Первоначально его реальное пространство было организовано на основе оппозиции *«внешнее – внутреннее»*, которая впоследствии эволюционировала в онтологические диады *«открытое – закрытое»*, *«хаос – космос»*, *«смерть – бессмертие»*. Сад понимался как отовсюду огороженное место, то есть защищенное, а потому упорядоченное, умиротворенное, обжитое, отличающееся полнотой и обилием. Образ сада как космоса коррелирует также с образом рая, который воспринимается христианами как идеальная модель вселенной, сакральное место, где происходит единение человека с высшими силами (богом) и осуществляется познание мира.

Топос «мир – сад» в стихотворениях Симеона Полоцкого организуется диадами *«земное – небесное»* и *«греховное – нравственное»*. Поэт изменяет реальное пространство сада-рая (идеального мира): постоянно держа в уме триаду «Бог – мир – человек», Симеон перемещает рай с неба на землю (в чем следует католической вере о возможности построения царства Божьего на земле) и в душу человека («вертоград духовный», «вертоград мысленный»). Перемещение из реального пространства в ментальное объясняется характером барокко, которое, по мнению культурологов, на первое место ставит не вещи, а концепты. В итоге сад не только в поэзии Симеона Полоцкого, но и во всей европейской барочной поэзии становится символом

христианской добродетели, душевной чистоты, нравственного совершенства, а также символизирует такие абстрактные понятия, как святость и праведность, милосердие и сострадание, становясь многозначным культурным символом Используя *прием префигурации*, следуя правилам барочной риторики по созданию *concetti*, поэт, перебирая потенциально содержащиеся в топосе, но не вербализованные значения, создает метафорическую цепочку *сад (рай) – церковь* («Церков ест раем богонасажденным» [5: 76]) – *Богородица* («Рай есть Мария, чистая девица» [5: 268]) – *Иисус Христос* («Бог человека себе всыновляет,/Да наследницы светла рая будем» [5: 242]) – *духовно чистый человек* («Человек является любимым Богом раем» [5: 188]). Особенно часто Симеон сравнивает с садом Деву Марию, в чем следует католической традиции, где этот образ более других ассоциируется с садом, а еще чаще – с его атрибутами (ограда, цветы и т.п.). Следует отметить, что в виршах Симеона топос «мир – сад» также переосмысляется с помощью *приема синекдохи*, когда целое обозначается через его часть. Например, он просвечивает в отдельных явлениях природы (колос, хлеб, роза, цветы, древо жизни, плоды благодати), описании пор года, процессов, характеризующих сад (зарождение жизни, цветение, увядание).

Таким образом, выделив основные топосы, которые презентируют топику мира в раннем творчестве Симеона Полоцкого, необходимо отметить, что поэт переосмысливает их реальное пространство и актуализирует перцептуальное. Он не возвращается к их исконному мифологическому смыслу, а играет готовыми значениями (широко распространенными в европейской поэзии) и создает новые на основе принципов барочного остроумия. Поэтому данные топосы в ранней поэзии выступают в функции культурных клише, значения которых культурно обусловлены. За ними не стоит глубокая идея единства мира, цель Симеона Полоцкого – развлечь читателя, показать свою эрудированность и поэтический талант. Симеон уделяет больше внимания не тому, что изображать (поэтике), а тому, как изображать (риторике) [13: 151] (что позволяет многократно варьировать одну и ту же тему), поэтому воплощение клише в тексте осуществляется с помощью приемов «словесного остроумия» (Р. Лахман), риторических фигур, отражающих барочное видение мира (антитезы, параллелизма, асиндетона, хиазма, различных видов повтора, градации и др.), свойственного барокко типа сравнения (similitudo), характеризующего отношение поэта к вещному миру как знаковой системе, носящей иконический характер.

Конфигурация топосов, отражающая эпистемологический уровень сознания поэта (особенности знания, понимания им мира и восприятия под определенным углом зрения), в поэзии рассматриваемого нами периода выглядит иначе, чем в поздних произведениях: на первый план выходят топосы «мир – человек», «мир – море» и «мир – сад»; незначительно представлены или почти не представлены топосы «мир – книга» и «мир – храм», которые в московский период творчества Симеона, напротив, будут ключевыми. Эти два топоса, в большей степени воплощающие идею единства и целостности мира, характерны для православной сознания и древнерусской культурной традиции, тогда как первые отражают латинское мышление и потому широко распространены в западноевропейской литературе, на которую ориентировался поэт на начальном этапе своего творчества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белецкий А. И. Из начальных лет литературной деятельности Симеона Полоцкого // СОРЯС. – Т. 101. – № 3. – Л., 1928. – С. 264–267.
2. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / Пр. Георгий Флоровский. – Минск: Изд-во Белорусского Экзархата, 2006. – 608 с.
3. Карсавин Л. П. Католичество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.katolik.ru/modules.php?name=Pages&go=page&pid=178.
4. Женетт Ж. Фигуры. Работы по поэтике. Т.1. – М.: Изд.-во им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
5. Полоцкий С. Вирши / Сост., подгот. текстов, вступ. ст. и комм. В. К. Былинина, Л. У. Звонарёвой, научн. ред. В. Г. Короткий. – Минск: Маст. літ., 1990. – 447 с.
6. Синтаксические фигуры как система: коллективная монография. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2007. – 416 с.
7. Барт Р. S/Z / Под ред. Г. К. Косикова. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
8. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. – М.: CODA, 1997. – 343 с.
9. Лахман Р. Демонтаж красноречия. Риторическая традиция и понятие поэтического. – СПб.: Академический проект, 2001. – 368 с.
10. Мальдис А. И. Закономерности развития белорусской литературы переходного периода (вт. пол. XVII – XVIII вв.): 10.01.03. – Автореф. дис. … докт. филол. наук. – Минск, 1986. – 40 с.
11. Михайлов А. В. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М.: Наследие, 1994. – 512 с.
12. Морозов А. А. Симеон Полоцкий и проблемы восточнославянского барокко // Барокко славянских культурах. – М., 1982. – С. 170–190.
13. Чернов И. А. Из лекций по теоретическому литературоведению. Барокко. Литература. Литературоведение. – Тарту: Тарт. гос. ун-т, 1976. – 186 с.

УДК 821.112.2-1.09

Тиха Т. О.
(Дніпропетровськ, Україна)

ДИСКУРС НІМЕЦЬКОЇ ГОТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ ТА ПРОГРАМА «НОВОЇ МІФОЛОГІЇ»

Главный объект анализа статьи составляют особенности реализации в готической поэзии немецких художников слова конца XVIII – первой половины XIX вв. романтической эстетической программы создания новой мифологии (на материале стихотворных произведений Й. фон Эйхендорфа).

© Тиха Т. О., 2009

Ключевые слова: *эстетическая программа, германская мифология, фольклорный образ, мотивный комплекс.*

The peculiarities of realization in the Gothic poems the romantic aesthetic program about the creation of the new mythology by the German poets at the end of the 18th – at the begin of the 19th century are the main points in this article (on the material of the poetry by J. von Eichendorff).

Key words*: the aesthetic program, the German mythology, the folklore figure, the motive complex.*

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у художньо-естетичному дискурсі німецьких художників слова провідного значення набувала ідея створення «нової міфології», в якій, за визначенням Ф. Шлегеля, «знову повинна була ожити сива давнина, і найвіддаленіше майбутнє культури дати про себе знати у чисельних знаменнях» [1: 204]. У контексті зазначеної програми романтична поезія як поезія універсальна, безпосередньо спрямована на міфовідродження, мала не лише зблизити поетичний, філософський і риторичний аспекти, але й об'єднати «природну» (народну) поезію («Naturpoesie») з мистецькою («Kunstpoesie») [2: 194].

Самобутність ментальних архетипів у рамках всеохоплюючої системи нової міфології німецьких романтиків неодноразово привертала увагу відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників. До останніх актуальних робіт, пов'язаних із цією тематикою, можна віднести монографію російської дослідниці Є. Н. Корнілової [3], дисертацію німецького ученого А. Барта [4], ґрунтовну працю А. Вінклер [5], статті українських літературознавців І. В. Лімборського [6] та Т. В. Бовсунівської [7] і цілу низку інших. Однак особливості художньої реалізації естетичної програми створення нової міфології власне у віршованих, зокрема готично забарвлених творах німецьких митців слова кінця XVIII – першої половини XIX ст. не становили спеціальний об'єкт ґрунтовного літературознавчого дослідження ні в німецькій, ні в українській науці, що свідчить про нерівномірність та несистематичність вивченості даного явища. Ці фактори, у контексті загального поглиблення наукового інтересу до феномену літературної готики, обумовлюють плідність і своєчасність літературознавчих пошуків у рамках заданої теми. Наша стаття ґрунтується на матеріалі готичної поезії Й. фон Айхендорфа і пропонує аналітичний розгляд авторської реалізації романтичної ідеї «нової міфології» у ряді віршів, котрі мають виходи в площину так званої «чорної» романтики.

Відомо, що когнітивний зміст творів готичної літератури зосереджений на межі ефектів достовірного й ірраціонального, поцейбічного та надприродного, реального і містичного. Поєднання різнопланових модальностей у художньому просторі твору намічає широке емотивне поле, шкала складових елементів якого, за визначенням учених, сягає від «панічного страху» (Є. П. Зикова [8: 20]) до «космічного жаху» (Г. Ф. Лавкрафт [9]). Художня специфіка даного літературного напрямку обумовлює певні особливості міфотворчості поетів-готицистів. Так, семантичне ядро вірша Й. фон Айхендорфа «Нічний мандрівник» («Der Nachtwanderer» [10]) вибудовано навколо ідеї таємної позаземної неприкаяності химерної істоти мандрівника-наїзника. Традиційні постаті міфічних героїв, котрі знаходяться в одній зображувальній площині з образом, що належить до

«чорного» світу готики, наповнюються новим додатковим смислом інфернальних. Центральну фігуру загадкового вершника-привиду, що нестримно лине уночі й вільно минає водний простір, вітають органічно споріднені з ним примари: поет змальовує відомі образи духів блакитної стихії – ундини та водяного. Обидві постаті наділені елементами змісту, особливо значимими для створення ефекту епістемологічного наростання в рамках «чорної» поетики – читач все більше переконується у справедливості своєї страшної здогадки відносно позаземного, химерного характеру площини надприродного світу, що розгортається у поетичному творі. Міфологічна жіноча фігура поєднує, з одного боку, риси легендарної Лореляй (чиє ім'я є також однією з німецьких назв ундин [11: 421]) – вона уособлює водну стихію і вміє чарівно співати, а з іншого, потворного обрису дівчини-утопленици, що наводить жах на випадкового спостерігача. Постать водяного («Wassermann») змальована Айхендорфом на фоні підводної «прохолодної домівки» («das kühle Haus») – використаний письменником метафоричний вислів-перифраз уявляється у контексті вірша позначеним додатковим евфемістичним відтінком зі значенням могильного склепу. Таке авторське перетворення у річищі літературної готики фігур «нижчої» міфології відображає фатальну ідею «чорної» романтики щодо розуміння реального середовища як площини демонічних впливів трансцендентного виміру. За цих умов навколишній світ в усіх своїх проявах матеріального і духовного постає охопленим страшними позараціональними метаморфозами, що мають для звичайного людського існування необоротні руйнівні наслідки, тобто дійсний світ тяжіє до розчинення в ефемерних вимірах інфернального.

Естетичне прагнення романтиків поєднати у рамках створення універсального витвору мистецтва в одному художньому просторі елементи різних міфологій обумовлює актуалізацію у готично забарвленій поезії архаїчних мотивних комплексів, античної міфології, тощо. Ірраціональність і темний містицизм літературної готики передбачають перш за все відокремлення й перевтілення тих її компонентів, котрі пов'язані з архетипічною ідеєю існування царини потойбічного, зокрема примарного світу мертвих. Так, символічну фатальність заключної сцени у вірші «Нічний мандрівник» втілено у мотиві фаунімного носія фатальної долі – коня, що риє могилу вершнику-привиду: «Тут його кінь здригається й починає розкопувати (землю) вглибину, / фиркаючи, риє для нього (його власну) могилу» («Da schauert sein Roß und wühlet hinab, / Scharret ihm schnaubend sein eigenes Grab» [10: 54]). Саме за античними уявленнями померлий діставався іншого світу верхи [12: 567].

У контексті відродження німецькими романтиками містико-релігійного культу важливе місце у художньо-філософському дискурсі на зламі століть посідає християнська міфологія. «Через усі народи і часи проходить незаперечне почуття неповноти земного існування, а звідси – глибока потреба пов'язувати його з вищим за життя, цей світ – з потойбічним. Там, де це релігійне почуття справді живе, воно не задовольнятиметься бездіяльною тугою, а відображатиметься у всіх більш значних проявах життя, найрішучіше у поезії» [13: 475], – зазначає Й. фон Айхендорф у вступі до «Історії німецької поетичної літератури». Романтики-готицисти відтворюють і реінтерпретують ті елементи християнської міфології, які через свою амбівалентність певним чином пов'язані з демонізованим світом надприродного. Наприклад, в баладі Й. фон Айхендорфа «Вершник» («Der

Reitersmann» [14]), головний персонаж, наділений автором конкретними портретними прикметами – дико звисаючим мокрим від крові волоссям, кривавими смугами навколо голови, блідим обличчям, – однозначно сприймається як виходець з іншого світу. Семантика «зміїності», що «просвічує» крізь метафоричний вираз «дві криваві смуги обвивалися, / як віночок, кругом блідого ліку» підтверджує здогадку про потойбічне походження фігури вершника. Німецьке дієслово «sich schlingen» – «обвиватися», вжите до того ж у формі минулого часу (імперфект) – «sich schlangen», та іменник «Schlange» – «змія» мають спільне семантичне ядро, відсилають до біблійної символіки смерті. Дана асоціація не випадкова, вона пов'язана з глибоко традиційно укоріненим мотивом «медузи» – образом, котрий, за визначенням італійського дослідника М. Праза, залишався для європейських романтиків об'єктом «темної пристрасті» [15: 45] протягом всього XIX ст.

На тлі поглиблення інтересу митців художнього слова Німеччини кінця XVIII – початку XIX ст. до національних традицій значне місце у системі «нової міфології» відводиться фольклорним образам. Саме фольклор романтики вважали дійсною скарбницею художньої образності, а германську й німецьку давнину наділяли, за слушним визначенням видатного російського літературознавця-германіста А. В. Михайлова, статусом «історико-культурної первинності» [16: 49]. У річищі літературної готики автори позбавляють фольклорні образи статусу виключно фантастичних утворень, наділяють їх амбівалентною глибиною і поміщають у площину, де відміняються межі між дійсним та потойбічним. Так, у готичній баладі Й. фон Айхендорфа «Вершник» низку кульмінаційних страшних подій відкривають жахливі метаморфози з жіночою фігурою – спершу постаті лагідної тітоньки з домашнього затишку біля коминка, котра в останні хвилини ночі на фоні вогню раптом перетворюється на істоту з довгим носом і страшними очима – змальований поетом образ викликає прямі й безперечні асоціації з відьмою. У контексті фатальної зустрічі головних героїв балади, постатей поцей- та потойбічного світів, згаданий лиховісний образ можна інтерпретувати як фігуру відьми-зводні, що намагається реально сприяти жахливому побаченню персонажів – приреченої до загибелі дівчини з померлим женихом. Відмітимо, що постать «темної» чарівниці-чаклунки є присутньою у багатьох, пов'язаних із готичною тематикою німецьких віршованих творах епохи романтизму. Так, наприклад, у вірші Л. Уланда «Чаклунка» («Die Zauberin» [17]) чарівниця-відьма допомагає дівчині зустрітися з мертвим коханим – твір побудований навколо ідеї готично мотивованого втручання певних посередників між світами. Це неминуче призводить до загибелі героїні, адже входження у потойбічний світ має для вихідців з іншого, земного, виміру безумовно фатальні наслідки: «Привітання мерців страшне, / Чаклунство важко спостерігати, / Твоє серце, таке ніжне й охоплене тугою, / Чи витримає воно цей жах?»(«Der Toten Gruß ist schaurig, / Der Zauber schwer zu schaun, / Dein Herz, so zart und traurig, / wie trüg' es solches Grau'n?» [17: 412]). Сучасна українська дослідниця Т. В. Бовсунівська, звертаючись до проблеми «нової міфології», цілком слушно наголошує, що у системі романтичного художнього мислення має місце відродження «міфологічної народної архаїки, трансцендентні начала якої усвідомлюються як низка дивних перетворень-сходжень» [7: 32]. Готичний напрямок літератури опановує у відповідності зі своєю змістовною наповненістю й естетичною спрямованістю подібні метаморфози як ряд фатально небезпечних «низ-сходжень» живого до площини жахливо-містичного, трансцендентного.

Отже, «нова міфологія», котра за Ф. Шлегелем «має бути виробленою із найсокровеннішої глибини духа» [1: 203], виявляється невід'ємною частиною романтичного світогляду, є безпосередньо пов'язаною з його готичною складовою у розглянутих творах. У ній знаходить своє відображення насамперед ідея поетів-натурфілософів щодо існування темних, невідомих тогочасній науці вимірів всесвіту, де відміняються звичні закони природи й набувають чинності інші закономірності, абсолютно неосяжні для людської свідомості. Цим обумовлена специфіка форм реалізації зазначеної естетичної програми романтиків у готично забарвленій поезії. Традиційні міфологічні й фольклорні образи зазнають цілеспрямованої трансформації, отримуючи нове смислове наповнення, вони розкривають спорідненість своєї природи з темним потойбічним світом, самі виступають утягнутими у різноманітні прояви руйнівної, почасти демонічної сили. Сучасні вчені-літературознавці (Ю. М. Лотман, З. Г. Мінц, Є. М. Мелетинський [18: 61]) справедливо зауважують, що німецьким художникам слова притаманне цілеспрямоване прагнення опанувати відомими й сталими міфологічними елементами – процес, що власне має на меті новоутворену поетичну міфотворчість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шлегель Ф. Промова про мітологію // Мислителі німецького романтизму / Упор. Л. Рудницький та О. Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 202-209.
2. Шлегель Ф. Із Атенейських фрагментів // Мислителі німецького романтизму / Упор. Л. Рудницький та О. Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 192-202.
3. Корнилова Е. Н. Мифологическое сознание и мифопоэтика западно-европейского романтизма. – М.: ИМЛИ РАН «Наследие», 2001. – 447 с.
4. Barth A. Inverse Verkehrung der Reflexion: Ironische Textverfahren bei Fr. Schlegel und Novalis. – Heidelberg: Winter, 2001. – 392 S.
5. Winkler A. Das romantische Kind: ein poetischer Typus von Goethe bis Thomas Mann. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Lang, 2000. – 178 S.
6. Лімборський І. В. На підступах до романтичного типу художнього мислення: преромантизм в європейських літературах // Зарубіжна література у навчальних закладах. – 2003. – № 11. – С. 56-61.
7. Бовсунівська Т. В. Художньо-естетичні характеристики романтизму // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2002. – № 2. – С. 30-35.
8. Зыкова Е. П. Чудесное и сверхъестественное в сознании английских просветителей // Другой XVIII век / Отв. ред. Н. Т. Пахсарьян. – М.: Экоинформ, 2002. – С. 20-30.
9. Lovecraft H. P. Supernatural Horror in Literature. – New York: Dover Publ., 1973. – 106 S.– Ел. ресурс: <http://en.wikisource.org/wiki/Supernatural_Horror_in_Literature/Introduction>.
10. Eichendorff J. von. Nachtwanderer // Eichendorff J. von. Gedichte / Hrsg. von P. H. Neumann. – Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1997. – S. 53-54.
11. Энциклопедия символов / Сост. В. М. Рошаль. – М.: АСТ; Спб.: Сова, 2007. – 1007 с.
12. Lurker M. Pferd // Wörterbuch der Symbolik / Hrsg. von M. Lurker. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1991. – S. 566-567.

13. Айхендорфф Й. фон. Історія німецької поетичної літератури. Вступ // Мислителі німецького романтизму / Упор. Л. Рудницький та О. Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 462-478.
14. Eichendorff J. von. Der Reitersmann // Bildhauerei in Dithmarschen. – Ел. ресурс: <http://www.kunstsam.de/plastik_der_reitersmann.html>.
15. Praz M. Liebe, Tod und Teufel. Die schwarze Romantik. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. – 569 S.
16. Михайлов А. В. Проблемы исторической поэтики в истории немецкой культуры: Очерки из истории филологической науки. – М.: Наука, 1989. – 224 с.
17. Uhland L. Die Zauberin // Uhlands Werke / Hrsg. von L. Fränkel. – Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut, 1893. – S. 412-414.
18. Лотман Ю. М., Минц З. Г., Мелетинский Е. М. Литература и мифы // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 58-65.

УДК 82.00

Кириченко С. Н.
(Севастополь, Украина)

ЖАНР ТРИВИАЛЬНОГО РОМАНА В МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ АНГЛИИ

В статті аналізується твір англійської письменниці XX ст. Сінтії Херод-Іглз «Флєр» як жіночий, еротичний роман, що належить за своїми ознаками до сучасної масової літератури, та претендує, зі слів автора, на жанр історичного. Розглядається культурно-історичний аспект «російської» теми в англійському романі, відзначається плагіат з тексту «Севастопольських оповідань» Л. Н. Толстого.

Ключові слова: *масова література, вічні теми, еротичний роман, історична достовірність, російська тема, побутові реалії.* *The article investigates the erotic novel of the modern English author Cynthyia Harrod-Eagls «Fluor», studies the historic-cultural aspect of Russian theme in the novel, connected with Crimean war (1853-1856) and L. N. Tolstoy's «Sevastopol stories».*

Key words: *popular literature, eternal theme, erotic novel, historical reality, Russian theme, real mode of life.*

Постановка проблемы – особенности культурно-исторического аспекта в жанрах массовой литературы Англии – эротического романа – вызвана интересом исследователя к крымской теме в мировой литературе во всем многообразии ее видов, в частности, к Крымской войне в произведении английской писательницы Синтии Хэррод-Иглз.

Цели и задачи исследования определяются поставленной проблемой: выявить в произведении художественные приемы женского эротического романа как жанра массовой литературы; рассмотреть особенности изображения исторической тематики в романе;

© Кириченко С. Н., 2009

определить значимость культурно-исторического аспекта тематики для массового читателя и для искусства в целом.

Объектом исследования является роман С. Хэррод-Иглз «Флёр», «Севастопольские рассказы» Л. Н. Толстого, Дневники Л. Н. Толстого 1847-1894 гг.

В выводах в качестве полемики предлагаются различные мнения писателей и литературоведов по поводу распространения жанров массовой литературы, их популярности и значимости в читающем мире, их места в современном искусстве, в особенности, исторической тематики; отмечается наличие плагиата в романе – заимствования у Л. Н. Толстого – как элемент, снижающий достоинства произведения.

Художественные произведения современной английской писательницы С. Хэррод-Иглз, по её словам, исторические, и одно из них – роман «Флёр» – посвящен событиям Крымской войны. Книги Хэррод популярны и отмечены премиями в её стране, однако, изданные на русском языке в Москве в 1996 г, они явили русскоязычному читателю представительницу массовой литературы, автора женского эротического романа.

Во второй половине XX века ученые-литературоведы стали исследовать феномен возникновения и популярности жанров массовой литературы (Ю. М. Лотман. Массовая литература как историко-культурная проблема [7: 127]). Сегодня к массовой литературе относят те произведения, которые не получили высокой оценки в среде художественно образованных людей, возможно, вызвали их негативное отношение к себе или остались ими незамеченными. В то время как у широкой публики они вызвали интерес, получили распространение и принесли доходы своим авторам и издателям. Проблема массовой литературы не оставлена вниманием учёных-теоретиков, некоторые видят в паралитературе (массовой, популярной, тривиальной) положительное явление в искусстве, оказывающее благотворное, даже оздоровительное воздействие на перегруженную стрессами психику современного человека. Защитники бульварных романов (американский учёный Дж.Кавелти) [7: 131] видят в них удовлетворение «эскапистских переживаний» человека, «получающего возможность уйти от сложностей реальной жизни в мир вымышленных опасностей, загадочных неопределённостей, насилия, секса», избегая серьёзных размышлений, отдохнуть, развлечься. Современные отечественные учёные-культурологи – Д. С. Берестовская – считают, что некоторые жанры массового искусства выполняют отрицательные функции релаксации: «фильмы ужасов, эротическая литература и фильмы, приключенческая литература и фильмы» и т.п., «вовлекая читателей и зрителей в мир, насыщенный эмоциями, позволяют мысленно, символически, вместе с героями совершать действия, запрещённые культурой» [1: 86-87].

Роман С. Хэррод-Иглз «Флёр» является второй частью трилогии «Саги о Каревых» (1 часть – «Эмили» – посвящена событиям войны Наполеона в России; 2 часть – «Флёр» – Крымской войне, в частности, обороне Севастополя в 1854-1855 гг.; 3 часть – «Энн» – революции в России 1917 г.). Россия и её события в романе «Флёр» являются, скорее, фоном, местом действия персонажей, или одной из подтем, в которой отечественного исследователя интересует её культурно-исторический аспект, изображение культурно-бытовых реалий. Главной темой романа «Флёр» писательница избирает модную и распространённую в европейской литературе с конца XIX в. сферу психологических инстинктов, в особенности, либидо (половая сфера). Именно тема либидо, думается, является основной,

относящаяся к антропологическим, вечным темам в искусстве, испытавшая влияние психоаналитических изысканий З. Фрейда, К. Юнга, определяет жанр романа «Флёр» как женский, эротический, с присущими ему художественными свойствами.

Сюжет сопровождается динамично развивающимся действием, обилием невероятных происшествий, зачастую запутанных и загадочных, сближая жанр женского романа с приключенческим. Главная героиня Флёр Гамильтон, англичанка, девушка необычайно красивая, с независимым и волевым характером в сочетании с добродетельностью, чувствительностью и чувственностью (образ, напоминающий героинь классической литературы Англии Х1Х в. – Ч. Диккенса, Ш. Бронте), знакомится в Лондоне на Всемирной выставке с русским графом Сергеем Каревым, богатым и известным в придворных кругах Петербурга, и страстно влюбляется в него с первого взгляда. Совершает морскую поездку в Россию исключительно из-за желания вновь встретиться с графом и раскрыть тайну его загадочного поведения, таинственных недомолвок в разговорах с ней. В России, в Петербурге, она останавливается в семье её знакомого купца Полоцкого, становится свидетельницей женитьбы Сергея Карева на дочери купца – Милочке. По просьбе своего возлюбленного, теперь уже мужа своей подруги, Флёр становится компаньонкой их семьи, следует за ними в места военных действий Крымской войны – в Севастополь, где помогает в госпитале хирургу Пирогову, ухаживая за английскими и русскими ранеными. Именно там она впервые испытывает близость с мужчиной – младшим братом своего возлюбленного – Петром Каревым, офицером, участником Севастопольской обороны. В финале романа она остаётся жить в России, раскрываются все тайны семьи Каревых.

Персонажи произведений массовой литературы рисуются как некий знак, символ, их характеры изображаются схематично и не имеют динамики, не изменяются на протяжении сюжета: литературный герой, не меняясь, участвует в динамически развивающихся событиях, невероятных происшествиях. Авторы тривиальных романов нередко называют своих персонажей значимыми фамилиями-масками. В имени героини Флёр Гамильтон сочетаются понятия «флёр» («цветочек», как любовно обращается к ней граф) и известная историческая фамилия в Англии – Гамильтон; соответственно «говорящему» имени следует описание её портрета: «Претенденты никак не могли связать поразительную внешность мисс Гамильтон – золотистые локоны, небесно-голубые глазки, цвет лица английской розы – с её силой воли и независимостью здравого ума [6: 29]. В описании внешности Флёр, её нарядов, украшений, шляпок с бантиками и цветочками, неоднократно повторяются цвета: белый, розовый, голубой; в фигуре, манерах подчёркивается женственность, мягкость, нежность, изысканность, изящность фарфоровой статуэтки: «тонкая талия», «розовые щёчки», «глаза, как звёзды» и т.п. – всё это рисует читателю кукольный портрет героини, характерный для бульварных романов [8: 29]. В таком же стиле, по правилам изобразительности в тривиальной литературе, создан мужской персонаж, по подобию героев-суперменов женских романов, возлюбленный Флёр, русский граф Сергей Карев. (Имеются основания предполагать, что в английском оригинале его зовут Сергей Киров: писательнице хотелось назвать своего героя громким и хорошо известным в России именем и сделать его помощником адмирала Нахимова в военном Севастополе, т.е. по замыслу автора фамилия героя тоже была значимой. По всей вероятности, «Киров» на «Карев» заменил переводчик романа). Граф молод, но до-

статочно опытен в любви, ему немного за тридцать: «очень красив, смугл», в противоположность блондинке Флёр) и несколько замкнут», «на добром лице затаилась печаль», «вероятно, в жизни ему пришлось пережить какое-то горе». Замкнутость и загадочность в характере героя являются «пружиной» в сюжете романа, которая будет раскручиваться до самого финала, раскрывая тайны жизни графа Карева. «Как ей хотелось узнать, кто он такой», – в желании Флёр заключена завязка романа. Далее: русский граф богат, известен в аристократических кругах Петербурга, занимается политикой, участвует в событиях государства – Крымской войне. Следующее – он обладает суперсвойствами эротического персонажа: возбуждает женские чувства своей внешностью, манерами, чистотой и опрятностью тела и одежды, ароматами парфюмерии. «Сюртук сшит из очень дорогой материи», «руки были холеные», «сам он весь чрезвычайно опрятен», «чистый, приятный запах кожи», «нежный запах клевера», «прикосновения приятные, желанные, надёжные», «взгляд горячий, обжигающий». После знакомства с графом «Флёр чувствовала, как всё её тело дрожит от возбуждения и ощущения счастья» [8: 69].

С точки зрения этого жанра, темой романа «Флёр» будут поиски и раскрытие тайн в сексуальных отношениях между мужчиной и женщиной, роль секса в брачной жизни, его влияние на поведенческие мотивы человека в социальной среде.

Мастерски, с натуралистическими подробностями (вероятно, именно эта «начинка», или как ранее, с лёгкой руки Н. В. Гоголя, говорили «клубничка», делает роман привлекательным для почитательниц эротического жанра), изображает писательница постепенность интимного процесса: «прикоснулся губами к её ушку», «прильнул к шее», «коснулся рукой края её груди», «удовольствие, растворяющее её всю, огнём, прожигающее до костей», «беззвучный взрыв, который отозвался в её голове», «прилив любви, нежности и благодарности» т.п. [8: 479].

Одним из художественных приёмов тривиальной литературы является обращение к событиям, имевшим место в истории, это убеждает читателей в достоверности изображаемого, а также придаёт значительность персонажам, теперь уже не просто участникам надуманного приключенческого действия, а людям, занимающим активные позиции в делах государства. Кроме этого, приём «исторической достоверности» выполняет определённые функции в читательском восприятии – является оправданием невзыскательному вкусу читателя: мол, меня интересует не «клубничка» в избытке, а историческая реальность; патриотизм в Крымской войне героев обороны (которым будто бы ничто человеческое не чуждо) вполне может сочетаться в их характерах, как видится читателю, с эротическими фантазиями. Кроме того, историческая тема придает вес автору повествования, интерес которого к серьезным событиям ставит его в один ряд с исследователями (хотя и художественными) мировой истории. К книге подобного рода, как «Флер», проявляют внимание и современные англичане, которые до ныне славят своих предков за победы в Севастополе, и русские читатели, наивно полагающие, что они углубляют свои знания отечественной истории. Имена русских командующих Нахимова, Тотлебена, Горчакова, Меньшикова, хирурга Пирогова, английских офицеров Кардигана, Раглана соседствуют с вымышленными персонажами романа Каревым, Флер и др., которые вместе с подлинными историческими лицами участвуют в событиях, ведут с ними диалоги, еще более подчеркивая историческую достоверность излагаемого.

Эротический роман «Флер» «обставлен» подробностями из быта, культуры, истории России стопятидесятилетней давности, в правдоподобности которых трудно усомниться плохо знающему свою историю массовому русскому читателю и тем более современному англичанину. Тема России представлена в хорошо известных стереотипах культурно-бытовых реалий: икра, водка, шуба. Портрет русского купца Полоцкого: упитанный, невысокого роста, подвижный, голубые глаза, светлые волосы, «очень много ел и дома любил ходить в шубе»; со слов самого персонажа: «русские – весьма гостеприимный народ», «нам нравится смеяться, танцевать, играть в глупые игры», «все русские, если они влюблены, поют» [8: 79]. Мнение о русских англичанина: «там все берут взятки, и любое дело превращается в длинную, нудную процедуру», «Петербург – самый красивый в мире город», «их балет и опера не идут с другими ни в какое сравнение». Флер пробует русские угощения: «пышный, пропитанный насквозь маслом блин с икрой», « глоток водки готовит нёбо к удовольствию» [8: 212]. Убранство купеческого дома в Петербурге: обилие дорогой мебели, ковров, картин, отличающихся безвкусицей; комнатные цветы; отсутствие канализации и водопровода; «варварский обычай – спать в одной постели с собаками, собачья шерсть на простынях» [8: 244]. Обильная еда на праздниках: «борщ – овощной суп со сметаной, который принято есть с мясными пирожками», «блины, очень тонкие оладьи, на них намазывают чёрную икру с маслом», «на блюде лежала большая белорыбица с дольками лимона», «варёные куры под белым соусом», «заливной язык», «салат из овощей», «жареная картошка», «жареная дичь под соусом из черники», «на десерт – сладкие пирожки, холодный фруктовый пудинг и густая масса, называемая здесь простоквашей, в Англии с ней не сравниться никакому крему» [8: 288].

Тема Крыма, Крымской войны, Севастополя нужны писательнице как фон для повествования о продолжении неопределённых, загадочных отношений Флёр и графа Карева, автор обращается к незнакомому ей материалу, поэтому в описании как военных событий, так и бытовых реалий присутствуют устоявшиеся стереотипы в изображении «русской» темы, нарушается художественная правда. Так, к примеру, в романе обнаруживается незнание автором крымской природы: в имении Карева под Евпаторией растут лимоны, дающие плоды и теряющие осенью листья (вечнозелёные субтропические растения не растут в этих краях): «слуга утром скосил траву под лимонными деревьями, и она лежала там весь день под солнцем, готовясь стать лакомством для лошадей» [8: 349] (вряд ли слуги около веранды, где отдыхает героиня, будут заготавливать сено для лошадей»); «листья лимонных деревьев пожелтели, порывы ветра разносили их по садовым дорожкам», «невидимые прежде цикады выпрыгивали из травы «ножницами» [8: 359] (цикады живут на деревьях и похожи по внешнему виду на мух) и мн.др.

Незнание бытовых реалий в России наблюдается в романе в следующих примерах: «в Крыму чай подавали в толстых стеклянных стаканах, не так, как в Европе, где использовались для этого фарфоровые чашки с блюдцами» [8: 404] (известно, что русская аристократия пользовалась тоже фарфором, в том числе и отечественным); «у солдат не было в достатке таких предметов первой необходимости, как мыло, ночные рубашки, одеяла»[8: 435] (у русских солдат не было ночных рубашек); «офицеры сидели под навесом кафе, попивая чай» [8:440] (понятия «кафе» не было в русском быту и языке, тем более, под навесом, когда город находился под обстрелом) и т.п.

Описание осаждённого Севастополя почти полностью переписано из «Севастопольских рассказов» Л. Н. Толстого, с небольшими изменениями текста русского классика, в которых тоже отмечается незнание английским автором бытовых реалий, обычаев русских людей в быту, еде, одежде и т.д. К примеру, у Толстого: «бабы продают булки, русские мужики с самоварами кричат: сбитень горячий» [5: 414]; у Хэррод: «прохаживались крестьянки в цветных платках, продающие булки, чай и сбитень» [8: 410] («бабы» у Толстого – это простые женщины, горожанки, Хэррод заменила «бабы» на «крестьянки в цветных платках», не зная, что цветные платки надевались на праздники; в самоварах носили для продажи не чай, а сбитень, горячий медовый напиток, похожий на чай). Во многом придуманном автором, чтобы не совсем, слово в слово, совпадало с Толстым, тоже проявляется незнание бытовых деталей: к примеру, если поленницу дров свалить в кучу, она рассыплется и перестанет называться поленницей).

У Толстого: спокойствие «читаете вы и на лице офицера, который в безукоризненно белых перчатках проходит мимо», в лице «девицы, которая, боясь замочить своё розовое платье, по камешкам перепрыгивает через улицу» [5: 415]; у Хэррод: «офицеры в распахнутых шинелях демонстрировали зелёное, синее и белое сукно мундиров и важно, словно коты, перешагивали через лужи, любуясь отражением в надраенных до умопомрачительного блеска сапогах» [8: 410] (отсутствие страха, спокойствие на лицах, собранность в одежде у толстовских образов защитников Севастополя английская писательница заменяет комическими портретами русских офицеров). Несмотря на «творческое переписывание» военных рассказов Толстого, скорее всего, этот приём можно назвать плагиатом.

Хотя автор «Флёр» заявляет своё творчество как жанр «исторического вымысла», всё-таки произведение создавалось с установкой на развлекательность, на лёгкое и бездумное чтение, как разновидность женского эротического романа. Отношение к тривиальным романам со второй половины XIX в., в век расцвета романного жанра в европейской и русской литературе, приобретает характер не просто полемических рассуждений, но становится предметом теоретических изучений, включая противоречивые взгляды известных авторитетов в литературном творчестве. «Так называемое занимательное чтение, несомненно, самое скучное, какое только бывает», – считал немецкий романист Томас Манн [7:135], хотя, к примеру, детективные завязки, придающие произведениям занимательность, были излюбленными приёмами Ч. Диккенса, Ф. Достоевского. Достоевский видел полезность в том, чтобы доставлять «народу как можно более приятного и занимательного чтения», во-первых, «вследствие удовольствия распространится в народе охота к чтению», во-вторых, «свойство хороших сочинений – очищать вкус и рассудок» [7: 136]. Л. Н. Толстой иронически, резко осуждающе относился к «сладкому» чтиву, формирующему плохие, нездоровые читательские вкусы. Нехорошая пища, которою люди бездумно питаются, «соусы, мясо, сахар, конфеты», вызывают катар желудка, «сладкая эстетическая пища – поэмы, романы, сонаты, оперы, романсы, картины, статуи», порождают катар мозга, неспособность переваривать и даже принимать здоровую пищу, и смерть» [6: 428]. Писатель, по его мнению, не должен следовать потребностям массового читателя, создавать литературные подделки: «Пускай идёт вперёд высший круг, и народ не отстанет, он не сольётся с высшим кругом, но он тоже подвинется» [6: 38]. Причём, Толстой хорошо понимал механизм психологического воздействия псевдолитературы на

подсознание читателя, особенно юного: «мальчик читает сцену насильствования героини романа, это не возбуждает в нём чувства негодования, он не ставит себя на место несчастной, но невольно переносится в роль соблазнителя и наслаждается чувством сладострастия» [6: 38]. И в то же время, будучи начинающим писателем, во время работы над «Севастопольскими рассказами», он задумывался о совершенствовании художественного мастерства, делающем произведение интересным для широкого читателя: в дневнике, в записях 1853 (год начала Крымской войны) он написал следующее для себя правило: «Читая рассказ какой-то английской барыни, меня поразила непринуждённость её приёмов, которой у меня нет и для приобретения которой мне надо трудиться и замечать» [6: 99]. Думал ли он, что через сто с лишним лет его военные очерки «доработает» именно английская писательница XX в.: используя текст «Севастопольских рассказов», воссоздаст картину осаждённого Севастополя и на фоне глубоко личной русскому писателю темы напишет лёгкий роман, применяя «непринуждённые» приёмы, и её проза будет популярна у массового читателя как в Англии, так и на русском языке.

Итак, нашу английскую современницу, сегодня живущую в Лондоне, пользующуюся популярностью у себя на родине и нашедшую у нас поклонников эротического жанра, интересует тема России, культурно-историческая реальность русского общества середины XIX века, ее специфика, события Крымской войны 1853-1856 г.г., в частности, в Севастополе. В заключительных словах эпилога романа С. Хэррод подтверждает свою приверженность к историческому жанру. Не касаясь дальнейшей судьбы своей героини Флер, не упоминая ни об одном из своих персонажей, она полностью посвящает свой эпилог размышлениям по поводу итогов Крымской войны, человеческих потерь с обеих воюющих сторон, разрушений в Севастополе, политических договоров между Англией, Францией и Россией и судьбы России в послевоенные годы. Рассуждения нашей английской современницы, в этом случае, писательницы- гуманистки, обращены против войн, кровопролитий вообще, ненужных жертв, ничем не оправданных, которые быстро утрачиваются в памяти потомков. Эпилог по стилю напоминает публицистическое выступление, не связанное с основной темой романа – эротическими исканиями главной героини Флер. «Вскоре эта война выветрилась из сознания народа, и о сотнях тысяч погибших на ней людей напоминали лишь какие-то странные эфемерные названия – шлемы «балаклава», шерстяные жакеты «кардиган», крымские крокусы, а в новых промышленных городах дюжины мрачных закопченных улиц получили название Альма» [8: 532-533].

По правилам, рожденным эстетикой романтизма, с его интересом к бытию национальных культур, в произведении должны воссоздаваться реалии конкретного культурно-исторического пространства и времени, менталитет данного народа в определенный период. Благодаря этим особенностям, литература может служить источником знаний по истории, этнографии, культуре не только своей страны, но и бытия разных народов. Английской писательнице нашего времени трудно было постичь культурно-исторические реалии X1X века чужой для нее страны – России. Как представительница массовой литературы, создавая современный эротический роман, она использует тексты известных писателей, подвергая их литературной обработке. В «Севастопольских рассказах» Л. Н. Толстого, написанных участником обороны Севастополя, отражены действительные события истории; незнание русских реалий Синтией Хэррод,

видоизменения в тексте русского автора, перенесенные в роман, стали выглядеть как искажения исторической достоверности. Обращение к теме Крымской войны не определило жанровые особенности романа как исторического; по всем характерным свойствам повествования, писательница создала женский эротический роман XX века, принадлежащий к массовой литературе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ищенко Н. А. Крымская война 1853-1856 г.г.: Очерки истории и культуры. – Симферополь: Крымский Архив, 2002. – 136 с.
2. Лавров В. В. Семья Бакуниных и Крымская война. // Восточная (Крымская) война 1853-1856 г.г.: Новые материалы и новое осмысление. В 2-х т. Т. 2 – Симферополь: Крымский архив, 2005. – С.189-207.
3. Романова Е. В. Уроки Крымской войны (Британский взгляд полвека спустя.) // Вестник Моск.ун-та. История. – 2006. – № 3 – С. 29-46.
4. Толстой Л. Н. Повести и рассказы. – М.: Худож. лит., 1976. – 744 с.
5. Толстой Л. Н. Собр. соч. : В 22 т. Т. 21. М.: Худож. лит., 1985.
6. Хализев В. Е. Теория литературы. – М.: Высш. шк., 2000. – 398 с.
7. Херрод-Иглз С. Флер. – М.: Крон- Пресс, 1996. – 544 с
8. Хибберт К. Крымская кампания 1854-1855. – М.: Центрполиграф, 2004. – 348 с.

УДК 811’42.133.1

Савчук Р. І.
(Київ, Україна)

НЕВЕРБАЛІЗОВАНЕ ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖА В ОПОВІДНОМУ ПРОСТОРІ ЕКСТРАГЕТЕРОДІЄГЕТИЧНОЇ ОПОВІДІ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі роману Ф. Саган «Un peu de soleil dans l’eau froide»)

Стаття відбиває тенденцію до поєднання когнітивного, комунікативного та наративного підходів у розкритті процесів мовомислення персонажів, що ілюструється на матеріалі роману Ф. Саган «Un peu de soleil dans l’eau froide». У роботі представлено лінгвокогнітивні особливості невербалізованого внутрішнього мовлення персонажа в оповідному просторі екстрагетеродієгетичної оповіді.

Ключові слова: *оповідний простір, гетеродієгетичний оповідач, екстрагетеродієгетична оповідь, внутрішнє мовлення персонажа, невербалізоване внутрішнє мовлення персонажа.*

The article reflects the tendency to join cognitive, communicative and narrative approaches in the unfolding of process of personage thinking and talking in F.Sagan’s fiction. The cognitive

© Савчук Р. І., 2009

peculiarities of non verbal interior personage speech in the narrative field of extrageterodiegetic narration are defined.

Key words: *narrative field, geterodiegetic narrator, extrageterodiegetic narration, interior personage speech, non verbal interior personage speech.*

Невербалізоване внутрішнє мовлення персонажа (НВМ) як один із способів передачі його ***внутрішнього мовлення*** (ВМП) та формування суб'єктно-мовленнєвого плану головного актанта оповіді в оповідному просторі (ОП) твору представляє опосередковано течію думки персонажа, яка ускладнюється його переживаннями, значною кількістю асоціацій і перцепцій, що виникають у процесі когнітивно-комунікативної діяльності персонажа як основної мовної особистості та свідомості. За когнітивними параметрами ВМП є певним етапом вираження думки, способом перетворення цієї думки в слово [1: 51], тобто виступає водночас і процесом, і продуктом розумово-мовленнєвої діяльності суб'єкта свідомості в ОП твору. В цьому контексті НВМ є мовленням персонажа, яке художньо трансформоване автором і відтворене оповідачем у межах того чи іншого типу оповіді. НВМ як ендофазна форма [2: 183] ВМП забезпечує високий ступінь психологізації ОП твору, оскільки, репродукуючи перцепції персонажа разом із його внутрішніми невимовленими думками, імплікується співпереживання його емоційному та психічному станам. У такий спосіб має місце репрезентація ментальних процесів мовомислення персонажа, які не лише сприяють формуванню думки, але й пояснюють її. Звідси випливає ***актуальність*** пропонованого дослідження, яке, враховуючи антропоцентричність сучасної лінгвістичної когнітивно-комунікативної парадигми, дозволяє різнобічно вивчати закономірності побудови та способи реалізації внутрішнього мовлення персонажа ОП твору.

Мета статті полягає, таким чином, у з'ясуванні особливостей НВМ персонажа як одного зі способів репродукції його внутрішнього мовлення, в якому реалізується розумово-мовленнєва діяльність персонажа. ***Матеріалом дослідження*** є роман французької письменниці другої половини XX ст. Ф. Саган «Un peu de soleil dans l'eau froide», який, з огляду на параметри функціонування основної оповідної інстанції, постає екстрагетеродієгетичною оповіддю. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких ***завдань***, як з'ясування особливостей мовленнєвого плану головного персонажа в екстрагетеродієгетичній оповіді, розгляд параметрів реалізації його розумово-мовленнєвої діяльності як основної мовної свідомості та особистості в ОП екстрагетеродієгетичної оповіді. У пропонованій статті ми досліджуємо концептуальне наповнення НВМ персонажа, простежуємо розгортання в ньому концептуальної інформації, що є віддзеркаленням процесів мовомислення героя в екстрагетеродієгетичній оповіді.

НВМ є такою формою відбиття розумово-мовленнєвої діяльності персонажа, що поєднує в собі його відчуття, сенсорні реакції з думками та міркуваннями. Це, власне, відтворення думки героя в тісному переплетінні з його перцепціями [3: 52]. В ОП екстрагетеродієгетичної оповіді НВМ формується невласне-прямим мовленням (НПМ) із перевагою голосу оповідача, який, зазираючи у свідомість героя, не «зливається» з ним у єдиного актанта оповіді. НВМ представляє внутрішні невимовлені думки персонажа в поєднанні та переплетінні з його почуттями та відчуттями:

Ils sortirent. Paris était ravissant, bleu à pleurer en ce début de printemps. Et les rues étaient les mêmes, avec les mêmes bistrots: le Sloop où ils allaient boire en choeur, en cas de grand événement, le tabac où Gilles allait donner les coups de téléphone en cachette à Maria, du temps qu'il l'aimait. Mon Dieu, il se rappelait ses tremblements d'alors, cette chaleur dans la cabine, la façon dont il relisait sans les comprendre les graffiti du mur tandis que le téléphone sonnait, sonnait et ne répondait pas. Comme il souffrait, comme il prenait l'air dégagé devant la patronne en lui demandant un verre, après, qu'il avalait d'un coup, le coeur convulsé de peine, de rage, comme il vivait! Et cette période atroce où sa vie était subordonnée à quelqu'un et par ce quelqu'un piétinée, lui apparaissait presque enviable comparée à maintenant. Il était blessé mais du moins cette blessure avait-elle un visage (Sagan PSEF, 14).

Наведений фрагмент оповіді вибудовується шляхом поєднання зорового сприйняття: *les rues étaient les mêmes, avec les mêmes bistrots*, ретроспекції в минуле героя: *où ils allaient boire en choeur, en cas de grand événement*, його сенсорних реакцій: *ses tremblements d'alors, cette chaleur* та слухового сприйняття *le téléphone sonnait, sonnait et ne répondait pas*. У такий спосіб у НВМ персонажа розгортається концепт-складник ВНУТРІШНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ГЕРОЯ. Власне думки персонажа не представлені вербально в його прямому мовленні, вони імплікуються за рахунок відтворення емоційно-перцептивної площини головного героя, яка виступає підґрунтям у пізнанні тих ментальних операцій, які мають місце в свідомості персонажа. Механізм формування концепту-складника ВНУТРІШНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ГЕРОЯ, розгорнутого у НВМ, може бути представлений таким ланцюгом: ЗОРОВЕ СПРИЙНЯТТЯ – ЗОРОВИЙ ОБРАЗ – ВНУТРІШНЯ ДУМКА (УМОВИВІД) – РЕТРОСПЕКЦІЯ В МИНУЛЕ: ФІЗИЧНІ ДІЇ ТА МЕНТАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ В СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЖА.

НВМ головного героя в екстрагетеродієгетичній оповіді вирізняється сенсорно-ментальним характером. Епітети *ravissant* у значенні: «qui plaît beaucoup, touche par la beauté, le charme beau, charmant, joli» [4], *bleu*, значення якого підсилюється прислівниковою конструкцією *à pleurer*: «au point de pleurer, de faire pleurer lamentable» [ibid.], будучи результатами зорового сприйняття, містять осмислення й оцінку, за рахунок чого й формується зоровий образ: НЕПОВТОРНА КРАСА та ВІЧНІСТЬ ПАРИЖА. Місто, зображене у ВМП, постає у потоці сприйняття та відчуття головного героя оповіді, що представлено в «обробці» гетеродієгетичного оповідача, який в цьому разі стає інтрадієгетичним: *Paris était ravissant, bleu à pleurer en ce début de printemps*, й опис, відтак, є результатом зорового сприйняття суб'єкта свідомості. У концептуальному плані читач наближається до пізнання концепту-складника ВНУТРІШНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ГЕРОЯ, який імплікується опозицією НЕЗМІННІСТЬ → ВІЧНІСТЬ ПАРИЖА / НЕЯСНІСТЬ → РОЗГУБЛЕНІСТЬ ДУМОК ПЕРСОНАЖА, що ілюструється в ОП твору ретроспективними відхиленнями: *le Sloop où ils allaient boire en choeur, en cas de grand événement, le tabac où Gilles allait donner les coups de téléphone en cachette à Maria, du temps qu'il l'aimait*. Незмінність Парижа та всього, що колись оточувало головного героя і лишилося без змін, не узгоджується з відчуттями розгубленості та незрозумілого страждання: *comme il souffrait*; *comme il prenait l'air dégagé*; *en lui demandant un verre*; *le coeur convulsé de peine, de rage*, які вводять думку про те, що з головним героєм відбулися зміни. Ці зміни стосуються його внутрішнього мікросвіту, його світовідчуття та світосприйняття. Враховуючи семантичне навантаження конструкції *du temps qu'il l'aimait*, яке формується словниковим значенням

прислівникового звороту *du temps que*: «lorsque date, époque, moment passé» [4] й дієслова *aimer*: «éprouver de l'affection, de l'amitié, de la tendresse, de la sympathie pour (qqn) chérir» [ibid.] та словникові значення дієслова *souffrir*: «supporter (qqch. de pénible ou de désagréable) endurer» [ibid.], іменників *peine*: «état psychologique fait d'un sentiment de tristesse et de dépression dont la cause est connue abattement, désolation, détresse, douleur, misère, tristesse» [ibid.] і *rage*: «état, mouvement de colère, de dépit extrêmement violent, qui rend agressif fureur» [ibid.], які номінують справжні та сильні почуття й емоції, вичленовується концептуальна лінія СУМ ЗА МИНУЛИМ, підґрунтя розгортання якої вбачаємо у протиставленні МИНУЛЕ / ТЕПЕРІШНЄ. У концептуальному плані МИНУЛЕ – ЦЕ СПРАВЖНЄ ЖИТТЯ, оскільки наповнене коханням (*il l'aimait*; *sa vie était subordonnée à quelqu'un*), стражданням (*il souffrait*) і сильними емоціями (*le coeur convulsé de peine, de rage*). Відтак МИНУЛЕ – ЦЕ ЖИТТЯ: КОХАННЯ → СТРАЖДАННЯ = СПРАВЖНІ ТА СИЛЬНІ ПОЧУТТЯ. Концептуальна лінія МИНУЛЕ – ЦЕ СПРАВЖНЄ ЖИТТЯ ілюструється когнітивною метафорою *sa vie était subordonnée à quelqu'un*, в основі якої міститься концептуальна метафора КОХАННЯ – ПІДКОРЕННЯ, з огляду на основне словникове значення дієслова *subordonner* із дейктичним маркером *à quelqu'un*: «placer (une personne, un groupe) sous l'autorité de qqn, dans un ensemble hiérarchisé soumettre» [4]. Те, що МИНУЛЕ – ЦЕ ЖИТТЯ, вербалізується дієсловом *vivre* у значенні: «mener une certaine vie» [ibid.]. ТЕПЕРІШНЄ – ЦЕ ПУСТОТА і РОЗГУБЛЕНІСТЬ, про що свідчить ретроспективний відхід гетеродієгетичного оповідача в минуле персонажа за рахунок занурення оповідної інстанції в свідомість головного актанта оповіді: *il se rappelait ses tremblements d'alors, cette chaleur*. Цим демонструється те, що персонаж досі «живе» лише тими емоціями та відчуттями, що були у нього колись. Нікчемність життя героя підсилюється також компаративним блоком: *lui apparaissait presque enviable comparée à maintenant*. З огляду на семантику прикметника *enviable*, вжитому в своєму основному словниковому значенні: «qui est digne d'envie; que l'on peut envier désirable, souhaitable, tentant» [4], дієслова *comparer*: «rapprocher en vue d'assimiler; mettre en parallèle» [ibid.], яке свідчить про розумову обробку персонажем інформації, й прислівника *maintenant*: «dans le temps actuel, au moment présent actuellement, aujourd'hui, présentement» [ibid.], який імплікує ТЕПЕРІШНЄ, що в порівнянні з МИНУЛИМ є безбарвним і пустим, вичленовуємо, що МИНУЛЕ – ЦЕ ДЕЩО, ЩО ВИКЛИКАЄ ЗАЗДРІСТЬ, а відтак ДЕЩО БАЖАНЕ ГЕРОЄМ, ДЕЩО, ЧОГО НЕ ВИСТАЧАЄ Й ЗА ЧИМ СУМУЄ ГЕРОЙ. Показовими у цьому контексті є також і номінативні одиниці *tremblements* і *chaleur*, які, виходячи з основних словникових значень: «état de peur ou d'angoisse intense» [4] та «ardeur des sens» [ibid.], розгортають концептуальну лінію МИНУЛЕ – ЦЕ СПРАВЖНЄ ЖИТТЯ та підсилюють опозицію МИНУЛЕ / ТЕПЕРІШНЄ.

Отже, НВМ персонажа відображає зв'язок, який існує між тим, що бачить персонаж в уяві та/чи пам'яті, й тим, що він відчуває. Візуальні образи та сенсорна реакція персонажа покладені в основу когнітивних операцій, які формують внутрішню вербально непредставлену в ОП екстрагетеродієгетичної оповіді думку. НВМ вибудоване на перцепціях головного героя, а його мовленнєвим оформленням є ретроспективний показ емоційного стану персонажа. Концентрація експресивно забарвленої лексики: *ses tremblements*; *cette chaleur*; *sans comprendre*; *il souffrait*; *il avalait d'un coup*; *le coeur convulsé de peine, de rage*; *cette période atroce*; *blessé* зумовлює розгортання концепту-складника ВНУТРІШНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ГЕРОЯ. Вживання цієї лексики свідчить про переведення оповіді

в сферу персонажних перцепцій і оцінок, тобто має місце перенесення фокусу бачення до свідомості героя, де фокалізатором і фокалізованим виступає сам персонаж, власне його підсвідомість: *Mon Dieu, il se rappelait ses tremblements d'alors, cette chaleur dans la cabine, la façon dont il relisait sans les comprendre les graffiti du mur tandis que le téléphone sonnait, sonnait et ne répondait pas*. Вигук *mon Dieu* є репрезентативним елементом, який уводить голос оповідача і представляє його реакцію-здивування на те, що відбувається у свідомості персонажа, тобто на те, що відтворено його голосом, але стосується підсвідомого, таємничого аспекту головного актанта оповіді.

Емоційно-експресивна площина головного персонажа в екстрагетеродієгетичній оповіді підсилюється концептуальною метафорою КОХАННЯ Є СТРАЖДАННЯМ, яка в цьому разі може трактуватися сигналом персонажного голосу, представленому в мовленнєвому плані оповідача: *il était blessé mais du moins cette blessure avait-elle un visage*. Концептуальна метафора КОХАННЯ Є СТРАЖДАННЯМ вичленовується з огляду на основне словникове значення її концептуальної домінанти *blessé*: «qui a reçu une blessure» [4]. У концептуальному плані маємо такий ланцюг: ЖИТИ = КОХАТИ → БУТИ ПОРАНЕНИМ = СТРАЖДАТИ. Відзначимо, що підґрунтям експресивності метафори КОХАННЯ Є СТРАЖДАННЯМ виступає персоніфікація кохання: *cette blessure avait-elle un visage*. Враховуючи основне словникове значення іменника *blessure*: «coup, douleur, froissement, offense» [4], який, з огляду на вторинну образну номінацію, імплікує в собі КОХАННЯ, а також допоміжне словникове значення іменника *visage*: «aspect particulier et reconnaissable (de qqch.) caractère, forme, image» [ibid.], у концептуальному плані маємо: КОХАННЯ Є РАНА, КОХАННЯ Є ДЕЩО, ЩО БОЛИТЬ, КОХАННЯ Є ДЕЩО ЖИВЕ, КОХАННЯ Є ДЕЩО, ЩО МАЄ ОБЛИЧЧЯ.

Як ***висновок*** зауважимо, що НВМ є одним із способів репродукції ВМП шляхом відтворення в ОП твору слухових, зорових і тактильних перцепцій головного персонажа, його емоційно-асоціативного поля за відсутності власне дієслів мислення та говоріння. В цьому контексті ВМП може розглядатися як вербально означена свідомість [1: 26] в ОП твору, що має імпліцитний план вираження. НВМ репрезентує персонажний мовленнєвий план через образи, враження, асоціації, почуття та відчуття, що виникли в головного актанта оповіді в результаті його розумової діяльності, тобто в процесі осмислення того, що мало / має місце в дієгезисі – романному світі твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сенічева О. А. Засоби вираження внутрішнього мовлення в художньому тексті: Монографія. – Донецьк: Вид-во «Юго-Восток», 2007. – 188 с.
2. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
3. Буцикіна Н. Є. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Моріака): Дис. … канд. філол. наук: 10.02.05. – К.: КНЛУ, 2004. – 256 с.
4. Dictionnaire Le Petit Robert électronique / Version électronique du Nouveau Petit Robert, dictionnaire analogique et alphabétique de la langue française. – P.: Bureau van Dijk, 1997.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

PSEF*:* Sagan F. Un peu de soleil dans l'eau froide. – М.: Юпитер-Интер, 2003. – 184 p.

УДК 821.111-13

Левченко А. В.
(Днепропетровск, Украина)

«ОДИССЕЯ» КАК ИНТЕРТЕКСТ: ГОМЕРОВСКИЕ ПАРАДИГМЫ В АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ОТ РОМАНТИКОВ ДО МЕРДОК

В 1978 году английский романист Джон Фаулз написал эссе, названное им «Острова»; в нём он, вероятно, подхватывая тему, начатую в знаменитой проповеди Донна (*No man is an Iland, intire of it selfe;*), говорит об особом ощущении человека XX века, который «в терминах сознания и самосознания» как раз и всякий раз есть остров; и единственное, что их (людей) объединяет – море, которое, впрочем, таит для человека, затерянного в нём словно остров, и наибольшую, если не единственную жизненную опасность. Такая картина, для Фаулза, не только подлинная метафора человеческого существования, но и, что гораздо важнее, – подлинная природа любой попытки изображения человека в литературе; она не всегда выписана и высказана, но так или иначе существует и проявляется, оставляет след в ткани художественного целого, часто независимо от того, «отдаёт ли себе художник в этом отчёт». Основа такого в*и*дения человека и мира, по Фаулзу, отчётливо проговорена и заложена в поэмах Гомера, в первую очередь в «Одиссее» – основе существующей до сих пор литературной традиции. «Первый в мировой литературе роман весь соткан из островов и моря, одиночества и сексуальности. Именно поэтому он оказал существенно большее воздействие на дальнейшее развитие повествовательных жанров – как тематически, так и технически, – чем любая другая отдельно взятая книга в истории человечества. (…) Ни один писатель не в силах устоять перед соблазном и не погрузиться в эту книгу с головой, чтобы пропитаться ею насквозь (…). Эта книга – самое что ни на есть sine qua non для любого серьёзного исследователя или сочинителя художественной прозы» [9: 434].

Цель предлагаемой статьи заключается не в том, чтобы проследить все возможные упоминания о море или об Одиссеевой ситуации (человек, выживающий вопреки и благодаря морю), существующие в английской литературе; такая задача требовала бы колоссальной филологической эрудиции и, вероятно, является предметом монографического исследования, попытки которого уже осуществлялись в зарубежном литературоведении (*Oxford Sea Verse Book; Sea Poetry for English Readers)*; хотелось бы попытаться обрисовать лишь некоторые определённые аспекты того сложного семантического ореола, с которым словообраз моря входит в художественный текст, часто с приращением смысла, и всё же, как представляется, оставаясь глубинно верным некой семантической парадигме, заложенной в «Одиссее».

© Левченко А. В., 2009

Начиная с первой песни поэмы, море – неотъемлемая часть мира, каким видит его Одиссей, описывает Гомер и каким он представляется читателю; и радость новой надежды приближения к Итаке, и отчаяние очередной катастрофы, и эпически спокойное осознание своей вины и судьбы, человеческой обречённости, но и человеческого достоинства и силы всегда соотнесены в тексте поэмы с морем – единственной постоянной в меняющемся одиночестве Одиссея; морем, которое, вечно изменяясь (словно в поэме П. Валери «Морское кладбище»: *La mer, la mer toujours recommencée*) остаётся прежним. Постоянные эпитеты, в зависимости от изображаемой жизненной ситуации, соотносят море то с миром вполне предметным и материальным, превращая его в часть пейзажа или источник жизни и пропитания, то вдруг предполагают его совершенно иную природу, со-родственную живому, если не человеческому, существу: «многорыбное море», «бурное», «волнами кипящее», «всегда беспокойное», «мглисто-туманное» (таким оно рисуется в известном эпизоде Гомером и видится Одиссею, который находится на острове Калипсо, «страстно желая/ Видеть хоть дым восходящий родимой земли») и, наконец, «винно-чермное»; по винноцветному морю, *epi oinopa pontoon*, отправляется на поиски отца Телемах, таким оно видится Одиссею, покидающему Калипсо, чтобы испытать на себе гнев Посейдона во время страшной бури (эпизод, который оставит след и в описании морской бури Овидием, после его прощания с женой и Римом и, вероятно, как обобщенный словообраз тематизируется в «Буре» Шекспира); о нём напишет, совместив с пушкинским из «Евгения Онегина», Мандельштам («И море чёрное, витийствуя, шумит/ и с тяжким грохотом подходит к изголовью»); о нём вспомнит Маллиган в «Улиссе» Джойса, убеждая Дедала-Телемаха читать греков в оригинале. Именно здесь звучит та строчка из «Одиссеи», которая отозвалась в «черном» море Мандельштама. Ее цитирует – неполно, но точно, по-гречески, приятель Стивена Маллиган, обращаясь к Стивену как Телемаху: «Эпи ойнопа понтон», «по винно-черному морю» («отправишься ты на свои поиски» – подтекст). Но окружающий текст, обстановка, среда, и, с самого начала, речи Маллигана – отрицают «quest» сразу же. Маллиган сначала упоминает – фамильярно-насмешливо – море у Элджернона Суинберна («Элджи»); затем «снимает» поэтический тон полуприличными собственными определениями моря. Затем – полустишие из «Одиссеи». Затем – цитата из Ксенофонта («Море! Море!»). После этого величавое цитирование перифразы Суинберна (море – «великая нежная мать») и обращение к герою: «Подойди, посмотри!» – побуждение к выходу в действительность, которая отнюдь не будет Стивену «нежной матерью». В этой композиции особенно острое сопоставление – это соседство ёрнических речей Маллигана с перифразой Суинберна и с цитатой из Гомера: «…a great sweet mother? The snotgreen sea. The scrotumtigltening sea. ‘Epi oinopa ponton» [4: 5]. Тут, между Суинберном, Гомером и Ксенофонтом можно увидеть тень Аристофана – в той вольности (чтобы не сказать распущенности) языка, в которой реализовывалась «свобода слова» греческой комедии. Дальше изображается прогулка Стивена по берегу этого «сопливозеленого» и т.д. моря, и в ней тоже, в насмешку над серьезными и патетичными литературными маринами, со стихотворством и философствованием Стивена смешаются физиологизм и пародийное звукоподражание. Обратим внимание и на то, что в самом ёрничании Маллигана – тоже след гомеровской поэтики: прилагательные у Маллигана построены по модели композитов из двух основ

типа «каллироос» – прекраснотекущий, «каллидинэс» – прекраснобурлящий и т.д.; но только с обсценным наполнением. Это же винноцветное море, вероятно, возникает и в конце романа, без как бы то ни было иронических оттенков и ёрничания, в лирико-драматической коде последней части текста – монологе Молли-Пенелопы, где оно превращается, после Гибралтара и андалузских девушек с красными розами, приколотыми к волосам, в «алое как огонь» – «O and the sea the sea crimson sometimes like a fire yes» (повторяется здесь не только Гомер, но и рефрен из «Анабасиса» Ксенофонта). Впрочем, «crimson sea» возможно появляется у Джойса не столько из Гомера, сколько из Йейтса, увидевшего в винном цвете смерть и кровь: «blood not me, *oinopa ponton*, a bloodwine sea» (Цит. по: D. Livey, «Joyce's Yeats Reflection» [10]).

Такая сопричастность моря двум природам, ощущение его как стихии живой, филологи-классики объясняют особенностями мифического и мифопоэтического мышления; однако, как представляется, море у Гомера не просто мифично опоэтизировано, оно определённым образом очеловечено и персонифицировано, но не как жизненная реалия, а как реалия литературная; море, растворённое в художественной ткани поэмы, очеловечено и персонифицировано настолько, насколько возможно персонифицировать литературного героя, едва ли не равнозначного герою главному; с ним всегда соотносит себя Одиссей – и когда любит, и когда ненавидит; покой и счастье свое он мыслит как место «вне моря», проводя на море всю свою жизнь, и только так, на море, с морем и против моря, мыслим Одиссея и мы.

Это гомеровское ощущение моря, равно как и рефрен из Ксенофонта («θάλαττα, θάλαττα» – «море, море»), присутствуют, ин-текстуально или опосредованно во множестве произведений. Это поэтический цикл Гейне «Северное море», стихотворение Корнуолла «Море», поэзия Теннисона («У моря») и Китса («Море»), «Триумф времени» Суинберна, «Человек и море» Бодлера, «Вечность» Рембо, поэма Валери «Морское кладбище», романы Мердок («Море, море») и Фаулза («Маг»).

Во всех этих произведениях море – живое существо, соотносимое с жизнью человека. К нему и обращается герой, который потерял или отчаялся найти смысл жизни и человеческого существования. Так «дурак» задаёт вечные вопросы вечному морю (у Гейне); не может жить без него, ощущая себя «Ocean-child» герой Корнуолла; спешит к морю, надеясь остаться наедине с собой и слушать свои мысли и пение сирен, герой Китса; вечно сосуществуют, словно два родственных существа, способных «отображать» друг друга, находясь в постоянной и вечной битве, «свободный человек» и море (у Бодлера); философствует, вдохновляясь морем, которое оказываеся способным вернуть его душу (словно из «Триумфа Времени» Суинберна: «Set free my soul as thy soul is free»), герой поэмы Валери.

Во многих из этих текстов – море не просто метафора или символ; скорее это актант (или актор), если использовать современную терминологию, который прочитывается и ощущается как некий важный, структурирующий и оформляющий художественное целое смыслообраз, прорисовывающийся на уровне метатекста – семантики отдалённых одно от другого художественных явлений, глубинных со- и противопоставлений словообразов; море в этих текстах почти всегда отсылает к морю «Одиссеи», но всё же не достигает полноты и многоплановости, присущей морю Гомера. Часто это лишь один

из семантических оттенков исходного словообраза: «du ewiges Meer; das liebe, rettende Meer» (у Гейне) [11]; у Корнуолла: «the open Sea, the ever fresh, the ever free, unbounded sea» [12]; море – вечное зеркало, отражающее облик и образ (image) человека у Бодлера (образ, вероятно, вдохновивший Одена в поэме «The Sea and the Mirror») [13: 105]. Море – «the great sweet mother», одновременно и мать и любовница, дарящая поцелуи «hard… strong…like wine», способная единственно укрыть человека в своих объятьях – любви и смерти – спасая от «триумфа времени»; море – «fair white mother», способная «Set free my soul as thy soul is free» – у Суинберна [14]. Этот образ вечной, «свободной стихии», не только жестокой, но и возвращающей человека к жизни, подхватит Валери; его море – это «мили и мили солнечных идолов» на бескрайне синей и пенной глади (не отголосок ли это известного моря-вечности Рембо?), море – «toujours recommencée; la mer… me rend mon âme» [15: 219]; почти повторятся эпитеты моря Одиссея у Ф. Ларкина в «The North Ship»: «the sea, the lifting sea; the sea, the running sea; the sea, the darkening sea», превращаясь постепенно в «proud, unfruitful; unforgiving sea» [16].

Однако, как представляется, наиболее близким к гомеровскому ощущению моря, – которое одновременно и просто море, и спасительная и карающая стихия, и само отражение моря в мыслях героя, и нечто большее – оказывается роман А. Мердок «Море, море». Море в романе – персонаж не статичный, пребывающий неизменным, как в рассмотренных выше стихах, не просто символ, приравниваемый к иным словообразам и концептам, которые также соотносятся с античной Грецией (φως и ελευθερια в «Маге» Фаулза). Оно не молчит в ответ на вопросы «дурака», а посылает испытания и чудовищ (или отображает чудовищ, которые существуют внутри человека?); море, как в известной сказке Пушкина, меняет свой образ (состояние и цвет, как и в тексте поэмы) и «настроение» » – «lighter green, icy and pure – a muted faintly radiant grey – a foaming self-destructing fury» – предвещая «внутренние бури» героев и события романа[17: 7, 176, 348]; оно лишает человека его близких, убивает друзей (смерть Титуса и кузена Джеймса), которые гибнут, словно вместо протагониста, из-за его вины и его чудовищ; сам же главный герой, попав в морскую пучину, словно в пасть Харибды, чудом, по воле моря, остаётся жив (сравним: «Все его спутники в море погибли» Од. V, 110; «и спутники в море погибли / Все без изъятья, а сам он погибели чёрной избегнул» Од. XXIII, 331-332.). Море мстит герою романа Чарльзу Эрроуби за его гордыню, тщеславие, желание быть волшебником и манипулировать жизнями других людей; жизнь и море – не пьесы Шекспира, а он не настоящий Просперо, – их не срежиссируешь (гомеровская параллель: «Совсем его бурное море смирило» Од. V, 454). Оно позволяет герою лишь покорится ему, осознать малость человека и подлинное величие человеческого, – и тогда оно, быть может, вынесет его к спокойным и мирным берегам, оставив на попечение Навсикаи, или покажет настоящие чудеса жизни, которые оно подарило в последнее утро Чарльзу Эрроуби у «моря, моря».

Море в романе, как и в поэме Гомера, – это и время, и жизнь, и вечность; однако прежде всего – это чувственно ощутимое, реальное море; этот словообраз, даже наполняясь психологическим содержанием, свойственным тому или иному персонажу, всегда остаётся конкретным, физически присутствующим в художественном мире романа.

Литературная практика XX века нашла способ соединить две природы художественного словообраза, совместив его предметность и реальную ощутимость с «перспективой

смыслов»; такая равноправная принадлежность двум планам – свойство не символа или метафоры, а эпифании. Этот вариант художественного иносказаня, открытый Джойсом, как представляется есть в чём-то подхват и развитие эпитета в его эпической норме, т. е. в соединении физически-чувственного с коннотативно-богатым; максимальная реализация этого – у Гомера в словообразе моря.

«Эпифании» моря есть и в других романах Мердок – в «Алом и Зелёном», когда оно предвещает Пасхальное восстание, и, что более явно, в романе «Приятные и Добрые», отделяя, через различные испытания, «the nice from the good»; море, испытания и путешествия у Гомера не только наказывали Одиссея, лишая его друзей, надежды, дома; они последовательно выделяли в нём человеческое, отделяя от не-людей (киклопов, чудовищ и т.д.).

Путешествие в поисках себя и возвращение к себе тому же, но уже и другому – вот испытание, которому подвергает своего героя литература вслед за Гомером; такое путешествие – жизнь, которой, оказывается, можно дать опредление, предельно концентрированное, на античный, греческий лад, в поэзии Мандельштама; жизнь, словно море, – наполнение человека (Одиссея) «пространством и временем». Может ли она и море, как стихия испытаний, изменить человека? («Can one change himself? I doubt», – резюмирует свою «одиссею» герой Мердок) – нет, но понять себя и ценность единственно-человеческого – да. Так в поэзии К. Кавафиса, в «Итаке»: «Когда встанет время отплыть в Итаку – / Помолись, чтобы долгим был путь,/ и он будет мирным – / Потому что киклопы, лестригоны, Скилла/ Не в морях, а в твоей душе».

Эта диалектика художественного словообраза – море, подобное человеку, вечный его спутник и вечный соперник; море, испытующее человека, одновременно жестокое и спасительное, «холодное» и «благословенное»; море, способное показать человеку его самого, «горечь души» (Бодлер), изменить его, не изменяя, а лишь испытывая и заставляя увидеть и узнать себя настоящего – парадигма, заложенная в «Одиссее» и реализуемая и интерпретируемая в литературной традиции от Байрона, Гейне, Корнуолла, Теннисона, Китса и Суинберна до Бодлера, Рембо, Валери, Фаулза и Мердок. Эта парадигма создаёт литературный диалог – залог жизни художественного произведения в перспективе «большого времени».

ЛИТЕРАТУРА

1. Автономова Н. С. Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках. – М., 1977. – 200 с.
2. Кристева Ю. Избранные работы: Разрушение поэтики. – М., 2004. – 653 с.
3. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь: Репринт V изд. 1899 г. – М., 1991. – 1370 с.
4. Joyce J. Ulysses. – Oxford, 1998. – 980 p.
5. Тахо-Годи А. А. Мифологическое происхождение языка «Илиады» Гомера // Античность и современность. – М., 1972. – С. 196 – 214.
6. Шталь И. В. «Одиссея» – героическая поэма странствий. – М., 1978. – 168 с.
7. Tennyson A. Selected Poems. – N.Y., 1993. – 256 p.
8. Ellmann R. James Joyce. – N.Y., Oxford Univ. Press, 1972. – 208 p.

9. Фаулз Дж. Кротовые норы. – М., 2002. – 640 с.
10. D. Livey. Joyce's Yeats Reflection. – N.Y., Oxford Univ. Press, 1997. – 147 p.
11. Heine H. Gedichte // www.portablepoetry.com/heine/see/1_html
12. Cornwall B. Selected Poetry // www.upenn.digital.lib.com/poets/cornwall/seahtml1
13. Baudelaire Ch. Les Fleurs du Mal. – Paris: Calmann Lévy, éditeur, 1898. – 412 p.
14. Swinburne A. Ch. Selected Poems and Ballads // www.upenn.digital.lib.com/poets/sinburne/timetriumphhtml06
15. Valéry P. Oeuvres. – Vol. 1. – Paris: Editions Gallimards, 1981. – 347 p.
16. Larkin's Everyman Reader // www.portablepoetry.com/larkin/ship/003html
17. Murdoch I. The Sea, the Sea. – L.: Chatto and Windus, 1983. – 503 p.

УДК 821.161.1.09

Янковски А.
(Кельце, Польша)

НОВЕЛЛА ЭФРАИМА СЕВЕЛЫ «ВОЗРАСТ ХРИСТА» В КОНТЕКСТЕ ЭМИГРАНТСКОГО ТВОРЧЕСТВА ПИСАТЕЛЯ

The present article contains some observations on the subject-matter and artistic features in the novel «Wozrast Christa» by Efraim Sevela in the context of the author's emigrant output.

Key words: *Efraim Sevela, the emigrant russian prose of the third wave*

В 2007 году творчество Эфраима Севелы, кинорежиссера, сценариста и видного представителя русской прозы третьей эмигрантской волны, обогатилось двумя раньше не публиковавшимися в России произведениями. В интервью, данном Майе Немировской и Владиславу Шницеру – московским корреспондентам основанной в 1996 году еженедельной газеты русскоязычной общины Нью-Йорка, автор «Викинга» так объяснял причину запоздавшего на тридцать с лишним лет появления этих произведений на книжном рынке России:

«Недавно прислали мой архив из Берлина. Я снимал там квартиру и, помнится, много писал. Куда-то сорвался, оставил всё, рассчитывая вернуться. И забыл. И вот теперь, прошло лет двадцать, хозяйка квартиры через своих друзей нашла меня и прислала мой архив. А в нем рукописи небольшой повести «Возраст Христа» и романа, никогда не издававшегося по-русски, «Последние судороги неумирающего племени». Обе книги выходят в начале 2007 года в издательстве «АСТ»» [1].

Не подвергая сомнению забывчивость ныне восьмидесятилетнего писателя и обстоятельства возвращения ему «берлинского» архива бывшей хозяйкой его квартиры, важно отметить, что «Последние судороги неумирающего племени», получившие в интерьвью неточное жанровое определение романа, являются русским вариантом автодокументальной книги Э. Севелы «Прощай, Израиль!», увидившей свет в 1977 году одновременно в

© Янковски А., 2009

США и Франции («Farewell, Israel!», «Adieu Israel») [2]. Ставшее, наконец, достоянием широкого русского читателя – по признанию писателя «самое горькое» его произведение об Израиле и еврейском вопросе, как, впрочем, и небольшая по размеру повесть, или, точнее, новелла «Возраст Христа», существенным образом дополняя творческий портрет автора «Легенд Инвалидной улицы», должны привлечь к себе внимание исследователей творчества Севелы–Драбкина. Оставляя на периферии нашего внимания книгу «Последние судороги неумирающего племени», разбору англоязычного варианта которой мы уделили внимание в другом месте [3], остановимся на попытке анализа новеллы «Возраст Христа», писавшейся – согласно имеющейся в книге датировке – с 1985 по 2005 год в Амстердаме и Москве. Нет сомнения в том, что замысел и начало работы над этим произведением относятся к тому периоду эмигрантского творчества писателя, в котором были уже завершены почти все основные, отличающиеся по своим идейно-художественным параметрам произведения прозаика. Без особого риска ошибиться можно предположить, что обладающий творческим опытом автор «Мони Цацкеса – знаменосца» и в этом произведении, опираясь на свой богатый жизненный опыт и факты собственной биографии, еще раз воспользовался возможностью показать в обобщающем, «энциклопедическом» ракурсе трагическое и смешное в жизни представителя еврейского меньшинства на исторической родине и в географическом пространстве Америки и Европы.

В центре художественного мира новеллы Возраст Христа, написанной как цепь монологов Ивана Шапиро, – русского эмигранта, художника и безродного космополита, родившегося в Германии в конце войны, – вся его жизнь.

«Моя мать, – сообщает он о себе, герой-рассказчик, – молоденькая совсем, служила тогда санитаркой в пехоте, а как разрешилась мной в госпитале, отправили нас с нею в тыл. Отец даже меня не видел, он погиб еще до моего рождения. А его мать, бабушка Рахиль, приютила нас с матерью у себя в Ленинграде. Я мать не помню, уехала она проведать своих в деревню и тоже пропала. (...) И, как говорила бабушка, остался круглым сиротой. По имени – Иван, что мать дала при рождении, и по фамилии отца и моей бабушки – Рахили Шапиро, единственного родного мне человека на всем свете [4: 27].

Имя Христа*,* вынесенное писателем в заглавие произведения, на наш взгляд неслучайно. Оно отсылает читателя к центральному в иудео-христианской мифологии образу Сына Божьего, который был распят на кресте в тридцатитрехлетнем возрасте. Проводя «хоть и не полную» аналогию между собой и Христом, герой-повествователь отмечает бросающиеся ему в глаза сходства и отличия:

«Я в возрасте Христа. (...) Мы с ним – родня. Во первых, одного племени. И его и меня это племя отвергло, отторгло от себя. (...) Обоих нас наши соплеменники побили камнями и плюнули в нашу сторону. (...) Его мать, Богоматерь, звали Марией. Мою тоже. Марией. Марусей. А по паспорту – Марией Ивановной. Его отца звали Иосифом, вернее не отца, а мужа Девы Марии, а моего, (...), как? Тоже Иосиф» (...) Его мать, девочка, Богом избранная за праведность, зачала от Святого Духа. Родила Сына, растила, убегала от гонений, страдала. Вырастила и оплакала его, распятого на кресте. Умерла, всеми почитаемая ... и тоже вознеслась» [4: 38-39].

Не смотря на внешнее сходство с библейскими предками, на долю Ивана Шапиро и его семьи выпала другая участь: попавшая девчонкой на войну мать-прачка ублажала

взводы и роты «защитников отечества» и с трудом растила маленького сына, отец погиб в самом конце войны, и он, Иван, остался один на свете с унаследованным от родителей еврейским везением.

Рано осиротевший, но наделенный юмором и наблюдательностью, герой произведения Севелы, «по имени русский, по фамилии еврей» [4: 27], обречен на скитальческую жизнь. Воспитанный в России и уехавший поначалу в Израиль, он воспроизводит в своем эмоциональном рассказе запомнившийся ему трагический эпизод борьбы на Голанских высотах во время арабско-еврейской войны Судного дня, которую называют на иврите Йом-Кипурской войной:

«Я – с русским именем Иван, – вспоминает Шапиро, – лежу с русской «базукой», которой мне предстоит поразить русский танк или бронетранспортер – у сирийцев сплошь русская техника, и по мне с сирийской стороны бьют русские дальнобойные орудия и тяжелые снаряды из русской стали, что, возможно, выплавил какой-нибудь мой родич, рвутся в скалах с таким грохотом, что глохнешь, и посыпают тебя убийственным дождем» [4: 35].

В страстном монологе героя-повествователя, находящегося под угрозой смерти, особое внимание читателя привлекает услышанная им в ночном «каменном грохочущем аду» хасидская молитва на иврите. Под ее влиянием он, не верящий ни в Бога, ни в загробную жизнь атеист, за спасение жизни дает клятву отказаться от доставляющего ему удовольствие курения.

В других, адресованных Енике монологах Ивана Шапиро, являющихся структурообразующим стержнем новеллы «Возраст Христа», Севела концентрирует свое внимание на попытках героя обрести новое прибежище на американской чужбине после того, как он «навсегда расплевался» с Землей обетованной. В них критические наблюдения над американской чужбиной и еврейской диаспорой в США 70-х годов причудливо сочетаются с табуированной в литературе метрополии нередко не лишенной пикантности и провоцирующего юмора эротикой, которую охотно использовали в своих произведениях и другие прозаики третьей эмигрантской волны (например, Эдуард Лмонов, Эдуард Тополь и др).

Очутившийся в новых для себя социально-политических и культурных условиях, без денег и права на работу, эмоциональный, порой циничный, но чаще всего сентиментальный и по-своему изворотливый герой повести Севелы, «чтобы прилично жрать, спать в хороших отелях, летать в самолетах и трепаться во славу еврейского народа» [4: 8], без лишних колебаний принимает предложение бывших работодателей-евреев с престижной Пятой авенью заняться выклянчиванием от среднезажиточных жителей провинциальной еврейской общины «деньжат для благотворительных целей» [4: 8], предназначенных для их единоверцев в Израиле. В своих путешествиях по большим и малым городам богатой, простодушной и наивной Америки, в которой «все (...) есть, а жить в ней не хочется» [4: 15], направляемый туда, где «есть хоть крохотная еврейская община» [4: 9], он, выполняя возложенную на него миссию, «обрабатывает» тех самых упрямых доноров, кто «на еврейские собрания не ходит, в синагоге бывает лишь по праздникам и вообще избегает общения со своими единоверцами, предпочитая давать пожертвования на содержание балета или обществу защиты животных» [4: 9]. В мире однообразных провинциальных городов, стандартных отелей и ресторанов, одинаковой еды, искусственно вежливых улыбок, обилия автомобилей и отсутствия прохожих

на тротуарах, одинокого пришельца из Израиля, человека, как он сам о себе говорит, «неопределенных кровей, из породы дворняжек» поражает встреча и семиминутный разговор с крайне скупым, пожилым еврейским миллионером. Во время нее попытка героя – успешного, по словам представителей еврейской диаспоры, спикера, воздействовать на эмоции черствого и баснословно богатого выходца из России дала осечку и не принесла ожидаемых финансовых результатов. Душещипательный, но не учитывающий конкретных и неизвестных ему обстоятельств рассказ Шапиро о голодающих в Москве и Ленинграде еврейских детях, родителей которых уволили с работы за попытку эмигрировать в Израиль, настолько взволновал некогда уехавшего из России и доживающего свой век в Америке предполагаемого спонсора, что чуть не стоил ему вообще жизни. Вместо чека на большую сумму, который «помог бы ему сотворить накануне смерти благое дело, и заслужить на Земле и уютное местечко подле еврейского Бога на небе» [4: 15], не сумевший добиться желаемого результата герой произведения Севелы был выставлен за двери кабинета вместе с сопровождающими его лицами.

В ретроспективном повествовании произведения Э. Севелы «Возраст Христа» горьким юмором отличается рассказ ездившего по Америке еще и с лекциями Шапиро о нью-йоркском телефонном «спектакле», целью которого было «побольше денежек выкачать» [4: 28] от американских евреев для тех русских собратьев, которым советская власть препятствовала в выезде на историческую родину [5]. В присутствии «молодых миллионеров – удачливых бизнесменов» и приглашенных гостей, собравшихся ночью на частной квартире американского миллионера на Манхэттене, состоялся телефонный разговор повествователя, выполнявшего доверенное ему задание «начальства», с его одобренным окружающими ленинградским знакомым Мишкой Капланом. Однако собеседник Шапиро – зубной врач, желающий по свидетельству присутствующего на собрании раввина, вырастить своих детей неассимилированными евреями и горячий сионист, не удовлетворил «это избранное общество» [4:30]. В пересыпанных ненормативной лексикой ответах он обвинил сионистов во всех постигших его в Советском Союзе бедах.

В исповедальном повествовании, адресованном бывшей любовнице Енике, герой новеллы Севелы делится с ней своим жизненным опытом. Он с мягким юмором и порой с нескрываемой иронией не только выкладывает «на стол факты», касающиеся его умения «стричь» («потрошить») доверчивых американских соотечественников, но также рассказывает о своих, скорее всего сексуально-эротических, чем любовных похождениях. Из насыщенных физиологическими подробностями и по этой причине рискованных с эстетической точки зрения постельных сцен, без которых, кстати, не обошлись также раньше увидевшие свет эмигрантские романы Севелы (например, «Викинг», «Мужской разговор в русской бане», «Моня Цацкес – знаменосец»), перед читателем встает «снова герой-любовник, которому все встречные женщины раскрывают не только тело, но и душу» [6].

В создаваемом в произведении образе еврейского героя-повествователя, отличающегося свойственным его нации мужским витализмом и отнюдь не механистической трактовкой секса, Севела на первое место выдвигает его умение внимательно слушать. Именно оно располагает встречавшихся ему женщин к исповеди и рождает в них «потребность выложиться, вывернуть душу наизнанку» [4: 19]. Исповедальной искренностью характеризуется жизненная история бежавшей из Европы 28-летней Лолы, которая с прижитым

от любимого человека ребенком уже восемь лет в бездушной Америке зарабатывает на жизнь обслуживанием американских сенаторов и конгрессменов, бизнесменов и офицеров, врачей и адвокатов, женатых и холостых, словом, людей всех возрастов и всех родов занятий, не исключая даже девушек. Вплетенный в рассказ повествователя до предела искренний монолог профессиональной проститутки обнажает в ее американских клиентах полную бездуховность, проявляющуюся в отсутствии милосердия, сострадания и готовности выслушать. Не удивительно, что интимные излияния Лолы, в которых на первое место выдвигаются обвинения деловых, не умеющих сосредоточиться на сексе американцев, в том, что при них женщины теряют свою сексуальность и уходят в эротические грезы, раскрывающие «картину социальной и нравственной импотенции самой богатой и преуспевающей страны» [4: 21], созвучны критическому отношению самого Шапиро как к цивилизации Нового Света в целом, так и к деловым, лишенным сантиментов американцам в частности.

Эротика и секс, «ниспосланный нам Богом или природой» [4: 22], доминируют также в рассказе Шапиро о его пребывании в штате Алабама, где он, еще до митинга с еврейской диаспорой, под крышей гостеприимного дома раввина, служившего в свое время на американском флоте, умудрился переспать с реббецен – его законной женой. Не избегая «раблезианского» начала в описании физической «акробатики» секса, писатель подчеркивает, что именно он является основой национально-этнической близости повстречавшихся ему по ту сторону океана людей. И, если для нечистоплотного выходца из России готовность жены хозяина продолжить начавшиеся днем любовные отношения является признаком истинно славянской души, то отказ Шапиро от «прощального» секса прочитывается изменившей доверчивому мужу американизированной раввиншей, еще школьницей эмигрировавшей из России, как проявление и атрибут его загадочного славянского характера. «Не зря в Америке считают, – говорит она своему любовнику, – что у славян загадочная душа» [4: 28]. Похожий мотив загадочности души лежит также в основе рассказа «Загадочная, славянская душа», вошедшего в опубликованный в Иерусалиме сборник «Попугай, говорящий на идиш» (1982). В отличие от «Возраста Христа», эротика и секс служат в нем средством «акцентации неотъемлемых свойств героя как представителя не русской, а еврейской нации» [7].

Выпавшие на долю Ивана Шапиро скитания и мытарства нашли свое сюжетное завершение в заключительной части новеллы. Тридцатитрехлетний герой-рассказчик, подобно Христу, чувствует себя отторгнутым от общего для них племени. Мысленно обращаясь к своей «греховной, порочной, нечистой» любви Энике, которую напрасно ищет в амстердамском кафе «Де Принс», он говорит: «И его и меня это племя отвергло, отторгло от себя. Как инородное тело. Чужую ткань. Обоих нас наши соплеменники побили камнями и плюнули в нашу сторону» [4: 38]. Находясь в состоянии прострации, он, «сын человеческий», «заблудившийся шелудивый щенок», лишенный советского гражданства еврей и эмигрант, покинувший Израиль, в силу своей бездомности и неприкаянности ищет перед смертью «не замутненной, жизнью не опоганенной» [4: 40] надежной моральной опоры. Не случайно поэтому «он – читаем на форзаце книги «Возраст Христа. Последние судороги неумирающего племени», – находит свою смерть недалеко от священного для него места: дома, где страдала и погибла Анна Франк – девочка, которая

для него и для всех людей на земле – символ чистоты и беззащитности. Девочка, ставшая жертвой величайшей в мире несправедливости и принявшая на себя муки, выпавшие на долю народа, частью которого считает себя Иван Шапиро». Нет сомнения в том, что образом «навеки оставшейся чистой и незапятнанной» [4: 40] пятнадцатилетней Анны Франк Эфраим Севела вписывает в структуру новеллы «Возраст Христа» еще одну характерную для своего творчества тему, а именно тему нацизма и жертв холокоста. И если страдающая Богоматерь вознеслась на небо и стала объектом преклонения верующих, то земным эквивалентом духовного «воснесения» укрывавшейся от фашистов Анны Франк является посещаемый бесчисленными туристами ее ничем не выделяющийся Дом-музей и написанный ею в нем в годы войны дневник.

Изложенные выше наблюдения показывают, что выполненная в реалистической манере письма новелла «Возраст Христа» сохраняет в своей идейно-художественной структуре характерную для всего эмигрантского творчества писателя еврейскую тему, касающуюся судеб и менталитета представителей этнического меньшинства в его сложных взаимоотношениях с исторической реальностью в Израиле и на евро-американской чужбине. Центральная в творчестве Севелы еврейская проблематика, обогащенная в новелле «Возраст Христа» религиозными мотивами, не отличается от других произведений писателя своим сюжетно-композиционном и повествовательно-стилистическим оформлением. Сохраняя выработанную в них манеру письма, автор в анализируемом произведении часто прибегает к использованию сказовой интонации, юмора, иронии, ненормативной лексики и эротики. С этой точки зрения «Возраст Христа» можно считать составной, хотя и опоздавшей с публикацией – по известным писателю причинам – частью его созданной вне России и в целом достаточно разнообразной в идейно-тематическом и художественном отношении прозы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Господи, кто я? Беседовали корреспонденты «РБ» в Москве Майя Немировская Владислав Шницер. <http://www.russian-bazaar.com/Article.aspx?ArticleID=9926>.
2. Ephraim Sevela. Farewell, Israel! Translated from Russian by Edmund Browne «Gatway Editions», Ldt., South Bend, Indiana 1977; E. Sevela. Adieu Israel. Traduit par M. Gorbov, «G. Authier». – Paris 1977.
3. Шире см. главу Автодокументальная проза. Farewell, Israel! // Jankowski Andrzej. Проза Эфраима Севелы. Из истории русской литературы третьей эмигрантской волны. Kielce. – 2004. С. 178-198.
4. Севела Э. Возраст Христа.// Э. Севела. Возраст Христа. Последние судороги неумирающего племени – М.: АСТ, 2007.
5. Об этом Э. Севела писал в повести Остановите самолет – я слезу. Шире см.: Jankowski Andrzej. Проза Эфраима Севелы. Там же. – С. 131-143.
6. Кучеренко Т А. Я пришел дать вам в морду. < http://www.booknik.ru/reviews/fiction/?id=25284>.
7. Шире. см: Jankowski Andrzej. Проза Эфраима Севелы. – Там же. – С. 126.

УДК 821. 111-31(410.7). 09

Мітроусова Т. В.
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ОНІРИЧНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ ДЖ. ДЖОЙСА «УЛІСС»

У статті розглянуто особливості оніричного простору у романі Дж.Джойса «Улісс». Відзначено, що простір такого типу відіграє важливу роль у художній структурі твору і в інтерпретації його змісту. Він не тільки створює особливу реальність, але й характеризує своєрідність авторського світорозуміння.

Ключові слова: *поетика, оніричний простір, мотив, модернізм.*

В статье рассматриваются особенности онирического пространства в романе Дж.Джойса «Улисс». Отмечено, что пространство такого типа играет важную роль в художественной структуре произведения и в интерпретации его содержания. Оно не только создает реальность особого типа, но и характеризует своеобразие авторского мировосприятия.

Ключевые слова: *поэтика, онирическое пространство, мотив, модернизм.*

The article deals with the oneiric space in J.Joyce's novel «Ulysses». Such type of a space is of great importance in the artistic structure of the text and interpretation of its contents. It creates a special reality and characterizes the peculiarity of author's worldperception.

Key words: *poetics, oneiric space, motif, modernism.*

У літературному творі мотив сну виконує важливу смислову функцію. Джойс не став винятком серед багатьох художників слова, прагнучи розкрити підсвідому сферу життя через художнє зображення сну і сновидіння. Зазвичай літературний сон «істотно ближчий до марення, мрійно-фантазійного стану, видіння, загалом до екстатичного стану, з яким у художній дійсності його буває важко розрізнити. Як правило, можливість такого розрізнення залежить виключно від автора, від його прямої вказівки, що дія відбувається уві сні. Разом з тим, і подібна вказівка, хоча з нею не можна не рахуватися, не завжди є абсолютним однозначним маркером» [1: 163]. Джойс використовує мотив сну для увиразнення художнього змісту. Як прийом, створений авторською свідомістю, мотив сну формує художню ілюзію, яка завдяки авторській майстерності сприймається як незаперечно достовірна.

Оніричний простір роману «Улісс» можна поділити на кілька шарів: сон, дрімота, засинання, витвори уяви (мрії про майбутнє, спогади про минуле, марення, затьмарення свідомості, мана і галюцинації). Наприклад, думки Блума: «Якщо б трішки подрімати. Зараз біля дев'ятої. ... Тільки прикрию очі на хвилину. Не спати. Тільки б подрімати. Сон ніколи не повторюється» [2: 382]; або «… бережіть мовчання друїда. Душа його далеко звідси. Можливо просинатися від видіння так само болісно, як і народжуватись на світ» [2: 416]; галюцинації: «Німі нелюдські обличчя скупчуються, злісно дивлячись, незрозуміло торохкотячи, щезають, Булуффум, Польді Кок, шнурки за пенні, карга у Кессиді, сліпий юнак, Ларрі носоріг, та дівчина, та жінка, та повія, інша та, провулок.

© Мітроусова Т. В., 2009

Той» [2: 538]; у галюцинаціях Стівена Ірландія зображена у вигляді старезної бабки: «Жіночі голови зростаються воєдино. Виникає Немічна Бабуся, у шляпі ковпаком, сидячи на поганці, на грудях квітка смерті, уражена чумою картопля» [2: 595]; Белла: «Ні, Леопольд Блум, все змінилося за бажанням жінки, поки ти спав у Сонній Печері. Ніч твоя тривала двадцять років. Повернися і поглянь» [2: 542].

Герої роману згадують минуле у деформованому вигляді, уявляють майбутнє, немовби крізь викривлену свідомість. Перераховані стани ментальної сфери людини (змінені стани свідомості) можна узагальнено назвати снами у широкому смислі цього поняття. Ще К. Г. Юнг визначав сон як «спонтанне само відображення дійсності у підсвідомості, подане в символічній формі» [цит. за: 3: 75]. В оніричному просторі «Уліссу» внутрішні асоціативні вузли, часті паралелі, варіації схожих ситуацій, переплітаючись одне з одним, як у великих музичних творах, становлять основу, що з'єднує у романі усю різноманіть вражень. Спогади часто перетворюються на описи, на розповідь про події з діалогами, монологами. Вони подані у живих, яскравих картинах, де сам факт спогадів зникає і далі йде звичайна оповідь. У романі помітні не тільки ускладнені взаємодії різних елементів, а й постійні кореляції плану умовного, відбитого у снах героїв, і реальній дійсності, зіставлення минулого, сучасного і майбутнього, найтонші та різноманітні переходи від образу до поняття і навпаки, з'єднання філософсько-символічної думки з соціальними формами дійсності. Безліч імен, фактів зі світової та національної історії, культури накладаються один на одного, трансформуються, знаходячи нову реальність у підсвідомості героїв.

Дослідниця Даніела Хеллер стверджує, що «епіфанії – це сон наяву» [4: 157]. Епіфанії в «Уліссі» вказують на моменти, в яких історія повторюється, тільки з відмінностями. Як і всі Джойсові епіфанії, вони – оповідні події, не суспільні; вони змінюють позицію читача, але не життя персонажів. Так, Стівен уявляє Париж, Кевіна Ігена та ірландську революційну діяльність. Однак рядки, що вказують на роботу уяви, приховані у іншому контексті: «Полуденна дрімота. Кевін Іген скручує начинені порохом сигарети, пальцями чорними від друкарської фарби, потягуючи зелене зілля, як Патріс біле. Навколо нас ненажери запихають перчені боби собі у горлянки. Un demi setier (пів-чашечки). Струмінь кавової пари над блискучим казанком. За його знаком вона наближається до мене. Il est irlandais. Hollandais? Non fromage. Deux irlandais, nous, Irlande, vous savez? Ah, oui! (він ірландець. Голандський? Не сир. Ми двоє ірландців, Ірландія, розумієте? А, так! (фр.)) Вона вирішила, ви хочете голандського сиру. На післяобідній, вам знайоме це слово? Післяобідній» [2:42-43]. Незважаючи на те, що це все – спогади Стівена, візуальні уривки пам'яті та висловлення Кевіна Ігена «згладжують» фрагмент і створюють враження сну наяву. Це особливо помітно в діалозі, згаданому Стівеном: «Патріс, відпущений додому у відпустку, хлебтав тепле молоко зі мною в барі Макмагона. Син дикого гусака, Кевіна Ігена Паризького. Батько мій був птахом, він хлебтав lait chaud («тепле молоко») рожевим молодим язиком, пухка як у кролика мордочка. Хлебчи, lapin («кролик»). Сподівається виграти в gros lots («лотерея»). Про жіночу природу він читав у Мішле. Але мені він повинен прислати «La vie de Jesus» («Життя Ісуса») мсьє Лео Таксиля. Позичив якомусь другу.

C'est tourdant, vous savez. Moi je suis socialiste. Jen e crois pas en l'existence de Dieu. Faut pas le dire à mon père.

– Il croit?

– Mon père, oui.

Schluss. Хлебче» [2: 41].

Можна згадати й іншу уявну сцену:

«Я смикаю захриплий дзвіночок їхнього будиночка з закритими ставнями, чекаю. Вони мене сприймають за кредитора, виглядають із-за рогу чи виступу стіни.

– Це Стівен, сер.

– Впускай його. Впускай Стівена.

Відсувають засув і Волтер вітає мене.

– Ми прийняли тебе за іншого.

На широкій постелі дядько Річі, в подушках і ковдрі, простягає величезне передпліччя над пагорбами колін. Чистогруд. Обмив верхню частину» [2:38-39]. У цьому епізоді, де розкривається свого роду фантазія, мрія, дуже тісно переплітаються візуальні моменти з пам'яті Стівена, а також згадуються окремі фрази Ігена, що можна побачити й в наступному прикладі: «Голубий ґніт розпалюється смертельно між долонями. Пухкі волокна тютюну займаються; полум'я та рідкий дим освітлюють наш куток. Грубі вилиці під його кашкетом ольстерського бойовика. Як втік головний центр, достовірна історія. Переодягнувся нареченою, уявіть, фата, флердоранж, і поїхав по дорозі на Малахайд. Саме так, клянусь. Про загиблих вождів, про тих, кого зрадили, про божевільні втечі. Переодягнені, схоплені, зниклі – їх більше немає» [2: 43].

Перші рядки абзацу є певною мірою «недоговорений» переказ історій Ігена, трохи прикрашений в уяві Стівена. Останні рядки – це, за Стівеном, «quidditas» («сутність») усіх епізодів. Тут тісно переплітаються й романтичні нотки, деяка іронічність, і навіть свого роду окрик розносника газет («How the head centre got away, authentic version»).

Перетинання минулого й теперішнього, поєднання образів у пам'яті з коментарем, акцентування деталей, для того, щоб передати стисло історію, – створюють враження стрімкого потоку думок; ідеї та образи витісняють один одного чи просто зливаються й тим самим роблять картину неясною, розпливчастою. Тут відбувається сон наяву, робота уяви, яка не звертає уваги на оточуючий світ і дозволяє образам виникати як їм заманеться.

У розділі «Сцила та Харибда» Стівен заявляє, що митець повинен грати і бути під впливом гри. І Блум, і Стівен виконують ці дві дії, перегравши минуле і дозволивши йому впливати на них. Джойс, зі свого боку, робить те саме, змушуючи Блума розігрувати «відібрані» фантазії та, водночас, дозволяє написаному матеріалу розвивати події. Такого роду процеси відбуваються під час другого сходження Блума в пекло; перший, в «Аїді» був менш зрозумілим, оскільки до нього був залучений сам Блум.

Картини галюцинацій особливо наочні у «Цирцеї». Цей розділ приводить читача у комічний тартар, де з'являються попередні епізоди, сексуальні «грішки» Блума, міфологічні паралелі, кошмари ірландської історії, які разом переплітаються. На самій оповіді накладається відлуння попередніх епізодів. Драматичний прийом Джойса разом з «галюцинаційним сюрреалізмом» відкриває раніше невідчутні голоси, відкинуті у ранніх розділах. Ми спостерігаємо нерозказані «інші» історії героїв – ті невимовлені правди, що несвідомо чергуються, невловимі у день й у свідомості. Джойс примушує читача блукати у пошуках дивних симетрій, коливаючись між об'єднуючими засобами

(лейтмотивами, повтором зазвичай несуттєвих слів і фраз) та їх перетинанням. І якщо в «Биках» перспектива органічної художньої цілісності призупинена, то в «Цирцеї» очікування читачем драматичної єдності систематично порушуються. Не зважаючи на те, що розділ написаний в ігровій формі, мова ніколи не постає міметичною, а вражає своєю гіперактивністю. Різниця між двома епізодами у тому, що «Цирцея» нарешті закінчується надприродним (незвичним) поверненням додому, яскравою фантазією про гармонію, коли її вже не чекаєш.

Аналізуючи роман, дослідниця К. Лоуренс зазначає, що в «Цирцеї» «... її фантастичні сцени та діалоги функціонують як драматизовані вигадливі_образи чи метафори для опису подавлених бажань, страхів, провини персонажів. У «Цирцеї», як уві сні, метафоричне заміщення діє як основний принцип. Але головним у висвітленні символізму сну у розділі є його яскрава та точна презентація: те, що є особистим і заглибленим, у сні стає публічним видовищем, оскільки метафори для зображення почуттів перетворюються на справжніх акторів на сцені. І, як і уві сні, образи відтворені з крайнощами та надмірністю» [5: 146]. Потрясінь у нічному місті неможливо уникнути, оскільки воно (місто) – несвідоме роману. Тут відмінні індивідуальні особливості розчиняються і зливаються воєдино; головні герої задіяні в галюцинаціях, вони – тіні свого творця. Так, образи Стівена та Блума перетинаються декілька разів, тим самим утворюючи складний образ самого автора.

У своїх галюцинаціях ні Блум ні Стівен не мають часу, щоб обміркувати уявлення, залишаючи таке завдання читачеві. Самий епізод «Цирцея» позбавлений такої надможливості для героїв розшифрувати свої фантазії. Видіння Стівена та Блума найбільш перевантажений момент конденсації, який можливо віднайти уві сні в «Цирцеї». Руді повертається не тільки для того, щоб виправити свою смерть, але й самогубство батька Блума. Подібно до батька Блума, він «читає назад», тим самим виправляючи історичну цілісність, яку попередній порушив. Образ Руді утворює особливий момент, коли обіцянка Руді, покликання Стівена, успадкована любов Блума до книги, епіфанічні дослідження Стівена, експатріотичний пил перетинаються.

Мотиви з різних розділів виникають у нових формах, щоб краще розкрити певні риси дійових осіб. Це можна побачити у наступному прикладі, коли Кітті, повія, з'являється одягненою у стилі Герті Макдауелл: «Кітті неквапливо знімає капелюха та, поклавши його на стіл, пригладжує фарбоване хною волосся. Більш гарненької, витонченої голівки з такими привабливими кучериками ніколи не було у розпусниці на плечах» [2: 521].

Як і в мріях, снах, відголоски минулого постають у нових формах, нерідко відокремлені від контексту, який пояснив би їх, але це «минуле» роману забезпечує матеріал для драми. Складні, викривлені події у «Цирцеї» дозволяють читачеві по-іншому поглянути на персонажів та на саме місто Дублін. Таємні бажання, страхи, відчуття провини – все те, що герої намагалися приховати у попередніх розділах, здіймаються тут, адже, як писав Джойс: «Існують гріхи або (назвемо їх так, як називає їх світ) недобрі спогади, які людина намагається заховати у самі далекі схованки душі – але, залишаючись там, вони чекають на свій час. <…> Але одне випадкове слово раптово пробудить їх, і вони з'являться перед нею при самих несподіваних обставинах, у видінні чи уві сні, чи у хвилини, коли тимпан і арфа тішать її душу ...» [2: 421]. Розділ символічно драматизує болісні думки, про

які читач дізнався побічно, коли персонажі відганяли їх від себе або завдяки оповідним пропускам. Так, Блум цілий день переймався ключовими подіями в його житті: самогубством батька, смертю сина, зрадою дружини. Коли такі думки починають турбувати Блума, він намагається вгамувати їх, сама оповідь відповідно коригується.

У «Цирцеї», зазвичай через символічні діалоги, Стівен і Блум беруть участь у сценах, в яких відтворюються й стають явними приховані почуття й прагнення. Такі нерозкриті почуття містять бажання та потребу в схваленні. Так, Блум у сні наяву опиняється на посаді Лорда-мера міста Дубліна:

«Дзвін. Повернися, Леопольд! Лорд-мер Дубліна!

Блум (в шатах олдермена, з ланцюгом). Виборці Арран-куей, Іннс-куей, Ротонди, Маунтджоя, Північних Доків, я запевняю вас, що найкраще – це провести трамвайну лінію від скотного базару до річки. Це музика майбутнього. Це моя програма. <…> Іменити городяни, місцеві магнати та почесні громадяни тиснуть руку Блуму й вітають його» [2: 478-479].

В різноманітних епізодах розділу повторюються «колишні гріхи»; відкриті зіткнення персонажів з видіннями, привидами минулого символізують незаперечний зв'язок між теперішнім і тогочасністю. Так, Блум слушно зауважує: «Минуле було є сьогодні» [2: 515]. Дещо перебільшена, захоплююча уява «Цирцеї» – це звична природа несвідомого. Адже у сфері несвідомого, ми оцінюємо все в рамках перемоги чи програшу. Використання прийому карнавалізації, зі зміною зовнішнього вигляду героїв та їх соціального статусу, підкреслює ілюзорність того, що відбувається, його абсурдність. І. Летуновська акцентує увагу на тому, що «занурення в світ марень стає наслідком «бунту», в процесі якого відбувається абсолютне, тотальне звільнення «я», оскільки воно, «я», скидає з себе (у своїй уяві) пута суспільного існування, тягар соціальних, моральних, політичних, сімейних норм і зв'язків, переходячи у площину мрії, марення (reve). Це марення означає існування за межами логіки і моральності, в особливому світі розкутої особистості» [6: 83].

Можна сказати, що у романі є два складники: світ свідомості й підсвідомості. До першого відносимо мандри героїв, зустрічі з різними людьми, місто Дублін та ін. До сфери підсвідомого відносимо сни, марення й фантазії головних героїв. Обидві реальності взаємопов'язані, але остання для Джойса набуває більшого значення, оскільки «підсвідоме – не просто реактивне відображення, а самостійна продуктивна діяльність, в якості сфери досвіду воно виступає як особливий світ, особлива реальність, про яку можна сказати, що вона на нас впливає, як і ми впливаємо на неї ...» [цит. за: 3: 77].

Варто згадати й архетипну сторону мотиву сну, суттєвим виявляється й те, що «художній сон є конструктом, заснованим на принципах довербалізації змісту. Тобто це є сфера побутування архетипового, невизначеного у формальній чіткості, але об'єктивно наявного, присутнього у свідомості як знак, мітка безсвідомого. Наявність фрагментів сну та інших холотропних станів у художньому творі є безперечним свідченням невпинно продовжуваного процесу творення архетипів як складової процесу культурогенезу. Архетипи, які нині ми маємо описаними, зокрема Юнгом, є лише «рештками» культурно-генетичного розвою людства, які лежать на поверхні оніричного вчування, скільки їх людство вже «забуло», скільки ще актуалізується тими чи іншими обставинами нашого життя» [7: 20]. Разом з тим, потрібно зауважити, що й архетип сну, як і міф, дозволяє виявляти в художньому тексті авторську підсвідомість опосередковано, через слово, яке

у міфологічному просторі сновидіння набуває значення символу. Мотив сну в «Уліссі» як структуротвірний оповідний елемент спричиняється до характеристики авторської індивідуальності, відіграваючи велике значення у подальшому творчому процесі.

У романі важливе місце займають спогади, тому Джойс постійно перемежовує реальне життя зі снами, які повертають героїв у минуле, до померлих батьків. На відміну від Блума, для Стівена спогади про матір, реакція свідомості на її привид, говорить про те, що вона настільки реальна для нього, що її образ стає свого роду нав'язливою галюцинацією: «Вампір! Трупоїд!» [2: 10]. Так само ввижаються Блуму батьки: «З'являється бородата згорблена фігура людини, одягнена у довгий кафтан сіонського старця та димчасту шапчину з пурпуровими китицями. Рогові окуляри сповзли на ніс. Жовті потоки отрути на виснаженому обличчі» [2: 437]; <…> Елін Блум: «(у чепцеві зі стрічками, як у дамочки, в кринолініі з турнюром на зразок вдови Твенки; блуза з гудзиками на спині та рукавами ліхтариками, сірі рукавички, камея; волосся укладене у сітку. Вона з'являється над перилами сходів, тримаючи у руці кривий свічник...)» [2: 438]; <…> Моллі у східному костюмі: »Блум підіймає очі. Міраж фінікових пальм і – прекрасна жінка у костюмі туркені. Її пишні форми ледь вміщуються у багряні шаровари та блузі, розшитій золотом. Широкий жовтий пасок підперезує її. Біла чадра, лілова в ночі, прикриває її обличчя, залишаючи відкритими чорні великі очі та волосся чорне як смола» [2: 439].

Все своє свідоме життя Стівен намагається утекти від минулого своєї сім'ї, тим самим перетворює дійсність, своє існування на «жахливий сон», а онірична дійсність (видіння, спогади, марення, сни) повертають його назад, до початку. Видіння Стівеном матері співпадає з повішенням «підстриженого хлопця» («cropy boy», популярної ірландської пісні про повстання 1798 року). Подібно до Стівена серед повій, cropy boy – жертва католицької несправедливості. Він сповідався священику, який виявився британським солдатом і король нагороджує патріотизм сповіді тим, що страчує його. Старезна Бабуся нарікає на чужинців в її домі, але водночас, вона символізує старіння націоналізму, а cropy boy – знищену потенційну можливість ірландців.

У романі історичні події, починаючи від життя Падді Дігнема до бурської війни, залежать від оповідача, який у свою чергу обмежений і майбутнім, і засобами мови. Тому вірність історичній правді у зображенні детально викладених подій неможливо перевірити. Процес написання історії відбувається у поверненій назад схемі подій, тому реальність поверхнево торкається будь-чого тільки як «різновиду сну». Вона утворює те, що Бергсон називав «правдою, що стосується минулого», залежною від перспективної несхожості простору і часу.

Блум моделює свою власну історію, оскільки бажає повернутися до ідеалізованої батьківщини, якої він ніколи не бачив, разом із сином і осхідненою дружиною, якої ніколи не знав. Подібним чином Моллі фантазує про минулих коханців, плутаючи їх з теперішніми. Моллі, у той час, коли Блум спить, мріє стати коханкою й матір'ю для Стівена. Колись Моллі, Блум та Руді були одним цілим, перед тим, як віддалились; тепер Стівен повинен стати заміною втраченої ланки. Але він поганий вибір, як митець він повинен сам дбати про себе. У своїй уяві Моллі «перебирає» досить багато тем і хоче занадто багато. Тут і обурення стосовно католицької моралі, втіленої в Місіс Ріордан: «... вона забагато базікає про політику та землетруси й кінець світу вже дайте нам трохи по-

веселитися відверни Боже якщо б усі жінки були наче вона боролися проти купальників і декольте яких ніхто не просив її носити впевнена її набожність від того що жоден чоловік не подивиться на неї вдруге сподіваюсь я ніколи не буду на неї схожою дивно що не вимагала від нас закривати обличчя ...» [2: 738]; Блумова невідповідність ролі «годувальника» сім'ї й вирішення проблеми Моллі бачить по-своєму: «йому варто кинути цей Фрімен з тими парою жалюгідних шилінгів ледве вибиває пішов би в контору чи ще куди-небудь на тверду платню ... але він звичайно воліє тинятися дома так що нікуди дітися від нього ... чи робить вигляд що вештається заради своїх реклам хоча міг би бути в містера Каффа якби не наробив дурниць потім відправляє мене все владнати я могла б добитися щоб його підвищили та призначили менеджером ...» [2: 752]. Онірична оповідь розкриває природу Моллі, акцентуючи томління від нудьги, монотонності життя, страх перед старінням, потребу в коханці. Спека стає відображенням задушливого, гнітючого існування і в Гібралтарі, і в Дубліні. Задуха того дня обтяжує її, до того ж вона згадала Гібралтар і спогади про її давніх друзів нагадують їй про плин часу: «... щось сталося з ними з того часу обидва давно вже померли як крізь туман відчуваєш себе такою старою ...» [2: 755-756]. Варто згадати, що сон, за Е. Фроммом, – пов'язаний з функцією сприйняття самого себе. Сновидіння є передусім процессом самопізнання: в стані сну, суб'єкт залишається наодинці з собою, звільнившись від настирливої суєти зовнішнього світу, отримує можливість заглянути у власну глибину і пізнати приховані та істинні почуття/думки.

Згодом, від романтичних мрій Моллі повертається до реальності, до більш життєвих, нагальних проблем: чи було щось не те зі свинячою відбивною, яку вона з'їла та чи коптить лампа. Але кружляючи, думки Моллі все ж таки повертаються до Блума; вона обурена його пізнім приходом та вимогою сніданку у ліжко, однак ловить себе на думці «мені подобається чути як він перечіплюється на сходах і чашки деренчать на таці» [2: 764]. Поступово Блум витісняє Бойлана зі свідомості Моллі, адже він (Блум) був її коханням з першого погляду, писав «шалені» листи, вражав розмовами: «... він хвилював мене сама не знаю як так самого першого вечора коли ми зустрілися я жила на Ріхобот-террас ми стояли й дивилися один на одного хвилин 10 ніби ми вже зустрічались десь...» [2: 771].

Художня тканина «Уліссу» насичена великим розмаїттям поетикальних проявів. Інтонаційні варіації, спонтанні діалоги та потоки свідомості, суміщення асоціативних деталей і мотивів, – усе підпорядковується дослідженню внутрішнього світу людини. При цьому уявний шар (оніричний простір) є невід'ємною частиною метафізичного простору роману. Мотив сну – невипадковий і недругорядний, у романі з ним пов'язані провідні стійкі мотивні комплекси даного художнього матеріалу. Часто вживаними мотивами, що ґрунтуються на парадигмі сну: мотив стихії (любові, творчості, хвороби), мотив жінки (коханої, рідної або жіночої природи як такої), мотив раптового переривання сну (пробудження), мотив знаходження зв'язку зі світом (відчуття спорідненості з усім живим, екзистенційні прозріння тощо).

Отже, у калейдоскопі галюцинацій роману «Улісс» відбувається і перетворення думки у зоровий образ, і витіснення бажань, і опосередковане відображення денного досвіду героя. Грань між сном, видіннями (чи галюцинаціями) та дійсністю виявляється надзвичайно хиткою. Авторська воля у даному випадку постає як своєрідний код письменницької позиції, завуальованої в оніричну умовність. Відтак мотив сну значною мірою організує внутрішню

будову твору та є важливим чинником його художньої цілісності. Суттєвою особливістю сновидіння виявляється й те, що це ланка між тутешньою дійсністю й іншою реальністю. У снах поєднуються пам'ятні факти історії, стани прозріння, невідбуті події. Оніричний простір Джойса – це суб'єктивна художня реальність, де відбувається перехід емпіричного простору у простір екзистенційний, здатний відкрити героям їх глибинну сутність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шупта-В'язовська О. Художнє сновидіння як тип художнього мислення // Сучасні літературознавчі студії. Випуск 1. Онірична парадигма світової літератури. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. І. Фесенко – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 173 с.
2. Joyce James. Ulysses. – New York: The Modern Library, 1961. – 773 p.
3. Кушнірова Т. Оніричний простір у романі А. Платонова «Чевенгур» // Сучасні літературознавчі студії. Випуск 1. Онірична парадигма світової літератури. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.І.Фесенко – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 173 с.
4. Heller Daniella. Everyman's epiphany: reading of James Joyce's Dubliners, A portrait of the artist as a young man & Ulysses. A disser. in cand. for the degree of PhD, Yale univ., 1986. – 210p.
5. Lawrence Karen. The odyssey of style in Ulysses. Princeton university press: Princeton, New Jersey, 1981. – 223 p.
6. Летуновська І. Психічні особливості поетичного образу як визначник художньо-естетичної системи // Сучасні літературознавчі студії. Випуск 1. Онірична парадигма світової літератури. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. І. Фесенко – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2004. – 173 с.
7. Бовсунівська Т. Достовірність онірокритики та її постмодерні стратегії // Сучасні літературознавчі студії. Випуск 1. Онірична парадигма світової літератури. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. І. Фесенко – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 173 с.

УДК 821.111-1

Powkh I. V.
(Belarus, Minsk)

THE IRISH LANGUAGE STATUS IN THE LATE 20TH CENTURY AND ITS REFLECTION IN THE POETRY OF THE RESPECTIVE PERIOD

Стаття розглядає проблему статусу ірландської мови в другій половині XX ст. та її відображення в поезії відповідного періоду. В основі аналізу основних культурних та соціальних подій того часу – їх роль в підвищенні чи зниженні популярності рідної мови серед людей. Відображення згаданої вище проблеми в поезії розглядається на прикладі вибраних творів як ірландськомовних (Майкл Девітт, Кехел О'Шаркі, Нуала Ні Гоніл), так і англомовних поетів (Майкл Хартнєтт, Пірс Хатчінсон).

© Powkh I. V., 2009

***Ключові слова**: XX ст., ірландська мова, популяризація, поезія.*

В статье рассматривается проблема статуса ирландского языка во второй половине XX века и отражение данной проблемы в поэзии соответствующего периода. В основу анализа основных культурных и социальных событий данного периода положена их роль в повышении либо снижении популярности родного языка среди людей. Отражение вышеуказанной проблемы в поэзии рассматривается на примере избранных произведений как ирландскоязычных (Майкл Дэвитт, Кэхэл О'Шарки, Нуала Ни Гонил), так и англоязычных поэтов (Майкл Хартнетт, Пирс Хатчинсон).

***Ключевые слова**: XX век, ирландский язык, популяризация, поэзия.*

The native language status has always been a most urgent problem in the Ireland of the 20th century. It has been considered one of the chief means of keeping Irish national identity. Particular attention to the role of the language in the Irish national revival movement was drawn by the Gaelic League, founded by Douglas Hyde and Eoin MacNeill in 1893. The main policy of the Gaelic League concerning the Irish language was «at first to keep Irish alive where it was still spoken, and later, to restore Irish as the spoken language of the country» [5: 295] and by keeping the native language and customs alive to make the world recognize Ireland as a separate nation. Church authorities also favoured the popularization of the Irish language. A Church of Ireland campaign to promote worship and religion in Irish was started in 1914 with the founding of **Cumann Gaelach na hEaglaise** (the Irish Guild of the Church). [2]

The policy of the Irish language popularization continued in the second half of the 20th century. In the course of time Irish became a compulsory school subject. Late 60s are marked by the growth of the interest in the Irish language in cities – cultural centres (Dublin, Cork, Galway and Belfast). A strong parents' movement in those cities called for all-Irish language schools. Scientists regard these schools as «centres of excellence and the nucleus of other language-based activities of the wider community» [4: 568]. In 1969 there was a campaign launched to revitalize the Irish-speaking areas. Irish was presented by the **Cearta Sibhialta** (Civil Rights) movement as a «global countercultural phenomenon» [4: 568]. One of the demands of the society was for a broadcasting service in the Irish language. People supported the proposal of the government to establish an Irish-language television station in 1993. Besides, there were a certain number of Irish-language television programmes and newspapers (e.g. «**Lá Nua**», «**Foinse**», «**Saol**»). In Northern Ireland BBC Radio Ulster began broadcasting a nightly half-hour programme in Irish in the early 1980s called «**Blas**» («taste, accent»), and BBC Northern Ireland also showed its first TV programme in the language in the early 1990s. The Irish language was gradually introduced into all aspects of people's lives. Gaelic schools movement started in order to raise the interest in the language and, consequently, other aspects of national culture – music, dances, cuisine, clothing etc. Following a campaign in the 1960s and early 1970s, most road signs in Gaeltacht regions were in Irish only. Previously Ordnance Survey (government) maps showed place names bilingually in the Gaeltacht (and generally in English only elsewhere). From 1964 the Bible was translated at Maynooth for Roman Catholics for the first time under the supervision of Professor Pádraig Ó Fiannachta and was finally published in 1981. The Church of Ireland Book of Common Prayer of 2004 is published in both English and Irish [3].

The second half of the 20th century is characterised by literary critics (Declan Kiberd, Alan Titley) as a revival period in Irish writing and publishing and a revolutionary period in Irish literature and poetry in particular. A great contribution was made at that time by the prolific poets of the previous generation – Máirtín Ó Cadhain, Máirtín Ó Direáin, Máire Mhac an tSaoi. Besides that, the Irish literature of that time was replenished by a number of young poets. In March 1970 they started publishing a literary broadsheet **INNTI**, which played a great role in the development and popularization of poetry in the Irish language and has continued as a journal to the present day. The founder and the first editor of the broadsheet was Michael Davitt. Among the authors of **INNTI** there were poets, well-known in modern Ireland: Nuala Ní Dhomhnaill, Liam Ó Muirthile, Cathal Ó Searcaigh and others [4].

Notwithstanding all aforesaid, the danger of disappearance was still urgent for the Irish language. In the 1970s there was a decision made by the government to exclude Irish from the list of compulsory state examinations. The attitude of the public to their language was ambivalent. On the one hand, the 1975 governmental report showed that about three-quarters of the people regarded the language as essential to the Irish identity. They considered the language necessary to their cultural and ethnic integrity and supported the governmental efforts to ensure its transmission. On the other hand, less than a quarter of the recipients «believed, that the language would still be thriving in the next century». People were dissatisfied with the way Irish was taught at schools, were not motivated to use it in their everyday life and often had a rather poor command of the language, which was not enough for free conversation. Besides, quite a significant number of people looked upon the language as unsuitable for modern life [4: 569].

The issue of the Irish language «competitive ability» was one of the most urgent among literary critics of that time. Thus, Thomas Kinsella stated that «to write in Irish instead of English would mean the loss of contact with my own present. /…/ It would also mean forfeiting a certain possible scope of language; for English has a greater scope than an Irish which is not able to handle all the affairs of my life» [4: 588].

As Denis Donoghue explained in the «Sewanee Review» in 1976, «Irish writers find it particularly difficult to know what they are doing; they live on a fractured rather than an integral tradition; they do not know what voice is to be trusted. Most of them speak English, but they have a sense, just barely acknowledged, that the true voice of feeling speaks Irish, not a dead language like Latin but a banished language, a voice in exile» [1]

The language problem is touched upon by a number of the late 20th century Irish poets, writing in both Irish and English languages.

Thus, the poem «Gaeltacht» [6: 147] by Pearse Hutchinson shows the region of Ireland, where the number of the Irish language native speakers is greater than anywhere in the country. Besides portraying the inhabitants of the region and describing their looks, typical food and everyday activities, Hutchinson inserts into his poem certain phrases in Irish (with their English translations in footnotes). The Irish phrases illustrate the system of values of the Gaeltacht people, their inner self, which may not be always seen and understood by strangers, people without any command of the language. The first phrase – «the Gaelic is less than the water in that glass» – said by an eighty-year-old man, illustrates his worries about the language gradually dying out. The second phrase – «I believe it's right to be speaking with strangers» – belongs to a younger person, demonstrating the Irish people's open mind and multicultural attitudes, their

readiness to communicate with the representatives of other countries and apprehend new ideas and ways of life. The third sentence again returns the reader to the values and traditions of the past. The old man asks the tourist not to break a boat. The importance of boats originates from the everyday life activities of Irish people– living in an island state, they had to rely for their food on the sea and, consequently, on their boats. The contrast between inner and outer worlds is revealed not only through the language difference and the image of a stranger (tourist), but also through the contrast between the description of the eastern and western (including the area of Gaeltacht) parts of the country. If the latter is described as «beautiful», «clean», «neat», «safe», the former is characterised with the epithets «darkgrey», «ugly grey», the walls in this part become higher and impossible to see through.

The low walls of rock-fields in the west
are a beautiful clean whitegrey. There are chinks between
the neat stones to let the wind through safe,
you can see the blue sun through them.
But coming eastward in the same county,
the walls grow higher, darkgrey:
an ugly grey. And the chinks disappear:
through those walls you can se nothing [6: 148].

At the end of the poem the contrast becomes even sharper, being shown within one city. The same place is presented to the reader as «beautiful» due to its «salmon basking becalmed black below / a bridge over the pale-green Corrib» (the inseparable connection between the components of the picture is emphasised by the head-rhyme) and, on the other hand, «ugly», because of the people who look down on both the Irish language and culture bearers and strangers.

The image of a poet as a person who keeps literary language alive is put into the centre of the Irish-language poetry of that day.

In 1975 Michael Hartnett publishes his poem «A Farewell to English», where he declares his intent to use only Irish as a literary language. This desire is explained by the beauty of the Irish language: Hartnett illustrates it by a number of epithets, metaphors and similes used in his description of the language. Thus, the Irish woman's «West Limerick voice / talked velvet in the house», words **«mánla, séimh, dubhfholtach, álainn, caoin»** (gracious, slender, blackhaired, beautiful, delicate) in the description of the woman were «like matchsticks snapping from the world /of work», «like grey slabs of slate breaking from / an ancient quarry», «slowly vaulting down the dark / unused escarpments» etc. [6: 238]. The poet notes that his ideas and attempts are not new, that he is «not a maker of new things» and not the only one who is «trying to chew / a niche for culture / in the clergy-cluttered south» [7]. Still, the poet's decision is final and definite. The following decade is marked as the Irish-language period in the poetry of Michael Hartnett. During this period he published three volumes of poetry in Irish: **«Adharca Broic»** («Spoiled Horns»), **«An Phurgóid, Do Nuala: Foighne Chrainn»** («The Purge, For Nuala: Patience of a Tree») and **«An Lia Nocht»** («The Naked Surgeon»).

The issue of the Irish language decay was reflected in the poetry of Michael Davitt. His poem **«Ór-Óid»** («Lipservice») [8, p.54] is presented in the manner of an official speech. The speech is devoted to the creation of the «Grand Committee For The Reassessment Of Committees In The Work Of The Irish Language Revival». The ironic attitude of the poet to the

complexity and confusion of the bureaucratic system is reflected through the enumeration of various committees and subcommittees which were to be included into the «Grand Committee» – «The Central Executive Committee», «The Advisory Appointment Joint Committee», «The Finance Subcommittee», «The Education Subcommittee» and «any other Subcommittee which may be necessary». Special importance is given to the appointment of an *ad hoc* «Tea And Biscuits Subcommittee», the only one which really works, promptly announcing a tea-break. The announcement is met with a «generous round of applause»: the theme of the meeting – the revival of the Irish language – does not seem to interest anyone.

The immutability and invariance of the situation, perpetual return to the same problem is created with the help of various stylistic devices, the most important of which are different kinds of repetitions. At the lexical level the idea of constant return to one and the same point is rendered via the enumeration of various committees and subcommittees, the word «(sub) committee» being used before each name, at the phonetic level we cannot but mention the alliteration, in particular, head-rhyme («dhaoibh – dhaoine», «fearaim – fiorchaoin – fáilte»). The author's ironic attitude to the situation is also rendered through the stylistic peculiarities of the text: traditional official style clichés – the traditional opening of the speech, its high-flown tone, the use of the first person plural, and passive voice constructions – emphasise the ostentatious importance of the meeting, creating a contrast with the indifferent attitude to its purpose and its insignificance for the people present.

In the poem **«Caoineadh»** («Lament») [8: 182] by Cathal Ó Searcaigh the decay of the language is paralleled to the death of loved ones. The poet describes his childhood memories, when the death of his pet ewe was felt as his personal tragedy. The same feelings – despair, pity, anguish, helplessness and irreparable loss – he now experiences at the sight of his language, which «is in the throes of death». This feeling is rendered mainly with the help of lexical stylistic devices – the use of words with negative connotation, associated with death (distressing groan, loss, last sobbing, pain, birds of prey, battle-cry), metaphors (neglect, experienced by the language – hanging rocks, which caused the death of the sheep and on which the language is balancing), parallel situations (the language is broken against the neglect in the second part of the poem like the sheep against the rocks – in the first part), personification (the language «trembles», «surrenders»), allegory («birds of prey», which are circling over the language – people, who are waiting for it to finally die out, favour and promote its death). The sense of helplessness is emphasised by the last line, which is associated with the poem «Lipservice» by Michael Davitt: «Promises will no longer ease the pain».

The anxiety about the fate of the native language is also seen in the poetry of Nuala Ní Dhomhnaill. Her poem «**Ceist Na Teangan**» («The language Issue») [6: 376], as well as the greatest part of her poetry, is connected with mythology and folklore. The language is shown by the poet as a boat, in which she «places» her hopes, the way as in the past, according to the legends, people used to put a baby into a basket and set it to flow on the river in search of a better fate. This allusion renders the author's doubts as to the status of her mother tongue, the feeling that it will be able to survive and develop only abroad, having no future in the country of its origin. Nuala Ní Dhomhnaill's attitude to a poet as the saviour of the language is reflected in the title of the book, containing «The Language Issue». One of the possible options for the language to be saved was to be caught by a daughter of a pharaoh (an allusion to the story of

Moses). «Pharaoh's Daughter» becomes the title of the book as a token of the poet's mission to preserve the language and pass it on to the future generations.

Thus, it is evident that the problem of the native language status is touched upon by a number of both Irish and Anglo-Irish poets of the late 20th century. The anxiety about the present language situation and the threat of the Irish language dying out make both its native speakers and people, not indifferent to this issue, draw the attention of the public to the problem aforesaid, mainly, with the help of their own literary works.

LITERATURE

1. A Farewell to English (Poem Text). – El. resource: http://www.answers.com/topic/a-farewell-to-english-poem-1
2. History of the Irish language // Wikipedia, the free encyclopedia.– El. resource: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Irish_language
3. Irish language // Wikipedia, the free encyclopedia.–http://en.wikipedia.org/wiki/Irish_language
4. Kiberd D. Inventing Ireland: The Literature of the Modern Nation. – L.: Vintage, 1996. – 719 p.
5. McCartney D. From Parnell to Pearse // The Course of Irish History / Edited by T.W. Moody, F.X. Martin. – Cork: The Mercier Press, 1978. – 410 p.
6. Modern Irish Poetry: An Anthology / Edited by Patrick Crotty. – Belfast: The Blackstaffpress, 2001. – 436 p.
7. Poetry. Michael Hartnett. – El. resource: http://www.irishcultureandcustoms.com/Poetry/Hartnett.html
8. The Bright Wave: An Tonn Gheal. Poetry in Irish Now / Edited by Dermot Bolger. – Dublin: Raven Arts Press, 1987. – 200 p.

УДК 821.161.1-2(09) «19»

Колосова Н. А.
(Киев, Украина)

ПЬЕСА Л. ЛУНЦА «БЕРТРАН ДЕ БОРН» (1922). ПЕРСОНАЖ ИСТОРИИ И ИСТОРИЧЕСКИЙ ПЕРСОНАЖ

Как отражаются эпохи в тех или иных знаковых личностях? И что провоцирует постоянный интерес и желание обратиться к ним? Личность Бертрана де Борна была и остаётся до сегодняшнего дня катализатором диалога в культуре переломных эпох: Данте, Л. Уланд и Г. Гейне, М. Хьюлетт, А. Блок, Л. Лунц, Э. Паунд, Л. Арагон, Л. Фейхтвангер, а также многие современные авторы обращаются к загадке личности Бертрана де Борна. Эта статья посвящена разбору пьесы Л. Лунца «Бертран де

© Колосова Н. А., 2009

Борн», написанной в 20-е гг. XX века в стиле воссозданных идей раннего романтизма. В иносказательной форме пьеса Лунца раскрывает сложную историческую ситуацию тоталитарной власти в стране социализма.

Ключевые слова: *ранний романтизм, реализм, персонаж истории и исторический персонаж.*

How are epochs reflected in various symbolic persons? And what does provoke an unfailing interest to and a wish for addressing them? The figure of Bertran de Born has been and still is a catalyst of dialogue in culture of crucial epochs: Dante, L. Uhland and H. Heine, M. Hewlett, A. Blok, L. Lunts, E. Pound, L. Aragon, L. Feuchtwanger, as well as various other modern authors address the mystery of Bertran de Born. This article deals with analysis of play Bertran de Born by L. Lunts, which was written in the 20-ieth of XX century in the style of reconstructed ideas of the early Romanticism. In an allegorical form, the play by Lunts reveals a complicated historical situation of totalitarian rule in the country of socialism.

Key words: *the early Romanticism, Realism, character of history and historical character.*

Стили времени в восприятии Л. Н. Лунца видятся как неповторимые недосягаемые вершины эпох их создавших. Например, стать романтиком в XX веке, по мнению Лунца, – чрезвычайная, в некоторых моментах невыполнимая сложность: «Если б я был дерзок, я бы назвал свою трагедию романтической, – пишет Лев Натанович в «Послесловии <к пьесе «Бертран де Борн»>». – Но я не решаюсь: слишком ответственно звучит это слово, слишком оно мне дорого. Для меня романтизм – это *раньше всего* буря и натиск, не слезливый, а бешеный и победный. То, чего нет в русской литературе, то, чему я учился, учусь и всегда буду учиться на Западе. У нас «романтизмом» окрещивают любого, не разбираясь. Стоит писателю поговорить о чувствах, об идеале поплакать – он романтик. Или, наоборот: если пишет автор о хулиганах, о разбое, об убийстве – он романтик. Но не чувств требую я, а *страстей*, не людей, а героев, не правды житейской, а *правды трагической*!» [1: 491]. В пьесе «Бертран де Борн» Лунц обращается не к позднему романтизму, в котором историческая реальность, историческая хроника играют уже важную роль, а к более ранним формам его развития; подобно Новалису в «Гейнрихе фон Офтердингене», Лунц создаёт условно-историческую реальность, подчиняя её своему творческому замыслу: «Я не стремился к точной исторической правде, к восприятию быта. Сестру я сделал женой; из четырёх братьев двух убрал, потому что они не были нужны мне; старик король, узнав о смерти сына, умирает у меня на месте, а ведь история говорит, что он прожил ещё шесть лет. Больше того, я обогнал исторический процесс на добрую сотню лет. Усиление королевской власти и ослабление феодальных магнатов, едва начавшееся в XII веке, у меня уже приходит к концу. Что ж? История – материал, я могу лепить его, как угодно. Всё: быт, историю, житейскую правду – я принёс в жертву трагическому действию» [1: 491]. Как романтик Лунц идёт по следу не реальной истории Бертрана, а избирает темой легенды, слухи, домыслы, опровергнутый историей навет (Генрих II обвиняет Бертрана в смерти сына Генриха III); писатель спрессовывает времена, чтобы в одном факте продемонстрировать динамику развития истории, он упрощает событийный план, чтобы не увязнуть в мелочах, или делает более выразительными некоторые черты характера своего героя, выражая

их в выдуманных поступках. И всё же Лунц не бесконечно свободен в обращении с реальной историей: ***Аутофорт любой ценой*** – это действительно основная тема исторического Бертрана; интересно, что дети Бертрана после смерти отца безболезненно отдают Аутофорт потомкам Константина, для них этого вопроса уже не существует; таким образом, сама проблема де Борна схвачена писателем точно. Лунца, именно как реалиста (эпоху реализма уже не вытравить из себя человеку XX века) интересует загадка исторической судьбы и человеческой судьбы в историческом процессе, именно такой, какова она в действительности свершившегося или намечающегося события: поэтому «вопрошаемым» оказывается не автор, как в романтизме, а сама жизнь. А жизнь в её современных коллизиях обнаруживала странные переклички и совпадения с определёнными критическими ситуациями истории – моментами истины прежних эпох; настоящее читало о себе в прошлом. Война Бертрана де Борна за родовой замок как за личную свободу, за память отцов; или трагически представленный Лунцем унизительный конец певца свободы, конец, который «***горше*** смерти» – принуждение Бертрана к угождению воле Ричарда, обращение в рабство его свободной музы – всё это трагедии не только прошлого, но и настоящее гражданской войны, настоящее культуры, попавшей под власть государства (пьеса написана в 1922 году и впервые опубликована в 1923 г. в петербургском издании «Город. Литература. Искусство. Сборник первый»). Так стиль прошлого стал языком настоящего, а история прошлого рассказала о современности. Об этой связи намекает и концовка статьи «Послесловие <к пьесе «Бертран де Борн»>»: «Я не мог написать эту пьесу до революции. И не боюсь я того, что люди, делавшие материалистическую революцию, – герои, а не люди! – осмеют меня (в лучшем случае). Они – герои! – отрицают героев, требуют реализма, дидактического и простого. Я это знаю. Но знаю и другое. Пройдут года, и то, что теперь звучит будничным, станет высоким и прекрасным. Знаю, что нынешние люди, отрицающие героев, станут героями. Знаю, что штурм Кронштадта, и взятие Перекопа, и ледяной поход Корнилова, и партизанская война в Сибири будут выспренне воспеты, как подвиги нечеловеческого героизма. Эти песни и трагедии не будут нисколько похожи на то, что происходило на самом деле, на историческую правду. Но они будут прекрасней исторической правды» [1: 493]. На первый взгляд речь идёт только об исторической и художественной правде. На самом деле не только, Лунц говорит о героях **Красной** Армии и **Белой** гвардии – о людях, отдавших жизнь за свою Родину по разные стороны баррикад, и замечает, что «до революции» не смог бы написать эту пьесу. Герой лунцевской истории о Бертране с позиций коммунистической шкалы не определяем, ситуация Бертрана взрывает железную логику коммунистического мышления: замки отбирает **король** Ричард III, превращая свободных рыцарей в своих вассалов; Бертран, защищая от захвата свою собственность, на самом деле защищает нечто большее: свою свободу, память предков, то есть свою маленькую Родину. Лунц не даёт ответов, он озадачивает вопросами. Один из вопросов – извечный вопрос: «Оправдывает ли высокая цель гнусные средства?» – обращён к самому Бертрану. Бертран Лунца – личность, прежде всего, трагическая; как истинный романтик Лунц даёт разлом мира, обнаруживает зияющую пропасть жизни, не стремясь к определению ситуации, не давая её разрешение. Бертран, как герой романтизма, представляет олицетворение

одной страсти, одного порыва, одной идеи – свободы любыми путями. Как зверь, загнанный в клетку, призванный служить хозяину, он не выбирает средства и готов совершить любые преступления: отравить друга, предавать, стравливать, шантажировать, строить козни – всё для того, чтобы разжечь войну и отвоевать свой замок, свою свободу. Бертран Лунца в чём-то возвышеннее (реальный Бертран быстро находит общий язык с Ричардом, пообещавшим вернуть ему Аутафорт, и град обвинений сменяется лестью), в чём-то уродливее прототипа, который в действительности не убивал своего друга Генриха III, «короля-юношу», хотя и подстрекал его на войну с отцом и братьями. Лунц, как уже говорилось, ускоряет ход истории и показывает объединение мелких княжеств под более сильной властью: против Бертрана воюет сама история, её неумолимый ход. Пафос обличения нового, пронизанного раболепием строя, превращает лунцевского Бертрана в героя, но герой одновременно оказывается и злодеем, обнаруживая жестокого зверя в достижении своих целей. И герой, и злодей, и обличитель, и обличаемый, – не определимый – он балансирует на грани перелома истории. Лунц через романтизм, через увиденное вспять время возвращает слову «герой» его первоначальный, наиболее древний и намеренно затерянный абсолютизмом смысл: «герой» изначально – не выделяющийся по смелости ***со***ратник по борьбе (как в XX веке), не «доблестный **с-по-**движник вообще, в войне и мире, самоотверженец» [3] как в словаре В. И. Даля XIX века, а именно ***противо*борец**, и, вопреки пословице «один в поле не воин», Лунц, как и древние сказки и былины, заявляет – «воин!». Вопреки утверждаемой, начиная со Средневековья, «**само-отверженности**» как основной черте героя, Лунц, вслед за романтиками, говорит о герое-личности, способном противостоять напору всеобщего: его герой сознательно идёт против самого потока времени, понимая безумство своего шага:

Да, время предков миновало,
свободы нет, и замки – королю!
Глупец!
За что сражался?
За замок родовой?
Нет замков родовых,
но есть король, есть королевский двор.
И при дворе покорные вассалы!
Так приказало время: покорись!
Безумен тот, кто времени не слышит.
Не слышал я –
и вот погиб за это.
Ты победило, время.
Я сдаюсь.

Но в поступках своих Бертран всё же не сдаётся, и на требование спеть песню поёт полную справедливого гнева и свободолюбивого пафоса сирвенту, правда король Ричард и Матильда его не слушают и говорят с баронами во время исполнения песни, в ответ на этот жест «Бертран бросает виолу на пол». Как сильно и убедительно звучит его мечта! И какими зверскими путями он идёт к ней! Иных путей нет для Бертрана, в нём другие пути не открыты:

Всю жизнь я только то и знал,
Что дрался, бился, фехтовал;
Везде, куда не брошу взгляд,
Луг смят, двор выжжен, срублен сад.
Вместо лесов – лесоповалы,
Враги – кто храбр, кто трусоват –
В войне со мною все удалы [2: 66]. –

Говорит исторический Бертран. Данте помещает Бертрана в девятом рве восьмого круга Ада среди зачинщиков раздора:

Я видел, вижу словно и сейчас,
Как тело безголовое шагало
В толпе кружащей неисчётный раз,

И срезанную голову держало
За космы, как фонарь, и голова
Взирала к нам и скорбно восклицала.

Он сам себе светил, и было два
В одном, единый в образе двойного,
Как – знает Тот, чья власть во всём права.

Остановясь у свода мостового,
Он кверху руку с головой простёр,
Чтобы ко мне своё приблизить слово,

Такое вот: «Склони к мученьям взор,
Ты, что меж мёртвых дышишь невозбранно!
Ты горших мук не видел до сих пор.

И если весть и обо мне желанна,
Знай: я Бертран де Борн, тот, что в былом
Учил дурному короля Иоанна.

Я брань воздвиг меж сыном и отцом:
Не так Ахитофеловым советом
Давид был ранен и Авессалом.

Я связь родства расторг пред целым светом;
За это мозг мой отсечён навек
От корня своего в обрубке этом:

И я как все возмездья не избег» [4].

Лунц исторгает Бертрана из иерархии кающихся грешников, делает его образ сложнее, жизнь трагичнее, путь времени обнажённее. Его Бертран предпочитает пекло Ада «райскому» существованию первого трубадура при короле Ричарде:

Но что огонь, что колесо, что колья?
Вот пытка страшная, невиданная в мире,
вот наказанье тяжелее смерти!
Лишь женщина могла его придумать:
петь палачей, благословлять господ!

Лунц не определяет ни одного из своих героев, не определяет путь, по которому д*о*лжно идти, его Бертран (в отличие от мутирующего до противоположности самому себе Алонсо из лунцевской пьесы «Вне закона») – не изменен: возглас Бертрана в V действии – «Безумен тот, кто времени не слышит» – мог бы звучать и в начале и в средине пьесы. Осознание безумства войны против всех, против самого времени ничего не меняет в Бертране и не может изменить: Бертран – это само прошлое, воюющее с новым временем; эти времена в условиях отсутствия диалога пока только апокалиптически связаны между собой (приход одного неизменно влечёт полное уничтоженье другого): языком войны и уничтоженья говорят эпохи друг с другом. Сходная ситуация и в России, никак не меняющаяся с течением времени: «Все социокультурные системы, сменяющие друг друга на пространстве России на протяжении между XV и XX вв., отличались определённой общностью, тем более очевидной именно потому, что каждый новый этап декларировал свою уникальность, отрицал связь со всеми предшествующими и провозглашал начало принципиально новой эры в истории человечества или, по крайней мере, – России», – пишет Ю. М. Лотман в статье «Механизм Смуты (К типологии русской истории культуры)» [5: 35]. В отличие от ***договора***, утвердившегося с течением времени на Западе, «для Руси значительно более характерен принцип ***«вручения себя»***. Бескомпромиссное существование только двух враждующих сторон – прошлого и настоящего – Ю. М. Лотман называет «бинаризмом»; для бинаризма характерны такие черты: «Бинарная структура не признаёт даже относительного равенства сталкивающихся сторон, которое позволяло бы предположить за противоположной стороной право если не на истину, то хотя бы на существование, где бы не возникал конфликт: в политике, религии, науке или искусстве. Сама идея терпимости чужда психологии бинаризма. Для неё находятся другие определения: беспринципность, оппортунизм, неверие. Поэтому психология бинарности признаёт только бескомпромиссную победу. Характерной отличительной чертой бинаризма является максимализм. Конфликт, где бы он ни развёртывался, приобретает характер столкновения Добра и Зла. С этим связано существенное противоречие, лежащее в основе такой системы. С одной стороны, момент взрыва мыслится как переход из царства пороков и заблуждений в область истины. Идея утверждения рая на земле – одна из наиболее характерных для бинарных структур. Отсюда типичное обожествление земной власти как силы, которая осуществит это чудесное преображение» [5: 35-36]. Это бинарное, иными словами, апокалиптическое мышление переломных эпох оказывается центром внимания в исторических романах Д. С. Мережковского, В. Я. Брюсова, авторы этих романов не могут ничего противопоставить ему, видя в этом естественный закон рождения и смерти; их ощущение истории не находит в ней диалога времён. Лунц всем своим творчеством ещё более напрягает вопрос об исторической правоте, фактически отменяя деление на исторически правых и виноватых, по-

казывая несовершенство людей в утверждении своих истин. Лунц ещё раз напоминает, что истина не дана человеку в полном объёме, к ней он может только стремиться, открывая её во времени, Лунц показывает, что многое перетекает из одного времени в другое, многие важные духовные открытия истории глубже проясняются будущим, важно освободить их от слоя штампов и пошлости. Именно поэтому «брат скоморох», «брат летописец» Лев Лунц отправляется в разные времена, изучая их языки, чтобы лучше понять и увидеть не только прошлое, но и настоящее; он, избрав для себя путь духовного ***странника***, не привязывающегося ни к месту, ни к времени, не признающего над своей душой никакую земную власть, в отличие от созданного им Бертрана, **доверяет естественному пути истории.** Важно отметить и то, что в приходящем новом Лунц видит, не дом свой, а проблему времени; он как Бертран воюет с наступающей историей, но не с позиций старого, а на территории уже свершившегося нового. Лунц как и его Бертран возмущается искусством, идущим на поводу у власти, его продажностью, но не ради возвращения старого искусства и старого строя, а ради самого искусства и творящегося здесь и сейчас настоящего и будущего. Как видим, Бертран де Борн помог высказать Лунцу многие жгучие проблемы его собственного времени, и, что интересно, не только ему. Личность Бертрана де Борна была и остаётся катализатором диалога в культуре переломных эпох, выразителем идей и страстей времён, далеко ушедших от рыцарского Средневековья: к образу Бертрана обращаются Данте ***(вспомним, в это время на границе XIII и XIV веков идёт война «белых» и «чёрных» во Флоренции, в которую вовлекается и Данте)***; Л. Уланд и Г. Гейне (***Наполеоновские войны***); М. Хьюлетт, А. Блок, Э. Паунд ***(начало, первые мятежные десятилетия XX века);*** Л. Арагон («За национальную песню», ***1942 – Вторая мировая война***); Л. Фейхтвангер (роман «Испанская баллада» ***1954, первое послевоенное десятилетие***), современные авторы – Е. Хаецкая («Бертран из Лангедока», 2001), О. Седакова, С. Квиткин в стихотворных переводах Э. Паунда. Бертран де Борн, как знаковая фигура истории и как таящий в себе тайну, неразгаданность исторический персонаж вновь и вновь воссоздаёт свою историю во времени. В кризисные эпохи рождается желание разгадать опасное обаяние этого воплотившегося на Земле Марса и в его отражении увидеть своё время …

ЛИТЕРАТУРА

1. Лев Лунц. «Обезьяны идут!» – С.-Пб., 2003.
2. Жизнеописания трубадуров. – М., 1993.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. – М., 2005 – Т. 1. – С. 348, *Герой.*
4. Данте А. Божественная комедия. Пер. с итал. М. Лозинского. – М., 1982. – С.153.
5. Лотман Ю. М. Механизм Смуты (К типологии русской истории культуры) // Ю. М. Лотман. История и типология русской культуры. – СПб., 2002. – С.33-46.
6. Обратнина Е. Р. РемизовА. М. и «Серапионовы братья» (к истории взаимоотношений).// «Серапионовы братья» в собраниях Пушкинского дома. – Спб., 1998.
7. Чуковский Н. К. Литературные воспоминания. – М., 1989.
8. Хаецкая Е. Бертран из Лангедока. – М., 2002. Эл. ресурс: http://lib.chistopol.net/library/page0/sort_title/

УДК 882.6

Новосельцева А. В.
(Витебск, Беларусь)

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОШЛОГО В БЕЛОРУССКОЙ ПРОЗЕ НАЧАЛА XX ВЕКА

В отечественным и славянским литературным процессе формирование исторической прозы сопровождалось авторской актуализацией легенды, в частности, такой её жанрово специфической черты, как чудесное. Легендарным чудесным, которое положено в основу новаторского вымысла, задаётся художественный уровень интерпретации исторического прошлого. Этот тип историозации стал важной тенденцией развития жанра в начале XX века.

Ключевые слова: *историозация, легенда, авторское осмысление прошлого.*

The formation of the historical prose in domestic and Slavic literatures was accompanied by authors' actualisation of the legend, particularly of such a genre-specific feature as the wonderful. The legendary wonderful forms the basis for innovative fiction and determines the art level of the interpretation of the historical past. This type of «historization» became an important tendency of the genre development at the beginning of the XXth century.

Key words: *«historization», the legend, authors' interpretation of the past.*

Как известно, жанр является динамической системой, что на разных этапах развития, в разных своих модификациях отражает как индивидуальные поиски автора, так и социо-культурные тенденции определённого времени. В начале XX века специфические общественные факторы актуализировали процесс формирования исторической прозы, который в отечественной литературе начался ещё в первой половине XIX века, что иллюстрирует творчество Адама Мицкевича, Яна Барщевского, Винцента Дунина-Мартинкевича, и который завершится жанрово своеобразной прозой Владимира Короткевича во второй половине XX века. А на литературном этапе начала века процесс формирования жанра не стал преградой для появления высокохудожественных произведений Янки Купалы, Якуба Коласа, Вацлава Ластовского, Максима Горецкого, в которых освещалась тема исторического прошлого. Это можно объяснить словами Геннадия Поспелова, который называет жанр «только одним, и притом отвлечённым, «типологическим» аспектом содержания художественных произведений. А ведь форма произведений, вся система принципов и приёмов их построения определяется, конечно, не одним таким аспектом, но всеми аспектами их содержания, и прежде всего исторически конкретными его особенностями – тематикой, проблематикой, идейно-эмоциональным отношением писателей к жизни – пафосом их произведений» [1: 190]. Художественные произведения о прошлом историка по образованию, «неадменнага сакратара Адраджэння» Вацлава Ластовского отличаются исторической тематикой и проблематикой. Творческой манере автора характерно обращение к такому типу историозации, в основе которого – авторская интерпретация легендарного материала. При этом в центе внимания Вацлава Ластовско-

© Новосельцева А. В., 2009

го оказалась такая жанрово специфическая черта легенды, как чудесное: «Фантастыка разглядаецца як вызначальная асаблівасць легенды» [2: 437].

Мотив чудесного позволяет Вацлаву Ластовскому показать исторические утраты, как, например, в произведении «Сож и Днепр». Легендарное повествование о выкраденной короне старого Рыдана и превращении отца и двух его сыновей в реки отражает на символико-аллегорическом уровне утрату государственной самостоятельности, при этом в коротком временном промежутке маркируется темпорально продолжительный отрезок белорусской истории. В этом произведении Вацлав Ластовский избегает конкретного датирования, которое представлено, например, в цикле «З нашай мінуушчыны», и указаний на определённый исторический период. «Сярод глухіх пушч, цёмных бароў, на прыгорку, стаялі калісь старыя-прастарыя [подчеркнуто нами. – А. Н.] харомы вялікага валадара, сівавалосага старца Рыдана» [3: 142]. Такой приём – неопределённое указание на далёкое прошлое – возвращает нас к традиции писателя конца XIX века Каруся Каганца, который в ряде рассказов отразил реальность, что тяжело точно соотнести с определённым историческим периодом. Так, в «Прилуках» время сюжетного действия определяется следующим образом: «Не летась, не залетась, а калісь у старыну, як мы самі сабою яшчэ жылі, тое, што казаціму, было» [4: 22]. То, о чём далее говорит автор, характеризуется морально-этическим историческим содержанием. Один из главных героев, боярин Ярослав, отправляется на войну и оставляет его ждать молодую жену, красавицу Любляну: «Ходзяць яны і цешацца, ажно дарога задуднела, і на ўзмыленым кані паявіўся ўвесь запылены княжы ганец і, сукланіўшыся баярству, павяшчае нядобрую навіну, што вораг рубеж перайшоў і дужа наш край пустошыць і што князь прыказаў усім сваім баярам на вайну, чым дужы, паспяшаць.

Баярын рад чыну даказаць, сабе славы прыдбаць; хутка сабраў сваю дружыну і паехаў» [4: 23]. Возвратившись из похода, Ярослав видит свою жену с другим: тот убедил Любляну, что её муж погиб. Соперники решают стреляться из луков, и оба погибают. Морально-этическая тематика очевидно преобладает и в таких произведениях Каруся Каганца с легендарной основой, как «Машека», «Витовка», «Новосадское замчище», «Засульские Туре». Вацлав Ластовский обращается к патриотической тематике: согласно сюжетной событийности произведения, старый отец говорит своему сыну Днепру: «Вазьмі, сынок, стальную зброю, каваны меч і бяжы садамі, лугамі аж да скалістых гор – мо дагоніш цекунцоў з каронай» [3: 142]. После говорит другому сыну, чтобы тот бежал мхами-болотами на помощь брату, который один не пробьётся через скалистые горы. Однако сыновья не сумели возвратить корону, и настала эпоха упадка – желает «слезами разлиться» старый Рыдан, и «з таго часу ўсе сілы ляснога краю плывуць у чужыя моры і там прападаюць...» [3: 143]. С чудесным связан и предыдущий период – период расцвета: золотая корона, когда её выносили из укрытия, могла превращать ночь в день, а зиму в лето.

Новаторское осмысление легендарного материала представлено писателем в произведении «Разбойник», о котором Алесь Макаревич замечает, что «гістарычны факт спалучаецца з цудадзейнай фактуальнасцю з дамінаваннем апошняй» [5: 47]. В многоуровневой структуре рассказа выделяются исторический, легендарный и художественный интертекстуальные планы показа событий. Исторический уровень интерпретации раскрывает сообщение о ледниковом происхождении камня: «Даўно стаіць непадалёк

ад берага гранітны камень, і вада бурліць каля яго, быццам жалючыся чужаку, занесенаму з далёкай поўначы на крызе лёду, і даўно ўпорны чужак пахінёны ўслухаецца ў шэпты старонкі» [3: 145]. Чужак с далёкого севера становится своим, о чём свидетельствует опять-таки фактуальная рецепция прошлого. Автор упоминает о том, как после смерти князя Бориса пришёл седой монах, привёл каменаклёва, которому приказал высечь, чтобы «кожны, хто паедзе міма Дзвіной, уздыхнуў, да Бога кажучы: «Помозі, Божэ, рабу твоему князю Борысу»» [3: 144]. Как видно, на историческом уровне героем произведения является Борисов камень, появление которого – это касается надписи – относится к XII веку.

Легендарный уровень раскрывает авторская интерпретация фольклорной мысли. В произведение включен интертекстуальный сюжет – «сказ народный» – о силаче-Разбойнике, который с каждой ладьи требовал выкуп. Однажды он осмелился требовать выкуп с ладьи княжны Ефросиньи, которая отправилась в путешествие в святую землю. Силой святого слова княжны Разбойник был превращён в камень и таким образом получил заслуженную кару за все свои злодеяния. При этом Вацлав Ластовский расширяет содержание понятия «сказа народного». И это не просто актуализация прошлого, пробуждение интереса к истории: «Дзіўны ты, сказе народны, вольны ты птаху! Ты ўміг пралятаеш ад сучаснасці да мінулых вякоў... Ты мёртвыя камяні ажыўляеш і кладзеш ім у вусны думы свае, павяраеш ім скрытыя надзеі і жаданні...

Не для цябе, сказе народны, тораны шляхі, дзелены межы! Не знаеш ты вострага зубу ўсёпажыраючага часу, ані згладжываючага цалунку смерці. Ты мёртвае ажыўляеш, забытае ўваскрасаеш, і волен тварыці дзівы. А калі дзе смерцю ўсне дух народны, там ты камяні ажыўляеш, і адараеш іх прарочым голасам, і кажаш ім ісці будзіці пабітых на духу, мерцвякоў хадзячых...» [3: 146]. Расширение содержания «сказа народного» – придание черт чудесного – репрезентирует стилевой приём, с помощью которого раскрывается художественный уровень произведения. Легендарная интертекстуальнасть подчинена авторской мысли, что связана уже не с образом силача-Разбойника, а с камнем-Разбойником, который персонифицируется и становится свидетелем исторического прошлого. Оно заявлено двумя темпорально продолжительными эпохами, «калі немцу ў Русі, а русічу на кгоцкім беразе была адна праўда» и когда «не было русічу праўды на кгоцкім беразе...». Локализация обеих эпох в средневековье. Положительную для белорусского прошлого эпоху, когда дно Двины золотом текло, а берега серебром были мощены, можно сравнить с «золотой эпохой» древней страны волотов Кривии (повесть Вацлава Ластовского «Лабиринты»). Однако, в отличие от последней, темпоральная характеристика средневековой эпохи отличается выразительным динамизмом. Так, камень-Разбойник видел ладьи Полтеса, викинга-князя, когда тот шёл в устье Полоты с Двиной, чтобы основать там город. Свидетель-камень помнит Рогволода и Рогнеду, «горды гоман вольнага крывічанскага веча». На эту эпоху «накладывается» тяжёлый для белорусов период, который также представлен в главных чертах: автор обращает внимание на врагов-литовцев и врагов-крестоносцев. При этом камень-Разбойник, который проходит через все исторические периоды, становится сквозным образом, приобретает вневременное значение и переходит в настоящее и будущее. Камень-Разбойник своеобразно оживляется «сказом народным», наделяется пророческим голосом, которым повествуется история. Этот персонифицированный герой способен, убеждён автор, вос-

кресить забытое и оживить мёртвое, и поэтому становится свидетелем, который должен воскресить в памяти «пабітых на духу», как называет Вацлав Ластовский современное ему общество, забытое прошлое – показательные для характеристики эпох события, что произошли на Двине или связаны с Двиной. Несущественен допущенный писателем определённый анахронизм: превращённый в камень Ефросиньей Полоцкой, свидетель-Разбойник, тем не менее, видел Полтеса, Рогволода и Рогнеду, которые жили значительно раньше. Художественный план, таким образом, задается авторским вымыслом, что обращается к чудесному, и что типологически близкий чудесному в повести «Дикая охота короля Стаха» Владимира Короткевича.

Очевидно, что «сказ народный» не только приобретает в творческом наследии писателя, согласно словам Алеся Макаревича, значение самостоятельного жанра. К числу «сказов народных» исследователем отнесены произведения, жанровая модификация которых – повествовательная история. Это «Сож и Днепр», «Степан и Вальяна», «Вековечная граница», «Каменный гроб», «Бездонное богатство». Легендарный характер последних – одновременно и показатель протатипного источника, и показатель конечной формы. Учёным также подчёркивается, что в основе «народного сказа»-легенды Вацлава Ластовского переплетение реальных событий с чудесными образами и явлениями. «Такое перапляценне ўтварае мастацкае адзінства, у якім дамінуе цудадзейнае. Сумеснае імкненне інфарматараў выдаць цудадзейнае і чароўнае за сапраўднае – характэрныя рысы легенды – вызначае яе будову і паэтыку, своеасаблівасць мастацка-выяўленчых сродкаў, сюжэтную завершанасць» [5: 47]. «Сказ народный», нужно добавить, является сюжетообразующим приёмом, с помощью которого в произведении новаторски передаётся идейно-художественное содержание.

Типологически близко авторскому «нечаму таёмнаму» осмысливает прошлое и Максим Горецкий, который обращается к «патаёмнаму», вводит мифологему «цёмнага лесу». В частности, в рассказе «Лирные пения» автор интерпретирует историю радимичей (Вацлав Ластовский обращается к истории кривичей) на примере Соломеретского княжества. В отличии от Вацлава Ластовского, который в «Разбойнике» и «Тротским замке» описывает реальных исторических персонажей, у Максима Горецкого – образы собственного вымысла. Так, писатель связывает период расцвета княжества с образами князя Лугквеня и его сына Мстислава, а период упадка – с княжной Анной. В произведении четыре временных уровня: «Першы – рэальна-канкрэтны; ён папярэднічае далейшаму, т. зв. сучаснаму дзеянню. Другі – даўні легендарны, які стане завязкай, першаштуршком для падзей інтрыгі верхняга плана. Трэці, звязаны з першым, – працяг яго і адначасова вынік другога праз прыём ажыўлення, ўваскрасення гераіні легенды» [6: 18]. Заключительный четвёртый уровень, продолжает Ольга Шинкоренко, представляет реальные события после определённого временного промежутка. На четвёртом уровне в образе преданного воспоминаниям Янки-лирника, который поёт «і аб часах Літоўскай Русі, і аб уладарстве князёў саламярэцкіх над радзімічамі» [7: 112–113], соединяются все предыдущие временные пласты. Таинственным, чудесным является познание Янком-лирником истории Соломеретского княжества. Герой путешествует через «цёмны лес» в купальскую ночь. Окопы, которые находятся на пути к Залесянскому полю, возникли, когда Соломеретск, что с трудом оборонялся от врагов, и с которого убегала княжна, провалился под землю.

В таинственную купальскую ночь на этом месте слышен печальный звон, стоны покалеченных «і спевы манастырскія, і дзявоцкі плак няўцешны» [7: 111]. В купальскую ночь Янка оказывается на этом месте, чудесным образом встречает княжну и получает от неё проклятие. Янка не становится свидетелем прошлого, но, благодаря проклятию, постигает историю княжества. Думается, Янка Проклятый, деревенский лирник, выступает сквозным образом, который принадлежит прошлому (третий временной уровень, что раскрывает реальность Соломеретского княжества), современному (лирник – вдохновлённый носитель правды о прошлом) и который приобретает вневременное значение.

Чудесно-легендарное прошлое показано Алоисом Ирасеком в цикле «Сказания времён христианских» («Старинные чешские сказания»). В частности, в произведении «О короле Ячменьке» представлен похожий на крестьянского князя Вацлава Ластовского из рассказа «Троцкий замок» образ властителя, который заботится о своих подданных-крестьянах, желает освободить их от барщины. Однако высшим сословием крестьянский король не приветствуется: боялись его, видели в нём бунтаря и поэтому преследовали. И всё же никак не могли поймать короля: «Темной ночью, один, странствовал закутанный волшебным плащом утешитель народа по низинам и болотам, дорогой и бездорожьем, спокойный и уверенный, не боясь своих преследователей» [8: 113]. Интересно происхождение этого короля: он, сын выбранного королём земана, родился в ячмене. Король, прогневавшись на жену и сына, отправил их в изгнание. Когда же через некоторое время вспомнил о своих близких и пожелал их возвратить, то посланные королём люди вернулись ни с чем: королева и королевич исчезли, и никто не знает, где они. Долго велись безуспешные поиски, и тогда возникла чудесная легенда о желанном, обещанном пророчеством, которое называет Ячменьку благословением и спасением родной земли, короле. Его не могут найти, потому что прячется он от преследователей, тайно ходит от деревни к деревне, утешает крестьян и обещает им скорое освобождение.

Таким образом, событийность произведения «Сож и Днепр» совпадает с легендарным сюжетом, что, с одной стороны, предусматривает фольклорную стилизацию (маркирование в коротким временным промежутке темпорально продолжительного периода), а, с другой, легендарное чудесное задаёт художественный уровень интерпретации. При этом Вацлав Ластовский отходит от морально-этической проблематики, что характерна творческой манере его предшественника Каруся Каганца, и идейно осмысливает проблемы патриотического содержания. Отображением легендарного чудесного писатель приближается к творческой манере Владимира Короткевича. Последний представляет чудесное как собственный вымысел (как и Вацлав Ластовский в «Разбойнике»), а в «Соже и Днепре» чудесное становится источником исторических знаний. «Разбойник» отличается многоплановой структурой, каждому интертекстуальному плану которой соответствует своя ипостась образа главного героя: исторический – Борисов камень, легендарный – силач-Разбойник, художественный – камень-Разбойник. Образ камня-Разбойника символико-аллегоричен по содержанию и является индивидуально-авторским – результатом новаторского осмысления чудесного. При этом происходит апробация тех приёмов исторического письма, которые будут широко употребляться в жанрово сформированной прозе: свидетельствование о прошлом, «наложение» времён, сквозной образ. Типологически близко – «наложение» времён, введение сквозного образа – видит историю Мак-

сим Горецкий («Лирные пения»), который раскрывает «патаёмнае» прошлое. Отображены чудесно-легендарные мотивы и образы, которые задают художественное содержание интерпретации прошлого, и в чешской литературе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Поспелов Г. Проблемы исторического развития литературы. – М.: Просвещение, 1971. – 271 с.
2. Кабашнікаў К. Народная проза. – Мн.: Беларус. навука, 2002. – 517 с.
3. Ластоўскі В. Выбраныя творы. – Мн.: Беларус. кнігазбор, 1997. – 512 с.
4. Каганец К. Творы. – Мн.: Маст. літ., 1979. – 264 с.
5. Макарэвіч А. Праблемы жанравых мадыфікацый у беларускай прозе XIX – пачатку XX ст.: Манаграфія. – Магілёў: Выдавецтва МДУ імя А. А. Куляшова, 1999. – 332 с.
6. Шынкарэнка В. Нястомных пошукаў дарога: прабл. сучас. бел. гіст. прозы. – Мн.: Беларус. навука, 2002. – 208 с.
7. Гарэцкі М. Творы. – Мн.: Маст. літ., 1990. – 629 с.
8. Ирасек А. Старинные чешские сказания. – М.: Правда, 1987. – 368 с.

УДК 821.161.3-1.09

Колядко С. В.
(Минск, Беларусь)

КЛАССИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ В ИНТИМНОЙ ЛИРИКЕ РАИСЫ БОРОВИКОВОЙ

В статье идет речь о специфике интимной лирики, в которой выделяются разные типы отображения любовного чувства, переживания и эмоции. Поэзия Раисы Боровиковой базируется на классических традициях в создании образа лирической героини «в любви». Традиция порождает определенные стереотипы в лирической обрисовке счастливой/несчастливой любви, анализу которых посвящена статья.

Ключевые слова: *стереотипы счастливая/несчастливая; модель «женского счастья», любовное переживание.*

In clause there is a speech about specificity of intimate lyrics in which different types of display of love feeling are allocated, experiences and emotions. Raisa Borovikovoj's poetry is based on classical traditions in creation of an image of the lyrical heroine «in love». The tradition generates the certain stereotypes in lyrical display happy/unhappy love to which analysis clause is devoted.

Keywords: *stereotypes happy/unhappy; model «female happiness», love experience.*

Судьба каждой женщины в отношениях двоих – это отдельный миф, который создается в соответствии с очень противоречивыми законами любви и который движется по

© Колядко С. В., 2009

своей траектории в раскрытии переживания: он (миф) может возводиться на взаимности, на разочарованиях, на одиночестве и т.д., или застывает в рамках устойчивых координат взаимоотношений, одни из которых основываются на общеизвестных заповедях предков, другие – подчиняются патриархатным законам и т.д. Миф о любви, миф в любви – часть мифологии личной жизни, в которой действительность часто подменивается фантазией, а реальное счастье только давняя неисполненная мечта и идеализированная проекция в неизвестное будущее. Причём мифология любви в художественной литературе второй половины XX ст. зиждится на вечном противостоянии мужского духа (анимуса) и женской души (анимы) в отношениях Её и Его. Героиня Боровиковой стремится найти гармонию в отношениях и видит это единство душ в одном: женщина должна быть Женщиной, какой её создала природа и воспитала жизнь:

Уся яна як дзьмухавец,
далёкая ад засмучэння,
і дрэў зялёная павець
яе азорана свячэннем.

...А тут…
Хоць узнясі, хоць плюнь,
бы й невядома ёй кручына,
з табой ідзе адно Жанчына,
ды … з наравістасцю красунь.

(Вершы без апошняга радка, С.156)[1]

Написанное со строчной буквы слово Женщина имеет символический смысл: в нём воплощена тайна вечной неразгаданной женственности, которую и сегодня стремятся постичь наши современники. «Женственность рождается с некоей метаморфозы, -- пишет Кьеркегор, -- когда бесконечная добродетельность преобразуется в самоотдачу женщины. В самоотдаче она теряет своё Я и только так можно обрести своё счастье и, значит, вновь найти Я. Счастливая женщина без привязанности, т.е. без самоотдачи своего Я, кому бы оно ни отдавалось, лишена всякой женственности» [2: 284]. Такая трактовка имеет право на существование, хотя категоричное высказывание философа исходит из патриархатных установок в интерпретации мужского/ женского. Мне думается, что в вечной женственности закодированы во взаимодополненности природная уникальность плюс личностный феминный потенциал, который дается каждой женщине в дар с огромным опытом предыдущих поколений – важно научиться правильно распоряжаться этим даром. В женственности то духовное и душевное свечение, которое прочувствовали и передали в произведениях искусства великие живописцы, а в шедеврах литературы мастера слова и которое сохраняет силу воздействия на человека и через столетия. Тут важно вспомнить древнеримскую и древнегреческую поэзию, великолепные произведения восточных авторов…

Для героини Боровиковой стать и быть Женщиной – сущность самоидентификации, посредством которой формируются модели её поведения в отношениях с Мужчиной и миром. А «наравістасць красунь» – это та особенная и неповторимая черта феминнной природы лирической героини, помогающая ей быть дерзкой, смелой, с юмором в отношениях с людьми:

Што ж за дзіўнае пытанне:
у каноплі з кім хаджу?..
Я пасля…пры развітанні
вам у поцемках скажу…
(***Пасядзім, мой даўні дружа…, С.30)

Я цябе рукою гнуткай,
як лазою, абаўю,
дык заходзь, сусед, я хутка
свае кветкі дапалю…
(На балконе, С.33)

В приведённых стихотворениях проявляются традиции устного народного творчества, а именно: особенности песенного жанра в фольклоре, в частности, специфика создания шутливых песен, когда женщина обращается к мужчине с юмором, часто задиристо и шаловливо, вызывая его на словесный поединок. Если говорить о стилистической индивидуальности многих интимных стихотворений Р. Боровиковой, то она исходит из природного оптимизма и веры героини в свой женский потенциал, сориентированный на познание свободы тела, души и духа в этом триединстве. Жизнеутверждающее позитивное начало в самореализации не позволяет ей в самые сложные минуты жизни переступить ту границу, за которой «Я» теряет независимость и растворяется в «Он», «Они» и т. д. Как замечает поэтесса, «Быць гордаю – адноснае паняцце» (***На беразе, за самаробнай вышкай, С.201), гордость – не щит, которым можно прикрыться от чужого заинтересованного взгляда или назойливого ухаживания. Гордость – то состояние души, которое не позволит изменить любви и настоящему неподдельному чувству в себе. Любовь для женщины становится той сферой существования её души, посредством которой и в которой она конструирует свой собственный смысл жизни.

Танюткай вольхі выгінасты ствол
гайдаецца, бы сто ражкоў зайграла…
Толькі тады і бачна харaство,
калі душа адценні ўсе ўвабрала.
(***Дзіўлюся, нібы рэдкай навіне, С.206)

Действительно, душа, открытая для любви и взаимности, может вбирать все оттенки отношений с людьми и природой и этим обогащаться, наполняться неповторимым светом, добром и теплом. Экзистенциальная сущность любви, насыщенная светлой энергетикой, проникает во все бытийные проекции и ролевые исполнения лирической героини на протяжении жизни.

Переживания любящей женщины раскрываются посредством разных авторских ходов в создании «текста» любви: через идеализацию отношений и медитативное осмысление собственной значимости для любимого человека, через прагматическое видение, диктуемое разумом, сути любовной истории и непринятие сердцем нежелательных её коллизий, через смех, иронию и игру, – и эти способы отражения динамики переживаний характерны интимной лирике Боровиковой в целом. Но набор художественных средств, с помощью которых происходит выражение чувства, безусловно, у каждого автора свой.

Што ў пачуцці,
што нам даецца жарам,
абуджаным каханнем да жыцця…
У ім няма спрадвеку адкрыцця,
прырода адарыла гэтым дарам.
(Пачуццё, С.217)

Страсть, жар, пылкость души и тела и др. – те лексико-семантические наименования, с помощью которых определяется эстетика любовного переживания в художественном тексте Р. Боровиковой. Чувство – природный дар героини, она его вынашивает в себе, как ребенка, пестуя и оберегая от посторонних глаз, и дарит любимому человеку в надежде на взаимность. Запреты в раскрытии чувственных настроений не могут стать защитной стратегией самосохранения от разочарований, боли и непонимания в отношениях двоих. Практически у каждой женщины-поэтессы найдем стихотворения, посвящённые безответной любви, любви, в которой женщине дано было пройти через все уровни испытания настоящего/ненастоящего чувства. Альбер Камю отмечает: «Для чего творить, если не ради того, чтобы дать смысл страданию, – хотя бы показать его недопустимость. Только тогда и рождается красота с обломков зла и несправедливости» [3:145]. Интимные стихотворения Р. Боровиковой, наполненные открытой искренней исповедальностью, просвечивают душу читателя будто рентгеном, очищают её от саморазрушения, так как в них чистота пережитого, которая перешла в текст под кодом высокой красоты страданий и мук сердца. Создается своего рода эстетика страданий в любви, определяющих противоречивое содержание отношений Её и Его:

Проста я з таго роду шчаслівых,
што валодаюць шчасцем адным, –
каб над ім не дрыжаць палахліва, –
ходзяць рознымі сцежкамі з ім.
(***Колькі казак сама расказала…, С.168)

В славянской литературе прослеживается устойчивая тенденция: стихи про несчастливую любовь в творчестве женщин-поэтесс воспринимаются частью женской истории, в которой управляла стратегиями бытия патриархатная политика и культура со множеством ограничений в утверждении собственной свободы в отношениях с любимым человеком. Поэтому и знаково-символические художественные средства в таких стихотворениях обретают общеизвестную трактовку: они выступают «метафорой» душевных переживаний, без которых женщину нельзя было воспринимать женщиной. «Несчастливая женщина» – это эталонный константный образ традиционной любовной лирики, «счастливая женщина» – дискуссионный в поэтическом отражении образ, который требовал выработки новых художественных приёмов. Возможно, только со второй половины XX ст. мы можем встретить в интимной лирике образ счастливой в любви женщины не как единичный, а как «массовый». А творчество Раисы Боровиковой способствовало тому, что многие запреты, возложенные в истории белорусской литературы и культуры на «скромную», несексуальную женскую поэзию, были пересмотрены. Потому и определение Раисы Боровиковой «секс-символом белорусской литературы», данное Анной Кислициной, во многом небеспричинное.

Белорусской поэзии характерен в большей степени эрос и эротический подтекст, эротические мотивы, а не сексуальность, к уровню «бытования» которой в литературе дано было подняться русской женской поэзии. И эта тенденция во многом обусловлена особенностями национального белорусского характера – когда тайное личностное-эротическое-сексуальное не выносится на суд людей (читателя) даже в художественной форме. Тенденции на раскрепощение душевных эмоций, за которыми стремление автора быть сексуальным, обозначились в белорусской поэзии относительно недавно.

«Сексуальность» / «эротизм» телесных поэтических символов и стилистических фигур в тексте во многом определяется соотношением телесного/душевного в их построении. «Сексуальные» характеристики образных воплощений исходят из превалирования сугубо личностных, душевно и эмоционально насыщенных поэтических символов и знаков, выпавших из классических канонов «позволенного» и тяготеющих к раскрепощенности формы и содержания, которые рождаются из радостей и тревог сердца, ищущих выхода в словесную материализацию без запретов. Раиса Боровикова умеет эпатировать, и даже не открытым признанием, хотя ее тексты наполнены таковыми откровениями, а умением показать страсть без занавеса. Когда «эротизм» в высказанном слове исчерпывает себя и требует нового подсвечивания, тогда в тексте появляются те нюансы переживания, которые наполняются уже иными, «сексуальными» значениями, готовыми зазвучать бушующим ураганом чувств. В некоторых стихотворениях поэтесса как бы застывает в этом взрывоопасном состоянии, не приоткрывая всей глубины переживания, оставляя недовыговоренными мысли и желания героини. Но порой дает выход этой лавине страсти, готовой погубить ее обладательницу. И стихотворение «***Ля крыніцы бруістае вяне…», вызвавшее живой отклик у критики и читателя, я думаю, со всего творчества Боровиковой выделяется тем, что в нем отразилась лишенная комплексов и патриархатных стандартов поведения женская субъективность, а также обозначились тенденции на отступление от традиционных схем в создании образа лирической героини в интимной поэзии, что для белорусской женской поэзии в конце 70-х (стихотворение написано в 1979 году) было новым словом и почти прорывом в новое интерсубъективное пространство отношений автор – «Я» лирической героини:

І ад радасці хмельнае грузны,
абмінаючы дрэвы і пні,
прыпадзі да распаленых вуснаў
і ў высокія травы шпурні.

Закрычы па-дзікунскі штосілы,
абрываючы сукню з пляча,
каб сарвалася дрогкае: «Мілы-ы»
і хіснулася неба ў вачах…

(***Ля крыніцы бруістае вяне…, С.50)

Концептуализация новой роли героини происходит в названном стихотворении и ряде других по принципу раскрепощения в первую очередь не телесного, а угнетенного патриархатной историей и культурой душевно-эмоционального, которое

искало новых поэтических средств для своего озвучивания. «Пассивное» самосознание, неактивные жизненные роли белоруски во многом определялись «оковами» духа, не могущего оперировать понятиями бытия, а только быта, потому перед Боровиковой стояла непростая задача: разрушая миф про «несексуальную» природу белорусской женской поэзии, невозможно было сразу репрессировать некогда свободную сущность лирической героини (вспомним произведения из устного народного творчества, в которых героиня раскрывалась в комплексе негативных и позитивных ролей с точки зрения патриархатных стереотипов женского/мужского). Нельзя было пользоваться средствами «телесной» поэтики в той мере, в какой хотелось бы автору – это считалось неприемлемым для произведений, публикуемых на страницах официально-государственной прессы и в поэтических сборниках. В своих поисках поэтесса не отрицала классические литературные традиции – она создавала обновленный вариант традиции в способах раскрытия лирического «я».

У ее героини противоречивая натура: «Непадуладна ні вятрам, ні сцюжы, / хоць, знаю, волі – горкая цана» (***Непадуладна ні вятрам, ні сцюжы…, С.193). В ней живут норов красавицы, неприкрытые страсти дикарки, своевольство славянки-язычницы, покорность жены своего мужа, романтичность и возвышенность бунинских героинь, терпеливость белорусской крестьянки и … этот ряд можно пополнять.

Настоящая любовь создает интерсубъективное пространство для двоих, в котором они становятся единым организмом с единой системой жизнеобеспечения. В любви есть прорыв из сферы будничности в сферу духа, несмотря на то что в ней всегда будет возвращение в быт – этого требует живая реальная жизнь. В такой художественной реализации жизни сердца видятся традиции жанра интимной женской лирики: настоящая любовь есть таинство, в которое посвящены только двое, и эта любовь должна быть достойна высокой поэзии. Все другие формы взаимоотношений «Её» и «Его» – это только ступеньки в приближении к Первообразной сущности любви, входящей в жизнь человека в симбиозе природных, библейских, социальных, морально-этических норм и законов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баравікова Р. Дрэва для райскай птушкі: лірыка. – Мн.: Маст. літ., 2007.
2. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М.: Республика, 1993. – С.284.
3. Камю А. Творчество и свобода. Статьи, эссе, записные книжки. – М.: Радуга, 1990.

УДК 882. 6. 09 – 31

Мікус А. М.
(Мінск, Беларусь)

ЭВАЛЮЦЫЯ ДЭТЭКТЫЎНАЙ ФОРМЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Артыкул прысвечаны даследаванню эвалюцыйных разнавіднасцяў дэтэктыва ў беларускай літаратуры. Гісторыя беларускага дэтэктыва, нягледзячы на запозненасць свайго развіцця, адлюстроўвае асноўныя эвалюцыйныя моманты дынамікі жанру ў сусветнай літаратуры – ад дэтэктыва класічнага тыпу да сучаснага і дэтэктыва на сумежжы з іншымі літаратурнымі жанрамі, у полі якога нараджаецца новы літаратурны жанр – трылер.

Ключавыя словы*: дэтэктыў, эвалюцыя жанру, культурны праект.*

The article is dedicated to the research of evolutional kinds of detective genre in Belarusian literature. History of Belarusian detective, despite its late development, illustrates the general evolutional moments of genre dynamics in world literature – from classical to contemporary detective bordering with other literature genres, when new literature genre – thriller – appears.

Key words: *detective, genre evolution, cultural project.*

Эпоха дэтэктыва ў сучаснай беларускай літаратуры распачалася з часоў літаратурнага згуртавання «Тутэйшыя», у якім жанру адмыслова адводзілася адметнае месца. Прычынай таму мусіла быць яго папулярнасць (эстэтычная праграма «тутэйшых» акурат мела адным са сваіх пунктаў ажыццяўленне кантэксту «літаратура – рэцэпіент»). Як вынік на самым пачатку 90-х гадоў XX стагоддзя былі выдадзеныя творы, якія сталі беларускай класікай жанру: «Забойства на Каляды» Міраслава Адамчыка, «Сапежынскі прывід» і «Ліхія прыгоды Генрыка Войніча, злодзея і прайдзісвета» Тэафіліі Сабоцкай, «Сцэнарый смерці» і «Люстраная фіранка» Максіма Клімковіча, аповесць «Каханка Д'ябла, або Карона Вітаўта Вялікага», якая належыць аўтарству адразу двух беларускіх дэтэктыўшчыкаў Міраслава Адамчыка і Максіма Клімковіча, а таксама аповесць-трылер «Заўсёды светла каля турэмных муроў» Уладзіміра Сакалова. Цікава, што названыя намі творы склалі з'яву культурнага праекту, адмыслова праведзенага трыма аўтарамі, двое з якіх – Міраслаў Адамчык і Адам Глобус – з'яўляюцца роднымі братамі. Адсюль, мусіць, дакладная пазнавальнасць дэтэктыва эпохі згуртавання «Тутэйшыя». Яму ўласцівая свая ўнутрыжанравая парадыгма: нацыянальны кантэкст, улучанасць герояў у элітарную прастору мастацтва або літаратуры, пэўная выкшталцонасць, выкарыстанне напаўгістарычных легендарных і міфалагічных сюжэтаў, якія рэпрэзентуюць найбольш архаічны вобраз Беларусі. Як вынік беларускі дэтэктыў перыяду «Тутэйшых» па сваёй фактуры пазнаецца гэтак жа лёгка, як і знакаміты «ангельскі» дэтэктыў або літаратурны праект Барыса Акуніна ў найноўшай рускай літаратуры. Адзначанае стала дасяжным праз адметнае, **«неканвеернае»** стаўленне да кожнага напісанага тэксту, які – згодна задуме – прэтэндаваў на статус

© Мікус А. М., 2009

з'явы: «…твор мусіць быць Дзівам, або літаратура абсалютна адметная і непрадказальная – або не літаратура наогул» (Маніфест «Тутэйшых») [Цыт. па: 1: 22].

«Тутэйшыя» заўсёда прэтэндавалі на масштабнасць, таму і ў тэме дэтэктыва паставілі сабе задачу ўкараніць у беларускім літаратурным кантэксце ўсе магчымыя (тыя, што склаліся ў сусветнай літаратуры) жанравыя разнавіднасці. Як вынік эвалюцыя беларускага дэтэктыва ўжо ў рамках літаратурнага праекту «Тутэйшых» мае асноўныя этапы, пройдзеныя жанрам у сусветнай літаратуры. Адно што інтэнсіўнасць і акрэсленасць гэтага працэсу ў беларусаў меншая, як, зрэшты, і само напаўненне тэкставага беларускамоўнага абсягу падобнымі творамі. Натуральна, што падобная сітуацыя выглядае заканамернай: беларуская літаратура за кароткі адрэзак часу высілкамі літаральна некалькіх аўтараў мела засвоіць базавыя дэтэктыўныя формы, якія ў сусветнай літаратуры паступова змяняліся адна адну напрацягу стагоддзя. На сённяшні дзень нацыянальную прастору тэксту пазначаюць дэтэктыў класічнага тыпу («Забойства на Каляды», «Дзіцячы пакой» М. Адамчыка, «Сцэнарый смерці» М. Клімковіча), сучасны дэтэктыў, улучаны ў паэтыку дзеяння («Сапежынскі прывід», «Ліхія прыгоды Генрыка Войніча, злодзея і прайдзісвета» Тэафіліі Сабоцкай, «Каханка Д'ябла, або Карона Вітаўта Вялікага» М. Адамчыка і М. Клімковіча), а таксама дэтэктыў на сумежжы з іншымі літаратурнымі жанрамі («Люстраная фіранка» М. Клімковіча).

У беларускай літаратуры мадэль класічнага дэтэктыва рэалізаваная ў творах Міраслава Адамчыка «Забойства на Каляды», «Дзіцячы пакой», а таксама ў аповесці Максіма Клімковіча «Сцэнарый смерці». Найбольш поўна, нават фактаграфічна яна рэалізуецца ў першай аповесці, якая літаральна бярэ за ўзор дэтэктыў класічнага тыпу: злачынства, якое мае прыватны характар і здзяйсняецца ў герметычнай выкшталцонай прасторы шляхетнага палацу, разгадваецца выключна пры ўдзеле «шэрага рэчыва» дзівака-следчага, што займаецца следствам не прафесійна, а дзеля ўласнай наўды.

У паэтыцы герметычнага дэтэктыва напісаны таксама »Сцэнарый смерці» М. Клімковіча. Аднак адзначаныя намі тэксты яднае не толькі схільнасць да класічнага тыпу дэтэктыва. Яны знітаваныя ўнутрана праз скрайне пастуляваную ідэйнасць, ядром якой з'яўляецца нацыянальны чыннік. У «Забойстве на Калядах» яна ўвасабляецца ў ідэі адраджэння міфалагічна-рэлігійнага паганскага комплексу. У аповесці «Сцэнарый смерці» рамантычная ідэя адраджэння моцы і велічы ўласнай дзяржавы заглыблена ў абсяг літаратурна-легендарнага.

Першыя подступы да яе адбываюцца ўжо ў завязцы твора. Яна пакуль што нябачна спрыяе паўстанню нацыянальнага пытання: літаратурны семінар, на які збіраюцца беларускія пісьменнікі, уяўляецца ці не лепшым месцам для абмеркавання шляхоў згуртавання і абуджэння нацыі. І далейшае разгортванне сюжэту аповесці наўпрост падцвярджае гэтую ісціну. Урэшце – як тое мае быць у асяроддзі літаратараў – адным з самых слынных яго прадстаўнікоў – Вадзімірам Даўгалевічам агучваецца легендарна-прыгожая праграма выхаду Бацькаўшчыны з гістарычнага бездарожжа. Напачатку яна засяроджваецца выключна ў сферы літарататуры: ідэю згуртаваць нацыю праз трагічную постаць нацыянальнага героя прапануецца ўсяго абмеркаваць на літаратурным семінары, каб у перспектыве стварыць «вобраз святога пакутніка-беларуса з класічным наборам трагедыйнай героікі» [2: 73]. Аднак адно гэтым нічога не зменіш. Таму яна

выходзіць за межы бытавання ўласна ідэі і ўвасабляецца адным з герояў аповесці – таксама пісьменнікам і , больш таго, паплечнікам Вадзіміра Даўгалевіча Міколам Сакам. Гэтак пісьменнікі-«тутэйшыя» віртуозна выкарыстоўваюць форму класічнага дэтэктыва як вобласць прымянення і папулярызацыі нацыянальнага.

Наступным эвалюцыйным момантам гэтага працэсу становіцца асваенне сучасных мадыфікацыяў дэтэктыва, які губляе выразную жанравую пазнавальнасць, але нязменна захоўвае угрунтаванасць ў нацыянальную традыцыю («Сапежынскі прывід», «Ліхія прыгоды Генрыка Войніча, злодзея і прайдзісвета» Тэафіліі Сабоцкай (калектыўны псеўданім М. Адамчыка, А. Глобуса і М. Клімковіча), «Каханка Д'ябла, або Карона Вітаўта Вялікага» М. Адамчыка і М. Клімковіча). Іншымі словамі, уласна ад дэтэктыва застаецца вобмаль, што абсалютна ідэнтычна эвалюцыі жанру ў сусветнай літаратуры. Звяртае на сябе ўвагу іншае. У такіх варунках беларускі нацыянальны дэтэктыў захоўвае сваю ўнутраную акрэсленасць, што факусуе ў ім нацыянальна-ідэйную дамінанту. Такім чынам, ад самага пачатку беларускі дэтэктыўны праект ствараўся не дзеля ўласна дэтэктыву. Ён паставіў сабе амбіцыйнаю задачу – перарадзіцца з другаснай з'явы, што наследуе ўжо здзейсненаму літаратурнаму факту пачатку XX ст., у арыгінальны канцэпт-знак эпохі «Тутэйшых».

У гэтым рэчышчы разгледзім аповесць Тэафіліі Сабоцкай «Ліхія прыгоды Генрыка Войніча, злодзея і прайдзісвета» (1994). Уцэнтраваная ў дзеянне, за фабулу яна мае ланцуг здарэнняў, у якія трапляе герой дзеля развязання таямніцы. Паказальна, што ў творы нават раскрыццё забойства адбываецца не аналітычным шляхам, а праз сам сюжэтны ход аповесці, які сягае сваёй кульмінацыі. У «Прыгодах Генрыка Войніча...» дзеянне ўтварае шчыльны сюжэтны вузел, у які звязаныя некалькі злачынстваў, двайное забойства, правакацыі, спробы блефу, розныя варыянты падставы.

Вельмі заблытвае хаду дзеяння двайное забойства ксяндза Міцкевіча: бібліятэкар Сідарэвіч забівае шылам у вуха, не заўважаючы, што ксёндз ужо задушаны іншым чалавекам – Аляксеем Адамовічам. Цікава, што ў дадзеным разе перакрыжоўваюцца цалкам розныя матывы для забойства: першае здзяйсняецца па ідэйнай прычыне (што ўласціва для дэтэктыўнага праекта, рэалізаванага ў межах літаратурнага таварыства «Тутэйшыя»), другое – нашмат банальнейшае – забойства з-за рэўнасці. У выніку наяўнасці некалькіх матываў, ушчыльненасці падзей, да якіх дадаецца аўтарскае рашэнне па іх інтэрпрэтацыі, ствараюцца перадумовы для арганізацыі захапляльнага дэтэктыўнага твора.

Як у кожным дэтэктыве, асаблівая роля ў аповесці адводзіцца вобразу галоўнага героя, які ў дадзеным разе выступае ў нечаканай ролі – злодзея, які мусіў стаць следчым. Генрык Войніч – адмысловец у антыкварыяце і прадметах мастацтва, што займаецца крадзежам каштоўнасцяў па замове міністра культуры, – мае раскрыць забойства, каб зняць з сябе падазрэнні.

Аднак гэта не шараговы злодзей, як тое можа падацца паводле характарыстыкі, што вынікае з назвы аповесці. Ён здзяйсняе свае злачынствы арыгінальна, іранічна і з віртуознасцю Джэймса Бонда (выкраданне кніг з музею). У ім няма нічога ад трывіяльнага бандзюка. У вобразе Генрыка Войніча інтэлігентны і чулы да паэзіі чалавек (чытае хоку Басё), знаўца экзатычных раслін, а таксама эксцэнтрычны аматар «канаплянага раю». Апошняе тонка намякае на вобраз славутага Шэрлака Холмса.

Галоўны персанаж твора сканструяваны гэтак, каб выклікаць прыязнае стаўленне ў чытача. У ім ёсць інтэлігентнасць і эксклюзіўнасць, што дазваляе нам узгадаць героя раманаў Яна Флемінга Джэймса Бонда. А вобраз, як вядома, апошняга мае аздабляць прыгожая спадарожніца. Ёсць яна і ў беларускага Джеймса Бонда. Гэта Данута – дачка міністра. Незалежная, разумная, яркай знешнасці, яна выгодна дэманструе Генрыка Войніча ў ролі героя-палюбоўніка і ажыўляе сюжэт твора праз наяўнасць любоўнай лініі.

Мусім зважыць таксама і на ажыццяўленне ў творы нацыянальнага дыскурсу. Тут узгадваюцца найбольш знакавыя таямнічыя вехі беларускага мінулага: знікненне кароны Вітаўта Вялікага, крыжа Еўфрасінні Полацкай, урэшце радзівілаўскай калекцыі зброі, вакол чаго і разгортваецца дэтэктыўны сюжэт аповесці (а само яно падкрэслівае дамінанту нацыянальнага, бо забойства – падзейны цэнтр дэтэктыва).

Адпаведна новым законам напісання дэтэктываў створана і апавяданне Максіма Клімковіча «Люстраная фіранка», але на гэты раз з ухілам да выразнай востраcюжэтнасці. Адзнакамі тэксту з'яўляюцца захапляльны, напружаны сюжэт і імклівае, дынамічнае развіццё дзеяння. Змястоўная фактура твора цалкам укладваецца ў абраную жанравую мадэль. Злачынства здзяйсняецца на бытавой глебе. Матыў яго больш чым трывіяльны – помста нявернаму мужу і імкненне захаваць высокі сацыяльны статус. У ролі забойцаў выступаюць цынічная пакрыўджаная жонка і яе каханак. Героі-злодзеі не вылучаюцца розумам, вытанчанасцю паводзінаў і добрымі манерамі; яны дзейнічаюць рэзка, прасталінейна, груба. Зброяй у творы становіцца наркатычны сродак, шпрыц і лязо. У такім выбары відавочная адпаведнасць сучасным рэаліям і натуралістычнасць. Апошняя ў творы М. Клімковіча з'яўляецца спарадычна.

Немагчыма не заўважыць і выключную засяроджанасць апавядання «Люстраная фіранка» на дзеянні. Звяртае на сябе ўвагу тое, што адбываецца яно на адкрытай прасторы – у процівагу дэтэктыву класічнага тыпу. Дзеянне увесь час перамяшчаецца: Мінск, Марцінавы дом у Кактэбелі, узбярэжжа Чорнага мора. Апошняе ўвасабляе сабою прынцыпова адкрытую тэрыторыю. Гэты момант адмыслова падкрэслівае абсалютна іншую паэтыку апавядання ў параўнанні з аналітычным дэтэктывам. Наймацней гэта відаць у сцэнах пераследавання, якія ў тэксце з'яўляюцца цэнтральнымі і займаюць ладную яго частку. Яны ўзмацняюць напружанне, якое адмыслова падкрэсліваецца тым, што акалічнасці апісанай у апавяданні сітуацыі выглядаюць нерэальнымі: пераследаванне адбываецца чалавекам, якога, згодна логікі, не можа быць жывым. Момант яго ідэнтыфікацыі ў тэксце – гэта і момант зняцця невытлумачальнасці, момант развязання самой дэтэктыўнай таямніцы.

Заўважым, што напружанне – адна з вызначальных адзнакаў апавядання М. Клімковіча. Яно пранізвае асноўны змест твора і спрыяе стварэнню атмасферы ірацыянальнага. І гэтай невытлумачальнасці ў тэксце часам настолькі шмат, што яна вось-вось мае сягнуць грані містыкі. Лінія на стварэнне такой атмасферы настолькі яўная, што дазваляе бачыць ў апавяданні М. Клімковіча элементы трылера (ад англ. thrill – выклікаць трымценне). З гэтым жа жанрам «Люстраную фіранку» родніць і адчуванне трывожнага чакання. Ім прасякнута не толькі ўнутраная эмоцыя чытача, які напружана чакае развязання таямніцы. З ім увесь час сутыкаюцца героі твора.

У апавяданні М. Клімковіч выкарыстоўвае традыцыйныя формульныя элементы трылера: карцінна адкінутая фіранка – раптоўна знойдзены труп у ванне (тут яўная

апазіцыя з дэтэктывам класічнага тыпу, які ў якасці месца здзяйснення злачынства выбіраў выкшталцоную прастору; у дадзеным жа разе мы маем справу з выразным тэрытарыяльным нізам), або хваравітая ўява свядомасці, у якой нябожчык паўстае з таго свету, каб адказаць на тэлефанаванне (мала які трылер абыходзіцца без выкарыстання тэлефона/тэлефанавання як прадмету стварэння вусцішы) і інш.

Апавяданне М. Клімковіча «Люстраная фіранка» ўтрымлівае два полюсы. Асноўным з'яўляецца полюс сучаснага дэтэктыва з яго натуралізмам, высокай дынамікай падзей, пэўнай трывіяльнасцю ў змесце, сродках здзейснення злачынства, характарах герояў-злодзеяў; спадарожным – полюс трылера, які стварае атмасферу трывожнага чакання, трымцення.

Пераход ад аналітычнага да сучаснага дэтэктыва стаў эвалюцыйным этапам, у межах якога адбылося разбурэнне класічнага жанравага канону. Гэта дало падставу адмыслоўцам у літаратуры абгрунтавана дэкларацца з'яву «упадаку і разбурэння дэтэктыва» (азначэнне Самэрсэта Моэма). Аднак, адпаведна філасофскай тэзе, якая сцвярджае: «Нішто не знікае ў нішто», тое стала момантам запачаткавання іншага жанру, якім стаўся трылер. У звязку з гэтым не дзіўна, што пад вокладкай зборніку беларускіх дэтэктываў «Карона Вітаўта Вялікага» знайшлося месца аповесці Уладзіміра Сакалова «Заўсёды светла каля турэмных муроў», напісанай, як пазначаецца, акурат у гэтым жанры.

Гісторыя беларускага дэтэктыва, нягледзячы на запозненасць свайго развіцця (80 – 90-я гг. XX ст.), адлюстроўвае асноўныя эвалюцыйныя моманты дынамікі жанру ў сусветнай літаратуры – ад дэтэктыва класічнага тыпу да сучаснага і дэтэктыва на сумежжы з іншымі літаратурнымі жанрамі, у полі якога нараджаецца новы літаратурны жанр – трылер. Натуральна, што дадзены працэс мае свае асаблівасці, абумоўленыя гісторыка-літаратурнай сітуацыяй. Так, за невялікі адрэзак часу ў 20 год беларуская літаратура засвоіла асноўныя дэтэктыўныя формы, якія ў сусветнай літаратуры паступова змянялі адна адную на працягу ці не цэлага стагоддзя. Як вынік у тутэйшым літаратурным кантэксце стала магчымым адначасовае ўзнікненне дэтэктыва, напісанага па класічным каноне («Забойства на Каляды» М. Адамчыка) дэтэктыва з адзнакамі трылера («Люстраная фіранка» М. Клімковіча) і ўласна самога трылера («Заўсёды светла каля турэмных муроў» Ул. Сакалова).

ЛІТАРАТУРА

1. Бязлепкіна А. Разам і паасобку: Таварыства «Тутэйшыя»: Гісторыя, асобы, жанры. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 2003. – 164с.
2. Карона Вітаўта Вялікага: раманы, аповесці, апавяданні/ уклад. У. М. Сіўчыкава, А. У. Сіўчыкавай. – Мн.: Маст. літ., 2004. – 510с.

УДК 821.161.3 – 1.09

Барысенка В. У.
(Мінск, Беларусь)

БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЯГРАФІЧНЫ МЕТАРАМАН

*Статья посвящена исследованию современного белорусского исторического романа. Представлено две тенденции развития этого жанра. Первая продолжает традиции В. **Скотта – роман с определенным сюжетом. Вторая представляет собой историографический метароман.***

***Ключевые слова:** история, матароман, постмодернизм, массовая литература.*

This article is devoted to the research of contemporary Belarusian historical novel. Two trends of development of this genre exists. The first one continues the traditions of W.Scott – the novel with exact plot. The second represents historiographical metanovel.

***Key words:** history, metanovel, postmodernism, mass literature.*

За стагоддзі існавання жанру ў сусветнай літаратуры склаўся пэўны інварыянт гістарычнага рамана, які характарызуецца наборам устойлівых рыс і прыкмет незалежна ад часу і месца напісання: асаблівасці кампазіцыйна-моўнай формы (часавая дыстанцыя; аб'яднанне пунктаў гледжання розных эпох; мова апавядальніка-наратара, мова персанажаў; функцыі розных відаў апісанняў, устаўных тэкстаў ці гістарычных даведак), сюжэтная арганізацыя (авантурнасць, дэтэктыўнасць, крызісная эпоха як час дзеяння твору; спалучэнне грамадскага і прыватнага жыцця), сістэма персанажаў (суадносіны паміж галоўнымі і другаснымі героямі, функцыі розных персанажаў, наяўнасць персанажаў, супрацьпастаўленых адзін аднаму ў якасці прадстаўнікоў розных сацыяльна-гістарычных ці культурна-гістарычных сіл). Як вядома, гатычная традыцыя непарыўна звязана з гістарычным раманам і спецыфічныя рысы неагатычнага раману прадстаўлены ў новым гістарычным рамане.

За два апошнія дзесяцігоддзі ў свеце павялічыўся інтарэс да гісторыі не толькі ў літаратуры, але і ў кіно, і на тэлебачанні. Натуральна, што новы час – эпоха постмадэрнізму прынёс змены ў праблематыку і паэтыку гістарычнага жанру. Найперш змяніліся адносіны аўтара, чытача і гледача да гісторыі. Дакладней будзе назваць сённяшнюю сітуацыю не новай хваляй цікавасці да гісторыі, а плынню новых інтэрпрэтацый гісторыі. Гэты працэс мае месца не толькі ў літаратуры, але і ў гістарычнай навуцы. Вялікую ролю ў пераарыентацыі гістарычнай навукі адыграў постструктуралізм, які падаў паняцце «постгісторыі» як нелінейнай канцэпцыі часу. Мінулае, сучаснае і будучае, узаемаўплываючы, суіснуюць практычна адначасова. З'яўляецца паняцце новага гістарызму (у адрозненне ад гістарызму XIX ст.). Асноўны прынцып новага гістарызму – інтэрпрэтацыя. Гісторык ужо не адлюстроўвае гісторыю, а інтэрпрэтуе яе. Мінулае не проста рэканструюецца з дапамогай тэкстаў, яно можа адлюстроўваць сучаснае ў сваім люстэрку. Гэтая ідэя агульнай узаемасувязі мае на ўвазе непарыўнасць традыцый, важнасць памяці пра мінулае, разуменне таго, што шлях у будучыню вядзе праз мінулае.

© Барысенка В. У., 2009

Такім чынам, сённяшняя павышаная цікавасць да мінулага ў літаратуры выклікана ў пэўным сэнсе зменамі ў гістарыяграфіі. Цяпер пісьменнік імкнецца сам даследаваць мінулае і прапануе ўласныя версіі падзей. Можна вылучыць дзве тэндэнцыі развіцця гістарычнага жанру ў сусветнай літаратуры. Першая імкнецца максімальна аб'ектыўна перадаць гісторыю, узнавіць сапраўдны ход падзей, што адпавядае традыцыі гістарычнага рамана XIX ст. Другая іранічна падкрэслівае прыдуманасць сваіх твораў, аргументуючы тым, што мастацкі твор у прынцыпе не можа прэтэндаваць на гістарычную праўду, і літаратура ператварае любы гістарычны факт у вымысел.

У беларускай літаратуры яшчэ з часоў У. Караткевіча адбывалася пэўная мадэрнізацыя мінулага, выкарыстанне яго для крытыкі сучаснасці. Па сутнасці прадметам апісання становіцца не столькі гісторыя, колькі сучаснасць, надзённыя праблемы, якія хвалююць аўтара тут і зараз. У сучаснай беларускай літаратуры найбольш развіты менавіта другі кірунак гістарычнага раману. Аўтары, такія як У. Арлоў, В. Іпатава, не апісваюць мінулае і не перапісваюць яго, а, ствараючы ўласную версію, спрабуюць рэканструяваць беларускую гісторыю, якая вядома фрагментарна, а ацалелыя звесткі выклікаюць сумненні ў аб'ектыўнасці. Прадстаўнікоў другога тыпу гістарычнага раману (Л. Рублеўская, С. Балахонаў) у пэўным сэнсе ператвараюць гістарыяграфію ў забаву, а гістарычны раман у масавую літаратуру. Але калі падобная сітуацыя наступу масавай літаратуры, камерцыялізацыі мастацтва ў свеце выклікае заклапочанасць літаратуразнаўцаў, называецца крызісам мастацтва і сапраўднай літаратуры, то ў межах існавання айчыннай літаратуры ва ўмовах рынку з'яўленне масавай беларускамоўнай белетрыстыкі можа выклікаць, на нашу думку, толькі дадатныя ўражанні.

Творы прыхільнікаў другой тэндэнцыі развіцця гістарычнага раману называюць гістарыяграфічным метараманам. Гэтую назву дала ў 1988 годзе амерыканская даследчыца Л. Хатчэн. Сродкі і прыёмы гістарыяграфічнага метараману для апісання адносін сучаснага чалавека і мінулага, узаемаадносін вымыслу і рэальнасці, адзначае руская даследчыца Ю. Райнеке: ‹‹Знойдзены артэфакт, сведчанне пра мінулае (партрэт, рукапіс, пісьмо і г. д.), які змяняе стабільную карціну мінулага; персанаж, апантаны мінулым, ... разблытвае загадкі мінулага; матыў падробкі дэманструе памылковасць уяўленняў пра мінулае, недаступнасць мінулага; гульня з часам, змяшэнне часовых слаёў указваюць на тоесную ўзаемасувязь мінулага і сучаснага, уплыў мінулага на сучаснае; уключэнне ў аповед успамінаў, легендаў, урыўкаў твораў рэальных ці ўяўных паэтаў, лістоў; пытанні, адрасаваныя чытачу, застаюцца без адказу; адкрыты фінал аповеду, неразгаданая загадка сімвалізуюць недаступнасць мінулага абмежаванасць пазнаваўчых магчымасцяў чалавека, адкрытасць мінулага для інтэрпрэтацый, «перапісвання»›› [1: 148]. Гістарыяграфічны метараман аб'ядноўвае парадыйную самарэфлексію і традыцыі класічнага гістарычнага раману з дакладным сюжэтам. Героі гістарыяграфічнага метараману шукаюць мінулае, яно уплывае на сучаснае. Чалавек мінулага часта аказваецца жывейшым і цікавейшым за сучасніка. Герой апантаны мінулым: ці ён шукае старыя сакрэты даўно памерлых майстроў, ці шукае свае карані, сваю гісторыю краіны. Дзеянне ў такіх творах часцей адбываецца ў наш час, а мінулае прысутнічае ў выглядзе тэкстаў, дыскурсаў, успамінаў. Акрамя ажыўлення мінулага ў гістарыяграфічнага метараману ёсць яшчэ адна мэта – спроба аднаўлення свайго ўласнага «я», самаіндэнтыфікацыі пры дапамозе мінулага.

Персанажы з фрагментарнай свядомасцю спрабуюць знайсці свае карані, паставіць сябе ў кантэкст гісторыі, а значыць і сучаснасці. Калі для свету гістарыяграфічны метараман прыдумляе гісторыю, каб пазабавіцца ці схавацца ад перспектывы ІІІ сусветнай вайны, то для беларускіх аўтараў і чытачоў цікавая і жывая «гатычная» гісторыя – падстава для нацыянальнага гонару і сцвярджэння самасвядомасці. Беларускія аўтары, заваёўваючы ўвагу і кашалькі суайчыннікаў, парадаксальна ствараюць сімбіёз ідэй постмадэрнізму і выхаваўчага асветніцтва.

У сучаснай беларускай прозе Л. Рублеўскай заняла трывалае месца як майстр гісторыка-дэтэктыўных містычных сюжэтаў. («Старасвецкія міфы горада Б.», «Золата забытых магілаў», «Скокі смерці», «Дзеці гамункулуса», «Ночы на Плябанскіх Млынах»)

«Скокі смерці» сама Л. Рублеўская называе гатычным раманам. Аўтарка напрамую скіроўвае нас да гатычнай традыцыі. Але нават і без гэтага жанравага вызначэння на падставе суадносінаў гістарызму і «гатычнага антрапалагізму» твор можна аднесці да авантурна-філасофскага гістарычнага раману. Гатычная традыцыя – неад'мны складальнік гістарычнага раману.

Месца дзеяння раману «Скокі смерці» не адпавядае класічнаму гатычнаму канону, аднак далёка ад яго не адыходзіць. Падзеі разгортваюцца ў старой вежы Старавежска, у маёнтку Людвісарава, у аднапакаёвай кватэры Анэты ў Мінску. Вежа як бы аб'ядноўвае астатнія месцы дзеяння. Разбураная вежа вобраз класічны. Гатычны раман патрабаваў змрочнага месца дзеяння (старажытны замак, манастыр, разбураны дом, дзе гуляе, завывае вецер). Людвісарава – убогая стылізацыя пад мінулае. Новыя гаспадары, па-свойму апантаныя гісторыяй, правялі «рэстаўрацыю». Але ў выніку яе амаль зруйнаваная вежа аказваецца «жывейшай» за адноўлены, «забіты» маёнтак. Кватэра Анэты як своеасаблівае люстэрка, адбівае ў сабе, звязвае вобразы вежы і Людвісарава. Уласна кватэра не ўяўляе з сябе нічога экстраардынарнага, яна нават няўтульная і неахайная, ды і не належыць Анэце. Затое старажытныя гравюры на сценах, антыкварны посуд, гістарычная дасведчанасць гаспадыні выклікаюць асацыяцыю з рэдакцыяй «Нашай нівы» ў Вільні. Але гэты намёк, мабыць, для пасвечаных. Кватэра Анэты, няўласная, нелюбімая, непрыбраная, як вежа ў Старавежску, мае дух гісторыі, атмасферу таемнасці, а значыць, жыцця, насуперак маёнтку Людвісарава, прыватызаванаму, адрамантаванаму, чыстаму, дагледжанаму, у якім, замест смецця, з'явілася не проста безгустоўнасць, а хутчэй духоўная нікчэмнасць і ўбогасць. Усе тры месцы дзеяння паўстаюць атрыбутам «постгісторыі» – нелінейнай канцэпцыі часу, дзе мінулае, сучаснае і, непазбежна, будучае суіснуюць практычна адначасова. Тут прысутнічае і прынцып новага гістарызму – інтэрпрэтацыя. Наш час інтэрпрэтуе гісторыю Старавежска, Калыванаў інтэрпрэтуе Людвісарава, Анэта інтэрпрэтуе мінскую тыповую аднапакаёўку.

Час дзеяння, згодна з канонамі неаготыкі, адбываецца як бы ў двух вымярэннях. Сучаснасць пераплецена з падзеямі XVI ст, якія Анэта бачыць у сне і якія дзіўным чынам адпавядаюць гістарычнай праўдзе, а таксама ўплываюць на рэальнае жыццё гераіні. Такі прыём выкарыстоўваў В. Ластоўскі ў аповесці «Лабірынты» і Ул. Караткевіч у рамане «Чорны замак Альшанскі». Л. Рублеўская стварае беларускі ланцужок інтэртэкстуальнасці. Як пісаў класік постмадэрнізму У. Эка «Усё звязана... Бо ва ўсіх кнігах гаворыцца пра другія кнігі, ... усякая гісторыя пераказвае гісторыю ўжо раска-

заную» [2: 437] У аснове сюжэту раману – некалькі таямніц. Дэтэктыўная лінія засланяецца іншымі сюжэтамі. Як у згаданым рамане У. Эка чытач пачынае адчуваць, што «яму прапанавалі адну гульню, а сам аўтар гуляе ў зусім іншую» [3: 470] Калі здаецца, што ўсе таямніцы ўжо раскрыты, дабро пераможа і закаханыя будуць разам, з'яўляецца новая загадка – бясследна знікае Юрась. Хэпіэнду не адбылося. Не вядома, у чые рукі трапілі гадзіннікі Бернаконі: «Часам, калі я ўключаю тэлевізар, не магу адагнаць думкі, што дзесьці побач з убачаным цікаюць гадзіннікі Бернаконі... Ляціць шалёны карагод... Трымаемся мы ўсе за рукі, жывыя і нябожчыкі, і кіруе нашымі скокамі нехта нябачны і бязлітасны, прагнучы ўлады» [4: 48].

У ранніх гатычных раманах цэнтральным персанажам была цнатлівая, дабрадзейная дзяўчына, якая ў фінале была ўзнагароджана сямейным шчасцем і дабрабытам. Гэта была своеасаблівая далікатная, рамантычная гераіня з тонкай душэўнай арганізацыяй, не здольная на рашучыя самастойныя дзеянні.

Пра ролю жанчыны ў айчыннай гісторыі разважае Пятро Васючэнка: »Кажуць, што жанчына кіруе светам. У Беларусі, здаецца, жанчыны дзяржавай не кіравалі. Але яны часта кіравалі мужчынамі. Рагнеда, Бона Сфорца, Барбара Радзівіл, Кацярына II, Цётка Уладзя. А праз іх – краінай або літаратурай» [5: 105]. Беларускую нацыю часта называюць нацыяй жанчын. Нябесная патронка Беларусі – жанчына, святая Ефрасіння Полацкая. Беларускі XX стагоддзя не толькі захавалі беларускую ідэю, перадалі нашчадкам, але змаглі кахаць тых, хто ўжо забыліся, што яны беларусы. Прагназуючы спецыфіку жаночых вобразаў у сучаснай беларускай літаратуры, аўтары папулярных нарысаў «Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён» сцвярджаюць: што гераінямі сучасных твораў «могуць стацца літаратурныя вобразы паненак, дзяўчат, паннаў, якім уласцівыя зменлівасць, рух, развіццё, нязмушанасць, непасрэднасць, віталізм, выкшталцонасць, грацыя (Ядвіся, Паўлінка, Надзея Яноўская, Майка – гераіні твораў Коласа, Купалы, Караткевіча) [6: 516].

Час унёс свае карэктывы ў вобраз галоўнай гераіні гістарыяграфічнага метараману у сусветнай і асабліва беларускай літаратурнай практыцы. Галоўная гераіня Л. Рублеўскай – тыповая эмансіпаваная моцная і адзінокая жанчына, якая не скараецца перад абставінамі і, калі кліча неабходнасць, адразае касу і ідзе рataваць свайго рыцара. Двайнік сучаснай Анэты – Анэта Ляскевічанка, шляхцянка XVI ст. Яна яшчэ захавала далікатныя рысы рамантычнай гераіні. Але больш за жыццё і каханне ёй дарагі родны Старавежск. Яна дае абет маўчання, каб захаваць страшны сакрэт гадзіннікаў.

Галоўны герой класічнага гістарычнага раману – высакародны рыцар, прыгожы і целам і душой. Л. Рублеўская ў рамане падае галерэю мужчынскіх вобразаў: Багуслаў Радчыц, блазан Карэйва, Юрась Дамагурскі. Усе гэты персанажы ўяўляюць сабой трансфармаваны вобраз сучаснага рыцара, падаецца, не толькі беларускага. Сярод іх вылучаецца Юрась Дамагурскі, які мае ўсе прыкметы станоўчага героя сучаснай беларускай літаратуры: блакітныя вочы, прынцыповы да зацятасці, веданне і шанаванне гісторыі Беларусі, любоў да Бацькаўшчыны. Для яго любоў да Беларусі значыць больш, чым каханне да жанчыны. Узгадаем ужо класічныя словы Ул. Караткевіча да нявесты Каліноўскага: «Але ён не кахаў нікога, бо занадта радзіму любіў». Гэтым моцным мужчынам заўсёды неабходная жанчына. І ў рамане Л. Рублеўскай Анета ратуе жыццё

Юрасю. Разважаючы пра героя масавай беларускай літаратуры аўтары папулярных нарысаў «Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён» прапанавалі такі тыпаж. «Герой-мужчына міфалагізаваных маскультавых твораў не павінен нагадваць амерыканізаваны тып джэнтльмена, які паказвае ўсмешку на трыццаць два зубы і гатовы пазбавіць зубоў кожнага свайго ворага. Беларускі тыпаж ведае калі варта ўжыць фізічную моц, але ведае і спосабы пазбегнуць канфлікту. Ён інтравертны, рэфлектыўны, задуменны, самавіты, самаіранічны, цвёрды ў экзістэнцыйным выбары, прагматычны ў побыце, але кранальна бездапаможны ў нестандартных сітуацыях, чым прываблівае жанчын» [6: 516].

Антыгерой класічнага гістарычнага раману прыцягвае да сябе ўвагу нават больш, чым станоўчыя. Гэта злы геній, які рухае сюжэт. Ён здольны на самыя амаральныя ўчынкі, пры гэтым можа праявіць неверагодную велікадушнасць. У рамане Л. Рублеўскай «Скокі смерці» прысутнічае некалькі адмоўных персанажаў, якія напачатку выглядаюць даволі прыстойнымі людзьмі. Калыванаў стварае ўяўленне руплівага гаспадара і шчодрага мецэната, але на самой справе – гэта эгаістычны, жорсткі, пазбаўлены маральных прынцыпаў чалавек. Ліля аказваецца наймічкай Калыванава, ветлівы, прыязны Макс – расійскім шпіёнам, вясёлы Янчын – беларускім.

У 2005 годзе пабачыў свет зборнік празаічных твораў С.Балахонава «Імя грушы». Кніга названа па раману, змешчанаму ў выданні, якое адразу працягнула да сябе ўвагу чытачоў і бурную палеміку крытыкаў. Адны ўхвалялі аўтара за творчую гульню, сакавітую мову, постмадэрнісцкія пасткі, што надаюць твору асаблівую пікантнасць. Другія назвалі «грушу» дзічкай, а С.Балахонава правінцыйным канферансье нападпітку. Пры гэтым, выданне было ўключана ў шорт-ліст прэтэндэнтаў на атрыманне літаратурнай прэміі «Гліняны Вялес». Сама назва адразу выклікае асацыяцыю з «Імем ружы» У.Эка. Раман С.Балахонава можна аднесці да жанру гістарыяграфічнага метарамана. Тут назіраецца не толькі парадыйная самарэфлексія, але і постмадэрнісцкая шматварыянтнасць, пададзеная яшчэ Дж. Фаўлзам у «Жанчыне французскага лейтэнанта». Любоўнадэтэктыўны сюжэт, безумоўна, не з'яўляецца самамэтай аўтара. У аснову твору пакладзены ўспаміны трох жанчын – непасрэдных удзельніц таямнічых падзей, што адбываліся ў сярэдзіне XIX стагоддзя ў губернскім Мінску. Тры жанчыны закаханыя ў Вайніслава Баўта – чалавека неардынарнага, які дае надзею кожнай з трох паненак. Герой знікае пры незвычайных абставінах, што дае падставу для чытацкага доследу: што гэта – забойства, заканспераваныя ўцёкі ці яшчэ нешта трэцяе. «Успаміны Наталлі Клыкоўскай», «Ліст Камілы Свентажэцкай» і «Дзённік Ірэны Главацкай», як сцвярджае аўтар, у арыгінале былі напісаны на розных мовах. Першыя мемуары – па-руску, другія – па-польску і трэція – па-беларуску. Кожная з жанчын падае сваю ўласную версію, і кожная лічыць сэрца Вайніслава Баўта сваім набыткам. Чытач жа аказваецца на раздарожжы: чыю версію абраць? С.Балахонаў, безумоўна, выдатна разумее кан'юнктуру кніжнага рынку, а таксама сучасную гісторыка-культурную сітуацыю. Праўда, спакуса падаць у рамане ўсё, што на дадзены момант адсутнічае ў беларускай літаратуры, прывяла да эклектычнасці і пэўнай недаробленасці сюжэтных ліній, абмалёўкі персанажаў, а таксама да не зусім якасных містыфікацый. Д.Жукоўскі слушна сцвярджае: у твор »убілася столькі ідэй-зародкаў, што большасць не мела аніякіх шанцаў для годнага выяўлення і

развіцця; «свабодныя канцы» тырчаць з сюжэтнага клубка» [7: 25]. Хаця, магчыма, такая ўяўная прафесійная неахайнасць была свядомай і з'яўляецца яшчэ адным элементам гульні з чытачом.

Такім чынам, можна канстатаваць, развіццё літаратуры Беларусі ўключылася ў сусветны працэс, (натуральна, з пэўнай спецыфікай). У савецкі час мастацтва, і ў прыватнасці літаратура, часта служыла ідэалагічным мэтам. У выніку адсутнічала прамая залежнасць вытворчасці культурнага прадукту ад патрэб спажыўцоў. Сёння на ўсёй постсавецкай прасторы сацыяльны статус літаратуры значна знізіўся, адбылася яе дэсакралізацыя. Літаратура пачала існаваць па законах рынку. Найбольш запатрабаванымі аказаліся забаўляльныя жанры, якія раней былі слаба развіты і выконвалі ідэалагічныя мэты. Дэтэктыў стаў першым самастойным жанрам постсавецкай масавай літаратуры. Узнік цэлы бум рускага дэтэктыву, у тым ліку і кінематаграфічнага. Гэтая плынь задаволіла патрэбы і беларускага масавага чытача, улічваючы яго моўны білінгвізм з вялікай перавагай ужывання рускай мовы. Беларускі гістарыяграфічны метараман заняў нішу, якую не можа запоўніць рускамоўная масавая літаратура. Думаецца, што гэта перспектыўны шлях папулярызацыі роднага слова ў сённяшніх умовах глабалізацыі. Адзначым пэўныя асаблівасці беларускіх твораў прыведзенага жанру. Пры тым, што гістарыяграфічны метараман прынцыпова не прэтэндуе на «гістарычнасць» і гісторыя толькі фон, на якім разгортваецца дзеянне, але паказваць дзеячоў беларускага адраджэння здзекліва, у крывім люстэрку, не дазваляе пэўная прыстойнасць. Хаця постмадэрнізм і не прызнае нічога святога, таго, з чаго нельга іранізаваць, дзеячы беларускага адраджэння набываюць статус недатыкальнасці. Такую акалічнасць можна растлумачыць тым, што беларуская культура сёння «хутчэй памірае, чым жыве» і постмадэрнісцкія вычварэнні з ёю могуць выглядаць вяселлем у пакоі з нябожчыкам. Адсюль і вынікае галоўнае адрозненне паміж станоўчымі і адмоўнымі героямі беларускага гістарыяграфічнага метарамана – іх адносіны да Беларусі, яе мінулага і будучыні. Гэтае супрацьстаянне, ужо класічнае для беларускай літаратуры, захоўваецца і ў постмадэрнісцкай плыні.

ЛІТАРАТУРА

1. Райнеке (Виноградова) Ю. Исторический роман постмодернизма (Австрия, Великобритания, Германия, Россия). – Москва, 2002. – 280 с.
2. Эко У. Имя розы. Детектив. Вып. 2. – Москва: Книжная палата, 1987. – 638 с.
3. Лотман Ю. Выход из лабиринта // Эко У. Имя розы. Детектив. Вып. 2. – Москва: Книжная палата, 1987. – С. 468 – 481
4. Рублеўская Л. Скокі смерці. // Дзеяслоў. – 2005. – №№ 18,19.
5. Васючэнка П. Адлюстраванні першатвора: Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах. – Мн.: І. П. Логвінаў, 2004. – 144 с.
6. Баршчэўскі Л., Васючэнка П., Тычына М. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы. – Мінск: Радыёла-плюс, 2006. – 596 с.
7. Жукоўскі Д. Вылоўліванне ідэй з паветра. // ARCHE. – 2006. – № 3. – С. 23 – 29.

УДК 821.161.3.091

Сігаева С. А.
(Мінск, Беларусь)

АРТЭФАКТ ДРЭВА І ЯГО МАСТАЦКАЯ АДАПТАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Mythology and folklore are reach sources for literature due to diverse archetypes that find their reflection at the word-painters' art. The literature images are rooted in the world mythology and interpreted in individual manner by a writer or poet. The article is about projection of the archetype of a tree by the Belarusian literature.

Key words*: archetype, mythology, dominant, tree of the Universe, the world's model, concept.*

Абагаўленне дрэва, яуое ўзнікла ў свядомасці нашых продкаў многія тысячагоддзі назад, вызначыла сабою структуру ўсіх міфалагічных сістэм. Дзякуючы гэтаму вобразу, вобразу Сусветнага Дрэва, чалавек убачыў свет як адзінае цэлае. Артэфакт Касмічнага дрэва паступова стаў важнейшым сімвалам культуры. Адасобіўшыся ад першастваральнага хаасу, вылучыўшыся з яго, дрэва стала, бадай, непасрэдным матэрыялам для стварэння космасу, ці нават самім космасам. На яго, як на ўжо стварыўшуюся своеасаблівую вось, пачалі нанізвацца разнастайныя элементы свету ад багоў і жывёлін да абстрактных алегорый, напрыклад, часавых.

Дрэва Сусвету – характэрны для міфалагічнай свядомасці вобраз, які засведчаны практычны паўсюдна – ці ў «чыстым» выглядзе, ці ў розных, нават нечаканых, варыянтах: Дрэва Жыцця, Дрэва Урадлівасці, Дрэва Ведаў, Дрэва Кахання, Дрэва Цэнтру, Дрэва Узыходу, Нябеснае Дрэва, Дрэва Апраметнай і г.д. Сустракаюцца і найбольш рэдкія назвы: Дрэва Смерці, Дрэва падземнага царства і іншыя.

Вобраз Сусветнага Дрэва выяўлены на аснове міфалагічных, у прыватнасці касмаганічных уяўленняў, зафіксаваных у паэтычных тэкстах самых розных жанраў, помніках выяўленчага мастацтва, архітэктурных збудаваннях, рэчах дамашняга ўжытку. У часавай прасторы гэты вобраз расцягнуты ад эпохі бронзавага стагоддзя і ажно да нашых дзён.

Паводле шматлікіх вусна-паэтычных прыкладаў з жыцця розных індаеўрапейскіх народаў, якія жылі ў лесе, цэнтрам свету, воссю свету, было Прадрэва або Касмічнае Дрэва, якое злучала цэнтр Пекла, цэнтр Зямлі, цэнтр Неба. Дрэва мадэлюе свет і па гарызанталі, па вертыкалі, і ў часавых адносінах. Прадрэва злучала тры сферы: карэнні яго ў падзем'і, камель – на зямлі, карона – у небе. Вобраз дрэва вызначаў для чалавека яго месца ў космасе. Дрэва – брат чалавека ў прасторы паміж Небам і Зямлёй.

Дрэва – адно з самых высакародных стварэнняў Маці-Прыроды, якая гэтым як бы паказвае пажаданую форму чалавечай душы: форму, якая дазваляе, трывала трымаючыся за зямлю, абавязкова родную, смела ўздымацца ў неба. Дрэва ўяўляе сабой вялікі вобраз імкнення да ідэалу, да Сонца, да Бога.

© Сігаева С. А., 2009

Дрэва – брат чалавека не толькі ў прасторы, але і ў часе. Нашы продкі жылі ў цыклічным часе, з надзеяй на вечны кругазварот пераўтварэнняў, на адраджэнне, падобнае таму, што і дрэва адраджаецца кожнай вясной пасля зімняга памірання.

Патрэбна адзначыць, што вертыкальная структура Прадрэва, якая складалася з трох узроўняў, або касмічных зонаў ніжняга – карані, сярэдняга – камель, верхняга – голле, мае здвоеныя супрацьлегласці гэтым зонам або бінарныя апазіцыі: Зямля – Неба, Зямля – Апраметная, Агонь (сухое) – Вільгаць (мокрае), Мінулае – Сённяшняе, Сённяшняе – Будучае, Дзень – Ноч і г.д.

Пары гэтыя перамяшаліся ў структуры дрэва з траістымі адзінствамі: мінулае – сапраўднае – будучае; продкі – сучаснікі – нашчадкі; тры часткі цела: галава, тулава, ногі; тры стыхіі: агонь, зямля, вада. Усе пары і тройкі адлюстроўвалі самыя розныя сферы жыцця – анатамічную, часавую, прычынна-выніковую. Людзі паступова разумелі ўзаемасувязь супрацьлегласцей.

Шэраг фактараў сведчаць пра тое, што вобраз Дрэва Сусвету суаднесены з агульнай мадэллю шлюбных адносін і, калі глядзець значна шырэй, з пераемнай сувяззю пакаленняў, якая адлюстроўвалася пры дапамозе генеалагічных дрэў.

Такім чынам, вертыкальная структура дрэва больш звязана з касмалогіяй, у той час як гарызантальная – з рознымі магічнымі рытуаламі. Гарызантальная структура Дрэва Сусвету ўтвараецца самім дрэвам і выявамі па яго баках, імі могуць быць жывёлы або людзі. Гэтыя кампазіцыі даволі часта выступаюць у больш позні перыяд, асабліва ў творах хрысціянскага і будзійскага мастацтваў. Абавязковай умовай з'яўляецца тое, што аб'ект рытуала ці яго вобраз заўсёды знаходзіцца у цэнтры, а ўдзельнікі – злева і справа. Уся гэтая паслядоўнасць элементаў па гарызанталі ўспрымаецца як рытуальная сцэна, асноўная мэта якой – забеспячэнне дабрабыту, урадлівасці, спадчыннасці.

У дрэве нярэдка намаляваны восем галінак – па чатыры з кожнага боку. Чатыры галінкі – гэта і чатыры бакі свету, і чатыры асноўныя колеры, якія найчасцей сустракаюцца ў прыродзе: чырвоны, сіні, чорны і белы.

Няма нічога дзіўнага, што дрэва гэтак трывала ўвайшло ў нашу генетычную памяць. Псіхолагі зараз даказваюць, што на пэўным этапе развіцця дзіцячай псіхікі, яно выяўляецца як першасны вобраз, у малюнках дзіцяці дрэва значна перабольшвае.

Яшчэ можна адзначыць, што гарызантальная структура схемы Дрэва Сусвету мадэлюе не толькі лічбавыя адносіны і бакі свету, але і поры года, гадзіны сутак, якіх таксама чатыры – раніца, дзень, вечар, ноч. Увесь свет, які ўжо зведаны чалавекам і які яшчэ ўвогуле не спазнаны, прыводзяць да нейкай пэўнай сістэмы міфапаэтычнай канстанты дрэва – магічныя лічбы. Двойка, як тлумачаць этнографы, валодае бінарнымі супрацьлегласцямі (яны згаданы вышэй). Тройка, якая выходзіць з падзелу самога дрэва па вертыкалі на тры часткі, увасабляе абсалютную дасканаласць і невычарпальнасць. Адсюль хрысціянская Троіца, тры сыны ў казцы, тры сацыяльныя групы ў любым грамадстве, тры спробы ва ўсялякай справе, – ад казачнага дзеяння да самай сучаснай спартыўнай гульні. Сімвал усяго гэтага – узнікненне, развіццё і завяршэнне.

Асаблівая роля Дрэва Свету для міфапаэтычнай эпохі вызначаецца тым, што яно выступае як непасрэднае звяно паміж сусветам (макракосмасам) і чалавекам (мікракосмасам) і з'яўляецца месцам іх перасячэння. Гэта гарантавала цэласны погляд на свет,

вызначала месца чалавека ўвогуле і кожнага чалавека ў прыватнасці ў агромністым свеце. У культурным развіцці чалавецтва канцэпцыя сусветнага дрэва пакінула пра сябе сляды ў шматлікіх касмалагічных, рэлігійных і міфалагічных уяўленнях, адлюстраваных у мове, моўных тэкстах розных накірункаў, рытуалах, мастацтве, архітэктуры, паэтычных вобразах і г.д.

З імем Якуба Коласа звязаны здабыткі нацыянальнай пейзажнай лірыкі пачатку XX стагоддзя. Паэтычнае Коласава бачанне абапіралася на з'явы звычайнага, будзённага жыцця навакольнага свету і штораз пранікала глыбей у таямніцы гэтага жыцця – так, як дапытлівы розум і чуйная душа адкрываюць неспазнаны чалавечы свет.

Для чалавека, усё жыццё якога праходзіла на ўлонні прыроды і было ўключана ў адвечны кругабег яго існавання – праз будзённую сялянскую працу, праз святочную традыцыю рытуалу, абраду, – з першых год дзяцінства найбліжэйшы лес станавіўся родным домам. Паступова ў ім адчувалася ўсё да драбніц, але мова гэтага лесу, яго жывы, зменлівы голас-шум непакоілі душу чалавека, будзілі яго фантазію, імкненне разгадаць патаемны сэнс жыцця.

Невыпадкова ўсе творы Коласа, у якіх распрацаваны матыў своеасаблівага дыялога чалавека і прыроды, прасякнуты глыбокім філасофскім асэнсаваннем жыцця.

Прыродзе надаецца своеасаблівая роля, яна выступае як неад'емны кампанент твораў. Пейзаж адыгрывае выключна важную ролю ў коласаўскай канцэпцыі свету, меншую – у канцэпцыі чалавека. Пейзажы, заўсёды паэтычныя, поўныя багатага духоўнага зместу, як бы ўзнімалі рэальны бытавы і сацыяльны свет, у якім існавалі, дзейнічалі персанажы, свет амаль заўсёды цяжкі, супярэчлівы, нагадвалі яму іншыя вымярэнні, больш шырокую перспектыву, больш светлае гучанне. Адсюль характары, дзякуючы пейзажным карцінам, духоўна таксама паглыбляліся, эмацыянальна ўзбагачаліся. Прырода для коласаўскага героя як бы «сховішча» ад рэальных цяжкасцей жыцця, ад нягод і нястач.

Гаворачы пра артэфакт дрэва ў творах Я.Коласа, нельга не закрануць вобраз лесу, які заўсёды цудоўна апаэтызаваны ў яго творах. У сваёй паэме «Суд у лесе» Я. Колас з натхненнем выказвае сваё асабістае стаўленне да лесу:

Люблю я лес, адвечны бор,
Дзе ўзносяць хвоі ўгору шапкі,
Дзе рассцілаюць елі лапкі
І востры верх імкнуць у прастор. (Т.6, С 102)

Пры апісанні лесу аўтар узгадвае ўсе састаўныя і неад'емныя часткі яго, гэта значыць у першую чаргу дрэвы, кусты, імхі, жывёлы і нават… баравікі, якія ён любіў вельмі збіраць.

Традыцыйныя ў фальклоры вобразы-сімвалы дубоў, якія нагадваюць пра свяшчэнныя дрэвы часоў паганства, даволі часта выступаюць на першы план. Дуб у Я.Коласа – гэта ўвасабленне Прадрэва.

Адной з крыніц вобразнасці паэмы «Новая зямля» з'яўляецца адлюстраванне паганскіх анімістычных і антрапамарфічных уяўленняў нашых продкаў:

І соку кропелькі, як слёзы,
Як град пасыпаліс з бярозы,
Аж шкода нейк было дзярвякі:
Здаваліс ранай тыя знакі,

Адкуль паліўся сок халодны
І пакідаў свой камель родны (Т.6, С.58)

Падобныя вобразы ў Коласа маюць не толькі адбітак філасофскай развагі, але і глыбокі псіхалагічны змест, тут ёсць пранікненне ў своеасаблівую псіхалогію адухоўленай прыроды. Асаблівую ўвагу пісьменніка прыцягвае воблік адзінокага дрэва, які з найбольшай сілай і паўнатой дазваляе раскрыць унутраны стан героя.

Паэтычна сэнсоўнай формулай дыялектыкі жыцця, услаўленнем непарыўнай сувязі таго, што можна назваць асобай, сталі афарыстычныя словы Коласа, сказаныя ў паэме «Рыбакова хата»:

Пытае бура старца дуба:
Чаму цябе я не зламлю?
І кажа дуб: – Я ўрос у зямлю,
З зямлёю жыць у дружбе люба (Т.7, С.216)

Гэтай ідэяй, па сутнасці, акрэслены цэлая філасофія жыцця, якую Я.Колас настойліва і паслядоўна выказаў у многіх творах.

У Я. Коласа ёсць шэраг асобных вершаў, якія ён прысвячае магутнаму дрэву, дзе найбольш поўна раскрываецца гэты вобраз і на прыкладзе якога можна прасачыць само разуменне і ўспрыманне Коласам дрэва. Пачынаецца верш «Дуб» з агульнага апісання ўспрыняцця дуба, вылучэння яго. Паэт падкрэслівае, што нельга не заўважыць такога асілка:

Сілачом стаіць
Дуб разложысты,
І з далёк відаць
Пышны верх яго. (Т. 14, С 211)

Далей Колас падмацоўвае веліч дрэва наступнымі радкамі:

А ў нізе пад ім Нёман коціцца,
Срэбрам-стужкаю павіваецца.
У нагах трава
Нізка сцелецца…

Аўтар, які пры апісанні дуба ў некаторых «Казках жыцця», зноў звяртаецца да спробы перадаць моц і веліч дрэва, яго непахіснасць і трываласць:

У глыб зямлі ўвайшлі
Карані яго,
Крэпка дуб стаіць,
Не варушыцца!

Моц дрэва падкрэсліваецца пры апісанні яго асобных частак:

Так размашыста
Раскіданы
Ва ўсе стораны
Лапы крэпкія

Комель – слуп-скала
Дыша сілаю,
А ўгару зірнеш –
Шапка валіцца.

Потым аўтар, прызнаючы веліч і сілу магутнага дрэва, гарманічна прыбаўляе да яго апісання:

Дуж ты, дуб стары,
Сын вякоў сівых!…

У наступных радках Колас як бы па-чалавечы спачувальна адносіцца да яго:

Многа бур ты знёс
На вяку сваім!

Думкі самога Коласа, яго разважанні аб жыцці перадае дрэва: «Чым цікава гэтае жыццё, – сказаў адзін дуб, ды гэта тым, што яно хоць і ідзе па пэўных законах, але вечна змяняецца і разгортвае новыя старонкі. І колькі б ты ні жыў, ніколі не пасягнеш яго мнагамернасці» («Купальскія светлякі»). (Т.5, С.50).

Дрэва – увасоблены ідэал дынамічнай раўнавагі гарызантальнага і вертыкальнага, жыцця і роздуму, глебы, у якую ўваходзіць каранямі, і неба, да якога цягнецца вяршыняю.

У фальклоры замацаваліся ўстойлівыя вобразы-сімвалы: бяроза сівал вернасці, яблыня – цвёрдасці, дуб – мудрасці і сілы, сасна – мужнасці, елка – цярпення.

Першапачаткова чалавек не вылучае сябе з прыроднага асяроддзя, але з часам сувязь гэтая парушаецца, і своеасаблівым мостам паміж старажытнымі архетыпамі і людзьмі выступаюць сімвалы, што адкрываюць чалавеку сакральнае, кампенсуюць адарванасць ад прыроды. Мастак, выкарыстоўваючы тыя ці іншыя артэфакты і сімвалы, абапіраецца на спрадвечную культуру і народны вопыт. Вывучаючы творы мастацкай літаратуры ў адносінах вобразнасці, характараў, ужываемых мастацкіх сродкаў, мы спасцігаем веды пра народнае светаадчуванне ў цэлым. Літаратура – гэта верхні паверх нацыянальнага логасу, яна не так набліжана да космасу, як, напрыклад, фальклор, бо аўтары абапіраюцца не толькі на нацыянальнае, але і на інтэрнацыянальнае.

ЛІТАРАТУРА

1. Колас Я. Збор твораў у 14 т. – Мн.: Народная асвета, 1975.

УДК 821.161.3 – 1.09

Сцепановіч Т. А.
(Мінск, Беларусь)

ДУХОЎНЫЯ ПОШУКІ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ

Статья посвящена духовным исканиям белорусских писателей начала XX в., которых интересовали не только эстетические, философские проблемы, но и вопросы религии. В этот период и произошло формирование и становление самобытной белорусской литературы, что существует на перекрестке всемирных культурных традиций.

© Сцепановіч Т. А., 2009

Ключевые слова: *христианство, эстетика, урбанизм, неоязычество, образная система.*

This article is devoted to spiritual search of belarussian writers of the beginning of XX century, who were exited not only by aesthetical, philosophical problems, but also religious questions. During this period the shaping& establishing of original belarussian literature, that exists on the crosshair of the worlds cultural traditions took place.

Key words: *christianity, aesthetic, urbanism, neopaganism, figurative system/*

Вельмі важна на пачатку трэцяга тысячагоддзя мець як мага больш поўную, без «купюр» карціну беларускага літаратурнага працэсу ХХ ст. Як вядома, пачатак ХХ ст. – час фармавання і станаўлення самабытнай беларускай літаратуры, што існуе на скрыжаванні сусветных культурных традыцый і з'яўляецца цалкам арыгінальнай і цэльнай.

Цалкам магчыма, што ў нашаніўскім перыядзе знаходзяцца карані не толькі нашых дасягненняў, але і нашых сённяшніх праблем. Адным з буйнейшых ідэолагаў беларускага адраджэння быў В.Ластоўскі – гісторык, празаік, паэт, публіцыст, крытык, мовазнаўца.

Нацыянальная ідэя як універсум, пэўная духоўная дамінанта ў жыцці і творчасці Ластоўскага праявілася выключна красамоўна. Менавіта ў залежнасці ад яе знаходзіцца вырашэнне пісьменнікам практычна ўсіх мастацкіх праблем: ад рэлігійна-філасофскіх да эстэтычных. Адраджэнне беларускай культуры, мовы, у рэшце рэшт дзяржавы, паводле Ластоўскага, немагчыма без аднаўлення старой веры. Тое, што хрысціянству папярэднічала паганства, ужо аўтаматычна робіць апошняе ў вачах пісьменніка ісціннай рэлігіяй. Хрысціянства ім успрымаецца не проста як новая вера, а як варожая, антынародная экспансія. Такі погляд адлюстраваны у шэрагу апавяданняў, вершаў Ластоўскага і ў аповесці «Лабірынты». Пісьменнік прапаноўвае, здавалася б, зусім утапічнае выйсце – звярнуцца ад хрысціянства да паганства.

Неабходна адзначыць, што пачатак ХХ ст. этапны ў рэлігійных і філасофскіх пошуках Заходняй Еўропы. Адмовіўшыся ад хрысціянскага вучэння аб ісціне, чалавек вымушаны шукаць яе недзе яшчэ. На дапамогу прыходзяць самыя розныя філасофіі і вучэнні, якія прыносяць патаемныя, схаваныя, веды. Вэлюмам тайны з даўніх часоў ахутана дзейнасць масонаў. Дарэчы, з 1912 г. В. Ластоўскі з'яўляўся членам віленскай масонскай ложы «Літва». Таму невыпадкова з такой дакладнасцю пісьменнік апісвае абрад масонскай ініцыяцыі, бо прымаў у ім непасрэдны ўдзел [1: 60].

Духоўныя пошукі В. Ластоўскага на сённяшні момант уяўляюць не толькі чыста гістарычны інтарэс – удасканаленне карціны светапоглядных асноў беларускай літаратуры першай паловы ХХ стагоддзя з улікам не толькі традыцыйнай хрысціянска-дэмакратычнай, народніцкай, сацыялістычнай ідэі, але і ідэі неапаганскай, зразуметай у якасці асноватворнай нацыянальнай ідэі. Лёс В. Ластоўскага – прыклад трагічнага фіналу чалавека, які апынуўся ў духоўным тупіку.

Яшчэ адзін кірунак духоўных пошукаў пісьменнікаў-нашаніўцаў можна прасачыць на прыкладзе творчасці М. Багдановіча. В. Ластоўскі адыграў вялікую ролю ў творчай біяграфіі М. Багдановіча, які прайшоў школу «Нашай нівы», дзе В.Ластоўскі працаваў адказным сакратаром. Зборнік «Вянок», атрымаў сваю назву, якая сёння здаецца адзінамагчымай, дзякуючы В. Ластоўскаму.

Тое, што М. Багдановіч і В. Ластоўскі былі духоўна блізкімі, можна растлумачыць і рамантычным светаадчуваннем, і імкненнем мераць сваю творчасць «меркай еўрапейскай», і арыентацыяй на прыгажосць, і ў рэшце рэшт урбаністычнай ментальнасцю. Увага пісьменнікаў скіравана на горад як своеасаблівы культурны феномен. Адарванае ад зямлі дзіця асфальту стварае свой, штучны свет, сваю філасофію, эстэтыку, сваю прыгажосць. Інтэлігент-гараджанін у прынцыпе схільны да тэарэтычнага асэнсавання праяў жыцця і іх сістэматызацыі. У горадзе нараджаюцца самыя розныя філасофскія школы. В. Ластоўскі стварае ўтапічную Крывію з рэканструяванай ім сістэмай багоў паганскага пантэона і аказваецца заложнікам гэтай ідэі. М.Багдановіч становіцца, кажучы ягонымі ж словамі, «табе ахвяраю, краса».

М. Багдановіча, можа як нікога іншага, хвалявала праблема прыгожага – і як эстэтычнага, і як духоўнага ідэалу. У апавяданні «Апокрыф» ідзе гаворка пра жыццёвае крэда аўтара, і М. Багдановіч наўмысна выкарыстоўвае вобраз Хрыста. Багдановічаў Хрыстос апякуецца мастацтвам, песняй. «Няма красы без спажытку, бо сама краса і ёсць той спажытак для душы» [2: 51]. Адзначым, што М. Багдановіч у сваім «Апокрыфе» выкарыстоўвае прыём містыфікацыі, які так любіў В. Ластоўскі. Апавяданне нават знешне нагадвае Евангелле: вершаваныя радкі аўтар абазначае лічбамі. Самапераклад гэтага твора на рускую мову М. Багдановіч пачынае словамі: «От Максима Книжника сказание о Господе нашем Иисусе Христе Сыне Божием» [2: 57]. Але нездарма аўтар дае твору назву «Апокрыф» (з грэчаскай ‘схаваны, патаемны’) – ён хоча данесці патаемныя веды і прэтэндуе на арыгінальнасць. Вядома, што кананізаваных Евангелляў – чатыры (ад Матфея, ад Марка, ад Лукі, ад Іаана) і многа непрызнаных, апакрыфічных. Калі зніжаецца аўтарытэт Бібліі – узрастае цікавасць да апокрыфаў. М. Багдановіч добра ведае гэту сітуацыю і стварае яшчэ адно «няўлічанае» Евангелле.

Акрамя пытанняў эстэтыкі, мастака заўсёды прыцягваюць філасофскія пытанні, і найперш гэта праблема сэнсу чалавечага жыцця і смерці. «У якім бы кірунку не ішоў паэт, ён кожны раз набліжаецца да трагічнай мяжы, імкнецца зазірнуць за яе грань, пазнаць вялікую таемнасць жыцця і смерці...» [3: 469], – піша Т. Чабан пра М. Багдановіча. За гэтай апошняй мяжой пустата, цемра. Усё дагарыць і знікне. Здаецца, сам жыццёвы лёс павінен быў бы прывесці паэта да жывой хрысціянскай ідэі. Але ён застаецца песняром красы матэрыяльнага свету. Юнак з тонкай, чулай душой аказаўся глухім да Хрыстовай пропаведзі. Таму хрысціянскія матывы ў ягонай творчасці застаюцца толькі вобразнай сістэмай.

ЛІТАРАТУРА

1. Смалянчук А. З гісторыі віленскага масонства XX ст. // Спадчына. – № 5. – 1998. – С. 50 – 58.
2. Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1993. – Т. 2. – 400 с.
3. Чабан Т. Космас «Вянка» // Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1991. – Т. 1 – С. 463 – 518.
4. Ластоўскі В. Выбраныя творы. – Мн.: беларускі кнігазбор, 1997 – 445 с.

УДК 811. 161. 3’373

Яраш І. М.
(Мазыр, Беларусь)

КАМПРЭСІЎНАЯ ФУНКЦЫЯ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ (на матэрыяле беларускай паэзіі канцы XX – пачатку XXI стагоддзя)

У артыкуле разглядаюцца індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, якія выконваюць у паэтычных творах кампрэсіўную функцыю. З’яўленне гэтых аказіянальных адзінак выклікана імкненнем аўтара да эканоміі моўных сродкаў. У залежнасці ад аб’ёму інфармацыі, які аказіяналізмы канцэнтруюць у сабе, яны падзяляюцца на чатыры групы: скарачэнне матэрыяльнага выражэння узуальнага слова з захаваннем яго зместу, кампрэсія спалучэння раўнапраўных слоў, словазлучэння і сказа.

Ключавыя словы: *індывідуальна-аўтарскі неалагізм, аказіяналізм, кампрэсіўная функцыя, канцэнтрацыя інфармацыі.*

The object of description in the given article is author’s personal neologisms, which plays com*pressive function in poetic works. Appearance of these neologisms is caused by author’s aspiration to economize language means. Depend on the size of information which is concentrated in author’s personal neologisms they are divided into four groups: shortening of material expression of using word with preservation of its sense, combinative compression of equivalent words, words-combination and sentence.*

Key words*: author’s personal neologism, occasionalism, compressive function, concentration of information.*

Адной з задач сучаснай лінгвістыкі з’яўляецца вывучэнне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў – слоў, якія ствараюцца пісьменнікамі для дасягнення пэўных мастацкіх мэт. Пры іх даследаванні традыцыйна выкарыстоўваецца сістэмна-структурны падыход. Роля індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у паэтычных творах разглядаецца ў працах Б. Гаджымурадавай, Т. Коршунавай, В. Нікульцавай, Л. Плотнікавай, Г. Басавай, У. Бобрыка, С. Купрадзэ, А. Солахава, Н. Чарнаброўкінай і інш. Аднак функцыянальны падыход даследавання неалагізмаў, які дапамагае вылучыць прычыны словатворчасці, яшчэ не знайшоў належнай манаграфічнай распрацоўкі ў беларускім мовазнаўстве.

Адной з асноўных прычын словатворчасці з’яўляецца імкненне аўтараў да эканоміі моўных сродкаў, да кампрэсіі моўных адзінак. Так, А. Бабенка адзначае, што вытворнае слова можа замяніць словазлучэнне і нават сказ, дапамагае коратка перадаць думку [1: 5]. А. Аганесян, даследчык творчасці паэта С. Кірсанава, звяртае ўвагу на тое, што новаўтварэнні могуць перадаць адным словам такі змест, які ў мове магчымы толькі ў выглядзе апісальнай канструкцыі [2: 6]. Б. Гаджымурадава падкрэслівае, што ў сучаснай паэзіі назіраецца тэндэнцыя да згушчэння сэнсу індывідуальна-аўтарскай лексікі, «паэты імкнуцца перадаць максімальную семантычную насычанасць пры мінімуме фармальных сродкаў выражэння» [3: 131].

Кампрэсіўная функцыя індывідуальна-аўтарскіх слоў вылучаецца многімі даследчыкамі функцыянальнага аспекту новых слоў. А. Земская, напрыклад, пад кампрэсіўным

© Яраш І. М., 2009

словаўтварэннем разумее скарачэнне ўжо існуючых у мове намінатыўных адзінак [4: 9]. Р. Намітокава кампрэсіяй называе сціскання узуальных слоў або словазлучэнняў і лічыць, што новаўтвораныя словы валодаюць слабай экспрэсіяй [5: 31]. Утварэнне аказіяналізмаў з мэтай скарачэння прапазіцыі выказвання А. Грышчава разглядае як намінатыўна-кампрэсіўную функцыю [6: 11]. Джэйсі Чо, даследчык новых слоў у мове рускай публіцыстыкі, якасную перадачу большага аб'ёму інфармацыі называе кампрэсіўнай інфарматыўнасцю, а функцыю неалагізмаў – інфарматыўна-кампрэсіўнай. Аўтар падкрэслівае, што паняцці «эканоміі» і «кампрэсіі» ў дачыненні да моўных сродкаў не з'яўляюцца тоеснымі, паколькі працэс «эканоміі» можа змяніць семантычны змест або стылістычную афарбоўку слова, а паняцце «кампрэсіі» прадугледжвае скарачэнне аб'ёму выказвання без страты яго зместу [7: 48]. У даследаванні Ю. Пацула сцвярджаецца, што аказіяналізмы – гэта новы, эканамічны спосаб перадачы думкі, таму яны выконваюць функцыю эканоміі часу і моўных сродкаў [8: 88].

Кампрэсіўная функцыя індывідуальна-аўтарскіх слоў – гэта іх здольнасць канцэнтраваць інфармацыю спалучэння слоў, словазлучэння, сказа ў адным слове без страты зместу. У залежнасці ад аб'ёму інфармацыі, які могуць убіраць у сябе аказіяналізмы, іх можна падзяліць на чатыры групы.

Першую групу складаюць індывідуальна-аўтарскія назоўнікі, якія ўяўляюць матэрыяльнае скарачэнне ўтваральнага слова з захаваннем яго зместу. Усе яны адносяцца да назоўнікаў, і, паколькі існуюць узуальныя словы з тоесным значэннем, мы будзем разглядаць утварэнне такіх аказіянальных адзінак менавіта ад іх, а не ад першаасновы – дзеяслова або прыметніка (***аповед*** 'апавяданне', ***бязмеж*** 'бязмежнасць', ***бязмер*** 'бязмернасць', ***бяскрай*** 'бяскрайнасць', ***міжусоб*** 'міжусобіца', ***недасяг*** 'недасягальнасць', ***прыдых*** 'прыдыханне', ***прыпамін*** 'прыпамінанне', ***разгуба*** 'разгубленасць', ***экзальт*** 'экзальтацыя'): *Партрэты-замалёўкі дня, Аповесці-**аповеды** начы...* (А. Багамолава); *Зірні на слуцкія паясы. Адкуль у іх **бязмеж** красы?* (Э. Акулін); *Напярадзе, зверху – блакіту **бязмер** Навокал – паўнюткае мора, як вока* (Д. Бічэль-Загнетава); *Зноў адкаціліся хвалі-сіроты, паплужкаваўшы жвіровае поле, у ледзяны **бяскрай** адзіноты, да ледзянога полюсу болю* (Д. Бічэль-Загнетава); *Зноў пачнецца вайна, **міжусоб**, Бег навыперад…* (М. Шабовіч); *З асмужаных прасторaў Беларусі Глядзім мы ўсе ў касмічны **недасяг*** (У. Верамейчык); *Да той пары ты будзеш безыменны, Аж покуль цябе светлая зіма Не назаве па імені сама З паляцкім духам, **Прыдыхам** манерным* (В. Куртаніч); *Няхай вірыць (рэчка Талька), Няхай капае, Няхай і ціхі **прыпамін** У плыні хмельнае купае Даўно забытых азарын* (К. Камейша); *Ваш, насельнікі краю, Пракаўтнуўшы **разгубу** і жаль* (М. Мятліцкі); *Пасля досыць лагоднай зімы Ўсё ў адчайным **экзальце*** (Ю. Нераток).

Другую групу ўтвараюць аказіянальныя складаныя прыметнікі, утвораныя шляхам спалучэння раўнапраўных па сэнсе слоў: (***манерна-томны*** 'манерны і томны', ***пяшчотна-звонкі*** 'пяшчотны і звонкі', ***салёна-горкі*** 'салёны і горкі'): ***Манерна-томнае** «...лаў ю» Чутно – з маёй падсветкай! Здаецца, кайф і сам лаўлю, Якому стаў я сведкам* (М. Кусянкоў); *Яшчэ квітнее збажына, Яшчэ жытнёвы спее колас, Яшчэ з табой нам давідна **Пяшчотна-звонкі** слухаць голас* (М. Шабовіч); *Прысела старасць зноў на прызбачку, Кійком намацала зямлю. З якім **салёна-горкім** прысмакам Ты наша вечнае – «Цярплю»* (К. Камейша).

Трэцюю групу складаюць індывідуальна-аўтарскія назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, у якіх кандэнсуецца семантычны змест словазлучэння, выражанага рознымі канструкцыямі. Так, аказіянальныя складаныя назоўнікі могуць утварацца на базе словазлучэння з назоўнікам у ролі галоўнага кампанента:

1) прыметнік + назоўнік:

а) з поўнай асновай прыметніка (***белацвет*** ‘белы цвет‘, ***густалісце*** ‘густое лісце‘, ***даўганоч*** ‘доўгая ноч‘, ***крутаяр*** ‘круты яр‘, ***свежалісце*** ‘свежае лісце‘, ***яснадзень*** ‘ясны дзень‘): *Не вярнуць наноў – Можна не старацца –* ***Белацвет*** *садоў, Жаўтацвет акацый* (М. Шабовіч); *Да каранёў трасуцца ў спудзе дрэвы, Шматае вецер* ***густалісце*** *крон* (М. Мятліцкі); *Пастух нябесны, вецер, не гані Так хутка хмары, Дай ім запыніцца. Дай падзівіцца з ціхай светлыні, якая ў* ***даўганоч*** *выгнанцу сніцца...* (Р. Барадулін); *Лёсу крыўднага ахвярам Ноч намуляе бакі, але вось над* ***крутаярам*** *Зноў шалеюць жаўрукі* (В. Гардзей); *Расшчапіла маланка дуб. А ён веснавою парою збудзіўся з раскатамі грому і зарунеў* ***свежалісцем*** **(**В. Рагаўцоў); *Тысяча хай табе, Саламоне, А дзвесце – ім, што праз гады І ў* ***яснадзень*** *і ў сутонне сцерагуць плады* (Р. Барадулін);

б) са скарочанай асновай прыметніка (***зямшар*** ‘зямны шар‘, ***літбогі*** ‘літаратурныя богі‘, ***літпрацэс*** ‘літаратурны працэс‘, ***літсуполка*** ‘літаратурная суполка‘, ***мінугнаенне*** ‘мінеральнае ўгнаенне‘, ***палітаматар*** ‘палітычны аматар‘): *Цяпер душа не варта ні граша, Хаця яна – то воблачка над садам, То неабдымная, нібы* ***зямшар*** **(**Р. Тармола-Мірскі); *...Не паспеў, бо* ***літбогі*** *закрылі дамок Ды ідуць расстарацца дзе піва* (У. Верамейчык); *Кожны з іх у* ***літпрацэс*** *З хабатком уласным лез...* (М. Чарняўскі); ***Літсуполка*** *«Жук і Жаба» Выдавала кніжкі слаба* (М. Чарняўскі); *Сыпцеся на рой вясенні, Даўкія* ***мінугнаенні****,– Сам жа жраць іх не аматар Скабінетнены куратар* (А. Лойка); *Вакола – рыцары насілля. Пераліцоўшчыкі вакол. Ці Беларусь – то, Ці Расія –* ***Палітаматараў*** *футбол* (Г. Пашкоў);

2) назоўнік + назоўнік у родным склоне (***жыццяперамены*** ‘перамены жыцця‘, ***запарожцаўласнік*** ‘уласнік «Запарожца», ***крыжацалаванне*** ‘цалаванне крыжа‘, ***сонцаўсход*** ‘усход сонца‘, ***хрыстараспяцце*** ‘распяцце Хрыста‘): *Душа парожняй не бывае – у ей жыве ахоўны ген, Які пражытае складае ў скарбонку* ***жыццяперамен*** **(**А. Масарэнка); *Што вожыкаўская класіка, Калі ён сатыры леў?! Выкрываў* ***запарожцаўласнікаў****, Пакуль персанальнай не меў!..* (А. Лойка); *Сведку* ***крыжацалавання*** *саслалі ў Чарнігаў. Каб не саслалі, сам бы патрапіў у лёх* (Д. Бічэль-Загнетава); *...Каб квет шчаслівы майскім плыў дасвеццем. Каб высіў ён ружовую зару Пад урачыстасць новых* ***сонцаўсходаў****...* (А. Лойка); *...Новага баюся* ***хрыстараспяцця****!* (А. Лойка);

3) займеннік + назоўнік (***іншасвет*** ‘іншы свет‘, ***іншабагі*** ‘іншыя багі‘): *Зрушыць стагоддзі – як трапіць у вір Ці ў глыбіню* ***іншасвета*** *таксама* (І. Багдановіч); *Бо ў зняверцаў нямее зрок, Кленчыць* ***іншабагам*** *Перамлелі калені* (Р. Барадулін);

4) парадкавы лічэбнік + назоўнік (***першагром*** ‘першы гром‘, ***першажаўранкі*** ‘першыя жаўранкі‘, ***першараса*** ‘першая раса‘, ***першатрава*** ‘першая трава‘): *Лавіў зямлянкі ён [шпак] сыры дымок Да першага цяпла, да* ***першагрому*** **(**К. Камейша); *Ад* ***першажаўранкаў*** *да маразоў Бяссонне ходзіць З кайстраю рудою* (Р. Барадулін); *Сумуе аблачынка: як прычасціцца* ***першарасою****?* (В. Рагаўцоў); *Луг вітае* ***першатравы****. Травень... Час маёвы* (В. Рагаўцоў);

Простыя назоўнікі могуць утварацца шляхам універбацыі ад асновы прыметніка, які ўваходзіць у склад словазлучэння *прыметнік + назоўнік*, і набываюць значэнне словазлучэння:

а) універбаты жаночага роду – ***брукаванка*** ‘брукаваная дарога‘, ***легкадумніца*** ‘легкадумная жанчына‘, ***студзёнка*** ‘студзёная вада‘, ***шлакабетонка*** ‘шлакабетонны дом‘, ***шчыруха*** ‘шчырая працаўніца‘: *Спачні пад снегам,* ***брукаванка****. Бетонам зух-прагрэс пабег* (Р. Барадулін); *Ты прабач мяне, дурніцу,* ***Легкадумніцу*** *ў спадніцы* (П. Пруднікаў); *На развет-ранай пагодзе, У* ***студзёнцы*** *ледзяной, Зноў хаджу па коўзкім лёдзе, Бы жартую над вясной* (М. Мятліцкі); *Замуравалі нас у сцены* ***Шлакабетонак*** **(**С. Каробкіна); *Паклалі ў шчыры пясок* ***шчыруху.*** *І галасістая баравіна На гэты момант як анямела* (Р. Барадулін);

б) універбаты мужчынскага роду – ***астатнік*** ‘астатні прадстаўнік‘, ***бессямейнік*** ‘бессямейны чалавек‘, ***наіўнік*** ‘наіўны чалавек‘, ***спрытняк*** ‘спрытны чалавек‘: *Са мной латошыць Бабчына сады, Хаваецца ад Бірана ў куратнік Хаўруснік мой, татарскае арды На вёску ўсю палескую* ***астатнік*** **(**М. Мятліцкі); *Так і вы,* ***бессямейнікі****, Квятуеце, квятуеце пуста, Смокчучы сок каранёў* (М. Мятліцкі); ***Наіўніка*** *сівога светлы клопат: Паэт, жывое сэрца прыручы* (М. Мятліцкі); *Ёсць* ***спрытнякі*** *рабіць законы І для чужых, і для сваіх* (У. Ермалаеў).

Да гэтай жа групы можна аднесці аказіянальныя назоўнікі, якія семантычна суадносяцца са словазлучэннем *назоўнік + назоўнік у родным склоне* (***бязгрыб’е*** ‘адсутнасць грыбоў‘, ***бяспомнасць*** ‘адсутнасць памяці‘, ***«жыгуліст»*** ‘вадзіцель аўтамабіля «Жыгулі»‘): *Быццам* ***бязгрыб’е*** *ў лесе, Па вераснёўскай сушы, без вечарынак і песень Вёска маўклівасцю глушыць* (В. Зуёнак); *Сышло* ***бяспомнасці*** *сутонне* (М. Мятліцкі); *Інспектар Басавік прыпутаў* ***«жыгуліста»*** **(**У. Верамейчык).

Сярод аказіянальных прыметнікаў, якія выконваюць кампрэсіўную функцыю, можна выдзеліць дзве групы:

1) простыя прыметнікі са значэннем параўнання: ***цыганісты*** ‘падобны на цыгана‘, ***змяісты*** ‘падобны на змяю‘, ***далмацініcты*** ‘плямісты, падобны на далмаціна‘: *Кіпела жыццё. Бушавала, як лава, паэзія. І мучыў гітару* ***Цыганісты*** *Саша Пятроў* (С. Басуматрава); *Як зеўрала* ***змяістая*** *мяжа, Рэпрэсій ліпла чорная імжа* (М. Мятліцкі); *Лістабой і снегапад. Пад завеяў хіт-парад* ***Далмацініcты*** *асфальт Крокам мераць буду* (А. Камінская);

2) складаныя прыметнікі з падпарадкавальнымі адносінамі асноў, утваральнай базай якіх, як адзначае С. Белікава [9: 6], служыць словазлучэнне, галоўным кампанентам якога з’яўляюцца прыметнік, назоўнік, дзеяслоў:

а) прыметнік + назоўнік, які знаходзіцца ў параўнальных адносінах да прыметніка (***палынна-горкі*** ‘горкі як палын‘, ***тварожна-белы*** ‘белы як тварог‘): *І ў мовы лёс* ***палынна-горкі*** (А. Пісарык); *...у туманах* ***тварожна-белых*** *Мая згубілася душа* (З. Марозаў);

б) прыметнік + назоўнік (***жаўтаверхі*** ‘з жоўтым верхам‘, ***калматабровы*** ‘з касматымі бровамі‘, ***мутнапенны*** ‘з мутнай пенай‘, ***русачубы*** ‘з русым чубам‘: *Да грыбочка падабраны* ***Жаўтаверхі*** *махавік* (М. Мятліцкі); *Каржакаваты і* ***калматабровы****, Ён (фельчар) мне здаецца нейкім чарадзеем* (Н. Гілевіч); *Як толькі снег з падгор’яў схлыне Ручамі* ***мутнапенных*** *вод* (М. Мятліцкі); *Пагналі* ***русачубыя*** *ліцвіны З тужлівай песняй смольныя плыты* (М. Мятліцкі);

в) дзеяслоў + назоўнік у вінавальным склоне (***беданосны*** ‘які прыносіць бяду‘, ***жыццядайны*** ‘які дае жыццё‘): *Вунь цень* ***беданосны*** *ўжо ходзіць дварамі, І ў кожным двары толькі мат-перамат* (К. Камейша); *Яно (святло ў вокнах) адрынуць дапаможа лютасць, Надзею* ***жыццядайную*** *вярнуць...* (В. Лукша);

г) прыслоўе + дзеяслоў (***ціхавейны*** ‘які ціха вее‘): *Дзесь пад крылом* ***ціхавейнае*** *ласкі Хай вам прысніцца цудоўная казка* (М. Шабовіч).

Утваральнай базай для аказіянальных дзеясловаў, якія выконваюць кампрэсіўную функцыю, служыць словазлучэнне з дзеясловам у ролі галоўнага кампанента:

1) дзеяслоў + назоўнік у вінавальным склоне (***валідоліць*** ‘прымаць валідол‘, ***гапакаваць*** ‘танцаваць гапак‘, ***крынічыць*** ‘утвараць крыніцу‘, ***юбілеіць*** ‘адзначаць юбілеі‘): *Ананімшчыца Сынклета Шчыравала гэтым летам...* ***Валідоліў*** *пракурор. Бо ёй дровы не прыпёр* (У. Верамейчык); *У Маскве-рацэ шчупак Станцаваць хацеў гапак. Запярэчылі сябры: «****Гапакуюць*** *у Дняпры!»* (У. Марук); *Гукаю Госпада, і ў забыцці Не знаю: радасць ці туга* ***крынічыць****...* (Т. Бондар); *Помню, йшоў юбілей. Мы цяпер* ***юбілеім*** *зачаста...* (У. Верамейчык);

б) дзеяслоў + назоўнік у творным склоне (***зорыцца*** ‘выглядаць зоркай‘, ***сірацець*** ‘станавіцца сіратой‘, ***травець*** ‘зарастаць травай‘): ***Зорыцца*** *на далоні мілавіца-сняжынка...* (В. Рагаўцоў); *Чужэе,* ***сірацее*** *Мой край – святы пагост. Як доўга ён гавее Чарнобыльскі свой пост* (М. Ляшчун); *Ідзі за лёсам, Як цень за днём, Каб не* ***травела*** *Сцежка да Бога* (Р. Барадулін);

2) дзеяслоў + прыметнік (***бязглуздзець*** ‘станавіцца бязглуздым‘, ***бязлюдзець*** ‘станавіцца бязлюдным‘, ***вышэць*** ‘станавіцца вышэйшым‘, ***глушэць*** ‘станавіцца глухім‘, ***мудрэць*** ‘станавіцца мудрым‘, ***нахабнець*** ‘станавіцца нахабным‘, ***рудзець*** ‘станавіцца рудым‘): *А ці* ***бязглуздзеем,*** *а ці старэем, Таго і робім, што надзею грэем* (Р. Барадулін); ***Бязлюдзелі*** *вёскі ці ў землю прапалі – А людзі упрочкі па свету пайшлі* (У. Верамейчык); ***Вышэе*** *ўсё абрыў круты І нелюдзее, Нелюдзее* (Р.Барадулін); *Як ты там без мяне? Не сумуеш у доўгія зімы? У цнатлівыя вёсны свае Не* ***глушэеш*** *ад грому «Ракет»?* (У. Верамейчык); *Я люблю людзей бясконца, Ад якіх заўжды* ***мудрэў*** (П. Пруднікаў); *Будзе смялець і* ***нахабнець*** [старасць] *– І з рук Перабярэцца на плечы* (Р. Барадулін); *Нездабытыя руды ўсплываюць густым аржавіннем – І* ***рудзее*** *абшар* (Г. Булыка);

3) дзеяслоў + прыслоўе (***басаножыць*** ‘хадзіць басанож‘): *Ля вязаў* ***басаножыць*** *шматгалоссе* (М. Мятліцкі).

Іншы раз да адной лексічнай адзінкі сціскаецца фразеалагізм (***спанталычыцца*** ‘збіцца з панталыку‘): *Хадзіце роўна нагамі вашымі, Каб не* ***спанталычылася*** *крывое, А каб направілася пашанаю, Каб светла хацела цягнуцца ў вышыні* (Р. Барадулін).

Такім чынам, да памераў аднаго аказіянальнага слова (назоўніка, прыметніка, дзеяслова) скарачаюцца словазлучэнні, выражаныя рознымі канструкцыямі. Вытворнае слова дазваляе сэканоміць моўныя сродкі, назваць прадмет, прымету, дзеянне больш лаканічна.

Чацвёртая група – індывідуальна-аўтарскія назоўнікі, якія могуць сканцэнтраваць у сабе змест складанага сказа, першая частка якога з’яўляецца намінатыўнай, а другая – даданай азначальнай (***аднаклапатліўцы*** ‘тыя, хто маюць аднолькавыя клопаты‘, ***анкетчык*** ‘той, хто складае анкеты і праводзіць анкетаванне‘, ***інфарктнік*** ‘той, хто перанёс

інфаркт‘, ***прыбыш*** ‘той, хто прыбыў на гэты свет, г. зн. нарадзіўся‘, ***цагляр*** ‘той, хто кладзе цэглу‘): *Чаго мне быць валачомнай датклівіцай Каля статкаў* ***аднаклапатліўцаў*** *тваіх?* (Р. Барадулін); *Хаця калі грунтоўна пакумекаць, Дык варт сказаць* ***анкетчыку*** *таму ж, Быў за мяжой і я у сэнсе нейкім, Быў за мяжой і я, Чаму ж, чаму ж...* (К. Камейша); *У галалёд гляджу, як па катку Ляціць машына хуткай дапамогі. Магчыма, да* ***інфарктніка****-нябогі...* (М. Маляўка); *І ты, Які на гэты свет прыйшоў Здзівіцца ды пачціва развітацца, Не першы й не апошні з* ***прыбышоў****,* (Р. Барадулін); ***Цагляр*** *у тым, забытым, на цагліны у формы цеста з гліны клаў і клаў* (Д. Бічэль-Загнетава).

Такім чынам, індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ўжываюцца як сродкі моўнай эканоміі, дазваляюць перадаць думку сцісла і пазбегнуць складаных канструкцый. У залежнасці ад аб’ёму інфармацыі, які індывідуальна-аўтарскія неалагізмы канцэнтруюць у сабе, яны падзяляюцца на чатыры групы: а) аказіяналізмы, якія пры аднолькавым змесце з утваральным словам скарачаюць яго матэрыяльнае выражэнне, б) аказіяналізмы, якія выражаюць кампрэсію спалучэння раўнапраўных слоў, в) аказіяналізмы, якія сціскаюць інфармацыю словазлучэння, г) аказіяналізмы, якія акумулююць змест сказа. Лексічнае значэнне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў адпавядае ўнутранай форме, таму яны лёгка ўспрымаюцца і становяцца зразумелымі па-за кантэкстам.

ЛІТАРАТУРА

1. Бабенко Н. Г. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ: уч. пособие. – Калининград: Изд-во Калининградского гос. ун-та, 1997. – 81 с.
2. Оганесян А. Г. Окказиональные слова в поэзии С. Кирсанова (словообразовательно-стилистический аспект): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – М., 1998. – 22 с.
3. Гаджимурадова Б. Н. Индивидуально-авторские неологизмы в современной поэзии: Словообразовательная и семантико-стилистическая характеристика: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Махачкала, 2005. – 190 с.
4. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
5. Намитокова Р. Ю. Авторские новообразования: структура и функционирование (на материале современной поэзии): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. – Майкоп, 1989. – 33 с.
6. Грищева Е. С. Структурно-семантическое и функциональное описание лексических окказионализмов в рамках теории элокутивного поля: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01. – Барнаул, 2006. – 19 с.
7. Чо Джейси. Состав и функционирование неологизмов в языке газеты: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – М., 2004. – 263 с.
8. Пацула Ю. Н. Окказионализмы новейшего времени: Структурно-семантический и функционально-прагматический аспекты: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Ростов-на-Дону, 2005. – 170 с.
9. Беликова С.Г. Новые прилагательные, образованные способом чистого сложения, с сочинительным отношением мотивирующих слов (85-89 гг.): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Л., 1990. – 21 с.

УДК 821.133.1-31.09

Малишівська І. В.
(Івано-Франківськ, Україна)

ТВІР ЖАНА-ПОЛЯ САРТРА «НУДОТА» ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ РОМАН

Яскравим представником літератури екзистенціалізму, що виникла слідом за однойменним філософським напрямом, є, без сумніву, французький філософ та письменник Жан-Поль Сартр. Він вважав себе прихильником атеїстичного екзистенціалізму і стверджував, що «атеїстичний екзистенціалізм учить, що навіть за відсутності Бога є буття, у якому існування передує сутності, яке існує перш ніж його можна визначити яким-небудь поняттям, а цим буттям є людина» [1: 323]. Тобто, основною точкою опори сартрівського екзистенціалізму є абсолютно вільна людина, котра спочатку з'являється, існує і тільки потім має змогу себе визначити.

Вивченням філософсько-літературної спадщини Сартра займалось багато науковців, зокрема Л. Андрєєв, Л. Філіпов, Т. Любимова, Я. Богданов, К. Долгов та інші. У літературі Сартр виявив себе як майстер новели, роману, есе, драми, а також як критик і теоретик. Проте філософія і літературна практика у французького митця нероздільні. Найбільш послідовний дослідник доробку Сартра Долгов, наприклад, стверджує, що «у Сартра немає естетики в «чистому» вигляді, оскільки не існує абсолютно філософських та літературних праць, його творчість – це своєрідний сплав літератури, мистецтва, філософії, критики, публіцистики»[1: 16]. Незважаючи на численність праць, присвячених спадщині Сартра, його літературна діяльність здебільшого сприймалась і досліджувалась крізь призму філософських ідей. Жанрова специфіка творів Сартра залишалась поза увагою вчених.

У цьому руслі актуальним є перший твір митця «Нудота» (1938), який належить до яскравих взірців філософської прози XX століття. Зауважимо, що саме Сартр як митець та філософ допоміг жанру філософського роману розкритися та утвердитися на новому етапі розвитку літератури. Своїм корінням цей жанр сягає епохи Просвітництва (Вольтер – «Кандід, або Оптимізм», «Простодушний»; Д. Дідро « Жак – фаталіст та його господар»). Його виникнення пов'язане з необхідністю популяризації філософії раціоналізму, сатиричного зображення суспільних норм, законів і політичних подій [2: 611].

Завдяки екзистенціалізму філософський роман набув нового трактування, яке полягало у глибшому вивченні його складових та у яскравішому вираженні ідей автора. Як зазначив А. В. Ставицький у розвідці «Метаморфозы романной формы», у філософському романі проблемою стає «універсально-людське»; предметом естетичної уваги – не окрема особистість і її індивідуальні переживання та вчинки, а людина з великої букви, людина космічна, людина універсальна, в якій зосереджуються усі онтологічні суперечності: небо і земля, вічність і мить, світло і пітьма» [3: 13]. Спираючись на дослідження Н. Х. Копистянської, згідно з яким поняття «жанр» не монолітне (у ньому за ступенем абстрактності й конкретності змісту можна виділити чотири взаємопов'язані, взаємозумовлені сфери спіралі), філософський роман належить до другої сфери, де жанр розглядається у комплексі ідейно-естетичних причин його виникнення, розвитку, видозміни, у

© Малишівська І. В., 2009

двосторонньому зв'язку з розвитком літературного напряму, течії, із внутрішньо літературним процесом послідовності і заперечення раніше досягнутого, з розвитком критики і теорії. Якщо мова йде про конкретний філософський роман певного автора, його можна віднести до сфери 4, де на перше місце виноситься індивідуальність автора, оскільки у творі великого митця завжди присутнє наслідування традицій і одночасна полеміка з ними [4: 33]. Беручи за основу сучасні теоретичні напрацювання, подані у літературній енциклопедії під редакцією Ю. Коваліва, можна виокремити ряд характерних рис, притаманних філософському роману, які дають підставу говорити про нього як про окремий жанровий різновид роману. Наведемо найбільш знакові:

1. Персонажі – це своєрідні умовні знаки без розвинених характерів, які є вираженням ідей автора.

2. Сюжет та конфлікт зумовлені певною концепцією.

3. Наявність підтексту.

4. Дійсність у творі умовна, хоча видається реалістичною.

5. Специфічність зображально-виражальних засобів [5: 532] .

Метою дослідження є простежити наявність наведених ознак та специфіку їх конкретної реалізації у романі «Нудота».

Для втілення власних філософсько-естетичних задумів Сартр вибрав форму щоденника, яка є особливо придатною для цієї мети, оскільки дозволяє оцінити світ очима героя – крізь призму його власних вимірів. Головним героєм – носієм авторських ідей постає інтелектуал Антуан Рокантен, який зупиняється у провінційному містечку Бувілі і береться писати історичну працю про авантюриста XVIII століття, маркіза де Рольбона.

М. Бажан, автор статті «Нелегка путь Жана-Поля Сартра» вважає, що не слід ототожнювати автора зі створеним ним образом, називає Рокантена «недолугим та безпорадним» [6: 251]. Така думка, очевидно, була продиктована тогочасними упередженнями радянської ідеології, адже такі як Рокантен не вписувались у рамки її моральних норм. Російський вчений Л. Андрєв, навпаки вважає, що «Рокантен – це і сам Сартр, його ідея, особливо тому, що Рокантен – це будь-яка людина, просто людина» [7: 128]. Твердження, що Рокантен є прототипом власних духовних пошуків Сартра, які знайшли своє вираження на сторінках роману, не може викликати жодних сумнівів, адже все те, що художньо передав митець у романі, пізніше з'явиться у його епохальній праці «Буття і ніщо», а «недолугість та безпорадність» автора – свідчення інтенсивних пошуків самого себе, свого місця та призначення у світі. Проте Рокантен – не позбавлена життя «ходяча ідея», він постає живою людиною, героєм, який в уяві читача викликає асоціації, пов'язані швидше зі сферою «людського», ніж зі сферою «книжного» . Зауважимо, що у «Нудоті» відсутні описи зовнішності. Сартр тільки кількома словами згадує про руде волосся Антуана та дещо надмірну повноту його коханої Анні. Ця особливість досить закономірна для філософського роману, адже описи зовнішності тільки відвертатимуть увагу від самої сутності речей та створюватимуть певну обмеженість, що не дозволить чітко сформуватись ідеям автора, оскільки у творі йдеться про внутрішню сутність людини.

Отже, власні екзистенціальні концепції Сартр тлумачить за допомогою пера свого героя, який постійно блукає з одного місця в інше. Численні кав'ярні, вулиці, парки, обличчя людей хаотично міняються, незмінним залишається тільки самотній спостерігач Рокантен.

Його свідомість не сприймає ні суспільних масок, ні штучних прикрас, вона тільки сухо та детально фіксує усе, що відбувається у соціальній комедії життя провінційного містечка (показові прогулянки мешканців Бувіля недільними ранками, банальні розмови випадкових перехожих чи відвідувачів кав'ярень, перебільшена значущість музейних експонатів та інше). Рокантен старанно робить записи у своєму щоденнику, зазвичай вказуючи тільки день або годину. На його сторінках змальовано невеликий відрізок життя, яке схоже на безперервний потік подій, де герой намагається пояснити самому собі причину власної внутрішньої невлаштованості, що супроводжується нападами нудоти. Саме бажання зрозуміти та докопатись до суті свого єства штовхає героя до постійних пошуків та блукань, а нудота, яку відчуває Рокантен, стає його постійною супутницею. З цього приводу він зауважує: «Нудота не в мені, я відчуваю її там на цій стіні, на цих підтяжках, усюди навколо мене. Вона становить одне ціле з оцим кафе, а я всередині неї» [8: 36]. Для тлумачення того, що означає «бути в середині нудоти» Сартр використовує внутрішній монолог, де герой, роздумуючи про звичні речі такі, наприклад, як «фіолетові підтяжки, що майже не помітні на блакитній сорочці» [8: 36], натякає читачеві на те, що все це ширма, що потрібно читати між рядків. Сцена в парку, якій автор присвятив кілька сторінок, є ключовою у творі, оскільки саме в парку до Рокантена приходить усвідомлення того, що значить існувати: «Існувати – це означає бути тут, тільки й того; існування раптом з'являються перед тобою, на них можна наштовхнутися, але в них немає закономірності; існування позбавлене пам'яті; існування всюди нескінченно зайве; існування завжди обмежене тільки існуванням» [8: 154-155]. Дане усвідомлення накочується на героя своєрідною лавиною. Сартр багато разів у даному епізоді вживає слово «існувати», така повторюваність є натяком на духовну паніку героя, що врешті решт виливається в якісно новий стан, де вершиною всього стає абсурдність. Розглядаючи дерева в парку, які «не хотіли існувати, але не могли не існувати» [8: 156], Рокантен робить для себе висновок, що «все суще народжується безпричинно, триває за браком сил і вмирає випадково» [8: 156]. Герой більше не панікує, він стає спокійним, але цей спокій похмурий та безбарвний. Рокантен твердить: «я житиму як живий мрець. Їстиму, спатиму. Спатиму, їстиму. Існуватиму мляво, покірно, як дерева, як калюжа, як чорне сидіння трамвая» [8: 180].

Антуан більше не шукає відповідей, а намагається збагнути природу абсурдності, котру він порівнює з дерев'яною змією, коренем чи пазуром грифа. Дані порівняння нічим не аргументовані, а це ще раз доводить, що все сказане є тільки ширмою, яка приховує справжню суть речей і яку потрібно не просто зрозуміти, а відчути. Поняття «існування» та «абсурдність» тісно переплелись між собою, Рокантен розглядає їх як незаперечне продовження одне одного. Таке поєднання додає герою ще більшого смутку та задумливості, він відчуває, що навіть те єдине, що було світле в його житті – кохання до Анні, практично зникло. Сартр змальовує останню зустріч Рокантена та Анні у напівпорожній готельній кімнаті, він немов дає своєму герою останню спробу повернути назад, але Рокантен не використовує її. Він не затримує Анні, хоча розуміє, що це їхня остання зустріч. Таким чином, Сартр передав у художньому творі два свої основні положення: «існування передує сутності» та «абсурдність буття».

Наступні концепції, які Сартр реалізує через свого героя, є концепції часу та свободи. У романі вони пов'язані між собою, оскільки герой, прагнучи бути по-справжньому

вільним, не має права на насолоду минулим. Він говорить: «минуле це розкіш його власника; самотня людина зі своїм самотнім тілом не може втримати спогади, вони проходять крізь неї. Я не маю права скаржитись: я хотів одного – бути вільним» [8: 84]. Роздумуючи над часом, Рокантен стверджує, що «теперішнє – це те, що існує, а те чого в теперішньому нема, не існує. Минуле не існує. Його немає» [8: 85]. Такі похмурі роздуми призводять до того, що герой не хоче більше писати свою історичну працю, не бачить в цьому сенсу, минуле ж мертве, воно тягар, а вільна людина скидає усі тягарі.

Ще одним тягарем, що не дає відчути свободу повністю, є кохання. Саме кохання до ексцентричної Анні слугує останнім зв'язком, останньою перепоною до абсолютної свободи. Герой розриває цей зв'язок, він відпускає Анні, вона стає минулим. Але отримавши свободу, Рокантен не радіє, йому стає страшно, він не знає, що з нею робити: «Я вільний: у моєму житті немає більше ніякого сенсу – все те, заради чого я пробував жити, загинуло, а нічого іншого я придумати не можу. Я ще молодий, у мене досить сил, щоб почати з початку. Але що почати? Я сам на цій білій облямованій садами вулиці. Сам – і вільний. Але ця воля злегка нагадує смерть» [8: 180].

Людина, на думку Рокантена, приречена на існування, це існування наодинці з собою, наодинці з буттям, воно балансує на краю абсолютної свободи і самотності, воно викликає страх, запаморочення, розгубленість, відчай, провокує напади нудоти.

Сартр, довівши свого героя до критичної межі, давши йому усвідомлення причин виникнення станів нудоти та позбавивши його усіх зв'язків , що надавали його життю визначеності (кохання, робота), показує, де варто шукати порятунок. Він захований у вічному, у мистецтві. Невипадково роман розпочинається і завершується практично однією сценою, коли герой сидить в кафе і слухає музику. В обох сценах Рокантена огортає спокій, він не відчуває нудоти, він не хоче ставити запитання, оскільки підсвідомо вже знає всі відповіді. Музика та невибагливий спів негритянки слугують каталізатором, який пробуджує у Рокантена незнане раніше почуття впевненості. Суттєвою відмінністю між сценами в кафе є тільки те, що в першій герой, насолоджуючись музикою, ще не розуміє, чому його раптом покинула нудота, а в другій автор чітко вказує на те, що потрібно робити, щоб більше ніколи не відчувати цих нападів, а саме: зробити щось вартісне, незабутнє та просте водночас, як спів негритянки. Отже, рятівною ниткою виявляється мистецтво, яке пробуджує і піднімає героя над нудотними провалами в «ніщо». Рокантен вирішує написати книгу, книгу справжню, здатну зробити його існування виправданим і потрібним. Книга для нього порятунок, але він усвідомлює це, опинившись практично на межі. Відчувши абсолютну свободу, Антуан робить вибір і готовий повністю нести за нього відповідальність.

Герой Сартра – це не просто герой-інтелектуал, що шукає свого місця в світі, це «відчужена», самотня людина, яка для того, щоб зробити вибір, отримати свою свободу, повинна пройти через відчай, тобто повинна опинитись в «межовій ситуації».

Отже, через самоусвідомлення героя та його аналіз об'єктивного світу Сартр декларує й інші екзистенціальні принципи, зокрема принцип свободи та принцип часової відносності.

Як уже було сказано, сюжет роману побудований довкола переживань однієї людини. Усі, з ким спілкується чи стикається Рокантен: господарка готелю, служниця

Люсі, випадкові перехожі та відвідувачі кафе, слугують тільки блідими тінями на його дорозі до самопізнання. Оскільки внутрішній конфлікт у романі домінує, очевидна кількісна перевага монологів у творі. Саме в них автор підтверджує власні ідеї свободи, відповідальності, абсурдності. Герой знаходиться і в конфлікті з суспільством – субстанцією об'єктивної дійсності, яка є чужою та абсурдною. До зовнішнього світу належать і всі, з ким спілкується Рокантен (Ані, Самоук, господарка готелю та інші), а також ті, за чиїми розмовами він спостерігає (відвідувачі кафе, бібліотеки, музею). Це спілкування, передане у формі діалогів, також містить глибоке філософське наповнення, є важливим прийомом передачі тих чи інших концепцій. Зауважимо, що «інші» виступають у творі не такими повнокровними та «олюдненими», як Рокантен, адже вони є частиною чужого світу та служать лише засобом реалізації «я» головного героя.

Прикметним у цьому відношенні є образ Самоука – носія ідеї традиційного гуманізму. Самоук – своєрідна карикатура на тих людей, які, озброївшись чужими висловами, намагаються приховати за ними власну обмеженість. Сартр вважає, що традиційний гуманізм вичерпав себе, тому не вартий довіри. Для підтвердження цієї ідеї він використовує сцену в музеї, де на картинах зображені видатні жителі Бувіля, якими захоплюються, але яких Рокантен називає «покидьками». Герой з іронією поділяє гуманістів на різні категорії: «Гуманіст радикального напряму – це друг чиновників; гуманіст- католик – вишкребок, молодший у родині гуманістів, про людей говорить зачаровано; філософ-гуманіст, який любить людей такими, які вони є; гуманіст, який любить людей такими, які вони мають бути; той, хто хоче їх врятувати, заручившись їхньою згодою, і той, хто врятує їх проти їхньої волі; гуманіст – веселун, що завжди знайде нагоду посміятися, і похмурий гуманіст, якого найчастіше можна зустріти на похоронах» [8: 138]. Тлумачення власної концепції гуманізму Сартр подасть пізніше у праці «Екзистенціалізм – це гуманізм» (1946). Традиційний гуманізм філософ називає абсурдним, оскільки він дозволяє оцінювати та повчати людство, беручи за приклад найбільш видатних його представників. Сартр вважає, що не можна допустити, щоб про людину судили інші. Екзистенціальний гуманізм нагадує, що немає іншого законотворця, крім самої людини, вона сама вирішує свою долю, оскільки для того, щоб добитись самореалізації , повинна не тільки занурюватись в себе, а й шукати цілі реалізації ззовні, а вони в свою чергу зможуть врятувати її від себе [9: 344]. Саме це і зробив сартрівський герой, знайшов ціль, котра полягала у написанні вартісної книги, яка б назавжди увіковічнила ім'я її автора та здатна була виправдати абсурдність існування.

Окремої уваги заслуговують зображально-виражальні засоби роману та індивідуальний стиль автора. Метафори, епітети, порівняння, які зустрічаються у тексті, так чи інакше слугують не тільки засобом відображення неперсічної індивідуальності екзистенціального героя та показником майстерності автора, а й створюють специфічну атмосферу, покликану деталізувати головну художньо філософську думку автора твору – усвідомлення сутності існування. Сартр, використовуючи грубо натуралістичні метафори та епітети, наприклад «безплідна чистота» [8: 44], «її обличчя – ця жирна, біла рослина» [8: 74], «сидіння – дохлий осел» [8: 146], «кам'яне око, щелепа – павук, язик – стонога», [8: 182] та багато інших, наголошує на тому, що значення оточуючому надає сама людина, все навколо – це сіра маса. Вибравши щось одне з цієї маси, людина його ідентифікує і

наділяє тими якостями, що їй потрібно. Українська дослідниця Лук'яненко М. П. в авторефераті до дисертації «Французька екзистенціальна проза в українських перекладах (на матеріалі творів А. Камю та Ж.- П. Сартра)» зазначає, що метафоричні образи, котрі пронизують художній простір роману, постійно переплітаються і, взаємодоповнюючи один одного, підпорядковані у своєму розвитку основній екзистенціальній ідеї твору – випадковості та абсурдності буття й розкриттю сутності існування [10: 12].

Стиль автора можна охарактеризувати відмовою від традиційного художнього мовлення, розімкнутою композицією, що проявляється у фрагментарності тексту та видимій значущості підтексту. Він загалом відповідає вибраній автором формі щоденника, а також поставленим ідейно – філософським завданням. Для нього властиві передусім щирість, емоційність та неупередженість, які передають настрій людини, що знаходиться у стані самоусвідомлення, причому цей стан подається як трагічний аж до хворобливості. Всю тканину роману пронизують різкі переходи від надмірної схвильованості до меланхолійності та відчаю, що викликає у читачів відчуття та настрої, які переживає оповідач. Описовість та деталізація також присутні у творі. Саме через них герой передає власне сприйняття зовнішнього світу речей, який є абсурдним та хаотичним, існує поза його волею, але який піддається переосмисленню.

Таким чином, у процесі аналізу жанрової специфіки «Нудоти» Сартра встановлено, що даний твір відповідає всім ознакам філософського роману, а саме: герої Сартра – носії його філософських ідей; конфлікт та сюжет роману підпорядковані основній концепції автора, що полягає у пошуку істини та виправданості абсурдності існування; у творі змальоване провінційна реальність маленького містечка, але вона відверто умовна; зображально – виражальні засоби тяжіють до грубої натуралістичності.

Завдяки одностайному підпорядкуванню сюжету, конфлікту, зображально – виражальних засобів екзистенціальній ідеї автора можна стверджувати, що Сартр підняв філософський роман на якісно новий рівень, створивши прототип героя, що перебуває у постійному пошуку свого місця у світі, свідомо та підсвідомо зрікаючись при цьому того, що може завадити йому отримати повну свободу, стати вільним: соціальної ролі, довготривалих зв'язків, прив'язаності до конкретних місць та речей. Герой Сартра не просто декларує філософські ідеї автора, він роздумує, вагається, шукає, тобто проживає своє життя, будучи віддзеркаленням самого автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долгов К. М. Эстетика Жана – Поля Сартра. – М., 1990. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Эстетика; №3).
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К., 1997. – 752 с.
3. Ставицький А. В. Метаморфозы романной формы// Филологические науки. – 2006. – №4. – С. 3 – 13.
4. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Монографія. – Л., 2005. – 367 с.
5. Літературна енциклопедія: В 2-х т. – К., 2007. – Т. 2. – 622 с.

6. Бажан М. Нелегка путь Жана – Поля Сартра // Бажан М. Путі людей, К., 1969. – С. 252-279.
7. Андреев. Л. Рецензия на роман Ж. П. Сартра «Тошнота» //Иностранная литература. – 1989. – №7. – С. 127 – 133.
8. Сартр Жан – Поль. Нудота. – Харків, 2006. – 349 с.
9. Сартр Жан – Поль. Экзистенциализм – это гуманізм // Сумерки богов. – М., 1989. – 397 с.
10. Лук'яненко М. П. Французька екзистенціальна проза в українських перекладах (на матеріалі творів А. Камю та Ж. – П. Сартра): Автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. – К.: КНУ, 2006. – 22 с.

УДК 82–291.1.

Родчин З. Я.
(Івано-Франківськ, Україна)

ДРАМА ЯКОВА КОСОВСЬКОГО «НА МАНІВЦЯХ» ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ВЗАЄМОПРОНИКНОГО СТРИЖНЕВОГО ЛАНЦЮГА БУТТЯ: ЛЮДИНА – ВІРА В БОГА

У статті досліджується релігійна драма Галичини 30-тих р.р. XX століття. Для аналізу обрано твір маловідомого галицького драматурга Я. Косовського «На манівцях». Головними проблемами, які визначає автор, є любов до Бога, любов до ближнього, покута і каяття за вчинене.

Ключові слова: *п'єса, герой, конфлікт, драматург, особистість.*

The article deals with Halychyna religious drama of the 30th. The work of unknown Halychyna dramatist J.Kosovsky «Na Manivtsjakh» is selected for the analyses. The main problems highlighted by the author are love for God, love for neighbour and repentance, etc.

Key words: *play, hero, context, dramatist, personality.*

Немає сліпого випадку, Бог управляє світом, і все,
що твориться на небі і в піднебессі, звершується
по суду премудрого і всемогутнього Бога
непізнаного в премудрості і всемогутності своїй,
непізнаного в управлінні своїм…
Святитель Ігнатій

Як відомо з історії нашої держави, невдовзі після подій «Великого Жовтня» на території Центрального і Південно-Східного регіонів України почали вилучати невигідні твори, з-поміж яких релігійну літературу та сакральне мистецтво. Не залишили

© Родчин З. Я., 2009

можновладці поза увагою і драматичних творів. «…Українська драма ще на початку ХХ століття на Наддніпрянській Україні мала виразні релігійні мотиви, то вже у 20-х роках і особливо у 30-ті роки, ввібравши в себе разом із утилітарним розумінням мистецтва й атеїзм «старшобратньої» інтелігенції, вона втратила цей релігійний ґрунт» [1: 165].

Інакше було на Заході. Незалежно чи в межах Австрії до 1918 року, чи в Чеській (Закарпаття), чи у Польській частинах країни автори мали можливість працювати та присвячувати свої твори будь-якій тематиці. Зокрема, це стосувалось і театру. Саме театру як «збудника» національної свідомості, що на принципах моральності та релігійності міг сприяти об'єднанню народу в єдине ціле. Він (театр. – З. Р.) безпосередньо, живим словом зворушував душу, не залишав байдужим нікого. Недарма ще у 1938 році відомий літературознавець і критик М. Гнатишак відзначав, «яку важну ролю грає театр, що має на меті пробуджувати волю до виздоровлення, до відродження» і може дати людству «науку поглядову» [2: 5]. Передусім, на нашу думку, таку науку могли б дати драматичні твори релігійного спрямування.

Ось що писав із цього приводу понад сімдесят літ тому театрознавець Степан Чарнецький: «З блідих уже споминів, пожовклих листків, випадково врятованих памяток та розсіяних заміток і матеріялів доводиться відтворювати давнє минуле нашого театру тут, на Галицькій землі» [3: 121]. Так і нам хотілось би долучитися до процесу повернення українцям їхньої літературної спадщини, яку «штучно» вилучено, та, на щастя, не знищено, і до якої ми маємо сьогодні можливість доторкнутись. То ж у цій статті ставимо собі за мету проаналізувати побутово-психологічну драму релігійного характеру першої третини ХХ віку.

Розглянемо твір Якова Косовського »На манівцях». Цю психологічну п'єсу на 4 дії опубліковано 1937 року в Жовкві (зараз м. Нестерів у Галичині, що знаходиться на пограниччі Розточчя і Надбужанської котловини; районний центр Львівської обл. – З. Р.).

У творі драматург реалістично змальовує звичайних своїх сучасників, щоправда, у небуденних обставинах життя. Через відтворення тогочасної епохи та подій, які відбувалися на її тлі, авторові вдалося розкрити трагічні колізії людського існування, поставивши в центрі твору одну з трьох Божих чеснот – віру як могутній творчий потенціал, що перетворює неможливе у реальність. «Віра в Бога, в спасіння України саме божественною ідеєю правди пролягає крізь усі часи та не обривається й сьогодні» [4: 226].

Події розгортаються у галицькому селі перед Другою світовою війною. Паралельно в цей час на Радянській Україні «повним ходом йдуть репресії» (на чому Косовський наголошуватиме неодноразово у творі). І, ІІ і ІV-та дії драми відбуваються у Галичині, ІІІ-тя ж – в аргентинському степу (кульмінація п'єси). Що ж примусило наших земляків шукати кращої долі на чужині? Як свідчить історія, – це політика, яка, власне, і внесла свої корективи у життя героїв.

Одразу помічаємо, що в назві п'єси закладено глибокий зміст: йдеться про людину, яка пішла манівцями, обравши не ту стежину в житті. У новому тлумачному словнику української мови (укладачі: Яременко В. В., Сліпушко О. М.) сема *манівці* трактується як «кружний обхідний шлях»; *н а м а н і в ц і*

а) (кого) «спрямовувати когось на неправильні вчинки»; б) (що) «неправильно спрямовувати розвиток чого-небудь» [5 (2: 142)]. При декодуванні тексту відзначаємо, що

Яків Косовський акцентує увагу на домінантному сполученні слів – «непрямий шлях». Задля ширшого роз'яснення вищезгаданого явища автор звертається до хронотопу дороги. Він (хронотоп – З. Я.), за визначенням М. Бахтіна, займає в організації структури твору неоднозначне місце, де пересікаються в одній часово-просторовій точці шляхи персонажів твору. «Тут час наче вливається у простір і тече по ньому (створюючи дороги), звідси і така велика метафоризація шляху-дороги: «життєвий шлях», «стати на нову дорогу…» [6: 392]. Усі події п'єси відбуваються або в дорозі, або сконцентровані навколо неї. Це породжує гострі колізії драми: Степан Голуб – наречена Галя (дорога під вінець); Степан – батьки героя (відречення від родини, розлука – дорога в нікуди); Степан – друг дитинства Дмитро (втеча в Аргентину, переміщення у просторі через море); Степан – товариші-харцизи (дорога до фаланстерної Комуни як дорога в утопію).

Саме хронотоп дороги допоможе нам чітко вичленувати конфлікт п'єси «…як зіткнення протилежних поглядів, що сюжетно організовує художній твір у певну цілісність, картину, де відбувається боротьба героїв та їхніх переконань… Конфлікт є не лише головною рушійною силою, джерелом енергії сюжету, а й основним художнім засобом, прийомом розкриття характерів» [7: 64]. Яків Косовський недарма підштовхує читача до думки: кожен є ковалем свого щастя і сам вибирає собі шлях у житті. Людина – основа всього, вона творить долю чи недолю свою і ближніх своїх. Доречним з приводу цього стане міркування письменниці К. Ватаманюк: «Твоє право вибирати вчинок, але твоя доля – каратися чи тішитися наслідком» [8: 156]. Спроектуємо актуальність цього вислову на систему образів твору.

Занурюючись у вир подій (ява перша), читач має справу з хронотопом зустрічі дівчини Галі та збожеволілого чужинця з Лівобережжя. З розмови ми дізнаємось про жахливі факти «радянщини», про те, як «…на широкій Україні зродилося пекло», бо більшовики тяжко людей карають, церкви перемінюють у стайні, а в селян землю відбирають. Від Подорожнього стає відомо, що прийшли люди з півночі, все те знищили, простий же народ *пішов за наймитів червоним катам* (курсив наш. – З. Р.).

Надалі знайомимось із центральним персонажем драми Степаном Голубом – парубком літ двадцяти чотирьох. Як бачимо, хлопець не надто юний, з уже сформованим світоглядом, а тому його дії та вчинки відразу видаються дещо дивними. Він – молодший син у сім'ї Голубів, і, як переважно буває, – улюбленець родичів і долі. Мова та поведінка героя викликають у нас обурення, а разом із тим і усвідомлення, що виховання хлопця було небездоганним. Гадаємо, це провина батька-матері, які не змогли дати синові належного розуміння свого обов'язку та призначення в житті. З тексту твору ми бачимо, як легко Степан, відцуравшись церкви і Бога, проміняв батьківську віру на нове вчення про комунізм.

Степан:…У нас у селі незабаром нове товариство повстане. Таке товариство, що нічим проти нього й читальня й церква… Те все, що досі було, старе як цвиль. Ми виховаємо нове покоління, новий збудуємо закон. Не буде ні бідних, ні багатих. Ніхто не буде невидимим страхам покланятися! [9: 8].

Нам видається, що парубок сам себе обікрав, особливо щодо молитви. Саме вона, як місточок спілкування між головним персонажем і Богом, стане у творі засобом переродження героя. «Завдяки молитві реалізується дія діалектичного закону заперечення заперечення, внаслідок чого відбувається поступове переростання егоцентричного «я», і

пересічна природа людини (вона є мертвою, за визначенням Христа, поки керується виключно власними інтересами), виростає в духовний вимір. Останній і остаточний акт духовного народження-самозречення, яке забезпечує злиття особистого, індивідуального з Цілим, із Світовим Духом, за термінологією Геґеля, з Богом» [10: 71].

Непомітно для себе самого Степан потрапляє під вплив покидьків, які хочуть скористатися з його довір'я і невігластва. Степан – слабка людина: звернімо увагу на синкретичну поведінку хлопця, коли мова заходить про прийняте ним рішення стати комуністом. Парубок вагається, шарпаючись душею до Галі, а своїм начебто розумом – до Сташка та Івана. Він не переконаний стовідсотково, що це, власне, його справа, що це та ідея, заради якої потрібно перекреслити усе попереднє свідоме життя. Персонаж боїться батьківського гніву за влаштовані пиятики в отчому домі; йому страшно зізнатися родичам і близьким, якою майбутньою дорогою він ітиме; неспроможний переконати наречену у своїй правоті пристати з ним до «червоних», тобто не здатен бути навіть гідним агітатором-оратором (необхідна передумова вступу до комуністичних лав). Парубок обрав свій шлях, але, як виявиться далі, зовсім «не тішився наслідком».

У підтексті п'єси автор акцентує увагу на когерентному дискурсі: людина – віра в Бога, існування якого є незаперечним. Власне, ці події підштовхують читача до переосмислення значущості віри та молитви в житті людини. Адже навіть невіруючий все одно усвідомлює, що у світі існує якась вища сила (для когось – космічна чи потойбічна). «Механізм віри як творчої сили людство використовувало і використовує від найдавніших часів до сучасності, за допомогою якої лікуються різні, часто невиліковні недуги. У наш час такий спосіб лікування завдяки академікові Г. М. Ситіну став відомим у світі як метод СОЕВКС – словесно-образне емоційно-вольове керування станом людини, в основі якого лежить та ж віра» [10: 71]. Вона несе на собі вантаж розкриття проблем драми, а саме: проблеми патріотизму, любові до ближнього, кохання, батьків і дітей, зради й честі тощо. Крім того, Яків Косовський доречно ставить таке питання, як переміна влади і часу. Настала руїна – і відбувається знецінення родинних стосунків, шанобливого ставлення до батька-матері, жінки; натомість утверджується возвеличення аморальності, повної безвідповідальності за дії та вчинки, поширення брехні, заперечення віри в Бога, добра, правди.

Крізь призму спостережень і узагальнень драматург зумів перейти від соціального до індивідуального. «Істотно, що не події приватного життя підпорядковуються подіям суспільно-політичним, а навпаки – події суспільно-політичні набирають (…) ваги лишень дякуючи своєму відношенню до подій приватного життя» [6: 260]. При декодуванні тексту твору стає зрозумілою негативна авторська оцінка головної теорії, яку впроваджував «червоний кат», сам не усвідомлюючи того, – теорії маргінесу: знищити все старе і впровадити нове. Але ж не все нове – це добре. Я. Косовський засуджує поведінку Степана, котрий, як «продукт» прозелітизму, відкидає свою історію, своє коріння, заперечує важливість шлюбу.

За словами Галі, парубок став справжнім зрадником віри і народу. Зрозумівши, яку помилку робить хлопець, граючись у комуніста, дівчина відмовляється ставати з ним під вінець. І батько Галини – Побережник Григорій – цілком і повністю підтримує рішення доньки.

Григорій: Не силував я тебе за нього рушники подати, не силую й під вінець з ним ставати. А коли бачиш, що він *на манівцях* (курсив наш. – З. Р.), то відчахнися від нього!.. Тай думаю, що ти не сплямиш нашого бідного, але чесного роду [9: 13].

Побережник – горда духом людина, справжній господар землі. Він несе відповідальність за кожний прожитий день, за близьких і дальніх своїх. Григорій виховав дітей патріотами: з тексту твору (монологу Галинки) дізнаємось, що її брат загинув за волю десь на території Радянської України, а сама Галя зображена автором як взірець усіх чеснот. Дівчина не може одразу викреслити зі свого серця Степана. Віра у власне щастя надає їй сил боротися за кохання. У щирій молитві за ближніх звертається до Бога:

Галя: …Але вже знаю, що зроблю – молитись буду, аж добрий Бог просвітить розум Степана й заверне його й декотру молодь галицької землі з тої небезпечної дороги [9: 11].

Їй на поміч поспішає і Степанів друг дитинства Дмитро. Домінуючими рисами характеру хлопця є працьовитість, виваженість і життєвий селянський прагматизм, який підказує, що йому з комуністами не по дорозі:

Дмитро: Ну, ну, братці, робіть кому другому таке добро, а мені його не треба. Я хоч і бідний, та Богу дякувати здоровий. Хто не лінивий, та на чуже не ласий, той у світі не згине [9: 17].

Він осуджує дії молодого Голуба та його »побратимів». Адже Дмитро – чесний, порядний, милосердний. Він хоче, щоби й інші були такими, а особливо – найближчий товариш Степан.

Дмитро (до себе)**:** І як мені з тими харцизами разом жити? Що хвиля проклони, лайка погана й п'ятика! Мушу від них відвязатися, бо вже остогидло. Навіть поганин у щось вірить, а ті гірш худоби. Ще кому як кому, але Степанові… Забаглося волі за батьківськими очима… Ой, побачу я, чи довго ще будеш ти в карти грати! Добре, що батько дав на дорогу більше гроша! Тепер останнім вже розкидає, а сам, чи заробить, побачимо… [9: 28].

Саме цей надійний товариш життєвими настановами повернув Степанові Голубу віру в себе, віру в життя. Адже після злощасного випадку, коли однопартієць Сташко пограбував Голуба і мало не вбив, Степан перебував у цілковитому відчаї, бо залишився самотній і хворий на чужині, без засобів до існування, без любові, та зрештою, і без батьківської опіки. Змальовуючи внутрішній психологічний конфлікт, боротьбу героя з самим собою, автор представляє цього персонажа у хвилини розчарувань.

Степан: До кого мені вертатися? Батько вireклися мене. Чого мене там?.. На глум?..

Дмитро: Коли ти покаявся, батькове серце простить тобі. Ти ж їх рідна дитина! Чужого навіть жаль, коли поневіряється [9: 34].

Домінантною у наведеному епізоді-діалозі постає Степанова сповідь-каяття. У релігієзнавчому словнику тлумачать це явище як «одне з головних таїнств у християнстві (…), в результаті якого віруючий усвідомлює себе грішним, складається внутрішня потреба в очищенні від гріхів. Стрижневий чинник каяття становить віра в Бога і всього довкілля. Неодмінна риса життя віруючого – постійне прагнення до очищення від гріхів, що досягається шляхом молитов, вивчення Біблії» [12: 155]. У головного персонажа настає прозріння: з Божою поміччю він вчасно зрозумів ефемерність теорій нового режиму.

Степан: …О, Боже, Спасителю! Невже ти не відцурався від мене? Того, що Імя Твоє з насмішкою вимовляв? Забув молитву до Тебе?.. Прости мені, мій Боже! Не дай повернути більше на блудні стежки, сповни моє серце любовю до Тебе. Я радо прийму покуту, …свій біль за це, що вирікся Тебе! Відроди мене новим життям! Дай змогу втерти сльози батькові й неньці!.. (закриває очі руками) все мені перед очима!.. І батько… і мати… і

рідна нива… До церкви дзвони дзвонять… церква *світлом* (курсив наш. – З. Р.) палає… Боже, верни мене на рідну землю, де калина цвіте, де вітер з поля пісню несе… Спасителю Ісусе Христе… [9: 36].

Образ світла означає саме вихід із глухого кута, з чорного тунелю. Це наче підказка від автора: все буде гаразд, розв'язка драматичного твору матиме щасливу кінцівку.

Наступний герой – Сидір Голуб – батько головного персонажа. Ми спостерігаємо традиційний конфлікт старшого і молодшого поколінь. Та, вочевидь, цей конфлікт не є конфліктом за своєю суттю, оскільки в читача виникає дуалістичне ставлення до старшого Голуба. Зокрема, переживання за долю своїх синів, особливо молодшого, викликають співчуття, адже гірко цьому літньому чоловікові усвідомлювати те, що він втрачає дитину і не може, на жаль, зарадити біді. Обурений діями сина, гнівається на Степана, що той гуляє, п'є, краде з комори мішки з пшеницею, до церкви не ходить, обіцяв Галі, що одружиться з нею, та уникає дівчини, крім того, про революцію «базікає». Але, з іншого боку, старий Голуб взагалі нічого не робить для того, щоб урятувати Степана від комуністичного нігілізму. Він не чинить цьому опору, навіть не хоче з сином поговорити як слід. Надто ліберальним у ставленні до своєї дитини є старий Голуб. Гадаємо, що першопричиною цієї байдужості є розпука батька від безсилля навернути сина на шлях істинний (абсолютно реалістичний образ).

Сидір: Казала мені Параска, що він до Арґентини хоче їхати. Хай їде. При людях дам йому гроші на дорогу і най з моїх очей забирається. Хай не чорніє мені світ через нього. За моїми очима хай робить, що знає. Побачимо, до чого він дійде своїм гулянням. Йому комуни треба! (…) Хай Сталін його нагодує… [9: 24].

З уст Сидора Голуба «промовляє істина», підводячи нас до розуміння використаного автором прийому парадоксу: батько навмисне швидко (для сина) змирився з думкою, що його дитина від'їжджає до Аргентини. Старий Голуб керувався тим, що Степан зуміє десь там у світах пізнати свої сили і можливості. **Як блудна вівця, зазнавши поневірянь, навчиться цінувати скарби духовні, пізнає Істину, яка на підсвідомому** рівні попередить його про ту небезпечну дорогу, куди може завести плин життя і повертне врешті-решт його додому з каяттям. Таким чином знову спрацьовує у тексті відомий ще з античних часів метод катарсису – очищення.

Сидір: (Спер голову на руку) …Степан не наш… Нехай *іде манівцями* [підкреслення наше. – З. Р.], коли кидає батьківський дім і рідну землю… [9: 25].

Підсумовуючи, хочемо окреслити певні недоліки драми. Адже в ній нічого не сказано про **«побратимів» головного героя, а саме: звідки вони походять, чи є одно**сельцями Голуба – чи зайшлими людьми, як вони познайомились зі Степаном. Автор абсолютизує їхні негативні риси, аж надто відвертими негідниками вони зображені. Мабуть, це виправданий крок, який було здійснено навмисне для контрастного розмежування дійових осіб. Така абсолютизація позитивних і негативних персонажів притаманна, на нашу думку, сентименталізму, а ще – реалізму. Проглядається сильна дидактична установка твору, а також правдиве зображення людини у взаємозв'язках із середовищем: внутрішній світ персонажів, їх поведінка несуть на собі прикмети часу.

П'єса «На манівцях» могла би стати «розрадником» для читачів, особливо для тих, хто в короткій миті «збився з праведного шляху» та хоче виправитись у пошуках

істинної дороги. Для кожного з нас можуть бути дороговказом у житті слова Григорія та Сидора:

Сидір: Як довго треба каратися, щоби знову до Бога вернути!

Григорій: О, Боже, і це все ти допускаєш на чоловіка, щоб сам переконався, що гірко є жити без Твоїх заповідей, без віри! [9: 44].

Створення Яковом Косовським п'єси «На манівцях» вважаємо актуальним, оскільки, на думку автора, сучасники та й прийдешні покоління після прочитання твору повинні б знешкодити в собі отруту скепсису, обов'язково відродити віру і передати її нащадкам, аби продовжити висхідний поступ еволюції життя, духовного і матеріального. Гадаємо, що ці міркування й поклав Яків Косовський в основу драми «На манівцях». На нашу думку, з контексту п'єси читачеві цілком стає зрозумілою громадянська позиція та національна відповідальність драматурга. Переконавшись, що це не перший і не останній драматичний твір Я. Косовського, підкреслимо важливість розуміння автором надзвичайної ролі театру у розвитку та поширенні релігійного духу та національної свідомості співвітчизників.

Сподіваємось, що ця розвідка спричинить подальше дослідження творів галичан-драматургів першої третини XX століття. Найбільшої уваги науковців заслуговують драми релігійно-християнського та історичного спрямувань. Бо, як писав Его (Зенон Тарнавський): «Велика заслуга театру в тому, що він ширить на українській сцені релігійно-національні п'єси, поважні, виховні. В добу реалізму й матеріалізму релігійні п'єси мають неоціненну вартість. Вони виховують, сталять характер, зміцнюють релігійне почування людини, гартують мораль…» [13: 193].

І, зрештою, хотілось би перефразувати цитату Л. Рудницького: «Коли б у нас було більше авторів таких, як Меріям-Лужницький (…)», Косовський та інші «наші театри сповнили б своє завдання у національному, мистецькому й культурному розумінні» [13: 193].

ЛІТЕРАТУРА

1. Хороб С. Українська релігійна драма кінця XIX – початку XX століття: проблематика, жанрово-стильова своєрідність. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 144 с.
2. Гнатишак М. Театр як виховний чинник. – Львів, 1938. – 23 с.
3. Чарнецький С. З минулого нашого театру. //Життя і знання. – 1936. – № 4. – С. 121-122.
4. Салига Т. Вокатив. Літературно-публіцистичні статті. – Львів. – 2002. – 244с.
5. Новий тлумачний словник української мови у 3-ох томах. /Укладачі: Яременко В. В., Сліпушко О. М. Вид. друге, виправл. – Київ: Аконіт, 2007.
6. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – Москва: Худ. л-ра, 1975. – 504 с.
7. Дем'янівська Л. С., Семенюк Т. Ф. Українська радянська драматургія: Тенденції сучасного розвитку. – К.: Вища школа, 1987. – 160 с.
8. Ватаманюк К. Від лиця твого, Господи, судьба моя іде… – Івано-Франківськ: Верховина, 1997. – 160 с.

9. Косовський Я. На манівцях: Драма на 4 дії. – Жовква: Вид-во чина Св. Василія, 1937. – 44 с. – (Б-ка релігійної драми. Ч. 16).
10. Скуратівський Л. Методика розвитку і саморозвитку духовної індивідуальності у вченні. //Українська мова і література в школі. – 2000. – № 3. – С. 69-71.
11. Словник іншомовних слів. //За ред. Мельничука О. С. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1975. – 775 с.
12. Релігієзнавчий словник /За ред. професорів Колодного А., Ломовика Б. – К.: Четверта хвиля, 1996.
13. Рудницький Л. Драматургія Григора Лужницького. //ЗНТШ. – Т. CCXXIV. – 1992. – С. 185-209.

УДК 821. 112.2 – 31.09

Пастушенко Л. І.
(Дніпропетровськ, Україна)

ЛІТЕРАТУРНІ ВИТОКИ НІМЕЦЬКОГО СЕНТИМЕНТАЛІЗМУ: «ГАЛАНТНА» РОМАНІСТИКА А. БОЗЕ

В статье рассматриваются новации «галантного» романа в сфере освоения и изображения мира чувств личности, позволяющие рассматривать данное жанрово-стилевое явление в качестве одного из важных генетических источников литературы «Empfindsamkeit» – немецкой разновидности направления сентиментализма.

Ключевые слова: *генезис, картина мира, поэтическая философия чувства, «галантный» роман, поэтика.*

The paper is dealing with the basic problem of the genetic sources of German literary «Empfindsamkeit». The «gallant» romance with his philosophical and conceptual principles of sensual world and his polemical postbaroque tendencies to novel can be considered as one of them.

Key words: *genesis, world image, artistic philosophy of sense, «gallant» romance, poetics.*

Витоки формування літератури сентименталізму в Німеччині вивчені не повно й далеко не всебічно. Якщо вчені й простежують окремі джерела даного літературного напряму, специфіку якого на німецькому ґрунті прийнято з часів Г. Е. Лессінга позначати терміном Empfindsamkeit («чутливість»), то відносять до них перш за все англійські та французькі корені (Див.: [1: 231-232; 2: 39]), тоді як вітчизняна «галантна» романістика постає вилученою з складу генетичного засновку даного явища. Отже, «галантний» роман, який набуває значної ваги та переживає жанровий розквіт в німецькому культурному регіоні у післябарокову епоху, не входить до наміченої науковцями палітри зазначених чинників і, на жаль, не становить предмет уваги дослідників в даному, підготовчому

© Пастушенко Л. І., 2009

до майбутнього розвитку, річищі. Але не треба думати, що німецький регіон тільки повторює в рецептивному програванні набутки іноземних культур, не маючи власного, національного підґрунтя. Насправді тенденції Empfindsamkeit значною мірою коріняться в надбаннях національного літературного розвитку межі XVII-XVIII століть з властивою «галантній» епосі увагою до тих зображальних сфер, що згодом стають провідними в творчості письменників-сентименталістів, схильних до тонкої фіксації «зворушень серця та душі» [3: 38], до «нюансованого культу ніжних почуттів, дружби, любові, мрійливості та сльозливої душевності» [1: 231].

Тому нам здається доцільним переглянути існуючі в сучасній германістиці підходи до вивчення специфіки формування німецького різновиду сентименталізму, насамперед в зв'язку з необхідністю врахувати в процесі розгляду генезису та динаміки напряму Empfindsamkeit суттєві накопичення попередньої національної літературної традиції передпросвітництва та рококо. Адже її духовні здобутки в галузі освоєння сенсуальної сфери життя особистості, навіть не завжди підхоплені безпосередньо, тим не менше інтенсивно живлять наступний досвід художньої творчості майстрів слова, становлячи невід'ємні фактори культурного поступу регіону. Отже, існують досить вагомі підстави вважати феномен «галантної» романістики не лише попередником або віддаленим передвісником, але й активним засновником духовних джерел художнього досвіду літератури сентименталізму в Німеччині.

Жанрово-стильове явище німецької «галантної» романістики за багатьох об'єктивних та іманентних з точки зору наукового контексту гносеологічних причин не користується увагою знавців у вітчизняному літературознавчому просторі. Втім, ані зневажливе ігнорування зразків «галантної» романістики в екс-вітчизняній філології, ані відчутні пробіли навколо неї в сучасній українській науці не відповідають дійсному статусу даного феномена в історії німецької літератури. До аналізу деяких аспектів «галантного» роману в Німеччині, як і до творчості А. Бозе зокрема, ми вже зверталися (Див.: [4; 5]). В даній статті нам здається актуальним зосередитися на розгляді художньо-антропологічного ядра картини світу «галантної» романістики. В зв'язку із спадковими для творчості письменників-сентименталістів естетичними моментами виникає необхідність звернутися до досить спеціального, а по суті – концептоутворюючого аспекту творів Бозе, яким є зображення світу почуттів його героїв, втілення концепції кохання тощо, оскільки саме в цьому вимірі випробовується нове відношення письменника до дійсності, звершується полемічний експеримент з бароковою традицією й формуються ті перспективні естетичні якості – потяг до «індивідуального втілення почуття та пережитого моменту» [3: 38], що загалом можуть бути осмисленими як підступи до пізніших художніх завоювань в царині змалювання психології внутрішнього світу персонажів.

Роман «Світліша Альцестіс» (1689) дозволяє відчути міру новаторства автора порівняно з традиціональними епічними формами. Так, в передмові письменник наголошує, що його твір «не коштував йому багато поту» [6: 2] і спрямовує свою історію на розважання читача. Автор вочевидь відступає від глибокодумних побудувань енциклопедичного великоформатного роману бароко й пропонує «найкраще заняття в години дозвілля» [6: 2]. Відповідно до подібного художнього завдання в центр «Альцестіс» замість знакової теологічної висувається особистісно забарвлена подія, аксіологічна модальність

сюжетики бароко з притаманним їй форсованим ілюзіонізмом поступається місцем алетичній модальності, що відбиває зрушення в напрямі створення сюжету реалізації особистісних можливостей персонажа нового типу.

Художній світ роману «Албанська Сульма» (1698) можна розглядати як поле експерименту над одним з провідних філософсько-естетичних принципів «високого» романічного – Beständigkeit. Невипадковим є факт, що роман, зовні дуже схожий на скорочену інтенсифіковану модель «Арамени» А. У. фон Брауншвейга [8], був виданий під псевдонімом Таландер. Бажання створити й додержати відчутну особистісну дистанцію свідчить про наявність сутнісної полеміки Бозе з більш ніж значним бароковим попередником та об'єктивно занурює реципієнта у глибоко продумане новаторство жанрового мислення «галантного» романіста. Центральний герой твору, палкий Оркан, втілює інверсію кодексу пристрасного закоханого піднесено романічного типу. Звертає на себе увагу чітка послідовність, з якою письменник відтворює майже «нелогічну» логіку почуттів, адже чоловічий персонаж слугує втіленим уособленням мінливості: будь-яке нове захоплення оволодіває героєм з такою силою, що здається йому найсправжнішим, – Оркан цілком віддається гострому переживанню поточної миті. Так, при виді чергової красуні Ільми запальний Оркан негайно забуває про втрату Сульми, якій він був так безкінечно відданий, що після її мнимої загибелі шукав смерті в морських сутичках, намагаючись ізжити «велику, нестерпну для нього втрату Сульми, котру любив більше за життя» [7: 9].

Однак разом з тим, подібному справжньому розпалу почуттів здатного до миттєвого спалаху, відверто пристрасного героя не суперечить нове захоплення: співчуття до поневірянь зворушливої Ільми з першого погляду «пробуджує в його серці справжню любов» [7: 15]. Також раптово спалахує його наступна прихильність до постаті незнайомки, зображеної на медальйоні, що зачарувала його своєю привабливою зовнішністю – Астерони: «Er liebte das Bild dem Ansehen nach» [7: 233], тут автор створює паралель до мотиву захоплення Дізона статуєю Арамени в романі Антона Ульріха. Все це доводить, що у митця «галантного» роману інша концепція природи кохання та людського серця, ніж у письменника бароко, любов осмислено як почуття не лише всеперемагаюче, здатне цілком захопити відомого ним персонажа, але й на відміну від абсолютної його цільності в бароковій традиції – як мінливо-непостійне, темпорально залежне, заздалегідь непередбачене й нескероване, тобто таке, що кінцевим чином не передбачає остаточної вірності своєму предмету. Беззавітна відданість почуттів у даний момент і зараз ще не є запорукою майбутньої непохитної сталості, а сумлінна бездоганність взагалі навряд чи властива людській природі як такій.

Романіст не завжди підхоплює в сюжеті і навмисно не тлумачить витоки нових захоплень героя, як і не пояснює природу бурхливого душевного сплеску – повернення незмінних почуттів до воскреслої після пожару Сульми: «Біля її ніг лежав невинний і вірний їй до смерті Оркан» [7: 296]. Це свідчить, що автор менш однозначно сприймає барокову тезу про вимогу сталості у почуттях закоханих і намагається обґрунтувати нову етику ненормативних емоцій невимушеної людини, далекої від суворої ідеальності. Для персонажів Бозе легковажна мінливість природна, плин почуттів створює майже кодекс поведінки: «Він вирішив ніколи більше не любити віддано (beständig), а научитися пристосовуватися до всіляких обставин (sondern sich auff alle Seiten schicken zu lassen)» [7: 223]. В програмі соціальної поведінки персонажа полягає поняття schicklich –

пристойного, прийнятого, доречного, відповідного до обставин, це одна з головних норм в комплексі галантного етикету, що досить чітко конфронтує із статичним, непідвладним зовнішнім обставинам нормативом beständig. Автор наділяє героя самоусвідомленням свого «недоліку», він визнає власним «великим пороком – брак стійкості почуттів» [7: 415]. З іншого боку, цей складний психологічний комплекс насправді не трактовано романістом як ваду, на думку автора він скоріше позначає внутрішню проблемність персонажа, який здатен таким чином осягнути власну віддаленість від досконалості. Таким чином, письменник намічає складну діалектику душевного стану людини, і вже ця обставина свідчить проти однозначної або сумнівної репутації Бозе як тільки-но поверхового, розважального романіста [9: 489] або навіть непристойного [10: 259; 11: 119].

Руйнуючи суворі етичні імперативи традиціонального роману, Бозе вступає в полемічний діалог з бароко, – ракурс, який ще не слугував предметом уваги в науці. Бозе не сприймає ідею нормативної взірцевості персонажів старого роману, йому здається більше переконливим терпимий та безсторонній підхід до чуттєвої природи людини. Устами своїх персонажів Бозе викладає програму «галантного» стилю та способу життя, до якої належать розважальність, ввічливість, задоволення й радість («lauter Scherz, Höfflichkeit, Vergnügung und Freude» [7: 395]), письменник пропагує «веселий норов та чесноти» [7: 395] як головний модус оптимального ставлення до життя, він пропонує безтурботне, але не безвідповідальне, сприйняття повсякдення. В підзаголовку роману Бозе визначає свою мету: «духовна насолода» (Gemüth-Ergötzung), це головна тональність художнього світу письменника, який створює захоплюючий, світлий та легкий образ довколишнього середовища і змальовує невимушену в своїх проявах особистість в ньому. Якщо подібне ставлення до світу й життя здавалося дослідникам наступних епох надто легковажним, то разом з тим не треба недооцінювати його більш ніж серйозний програмний смисл, оскільки Бозе, відштовхуючись від барокового всесвіту, робить важливий крок в напрямі наближення романного слова до створення художньої модальності сьогодення. Письменник керується ідеєю розриву з традиціональною картиною світу, якій притаманні метафізичні універсальні виміри, і намагається осягнути більш «реальну», віддалену від ідеалу, незразкову людину, що знаходиться в проблемних стосунках із оточенням та перебуває в «омані серця й розуму», як назвав свій гучний роман Кребійон-син.

Підступи до характерної для наступного розвитку літературного сентименталізму поетизації «чутливої інстанції серця» [3: 38] можна відчути в ключовому для «галантного» напряму романі Бозе «Люб'язна європейка Костянтина» (1698), Значиме ім'я героїні-удови натякає на ефект сліпої страсті, оскільки її відданість обов'язку зберігати вірність пам'яті покійного чоловіка відіграє з нею злий жарт, адже Норман жив і під чужим ім'ям одружений з іншою. Письменник створює сюжет-ситуацію, в основі якого лежить серія зустрічей Костянтини з кавалерами – покорителями сердець, потенційними кандидатами в чоловіки. За зовнішнім плином дії можна розпізнати глибокий та інтенсивний аспект динаміки подій, що видає сюжет пригод серця. Любовні захоплення, побачення, розлуки, перипетії нюансованих почуттів від страждання до надії створюють емоційно піднесену атмосферу закоханості та невтомних пошуків персонажами істинних «вічних» прив'язаностей, котра складає ідейно-естетичну особливість жанру «галантного» роману і одночасно характеризує його як виток наступного напряму Empfindsamkeit.

Відступаючи від традиції роману бароко, Бозе насичує свій, проникнутий тонкими спостереженнями за психологією поведінки закоханих, твір неметафізичною свідомістю розподілу земного та небесного планів: «Хоча шлюбні союзи й укладаються на небесах, але безумства кояться все ж таки на землі» [12: 157]. Відповідно до цього й життя почуттів людини тлумачиться без посилань на надприродні причини, а зумовлено, на думку автора, знаменною для нового роману бінарністю – «der Himmel und die Natur» [12: 554]. В тому ж річищі трактована психологічна проблема самої центральної героїні, адже її мисли та почуття, так як і поведінка, відмічені суперечливою подвійністю. З одного боку, Костянтина переконана в пагубності подружнього життя й тому дає собі клятву не виходити заміж вдруге, з іншого ж боку вона намагається причарувати чергового шанувальника («ins Garn ziehen» [12: 310]), так що її інтимні плани й таємні спонукання засновані на тонкому розрахунку й чисто жіночому варіанті не завжди усвідомленої своєкорисливості: «dass du ihn so weit bestrickest… mit dir eine Vermählung einzugehen» [12: 379].

Душевна непослідовність і внутрішні коливання героїні відбиваються то в запальності, з якою вона заявляє, що «не вийшла б заміж навіть за принца» [12: 412], то у відмові від своїх намірів, коли вона розцінює власне упередження як «шкідливу впертість» [12: 291]. В обох взаємовиключних випадках Костянтина проявляє відвертість під впливом поточної миті. Випереджаючи пошуки сентименталізму, Бозе протиставляє не тільки розум і почуття, але й свідоме та підсвідомо-інтуїтивне, зображує їхню складну боротьбу в жіночій душі, створюючи враження про її патетичну роздвоєність. Так, героїня наголошує: «Шлюб вимагає підлеглості, навіть тоді, коли партія вдала. Я високо ціную свободу, якою повністю володієш тільки в незаміжньому стані» [12: 302]. В той же час, коригуючи дані визнання, оповідач стверджує, що роздуми Констянтини «не цілковито йдуть від серця» [12: 302], тобто раціональне й чуттєве в душі героїні, по-жіночому слабкій, розходяться й навмисно розведені романістом, знавцем психологічних нюансів душевного життя людини.

Інтерпретуючи любовні події, письменник спирається на характерну просвітительську оцінку кохання як почуття, природного для людини: «Die Natur weiset uns dazu an…» [12: 374]. Бозе відступає як від ідеального платонізму, так і від ідей гріховності жіночої природи, що були особливо властиві настроям барокового антипетраркізму, а також проводить розмежувальну лінію між любов'ю та шлюбом, оскільки, на думку автора, кохати і вступати в шлюбні стосунки – це «принципово різні речі» [12: 412], адже одружуватися повинні рівні або подібні («gleiche»), тоді як протилежній категорії «ungleiche» належить задовольнитися «любов'ю без подальших намірів» [12: 412]. З цих міркувань письменника можна наочно побачити, яким чином сповнений уваги до конкретних і не завжди утішних обставин життя особистості в суспільстві сюжет «галантного» роману виходить до осмислення соціального змісту інституту шлюбу. Осягнення інтимного світу й соціального середовища «я» становить безцінне новаторство Бозе-літератора, визначає його видатний, досі належно не вшанований, внесок в історію німецької літератури.

У даному творі Бозе майже безсторонньо й аналітично трактує протиріччя любовних почуттів центральної «галантної» пари, по відношенню до котрої безоглядне й незмінне служіння барокового аристократа своїй сердечній володарці здається дуже простим та нерозчленованим рішенням. Любов героїв Бозе – це справжня хитромудра дипломатія

(Politik), в якій персонажі переслідують власні цілі, відстоюють різними засобами свій інтерес «unter einem politischen Vorwande» [12: 183], – процес, в якому одне з провідних місць посідає мотив звабления почуттів. Суперечлива мозаїка включає удавання, розіграш, ніжність, підозрілість, взаємну недовіру та гру в почуття, коли компліменти поступаються місцем розчаруванню та обоюдним докорам, бажання уразити – спалаху ревнощів, за щирою прихильністю до партнера слідує охолодження, освідчення змінює бажання обережної дистанції. Змальовуючи афективну мову кохання, Бозе вдається до системних позначень рококо з характерним для його світосприймання піднесенням семантичного ядра «граціозного» – artig, anmutig, liebreitzend, angenehm, höflich, polit, liebenswürdig, manierlich. Стверджуючи гармонізоване сприйняття світу, створюючи моду на приємне, чемне, миловидне, витончене, чарівне, «галантні» романісти об'єктивно сприяли тому важливому культу почуттів, який розробив культурні й ментально-психологічні основи для розвитку пізнішого літературного напряму сентименталізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wilpert G. von. Sachwörterbuch der Literatur. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1989. – 1054 S.
2. Krüger R. Das Zeitalter der Empfindsamkeit. Kunst und Kultur des späten 18. Jahrhunderts in Deutschland. – Leipzig: Koeler & Amelang, 1972. – 206 S.
3. Zeman H. Anakreontische Dichtung, Anakreontik, Literarisches Rokoko // Das Fischer Lexikon Literatur: In 3 Bd. / Hrsg. von U. Ricklefs. – Bd. 1. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1996. – S. 32-40.
4. Пастушенко Л. И. Воплощение кодекса и этики «галантности» в немецком романе рубежа XVII-XVIII вв. // Література в контексті культури. Зб. наук. пр. / Ред. В. А. Гусєв. – Вип. 8. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2002. – С. 60-67.
5. Пастушенко Л. И. Модификации романических клише в сюжетике немецкого «галантного» романа // Проблеми сучасного літературознавства. – Вип. 8. – Одеса: «Маяк», 2001. – С. 43-49.
6. Bohse A. Die Durchlauchtigste Alcestis. – Leipzig: In Verlegung Michael Günthers, 1689. – 526 S.
7. Bohse A. Die Albanische Sulma. – Cölln: Peter Marteau, Anno 1689. – 496 S.
8. Braunschweig A. U. von. Die Durchleuchtige Syrerin Aramena. – Nürnberg: In Verlegung Johann Hoffmann, 1678. – Th. I – V.
9. Geschichte der deutschen Literatur 1600 bis 1700 / Hrsg. von J. G. Boeckh. – Berlin: Volk und Wissen volkseigener Verlag, 1963. – 592 S.
10. Goedeke K. Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung. – Dresden: Verlag von L. Ehlermann, 1977. – 384 S.
11. Hettner H. Geschichte der deutschen Literatur im achtzehnten Jahrhundert. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1979. – 792 S.
12. Bohse A. Die Liebenswürdige Europäerin Constantine. – Frankfurth und Leipzig: Verlegts Christoph Hülße, Anno 1698. – 612 S.

УДК 821.111-3

Семенова В. І.
(Львів, Україна)

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ КОГЕЗІЇ У РОМАНІ Е. ХЕМЕНГУЕЯ «ЗА РІКОЮ, В ЗАТІНКУ ДЕРЕВ» («Across the river and into the trees»)

У статті мова йде про основні синтаксичні засоби когезії тексту на прикладі романа Е. Хемингуея «За рікою, в затінку дерев». Весь роман складається з коротких оповідань полковника Камтуела, головного героя цього роману, про військові операції останньої світової війни. Крім того, в головному герої була відображена спроба відбити час та створити нового героя. Опрацьовуючи основні синтаксичні засоби цього роману, вдалося виявити: по-перше, лаконічність його глав; по-друге, структуру і особливість будови елементів і одиниць тексту: речень, абзаців, предикативно-релятивних комплексів; по-третє, загально-естетичний план будови художнього твору, обумовленої типами і формами просторово-часової організації тексту.

Ключові слова: *новий герой, синтаксичні засоби, просторово-часова організація тексту.*

В этой статье речь идёт об основных синтаксических способах когезии текста на основе романа Э. Хемингуэя «За рекой, в тени деревьев». Весь роман состоит из коротких рассказов полковника Ричарда Камтуела, главного героя этого романа, о военных операциях последней мировой войны. Кроме того, в главном герое была отображена попытка изобразить время и создать нового героя. Работая над основными синтаксическими способами этого романа удалось выявить: во-первых, лаконичность его глав; во-вторых, структуру и особенность построения элементов и единиц текста: предложений, абзацев, предикативно-релятивных комплексов; в-третьих, основной эстетический план построения художественного произведения, обусловленный типами и формами пространственно-временной организации текста.

The article deals with the main syntactic means of the text coherence on the basis of the novel written by E.Hemingway «Across the river and into the trees». All this novel consists of the short stories told by the colonel Richard Kamptual, the main hero of this novel, about military operations of the last world war. Besides, it was reflected an attempt to create a new hero. Working at the main systactic means of the novel we managed to prove the laconicism of its chapters; the structure and peculiarity of the elements' and the units' construction such as: the sentences, the paragraphs, the predicative-relative complexes; generally aesthetic plan of the fiction work's construction, stipulated by the types and forms of space and time composition of the text.

Key words*: a new hero, syntactic means, space and time composition of the text.*

Метою цієї статті є виявлення організуючої ролі синтаксичних засобів текстотворення в створенні єдиного цілого – тексту художнього твору. У даній статті ми намагалися дослідити текст роману Е. Хеменгуея «За рікою, в затінку дерев» («Across the river and into the trees») в плані виділення основних синтаксичних засобів його когезії. Під час

© Семенова В. І., 2009

опису сенсових зв'язків виявилося, що будь-яка одиниця мови (слово, словосполучення, речення чи група речень) має розглянутися не ізольовано, а щонайменше, як складова частина відносно закінченого відрізка тексту.

Вивченням основних синтаксичних засобів когезії тексту займається синтаксис – частина граматики, яка вивчає структуру речення і словоспо-лучення в реченні. Отже, на прикладі цього роману розглядалися синтаксичні засоби когезії тексту. Цей роман був написаний в 1950р. Він поділяється на 45 глав, в яких прослідкується 2 основні теми: воєнно-політична, яка виявлена переважно в спогадах і міркуваннях головного героя роману – полковника Кам-туєла і особиста, яка пов'язана з його ставленням до молодої графині Ренаті, з хворобою і передчуттям наближаючого кінця. Оповідання в цьому романі ве-деться від певного персонажу, Ричарда Камтуєла, в авторській мові. Трактова війни в романі визначається думками головного героя. Йому не подобається війна, але це його життя і його ремесло. Отже, двома протилежними темами війни і кохання, горем і радістю пронизаний весь роман: його частини, розділи, абзаци, речення та словосполучення. Крім того, в полковниці Камтуєлі була відображена спроба відбити час та створити нового героя, в я кому втілювались би болючі думки письменника про минулу війну та про післявоєнне життя. Місцем дії роману стала Венеція, яка була ланкою (зв'язком) героя через його спогади з (його) минулим. Весь роман складається з коротких оповідань полковника про військові операції останньої світової війни.

Опрацьовуючи основні синтаксичні засоби цього роману, вдалося ви-явити: по-перше, лаконічність його глав; по-друге, структуру і особливість бу-дови елементів і одиниць тексту: речень, абзаців, зверхньо фразових єдностей, предикативно-релятивних комплексів, композиційно-мовних форм, по – третє: особливість архітектоніки (загально-естетичного плану будови худ. твору), обумовленої типами і формами просторово-часової організації тексту.

Перш ніж перейти до виявлення і аналізу основних синтаксичних засобів когезії, зупинимося на тому, як інтерпретується саме поняття «синтаксис» в сучасному мовознавстві. Хоча є десятки дефініцій синтаксису, найбільші трудності в його вивченні пояснюється саме відсутністю ясного і обгрун-тованого розуміння того, що є предметом цієї галузі науки. В синтаксисі існує дві основні проблеми: визначення характеру важливих синтаксичних відно-шень і виділення головних синтаксичних одиниць. Ці завдання не є простими, тому що в лінгвістиці є фактично 2 синтаксиси: синтаксис магматичних опису-ючих систему сурядних і підрядних відношень між лексемами і частинами складного речення і синтаксис речення, який характеризує синтаксичну струк-туру і закономірності будови речення. Враховуючи обидва типи синтаксичних відношень, можна сказати, що предметом синтаксису є синтаксичні одиниці різних рівнів мови в їх синтагматичних (те, що відноситься до сполучення одиниць мови в цьому висловлюванні) і парадигматичних (те, що відноситься до системи мови) відношень. Синтаксичні відношення маркеруються, як правило, спеціальними параметрами, до яких відносяться в першу чергу сполучення дієслівно-часових форм в складнопідрядних реченнях.

Розглянемо деякі граматичні механізми (маркери) поєднання речень в зв'язаний текст. В даному випадку ми маємо на увазі «узгодження часів», яке формується наступним шляхом:

а) якщо в головному реченні дієслово-присудок використовується в теперішньому часі, то в підрядному реченні може вживатися присудок в будь – якій часовій формі.

б) якщо в головному реченні дієслово-присудок використовується в минулому часі, то в підрядному реченні можливо вживання присудка тільки в одній з форм минулого часу.

Як бачимо, в першому випадку, під час використовування присудка в головному реченні, в теперішньому часі, припускається вільне сполучення дієслівно-часових форм в сполучених частинах складного комплексу. Але тоді термін «узгодження часів» вживається необгрунтовано. Дійсно, про яке «узгод-ження» дієслівно-часових форм присудків головного і підрядного може йти мова в реченнях типу: e.g: Now as she brought in the next course she seemed relieved that things are better [6: 220].

Семантичною ознакою, яка належить формі «претеріт перфектний», є передминулість дії в минулому. Синтаксичне сполучення присудка «презент-претеріт перфектний» і в граматичному і в сенсовому відношенні сприймається як абсурд тому що в реченні часовий центр минулого є відсутній, з яким дія підрядного речення і дієслівно-часова форма «претеріт перфектний» мала б співвідношення, таким чином ця дія ніяк не узгоджується з присудком голов-ного речення в формі «презенс». Семантичний зміст узгодження часових форм «презенс претеріт перфектний» – це складна форма взаємозв'язку дії, і інтер-претації якої потрібна підтримка передминулого, з яким дія підрядного речення має співвідношення.

Під час використання в головному реченні присудка в минулому часі «узгодження часів» в підрядному реченні може «дотримуватися» або «не дотри-муватися», якщо цього потребує співвідношення дії, як наприклад в реченнях: e.g. When I saw Jones again, after the interview with the captain, I left a prejudice in his favour [6: 98]. I was sure that had saved the most valuable. But I know that it is right now [6: 180].

Як бачимо, дії речень відносяться до різних часових сфер, і це знайшло відображення в вільному синтаксичному сполученні дієслівно-часових форм.

Актуалізація спостерігаю чого в таких випадках синтаксичного узгодження часів відбувається лише в контексті. Обидва речення взяті з оповідання, яке ведеться від першої особи про події, які мали місце в минулому житті головного героя. В обох випадках реченнях останнє сприймається, як цілком очевидне, однак в другому реченні узгодження часових форм «претеріт-презенс» потребує звернення до попереднього і наступного контекстів, які свід-чать що ідея одного речення відноситься до минулого другого – до теперіш-нього авторського моменту мови для передачі регулярно – повторюваної дії, яка виходить за межі оповідання.

Уявляється цікавим порівняти співвідношення дії складного комплексу в наступних реченнях: e.g. «I told you I am independent, sir, as well as rich...» [6: 122]

«Someone told me it was unoccupied» [6: 61].

Обидва речення поміщені в пряму мову. В першому реченні дія підрядного співвідноситься дії відноситься до минулого часу. Отже, в романі Е. Хемингуея «За рікою, в затінку дерев» ми дослідили майже всі синтаксичні засоби узгодження часів в складнопідрядних реченнях з опорою на контекст і прийшли до висновку, що в переважної більшості дієслівно-часові форми функціонують в англійських реченнях вільно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – Л: Просвещение, 1973. – С. 221.
2. Добрускына Е. М. Берзон В. Е. Синтаксические сверхфразовые связи и их инженернолингвистическое моделирование. – Кишинев, 1986. – С. 24-25.
3. Кашкин И. А. Хемингуэй Эрнест, о нём. – Москва, 1966. – С. 3-15.
4. Пасік Н. М. Лінгвістичний аналіз худ. тексту / Ніжин. державний пед. університет ім. Гоголя, 2003. – С. 206.
5. Хемінгуей Е. За рікою, в затінку дерев. – К.: Рад. письменник, 1968.
6. Hemingway E. Across the River and into the trees. – New York, 1950.

УДК [37.013 : 028.42]:168.522

Козубай В. І.
(Хмельницький, Україна)

КУМУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ МОВИ НА ТЛІ ФОНОВИХ ЗНАНЬ

В статье рассматривается одна из важнейших функций языка относительно его преподавания в высших учебных заведениях – кумулятивная. Фоновые знания – основа этой функции. Дается краткий анализ современных тенденций диалектических соотношений «мир – человек», «язык – культура».

Ключевые слова: *кумулятивная функция, фоновые знания, лингвострановедение, семантика.*

The article deals with one of the most important functions of a language regarding teaching it at a higher school – cumulative one. Background knowledge is the basis of this function. A brief analysis of modern tendencies of dialectical correlation «universe – person», «language – culture» is given.

Key words: *cumulative function, background knowledge, linguistic country studies, semantics.*

На початку XXI століття в передвір`я вступу до загальноєвропейського дому дуже своєчасно ставиться питання про залучення мешканця нового міленіуму до всесвітньої культури, про наближення його інтелектуального рівня до європейського стандарту.

У наш час у сучасній філософії досить жваво обговорюються нові тенденції подолання зашкарублого розуміння взаємовідносин «світ – людина», відбувається переосмислення визнаної майже у всіх філософських школах теорії пізнання, яка ґрунтується на суб'єктивно – об'єктивних відносинах.

Результати досліджень викликають необхідність переосмислення методологічних засад, що торкаються вивчення пізнавальних процесів, отже, всієї теорії навчання, взагалі, та проблем методики вивчення іноземних мов, зокрема.

Поняття «опанування світу» значно ширше поняття «пізнання». Якщо в пізнанні процес утворення знання визначається інформаційними властивостями об'єкту, тобто рухом від об'єкту до суб'єкту, то в духовно-практичному опануванні людиною світу відбувається також оцінка і переживання самого процесу пізнання і його результатів, виникає думка про ствердження людської автентичності, моделювання оточуючого світу і засобів входження в цей світ.

У культурі протягом існування людства постійно акумулювався досвід духовно-практичного опанування світу, створювалися ґрунтовні, інваріантні структури як здійснених, так і нездійснених можливостей історичного розвитку.

© Козубай В. І., 2009

Культура – це не сукупність ідей і речей, а спресований досвід і знання попередніх генерацій, всієї історії людства. Можна уявити, що культура і містить у собі інваріативні ґрунтовні структури, і сама є виявленням таких структур. Тому у світовій сучасній науці, у тому числі у філософії й лінгвістиці, спостерігається тенденція висунення на перший план наскрізних інваріантних структур над якими надбудовується вся культура сучасності. Подібні явища можна прослідкувати й у розвої мови, що підтверджується міцністю її конструкції, концептуально – граматичної будови.

Відомо, що мова як одна із найхарактерніших складових національної культури є самостійним суспільним явищем, вона так і національно-специфічні риси культури певного народу [1: 20].

Опанування іноземною мовою як засобом спілкування забезпечує безпосередній доступ до іншої національної культури, збагачує інформацією, яка складає інтелектуальний фон мовленнєвої діяльності. Таким чином, курс іноземної мови відкритий для встановлення міжнародних зв'язків, введення наукової інформації, відомостей у галузі культури, країнознавства, історії, філософії, мистецтва, зовнішньої й внутрішньої політики країни, мова якої вивчається. Ось чому до вивчення іноземної мови у вищій школі слід підходити не тільки як до засобу комунікації, але і як до способу залучення до іншої національної культури, можливості ознайомитися з традиціями, звичаями, повсякденним життям, мистецтвом, літературою, історією, цивілізацією народу – носія цієї мови.

Таким чином, комунікативна мета навчання поєднується з пізнавальною, інформативною, ціннісно – орієнтаційною, етикетною і стає інтеграційною, тому що спрямована не тільки на практичне володіння мовою, а і на знайомство з іншомовною культурою, літературою, мистецтвом [2: 178].

Початковою умовою спілкування є наявність фонових знань – загальних для учасників комунікативного акту знань (калька з англійської background knowledge) [3: 210]. О.С. Ахманова визначає фонові знання як «обопільне знання реалій особою, яка говорить і особою, яка слухає, що є ґрунтом мовного спілкування» [4: 498]. Головною перешкодою в міжнаціональному спілкуванні є відмінність фонових знань, які утворюють специфіку національних культур комунікантів.

Фонові знання базуються на кумулятивній (накопичувальній) функції мови, на здатності мови перебувати в якості сховища колективного досвіду, на її властивості закріплювати накопичувальний колективний досвід безпосередньо у формах мови, одиницях мови – словах, фразеологізмах, мовних афоризмах. «Кумулятивна функція мови – це, власне кажучи, включення культури в мову і мови в культуру, зв'язок мови і культури» [5: 7].

Разом з тим специфіка певної національної культури полягає в тому, що вона охоплює головні інтегральні моменти національного життя, що складають основу нації і стимулюють подальший національно-культурний розвій. До них відносяться почуття національної гідності, національна самосвідомість, художня культура, національний характер, традиції, релігія і, безперечно, мова [6: 567].

Отож, фонові знання включають, передусім, загальнолюдські знання, регіональні особливості та, нарешті – ті знання, котрі мають всі члени певної етнічної й мовної спільності. Врахування культурознавчого матеріалу, його відбір і презентація в процесі навчання іноземній мові, складають сутність лінгвокраїнознавства. Фонові

знання, кумулятивна функція мови найяскравіше проявляються в царині лексики, тому що саме вона безпосередньо пов'язана з речами та явищами дійсності, що оточує. Лексична система в значній мірі обумовлена категоріями матеріального світу, соціальними факторами.

«Слово – ім'я конкретної речі, конкретного явища – однозначно, але воно не простий знак речі або явища. Слово може розповісти й про час, і про середовище, у якому воно існує» [7: 77-78].

Перед усім, у лексиці відображаються фрагменти соціального досвіду, що обумовлюється основною діяльністю певного народу. Існування тих чи інших лексичних одиниць пояснюється, начебто, практичними потребами. Так, наприклад, сірий колір асоціюється в українській мові із буденністю, невиразністю. Ми кажемо «сірі будні» або «така вже сірість», характеризуючи обмежених людей. У Великій Британії сірий колір – це колір шляхетності, елегантності, тобто має зовсім інші конотації. Навіть одній і тій самій фізичної речі можуть відповідати зовсім різні семантичні дефініції в залежності від того, в рамках якої цивілізації розглядається ця річ. Тому справедливе твердження А.А.Леонтьєва [8: 211] про існування «національних сенсів».

У деяких мовах виникнення низки слів, що означають ті чи інші поняття, було продиктовано певними соціальними причинами. Наприклад, у вікторіанській Англії було заборонено вимовляти такі слова як «груди», «ніжка», навіть говорячи про курку, тому з'явилися словосполучення «white meat» і «black meat», замість «go to bed» вживалося «to retire to bed».

Зв'язок історії і культури народу з мовою особливо яскраво проявляється на фразеологічному рівні. Значна кількість прислів'їв та приказок віддзеркалюють специфічні національні риси, несуть мовну образність, яка корінням поринає в історію народу, його побут, звичаї, традиції.

Для прикладу порівняємо:

• *as like as an apple to an oyster* – схожий, як сова на яструба; як колесо на оцет; як свиня на коня [9: 17];

• *a cat may look at a king* – не закривай ока хоч перед ким; дивитися на на кого не заборонено [9: 34];

• *Queen Anne is dead*! – відкрив Америку ! [9: 419].

Багато прикладів указують на те, що семантика слова одним лексичним поняттям не вичерпується. Слова, що є еквівалентними в понятійній сфері, розходяться в іншій сфері своєї семантики. Розглядаючи значення слова розчленовано, як сукупність семантичних складових або семантичних часток, можна виділити лексичний фон наступним чином: він буде складатися із тих непонятійних семантичних часток, що утворюють залишок, якщо зі всієї семантики, всього плану змісту слова (семи) відняти понятійні семантичні частки. Порівняємо, наприклад, такі понятійно-еквівалентні одиниці як «школа» і «school». «Школа» – навчальний заклад, який здійснює освіту й виховання молодого покоління. «School» – Institution for educating children. Однак, це слово в англійській і українській мовах викликає сукупність знань, пов'язаних з означеним явищем:

• школа – середня, загальноосвітня, спортивна, музична;

• school – grammar, public, day, comprehensive, junior, seniour, modern.

На цьому прикладі можна прослідкувати місце лексичного фону й показати його глибоко лінгвістичний зміст: фонові знання визначають місце слова в лексичній системі і його вживання в мовленні.

Також можна навести приклад із галузі «Освіта», що доводить це положення: якщо поставити запитання англійському студенту: «На що ви витратили стипендію?» – то це запитання для нього буде досить дивним, тому що стипендія для британського студента – це не грошова допомога, яка видається на руки, а гроші, які перераховуються на освіту, входять в склад оплати за навчання. Таким чином, ця фраза для британського студента буде позбавлена змісту: має місце явище лінгвокраєзнавчої інтерференції, яке щодо системи англійської освіти було розкрито й проаналізовано Ю. Ю. Дешерієвою [10: 3-6].

Включення національного культурного компоненту до змісту викладання іноземної мови спричиняє переогляд статусу викладача іноземної мови: він має бути не тільки знавцем іншомовної культури у широкому обсязі (політичної, економічної, художньої, екологічної, етичної, мовної і т.п.), але і своєї національної, оскільки процес засвоєння іноземної мови та її подальше вживання справедливо програмується як міжкультурна комунікація, як діалог культур.

Проте, лінгвокраїзнавство має низку невирішених проблем, значна частина яких несе проблемний характер. Їх складність, різноманітність аспектів, підходів не дозволяє дати вичерпні відповіді, виробити визначену точку зору. Напевне, із цієї причини іноді в міркуваннях фахівців спостерігається певна суперечність. Наприклад, Е. М. Верещагін і В. Г. Костомаров, з одного боку, доводять наявність фонових знань у семантичних часток, а з іншого –висловлюють припущення, що вищезгадані частки не мають вербальної природи, існують незалежно від слова і поєднуються з ним лише у процесі мовлення [11: 12-13].

Таким чином, лексичний фон виноситься нібито за межі слова, автори визнають лише його тлумачення як самостійне питання про визначення меж фонових знань, часом до них відносяться практично всі знання, які мають комуніканти до моменту спілкування.

Саме в цьому напрямку, на нашу думку, будуть здійснюватися подальші наукові дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белодед И. К. О некоторых аспектах взаимодействия познавательной и эстетической функций языка. // В сб.: Теория языка. Англистика. Кельтология. – М.: Наука, 1976. – С. 20.
2. Сытникова Е. М. Иностранный язык как средство приобщения к мировой культуре. // Мова і культура. Вип. 3, том V. Проблеми гуманізації навчання і культорологічний підхід до методики викладання мови і літератури. – К.: Видавничий Дім Дм. Бураго, 2001. – С. 178.
3. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Изд. 2-е. – М.: Русский язык, 1976. – С. 20.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е. М.: Сов. энциклопедия, 1969. – С. 498.

5. Костомаров В. Г., Верещагин Е. М., Морковкин В.В. Теоретические основы лингвострановедческого словаря. //В кн. Денисова М. А. Лингвострановедческий словарь. – М., 1978. – С. 7.
6. Культорологія: українська та зарубіжна культура./ За ред. М. М. Заковича. – К.: Знання, 2004. – С. 567.
7. Томахин Г. Д. Понятие лингвострановедения, его лингвистические и лингводидактические основы. // Иностр. языки в школе, 1980 – №3. – С. 77-80
8. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности. – М.: Наука, 1975. – С.211.
9. Англійські прислів'я та приказки. / Упоряд. К. Т. Баранцев. – К.: 1973. – С. 17, 34, 119.
10. Дешериева Ю. Ю. Проблемы интерференции и языкового дефицита. // Автореферат дис. канд. филолог. наук. – М.: 1976. – С. 317.
11. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Рус. яз., 1991. – С. 12-13.

УДК 371.315:811.111

Solodaeva T. O.
(Mykolajv, Ukraine)

CREAVITY PLUS WRITING: THE TWO ARE PERFECT COMPANIONS (towards the personal pursuit of spontaneous creative excellence)

«Creativity is the central source of meaning in us. Most of the things that are interesting, important, human are the result of creativity. When we are involved in it, we feel that we are living more fully than during the rest of life»
Shakti Gawdin

У статті репрезентований практичний досвід з проблеми розвитку творчих здібностей студентів у курсі «Креативне письмо». У ній ідеться про засоби інтенсифікування інтелектуальних зусиль студентів та способи свідомого їх втілення у мовленні.

Особистісне ставлення до теми, винесеної на обговорення, міркування слухачів курсу та викладача сприяють усталеності інтересу до іноземної мови та її «живих форм».

The article highlights the author's practical experience dealing with the essential importance of creativity in the classroom. Creative writing is a useful and enjoyable part of our Foreign Language Class. It demands intellectual effort because Creativity is always describing things already well established via new concepts.

It lets students express their personalities better and allows conscious development of language. Without considering creativity the unique part of individuality is slighted.

© Solodaeva T. O., 2009

The teacher's role is to assist the students in their progress and maintain their creativity as well as hopefully become innovative in making positive changes within society. Helping students develop these abilities present teachers with many new challenges and rewards.

Every person is born with unique individual and inherent capacities with inimitable potential. Each person has a unique way of hearing, touching, tasting and thinking. Each can be an aware and significant creative being …a productive person [1: 97]. The study of English is not simply an isolated educational issue. Language learning involves the whole person, culture, education and developmental procession. When writing actively, one is also involved in the process of establishing one's identity. A person's sense of identity develops in response to many influences. Writing is an integral part of language learning. One of the motivating factors of language acquisition is simply 'writing itself'! This article shall be focusing upon several aims associated with Creative Writing.

1. To promote the teacher's awareness in their role of creative writing via making the process enlivening & enjoyable for the students.

2. To promote active learning among the students by initiating & employing exciting &enjoyable activities.

3. To point out to fellow instructors' the teacher's role in the activity of Creative Writing in order to fathom several heretofore hidden talents from within the various students.

Writing is a good way to provide new insights into how we perceive ourselves. Writing is one of the most self-conscious of human activities. It shapes our thoughts and opens our minds to new ideas. It can switch a thought and reroute it onto another track [2: 52]. When we write, we not only speak our minds, we also discover what is in our minds. We read our thoughts and our intentions [2: 56]. Sometimes we do not know what we want to say until we see our words lying before us on the page.

Language and personal development are so closely intermeshed, that it is practically impossible to separate them.

Creativity has been considered a product of personality. It's «a process of being original, spontaneous and unique.» The importance of educating the whole student in the classroom can never be served unless the issue of developing creativity is also considered. Without considering creativity, a unique part of the individuality of each student is slighted [neglected]. Creativity is like a magic wand that revives a foreign language. By tapping into their inner springs of creativity they can gain strength in productive skills.

The British author Peter Davis says, «The ability to write creatively is a talent, not a skill» [2: 3].

Not everyone can be a successful/published author, but everyone can become a writer who does journaling, keeps a diary and personal poetry or notes. But every student possesses a talent, which can enrich others.

In a very real sense all of our students have certain magic, gifting or abilities that can produce wonderful results.

However, once a person is on the road toward being creative his or her chances are greater with these abilities. Helping students to develop abilities, such as these, presents teachers with many new challenges and rewards. Those who choose to be more creative are not afraid to do

their **own** thinking, to use their **own** knowledge, to expand their **own** horizons in defining any number of things and assume the responsibility for it (doings). They continue to rediscover and renew themselves

In developing their skills and talents to their greatest potential they will have to work hard to push themselves beyond the level of their previous achievements. But by focusing on the magic within themselves and using pedagogic guidelines, it's much easier to make the transition from a guided writing to a creative one, which is precisely the very aim of this course.

None of our writing is simply a translation of completed thoughts into mere words on a page. All writing – is «creative.» It requires us to make sense of something. Deciding what to write, how to write it, how best to get your reader's attention, and how to engage, inform or persuade the reader requires creativity and imagination. Imagination is a natural part of the creative process too. Even if one is only presenting a list of facts they should be chosen carefully and presented thoughtfully [3: 8].

It's my opinion that creative writing is an essential part of the university student's total educational experience. It doesn't represent an imposition upon any student's time. On the contrary it's a key to a greater sense of freedom. Creative writing, according to Encarta world English Dictionary, is «the writing of fiction, poetry, or drama.» Creative writing is motivating factor for language acquisition.

It aims to involve students directly in the process of intellectual inquiry so they might respond thoughtfully to the intellectual demands of all learning situations in which they find themselves. Creativity is like a magic wand that revives a foreign language.

B. Wassermann once said, «Creative, new ideas do not come from minds, trained to follow doggedly what it already knows. Creativity comes from tinkering and playing around with novel ideas from which new insights emerge» [3: 7]. Creativity will not develop in a vacuum. The student does not actually cross over into creativity without taking some distinctive steps. These three elements are essential in fostering creativity in the classroom: mutual trust and respect between teacher and student; supportive activities and adequate materials. By avoiding negativity it's felt by many that writing becomes more appealing. Students become proficient in English by responding to meaningful messages or comprehensible input in that environment. Writing experts confirm that the writing process becomes a creative act if the students are challenged by sufficiently provocative writing materials and learning activities. It is the classroom teacher who is ultimately responsible for creating such an environment – where creativity can take place and where the free exchange of ideas develops freely and naturally. It is the classroom teacher who is ultimately responsible for creating such an environment – where creativity can take place and where the free exchange of ideas can develop freely and naturally. Through effective instruction students will become aware of their potential.

There are some who have come to a point in their lives when somehow, via means unknown even to the individuals themselves, when they 'acquire' creativity in any number of the Creative Arts, but these are indeed few and far between.

When a person experiences such moments, the Little Professor is probably on it. The intuitive Little Professor is still active after a person was grown up. People who express their creativity purposefully use their Little Professor in conjunction with the adult ego state. The Adult and the Little Professor make a good team and together they are not inclined to stay

within the lines, but can originate new boundaries [1: 152]. Therefore instruction in and the application of creative techniques via characterization, plotting, foreshadowing, symbolizing, description and detailing are most assuredly a clear advantage in developing the powers of creativity in the various students. Through effective instructions students will become aware of their possibilities (examples: thinking skills, problem solving and social and study skills). Students writing is monitored and assessed throughout the program, which includes various steps to stimulate their motivation.

After negotiations with my students on the subject of their special interests (for the subject matter of their writings) that fall within the syllabus guidelines, I incorporate their ideas/preferences into their classroom assignments. The program presents fourteen topics all reflecting actual writing situation such as: *Emotional elements of language, Crystal sounds of holidays, Poetry in nature, On the Wings of the Wind, Personality Prism, Emotional treasures and emotional mountings, Family constellations and Values continuum, Life's Painful Realities, Integrity of Human's Spirit, Links with Music, Colors in our world, The act of living, Writing is a parable of life itself, The Etiquette of traveling, Media elites and Eco-ethics etc.*

It involves practicing in technical skills of writing – spelling, punctuation, formation of sentences, paragraph development and unity and the special writing conventions (personal letters, observational reports etc.) For most students, getting started is often the hardest part of writing. This is why guidelines for prewriting strategies and practicing in technical skills of writing are included in the course.

Students are also expected to write informal journals about their personal experiences.

The program has been enriched by thought provoking and challenging activities. Writing is always in some way an exploration of ideas, and an act of faith in telling others about them. Language is now generally seen as a dynamic recourse for the creation of meanings [4: 7]. The program has been designed to give a genuine taste of using writing as a process of probing, experimenting associating, contemplating, inferring, negotiating, constructing, communicating ideas and going through numerous other reasonable and unreasonable acts of understanding and misunderstanding.

Every instructor develops a definite pattern of teaching to meet varying demands, involved in the various individual learning situations.

There are many ways to encourage creative expression in the various students. Students learn by doing! They learn to be creative by daring to try things that are out of the ordinary that serve their individual purposes.

The great challenge of teaching is to set up meaning-focused activities. «Activity is a road to knowledge,» Bernard Show. Creative activity is a joyful doing, mental faculty of forming images or situations not existent or not directly experienced [3: 8].

Nowadays access to more materials for research is available to us than ever before. Not the least of these sources is the Internet. There is a computer term that goes: «Garbage in, garbage out» (which refers to computer input, if it's bad, the result will also be bad!) Although there is, to be sure, a great deal of garbage to be found there, there is nonetheless a huge amount of information of great and helpful use readily available there from.

Some of the activities I design myself. Others I've found via diverse sources including my students themselves. They are more likely to learn if their tasks are interesting and if their

interest is peaked. Activities based on the interests of students are conducive to fostering creativity.

I use dialogues in a variety of applications since they are so highly versatile in their subject matter. Dialogues are not simply exchanges of ideas. They are also intimate exercises in self-revelation and self-understanding [2: 6]. They invite students to take risks, learn new concepts and find fresh solutions to problems. Students learn treasured lessons of creativity with the help of poetry. I think that form of language should be given considerable attention. Poetry speaks the language of beauty. Poetry classes take them on creative writing journeys where they can 'free-up' and develop their powers of creative expression. Metaphors used in poetry serve to develop and connect analogies through which the students can become empowered with renewed energy for learning.

The process of seeking the poems' «mystic sense» can be a rewarding one. Students are actively involved in its challenging, implied assumption, expressed in poems. By encouraging the student's reaction and/or their conceptual analyses of their feeling aroused by the poems or music they become more motivated to create their own works. Our students derive growing confidence in themselves by actively becoming engaged in the Creative Writing process.

«All men are poets at heart,» Ralph Waldo Emerson [5: 26]. They like to express their love of language in the poetry form. Writing poems is seeking the meaning of life.

We are still in the selection process for the best available students' materials to be included into the first issue of our anthology. Our decision to include or exclude poems is based more on the various students' displayed ability to think, to discover ideas and ability to communicate reasonably well in English.

The first issue of it is expected to ('see the light of day') be published by the end of June.

Many students write lyrics and put them to music to become participants in our annual festival of original song presentation entitled «Proud and Loud.» This song has become the winner of the previous festival.

Music is in you
(I) What a wonderful day
It's the end of May
Finding your mate
Falling in love
Just open your heart
Let me help you to start
Only in spring
It is easy to sing
Refrain
Sing out all your feelings
Sing out your joys and dreams
Sing out things that make you blue
The source of the music is surely in you
(II) Late for a train
Got wet in the rain
Everything's wet

Feeling upset
He hasn't called yet
It's nasty and cold
When things go wrong
Just remember your song.
(Eugenia Daisner)

The students feel a rush of excitement while engaged in activities such as these: creating images, symbolizing themselves, 'twists' of the various stories, time capsules for words, a walk through seasons, life metaphors, dialogues from poems, lyrical letters, inside the painting (possible motivations/reasons why the artist has drawn/painted the picture), a world of deceptive words, deceiving beauty, unhappiness takes a holiday, the day it rained colors, etc.

Creative writing involves personal reflections – opinion essays, narrative descriptions and stories, literary interpretations, interpretative essays, poems, dialogical texts, culminating in the submission of dramas.

It's already become a tradition for our students (of our third year writing classes) to act-out (present) their own dramatic ideas in a creative and hopefully engaging productions on our assembly hall stage.

The best efforts from the previous years are listed below:

1. 'The Flowers of the Sea'.
2. 'The Master'.
3. 'Neighbors'.
4. 'Stairway to Heaven'.
5. 'Browns' Mystery'.
6. 'Black Coffee, white Sugar'.
7. 'Destiny'.

The difficulty in teaching students to write creatively is legendary. Legendary publisher Joseph Pulitzer had this advice for aspiring writers, «Put it before them briefly so they will read it clearly, so they appreciate it, picturesquely so they will remember it and above all, accurately so they will be guided by its light» [5: 13]. There are also three important things to do when involving students in this process; first, they must be encouraged to set their own standards. Second, it would best if they were to be permitted to follow through with what they truly believe. Third, the instructor must display considerable responsibility. 'Creative Writing' lessons must be properly organized in order to contribute significantly to the effort at imparting to the students how to write with clarity, brevity and beauty. These lessons should be planned in such a way that an ample amount of work time is made available for investigation and discussion.

The importance of student classroom 'talk' has been recognized for some time now. James Britton wrote about it almost thirty years ago He said: «The relationship between classrooms 'talk' and is central to the writing process. Good 'talk' helps to encourage good writing.» Language is now generally seen as a dynamic resource for the creation of meanings. In the arena of expressions, such as in the classroom, 'talk' relies on an immediate link with the class as a whole [4: 5]. An interactive approach encourages students to move freely between thoughts, meanings and words. There should be a sense of moving together in harmony toward a desired goal. **We must work together.** I always learn from my students. I like the mutual

impact my students and I have upon each other. A Latin proverb states, «By learning, you will teach. By teaching you will learn.»

The successful impact of this course upon my students has always been of prime importance to me.

What is writing and what is Creative Writing? What happens when we write? Should creative writing have a soul? These questions are designed to help students think about creative writing at the beginning of this course.

When they begin a creative writing course, they may be asking themselves questions like these. Most students who enter my class at the beginning of the academic year have different answers to these questions!

A selection of students' definitions of 'Writing as a Process' & 'Creative Writing' follows:

Writing is:

– a powerful tool, which can contribute greatly to clearer thinking;
– a great way to express one's self in literary terms;
– an inseparable part of our life;
– a picture of life taken by some capricious, quick-eyed literary photographer;
– an essence of being;
– a very nice activity that may help to develop one's sense of self;
– a recording of our thoughts;
– a perception of life;
– our life on paper, the life that is acutely displayed in words and made open to everybody;
– an act of giving life to words;
– an exploration of concepts, thoughts, ideas and imagination;
– something that gives voice to the writer's thinking.

The following definitions should contribute to identifying the difference between simply writing and 'Creative Writing.'

Creative writing is:

– a world where one holding a pen and paper holds the key to the gateway of expression;
– a way to escape into the limitless universe of possibilities;
– a mysterious process the end of which could result in a masterpiece;
– like the sun which helps us to awaken to our latent potentials;
– something that can contribute to the ability to be heard and to invite others into one's world of creative imagination;
– an instrument that can be an aide in creating one's imaginary world;
– a way of escaping one's limitations of present conditions or surroundings;
– a part of ones' self expression and self-discovery;
– like a flowing river that is constantly changing and at the same time is always the same;
– an attribute of moral principles;
– an opportunity to communicate one's innermost and wildest imaginative thoughts to others who hopefully might somehow appreciate or relate to those efforts;
– like riding an unruly horse that's constantly struggling to resist one's guidance;
– a mirror of our world that reflects our appearance and physical traits, yet distorts reality, putting it into a somewhat different dimension;

– a mirror through which we view and describe the world around us and our place in it.

They dedicate a special page in their notebooks labeled 'To make creative writing a mirror of my soul.' It's a project that guides students to take steps in the direction of moving forward with various creative ideas that will stimulate their motivation to write creatively. These are some of the suggestions they have made:

– never be afraid of strange thoughts, put them down, they might be unique;

– be careful with your thoughts in order to make them clear to your readers;

– have a concerted and concentrated interested yourself in what you are writing;

– write the truth;

– keep a notebook for jotting down overheard conversations, catchy phrases, word images, ideas, and personal interpretations of the world;

– be involved in the process of writing;

– realize the importance of your writing;

– be ready to answer the following questions: What you are writing and for whom?

– be ready to devote a lot of time to writing.

– don't regret throwing out something you've written.

– recognize that writing is a process of 'massaging' ones work into an ultimately satisfactory, to the author, finished piece of work.

– look out of the window if you are having trouble getting started. The whole world is a story and every moment is a miracle worthy of being written about. Try to imagine someone who is dear to you and write your impressions of that person. Be sincere. When one's writing reflects ones thoughts and feelings it becomes a mirror of the soul. Remember that each soul is unique.

The students were also asked to make pictures (images) or symbols representing their associations and insights that are connected with their personal writing(s). They are supposed to decide for themselves which perceptions they have arrived at are most applicable and worthy of presentation.

Their words combined with images contribute to our understanding of writing and provide us with something to share. By taking abstract concepts as are presented in writing and making them concrete via vivid student-submitted drawings and pictures we can visualize the meaning of them and derive a new way of looking at writing through these intense visual images [2: 170]. There has always been a personal quality expressed by their images of writing as if they were seeing the characters etc. in reality.

Some images from students on the subject of 'Creative Writing':

1. A sketch of a 'window' (an individual's view/perception of the world through their own eyes [windows].

2. A 'blank piece of paper' (symbolic of a fully-free-form opportunity of expression of one's thoughts).

3. An inkpot sitting atop a semi-nude reclining figure (indicative of unencumbered thought).

4. Flowers [especially roses] (representative of the unfolding of something new and wonderful indicative also of creative works).

5. A 'clear blue sky' (analogous of the nature of writing in all of its versatility).

6. A 'Pencil' (symbolic of the limitless uses to which it can be applied in the creation of the written word).

7. Fireworks (in symbolic form): Example: Truly great literature can have an explosive effect upon its readers.

8. A 'stormy sea' (representative of human raging emotions as can be related via creative writing).

9. A 'Heart' drawn in the sand. (Symbolic of any number of emotional things such as a whirlwind summer romance with all of its excitement adventure as well as the all too probable and somewhat predictable associated disappointment).

10. A 'Treble Clef' (symbolic of the music of language when it's particularly well written).

11. A 'Picture of a young woman being embraced by a 'man' in the form of a written page.' (Symbolic of any/all romance novels and or stories that can be expressed via creative writing).

How can one present a clear understanding of what happens when one writes? My students have generated many ideas on this subject. See some of them below.

When we write:

– we sort out information and highlight what is important;

– we remember what we are learning better;

– we think more critically;

– we create an intricate web of meanings;

– we give form to our thoughts and bring ideas together;

– we contribute to our personal development;

– we explore the deepest places of the heart;

– we can utilize creative writing as a form of therapy;

– we have the opportunity to engage a high degree of sensibility and capture the imagination;

– we desire to find out something beyond the limits of our immediate surroundings;

– we can explore different worlds created by our own thoughts, images and impressions;

– it points out our drawbacks and makes us better;

– we can explore ourselves and try to understand our nature better;

– we can escape from within the barriers that obstruct and limit our minds;

– we can pour out our souls onto a blank sheet of paper;

– we can bring a message to others and leave the 'footprints of our individual personality;

– we find our own moral views in writing.

It seems to me that the best answer to the question «Should creative writing have a Soul?» is surely inconclusive, but the best answer to this question might be found in some excerpts from the following student's writings.

«The name of the subject tells that we should create. It is not only important what and how but to think originally and critically and to do things. Henri Matisse once said: «There is nothing more difficult for a truly creative painter that to paint a rose, because before he can do so he has first to forget all of the roses that have been ever painted. The same concept is true with writing: one needs to forget everything one's previously read and create something original. We are being taught to do this.»

Valeria Litvichenko

«Within this course we studied a lot of new useful things. During our classes students do not necessarily have incorrect answers, each answer and idea is unique in its own way and has right to exist. It was a good course because we were not obliged to learn something by heart, but to write and write. But writing develops our creativity, and creativity helps us to live in real, not colorful world which is full of problems. And for this ability to see the world in different way I want to thank our teacher.»

Kate Bondarenko

«I consider Creative Writing a challenging class. Some things were really hard not only to write about, but to understand, especially, when there is no time to think it over, so you have to write everything that comes into your mind. That's good that makes your mind free. Another thing I enjoyed is to learn to see some usual things, like houses, butterflies, wind, sun, flowers from completely different creative viewpoint.»

Svetlana Khrapova

«To me this course means a lot. It is like precious gift which has smiled upon me. It is true that I was introduced to the process and techniques of creative writing. Through writing exercises I learned to craft my speech, to develop my imagination. More over, I've never put so much attention on details as now do. At present I understand that even the tinniest things can change one's life. Now I know that the ocean speaks, birds smile and flowers laugh. You taught me to hear music in colors and to see a rainbow of colors in my dreams!»

Marina Berezinets

«Creativity writing is very important for us. It is an essential part of each one of us. Our purpose in life is to understand and express the gifts that are uniquely ours. It's merely a process of self-discovery. I often ask myself what is creativity?

Creativity is like a great river that is there for you to explore however and whenever you choose. You can dive right down into the depth or you can float effortlessly along on the top of the water, or you can choose to simply sit by the edge and dangle your toes in a little bit.

So, what does creativity mean to me? What is that makes me smile to myself with delight? I often think about those times in my life when I've been engaged in some activity that totally absorbed and engrossed me. I ceased to exist and lost track of where I was and what I was.

Through creative expression, it becomes possible to free ourselves from the mundane things of life and connect with the world of freedom.»

Olga Zelenchuk

«Creative writing is the best subject in the world! It gave us the ability to see things in unusual, different ways. It taught us to see beauty everywhere… Be able to catch fleeting, transient smiles, and impart our elated spirits to others.

Now we can easily express our feelings and thoughts… Because we got to know a lot of new creative words! It was like serendipitous discovering an unknown land, and then to be found at the rainbow's end!

We learned how to grow our garden of virtues, and we have the keys to success, we knew more about American (and also Ukrainian!) cultures…»

Maria Lilia

A Note from my Heart

Your lessons give us inspiration,
As whispering with the voice of wind
We'll always keep the hopes you bring,
Your youth and your imagination.

You let us choose «the road not taken»
And gallop in the windy night,
You think that we are always right,
You like decisions we are making.

We worked on poems and narrations,
We wrote about nature's cries.
You always helped us, gave advice.
We are all grateful for your patience.

Iva Kurillo

So, creative writing classes have come to be recognized by students as one of the means of preparing individuals to realize their human potential more fully, enrich their understanding of life and to provide the students with the opportunity to be more productive in society.

I've been studying this course for five years to date, and every year I make several improvements via analyzing my previous experiences and making ongoing improvements all along the way.

Even though, education shouldn't change one's character, but rather it should hopefully mold the character into something better than it was before. It often contributes to the world of emotional treasures and enables students to get in touch with their feelings and future expectations.

LITERATURE

1. Muriel J. Born to Win. – Chicago: New American Library, 1980. – 329 p.
2. Gould E., DiYanni R., Smith W. The Act of Writing. – New York: Random House, 1989. – 318 p.
3. Reid S. The Prentice Hall Guide for College Writers. – New Jersey: Prentice Hall, 1992. – 565 p.
4. Golub J. Activities for Interactive Classroom. – Urbana: National Council of Teachers of English, 1994. – 143 p.
5. Elbow P. Writing Without Teachers. – London: Oxford Univ. Press, 1973. – 196 p.
6. Muriel J. Born to Win. – Chicago: New American Library, 1980. – 329 p.
7. Gould E., DiYanni R., Smith W. The Act of Writing. – New York: Random House, 1989. – 318 p.
8. Reid S. The Prentice Hall Guide for College Writers. – New Jersey: Prentice Hall, 1992. – 565 p.

9. Golub J. Activities for Interactive Classroom. – Urbana: National Council of Teachers of English, 1994. – 143 p.
10. Elbow P. Writing Without Teachers. – London: Oxford Univ. Press, 1973. – 196 p.

УДК 811.111’42

Чернишенко І. А.
(Кіровоград, Україна)

ПРО РОЛЬ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається категорія мовної особистості у лінгвістичних дослідженнях. На основі структури мовної особистості досліджуються фактори її формування та роль ціннісних концептів у цьому процесі.

Ключові слова: *мовна особистість, ціннісні концепти, формування.*

В статье рассматривается категория языковой личности в лингвистических исследованиях. На основе структуры языковой личности исследуются факторы её формирования и роль ценностных концептов в этом процессе.

Ключевые слова: *языковая личность, ценностные концепты, формирование.*

The article deals with the category of «homo loquens» in linguistic research. The factors of its formation and development and the role of value concepts in such process are analyzed on the base of the structure of this category.

Key words: *homo loquens, value concepts, formation.*

Категорія «мовної особистості» є складною та багатоаспектною, до вивчення якої звертаються багато дослідників мови. Будучи стрижневою складовою в мовній картині світу, мовна особистість відіграє рішучу роль у формуванні та відображенні реальної дійсності особливим способом з позицій суб’єктивної модальності.

У лінгвокультурологічних дослідженнях мовна особистість розглядається як носій культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей та знань. На сучасному етапі без аналізу змісту поняття «людина» неможливий адекватний опис культури, суспільства. Поняття «людина» нерозривно пов’язане з поняттям «особистість». Людина набуває статусу особистості у соціумі. Отже, соціальна сфера і є одним з тих факторів, який творить особистість, включаючи мовну особистість. Місце будь-якої реалії в системі цінностей може бути визначеним лише через ту роль, яку відіграє по відношенню до цієї реалії людина [1: 52].

Метою статті є дослідження проблеми формування мовної особистості та відповідь на запитання, чи виступають ціннісні концепти факторами такого формування.

Увага дослідників зазвичай зосереджена на вивченні мовної особистості, як певного збірного образа, індивіда, що представляє той або інший соціальний колектив, мовна діяльність якого є похідною соціальної поведінки, її «планом вираження» [2: 59].

© Чернишенко І. А., 2009

У центрі картини світу знаходиться суб'єкт – мовна особистість із своїми думками, характером, рівнем інтелекту, освіти, особливостями культури, виховання. Тому під час аналізу мовної особистості стає необхідним звернення до носія мови – до конкретної мовної особистості, з особливостями її соціального, психологічного, етнічного характеру.

Мовна особистість розуміється як носій мови, здатний реалізувати в мовній діяльності якусь сукупність мовних засобів, що характеризують певну частину мовного колективу (соціальну групу) у даний проміжок часу [2: 11 – 12].

В сучасній лінгвістичній науці існують різні підходи до описання мовної особистості: російська мовна особистість (Караулов Ю. М.), мовна особистість західної і східної культур (Сунітко Т. Н.), словникова мовна особистість (Карасик В. І.), етносемантична мовна особистість (Воркачев С. Г.), епістолярна (конкретна) мовна особистість (Гайнулліна Н. І.) та ін.

В. І. Карасик визначає мовну особистість як складне утворення, єдність, яка змінюється, в якій співіснують різні соціально-ситуативні ролі, модуси поведінки, рівні комунікативної компетенції, а також суто індивідуальні особливості [3: 6].

В. А. Маслова оцінює багаторівневу модель мовної особистості як таку, що віддзеркалює узагальнений тип особистості. Конкретних мовних особистостей в певній культурі може бути багато, вони відрізняються варіаціями значущості кожного рівня у складі особистості. Виходячи з цього вона пропонує наступне визначення: «мовна особистість – це багаторівнева і багатокомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей. При цьому мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, у діяльності. Саме на рівні мовленнєвої особистості виявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування» [4: 119].

Безперечно, мовна особистість суттєво впливає на вибір форми мовлення, на підбір мовних засобів, що вмотивовано особливостями культурно-історичного середовища, в якому мовна особистість створює свій дискурс. У зв'язку з цим А. Б. Туманова виділяє наступні компоненти у плані змісту мовної особистості: «1) світоглядний (ціннісний) компонент (утворення мовного образу світу і системи духовних уявлень, які формують національний характер); 2) культурологічний компонент (формування навичок адекватного вживання і ефективного впливу на партнера у комунікації); 3) особистісний компонент (наявність глибинного, індивідуального)» [5: 241].

У свідомості та мисленні кожної окремої людини відображаються різні типи мовної картини світу: від самої примітивної до більш складної. Образ світу, який утворюється у тій чи іншій сфері людської діяльності, є результатом відображення дійсності через певну призму індивідуального світобачення; шляхом особливого кута зору і відображує реальний світ об'єктивно чи суб'єктивно.

Мовна картина світу є важливою складовою загальної концептуальної моделі світу в голові людини у вигляді системи уявлень про дійсність. Ця картина світу інтегрується в особливе ціле і допомагає індивіду в процесі сприйняття і пізнання навколишнього світу. У свідомості або інтелекті мовної особистості існує своєрідний ментальний рівень мисленнєвої діяльності, в якій людина використовує різні концептуальні уявлення, установки, утворюючи концептосферу. Оскільки установки та уявлення можуть бути типо-

вими або індивідуальними за значущістю, то і концептосфери відповідно типу мовної особистості можна кваліфікувати як універсальні і суб'єктивні.

Концептосфера в цілому – це сфера мисленнєвих образів, одиниць універсального предметного коду, які являють собою структуроване знання людей, їхню інформаційну базу, а семантичний простір мови – це частина концептосфери, яка отримала вираження у системі мовних знаків. Мовні засоби визначають тезаурусний рівень мовної особистості.

За основу дослідження мовної особистості ми взяли концепцію Ю. М. Караулова, який запропонував трьохрівневу її структуру. Кожен з трьох рівнів мовної особистості складається із специфічних типових елементів: 1) одиниць відповідного рівня, 2) відносин між ними, 3) їхніх стереотипних об'єднань [6: 52].

Нагадаємо стисло такі елементи кожного з рівнів.

На нульовому, вербально-семантичному рівні у якості одиниць фігурують окремі слова, відносини між ними охоплюють усю різноманітність їхніх граматико-парадигматичних, семантико-синтаксичних і асоціативних зв'язків, сукупність яких утворює єдину «вербальну сітку», а стереотипами є найбільш широковживані, стандартні словосполучення, прості формульні речення й фрази, які виступають як своєрідні «паттерни» (patterns) і кліше [6: 52].

На наступному лінгво-когнітивному (тезаурусному) рівні у якості одиниць виступають узагальнені поняття, концепти, ідеї, виразниками яких виявляються нібито ті самі слова нульового рівня, але наділені тепер дескриптивним статусом. Відносини між цими одиницями – підрядно-координативного плану – вибудовуються в упорядковану ієрархічну систему, яка певним чином відображує структуру світу. Аналогом цієї системи слугує тезаурус мовної особистості. У якості стереотипів на цьому рівні виступають стійкі стандартні зв'язки між дескрипторами, які виражаються у генералізованих висловлюваннях, дефініціях, афоризмах, крилатих виразах, приказках і прислів'ях. З усього багатства таких стереотипів мовна особистість обирає і «привласнює» саме ті, які відповідають стійким зв'язкам між поняттями в її тезаурусі і які відображають «вічні», незмінні для неї істини, котрі визначають її життєве кредо і життєву домінанту.

Власне мовна особистість починається не з нульового, а з першого, лінгво-когнітивного (тезаурусного) рівня, оскільки лише починаючи з цього рівня уможливлюється індивідуальний вибір, особистісна перевага одного поняття іншому, допускається надання статусу більш важливої у суб'єктивній ієрархії цінностей, особистісному тезаурусі не тій ідеї, яка статистично найчастіше претендує на таке місце у стандартно-усередненому тезаурусі відповідного соціально-мовленнєвого колективу. Взагалі тезаурус є соціально детермінованим, він визначається в цілому пануючою у суспільстві ідеологією.

Нульовий же рівень – це слова, вербально-граматична сітка, стереотипні сполучення (паттерни), які приймаються кожною мовною особистістю як даність. Індивідуальність, суб'єктивність може проявити себе у способах ієрархізації понять, і то лише частково, у способах їх перестановок і протиставлень під час формулювання проблем, у способах їх поєднань під час побудови висновків, тобто на суб'єктивно-тезаурусному рівні.

Вищий, мотиваційний рівень побудови мовної особистості більше підлягає індивідуалізації. Одиницями на цьому рівні виступають комунікативно-діяльністні потреби особистості: необхідність висловитися, бажання вплинути на реципієнта письмовим текстом, потреба у додатковій аргументації, бажання отримати інформацію і т.д. Відносини між

одиницями цього рівня задаються умовами сфери спілкування, особливостями комунікативної ситуації і комунікативних ролей, які виконуються тими, хто спілкується. Стереотипами виступають прецедентні тексти, тобто тексти, які існують у передачі між поколіннями – казки, міфи, легенди, притчі, анекдоти і класичні тексти писемної традиції – пам'ятки, твори класичної художньої літератури та інших видів мистецтва (архітектуру, скульптури, живопису) [6: 54].

З описаної вище структури мовної особистості доходимо висновку, що під час її формування необхідно враховувати її структуру і навчати усім елементам, одиницям та стереотипам трьох рівнів.

Окремі елементи цієї структури ставали у різний час основою цілих лінгводидактичних концепцій. Наприклад, навчання мові за моделями або мовленнєвими зразками (стереотипи нульового рівня) було покладено в основу «прямого методу» навчання, який пережив свій бум у 60-ті роки XX століття. Проблемне навчання будується на відносинах між концептами, які схематизують ідеологічно орієнтовану модель світу, тобто ієрархію цінностей мовної особистості. Комунікативний метод, який широко використовується у навчанні іноземних мов сьогодні, базується на стимулюванні та використанні комунікативних потреб особистості, мотивуванні і розвитку таких потреб, які пов'язані із суспільною необхідністю та індивідуальною зацікавленістю у вивчені мови. Ці та інші методики навчання рідної та іноземної мов детально описані багатьма авторами [6; 7; 8].

Визначення елементів, яких навчають під час вивчення мови, розкриває «методичний» підхід до реконструкції мовної особистості. Інший підхід, який можна назвати «цільовим», розкриває кінцевий, ідеальний результат навчання, мету, якої хочуть досягнути, а саме, перелік мовленнєвих умінь, навичок, готовностей об'єкта навчання. Таку «готовністну модель» мовної особистості запропоновано Ю. М. Карауловим [6: 60 – 61].

Готовністна модель є корисною ідеалізацією і може використовуватися у якості допоміжного засобу як під час аналізу, тобто під час реконструкції мовної особистості на основі текстів, що вона породжує, так і під час синтезу, тобто цілеспрямованої установки на формування, конструювання певних якостей мовної особистості.

Початковим питанням гіпотези нашого дослідження було: чи виступають ціннісні концепти факторами формування мовної особистості? Тож спробуємо дати відповідь на це питання.

Ми з'ясували, що ціннісні концепти разом з іншими концептами є невід'ємною частиною структури мовної особистості. Вони виступають у якості одиниць тезаурусного рівня. Таким чином, несформованість цих концептів унеможливлює функціонування мовної особистості в цілому, оскільки усі рівні її структури тісно пов'язані і є взаємозалежними. Іншими словами, мовні уміння пов'язані одне з одним, вони утворюють окремі угрупування, об'єднання, в яких одне уміння слугує передумовою для формування іншого. Наприклад, готовність до усного мовлення (граматико-парадигматичні, семантико-синтаксичні, асоціативні відносини – «вербальна сітка» нульового рівня) передбачає наявність сформованої готовності до інтеріоризації, до користування внутрішнім мовленням (стереотипи першого рівня, генералізовані висловлювання), але останнє можливе лише на основі вже сформованого тезаурусу (ієрархічно-координативні відносини першого рівня – семантичні поля, концепти, картина світу).

На початковому рівні оволодіння мовою особистість (дитина, що навчається рідній мові, або дорослий, що вивчає іноземну мову) вивчає окремі слова, номінації. Так будь-хто на цьому етапі знає слова: сім'я, друзі, дружба, робота, кохання, чесність і т.д. Але для того, щоб ці слова перетворилися на ціннісні концепти і зайняли своє місце у мовній картині світу особистості, вона повинна «пропустити» їх через свій тезаурус, співвіднести зі своїми знаннями і знайти відповідне їхньому змісту «місце» у картині світу.

Спільним моментом у семантичних дослідженнях на сучасному етапі стало твердження, що будь-який акт продукції мовлення або його розуміння, будь-який акт семантизації не обмежується межами актуалізованих смислів висловлених або написаних слів, а потребує звернення до так знаних знань про світ [6: 165].

Знання про світ постійно зростають, позамовний досвід людства поступово розширюється. У цьому сенсі розвиток семантики слова є деформацією його значення під впливом двох сил – знань про світ, які розширюються, та гносеології, тобто закономірностей пізнання світу. Спочатку відбувається зміна, збагачення дальнього значення слова, потім елементи цього збагаченого значення проникають на рівень семантики і частково відображуються в зміні найближчого значення.

Одним із способів існування і накопичення семантики є тексти. У текстах зафіксовані також знання людства про світ. Й те і інше може бути виділено «у чистому вигляді», об'єктивовано: мовна семантика у чистому вигляді об'єктивується у тлумачних словниках, знання про світ – в енциклопедичних.

Семантика є споглядальною, знання про світ – конструктивні і активні. По-перше, семантика ізотропна, оскільки в усіх напрямках, за усіма вимірами словника, у різноманітних фразах і текстах семантичні якості слів є статистично однорідними. Незалежно від багатозначності, частотності і свого віку усі слова у фразі й тексті семантично рівноправні. Знання про світ анізотропні, розподілені і закріплені за словесними знаками нерівномірно, і, як носії знань про світ, слова, фрази і тексти нерівноцінні: серед них є більш значущі, менш значущі і є самі головні, суттєві [6: 170].

Концепт – це набір когнітивних ознак поняття або явища реальної дійсності. Що більше таких ознак наявні у свідомості мовної особистості, то більш сформованим є відповідний концепт, а отже більш важливе місце він займає в ієрархії цінностей особистості. Так, у проведеному нами асоціативному експерименті реципієнти виділили більше 200 ознак таких концептів як сім'я, робота, кохання, дружба, здоров'я, чесність. Тлумачні і енциклопедичні словники фіксують відповідно до 25-30 когнітивних ознак цих концептів. Це означає, що дані концепти займають провідне місце в ціннісній ієрархії відповідного мовного колективу, а також те, що зміст концепту є значно ширший, ніж зафіксований у словниках; він розширюється на основі життєвого досвіду, знань про світ та прецедентних текстів, що фіксують такі знання і відповідні ознаки концептів.

Отже, ціннісні концепти беззаперечно є факторами формування мовної особистості. Сформувати певний концепт у свідомості особистості означає сформувати якомога більше когнітивних ознак концепту у мовній картині світу.

Ми не ставили за мету описати повністю методики такого формування у межах цієї статті. Зазначимо лише деякі з шляхів цього. Одним з них є проблемне навчання на основі протиставлення концептів. Як ми вже зазначали, вплив проблеми, який

стимулює активність мовленнєво-мисленнєвої діяльності суб'єкта, широко використовувалось лінгводидактикою в якості методологічної основи для пізнавального або проблемного навчання. Апелювання безпосередньо до тезаурусу особистості при такому підході відкриває широкі можливості цілеспрямованого впливу на тезаурус і дозволяє тим самим органічно поєднувати освітні та виховні функції навчання [6: 57].

Ще одним інструментом формування концептів у свідомості мовної особистості є прецедентні тексти. Вони, являючи собою готові інтелектуально-емоційні блоки – стереотипи, зразки, основу для протиставлення, використовуються як інструмент, що полегшує і прискорює переключення мовною особистістю від «фактологічного» контексту думки до «ментального», а можливо і у зворотному напрямку.

Література, особливо у вигляді прецедентних текстів, сприяє формуванню певного способу мислення, допомагає встановити моральні позиції особистості, зміцнює її ціннісні орієнтації. Прецедентні для певної мовної особистості тексти переплітаються у досить щільну мережу, пропустивши через яку дискурс особистості (масив текстів, що породжується нею) ми отримуємо у результаті ті проблеми, які дана особистість вважає життєво важливими, самими головними для себе як представника людства і над рішенням яких вона б'ється; ми отримуємо набір рис її індивідуального характеру, що відображується за допомогою тих же прецедентних текстів. Нарешті, ми отримуємо систему суто прагматичних критеріїв і оцінок, з якими мовна особистість підходить до життєвих ситуацій і проблем, а, відповідно, і сукупність мотивів, що визначають її позицію та спосіб дій [6: 235].

Таким чином, навчання спеціально відібраних текстів, які стають прецедентними для цілого покоління мовних особистостей сприяє не лише формуванню важливих ціннісних концептів у свідомості, а і безпосередньо впливає на формування відповідних рис характеру особистості та її поведінку.

Підсумовуючи викладене вище зазначимо, що концепти і цінності тезаурусу особистості підтримуються не лише семантичним рівнем, тобто спираються не лише на семантичне поле, а і певним чином забезпечуються прагматичним рівнем, де вони перетворюються у відповідні оціночно-цільові стереотипи та структури поведінки. Мовна особистість починається тоді, коли у силу вступають інтелектуальні сили, і перший (після нульового) рівень її вивчення – це виявлення, встановлення ієрархії смислів і цінностей в її картині світу, в її тезаурусі.

Повне описання мовної особистості з метою її аналізу або синтезу та її формування передбачає: а) характеристику семантичного рівня її організації (тобто або вичерпне її описання, або диференційне описання лише індивідуальних відмінностей, яке здійснюється на фоні усередненого представлення побудови даної мови); б) реконструкцію мовної картини світу або тезаурусу даної особистості (на основі текстів, що нею породжуються, або на основі спеціального тестування); в) виявлення її життєвих або ситуативних домінант, установок, мотивів, які знаходять відображення у процесах породження текстів та їх змісту, а також в особливостях сприйняття чужих текстів.

Перспектива дослідження вбачається нам у вивченні способів впливу на тезаурус мовної особистості шляхом формування у її свідомості концептів, які є провідними в ціннісній ієрархії усього мовного колективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розина Р. И. Человек и личность в языке //Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 52 – 56.
2. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности. – М.: Комкнига, 2006. – 240 с.
3. Карасик В. И. Дмитриева О.А. Лингвокультурный типаж: к определению понятия // Аксиологыческая лингвистика: лингвокультурные типажи: Сб. науч. тр. / Под ред. В. И. Карасика. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 5 – 25.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Туманова А. Б. О категории «языковой личности» в лингвистической науке //Культура народов Причерноморья. Научный журнал: Межвузовский центр «Крым», Симферополь, 2007. – № 110 Т. 2. – С.240 – 242.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М: Наука, 1987. – 263 с.
7. Пассов Е. И., Крамаренко Е. Н. Структура «проблемы» как основа организации материала при коммуникативном обучении говорению // Изв. Воронежского гос. пед. ин-та. Воронеж, 1983. – Т. 226. – С. 13 – 21.
8. Шарипова З. Г. Проблемные речемыслительные задания как адекватное средство развития коммуникативного мышления // Изв. Воронежского гос. пед. ин-та. Воронеж, 1983. – Т. 226. – С. 34 – 43.

УДК 371.132:164.041

Кинцанс В. П.
(Рига, Латвия)

ПРИНЦИП ПОВТОРА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье исследуется повтор и его место в структуре педагогического дискурса. Эффективность педагогического дискурса зависит от включения в его структуру принципа повтора. Повтор – важнейшее условие овладения знаниями, умениями, навыками. Но чтобы быть продуктивным, повтор должен отвечать определенным требованиям. Очень важно, чтобы фигуры повтора были активными и разнообразными. Разнообразие форм повтора способствует образованию новых связей изучаемого материала с практикой, жизнью. В результате понимание педагогического дискурса, в целом, и учебного материала, в частности, происходит без затруднений.

Ключевые слова: *повтор, дискурс, понимание, образование, циклические схемы, известное, новое.*

The phenomenon of repetition and its function in pedagogical discourse are analyzed in this article. The efficiency of pedagogical discourse depends on the use of the repetition

© Кинцанс В. П., 2009

mechanism in its structure. Repetition is an invaluable aid in acquisition of various skills and learning. However, certain requirements need to be fulfilled for repetition to become effective. Repetitive structures should be both active and diverse. The diversity of repetitive structures helps drawing parallels between study materials and practical life. Consequently, general acquisition of pedagogical discourse and particular study materials is not impeded.

Keywords: *repetition, discourse, understanding, education, cyclic structures, known, new.*

Процесс образования – это не только получение информации и ее запоминание, прежде всего это процесс ее осмысления и понимания. Образованный человек – это не тот, кто много знает и помнит, а тот кто понимает. Понимание – это сложный процесс, отличный от процесса познания и имеющий свою специфику. Познание на всех своих уровнях теоретизации и рефлексии направлено на получение объективной истины, независимой ни от человека, ни от человечества, оно связано с «очищением» от всего субъективного, внешнего, несущественного, нетипичного, случайного. Абстракция, например, предполагает отвлечение от несущественных сторон явления, идеализация связана с отбрасыванием всего того, что нарушает «чистоту» явления, обобщение ориентировано на фиксацию тождественного, повторяющегося и т.д.

Особенность же понимания заключается в том, что оно связано не только с общими, но и с уникальными ситуациями, не только с универсальными, но и индивидуальными объектами и ориентировано на сохранение «подлинности» понимаемого во всем характерном для него своеобразном сочетании случайного и необходимого, внешнего и внутреннего, во всей включенности того, что подлежит пониманию. Понимание – форма существования сознания во всей его неповторимости, уникальности, быстротечности.

Как же раскрыть эту форму, как можно воспроизвести эту «Гераклитову реку» сознания, в которою нельзя войти дважды? Решение этого вопроса и предполагает обращение к циклическим схемам человеческого освоения действительности.

В самом деле, для того чтобы воспроизвести тот или иной субъективный или сопричастный ему объективный феномен во всей ого цельности и неповторимости, необходимо воспроизвести ситуацию его конкретной заданности в том или ином контексте теоретического или практического освоения мира. Но для того, чтобы знать эту ситуацию, а тем более общий фон или контекст заданности явления, необходимо осознать само это явление. Здесь возникает взаимообусловленность понимания ситуации осознанием ее элементов и понимание элементов осознанием общей ситуации.

Для того чтобы разорвать эту взаимообусловленность, необходимо одну из ее сторон (ситуацию или элемент) объявить предварительно известной, а затем через реализацию появившейся возможности понимания одной стороны снова вернуться к предпосылке, но уже в качестве предмета понимания. Иначе говоря, возникает непрерывный цикл гипотетического постулирования одной из сторон понимаемого явления и фактического раскрытия другой стороны и обратного процесса проблематизации фактического и актуализации гипотетического и т.д. Эта форма ‘’поступательно-возвратного» движения процесса понимания и может быть охарактеризована как проблема цикличности его построения.

Иначе говоря, цикличность герменевтического процесса определяется тем, что понять что бы то ни было можно лишь в том случае, если выдвигается предварительная

схема, основание, принцип, допущения, представления смысла постигаемой ситуации или текста. Без такой предварительной общей схемы или картины не могут быть поняты части текста, которые заданы контекстом как отдельные фразы (или элементы ситуации), так и всем его тезаурусом.

В реальной жизни человек, конечно, не строит такое предварительное понимание по принципу научной гипотезы (хотя и это не исключается). Понимание обычно регулируется традицией, установками (парадигмальными или аксиоматическими), культурным (в том числе интеллектуальным) фоном эпохи. Но человек не смотрит на этот фон, традиции или установки извне, он находятся внутри традиции, внутри своей эпохи и ее культурно-интеллектуального фона. Поэтому проверить свое предварительное понимание он может лишь обращением к анализу частей постигаемого целого. Однако изучение части непрерывно корректируется контекстом, а проверка предпонимания непрерывно движется от целого к части и наоборот.

Подобная «циклоида» герменевтического процесса, когда целое и часть утверждаются, постигаются и даже достраиваются многократно поступательно-возвратным движением от одного к другому, пока предварительное понимание принимает форму понимания, и характеризует его строение по схемам повтора.

Повтор является одним из приемов формирования структуры педагогического дискурса. В основе данного приема лежат особенности мышления человека, отображенные в синтаксических конструкциях языка, а также в способах передачи информации, которые отражаются абстрактными моделями связного текста. Редупликация (т.е. целенаправленный повтор определенных абстрактных моделей связного текста) приводит к тому, что они становятся матрицами структурообразования текста. Именно поэтому повтор – явление универсальное, охватывающее все уровни организации педагогического дискурса – языковой, стилистический, ритмический, формальный, содержательный.

Педагогический дискурс, в отличие от спонтанной речи, обладает определенной упорядоченной структурой. Связность текста лекции обеспечивается опорой на типизированные средства – единицы текстообразования, центральной среди которых является сложное синтаксическое целое. Сложное синтаксическое целое обладает монотематичностью и коммуникативной целостностью, которая выражается в коммуникативной преемственности между его составляющими. Это значит, что каждое последующее предложение в коммуникативном плане опирается на предшествующее. Что находит свое подтверждение в лингво-логической структуре любого текста, в котором повтор выступает организующим принципом понимания, чтения и функционирования знаковых систем шире фразы (7.134).

В связи с этим, если принять во внимание тот фундаментальный закон коммуникации, при котором развитие и движение науки происходит от известного к неизвестному, новому, то представляется любопытным имеющее к вышесказанному прямое отношение положение теории актуального членения предложения. Согласно теории, выдвинутой В. Матезиусом и развитой представителями Пражского лингвистического кружка, любое предложение делится на две части. Первая часть предложения (тема) есть нечто известное или из контекста, или из ситуации говорения, или из предшествующего текста. Вторая его часть (рема) – это новое, неизвестное, которое должно обязательно находиться под

ударением. Информация преподносится постепенно, включая повтор уже известного и присоединение к нему нового. Это явление получило наименование «тема-рематической цепочки» (в англоязычной традиции – *«topic»* и *«comment»*). Сообщаемое (рема) обычно соотносится с той информацией, о которой еще не было речи в текущем дискурсе. А тема обычно включает то, о чем только что шла речь. То, о чем уже шла речь, в теории дискурса называют активированным (данным, старым), а то, о чем говорится впервые, – неактивированным (новым).

Теория актуального членения, в отличие от формального членения предложения на грамматический субъект и предикат, позволяет выяснись, каким образом данное предложение связывается с предметно-тематическим контекстом всего высказывания. «Основные элементы актуального членения предложения, – писал В. Матезиус, – это исходная точка (или основа) высказывания, т.е. то, что является в данной ситуации известным или по крайней мере может быть легко понято и из чего исходит говорящий, и ядро высказывания, т.е. то, что говорящий сообщает об исходной точке высказывания» (4.239). В русском языке, например, как и в ряде других языках выделение нового осуществляется порядком слов в предложении. В то время как в английском языке актуальное членение выражается посредством залога, где подлежащее выступает как показатель темы.

Предложение должно начинаться с того, что является известным, а новое или неизвестное соответственно находится во второй части предложения. Если имеет место обратный порядок построения, то процесс восприятия смысла высказывания значительно усложняется. Это недвусмысленно указывает на то, что повтор является необходимым и обязательным элементом речевой коммуникации педагога и педагогического процесса в целом. Всевозможные повторы играют в педагогическом дискурсе большую формообразовательную, организующую роль, облегчают само восприятие, понимание и запоминание материала. Повтор помогает учащемуся увидеть в старом нечто новое; помогает установить логические связи между вновь изучаемым материалом и ранее изученным; обогащает его память, расширяет кругозор; приводит знания в систему; дисциплинирует, приучает самостоятельноу находить ответы на поставленные вопросы и т.д.

Необходимо отметить, что в данном случае речь идет именно о принципе повтора, а не о повторении. В педагогической литературе чаще всего можно встретить разработки, касающиеся роли повторения учениками ранее пройденного материала. Выделяются виды повторения и закрепления пройденного материала и указывается, что повторение является одним из важнейших методических приемов, способствующих дальнейшему повышению успеваемости и достижению глубоких и прочных знаний.

Мы рассматриваем принцип повтора именно как структурно образующий элемент педагогического дискурса. Принципы организации повтора в педагогическом дискурсе во многом универсальны и могут встречаться как в других типах дискурса, так и в законченных текстах. Виды схем повторов крайне многообразны и трудно поддаются классификации, так как каждый конкретный случай позволяет открыть новую закономерность. Повтор может быть буквальным и точным воспроизведением имеющихся элементов до контрастного их сопоставления. Повторяться могут структурные элементы и идеи. Усложнение схем повторов проявляется в том, что одни и те же повторяющиеся элементы появляются на разных структурных уровнях целостного объекта. Значитель-

ный интерес для исследования представляет повторяемость, но движущаяся в обратном порядке, т.е. как бы в зеркальном отражении. Можно говорить и о таком важном для схем повторов моменте, как их продолжительность и ритмичность.

Поэтому назовем если не специфические, то характерные именно для педагогического дискурса схемы повторов.

Прежде всего повтор – как лексический, так и на уровне фразы используется педагогами для подчеркивания и выделения основной мысли. С помощью повторения ключевых понятий происходит задержка, концентрация внимания на наиболее важном, с точки зрения педагога. Так, повторение одной и той же идеи, принципа или понятия в разных темах лекционного курса указывает на принципиальную важность данного положения и в тоже время облегчает их восприятие, а тем самым и заключенного в них смысла, пусть даже всякий раз иного. Для процесса понимания чрезвычайно важно в новом увидеть знакомое, а в знакомом – новое.

Повторение одной и той же мысли на разных этапах развертывания курса позволяет увидеть в новом свете некоторые хороши известные закономерности педагогического процесса. К их числу принадлежит, например, пропорция золотого сечения. Принцип золотого сечения как раз и означает повтор той же мысли или идеи на разных масштабных уровнях. Ведь при золотом сечении целое так относится к большей части, как большая к меньшей. Следовательно, возникает экономия отношений: вместо двух разных идей одна и та же идея реализуется дважды и притом в разных масштабах. Многократное повторение на разных уровнях одной и той идеи или принципа облегчает восприятие целого.

Другим принципом повтора является повтор, используемый с целью уточнения высказанной мысли в целях предупреждения двусмысленного толкования. Этот хорошо известный прием используется педагогами довольно часто, поскольку им нередко приходится уточнять сказанное, чтобы предупредить недопонимание и сделать общение с аудиторией более успешным.

Достаточно распространенным приемом повтора можно считать, в частности, такие приемы, как сжатое предвосхищение целого и важнейших этапов дальнейшего развития в начале курса, либо резюме основного содержания в конце лекционного курса. В лекции нередко могут фигурируют всевозможные частные примеры малого масштаба, выступающие как предвосхищение основной концепции или идеи.

В педагогической среде известен афоризм: «Сначала скажи, о чем ты собираешься рассказать, потом расскажи, а затем растолкуй, что же было рассказано». В этом каламбуре много здравого смысла: во-первых, студента надо заинтересовать, во-вторых, он должен подготовить в своем мозгу нужную «полочку» – куда складывать то, о чем он сейчас узнает, и наконец, ему важно представлять себе хотя бы в общих чертах цель: зачем все это может понадобиться?

Активное использование принципа повтора в педагогическом дискурсе создает, помимо прочего, и суггестивно-воспитательный эффект. Для педагога, который заинтересован не только в передаче некой суммы знаний, но и в формировании системы ценностных представлений эта функция повтора должна быть хорошо осознана и всегда быть под рукой.

Успех педагогического дискурса во многом зависит от координации педагогического диалога участвующих в общении сторон. В процессе взаимодействия педагог и

студенты постоянно координируют свои высказывания и реплики, осознанно или неосознанно подстраиваясь друг под друга. Повтор одинаково присущ как речевым действиям педагога, так и речевым действиям студентов. При этом они часто повторяют (цитируют) одни и те же концепты и употребляют одни и те же языковые средства для выражения тех или иных идей. Повторы могут быть как полными, так и частичными (повтор с изменением синтаксической конструкции). Включение педагогом в свои высказывания слов студентов и наоборот, сигнализирует о координации и солидаризации позиций обеих сторон. Этот тип повтора можно сравнить с репродуктивной стратегией речевого поведения, когда говорящий использует готовые, порой общеизвестные речевые блоки, а не формирует каждый раз заново свое высказывание по определенным правилам (2.57.).

Использование таких общеизвестных, повторяющихся мест в структуре педагогического дискурса, является в целом общим для всякой риторической деятельности положением, от которого зависит успех педагогического взаимодействия. Более того, каждая эпоха вырабатывает некоторую устойчивую сумму понятий, языковых формул, клише, семантических инвариантов «звуковых комплексов», которые постоянно как бы на слуху. Притом эти повторяющиеся места, схемы, образцы кочуют из одного дискурса в другой.

Характеризуя особенности культуры, А. Моль отмечает наличие в ней повторяющихся структур, т.е. «общих мест», способствующих ее пониманию при всем различии культурных явлений. Благодаря наличию в языковой культуре таких интегративных образований «...любое восприятие соотносилось с некоторой «сетью» знания, обладавшей четко выраженной структурой и сотканной из основных, второстепенных, третьестепенных и т.д. линий; это была как бы сеть маршрутов мысли со своими узловыми точками знаний, которые Б. Мильерон назвал «понятиями-перекрестками» (*concepts-carrefous*), т.е. ключевыми понятиями или концепциями, к которым мы то и дело возвращаемся в ходе наших размышлений» (5.37).

Так, при изучении языка как универсального герменевтического средства, мы сталкиваемся с устойчивой системой топосов, тропов и фигур. Язык в этом случае выступает как некая классификационная сетка, накладываемая на мир. Соответственно топосы, схемы и подобные им формулы являются той «категориальной» структурой, с помощью которой осваивается мир. Поэтому *loci topici,* т.е. общеизвестные языковые обороты, фигуры речи, не просто элементы внешней структуры дискурса, но орудия педагогического мышления. Педагог использует в своей речи те или иные устоявшиеся понятия, общепринятые выражения и словосочетания. Применяет он их порой автоматически, даже не задумываясь над содержанием или, по крайней мера, не отдавая себе отчета в генезисе их формирования и смысловой нагрузке. Топосы, клише или схемы даны и существуют в готовом виде только с точки зрения их индивидуального функционирования. В действительности они не даны, а порождены всей социально-исторической практикой человеческой культуры. «Практика человека, миллиарды раз повторяясь, закрепляется в сознании человека фигурами логики. Фигуры эти имеют прочность предрассудка, аксиоматический характер именно (и только) в силу этого миллиардного повторения».

Некогда найденные удачные сочетания и ряды слов, те или иные концепты, идеи и сюжеты, бесконечно повторяясь, приобретают относительно устойчивых характер. Существование в культуре и языке таких устойчивых словосочетаний и клише позволяет педагогу выделять их в качестве ключевых и опорных точек в процессах как порождения, так к освоения дискурса.

Своеобразной формой повтора в структуре педагогического дискурса можно считать воспоминание. «Воспоминание» является формой повтора прошлого в настоящем. С точки зрения теории информации процедура воспоминания, или возвращения к тому, что уже было, оказывается информативно совершенно бесполезной и не прибавляет никаких новых сведений к тем, которыми человек уже обладал. Но с точки зрения теории коммуникации, в частности той ее разновидности, которую Ю. М. Лотман обозначил как автокоммуникацию, такого рода воспоминания или повторы известных элементов в структуре сознания имеют огромное значение (3.238).

Автокоммуникация – это такого рода передача информации, которую можно обозначить как сообщение от «Я» к «Я», или передачу того, что уже известно. Циркуляция известного знания не такая уж бесполезная вещь, как может показаться на первый взгляд. По крайней меры повторное возвращение к уже освоенному материалу позволяет соотнести понимание частей осваиваемого со всем материалом как идейно завершенным целым.

Именно таким образом по сути дела решается парадокс «герменевтического круга», согласно которому понимание целого возможно через освоение его частей, а понимание частей – через освоение целого. Касаясь этого вопроса на примере искусства, В. Ф. Асмус писал: «Поэтому, не рискуя впасть в парадоксальность, скажем, что, строго говоря, подлинным первым прочтением произведения, подлинным первым прослушиванием симфонии может быть только вторичное их прослушивание. Именно вторичное прочтение может быть таким прочтением, в ходе которого восприятие каждого отдельного кадра уверенно относится читателем и слушателем к целому. Только в этом случае целое уже известно из предшествующего – первого чтения или слушания (1.66).

Действительно, при повторном восприятии уже известного студент не только улавливает нюансы, ускользнувшие из поля его зрения в прошлом, но и также с помощью текста общается сам с собой. Под таким углом зрения содержание лекции служит для студента как бы генератором и стимулятором для рождения новых идей, эмоций, чувств и переживаний. Благодаря тому, что содержание сообщения ему уже в общем-то знакомо, то он пытается с его помощью понять самого себя. Таким образом повтор дает прирост информации «...и имеет тенденцию обрастать индивидуальными значениями и получает функцию организатора беспорядочных ассоциаций, накапливающихся в сознании личности». Это обстоятельство, вслед за Ю. М. Лотманом, позволяет нам различать два взаимосвязанных аспекта: педагогический дискурс может выступать как в качестве сообщения, так и в качестве кода. Именно поэтому воспоминание становится собственно уже не сообщением, а кодом, с помощью которого студент трансформирует имеющиеся у него представления и понимание на более высокий уровень.

Современная система образования, к сожалению, ориентирована по преимуществу на передачу информации. А это порождает, в свою очередь, такие явления, как стремление к получению истины в качестве готового результата, резкое разделение

на передающих и только получающих сообщения, увеличение пассивности воспринимающих, усиление тенденции к индивидуализации, неповторимости, к оригинальности передаваемого сообщения, отрицание авторитетов и т.д. Поэтому нет ничего удивительного в том, что именно сведением к минимуму повторяющихся структур сообщения и увеличением чисто информационных моментов в структуре педагогического дискурса обусловлены трудности и проблемы, возникающие у студентов в процессе восприятия и понимания.

При всем многообразии разновидностей приемов повтора все они используются как бы для «закрепления того, что должно быть выявлено». Естественно, повтор – это не буквальное повторение элементов в структуре. Абсолютно правильная, математически тождественная повторяемость является принципом абсолютного тождества. Нечто созданное на основе данного принципа дает в результате бесконечный ряд однообразных повторений, которые разрушают целостность. Для создания гармоничного и целостного дискурса требуется непременное различие и определенная противоположность элементов структуры. Восприятие лекционного дискурса с бесконечным рядом повторений, с однообразным возвращением одних и тех же элементов приводит к дробности и разрушению целостности восприятия. «Длительное однообразие делает все невыносимым, одинаковые построения периодов в речи производит гнетущее впечатление» (6.96). Не случайно подходы, основанные на тождественном повторении одних и тех да элементов, были весьма иронично названы Дж. Дьюи теориями «тик-так».

Строго говоря, полного и безусловного повтора, вообще не существует. И как бы ни казался повтор, исходя из этимологии слова, тождеством элементов самим себе, он является их вариантом на фоне определенного единообразия. Схемы повторов – это не тавтологичные схемы, так как они позволяют выявить различие в тождестве. Смысл обогащается не только указанием на различие в тождестве, но и выявлением единства нетождественного. Повторение одного слова в тексте лекции, как правило, не означает механического повтора одного и того же понятия. Для того чтобы это понять, надо напомнить, что педагогический дискурс не является текстом в его чистом виде. Педагогический дискурс представляет собой отношение текстовых и внетекстовых систем. Изменение внетекстовой системы – процесс, происходящий в сознании педагога беспрерывно, в котором присутствуют черты и индивидуально-субъективного, и объективно-исторического развития, – приводит к тому, что в педагогическом дискурсе изменяется степень структурной активности тех или иных элементов.

Следовательно, речь идет не об абсолютном, а об относительном повторе. Одинаковые (т. е. «повторяющиеся») элементы функционально не одинаковы, если занимают различные в структурном отношении позиции. Более того, поскольку именно одинаковые элементы обнажают структурное различие частей педагогического дискурса, делают его более явным, то становится бесспорным, что увеличение повторов приводит к увеличению семантического разнообразия, а не однообразия текста. Чем больше сходства, тем больше и разница. Повторение одинаковых частей обнажает структуру. Высокая структурная организованность лекционного содержания является вместе с тем высокой смысловой его насыщенностью. В этом плане повтор оказывается категорией педагогического и содержательного смыслообразования.

Различное положение формально одинаковых элементов в структуре дискурса ведет к различным формам соотнесенности их в целом. А это определяет неизбежное различие трактовки. Таким образом, вместо мертвого «повторения одинаковых элементов» – сложный, диалектически-противоречивый процесс, процесс выделения различия через обнаружение сходства, с одной стороны, и раскрытие общего в, казалось бы, глубоко отличном – с другой. Смысловые элементы в дискурсе существуют не каждый в отдельности, а в соотнесении, которое позволяет и в каждом из них выделить нечто, не выявляемое при изолированном рассмотрении. Повтор в структуре педагогического дискурса связан с накоплением качества, трансформацией смысла. Педагогический дискурс строится не на буквальном повторении какого-либо концептуального элемента, а на его претворении в новой, постоянно обновляющейся целостности, его акцентировании.

Вместе с тем возможности повтора не безграничны, и применение принципа повтора не должно приводить к перегрузке восприятия. Иначе говоря, экономия средств – столь же необходимое условие педагогического воздействия, как и его эффективность. Поэтому принцип повтора и циклического воздействия нуждается в некотором дополняющем его противовесе, т.е. в использовании других дидактических и паралингвистических приемов. В педагогическом дискурсе отдельные виды повторов в действительности редко встречаются изолированно. Как правило, повтор взаимодействует с другими элементами дискурса. Очень часто фигура повтора усиливается интонацией, риторическими вопросами, метафорами и приемами параллелизма, цитированием, комментариями, наличием разнообразных стилистических приемов, использованием видеотехники и графических средств, обеспечивая тем самым достижение принципа педагогической простоты и легкости восприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асмус В. Ф. Вопросы теории и истории эстетики. – М,. 1950.
2. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ: Лингвистика языкового существования. – М,. 1996.
3. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры // Труды по знаковым системам. Т. 6. – Тарту, 1973. (Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. Вып. 308).
4. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. – М,. 1967.
5. Моль А. Социодинамика культуры. – М., 1973.
6. Монтескье Ш. Л. Опыт о вкусе в произведениях природы и искусства // Избр. произведения. – М,. 1955.
7. Севбо И. П. Структура связного текста и автоматизация реферирования. – М., 1969.

УДК 13.00.01

Кравцевич Н. С.
(Київ, Україна)

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

В статье рассматривается проблема формирования социальной компетентности, её структуры и составляющих, акцентируется внимание на процессе социализации личности.

Ключевые слова: *социальная компетентность, социализация, индивидуум, личность, социальное влияние, социальная среда.*

The article observes the problem of developing social competence, determines its structure and components, clarifies the process of socialization.

Key words: *social competence, socialization, individual, personality, social influence, social environment.*

Суспільна соціально-психологічна ситуація поставила людину перед проблемою особистісного вибору. Він визначається певними психологічними факторами, серед яких переважними стають особистісна інтернальність та життєва компетентність. Розвиток та актуалізація цих якостей – необхідна умова для подальшої успішної життєдіяльності особистості.

Соціальна компетентність виявляється у сфері соціальної взаємодії, взаємовідносин та міжособистісного спілкування. В онтогенезі першоосновою соціальної компетентності є процес соціалізації дитини для життя в певному суспільстві. Д. Ельконін (1978) виділив дві форми дитячого розвитку [1: 121]. До першої він відніс засвоєння предметних знань та навичок предметних дій і діяльності, формування психічних властивостей і здібностей, пов'язаних з цим навчанням і розвитком. До другої – засвоєння дитиною соціальних умов її існування, опанування у грі соціальних відносин, ставлень, засобів діяльності, норм, мотивів, оцінок, форм поведінки, що схвалюються в суспільстві. Саме це створює зміст процесу соціалізації людини.

У дошкільному та молодшому віці процес соціалізації відбувається у двох формах:

1. організоване соціальне научування, яке надають вчителі, вихователі та батьки і певною мірою все інше вузьке соціальне середовище дитини;

2. стихійна практика соціальної взаємодії як спонтанний і активний розвиток особистості.

У підлітковому віці такий процес соціалізації триває, але починає набувати нового забарвлення. Так, у підлітків уперше в їхньому онтогенезі з'являється свідоме бажання і цілеспрямування на пізнання правил взаємодії, взаємовідносин та спілкування, тобто набуття соціальної компетентності.

Для соціального розвитку особистості характерні дві протилежні тенденції – типізація та індивідуалізація (Е. Шорохова) [2: 106]. Вони по-різному виявляються на тих чи інших стадіях соціального розвитку особистості, у тих чи інших формах розвитку в

© Кравцевич Н. С., 2009

різних індивідів. Різноманітні види стереотипізіції актуалізуються у процесі формування заданих групових і спільних для її членів соціально-психологічних властивостей, особливостей спілкування, соціальних контактів, моди, мовлення та ін.

Індивідуальний розвиток, індивідуалізація особистості відбувається як активна, спонтанна, особлива потреба людини зберегти себе як індивідуальність. Цьому сприяє накопичення людиною індивідуального досвіду соціальної поведінки та спілкування, визначення особистісного ставлення до власних соціальних ролей, норм і переконань, систем смислів та значень. Так, перебуваючи в суспільстві і будучи підвладною та схильною до його життєвих стереотипів, кожна людина особисто, безпосередньо проходить свій шлях індивідуального соціального розвитку.

Соціальний розвиток слід розглядати як особливий вид індивідуального розвитку, який не ототожнюється з такими видами психологічного та соціально-психологічного розвитку особистості, як інтелектуальний, формування вищих психічних функцій та здібностей, моральних якостей, активності, відповідальності, комунікативності, домінантності та ін. Адже жодна з цих особистісних властивостей (окремо чи в будь-якій комбінації) не детермінує однозначної соціальної поведінки. Розвинені особистісні якості (або, навпаки, недорозвинені) сприяють досягненню відповідних рівнів соціального розвитку, але не змінюють його. Наприклад, високий інтелектуальний рівень може знецінюватися соціальною сліпотою, неадекватністю поведінки; або людина з високоморальними якостями може виявитися безпорадною у спілкування, в реальних соціальних стосунках та ситуаціях (М. Бобнєва) [4: 50].

Всі процеси розвитку особистості реалізуються і завершуються лише в ході її індивідуального своєрідного соціального розвитку, інтегруються на соціально-психологічному рівні її структури та маніфестуються в цілісній соціальній поведінці людини. Інтелектуальний, емоційний, моральний естетичний, культурний та інші види розвитку виявляються в соціальних орієнтаціях, характері соціального досвіду, соціальних виборах, соціальних рішеннях, соціальних оцінках та перевагах. Нарешті, усі ці особливості суб'єктності індивідуальності зумовлюють життєво значущі особистісні вибори, які сприяють успіху, або, навпаки, призводять до прорахунків та невдач.

Прийняття особистістю рішень про свій життєвий вибір стає першою вихідною позицією, за якою має розгортатися механізм внутрішньої суб'єктивної діяльності в досягненні мети, вивчаються процеси визначення цілей діяльності та форм поведінки, аналізується соціальна ситуація та її можливі учасники, окреслюються близькі та віддалені завдання, етапи діяльності, методи та засоби їх розв'язання, прогнозується успішність задумів та можливих дій, здійснюється поетапний контроль виконання та на когнітивно-емоційному рівні оцінюються набуті результати (В. Татенко) [2: 106].

У цьому процесі досягнення життєвого успіху соціальна компетентність належить до внутрішніх суб'єктивних механізмів особистості, що забезпечують їй адекватне сприйняття, орієнтування в соціальній ситуації на всіх етапах просування до мети.

Розвиток соціальної компетентності передбачає, по-перше, сприятливу психологічну основу, яку складає своєрідний набір соціально-психологічних властивостей особистості, по-друге, обов'язкове окреслення мети досягнення компетентності, по-третє, планомірне набуття необхідних знань про соціально-психологічні особливості людської

поведінки у взаємодії та взаємоставленнях, які задають певні соціальні ситуації, закономірності їх розвитку та шляхи розв'язання проблем буття.

На думку М. Бобнєвої, соціально-психологічні властивості особистості належать до вторинних властивостей та якостей особистості (порівняно з «базовими – загальнопсихологічними) і поділяються на чотири підгрупи. Перша підгрупа – такі властивості людини, які забезпечують розвиток і використання її соціальної перпеції, уяви, інтелекту та їх похідних: емпатії, здатності до міжособистісного оцінювання і вибору форм спілкування. До другої підгрупи входять властивості, що формуються в процесі взаємодії членів групи і внаслідок їхнього соціального впливу (конформність, довіра та інші властивості, які забезпечують прийняття особистістю загальних для членів групи ціннісних орієнтацій та установок. До третьої підгрупи віднесено загальніші властивості, пов'язані із соціальною поведінкою та позицією особистості (соціальна активність, відповідальність, схильність до допомоги та співробітництва). Четверту підгрупу складають соціальні властивості особистості, пов'язані з її загальними властивостями (схильність до «авторитарного» чи «демократичного» способу дії та мислення, «догматичного» або «відкритого» ставлення до проблем та ін.) [4: 52].

Вищезазначений перелік соціально-психологічних якостей вимальовує в кожній людини своєрідний профіль особистості, який буде неодмінно зумовлювати індивідуальну неповторність соціально-психологічного світосприйняття та відповідної поведінки. Кількісні та якісні переваги в розвитку певних інших властивостей названих підгруп можуть ускладнювати або полегшувати становлення соціальної компетентності та визначити її специфічність. Наприклад, добре розвинений соціальний інтелект, доброзичливість та гнучкість пристосування до нового оточення сприяють становленню такої соціально-психологічної якості як дипломатичність, яка надалі виступає поведінковим механізмом досягненням життєвого успіху. Або розвинена емпатичність, комунікативність, схильність до того, щоб запропонувати іншим свої порад та допомогу, сприяє розвиткові компетентності у сфері міжособистісних взаємин і досягненню таким чином власного успіху.

Природний склад певних специфічних властивостей особистості буде створювати психологічні умови для виявів компетентності, але насправді розвинутися вона може лише тоді, коли особистість усвідомлює необхідність досягнення високого рівня компетентності. Відтак, коли поставлено мету, розгортається внутрішній суб'єктивний механізм її досягнення, починається спеціальна діяльність, спрямована на розвиток і вдосконалення необхідних особистісних якостей. Вона передбачає процес планомірного набуття спеціальних знань і конструктивний аналіз та засвоєння власного життєвого досвіду.

Щодо особливостей саморозвитку соціальної компетентності, то він може відбуватися на основі тренування необхідних соціально-психологічних якостей і внаслідок спеціально організованого навчання (вивчення різних курсів соціальної психології, участь у тематичних тренінгах та ін.).

Прояви соціальної обдарованості є результатом функціонування певних психологічних структур, притаманних особистості – її носію. Якість та рівень розвитку цих структур визначають соціальну ефективність людини. О. Власова виділяє таку структуру соціальних здібностей людини [4: 47]:

• регулятивні механізми: світоглядні почуття, у тому числі почуття відповідальності; особистісні еталони як принципи або свідомі диспозиції власного суспільного існування соціальної зрілої людини; життєві стратегії поведінки як переживання внутрішньої нерівності свого існування в напрямку реалізації відрефлектованих цінностей життя, принципів соціальної життєдіяльності; здатності організувати інших людей для досягнення індивідуально цінних соціально важливих цілей;

• чинники розвитку й оптимального функціонування: соціально-політичні та соціально-економічні умови життя, які дозволяють особистості самореалізовуватися в соціумі; інтерес особистості до подій соціального життя, активна соціальна позиція;

• операційні механізми: потенціал адекватного сприйняття, відображення, трансформації емоційних компонентів свідомості; мовний потенціал як універсальний носій усвідомленого арсеналу когнітивних та емоційних значень як еталонів людської активності; соціально-когнітивний потенціал як здатність людини до адекватного усвідомлення, сприйняття та трансформації когнітивної й некогнітивної інформації соціального змісту; соціально-конатативний потенціал як сукупність соціально компетентних соціокультурно обумовлених умінь та навичок ефективної поведінки в ситуаціях спілкування, гнучка спроможність до конгруентності у взаємодії з різними людьми;

• чинники розвитку й оптимального функціонування: реалізація соціальним оточенням фасілітативних настановлень у взаємодії з дитиною як провідного ставлення до неї; становлення просоціальної спрямованості дитини як носія соціальних здібностей;

• функціональні механізми: інтегративні системи когнітивно-емоційної активності психіки, які забезпечують спілкування та соціальну поведінку людини;

• чинники розвитку й оптимального функціонування: працездатність, активність, пластичність, реактивність ЦНС як первинного соматичного носія психічного; функціональне дозрівання пізнавальних та емоційних процесів.

Соціальна компетентність – система знань про соціальну дійсність, система складних соціальних вмінь та навичок взаємодії із навколишнім середовищем [5: 48].

Соціальні, економічні, політичні зміни, перебудова суспільної та індивідуальної свідомості пред'являють підвищені вимоги до соціальної компетентності. Стають соціально бажаними такі властивості особистості як компромісність, заповзятливість, практичність. В умовах соціальних змін великі вимоги пред'являються до швидкого засвоєння нових соціальних знань та вмінь, розширенню соціальної компетентності.

До теперішнього часу ще не склалося остаточного визначення соціальної компетентності. Так, наприклад, М. Аргайл називає наступні компоненти соціальної компетентності: соціальна сенситивність, основні навички взаємодії, навички схвалення та винагороди, рівновага та спокій як антитеза соціальній тривозі. Над моделями соціальної компетентності також працювали вчені Р. Сеслман, К. Рубин, Л. Роуз-Креснор, У. Пфінгстен, Р. Хінтч, Ю. Мель, Е. В. Кобилянська, В. Н. Куніцина, М. В. Осоріна та ін.

На підставі аналізу зарубіжної та вітчизняної літератури стає можливим виокремити наступну структуру соціальної компетентності:

• оперативна соціальна компетентність – знання про соціальні інститути і структури, їх представників в суспільстві; уявлення про функціонування соціальних груп, сучасної кон'юнктури, широти та вимог сучасного репертуару рольової поведінки, вимірюється загальна соціальна орієнтація та поінформованість;

• вербальна компетентність – доречність висловлювання, врахування контексту і підтексту висловлювання, відсутність труднощів у письмовому мовленні, варіативність інтерпретації інформації, гарна орієнтація в сфері оцінних стереотипів і шаблонів, множинність значень понять, які вживаються, метафоричність мови;

• комунікативна компетентність – володіння складними комунікативними навичками й вміннями, формування адекватних вмінь в нових соціальних структурах, знання культурних норм і обмежень в спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикету в сфері спілкування, дотримання пристойної поведінки, вихованість; орієнтація в комунікативних засобах, які притаманні національному, становому менталітету; засвоєння рольового репертуару в рамках конкретної професії;

• соціально-психологічна компетентність – міжособистісна орієнтація, знання про різноманітні соціальні ролі і засоби взаємодії; вміння розв'язувати міжособистісні проблеми; вироблені сценарії поведінки в складних, конфліктних ситуаціях;

• его-компетентність – усвідомлення національної, статевої, станової, групової приналежності, знання своїх сильних і слабких сторін, своїх можливостей та ресурсів, розуміння причин своїх промахів, помилок, знання про механізми саморегуляції та вміння користуватися ними, практичні психологічні знання про себе, отримані через життєвий досвід [6: 480].

Українські педагоги О. В. Овчарук, О.І. Пометун, О. І. Локшина, О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, С. Е. Трубачева, Л. І. Паращенко, Г. О. Фрейман визначають здатності, які передбачає соціальна компетентність:

• здатність аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегію свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм і правил, наявних в суспільстві, та інших чинників;

• здатність продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функцій в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими;

• здатність застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання;

• здатність спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій;

• здатність визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншим.

Соціальна компетентність – операціональне поняття, яке має часові та історичні рамки. Запорукою успішного функціонування людини в соціальних умовах, які постійно змінюються, є вироблення сценаріїв поведінки, які б відповідали новій соціальній дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т. В. Соціалізація статі та сексуальності. – Т.: Навчальна книга-Богдан, 2001. – 240с. : іл.
2. Кавалеров А. І., Бондаренко А. М. Соціальна адаптація: феномен і прояви. – О.: Астропринт, 2005. – 112с. – Бібліогр.: С. 105-109.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
4. Можливості корекції особистісних чинників соціально-психологічної адаптації / Ю. Бохонкова // Соц. психологія. – 2005. – N 2. – С. 45-54. – Бібліогр.: 11 назв. – укр.
5. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 176 с.
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Поголома В.М. Межличностное общение. Учебник для вузов. – Санкт-Петербург: Издательский центр «Питер», 2002. – 544 с.

УДК 821.111-3

Моисеенко И. М., Замковая Н. В.
(Таллинн, Эстония)

ЭТНИЧЕСКАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ ДВУЯЗЫЧНЫХ УЧАЩИХСЯ (РУССКО-ЭСТОНСКОЕ ДВУЯЗЫЧИЕ) В УСЛОВИЯХ ОБУЧЕНИЯ В ЭСТОНСКОЙ ШКОЛЕ

Метою пілотного дослідження, яке було проведене авторами, було виявлення етнічної самоідентифікації двомовних (російсько-естонська двомовність) учнів в умовах навчання в естонській школі.

Найбільш значущими факторами, виходячи з результатів, отриманих при анкетуванні, виявилися мова навчання в школі, мова, яка визнавалася рідною, домашня мова, а також ступінь володіння російською чи естонською мовами.

***Ключові слова:** «етнічна самоідентифікація» та «білінгвізм», суттєві ознаки яких дозволяють виявити фактори, що мають вплив на ототожнення себе з певною національною групою.*

Целью пилотного исследования, проведенного авторами, было выявление этнической самоидентификации двуязычных (русско-эстонское двуязычие) учащихся в условиях обучения в эстонской школе.

Наиболее значимыми факторами, исходя из результатов, полученных при анкетировании, оказались язык обучения в школе, язык, признаваемый родным, домашний язык, а также степень владения русским или эстонским языком.

***Ключевые слова:** «этническая самоидентификация» и «билингвизм», существенные признаки которых позволяют выявить факторы, оказывающие влияние на отождествление себя с определенной национальной группой.*

© Моисеенко И. М., Замковая Н. В., 2009

The principal concepts for this paper are «ethnic identification»and «bilingualism». There are some essential and distinctive features giving us an opportunity to discover factors influential enough to set a person upon identification oneself with certain national group. The aim of this pilot research was an investigation into ethnic self-identification of bilingual (Russian-Estonian bilingualism) students studying at Estonian school. According to the results of this pilot polling experiments the most significant factors appear to be the main language of learning at school, the native language of a student, a language spoken at home and language proficiency both in Russian and Estonian.

В современных геополитических условия вряд ли возможно себе представить этнически однородное государство. Даже в такой небольшой европейской стране, как Эстония, проживают представители более чем 120 национальностей. Однако самыми большими национальными группами на территории Эстонии являются эстонская (62%) и русская (30%), которые значительно различаются между собой. Эти различия связаны с экономическими, социальными и культурными условиями жизни, сложившимися в ходе истории. Необходимо отметить, что национальные особенности не вечны и не абсолютны: они изменяются на протяжении времени. Каждой национальной общности присущи свои черты, которые отличают ее от других. Одна из таких черт, именующаяся национальным характером, – это общность психической структуры, проявляющаяся через общую культуру [1]. Черты национального характера проявляются через группу, и, разумеется, нельзя абсолютизировать их, поскольку социальный фактор также играет немаловажную роль. Правильнее говорить не о наборе типичных черт, а об уровне их выраженности, специфике проявления.

Важной и необходимой частью существования и совершенствования как индивида, так и народа, является этническое самосознание.

Сущность понятия «этническая идентификация» может быть лучше понята с помощью анализа его этимологического происхождения. Термин «идентификация» восходит к латинскому глаголу *identificare* (отождествлять), который в свою очередь произошёл от латинского слова *idem* (тот же, такой же). Таким образом, термин используется для выражения значения одинаковости, похожести, сходности. Вторая часть рассматриваемого понятия имеет греческое происхождение (*etnikos*) и переводится как племенной, народный. Исторически этот термин используется для обозначения территориально объединённых людей. *Ethnos* по-гречески обозначает традицию, расположение или черту *Ethnos u etnikos*, рассмотренные одновременно, могут обозначать, таким образом, группу живущих вместе людей, которые разделяют и признают общие традиции. Объединяя дефиниции и интерпретации идентификации и этничности можно сделать вывод, что их сочетание означает одинаковость группы людей, которые разделяют общие традиции, обычаи, исторический опыт и в некоторых случаях географическое положение.

Понятие «этническая идентификация» неоднозначно. Обычно оно обозначает рассмотрение индивидом самого себя или рассмотрение его другими как принадлежащего к определённой этнической или культурной группе. Индивид может выбрать приобщение к определённой группе, особенно если другие предпочтения представляются значимы-

ми (например, человек имеет смешанное национальное или расовое происхождение). На предпочтения в выборе могут влиять расовые, родственные, символические и культурные факторы [2]. Расовые факторы включают использование физических и физиономистических характеристик, родственные факторы реферируют с происхождением индивида, его родителями и, такими понятиями, как «родина», «отчизна», «отечество», символические и культурные факторы включают такие образования, которые типизируют или представляют определенную этническую группу (праздники, еда, одежда, предметы быта и т.д.).

В настоящий момент наиболее широко используемой в психологии дефиницией является определение, развиваемое Финни. Она утверждает, что «этническая идентификация является динамическим, многоуровневым конструктом, который соотносится с самоопределением, или чувством осознания себя как члена определённой этнической группы» [3: 63]. С её точки зрения, человек приписывает себе определённый идентитет внутри контекста субгруппы, которая утверждает общих предков и разделяет как минимум одинаковую культуру, расу, религию, язык или место происхождения.

В социологии «национальный идентитет» – это, как отмечает Парсонс, соотнесение своего «я», самоотождествление с определенной группой. [4]. На формирование этнического идентитета оказывают влияние такие составляющие, как образование, средства массовой информации, литература, семья, друзья, политические и экономические интересы, социальная конкуренция и т.д. изменение идентитета может быть связано с переменами, происходящими в экономической структуре общества. В случае когда этнический идентитет по тем или иным причинам не поддерживается, а новый еще не сформирован, может возникнуть острая проблема «кризиса идентитета» [5].

Таким образом, в условиях взаимодействия нескольких языков и культур процесс этнической самоидентификации является весьма существенным как для конкретного индивида, так и для общества в целом, что и обусловило проблематику данной статьи, в которой, разумеется, невозможно рассмотреть все перечисленные выше факторы, влияющие на этническую самоидентификацию.

Для данной статьи основополагающим понятием является также понятие «двуязычие», или «билингвизм».

По мнению Аврорина [6: 51], «двуязычием следует признать одинаково свободное владение двумя языками». Однако в реальной жизни такое владение возможно лишь в исключительных случаях: владение одним языком обычно доминирует над владением другим.

Другим, важным, с точки зрения авторов статьи, является рассмотрение билингвизма в свете теории «языковых контактов». Как указывает Вайнрайх, [7: 22], «практику попеременного пользования двумя языками мы будем называть двуязычием, а лиц ее осуществляющих, – двуязычными». Билингвизм, или «владение двумя языками, иррегулярное переключение с одного языка на другой в зависимости от ситуации общения» [8: 9-10], являясь одной из частных проблем языковых контактов, привлекает внимание как лингвистов и психологов, так и методистов, ибо решение проблем, связанных с билингвизмом, логически предшествует научному обоснованию положений методики преподавания как родного, так и иностранного языков.

Щерба под двуязычием понимает «способность тех или иных групп населения объясняться на двух языках», «быть двуязычным значит принадлежать одновременно к двум различным группировкам» [9: 313]. Он отмечает два крайних случая билингвизма: 1) два языка никогда не встречаются: член двух взаимно исключающих друг друга групп никогда не имеет случая употреблять два языка вперемежку – так называемый «чистый» билингвизм; 2) люди постоянно переходят от одного языка к другому и употребляют то один, то другой язык – так называемый «смешанный» билингвизм. В последнем случае, как указываем Щерба, происходит смешение двух языков, их взаимопроникновение. Оценивая образовательное значение этих типов билингвизма, академик Щерба склоняется к тому, что второй тип билингвизма предпочтительнее, так как чередование двух языковых форм побуждает к сравнению, а следовательно, и большему осознанию их значения.

Формируется двуязычие или в детстве, или в условиях языковой среды, но его трудно развить, «просто изучая иностранный язык» [10: 309].

В настоящее время в мире насчитывается больше половины двуязычных людей (по разным оценкам от 60% до 75% всего населения) [11:296], поэтому задача их изучения является актуальной.

Объектом исследования авторов статьи явились двуязычные учащиеся, у которых билингвизм формировался в естественных условиях и, вероятно, является асимметричным (разная степень владения языками).

Целью пилотного исследования было выяснение этнической самоидентификации двуязычных (русско-эстонское двуязычие) учащихся в условия обучения в эстонской школе.

В нем приняли участие 20 учащихся гимназических классов школ с эстонским языком обучения в возрасте 17-19 лет из разных регионов Эстонии, участники олимпиады по русскому. Выбор возрастной группы был обусловлен тем, что этнический идентитет преимущественно формируется в подростковом возрасте [12].

Все они учились в школе с эстонским языком обучения с первого класса (это являлось одним из условий участия в олимпиаде). Большинство учащихся родились в Эстонии (18 из 20) и проживают здесь всю жизнь (исключение составляют два анкетируемых: один из них проживал в России 2 года, другой – 4 года проживал в Молдове, 5 лет в Германии).

Задачами анкетирования было:

Выяснить этническую самоидентификацию участников анкетирования, мотивацию отнесения к той или иной национальной общности;

Определить факторы, влияющие на самоидентификацию:

а) родной язык (по собственной оценке);

в) владение языками;

г) язык в семье;

д) родина родителей;

е) выбор языка обучения;

ж) самооценка владения русским языком;

з) владение русским и эстонским языком (в сравнении).

Как показали результаты анкетирования, эстонцами себя считают 5 человек, русскими – 6 человек, русскими эстонцами – 2 человека, скорее гражданином Эстонии – 1 человек, славянином – 1 человек, украинкой – 1 человек, осетинкой – 1 человек, не могут

отнести себя ни к одной национальности – 2 человека, не смог ответить на этот вопрос – 1 человек. На вопрос, почему анкетируемые относят себя к представителям той или иной национальности, были получены следующие ответы:

– считаю Эстонию своей родиной, выросла здесь (при отнесении себя к эстонской общности);

– говорю по-эстонски, по культуре и характеру я эстонка;

– национальность не имеет значения (не относит себя ни к одной национальности);

– русская, т.к. у меня много русских друзей и характер русский;

– живу «по культуре обеих стран» (отнесение себя к русским эстонцам);

– у меня есть частицы обеих культур (отнесение себя к русским эстонцам);

– русская, т.к. мой родной язык русский.

Одним из факторов, влияющим на самоидентификацию, является родной язык (в данном случае выяснялась самооценка анкетируемых). Как выяснилось, этническая самоидентификация анкетируемых и признание того или иного языка родным зачастую расходятся. Так, эстонский язык считают родным 4 человека, а эстонцами себя считают 5 человек; русский язык признают родным 11 учащихся, а с русскими идентифицируют себя только 6; два языка (русский и эстонский) считают родным 4 человека, а русскими эстонцами себя называют 2 человека. Несмотря на то, что осетинским языком не владеет ни один человек, все же одна девушка считает себя осетинкой. При столь малой выборке трудно проследить какие-либо четкие закономерности подобного несоответствия, тем более, что в анкете пилотного исследования не были представлены некоторые другие факторы, влияющие на процесс самоидентификации (например, расовые, родственные, символические, культурные и другие). На вопрос о том, почему анкетируемые считают родным тот или иной язык, получены следующие ответы:

– первый язык, на котором начал разговаривать;

– свободно владею;

– знаю с самого детства;

– говорю с рождения;

– говорят родители;

– домашний язык.

Как видно из ответов анкетируемых, большинство из них считают родным языком первый язык, язык, на котором говорят в семье. В том случае, когда в качестве родного называются два языка, очевидно, можно говорить о продуктивном координативном двуязычии [13: 55].

Характерно, что анкетируемые, как правило, владеют и другими языка (кроме русского и эстонского), среди которых были названы английский, немецкий, итальянский, осетинский, французский, украинский, испанский. Думается, что владение другими языками помогает осознать уровень владения родным языком (-ами), увидеть своеобразие собственного языка (-ов) и культуры (культур) среди других.

Как выяснилось, домашним языком является эстонский лишь в одном случае, в восьми семьях говорят по-русски, в восьми – в общении используется два языка (русский и эстонский), в одной семье говорят по-украински и в одной сразу на четырех языках. Эти

данные в определенной степени объясняют, почему родным назван русский язык или два языка (русский и эстонский).

Родина родителей, как показывают результаты анкетирования, напрямую не влияет на этническую самоидентификацию учащихся. В восьми семьях оба родители родились и выросли в Эстонии, в пяти семьях – один родитель, в двух семьях оба родителя родились и выросли в России, в пяти – один родитель, в двух семьях оба родителя родились и выросли в другой стране, в пяти – один родитель.

Во всех случаях языком обучения был выбран эстонский. В настоящей статье не представляется возможным дать комментарии по этому поводу, так как этот вопрос в настоящее время не изучен. Анализ анкет показывает, что это решение в основном принималось обоими родителями (9 ответов), матерью (5 ответов), отцом (3 ответа), дедушкой (1 ответ), самим ребенком (2 ответа). Важно отметить, что язык обучения в школе оказывает большое влияние на самоидентификацию учащихся: 9 человек из 20 считают себя эстонцами (в разной степени).

Свое владение русским языком учащиеся оценивают следующим образом: 3 человека считают, что они владеют русским языком в совершенстве, 9 находят, что они говорят по-русски свободно, но пишут с ошибками, 8 отмечают, что говорят хорошо, но у них не хватает слов для выражения мыслей, 4 считают, что они говорят и пишут с ошибками. Примечательно, что двое из считающих, что они в совершенстве владеют русским языком, относят себя к русским. Результаты анкетирования свидетельствуют о том, что, к сожалению, языковую компетенцию учащихся можно характеризовать как владение фамильярно-разговорным стилем, который отличается не только недостаточным лексическим запасом и бедностью фразеологических средств, но и неумением соблюдать стилистические нормы. Это говорит о том, что речевого развития двуязычных учащихся в эстонской речевой среде не происходит. Однако сами учащиеся это не всегда осознают (притом, что адекватно оценивают свое владение языком), и могут считать себя русскими, несмотря на то, что в ряде случаев невысоко оценивают свое владение русским языком, хотя зачастую осознание своего уровня владения языком влияет на самоидентификацию.

И наконец, давая сравнительную оценку своему владению русским и эстонским языками, учащиеся отмечают, что владеют одинаково хорошо обоими языками (5 ответов), лучше владеют эстонским языком (11 ответов), лучше владеют русским языком (3 ответа), знание обоих языков недостаточное (1 ответ). Полученные данные говорят о том, что на уровень владения языком оказывает влияние язык обучения в школе (эстонский), раннее двуязычие (в пяти случаях), район проживания (например, северо-запад Эстонии, население которого преимущественно русскоязычное).

В статье были рассмотрены лишь некоторые факторы, влияющие на процесс этнической самоидентификации учащихся-билингвов (русско-эстонское двуязычие), получающих образование в школе с эстонским (государственным) языком обучения. Результаты пилотного исследования показывают, что наиболее значимыми из них, учитывая ответы анкетируемых, являются язык обучения в школе, домашний язык, а также степень владения русским или эстонским языком.

ЛИТЕРАТУРА

1. Laanemäe A. Kulturoloogia. – Tallinn: A&L, 2007. – 398 с.
2. Cheung Y. W. Approaches to ethnicity: Clearing road blocks in the study of ethnicity and substance abuse. // International Journal of Addictions. – 28 (12). – С. 1209-1226.
3. Phinney J. S. Ethnic identity. // In A. E. Kazdin (Ed.), Encyclopedia of psychology, volume 3. – New York> Oxford University Press. – pp. 254-259.
4. Parsons T. The evolution of societies. – N.Y.: Englewood Cliffs, 1977. – 557 с.
5. Чепулкаускайте Е. Большинство-меньшинство: этнические отношения в современных государствах. – Интернет-журнал «Sociumas» – 1999. – №3 – Эл. Ресурс: <http://www.sociumas.lt/Rus/Nr3/mazumos.asp>.
6. Аврорин В. А. Двуязычие и школа //Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972. – С. 48-57.
7. Weinreich U. Languages in contact: findings and problems. – The Hague: Mouton, 1968. – 168 с.
8. Розенцвейг В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов // Новое в лингвистике. Вып. VI. Языковые контакты. – М.: Наука, 1972. – С.9-10.
9. Щерба Л. В. К вопросу о двуязычии //Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, Ленинградское отд-ние, 1974. – С.313-318.
10. Hint M. Keel on tõde on õige ja vale. Tartu: Ilmamaa, 2002. – 125 с.
11. Baker, C. Kakskeelne laps: Kakskeelsuse käsiraamat lapsevanematele ja õpetalatele. Teadus- ja Teadusministerium. – El Paradiso, 2005. – 302 с.
12. Children of immigrants form ethnic identity at Early Age. – Science Daily (Sep.25, 2007). – Эл. Ресурс: <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/09/07092410616.htm >.
13. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: издательство МГУ, 1969. – 96 с.

УДК 81.24 (73)

Білецька І. О.
(Умань, Україна)

ДВОМОВНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЄ ЯВИЩЕ

У статті узагальнено особливості функціонування двомовності у світі, виділено фактори, що впливають на її становлення, охарактеризовано специфіку білінгвального навчання, а також розглянуто досвід його застосування в одній з полікультурних держав – США.

Ключові слова: *двомовність, двомовна особистість, білінгвальна освіта, модель двомовного навчання.*

В статье обобщены особенности функционирования двуязычия в мире, выделены факторы, которые влияют на его становление, дана характеристика специфики

© Білецька І. О., 2009

билингвального обучения, а также рассмотрен опыт его использования в одной из поликультурных стран – США.

Ключевые слова: *двуязычие, двуязычная личность, билингвальное образование, модель двуязычного обучения.*

The peculiarities of functioning of bilingualism in the world are summarized, the factors influencing on its development are distinguished, special features of bilingual education and its usage in the USA are characterized in the article.

Key words: *bilingualism, bilingual person, bilingual education, a model of bilingual education.*

Люди, які виховувались у західному суспільстві, часто вважають, що одномовність, яка зазвичай притаманна їм, характерна фактично для всіх, за винятком невеликої кількості «особливих» людей. Проте, звичайно, вони помиляються. Багатомовність стала невід'ємною частиною життя сотень мільйонів людей у всьому світі. Незважаючи на відсутність статистичних даних, можна констатувати, що оскільки близько 5000 мов співіснує у менш, ніж 200 країнах, то є очевидним зростання кількості мовних контактів. Найсуттєвішим результатом цього процесу є полілінгвізм (багатомовність), який на рівні індивідуальних мовців проявляється на рівні білінгвізму (двомовності).

Широко поширена думка, що багатомовність не є загальним явищем, а підтримується політикою певних держав: менш ніж четверта частина націй світу офіційно визнає дві мови і лише шість – три або більше. Проте, якщо ми візьмемо кожну країну окремо, досліджуючи на так мовну політику, як носіїв мови, то перед нами вимальовується досить відмінна картина.

Фактично доведено, що не існує такого явища, як абсолютно одномовна держава. Навіть у тих країнах, що мають одну офіційну мову, якою спілкується більшість населення (наприклад, Велика Британія, США, Франція, Німеччина, Японія), завжди існують чисельні групи людей, що використовують інші мови. Так, у США близько 7 % населення постійно розмовляє не англійською мовою. У Великій Британії більше 100 мов меншин знаходиться у постійному вжитку. У Японії, одній з найбільш багатомовних країн, існують змішані групи мовців, які розмовляють китайською та корейською мовами. У Гані, Нігерії та багатьох інших африканських країнах, що визнають одну офіційну мову, 90 % населення регулярно використовує більше, як одну мову.

Цікавим іронічним фактом є те, що, можливо, існує більше двомовних людей в офіційно одномовних державах, ніж в офіційно двомовних країнах, тому що в останньому випадку існують тенденції до територіального поділу між групами (як, наприклад, у Бельгії, Швейцарії).

Науковим підгрунтям для вивчення проблеми багатомовності в цілому та двомовності зокрема є праці зарубіжних (Л. Бака, М. Берліц, Ф. Гуен, М. Суїт) та вітчизняних (Г. А. Гринюк, О. І. Литвинов, Н. А. Середа) вчених.

У нашій статті ми робимо спробу узагальнити особливості функціонування двомовності у світі, виділити фактори, що впливають на її становлення, охарактеризувати специфіку білінгвальної освіти, а також розглянути досвід однієї з полікультурних держав – США – щодо практики застосування двомовного навчання.

Пілотажний аналіз наукових досліджень, присвячених проблемі багатомовності, дає підстави стверджувати, що непросто узагальнити способи її утвердження в світі; на цей процес мають вплив різноманітні соціальні та культурні ситуації. У багатьох випадках більшість населення певної країни є двомовним (наприклад, широке використання іспанської мови та гуарані у Парагваї, де перша є офіційною мовою, а друга – національною), а часто їх може бути небагато. Основна частина двомовних людей може бути зосереджена у великих містах, або вони можуть проживати по всій країні з осередками у тих сільських місцевостях, де мови контактують. Двомовність може бути результатом довготривалого співіснування (як у випадку багатьох гастарбайтерських груп у Європі). Існує необхідність вивчення таких ситуацій на індивідуальному рівні, детально, щоб зробити правильні висновки щодо соціальних передумов і наслідків багатомовності.

Важливою характерною рисою цих ситуацій є їх мінливість. Рідко можна знайти суспільство, де мови є стійкими та збалансованими і де політика уряду виноситься на загальне обговорення. Зазвичай мовний баланс змінюється або спонтанно, або через тиск уряду. В деяких країнах рівень двомовності зростає (наприклад, у Швеції з часу Другої світової війни), в інших він зменшується, знижуючись до одномовності у другому і третьому поколіннях іммігрантів (наприклад, у США).

Майже не існує відмінностей між ситуацією, коли одна мова продовжує функціонувати, незважаючи на тиск впливових сусідів (збереження мови), і випадком, коли мова піддається цим впливам і мовці пристосовуються до домінуючої культури (зміщення мови). Інші можливі фактори включають інтенсивне запозичення словника однією з мов або виникнення нового «гібриду» як результат контакту. І, нарешті, як показує історія кельтських мов, контакт може призвести до повного знищення мови (вимирання мови).

Аналізуючи двомовність, необхідно диференціювати багатомасштабні дослідження багатомовних суспільств («суспільний» білінгвізм) і маломасштабні дослідження тих країн, в яких відбувається взаємодія двомовних мовців («індивідуальний» білінгвізм). У зв'язку з цим кілька фундаментальних питань потребує свого вирішення, а саме: як правильно ідентифікувати і трактувати поняття «двомовність» і яка її мета у двомовному суспільстві?

Говорячи про двомовну особистість, ми можемо в загальному стверджувати, що це людина, яка розмовляє двома мовами. Проте це визначення далеке від досконалості. Воно не може стосуватися тих, хто нерегулярно спілкується тією чи іншою мовою, або тих, хто взагалі не використовував мову протягом багатьох років (так звані «недіючі» двомовці). Таке визначення також не можна застосовувати у випадку, коли маються на увазі люди, які досягли бездоганних знань іноземної мови, але не спілкуються нею; або коли особистість навчилася читати іншою мовою, проте не вміє говорити чи писати нею. У такому трактуванні незрозумілий взаємозв'язок між різними мовами і різними діалектами, стилями чи рівнями однієї й тієї ж самої мови. І, крім цього всього, тут не йдеться мова про рівень знань та вмінь, якого потрібно набути для того, щоб мовець законно був визнаний білінгвістом.

Що стосується останнього, то людину можна вважати двомовцем, коли вона володіє іноземною мовою на такому ж рівні, як рідною. Але цей критерій не можна вважати досить

сильним. Люди, які досконало знають обидві мови, дійсно існують, але, швидше за все, вони є виключенням, а не правилом. Велика кількість білінгвістів не володіє двома мовами на однаковому рівні: одну мову вони знають краще або віддають перевагу якійсь одній мові у певних ситуаціях.

Найкраща можливість перетворити іноземну мову у засіб спілкування полягає у тому, щоб вона стала засобом викладання навчальних предметів, тобто перетворити навчання мов на систему двомовної освіти. Двомовну освіту можна трактувати як таку систему освіти, «… коли навчання відбувається двома мовами, з яких одна (частіше за все, але не завжди) – перша мова учнів» [1: 184].

Під двомовним навчанням розуміють таку організацію навчання, коли стає можливим використання більш ніж однієї мови як мови викладання. Друга мова, таким чином, є не лише об'єктом вивчення, але й водночас засобом спілкування, мовою викладання. Найрадикальнішою модлеллю двомовного навчання є мономовне навчання другої мови з самого початку навчання в школі. Це модель «early total immersion», яку застосовують у Канаді з середини 60-х років XX століття англомовні жителі при вивченні французької мови як мови меншої частини населення. Ці імерсійні моделі – моделі занурення у мову – істотно вплинули на шляхи реформ у методиці навчання іноземних мов [2: 66].

У практиці застосування білінгвального навчання виділяють три моделі двомовних програм навчання іноземних мов: програма збагачення, програма переходу та програма збереження мови.

Програма збагачення є більш прийнятною для дітей, які знаходяться на вищому соціальному щаблі, ніж інші. Іноземна мова вивчається ними більш інтенсивно і ефективно, використовуючись як мова навчання. При мовному зануренні вивчаються основи другої мови, тобто іноземна й рідна мови міняються місцями у шкільних навчальних програмах. Іншим варіантом може бути викладання предметів двома іноземними мовами.

Для двомовного навчання дітей національних меншин застосовується перехідна програма («traditional bilingual education»), за якою половина предметів викладають основною мовою, а інші – за двомовною чи багатомовною програмою з подальшою інтеграцією учнів в одномовний процес навчання в умовах багатомовної школи. Такі програми мають за мету прилучати дітей національних меншин до мови населення, кількість якого переважає.

Програми збереження мови спрямовані на вивчення культури етнічних іммігрантських меншостей та тих культур, яким загрожує вимирання. Спочатку створюються класи з рідною мовою, в яких друга мова виконує підпорядковану роль, забезпечуючи належний рівень соціалізації мови національних меншин, що перебуває під загрозою.

Двомовне навчання як найбільш ефективна форма навчання іноземних мов належить до типу навчання за програмою збагачення. Тут також існують різні моделі двомовного навчання, які мають одну загальну рису: іноземна мова є не об'єктом вивчення, а засобом отримання знань і, як наслідок, виникає подвійний ефект – одночасно набуваються нові знання і мовленнєві навички. При цьому сфера використання методу простягається від програми-максимум (повне занурення в мову) до послідовного використання іноземної мови як робочої у невеликих групах при навчанні окремих предметів чи якогось одного предмета [2: 67].

Двомовне навчання вже давно стало однією з форм організації навчання у школах Сполучених Штатів Америки, що зумовлено наступними історичними фактами становлення мовної освіти у цій країні. Необхідно зазначити, що у 1642 році Верховним судом Массачусеттса було прийнято закон, який вимагав від певної особи проведення опитування батьків та вчителів щодо того, якою мовою має відбуватись навчання їхніх дітей та учнів. Наприкінці XVII століття через різноманіття мов і релігій серед іммігрантів колоніальний уряд змушений був дозволити відкриття шкіл з різними мовами викладання.

Навчання іноземних мов у США почалось у колоніях вздовж східного узбережжя, де відбувалось ретельне і систематичне вивчення латинської мови. Переселенці з Франції та Німеччини заснували власні приватні школи, де їхні діти вивчали французьку і німецьку мови.

Нові припливи іммігрантів до Сполучених Штатів відбулися у 1830 та 1848 роках, спричинені революцією в Німеччині та в інших частинах Європи. З огляду на це в 50-х роках XIX століття у багатьох великих містах школи запровадили викладання німецької мови, проте латинська та грецька мови зберегли своє домінуюче значення. Поряд з цим англійська мова почала набувати статусу загальнодержавної, хоча й залишилась іноземною для частини населення.

У другій половині XIX століття зросла цікавість американського населення до вивчення французької мови, оскільки лідери боротьби за незалежність від Англії були франкофілами. Навчання французької мови здійснювалось у приватних школах. Війна за незалежність піднесла французьку мову до статусу найпопулярнішої іноземної мови у приватних школах, розташованих вздовж Атлантичного узбережжя, окрім Флориди. Проте престиж цієї мови впав після розгрому Франції Німеччиною у 1870-1871 роках.

У 1883 році у Сполучених Штатах було засновано Асоціацію сучасних мов Америки, але це мало незначний вплив на розвиток навчання іноземних мов у навчальних закладах у першому десятиріччі XX століття.

У XIX столітті найбільш вживаною мовою на сході залишилась французька мова, у Пенсільванії та на середньому заході – німецька, у Флориді, на південному заході і на заході – іспанська. Дві війни у XIX столітті (війна з Мексикою (1848), іспансько-американська війна (1898) спричинили зростання інтересу до культури Іспанії та вивчення мови цієї країни.

Кінець XIX – початок XX століття характеризується поселенням італійських іммігрантів у найважливіших американських містах уздовж узбережжя Атлантичного та Тихого океанів, у північних і центральних штатах. Проте італійська мова не стала провідною іноземною мовою, яка б вивчалася у навчальних закладах. Найбільша зацікавленість до вивчення італійської мови була виявлена у 30-х роках, але вона почала спадати після виступу Італії союзницею Німеччини у війні.

Аналіз теоретико-методичних джерел засвідчує, що з 1900 по 1917 роки вивчення іноземних мов у США обмежувалося німецькою і французькою, частково італійською та іспанською мовами. Така ситуація залишалася до Другої світової війни, після якої розпочалося навчання китайської, японської, португальської та російської мов на рівні спеціальних програм.

Вступ Сполучених Штатів до війни проти Німеччини у 1917 році спричинив оголошення викладання німецької мови поза законом законодавствами 22 штатів.

На початку 50-х років XX століття у доповіді ЮНЕСКО вимагалось забезпечити дітей різних країн світу освітою рідною мовою, що посилило увагу до навчання етнічних та расових меншин у США. Так, у 1974 році Верховний суд Сполучених Штатів зазначив, що діти китайських іммігрантів не отримують достатнього рівня освіти, що спричинено мовним бар'єром. Це стало причиною впровадження в країні двомовного навчання.

Теоретичні аспекти американської двомовної освіти було обґрунтовано наприкінці 60-70-х роках. Закон про двомовну освіту був прийнятий у 1968 році. У той час відбувалось відродження теорії культурного плюралізму, яка була запропонована школою Г. Каллена у 1920 році. За цим вченням двомовна освіта виступала одним з елементів культурної революції і її метою було створення двомовної чи багатомовної нації. Теорія двомовної освіти базується на таких принципах: іноземна мова засвоюється краще тоді, коли учні володіють рідною мовою; навчання іноземної мови повинно відбуватись як мінімум шість років у школі; навчальні предмети мають викладатись рідною мовою протягом кількох років, а англійська мова повинна вводитись поступово.

Необхідність функціонування двомовної освіти у США підтверджується наступними фактами. За даними Бюро перепису, в США проживає більше 30 млн. афроамериканців, 4 млн. азіоамериканців, 2 млн. індійців і 20 млн. латиноамериканців [3: 105]. У зв'язку з неперервним потоком іммігрантів, особливо з країн Латинської Америки, в ряді штатів (Техас, Каліфорнія, Флорида тощо) для більш як половини населення англійська мова не є рідною. В цілому в державі у повсякденному житті використовується більш як 300 різноманітних мов (із них 200 – мови корінних жителів, індійців), а в американських школах навчання здійснюється приблизно 80 мовами.

У Сполучених Штатах функціонує Дослідницький центр полікультурної освіти при Університеті штату Колорадо (м. Боулдер), який основну увагу зосереджує на білінгвальному навчанні, вирішенні проблем учнів – дітей емігрантів, підготовці вчителів до роботи з ними. Очолює Центр відомий спеціаліст у галузі білінгвального навчання Л. Бака [1: 91].

На сучасному етапі білінгвічна або бікультурна освіта передбачає використання двох мов у певні моменти навчання і базується на положенні, що мова й культура, яка якою володіє учень, – велика цінність. Ідея про зв'язок вивчення мови з культурою народу знайшла відображення у працях Ш. Швейцера, Е. Сімоне, які запропонували конкретну схему навчання, що містить основні відомості про звичаї й особливості носіїв мови, яка вивчається.

О. І. Литвинов виділяє наступні спільні завдання двомовної освіти:

– побудова суспільства, компетентного з мовного погляду;

– ліквідація перешкод на шляху до цілковитого опанування англійської;

– досягнення полікультурної писемності вчителів;

– розширення зони вживання двомовних програм із залученням до них учнів з різним рівнем володіння англійською мовою;

– підкреслення політичних та економічних переваг полімовної освіти [5: 125].

Звичайно, двомовна освіта має багато вагомих переваг над іншими програмами. Перш за все, вона має можливість опосередковано здійснювати вплив на мотивацію учнів навчатися, по-друге, пропагує та розвиває білінгвізм, по-третє, сприяє підвищенню статусу етнічних меншин і збереженню й розвитку вмираючих мов.

Таким чином, двомовна освіта набуває все вагомішого значення у зв'язку з нинішніми та майбутніми змінами у структурі населення. Так, за даними дослідження, проведеного Джиліан Стівенс (Іллінойський університет), загальна кількість американців, що не володіють англійською мовою як рідною, на 2000 рік становила 40 млн. більш нещодавні прогнози засвідчують, що кількість американців з іспанською мовою як першою незабаром зросте від 18 до 20 млн. передбачається збільшення чорношкірої молоді у віці до 18 років на 9 %, а також зростання вдвічі населення інших груп.

Незважаючи на позитивні сторони двомовної освіти, не можна не виділити кілька недоліків її функціонування. Двомовні програми можуть стати причиною скрути й навантаження двомовних вчителів, іноді вони розглядаються як нестабільні і такі, що знижують престиж школи. Також важко забезпечити кожну маленьку етнічну групу (а в одній школі їх може бути 6-8) необхідною кількістю підручників та вчителями. Двомовні програми за неправильного застосування можуть призвести до сепаратизму, якщо робитимуть надто великий акцент на національних відмінностях.

Отже, вплив ідей двомовного навчання на систему американської освіти очевидний. Американські спеціалісти в галузі білінгвальної освіти достатньо об'єктивно оцінюють як досягнуті результати, так і недоліки, усвідомлюють проблеми, поставлені перед ними, і готові їх вирішувати, рухаючись назустріч вимогам суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сигуан М., Макки У. Ф. Образование и двуязычие. – М.: Педагогика, 1990. – 268 с.
2. Гринюк Г. А., Середа Н. А., Спіцин Є. С. З досвіду білінгвального навчання іноземних мов у країнах Європи // Іноземні мови. – 1998. – № 1. – С. 66-70.
3. Малькова З. А. Тринадцать лет спустя: американская школа-96 // Педагогика. – 1996. – № 5. – С. 102-110.
4. Гаганова О. К. Поликультурное образование в США: теоретические основы и содержание // Педагогика. – 2005. – № 1. – С. 86-95.
5. Литвинов О. І. Двомовний аспект полікультурної освіти у школах США // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 119-127.

УДК 811.161.3 (07)

Волочко А. М.
(Минск, Беларусь)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В СИСТЕМЕ ВАРИАТИВНОГО КОМПОНЕНТА СОДЕРЖАНИЯ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Статья посвящена вопросам формирования лингвокультурологической компетенции при обучении белорусскому и русскому языкам. Данный вопрос рассматривается на примере вариативного компонента содержания языкового образования. Приводятся перечень и содержание факультативных занятий и курсов по выбору, решающих вопросы культурологического развития учащихся.

Ключевые слова: *лингвокультурологический подход, лингвокультурологическая компетенция, факультативные занятия, курсы по выбору, вариативный компонент.*

The article is dedicated to the questions of forming the lingo cultural competence of teaching Belarusian and Russian languages. The questions under consideration is discussed on the example of lots of variants of language contents education. The enumeration and contents of the optional courses and the elective courses which solve the questions of culturelorgical developments of pupils are given.

Key words: *the lingo cultural approach, the lingo cultural competence, the optional courses, the elective courses.*

Язык (белорусский, русский) является важнейшим средством развития и воспитания учащихся, поскольку способствует приобщению к духовно-нравственным ценностям, выработанным человечеством, развитию духовной, коммуникативной и художественной культуры в контексте языкового образования, воспитанию средствами языка гражданской позиции и чувства патриотизма.

Усваивая язык, школьник не только познает мир, но и учится жить в этом мире, глубже проникает в национальную, русскую и общемировую культуру, приобщается к духовным богатствам, хранимым языком, соотносит знания, получаемые на уроках, с опытом повседневной жизни, в результате чего приобретает ценностные ориентиры, осознает своё место в современном обществе, вырабатывает навыки общения в разных речевых ситуациях и в разных сферах деятельности, т.е. ученик в процессе обучения языку социализируется. Безусловно, при таком подходе к преподаванию языка расширяются его содержательные рамки как предмета обучения и воспитания. Именно поэтому внедрение лингвокультурологического подхода в преподавание языка, как показывает школьная практика, не только обогащает знания учащихся, но и влияет на формирование высоких гражданских и духовно-нравственных качеств личности.

Лингвокультурологический подход к преподаванию языков позволяет скоординировать все уровни владения языком, что дает возможность через слово (как единицу

© Волочко А. М., 2009

языка, речи и культуры) целенаправленно и систематически оказывать воздействие на формирование личности учащегося. Кроме того, лингвокультурологический подход ставит перед школой новую интегрированную задачу – нравственное и духовное воспитание учащихся на основе взаимодействия языка, литературы и культуры.

В последнее время определилось два направления решения проблемы культурологического подхода (а, следовательно, и формирования соответствующей компетенции), при обучении языкам [1]. Первый путь – обучение языку в контексте культуры, это значит введение в учебники, учебные пособия сведений о языке как передаче национальной культуры народа, познание и постижение культуры, выраженной в языке. Другой путь – познание культуры определенного народа в диалоге культур, в осознании самобытности и уникальности своего языка (культуры), а также воспитание уважения к национальной самобытности других народов, понимание национально-культурных отличий.

Нельзя не согласиться с тем, что опора на белорусскую (русскую) историю, культуру, литературу в процессе обучения белорусскому (русскому) языкам создаст максимальные условия для приобщения школьников к национальной культуре с помощью текстов культуроведческой направленности. Вместе с тем считаем, что более эффективное формирование лингвокультурологической компетенции учащихся может быть обеспечено с помощью факультативных занятий и курсов по выбору, которые являются обязательными в составе вариативного компонента содержания языкового образования в Республике Беларусь. В задачи таких курсов входит: расширение и углубление знаний по предмету, усовершенствование культуры речи учащихся, подготовка их к осознанному профессиональному выбору, а также общее культурное развитие, умение ориентироваться в мире научных, художественных, культурных ценностей и т.д. А это значит, что вариативный компонент общего среднего языкового образования имеет несколько направлений: **вводные курсы**, обеспечивающие первичное введение учащихся в специальность; **развивающие** (общекультурные) **курсы**, имеющие своей целью удовлетворение познавательных интересов школьников в той или иной области, не представленной в инвариантном компоненте содержания образования; **углубляющие курсы**, которые дополняют основной предмет, расширяют, углубляют знания, умения и навыки учащихся.

В методике преподавания языков в Республике Беларусь вопросам формирования лингвокультурологической компетенции уделяется специальное внимание не только в системе инвариантного компонента общего среднего языкового образования, но и в системе вариативного компонента, который должен рассматриваться «в контексте подготовки школьников к профессиональному самоопределению» [2: 4] и имеет целью осуществление профильной дифференциации с учетом специфики образовательного учреждения и интересов учащихся.

Вариативный компонент, разработанный в лаборатории языкового образования Научно-методического учреждения «Национальный институт образования» Министерства образования Республики Беларусь, содействует удовлетворению разнообразных образовательных требований учащихся с учетом их интересов, способностей и профессиональных намерений.

Вариативный компонент языкового образования реализуется через факультативные занятия и курсы по выбору в системе допрофильной подготовки и профильного обучения.

Культурологическая направленность вариативного компонента содержания образования по белорусскому и русскому языкам в системе допрофильной подготовки реализуется при помощи таких факультативных занятий, как ***«Мой родны кут...» (краіназнаўства), «Мовы народаў свету», «Беларуская антрапаніміка» (Пра што гавораць імёны), «Беларуская тапаніміка» (Назвы роднага краю), «Слова о добром и прекрасном», «Из истории семантики»***.

Факультативные занятия *«Мой родны кут…» (краіназнаўства)* для 5 класса направлены на осмысление школьниками средствами языка малой и большой Родины как наибольшей ценности, понимание сущности белорусского национального характера, воспитание у школьников бережных отношений к природе родного края, стремление изучать культуру, жизнь и быт белорусского народа.

На материале курса *«Беларуская антрапаніміка» (Пра што гавораць імёны)* на уроках белорусского языка в 8 классе школьники знакомятся с основными понятиями антропонимики, именами, отчествами, фамилиями и псевдонимами как источником изучения истории, жизни и быта народа, особенностями их образования, функционирования в неофициальной и официальной речи, в фольклорных и художественных текстах.

Содержание курса *«Беларуская тапаніміка» (Назвы роднага краю)* для 9 класа дает возможность познакомить учащихся с понятиями топонимики, сосредоточиться на общебелорусском и региональном материалах, исследовать функционирование топонимов и микротопонимов в произведениях устного народного творчества и художественной литературы.

Знакомству школьников со словом и художественным текстом посвящены факультативные занятия *«Слова о добром и прекрасном»* на уроках русского языка в 5 – 6 классах. Основные задачи предлагаемых факультативных занятий: расширение, углубление знаний учащихся о слове; постижение школьниками изобразительно-выразительных возможностей слова на основе изучения литературных произведений и анализа учебных художественных текстов; качественное обогащение словаря учащихся.

На факультативных занятиях *«Из истории семантики»* в 7 – 8 классах рассматривается история жизни слов, их значений. История языковых значений неразрывно связана с историей самого общества, его культурой, так как языковая семантика отражает реальную действительность. Слово изучается в двухмерном пространстве – истории языка и формирования культуры. Знакомясь с происхождением своих имён, фамилий, белорусских городов, рек, озёр, учащиеся имеют возможность приобщиться к истории и культуре своего народа.

Культурологическая направленность вариативного компонента содержания образования по белорусскому и русскому языкам в системе профильного обучения (10 – 11 классы) реализуется через такие курсы по выбору, как ***«Беларуская традыцыйная культура ў люстэрку мовы», «Мова і культура», «Язык и общество».***

В контексте взаимосвязанного изучения языка и традиционной культуры белорусского народа при изучении курса по выбору *«Беларуская традыцыйная культура ў люстэрку мовы»* в 10 классе объектом внимания становятся культурно окрашенные языковые единицы, которые тем или иным образом отображают связь языка и культуры: названия предметов и явлений традиционного белорусского быта; безэквивалентная лексика; мифологизированные языковые единицы, обрядово-ритуальные формы культуры, закрепленные в фразеологизмах, образно-метафорических единицах; пословицы и поговорки, происхождение и функционирование которых связано с традиционной культурой белоруссов; символы национальной культуры; традиционные формы речевого поведения; тексты как единицы культуры.

Обобщающий курс по выбору *«Мова і культура»* для 11 класса ориентирует на выработку у учащихся представлений о белорусском языке как феномене культуры, как средства отображения социальной жизни человека, а также ту культурно-историческую среду, которая формирует личность, способную овладевать духовным богатством своего народа, совокупной культурой в ее социальном и бытовом аспектах.

Курс по выбору *«Язык и общество»* акцентирует внимание на том, что с помощью языка передаются культурные и интеллектуальные богатства из поколения в поколение, именно хорошее владение русским языком дает личности возможность полно реализовать себя в профессии и в творчестве, поскольку качество языковой среды свидетельствует о духовном здоровье общества.

Таким образом, культурологическому развитию учащихся в системе вариативного компонента языкового (белорусский и русский языки) образования уделяется большое внимание. На факультативных занятиях и курсах по выбору в системе допрофильной подготовки и профильного обучения учащиеся имеют возможность глубже познать возможности языка как феномена культуры, приобщиться к ценностям национальной, русской и мировой культуры, осознать красоту, выразительность и эстетические возможности белорусского и русского языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Быстрова Е. А. Культуроведческий аспект преподавания русского языка в национальной школе // Русская словесность. – 2001. – № 8. – С. 66 – 74.
2. Пальчик Г. В. Организационно-теоретические основания разработки вариативного компонента содержания общего среднего образования // Кіраванне ў адукацыі. – 2006. – № 8. – С. 3 – 10.

УДК 373.881.116.11/477

Малыхина Е. В.
(Одесса, Украина)

ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРИРОВАННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ В ШКОЛЕ

В данной статье рассматривается актуальная для современной Украины проблема: интегрированное изучение русского и украинского языков. Основываясь на целесообразности сопоставительного изучения языков, автор предлагает разработать согласованные программы по русскому и украинскому языкам. По мнению автора, это может привести к развитию интереса к изучению обоих языков, повышению уровня владения ими.

Ключевые слова: *сопоставительное изучение языков, согласование программ, двуязычие, интерференция, транспозиция.*

У статі розглядається актуальна для сучасної України проблема: інтегроване вивчення російської та української мов. Виходячи з доцільності порівняльного вивчення мов, автор пропонує створити узгоджені програми з російської та української мов. На думку автора, це сприятиме розвиткові інтересу до вивчення обох мов, підвищенню рівня володіння ними.

Ключові слова: *порівняльне вивчення мов, узгодження програм, двомовність, інтерференція, транспозиція.*

Integrated study of Russian and Ukrainian languages is considered in given clause as the actual problem for modern Ukraine. Basing on expediency of comparative study of the two languages, the author suggests developing the coordinated programs on Russian and Ukrainian. In her opinion, it can result development of the interest to study of both languages, increasing the level of mastering of them.

Key words: *comparative study of the languages, the coordination of programs,* ***interference, transposition.***

Языковая ситуация понимается как совокупность языков и их вариантов (диалектов, жаргонов, функциональных стилей и других форм существования языка), обслуживающих некоторый социум в границах определенного региона, политико-территориального объединения или государства. Общеизвестно, что Украина, неоднородна в этническом отношении. В современной Украине взаимоотношения этносов, составляющих украинский народ, порождает такие проблемы языкового характера, которые в большинстве цивилизованных стран давно решены. В нашем же государстве использование, а значит, и изучение языков в учебных заведениях определяется в основном на уровне не науки, а политики. И хотя различных языков национальных меньшинств в Украине более 100, основной конфликт – «взаимоотношения» украинского и русского языков. Политизированная языковая ситуация требует разумного решения. Что же касается самих языков, то, как близкородственные, украинский и русский языки

© Малыхина Е. В., 2009

имеют большие возможности для интеграции и взаимообогащения как в плане обучения, так и функционирования.

Относительно особенностей обучения близкородственным языкам писалось давно и много. В наше время в теоретическом плане эта проблема в принципе решённая: ещё в 1924 году Л. А. Булаховский писал о целесообразности сопоставительного обучения близкородственным языкам как наиболее перспективного. Этим вопросам (прежде всего интерференции и транспозиции языковых навыков) посвящены исследования многих учёных: (С. Ф. Жуйков, А. П. Клименко, А. А. Леонтьев, А. М. Орлова, А. Е. Супрун, Л. А. Шварц и др.). Тем не менее проблема обучения близкородственным языкам продолжает оставаться нерешённой – в практическом плане, средствами методики. Это, на наш взгляд, должно стать предметом пристального внимания методистов и авторов учебников как русского, так и украинского языков.

В последнее время на Украине данной проблеме больше внимания уделялось лингвистами (Е. В. Бондарец, Л. П. Иванова, И. А. Огуреева, Г. Д. Павлова, А. Н. Рудяков и др.), а не методистами. Работы украинских учёных-методистов (Ф. С. Арват, Н. Н. Арват, Е. П. Голобородько, Г. А. Иваницкая, Е. В. Малыхина, Н. А. Пашковская и др.) в основном относятся к концу прошлого столетия. Вероятно, в какой-то мере спад интереса к этому вопросу объясняется и изменениями, произошедшими в жизни Украины и в статусе русского языка.

Цель нашей статьи состоит в попытке сориентироваться в проблеме двуязычия, опираясь на опыт других государств, и предложить новый подход к решению проблемы преподавания русского и украинского языков в современной Украине.

Двуязычие и даже многоязычие (ситуация, при которой на одной территории функционируют несколько языков) все шире распространяется в современном мире. В этом легко убедиться: в Финляндии, Бельгии, Беларуси – по два государственных языка; в Швейцарии – **четыре** языка (немецкий, французский, итальянский, ретороманский); в Испании один государственный язык и три официальных: в автономных провинциях Каталония, Валенсия и Балеарские острова – каталанский, в Галисии – галисийский, в Стране Басков – баскский (во всех провинциях статус официального языка имеет также и испанский).

Следовательно, одноязычие вовсе не преобладает на земном шаре. Напротив, более обычны многоязычные ситуации, разнообразие которых на Земле огромно. Высказывается мнение, что «тенденция движения моноязычных языковых коллективов (сициалем) в сторону развития полиязычия, является универсальной для 21 века и всех последующих веков [1: 7].

Очевидно, что интенсивные и долговременные контакты народов приводят к двуязычию. При этом совместное функционирование разных языков в одном социуме характеризуется следующими тенденциями: с одной стороны, возрастает объем коммуникации на каждом языке, расширяются их социальные функции; с другой стороны, идет процесс дифференциации языков в функциональном отношении (аналогично стилистической дифференциации языка в одноязычной ситуации). Такая координация языков, отношения взаимного функционального дополнения в рамках социума способствуют превращению двуязычия в единую функциональную систему, что обусловливает целесообразность и поэтому устойчивость двуязычных ситуаций [2].

Многоязычность социума благотворно влияет и на уровень его толерантности. Так, проводившиеся в Украине социологические исследования подтвердили более низкий конфликтный потенциал тех респондентов, которые свободно владеют и русским, и украинским языками, в сравнении с «моноязычными». На востоке Украины этнографы уже отмечают феномен формирования синтетического сообщества, которое равным образом идентифицирует себя с обоими этносами. Возможно, в этом кроется основа той социальной терпимости, которую устойчиво демонстрировал украинский социум [3].

Украина пока еще располагает возможностью стать страной гармонично поликультурной и многоязычной. Это единственная языковая политика, имеющая перспективу. Тем более – в обществе существует настоятельная потребность в этом.

Исторически сложившееся двуязычие в Украине даёт уникальные возможности для эффективного использования и мирного сосуществования обоих языков – украинского и русского. Важно подчеркнуть, что (по данным Института социологии НАНУ) большинство родители желают, чтобы их дети владели как украинским, так и русским языком.

Однако, к сожалению, резкое сокращение количества школ с русским языком обучения, особенно в так называемых «русскоязычных регионах», приводит, во-первых, к социальной напряжённости, а во-вторых, снижает качество обучения и русского, и украинского языков.

На наш взгляд, следует сосредоточить внимание не на бесперспективном «перетягивании каната», доказывания друг другу преимущества одного языка по сравнению с другим, а найти разумный компромисс. Имеется в виду, что учёным и практикам целесообразно совместными усилиями попытаться по-новому отнестись к преподаванию двух близкородственных языков – русскому и украинскому. Мы видим этот путь в интегрированном преподавании данных языков. Хочется подчеркнуть, что высказанные нами предложения следует рассматривать как первые шаги, общие идеи, нуждающиеся в детальной проработке.

Считаем необходимым напомнить, что близкое родство языков приводит как к негативным, так и позитивным явлениям.

Функционирование двух близкородственных языков – украинского и русского – имеет свои особенности, некоторые из которых можно расценить как негативные для них обоих: искажаются и русский и украинский языки, причём на всех языковых уровнях.

Невозможно не учитывать, что в сознании человека оба используемые им языка всегда взаимосвязаны, а привычка переходить от одного языка к другому приводит к тому, что элементы одной языковой системы переходят в другую. Если процесс обучения двум близкородственным языкам организовать неправильно или просто пустить на самотёк, это приведёт к бесконтрольной интерференции, почвой для которой является неразличение элементов двух систем, т.е. имеет место модель совмещённого порождения текстов на родном и втором языках. Именно преодоление совмещённости оказывается главной трудностью при обучении второму близкородственному языку. Следовательно, обучение второму языку надо строить так, чтобы у человека складывалась система второго языка как автономная. Доказано (С. Ф. Жуйков, А. М. Орлова, И. П. Павлов, Л. А. Шварц и др.), что репродуктивного торможения можно избежать, если приёмы обучения направлены на сопоставление и дифференциацию тормозящих друг друга

явлений, а не на механическое запоминание автономного материала. Значит, решить проблему репродуктивного торможения можно только с помощью использования приёма сопоставления взаимосмешиваемых языковых фактов.

В то же время в условиях взаимодействия двух близкородственных языков имеет место и транспозиция – положительный перенос знаний и навыков одного языка в другой, что создаёт благоприятные условия для изучения обоих языков. Знания, умения, навыки одного языка, переносясь в другой, помогают обучающемуся понять и легче воспринять систему изучаемого языка. Понятно: для того, чтобы обеспечить сопоставительное изучение взаимосмешиваемых понятий (с целью избежания бесконтрольной интерференции), необходимо, чтобы знания, умения и навыки родного языка (русского или украинского) были сформированы полноценными и прочными. Точно так же неглубокие и неточные знания не могут служить основой для транспозиции.

Практика показывает, что чрезвычайно сложно преподавателю скорректировать эти аспекты. Не в лучшем положении и авторы учебников, поскольку часов на изучение языка так мало, что вопросы сопоставительного изучения языков отходят на второй план, носят характер фрагментарный и формальный. Чаще всего это не приносит пользы учащимся, даже сбивает их с толку.

Поскольку сейчас школьные программы по родному и второму (близкородственному) языкам создаются и реализуются автономно, независимо друг от друга, это не позволяет полноценно учитывать явления интерференции и транспозиции, осуществлять опору на родной язык (это касается как русского, так и украинского языков). Но для того чтобы успешно обучать родному и второму языкам, необходимо учитывать не только специфику усвоения каждого из них, но и не забывать о главном: усвоение системы близкородственного языка базируется на системе родного. Но при таком ничтожно малом количестве учебных часов, отведённых на изучение родного языка, невозможно добиться его качественного усвоения. Выход, как мы уже неоднократно говорили и писали [4: 455-458; 5: 67-71], видится в создании интегрированных программ и учебников по русскому и украинскому языкам.

Суть идеи в том, что такие программы необходимо тщательно скоординировать. Во-первых, упорядочить основной материал, подлежащий изучению и на родном, и на втором языках. Во-вторых, предусмотреть использование транспозиции и интерференции при их изучении (заложив их в программы). Начинать создание таких интегрированных программ следует со второго класса. Технологический вывод такой: то, что в двух близкородственных языках различается, то и должно быть разделено и отработано сразу, а то, что является общим, необходимо использовать для интенсификации этого процесса, сокращая время освоения схожего материала. Близость языков, таким образом, освобождает от необходимости тратить время на изучение многих элементарных явлений, без которых однако овладение языком невозможно.

Насущной необходимостью является и создание соответствующих программам интегрированных учебников (ещё лучше – учебно-методических комплексов), которые следует рассматривать как сценарий будущих уроков. В таких учебно-методических комплексах (прежде всего – в учебнике) должен содержаться в систематизированном виде весь необходимый дидактическим материалом.

Наличие интегрированных программ, как мы верим, поможет авторам учебников по украинскому и русскому языкам создать учебно-методическое обеспечение действительно нового поколения, отвечающее требования времени – началу 21 века.

Несомненно, это предполагает большую работу по созданию таких согласованных программ и учебников, которую и следует, на наш взгляд, взять на себя Министерству, поскольку проделать такую работу в одиночку не представляется возможным. Да и сами такие программы и учебники, реализующие их, предполагают толерантное отношение к изучаемым языкам, принятие двуязычия как неизбежности – на государственном уровне.

Выводы очевидны: необходимо перестать бороться между собой, доказывая, чей язык лучше – бессмысленное, бесперспективное занятие. Приняв наличие двуязы-чия/многоязычия в Украине как данность, постараться изменить сами подходы к изучению языков, попытаться, например, хотя бы для начала, обсудить возможность совмещения школьных программ по украинскому и русскому языкам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рудяков А. Н. Двуязычие как предпосылка интеграции украинского общества //Культура народов Причерноморья. – № 82. – Т. 1. – 2006.
2. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. – М., 2000.
3. Гуцал А. Украина на пороге третьего тысячелетия. Дороги, которые мы выбираем.// ЗН. № 31(304)5 – 11 авг. – 2000.
4. Малыхина Е. В. Обучение русскому языку в Украине: решаемые и нерешаемые проблемы //Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания в школе и вузе: С. науч. тр. – К., 2006.
5. Малихіна О. В. Методика і технологія навчання рідної мови на мотиваційних засадах //Мотиваційні основи навчальної діяльності школярів (монографія) /О. В. Малихіна, Л. В. Москалюк, О. Ю. Крюченкова, К. М. Слесик; За ред. О. В. Малихіної. – Одеса: Атлант, 2008.

УДК 372.461

Сіранчук Н. М.
(Рівне, Україна)

РОЗВИТОК ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В статье рассматривается развитие образной речи младших школьников в процессе изучения украинского языка. Проективная модель развития образной речи построена в соответствии с тремя взаимосвязанными направлениями: учет психолого-лингвистической организации образноречевого процесса; анализ и интерпретация

© Сіранчук Н. М., 2009

текстов художественного стиля; работа с лексико-грамматическими выразителями образности.

***Ключевые слова**: образная речь, выразители образности, образноречевые умения фасилитированная дискуссия, художественно-речевая деятельность.*

These experimental methods are designed and the determined technologies of the figurative speech development of younger pupils are taken as a basis. The method of facilitative speech is taken to consideration and exercises of creative nature that promote the development of the skills to use the expressions of figurativeness in speech.

There were conducted the tests to check the efficiency of the designed methods and they have displayed the significant growing of the amount of students that have high and sufficient level of the figurative speech development.

***Key words**: figurative speech, expressions of figurativeness, figurative speech skills, facilitative debate, creative speaking activity.*

Виховання мовленнєвої культури тісно пов'язане з оволодінням мовними засобами в будь-якій мовленнєвій ситуації, уміннями користуватися багатством української мови, правильно і виразно висловлювати свої думки (текстотворення). Формування у молодших школярів умінь і навичок користуватися мовними засобами у процесі сприймання, розуміння і продукування текстів усної і письмової форм є провідною метою навчання української мови. Від того, як учень володіє цими формами мовленнєвої діяльності, залежить його внутрішня культура, моральні переконання та естетичні ідеали. Образне мовлення є показником якісного, емоційно багатого мовлення і виступає для учнів початкових класів як мовлення, в якому передбачається вживання слів і словосполучень у незвичайному метафоричному значенні, що дає можливість художньо відтворювати дійсність.

Важливість розвитку образного мовлення з опорою на всі види мовленнєвої діяльності не завжди усвідомлюється вчителями початкових класів. А через відсутність необхідних рекомендацій ця проблема в шкільній практиці розв'язується повільно. Школярі нерідко зазнають труднощів в усному і писемному викладі своїх думок, без відповідного розуміння сприймають і застосовують художні засоби текстів, без бажання виконують творчі роботи. Отже, виникає потреба в пошуках шляхів подолання наявних недоліків, у визначенні оптимальних методик посилення мовленнєвої спрямованості уроків української мови, зокрема уроків з розвитку зв'язного мовлення, у побудові цілеспрямованої системи роботи з розвитку образного мовлення молодших школярів, що є одним із показників якісного мовлення, важливого складового виховання культури мовлення і культури спілкування.

Експериментальною методикою розвитку образного мовлення молодших школярів (2-4 класи) – визначено лінгводидактичні технології розвитку образного мовлення молодших школярів; опрацьовано та обґрунтовано проективну модель розвитку образного мовлення; розроблено систему образномовленнєвих вправ у 2-4 класах у процесі вивчення частин мови; визначено наукові засади та програму експериментально-дослідного навчання, подано його результати.

Технології образномовленнєвого спрямування ґрунтуються на *загальнодидактичних принципах* (науковості, доступності, розвивального характеру навчання, систематичності і послідовності, наступності і перспективності, зв'язку теорії з практикою) та

лінгводидактичних – мовленнєве спрямування уроку, взаємозв'язок усіх сторін мови в процесі навчання, єдність образного мовлення і образного мислення, забезпечення емоційного тла і цілеспрямованого сприйняття наочного матеріалу з використанням доцільної лексики. Дотриманням означених принципів створюються умови для використання методів навчання образного мовлення.

Аналіз підходів до класифікації методів навчання образного мовлення засвідчив найбільш прийнятні для нашого дослідження – *за джерелами передачі і характером сприйняття інформації*. Отже, методи, які застосовувались в експериментальному дослідженні, поділяються на *словесні, наочні і практичні(вправи)*[1:12]. До *наочних* відносимо ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження; до *словесних* – розповідь (художня, описова); пояснення, бесіда, дискусія (фасилітована), драматизація; до *практичних(вправи)* – підготовчі, вступні, пробні, тренувальні, творчі, контрольні. Використання означених методів сприяє засвоєнню виразників образності на різних мовних рівнях.

Ефективним виявився метод фасилітованої дискусії, який сприяє розвиткові образного мовлення і являв собою колективне обговорення об'єкта, що спостерігається (витвору живопису, природного явища і т.п.), спирався на певну послідовність запитань учителя відповідно до особливостей розвитку візуального мислення і техніки перефразування думки дитини. Така інтегративна технологія забезпечує глибоке розуміння й використання образномовленнєвих висловлювань.

Реалізація визначених методів відбувається шляхом застосування прийомів *зіставлення і протиставлення; відбору мовного матеріалу; цілеспрямованого спостереження; переконструювання; використання багатофункціональної наочності (текстово-ілюстративної, текстово-ігрової, опорно-узагальнюючої, словесно-графічної); застосування психолінгвістичних прийомів «Віднови картину» та трансформації внутрішнього образного мовлення в зовнішнє.*

Для забезпечення ефективності методики в дослідному навчанні на основі виділених технологій створено *модель формування образномовленнєвих умінь учнів початкових класів* (рисунок 1.).

Розроблена методика розвитку образного мовлення молодших школярів підпорядкована *зовнішній і внутрішній систематизації*.

До *зовнішньої* відносимо те, що *пропедевтичний етап* охоплює всі уроки на вивчення частин мови та уроки розвитку мовлення в *другому класі*, *ознайомлювальний етап* вміщує всі теми на вивчення повнозначних частин мови та уроки розвитку мовлення в *третьому класі*, *творчий етап* охоплює всі теми на вивчення повнозначних частин мови та уроки розвитку мовлення в *четвертому класі.*

До *внутрішньої систематизації* відносимо забезпечення поетапного процесу формування образномовленнєвих умінь – *пропедевтичний етап* для образного мовлення та *початковий* відповідно до граматичного матеріалу; *ознайомлювальний етап* для образного мовлення та *закріплюючий* відповідно граматичного матеріалу; *творчий етап* для образного мовлення та *застосування* відповідно граматичного матеріалу.

На кожному з етапів розвитку образного мовлення, ураховуючи природу навчального матеріалу, робота спрямовувалась за специфічними напрямами: *аналіз та інтерпретація текстів художнього стилю, робота над лексико-граматичними виразниками*

образності, робота над психолого-лінгвістичною організацією образно-мовленнєвого процесу. Розроблено систему вправ, яка відповідає зазначеним напрямам, спрямована на розвиток вмінь подумки вилучати слово із звичних сполучень і включати в нові. Це сприяє гнучкості зв'язків, які лежать в основі знання цих слів і тому корисне для кращого засвоєння значення слова. Учні мають чималий запас слів рідної мови, але не вміють користуватись цим запасом. Вправи сприяють виробленню звички швидко і правильно актуалізувати потрібне слово і потрібну граматичну форму. Впровадження системи вправ має здійснюватись за таким *змістовим напрямом* – засвоєння норм сучасного літературного мовлення (орфоепічна та граматична правильність); розвиток навичок активної роботи зі словом (точність, чистота, багатство мовлення); формування вмінь і навичок діалогічного висловлювання (доречність, мовленнєвий етикет) і монологічного (логічність, виразність).

Порівняльна характеристика рівнів розвитку образного мовлення учнів показала, що в експериментальних класах відбувся значний перерозподіл учнів щодо рівнів розвитку в них образного мовлення. Якщо до навчання високий рівень був властивий 5,7% учнів, то після нього – 12,5% з них у 4 класі. Контрольний зріз учнів експериментальних класів засвідчив значне покращення лексико-граматичного наповнення і композиційної структури мовлення, вміння обґрунтовувати власні судження. Констатувальним зрізом достатній рівень розвитку образного мовлення було виявлено у 12,6% школярів, контрольним – у 51,2%. Середній рівень розвитку образного мовлення на початковому етапі засвідчили 59,2% учнів, на підсумковому – 26,1%. Якщо на констатувальному етапі низький рівень розвитку образного мовлення продемонстрували 22,5% учнів експериментальних класів, то за результатами контрольного зрізу його отримало 10,2% учнів. Порівняльний аналіз рівнів розвитку образного мовлення в учнів КК та ЕК до і після навчання подано в табл.1 і табл.2.

Розроблена методика позитивно вплинула на рівень розвитку образного мовлення молодших школярів. Учні експериментальних класів навчилися будувати зв'язні висловлювання з обґрунтуванням своїх суджень, використовуючи в них виразники образності. Усі висловлювання учнів експериментальних класів на контрольному зрізі відрізняються емоційно-інтонаційною виразністю. Отже, можна зауважити, що образне мовлення учнів експериментальних класів змінилося за всіма визначеними критеріями і показниками.

У процесі дослідження дійшли таких висновків:

Констатувальний зріз, проведений у школах різних регіонів, свідчить, що переважна більшість школярів знаходиться на *середньому рівні* оволодіння образним мовленням (у 3 класах – 55,5% ЕГ і 55,4% КГ; у 4 класах – 59,2% ЕГ і 59% КГ) та *низькому* (у 3 класах – 30% ЕГ і 30,2% КГ; у 4 класах – 22,5% ЕГ і 22,7% КГ). Учням важко образно висловлювати думки, у процесі використання виражальних засобів, вони відчувають труднощі, не завжди розуміють призначення образномовленнєвих одиниць і способи їх застосування, у них недостатньо розвинені навички творення текстів різного стильового спрямування.

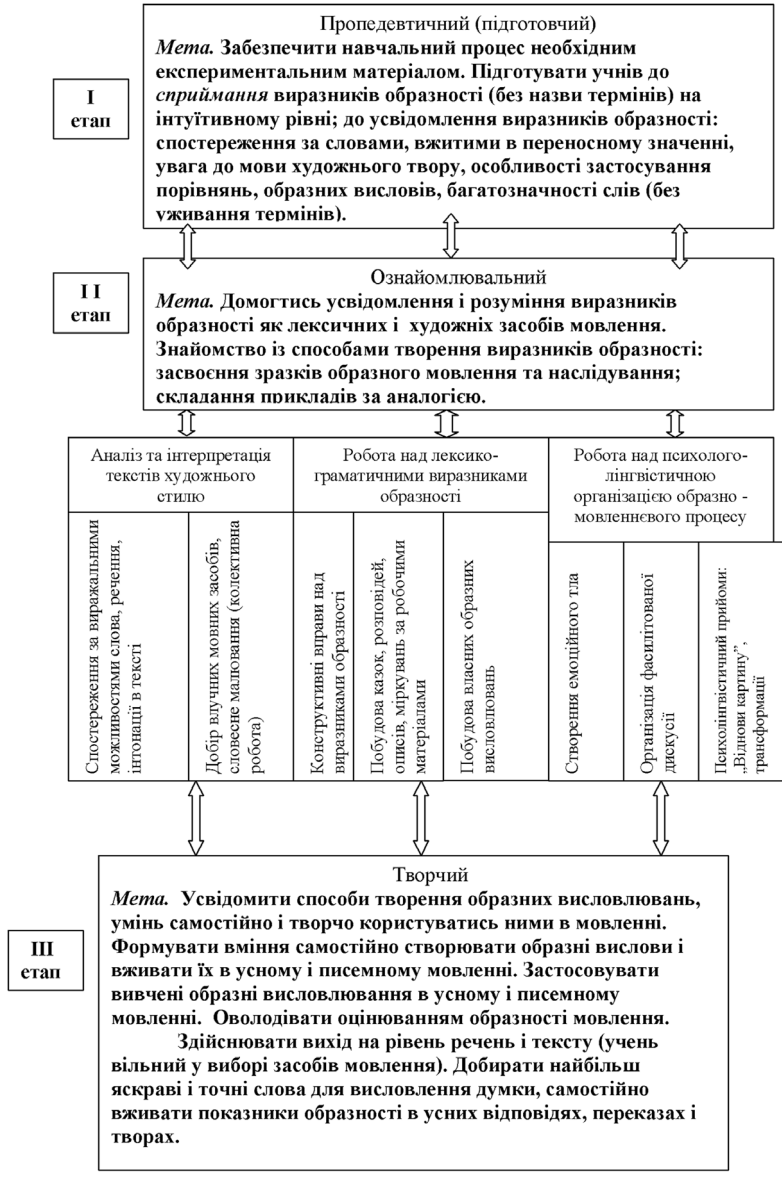

Рисунок 1

Проективна модель роботи з розвитку образного мовлення молодших школярів

Таблиця 1

Рівні розвитку образного мовлення учнів 3 класів

(контрольний зріз, %)

Класи	Зрізи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
ЕК	Констат.	4,3	10,2	55,5	30
	Контрол.	11,2	47	30,8	10
КК	Констат.	4,5	10,3	55	30,2
	Контрол.	6,5	11,5	49,7	32,3

Таблиця 2

Рівні розвитку образного мовлення учнів 4 класів

(контрольний зріз, %)

Класи	Зрізи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
ЕК	Констат.	5,7	12,6	59,2	22,5
	Контрол.	12,5	51,2	26,1	10,2
КК	Констат.	5,5	12,8	59	22,7
	Контрол.	5,2	13,7	59,2	21,9

Ефективність технологій формування образномовленнєвих знань, умінь і навичок текстотворення значною мірою забезпечується послідовним упровадженням у навчальний процес *загальнодидактичних принципів* (науковості, доступності, розвивального характеру навчання, систематичності і послідовності, наступності і перспективності, зв'язку теорії з практикою) і *лінгводидактичних* – мовленнєве спрямування уроку, взаємозв'язок усіх сторін мови в процесі навчання, єдність образного мовлення і образного мислення, забезпечення емоційного тла і цілеспрямованого сприйняття наочного матеріалу з використанням доцільної лексики. *Комплексна* реалізація означених принципів створює умови для здійснення технологій формування образного мовлення.

Стимулюванню процесу розвитку образного мовлення сприяє застосування таких засобів (прийомів) навчання, як *фасилітована дискусія* і *трансформація внутрішнього мовлення в зовнішнє*.

Результативність опрацьованої методики навчання досягається дотриманням *певних вимог до навчально-виховного процесу* – урахуванням характеру мовних закономірностей, комплексним підходом до вивчення слова на уроці, доцільним поєднанням аналізу і синтезу в системі навчання, реалізацією принципу поступового нарощування труднощів, цілеспрямованим унаочненням навчально-виховного процесу, формуванням умінь спілкуватися в різних мовленнєвих ситуаціях.

Образне мовлення реалізується за допомогою виразників образності. До *виразників образності*, які можуть застосовуватись у початкових класах, відносимо: *фонетико-словотворчі* – різноманітні префікси з емоційним забарвленням, суфікси на означення

згрубілості та пестливості; *лексико-семантичні* – багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми; *синтаксичні виразники* – прислів'я, приказки, крилаті вислови; фразеологізми – ідіоми; *тропи* – епітет, порівняння, метафора; *стилістичну фігуру* – риторичне запитання; *елементи інтонаційної виразності*.

Головними *показниками розвитку* образного мовлення учнів початкових класів вважаємо: *співвідношення реальності до креативної образності мовлення* – інтерпретація образів, словесне «оживлення» асоціацій – словесне малювання; актуалізація образного мислення; оригінальність творення образів та виправданість їх ситуацією; *насиченість тексту лінгвістичними та літературознавчими виразниками образності* – наявність лексико-семантичних та синтаксичних виразників образності; вживаність тропів та деяких стилістичних фігур; використання фонетико-словотворчих виразників образності – префікси та суфікси з емоційним забарвленням, частково; *емоційно-інтонаційна виразність тексту* – емоційна експресивність висловлювання; наявність симпрактичних елементів; інтонаційна виразність; *зв'язність висловлювання* – аргументованість суджень, повнота і глибина розкриття теми; послідовність викладу тексту, його тематична єдність; насиченість тексту синтаксичними одиницями різних рівнів[4:36].

Педагогічними умовами розвитку образного мовлення впродовж вивчення частин мови в 2-4 класах стали: планування методики вивчення кожної частини мови з *урахуванням природи (характеру)* виучуваного матеріалу; здійснення *систематичної роботи з виразниками образності* як на уроках української мови, так і на уроках розвитку зв'язного мовлення; застосування *методу фасилітованої дискусії* та прийому трансформації внутрішнього образного мовлення в зовнішнє; *емоційне насичення занять*, надання домінуючого значення *художньому стилю мовлення.*

Дослідження засвідчило дієвість опрацьованої *системи комплексних вправ* на розвиток образномовленнєвих умінь, які підпорядковані таким *критеріям систематизації*: поетапність з відповідним нарощуванням труднощів у збагаченні образномовленнєвою лексикою; мовно-мовленнєве спрямування уроку з урахуванням природи навчального матеріалу; урахування ступеня самостійності учня в застосуванні образномовленнєвих виразників; практикування вправ залежно від виду і характеру творчої роботи.

Ефективне набуття образномовленнєвих умінь відбувається успішно шляхом *виконання таких вправ*: спостереження за виражальними можливостями слова, речення, інтонації у поєднанні з колективним добором влучних мовних засобів, словесним малюванням; конструктивні – на доповнення, поширення, зіставлення, редагування, відновлення, переказ тексту; побудова казок, розповідей, описів, міркувань за робочими матеріалами; власні творчі висловлювання.

Упровадження системи вправ має здійснюватись за такими *змістовими напрямами:* засвоєння норм сучасного літературного мовлення (орфоепічна і граматична правильність); розвиток навичок активної роботи зі словом (точність, чистота, багатство мовлення); формування вмінь і навичок діалогічного висловлювання (доречність, мовленнєвий етикет) і монологічного (логічність, виразність).

Розвивальний ефект системи комплексних вправ забезпечується ситуацією спілкування, спрямованою на усвідомлення граматичного матеріалу, а розв'язання граматичних завдань стимулює мовленнєвий рівень. Системи вправ *за мірою допомоги та сту-*

пенем творчості мають будуватися на тематично близькому матеріалі, бути зорієнтовані на структуру процесу формування образномовленнєвих знань у їх єдності засвоєння і застосування в зв'язному мовленні. Послідовність їх визначається етапом навчання.

Сутність технології опрацьованої *проективної моделі розвитку образного мовлення* учнів початкових класів спрямована на перенесення з внутрішнього мовлення за допомогою образномовленнєвих асоціацій, образного мислення і техніки перефразування думки дитини у зовнішнє мовлення образного потенціалу слова, який за допомогою доцільних завдань учителя сприяє розвитку образного мовлення.

Проективна модель розвитку образного мовлення побудована відповідно до трьох взаємопов'язаних напрямів: урахування психолого-лінгвістичної організації образномовленнєвого процесу; аналіз та інтерпретація текстів художнього стилю; робота з лексико-граматичними виразниками образності. Кожному з напрямів в експериментальному уроці мови відповідає певне спрямування навчання і змістове наповнення. Реалізація напрямів забезпечувалася *системою вправ*.

Ефективність дослідного навчання підтверджується його результативністю: учні експериментальних і контрольних класів досягли *високого* (у 3 класах -11,2% ЕК і 6,5% КК; у 4 класах – 12,5% ЕК і 5,2% КК) і *достатнього* (у 3 класах – 47% ЕК і 11,5% КК; у 4 класах – 51,2% ЕК і 13,7% КК) рівнів розвитку образного мовлення за всіма встановленими показниками; зменшилась кількість учнів з *низьким* (у 3 класах -10% ЕК і 32,3% КК; у 4 класах – 10,2% ЕК і 21,9% КК) і *середнім рівнем* (у 3 класах -30,8% ЕК і 49,7% КК; у 4 класах – 26,1% ЕК і 59,2% КК). Учні не лише збагатили виразниками образності свій словник, але й навчились обґрунтовувати свої відповіді, виробили вміння свідомо вживати слова в усному і писемному мовленні.

Експериментальна методика розвитку образного мовлення молодших школярів у процесі вивчення частин мови спрямована на розвиток умінь подумки вилучати слово із звичних сполучень і включати його в нові, що формує гнучкість мисленнєвих зв'язків; сприяє виробленню звички швидко і правильно актуалізувати потрібні слова і граматичну форму, знаходити способи застосування образних висловів у процесі текстотворення.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в удосконаленні технології, спрямованої на формування лінгводидактичної готовності майбутніх учителів початкових класів до роботи образномовленнєвого спрямування на уроках рідної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гавриш Н. В. Формирование образности речи старших дошкольников в процессе обучения родному языку: Дис. канд. педаг. наук: 13.00.07. – М., 1991. – 188 с.
2. Леонтьев А. А. Смысл как психологическое понятие // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 66с.
3. Уфимцева А. А. Лексическое значение. – М.: Наука, 1986. – 239с.
4. Франко З. Т. Образність в українському мовленні //Українське усне літературне мовлення/ За ред. І. К. Білодіда, М. А. Жовтобрюха та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – 76 с.

УДК 811.161.3(07)

Зеленко О. В.
(Минск, Беларусь)

СОДЕРЖАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ПО БЕЛОРУССКОМУ ЯЗЫКУ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩЕЕ ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

В статье рассматривается одно из направлений современной лингводидактики – лингвокультурологический подход, предусматривающий осознание учащимися языка как формы выражения национальной культуры, постижение через язык отечественной культуры в ее взаимодействии с культурами других народов. Указываются компоненты содержания образования по белорусскому языку, которые обеспечивают формирование у учеников общеобразовательных учреждений Республики Беларусь лингвокультурологической компетенции: национально маркированные слова и номинативные словосочетания, заимствованные лексические единицы, формулы белорусского речевого этикета, тексты с национально-культурным компонентом.

Ключевые слова: *лингвокультурологический подход, лингвокультурологическая компетенция, содержание обучения, культурно окрашенные языковые средства.*

The author in the article makes stress on one of the trends of modern lingudidactics – linguicultural way, that provide realizing by pupils the language as the form of expressing of national culture, grasping through the language native culture in it interaction with the cultures of other nations. The author characterizes the components of the contents of teaching belarussian language in the institutions of education of the Republic of Belarus, that guarantee forming linguicultural competence: national marked words and nominative word combinations, borrowed lexical units, formulas of belarussian speech etiquette, texts with national-cultural component.

Key words: *linguicultural way, linguicultural competence, the contents of education, cultural colored means of linguistics.*

Одним из направлений современной методики обучения белорусскому языку (наравне с традиционными системно-функциональным и коммуникативно-деятельностным) является **лингвокультурологический подход**, связанный с осознанием родного языка как средства постижения национальной и мировой культур, как феномена, отражающего проявления культуры. В основе указанного подхода лежит формула «национальный язык + культура», которая в результате лингвистических, культурологических, психолингвистических и лингводидактических исследований последних десятилетий трансформировалась в постулат «культура через язык и язык через культуру», или «присвоение фактов культуры в процессе использования языка и овладение языком на основе присвоения фактов культуры» [1: 427].

Лингвокультурологический подход выступает основой формирования у школьников **лингвокультурологической компетенции**, предусматривающей владение язы-

© Зеленко О. В., 2009

ком как системой сохранения и передачи культурных ценностей, а также способность пользоваться культуроведческой информацией в процессе общения.

Содержание обучения белорусскому языку в общеобразовательных учреждениях Республики Беларусь, обеспечивающее формирование у учащихся лингвокультурологической компетенции, включает знания, находящиеся на стыке лингвистики и культурологии и отражающие взаимодействие родного языка с отечественной и мировой культурой, а также связанные с ними умения речевой коммуникации. В школьном курсе белорусского языка изучаются следующие группы культурно окрашенных языковых средств, в которых «закодированы» национальное мировидение и миропонимание:

1. Национально маркированные слова и номинативные словосочетания:

1.1. Названия реалий белорусского быта, фиксирующие в языке богатство и уникальность традиционной белорусской культуры (например, *андарак* – домотканая юбка, *дранікі* – оладьи из тертого картофеля, *жалейка* – народный музыкальный инструмент, *лявоніха* – белорусский народный танец).

1.2. Безэквивалентная лексика, характеризующая условия материальной и духовной жизни белорусов (*брукаванка* – вымощенная камнем дорога, *дзядзькаванне* – старый обычай белорусских панов отдавать своих сыновей на воспитание в крестьянские семьи, *прысвятак* – канун праздника, *засквары́ць* – заправить жареным салом [2]).

1.3. «Говорящие» (характеристические) слова, которые не только дают названия предметам, признакам, действиям и т.д., но и характеризуют их, являясь, по сути, словами-образами (*вясёлка* – радуга /вызывает веселое настроение/, *немаўля* – маленький ребенок /не умеет говорить – *размаўляць*/, *парукацца* – подать друг другу руки; белорусские названия месяцев: *студзень* – январь, *люты* – февраль, *сакавік* – март и т.д.). Внимание к оформлению характеристических слов в разных языках позволяет раскрыть перед учащимися специфику национальной языковой картины мира. Так, у многих народов название цветка *подснежник* связано со снегом, при этом в русском языке данная лексема содержит указание о раннем появлении растения, в немецком и английском языках – о форме цветка (нем. *Schneeglöckchen* – ‘снежный колокольчик’, англ. *snowdrop* – ‘снежная капля’), во французском вызывает ассоциации с движением (*perce-neige* – ‘просверливающий снег’) [3: 44]. В белорусском же языке, кроме слова *падснежнік*, существует лексема *пралеска,* акцентирующая внимание на месте произрастания цветка.

1.4. Традиционные (устойчивые) эпитеты, иллюстрирующие способность языка фольклора к обобщению и идеализации признаков, свойственных определенным предметам и явлениям: *вольны вецер, горкія слёзы, срэбны месяц, ясная зорка.*

1.5. Топонимы, отражающие разные стороны жизни народа и являющиеся, по выражению Л. В. Юлдашевой, «зеркалом истории малой родины» [4: 45]: *Старыя Ляды* – от *ляда* ‘участок земли на месте высеченного леса’; *Засценкі* – название указывает на специфическую для Беларуси форму землепользования, введенную в XVI веке, при которой, кроме основного надела, крестьянская семья получала дополнительный участок земли за его пределами («*за сцяной*»); *Перавессе* – наименование, связанное с древним промыслом (*перавесы* – сети для ловли птиц) и т.д.

1.6. Сравнения, основанные на сопоставлении физических и психических характеристик человека с чертами животных, свойствами растений (*цягавіты, як вол; цыбаты,*

як бусел; рабы, як цяцера; чырвоны, як бурак); близкие к ним **анимистические метафоры** – образные характеристики людей (*авадзень* ‘надоедливый человек’, *вішанька* ‘любимая девушка’, *гусь* ‘высокопоставленная особа’, *мурашка* ‘трудолюбивый человек’).

1.7. Фразеологизмы, отражающие историю, духовную жизнь, этнический быт, характер белорусского народа, национальные обычаи и традиции: *даць пытлю* ‘дать нагоняй’ (*пыталь* – машина для размола и просеивания пшеницы); *жыць з мазаля* ‘жить физическим трудом’; *павесіць нос на квінту* ‘загрустить’ (*квінта* – самая высокая по тону струна некоторых музыкальных инструментов); *шарварку адрабляць* ‘работать без желания’ (*шарварка* – вид крестьянской повинности). Владение подобными фразеологизмами В.А. Маслова характеризует как «высший пилотаж в языке» [5: 60].

1.8. Паремиологический фонд языка (пословицы и поговорки, происхождение и функционирование которых связано с историей, культурой, психологией белорусского народа): *Госць на парог – гаспадыня за пірог* (исследователи белорусского национального характера называют гостеприимство одной из главных черт белорусов); *На Беларусі пчолы як гусі* (выражение любования родным краем); *Каму па каму, а каму два камы* ‘никогда не бывает так, чтобы всем всего было поровну’ (*камы* – галушки из толченого картофеля и муки, которые начиняют грибами, салом и др.); *Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку* ‘хорошо известное легко распознается в любом обличье’ (в пословице *андарак* символизирует будничную одежду) [6].

1.9. Слова-символы национальной культуры: *бусел* ‘аист’ – символ Беларуси; *валошка* ‘василек’ – символ духовности; *папараць-кветка* ‘цветок папоротника’ – символ счастья; *явар і каліна* – символы мужского и женского начал жизни и т.д. Знание и понимание культурных символов, как отмечает В. А. Маслова, «определяет уровень овладения культурой и социальную значимость личности» [5: 127].

2. Заимствованные лексические единицы как знаки иных культур.

В контексте лингвокультурологического подхода объектом внимания на уроках белорусского языка могут стать факты сходства номинативных единиц белорусского и других языков: *гузік* ‘пуговица’ – польск. *guzik*, *фурман* ‘возница’– ням. *Fuhrmann, колер* ‘цвет’ – англ. *colour*, *шэдэўр* – фр. *chef-d’oeuvre, фантан* – іт. *fontana*, *раманс* – ісп. *Romance* и др.

Среди заимствованных слов в лексике белорусского языка особую группу составляют экзотизмы, воспринимаемые его носителями как средства характеристики духовной культуры и материального быта других народов: *ікебана* – яп. *ikebana*, *карыда* – ісп. *corrida, кляштар* – польск. *klasztor*, *лорд* – англ. *lord*, *чардаш* – венг. *czardas* и др.

Уникальным языковым материалом, формирующим представление о специфике языковых картин мира и национальных характеров разных народов, являются фразеологизмы. Так, в тех случаях, когда русский человек употребляет выражения *ни рыба ни мясо, ни то ни се*, белорус говорит *ні печаны ні вараны, ні богу свечка ні чорту качарга, ні да танца ні да ружанца* (*ружанец* – определенный способ христианской молитвы)*, ні лой ні масла* (*лой* – жир), француз же использует идиому *moitié figue, moitié raisin* ‘наполовину фига, наполовину виноград’ (согласно А. Г. Назаряну, последнее выражение восходит к тем временам, когда жители древнегреческого города Коринфа вывозили сушеный виноград в Венецию, с которой вели торговлю. Поскольку этот виноград в то время был

дорог, коринфские торговцы часто примешивали к нему фиги, в результате чего венецианцы получали «наполовину фиги, наполовину виноград» [7: 117]).

3. Формулы белорусского речевого этикета, являющиеся компонентом богатейшей национальной синтаксической идиоматики. Например, только среди приветственных этикетных формул языковеды выделяют приветствия-пожелания (*Добрага вам дня!*), приветствия-уважения (*Маё вам шанаванне!*), приветствия-перформативы, обозначающие коммуникативный акт, равный определенному действию (*Сардэчна запрашаем!*), приветствия-эмотивы (*Вельмі рад!*), приветствия-вопросы (*Як маецеся?*), приветствия-поздравления (*З лёгкай парай!*), приветствия-приглашения (*Калі ласка! Заходзьце, сядайце, частуйцеся!*), христианские приветствия (*Хрыстос уваскрос! – Сапраўды ўваскрос!*) [8: 54 – 55].

4. Тексты с национально-культурным компонентом:

4.1. Высказывания деятелей отечественной культуры о роли белорусского языка в культурной жизни этноса и отдельного человека, которые предоставляют ученикам возможность выразить собственное мнение о проблемах, сформулированных в данных крылатых выражениях, афоризмах, философских размышлениях, жизненных наблюдениях, мудрых советах, многие из которых являются прецедентными текстами. Кроме того, подобные высказывания позволяют учителю обратить внимание школьников на образность, меткость и богатство языка создателей национальной культуры в слове и, таким образом, способствуют формированию ценностного отношения к родному языку.

4.2. Культуроведческие тексты (художественные, публицистические, научные), раскрывающие проявления культуры народа: обычаи, традиции, быт, верования, духовные и материальные ценности, идеалы. Такие тексты, по мнению В. А. Масловой, представляют собой «истинный стык лингвистики и культурологии» [5: 165], поскольку одновременно являются высшим ярусом языка и формой существования культуры.

Таким образом, формирование у школьников лингвокультурологической компетенции может быть обеспечено за счет включения в содержание обучения языковых единиц из пространства культуры, к которым относятся: национально маркированные слова и номинативные словосочетания (названия реалий белорусского быта, безэквивалентная лексика, характеристические слова, традиционные эпитеты, топонимы, устойчивые сравнения, фразеологизмы, пословицы и поговорки, символы национальной культуры); заимствованные лексические единицы; этикетные формулы; тексты с национально-культурным компонентом (высказывания деятелей белорусской культуры о родном языке, культуроведческие тексты).

ЛИТЕРАТУРА

1. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование как развитие индивидуальности в диалоге культур // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ (Братислава, 1999 г.). – М., 1999. – С. 422 – 439.
2. Шкраба І. Р. Самабытнае слова: Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні). – Мінск: БелЭн, 1994. – 223 с.

3. Брутян Г. А. Гипотеза Сепира – Уорфа: Лекция, прочитанная в Лондонском университете в 1967 году. – Ереван: Луйс, 1968. – 67 с.
4. Юлдашева Л. В. Методологические и методические аспекты проблемы языка как культурно-исторической среды // Русский язык в школе. – 1990. – № 4. – С. 41 – 47.
5. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре: Монография. – Витебск: Издательство УО «ВГУ имени П.М. Машерова», 2004. – 214 с.
6. Іванова С. Ф., Іваноў Я. Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік. – Мінск: Беларускі Фонд Сораса, 1997. – 262 с.
7. Назарян А. Г. Почему так говорят по-французски: Происхождение и толкование идиоматических выражений. – М.: Наука, 1968. – 352 с.
8. Важнік С. Здароў! – Здароў, калі змалоў!: Этыкетныя формулы вітання і развітання // Роднае слова. – 2008. – № 3. – С. 53 – 56.

ЗМІСТ

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Болдырева А. Е. Трансформация прецедентного высказывания как средство создания юмористического эффекта. 5

Нічаєнко І. І. Аналіз концепту КРАСИ в плані діахронії: естетичні та лінгвокогнітивні аспекти. 11

Вільчинська Т. П. Концепт-образ «Богородиця» у поетичній творчості Т. Шевченка. 17

Казимирова І. А. Асоціативна аура концепту «гламур». 23

Павлик В. І. Екстралінгвістична зумовленість жанрової форми «глоса». 27

Матус Г. А. Глосы, іх тыпы і асаблівасці ў лацінамоўнай паэме Яна Радвана «Радзівіліяда». 35

Пушко Л. В. Аксіологічна функція фразеологізмів і метафоричних ботанічних номінацій із компонентами «дуб» і «дерево» (на матеріалі англійської, української та російської мов). 39

Литвин О. Б. Особливості реалізації перспективного потенціалу фразеологічних одиниць у «Казці про калинову сопілку» О. Забужко: інтертекстуальний аспект. 44

Назаренко І. О. Узагальнювальна однина як вияв внутрішньокатегорійної транспозиції: функціонально-семантичний аспект. 51

Прадивлянная Л. Н. Импрессионизм: живопись, литература, язык. 63

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Сидорец В. С. Вербоиды-компоненты восточнославянских словообразовательных гнёзд. 71

Драпак О. З. Зміни у складі економічної термінології української мови у 90-х роках XX століття. 80

Галай О. Б. Функції урбанонімів (на матеріалі закарпатоукраїнського урбанонімікону). 97

Семенькевич О. В. Семантическое словообразование плюративов как универсальный способ языковой номинации. 101

Мицкевич О. В. Особенности образования простых топонимов в старобелорусской топонимии. 107

Рудая С. Н. Предсказуемость значения производных по конверсии: лингвистические и экстралингвистические факторы..... 116
Руда О. В. Взаємодія конверсії з префіксацією як вияв чинників творення слів в англійській мові. 121
Білоус Л. В. Географічні апелятиви, похідні від *верх- / верш-, діл- / дол-* (на матеріалі говірок Вінниччини). 128
Кавалёва А. В. Страчаныя айконімы, суадносныя з земляробчымі назвамі. 132
Долгополова Л. А. Проблема анализа структуры слова и ее исторической изменчивости. 138
Плоткіна М. Г. Складне синтаксичне ціле як компонент у парадигмі синтаксичних утворень у романі Дж. Остін «Емма»..... 145

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ильичева И. Л. Категория оценки как важная текстообразующая категория рекламного текста..... 150
Пожидаєва І. В. Прагматичний аспект рекламного дискурсу. 152

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Федунь М. Р. Історія розвитку жанру та тлумачення мемуарів на сторінках вітчизняних і зарубіжних джерел. 156
Лось О. В. Творчі пошуки С`юзен Ворнер у контексті літератури американського Ренесансу..... 163
Істоміна О. М. Критика явища споживання у французькому новому романі. 170
Кононенко І. А. Проблема війни у малій прозі Роалда Дала..... 174
Булгакова А. А. Топика мира в поэзии Симона Полоцкого раннего периода. 182
Тиха Т. О. Дискурс німецької готичної поезії та програма «нової міфології». 189
Кириченко С. Н. Жанр тривиального романа в массовой литературе Англии. 194
Савчук Р. І. Невербалізоване внутрішнє мовлення персонажа в оповідному просторі екстрагетеродієгетичної оповіді: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі роману Ф. Саган «Un peu de soleil dans l'eau froide»)..... 201
Левченко А. В. «Одиссея» как интертекст: гомеровские парадигмы в английской литературе от романтиков до Мердок. 206
Янковски А. Новелла Эфраима Севелы «Возраст Христа» в контексте эмигрантского творчества писателя. 211

Мітроусова Т. В. Оніричний простір роману Дж. Джойса «Улісс». 217
Powkh I. V. The Irish language status in the late 20th century and its reflection in the poetry of the respective period..... 224
Колосова Н. А. Пьеса Л. Лунца «Бертран де Борн» (1922). Персонаж истории и исторический персонаж. 229
Новосельцева А. В. Репрезентация исторического прошлого в белорусской прозе начала XX века..... 236
Колядко С. В. Классические традиции в интимной лирике Раисы Боровиковой..... 241
Мікус А. М. Эвалюцыя дэтэктыўнай формы ў сучаснай беларускай прозе..... 247
Барысенка В. У. Беларускі гістарыяграфічны метараман. 252
Сігаева С. А. Артэфакт дрэва і яго мастацкая адаптацыя ў беларускай літаратуры..... 258
Сцепановіч Т. А. Духоўныя пошукі беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя. 262
Яраш І. М. Кампрэсіўная функція індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (на матэрыяле беларускай паэзіі канцы XX – пачатку XXI стагоддзя). 265
Малишівська І. В. Твір Жана-Поля Сартра «Нудота» як філософський роман. 271
Родчин З. Я. Драма Якова Косовського «На манівцях» як відображення взаємопроникного стрижневого ланцюга буття: людина – віра в Бога. 277
Пастушенко Л. І. Літературні витоки німецького сентименталізму: «Галантна» романістика А. Бозе..... 284
Семенова В. І. Синтаксичні засоби когезії у романі Е. Хеменгуея «За рікою, в затінку дерев» («Across the river and into the trees»)..... 290

КРУГЛИЙ СТІЛ
«МЕДІАОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ»

Козубай В. І. Кумулятивна функція мови на тлі фонових знань. 294
Solodaeva T. O. Creativity plus Writing: The two are Perfect Companions (towards the personal pursuit of spontaneous creative excellence). 298
Чернишенко І. А. Про роль ціннісних концептів у формуванні мовної особистості..... 309
Кинцанс В. П. Принцип повтора в педагогическом дискурсе. 315
Кравцевич Н. С. Підходи до визначення соціальної компетентності..... 324
Моисеенко И. М., Замковая Н. В. Этническая самоиндентификация двуязычных учащихся (русско-эстонское двуязычие) в условиях обучения в эстонской школе..... 329

Білецька І. О. Двомовність як соціально-освітнє явище. 335
Волочко А. М. Лингвокультурологический поход в системе вариативного компонента содержания языкового образования образования в Республике Беларусь. 342
Малыхина Е. В. Возможности интегрированного преподавания русского и украинского языков в школе. 346
Сіранчук Н. М. Розвиток образного мовлення молодших школярів у процесі навчання української мови. 350
Зеленко О. В. Содержание образования по белорусскому языку, обеспечивающее формирование лингвокультурологической компетенции. 358

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том X (122)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *К. Ананко*

Підписано до друку 12.02.2009 р.
Формат 60 x 84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 22,32. Ум.-друк. арк. 14,83. Наклад 300 прим. Зам. № 990-10.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41